

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 26

Sayı / Issue: 3

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Temmuz 2024 - 30 Eylül 2024 / July 1, 2024 - September 30, 2024

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 26

Sayı / Issue: 3

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1.7.2024 - 30.9.2024 / July 1, 2024 - September 30, 2024

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ Cilt: 26 Sayı: 3 Yıl: 2024

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 15.09.2024

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Araş.Gör. Aybüke İrem ŞAHİN

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL

OF SOCIAL SCIENCES Volume: 26 Issue: 3 Year: 2024

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ

Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 15.09.2024

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Aybüke İrem ŞAHİN

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors. The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

© All Rights Reserved

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 26 Sayı: 3 Yıl: 2024

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. İkbal Sibel SAFİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Rabia Ece OMay	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Senem CEYLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Behiye EKER KAZANCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Derya Durusu EMEK SAVAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Tolga ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 26 Issue: 3 Year: 2024

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER – Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ – Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART – Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsan KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcubay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Işıl ÖZGEN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. İkbal Sibel SAFİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Rabia Ece OMay	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Senem CEYLAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Behiye EKER KAZANCI	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Derya Durusu EMEK SAVAŞ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Tolga ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayınlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

TRDİZİN

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database

disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 26 Sayı/Issue: 3

1 Temmuz 2024- 30 Eylül 2024 / July 1, 2024- September 30, 2024

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

AFET VE RİSK YÖNETİMİ

A COMPREHENSIVE REVIEW OF DISASTER MANAGEMENT MODELS AND APPROACHES
BASED ON AMERICAN STUDIES 983-1005

*AMERİKAN ÇALIŞMALARINA DAYALI AFET YÖNETİM MODELLERİ VE YAKLAŞIMLARININ KAPSAMLI BİR
İNCELEMESİ*

Bektaş SARI

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

1930 İZMİR SEL AFETİ 1006-1036

1930 İZMİR FLOOD DISASTER

İsrafil KARATAŞ

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1918'DE AVUSTRALYALI BİR GAZETECİYE VERDİĞİ
DEMEÇİ ÜZERİNDEN AVUSTRALYA'DA TANINMASI 1037-1062

*MUSTAFA KEMAL PASHA'S RECOGNITION IN AUSTRALIA THROUGH A STATEMENT HE GAVE TO AN
AUSTRALIAN JOURNALIST IN 1918*

Mehmet Emin ELMACI

DİJİTAL DÖNÜŞÜM

META EĞİTİM EKOSİSTEMİ MODELİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UYGULAMAYA
YÖNELİK ALGILARI 1063-1091

*META EDUCATION ECOSYSTEM MODEL: UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS TOWARDS THE
IMPLEMENTATION*

Güzide Zeynep EGELİ ÇANKAYA, Erdem AKTAŞ, Osman Avşar KURGUN

FELSEFE

INDIVIDUAL SPONTANEITY AND THE POSSIBILITY OF COMMUNITY IN MEAD'S SOCIAL
PSYCHOLOGY 1092-1111

MEAD'İN TOPLUMSAL PSİKOLOJİSİNDE BİREYİN KENDİLİĞİNDENLİĞİ VE TOPLULUĞUN OLANAKLILIĞI

Ali Özgür GÜRİSOY

FİNANSAL MUHASEBE

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN MUHASEBE İHTİYATLILIĞI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ: 1112-1124
BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ

EXAMINING THE IMPACT OF THE GLOBAL FINANCIAL KRZDIS ON ACCOUNTING CONSERVATISM:
EVIDENCE FROM BORSA ISTANBUL

Serkan TERZİ, İsmail KOCABIYIK

KADIN ÇALIŞMALARI

KADININ GÜÇLENMESİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISINA ETKİSİ 1125-1146

THE IMPACT OF WOMEN'S EMPOWERMENT ON GENDER PERCEPTION

Melike YALÇIN

KAMU YÖNETİM

RESTRUCTURING IN PUBLIC SECTOR: FROM ELECTRONIC GOVERNMENT TO SMART GOVERNMENT IN TÜRKİYE 1147-1171

KAMU SEKTÖRÜNDE DİJİTAL YAPILANMA: TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK DEVLETEN AKILLI DEVLETE GEÇİŞ

Merve Tuba RÜZGAR

BİREYLERİN DÜRTME POLİTİKALARINA İLİŞKİN ALGISI: TÜRKİYE PERSPEKTİFİ 1172-1199

INDIVIDUALS' PERCEPTION OF NUDGE POLICIES: A TURKISH PERSPECTIVE

Sema Müge ÖZDEMİRAY, Ayşen EDİRNELİGİL

NİCEL KARAR YÖNTEMLERİ

HİZMET SEKTÖRÜNDE KONTROL KARTLARI KULLANIMI: KENT İÇİ TOPLU TAŞIMA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA 1200-1221

THE USE OF CONTROL CHARTS IN THE SERVICE SECTOR: A CASE STUDY IN THE URBAN PUBLIC TRANSPORT SECTOR

Ümit KUVVETLİ

OSMANLI TARİHİ

XV. ve XVI. YÜZYILLARDA SULTANHİSAR KAZASI 1222-1238

THE KAZA OF SULTANHISAR IN THE XVth AND XVIth CENTURIES

Abdullah ZARARSIZ

KÜRT MUHACİR VE MÜLTECİLER ÖZELİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇ POLİTİKASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER (1876-1918) 1239-1268

CHANGES IN THE OTTOMAN EMPIRE'S MIGRATION POLICY IN THE CONTEXT OF KURDISH MUHAJIRS AND REFUGEES (1876-1918)

Ozan Can AKPINAR

PSİKOLOJİ

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANISI OLAN ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK VE PSİKOLOJİK SIKINTI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ 1269-1287

EXAMINATION OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND PSYCHOLOGICAL DISTRESS LEVELS OF MOTHERS OF CHILDREN DIAGNOSED WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Elçin YORULMAZ, Gülay DİRİK, Muazzez YILDIRIM

SİYASAL HAYAT

TÜRKİYE'DE SEÇİM İTTİFAKLARI DÖNEMİ: 2018'DEN GÜNÜMÜZE BİR DEĞERLENDİRME 1288-1315
ELECTORAL ALLIANCES PERIOD IN TÜRKİYE: AN EVALUATION FROM 2018 TO THE PRESENT

Gözde Müşerref GEZGÜÇ KAYA

SOSYOLOJİ

ÉMILE DURKHEIM'IN POLEMİK REPERTUARI: TOPLUMSALLIĞIN NELİĞİ VE AHLAKIN 1316-1338
KÖKENİ SORUNU

ÉMILE DURKHEIM'S POLEMIC REPERTOIRE: THE PROBLEM OF THE ESSENCE OF SOCIALITY AND THE ORIGIN OF MORALITY

Emre ÖZTÜRK

AİLE YAPISI BAĞLAMINDA AİLE İÇİ ŞİDDETİN, KADINLARIN MADDE BAĞIMLILIĞI 1339-1370
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF DOMESTIC VIOLENCE WITHIN THE FAMILY STRUCTURE ON WOMEN'S SUBSTANCE ADDICTION

Işık ÖZTÜRK, Nilüfer ÖZCAN

REFLECTION OF SOCIAL STRATIFICATION IN ART: THE CASE OF CASTA PAINTINGS 1371-1384
TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN SANATA YANSIMASI: CASTA RESİMLERİ ÖRNEĞİ

Yıldız ÖZTÜRK

PARAZİT FİLMİNİN PIERRE BOURDİEU'NUN ALAN VE STRATEJİ KAVRAMLARI 1385-1400
PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

ANALYSIS OF THE MOVIE PARASITE FROM THE PERSPECTIVE OF PIERRE BOURDIEU'S FIELD AND STRATEGY CONCEPTS

Nadir ATEŞOĞLU

YÖNETİM VE ORGANİZASYON

KİŞİSEL GELİŞİM YÖNELİM ÖLÇEĞİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA TÜRKÇE 1401-1419
GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI

THE PERSONAL GROWTH INITIATIVE SCALE: TURKISH VALIDITY AND RELIABILITY STUDY ON HEALTHCARE PROFESSIONALS

Selahattin AKYÜZ, Uğur UĞRAK

Yayın Geliş Tarihi: 03.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 30.07.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1464382>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 983-1005
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

A COMPREHENSIVE REVIEW OF DISASTER MANAGEMENT MODELS AND APPROACHES BASED ON AMERICAN STUDIES

Bektaş SARI*

Abstract¹

This study aimed to comprehensively evaluate the research that has significantly impacted the advancement of disaster management models and approaches since the early 20th century. This review article focuses on scholarly papers indexed in Web of Science and Scopus, which present disaster management models. The selection criteria for these articles were based on their circular models or visual representations of disaster and crisis management from a diverse range of perspectives since 1920. Various disciplines, including public administration, sociology, geography, psychology, and civil defence, have shaped disaster management. Before the 1970s, pioneers in the field, including Prince (1920), Carr (1932), Powell (1954), Chapman (1962), and Stoddard (1968), analysed the impact of disasters on society, and their studies were a significant contribution to the development of disaster management. The circular disaster management model was first introduced by Baird et al. in 1975, focusing on relief-based initiatives. In 1987, Mitroff and fellow researchers delved deeper into the subject, exploring reactive and proactive approaches while integrating the notion of vulnerability. Later models incorporated entitlements such as development, economic progress, risk, hazard, and strategic planning. As time passed, these models grew more extensive and all-encompassing. Nevertheless, disaster management still requires further advancement to tackle crucial challenges like climate change, sustainable development goals, resilience, and the Sendai risk reduction framework. It is recommended that these issues be addressed under the leadership of public administration.

Keywords: *Disaster, Disaster Management, Disaster Management Models, Disaster Research.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sarı, B. (2024). A comprehensive review of disaster management models and approaches based on American studies. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 983-1005.

*Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, ORCID: 0000-0002-2886-5570, bektas.sari@ege.edu.tr

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

AMERİKAN ÇALIŞMALARINA DAYALI AFET YÖNETİM MODELLERİ VE YAKLAŞIMLARININ KAPSAMLI BİR İNCELEMESİ

Öz

Bu çalışmanın amacı 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya konulan afet yönetim modellerinin ve yaklaşımlarının kapsamlı bir şekilde değerlendirmesini yapmaktır. Makalede, Web of Science ve Scopus'ta indekslenen ve döngüsel veya entegre afet yönetim modeli öneren bilimsel çalışmalar ele alınmıştır. Yapılan taramalarda “afet yönetim modeli” anahtar kelimesi ile 1920 yılından itibaren çeşitli modeller ve yaklaşımlar öneren çalışmalar seçilmiş ve bu çalışmalar kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Kamu yönetimi, sosyoloji, coğrafya, psikoloji ve sivil savunma gibi çeşitli disiplinler, afet yönetim modellerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. 1970'lerden önce Prince (1920), Carr (1932), Powell (1954), Chapman (1962) ve Stoddard (1968) gibi alanın öncüleri afetlerin toplum üzerindeki etkisini analiz etmiş ve afet yönetiminin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Döngüsel veya entegre afet yönetimi modelinin ilk olarak Baird ve arkadaşları tarafından 1975 yılında önerildiği görülmektedir. Sonrasında Mitroff ve arkadaşları 1987'de bu konuyu genişleterek reaktif ve proaktif yaklaşımları inceleyip kırılabilirlik kavramını sürece dâhil etmişlerdir. Takip eden çalışmalarda afet yönetim modelleri kalkınma, ekonomik ilerleme, risk, tehlike ve stratejik planlama gibi başlıkları içererek daha yoğun ve kapsayıcı hale gelmiştir. Ancak afet yönetim modelleri içerisinde, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, dirençlilik ve Sendai risk azaltma çerçevesi gibi kritik konuların daha fazla yer alması ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Özellikle Kamu Yönetimi öncülüğünde bu konuların ele alınması önerilmektedir.

***Anahtar Kelimeler:** Afet, Afet Yönetimi, Afet Yönetim Modelleri, Afet Araştırmaları.*

INTRODUCTION

Recently, societies and countries have been impacted by numerous events that have had a negative effect. While environmental factors may be responsible for some of these occurrences, human behaviours also play a significant role. Of all these events, disasters are the most devastating and can occur at the national or international level. When disasters strike, people are often left with limited resources to cope. This underscores the need for preparation before such events occur. Being ready for disasters requires a systematic and well-planned approach that involves a series of actions. The key to ensuring this continuity lies in implementing sustainable disaster management strategies.

Effective disaster management involves the collaboration of various disciplines to solve complex and uncertain problems. Coordination between different institutions and organizations is crucial in dealing with these challenges. According to the United Nations, disaster management involves the precise organization, planning, and implementation of disaster preparedness, response, and recovery measures (United Nations, 2016, p. 14). Interdisciplinary study involves identifying high-risk areas, controlling natural, technological, social, human, and political

conditions, and developing rational plans, policies, and methods. From planning to management and control, public administration plays a crucial role. Its functions include training decision-makers and practitioners, guiding every detail, raising awareness, and establishing it as a culture (Karaman, 2017, p. 3).

Throughout the 20th century, disaster management has evolved through the influence of various scientific disciplines. Some focus on the impact of disasters on individuals and society, while others concentrate on losses and administrative procedures. Different viewpoints and expertise make it possible to approach disaster management from various angles, resulting in a multidisciplinary approach. However, in the 1970s, the need for response that encompass standard approaches to all hazards became apparent. The emergence of integrated disaster management was driven by catastrophic events that caused significant losses, particularly in the United States. This approach considers all hazards and prioritizes management and coordination against them (FEMA, 2017, pp. 3–4).

Upon examining the development of disaster management, it becomes clear that variances exist in events and approaches. These variances encompass the input of various scientific disciplines and studies into disaster management. The extensive study of disaster management by different scientific fields further reinforces a culture of multidisciplinary collaboration. This article endeavours to provide a comprehensive evaluation of the academic and scientific contributions to disaster management since the early 20th century. In conducting this assessment, it will explore researchers who have tackled various disaster management phases and models.

EARLY YEARS OF DISASTER MANAGEMENT

Disaster management has been the subject of academic and scientific study since the 20th century. In particular, research in the 1920s and 1970s aimed to define the events, analyses their effects on individuals and communities, and gain a deeper understanding of the problem. In 1920, Prince conducted a doctoral study on the impact of the explosion in the port of Halifax, Canada, on December 6, 1917. This explosion resulted in the loss of numerous lives and injuries to over 9,000 people (Janis, 1951; Scanlon, 1988, p. 213). Prince's thesis was the first academic study on this disaster to be systematically prepared and brought to the literature (Scanlon, 1988, p. 214). The study provides a ground-breaking analysis of the principles of disaster aid, identifying three distinct stages: emergency, transition-transfer, and rehabilitation. During the emergency phase, affected communities experience chaos and disruption. The transition and transfer stage involves deploying organized and skilled rescue and aid teams. In the rehabilitation phase, temporary aid efforts are extended to address social and economic losses and long-term strategies are developed to support a return to normalcy. The author presents a detailed breakdown of these three stages, including 11 sub-stages (Prince, 1920, pp. 85–86). By

observing events on the ground and sequencing interventions accordingly, this study shed light on the complex processes involved in disaster management. Notably, the study highlighted the role of the American Red Cross in disaster response and offered a valuable framework for future disaster relief efforts.

In 1932, Carr conducted a study on the impact and mechanisms of disasters on society. The study highlighted that disaster phases are defined and handled systematically (Singleton, 2016, pp. 13–15). Carr emphasized that the size of disasters varies based on occurrence rate, affected area size, complexity, and severity and categorized disasters into four types. Additionally, Carr identified three primary stages of a disaster: the preliminary or prodromal stage, characterized by the onset of conditions that eventually lead to the disaster. The aftermath of a disaster can lead to dislocation or disorganization, resulting in loss of life, injuries, and property damage. How society responds to a disaster depends on its culture, values, leadership, severity, and complexity (Carr, 1932, pp. 213–214). Moving forward, the recovery or reorganization stage is critical. The study emphasized that events themselves are not disasters but rather the consequences of those events. For example, a storm is not a disaster if ships can sail the seas. This study also underscores the importance of preparedness as the first step in disaster management (Neal, 1997, p. 240). This academic work is vital for categorizing disasters and is the first to showcase the different phases of disaster occurrence systematically. Furthermore, it presents a comprehensive strategy for managing disasters before, during, and after the event. However, the study could have been more explicit in its language to enhance its effectiveness.

During the 1950s, there was a significant emergence of necessary resources related to disaster management. This period saw an increased focus on time and process-oriented approaches, which aimed to clarify how disasters occur and the steps required to respond to them. In 1954, Powell conducted a study in which he classified disaster phases into eight categories. These included pre-disaster conditions, warning, threat, impact, inventory, rescue, remedy, and recovery (Powell, 1954). Powell's work was instrumental in defining and systematizing disaster phases and has served as a critical resource for identical research. The disaster phases outlined in his research were expected to continue to serve as examples for the development of new disaster management systems in the years to come. To conduct effective disaster research, it is imperative to adopt a multidisciplinary approach. Considering various aspects such as theory, data source, method, and application is of utmost importance. These factors play a critical role in ensuring successful disaster research outcomes (Williams, 1954). Since the 1950s, sociologists have been the primary researchers in the field of disasters. During this period, researchers delved into comprehending the characteristics of disasters and their detrimental effects on communities. Notable sociologists who conducted research on disasters in the 1950s and 1960s included Charles Fritz, Eli Marks, Robert Endelman, Otto Larsen, Roy Clifford, Hiram Friedsam, Fred Crawford, Fred

Bates, Harry Moore, Arthur Prell, Albert Foley, Irving Deutscher, Meda White, and Ellwyn Stoddard, among other distinguished scholars (Quarantelli, 1994).

During the 1960s, there was a push for standardization in disaster management, with various definitions and approaches being developed. In a 1962 study, Chapman looked at previously defined disaster stages, offering new perspectives. He classified disaster phases into six distinct categories: warning, threat, impact, inventory, rescue, and remedy (Chapman, 1962). His research highlights the importance of pre-disaster training to manage deaths, injuries, and losses by preparing individuals for protection and rescue functions (Coetzee & Van Niekerk, 2012). Furthermore, the study detailed the various situations during the disaster response and recovery phases. Stoddard's 1968 study is a crucial contribution to disaster management. The ideas outlined in the study offer valuable perspectives on the ongoing disaster management processes. The study identifies three critical stages of disaster: pre-emergency, emergency, and post-emergency, each comprising various sub-phases or activities (Stoddard, 1968).

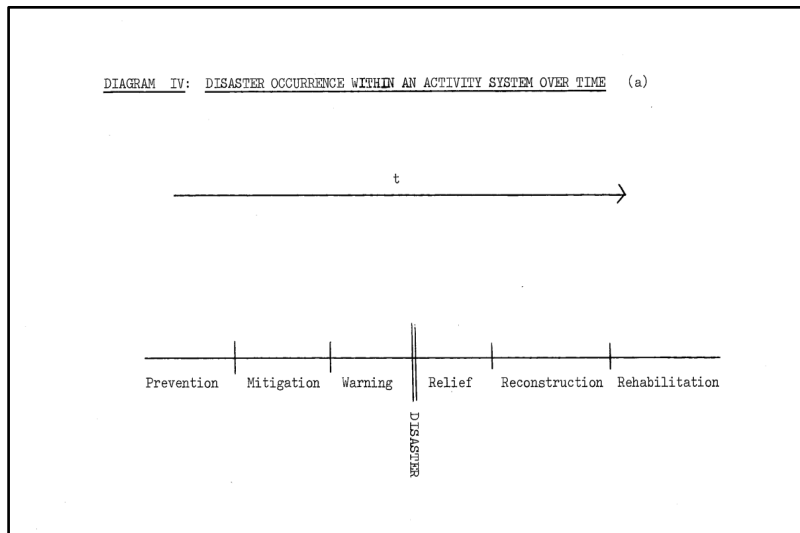
THE EMERGENCE OF MODELS

Disaster management research has laid a solid philosophical groundwork for contemporary studies since the 1970s. Rather than emphasizing definitions and concepts, these approaches - such as the nonlinear approach - meticulously scrutinize the process and stages, offering a comprehensive perspective. These approaches are a crucial framework for building a sophisticated disaster management system. In his 1970 reflection, Barton portrayed disasters as unexpected and uncontrollable and outlined five phases: pre-disaster, detection and communication, emergency (unorganized) response, organized social intervention, and post-disaster equilibrium (Barton, 1970). Barton's analysis regarded diverse variables, such as people, social crowds, authorized organizations, and provincial and nationwide systems. The study assumed that social and organizational disorders can occur during disasters. The initial disaster response usually happens without organization and coordination, followed by professional editors. The study highlighted the importance of preparedness among local people and groups, forming local teams to respond to disasters.

The year 1975 marked a significant turning point in disaster management. It was during this time that pioneering studies were conducted on integrated disaster management, which laid the foundation for a process-oriented approach. Mileti, Drabek, and Hass explored human and sociable behaviour during catastrophes and emergencies and recognised six distinct disaster phases: preparedness, alarm, pre-impact, earlier efforts, post-impact, and short-term activities, as well as relief, rehabilitation, and reconstruction (Mileti et al., 1975). These phases have become the basis for all disaster research and are considered a common practice for all catastrophes and crises. This study also outlines practices accepted since the 1920s.

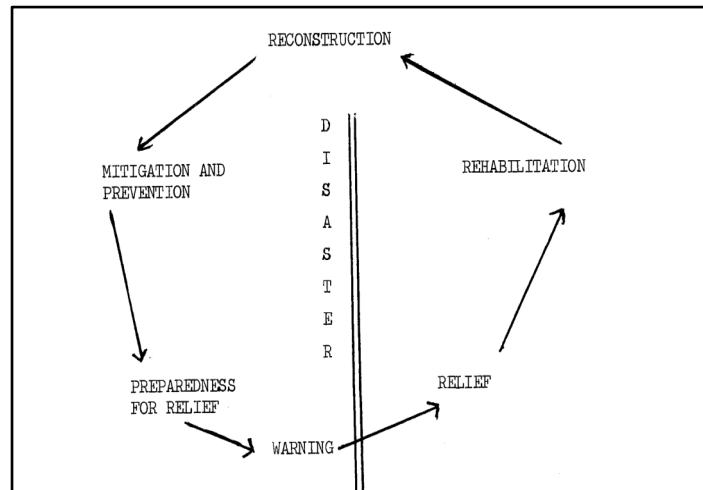
In the same year, other studies explored subjects pertaining to disaster information, impacts, and regional events, along with potential measures to alleviate disasters. Nonetheless, the research conducted by Baird et al. stood out as the inaugural investigation to explore disaster planning and disaster management as a cohesive strategy within the disaster management literature (Baird et al., 1975, p. 41). This study suggested a systematic approach to pre-disaster planning, emphasizing the importance of inter-institutional information flow and joint preparation with development plans. Overall, these findings demonstrate the development of disaster management as a discipline and its inclusion in management and administrative science.

Figure 1: Disaster Occurrence within an Activity System over Time (a)

Source: (Baird et al., 1975, p. 41)

Figure 1 provides a comprehensive analysis of the evolution and trajectory of disasters. By examining the distinct phases of disaster formation, we gain valuable insights. The study has identified six critical stages of disaster occurrence, including prevention, mitigation, warning, relief, reconstruction, and rehabilitation.

Figure 2: Disaster Occurrence within an Activity System over Time (b)

Source: (Baird et al., 1975, p. 42)

According to Figure 2, disasters were described in linear and circular temporal patterns. The circular model outlined the phases of a disaster, including mitigation and prevention, preparedness for relief, warning, relief, rehabilitation, and reconstruction. Understanding the temporal occurrence stages of disasters is crucial for effective disaster management. This is the first study laid the philosophical groundwork for the integrated disaster management model, widely adopted and used worldwide in the 21st century.

The 1970s saw a surge in studies focused on disaster management. In 1976, Turner researched the institutional and inter-institutional processes underlying disaster occurrence. His study outlined six phases that illustrate the development of disasters, including the incubation period, onset, rescue and salvage, and complete cultural readjustment (Turner, 1976). The research emphasized that institutions require crucial intelligence information when managing disasters, emphasizing the importance of transparent, timely, reliable, valid, sufficient, and diverse information. Turner also highlighted the significance of understanding societal beliefs and cultural behaviours surrounding disasters. This study made a significant contribution to the field of disaster management, particularly in the realm of disaster information management.

HOLISTIC (INTEGRATED) APPROACHES

National Association of Governors (NAG) reported exploring various perspectives on organizing and coordinating disaster and emergency responses in the United States. This report contained historical significance for disaster management. NAG presented their findings to the President, outlining the issues and coordination

challenges in catastrophes and crises. As a result of this report, the Federal Emergency Management Agency (FEMA) was founded. FEMA aimed to streamline catastrophe and crisis operations with the endorsement of the US President. Upon its establishment, FEMA introduced a comprehensive approach to disaster management, which involved tackling mitigation, preparedness, response, and recovery efforts. This encompassing approach necessitated swift decision-making, operational readiness, analytical and evaluative skills, and policy formulation before, during, and after emergencies (National Governors' Association, 1979). During the 1980s, disaster management studies were primarily based on the four-phase model. One notable example was a study by Dynes et al. in 1981, which offered a perspective on disaster plans. The study identified timing and disaster stages (Dynes et al., 1981). Also, it broadly discussed preparation, response, and recovery strategies but did not consider the mitigation phase as separate phase but instead an activity carried out within recovery.

Comfort's initial study delved into integrated organizational interventions in emergency management and underscored the significance of effective information management. This study emphasized the need for access to precise information at all stages of disaster management, from mitigation to recovery, across all levels of governance. This marked a seminal moment in exploring disaster and emergency management from a public administration standpoint, paving the way for subsequent research in this field. It also identified using untimely or incorrect information as a significant challenge in effective emergency response processes (Comfort, 1985). A study conducted by Petak in 1985 delved into disaster management within the realm of public administration. The study explored the difficulties that arise when emergency management falls under the purview of public administration. It examined various phases of disaster management, including mitigation, preparedness, response, and recovery. Petak defined recovery within the context of the study. Throughout the study, he discussed essential notions including protection, risk reduction, resource management, response plans, and coordination, all from a public administration perspective (Petak, 1985).

In 1985, McLoughlin studied disaster management from a public administration perspective. The study developed an approach to integrated emergency management that focuses on a standard set of functions required for most emergencies. This approach emphasized that the integrated emergency management system should be standardized based on these functions. While this approach's disaster stages are similar to those of other studies, this study highlights the importance of implementing standardized procedures for crisis institutions (McLoughlin, 1985). According to this study, disaster and emergency response stages can be standardized based on observations. After the establishment of FEMA, standardization studies in disaster and emergency management became necessary due to the critical responsibilities of public administrators in the process. Furthermore, the study highlighted the importance of approaching disaster and

emergency processes in public administration with a holistic perspective. As a result of these studies, the topics covered in disaster management have been shaped into standardized processes.

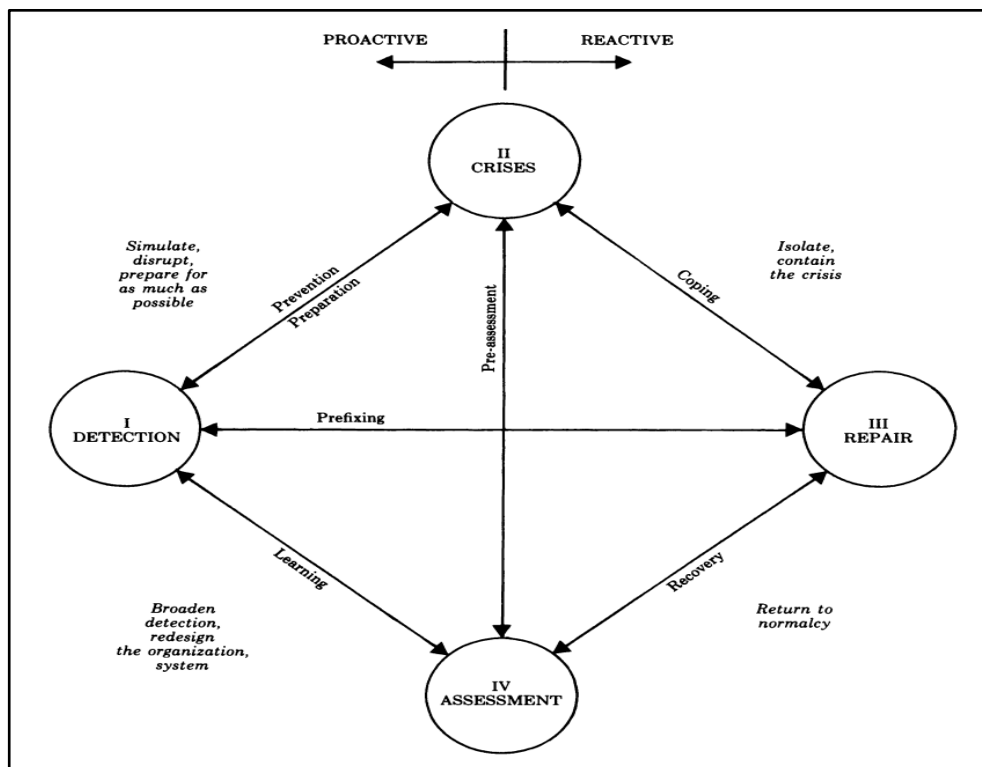
Back in 1986, a comprehensive study was conducted to assess the efficacy of disaster response measures from the standpoint of human and social systems. The study scrutinized various aspects of disaster management, ranging from preparedness, planning, and early warning to response, pre-impact deployment, post-impact emergency response, recovery, restoration (spanning up to 6 months), reconstruction (post-six months), mitigation, and hazard perception (Drabek, 1986). This comprehensive study offered valuable insights into disaster management from a sociological perspective. Additionally, the study highlighted the importance of including planning within the preparation phase of disaster response.

Disaster Research Centre, founded in 1963 at Ohio State University and later relocated to the University of Delaware in 1985, has played a significant role in advancing scientific and academic research on disasters. Sociologists primarily staff the centre with a focus on the social dimensions of disasters. The centre has five general goals, including synthesizing existing research on organizational behaviour under stress, examining pre-crisis organizational structures and procedures, establishing a field research team, creating an agenda for corporate behaviour under pressure, and publishing scientific papers based on determined goals (Quarantelli, 1986). In coordination with a concurrent project, the centre conducted field experiments and laboratory simulation studies to achieve its aims. The research centre in question has made significant strides towards improving disaster management thanks to the efforts of its scientific researchers and field investigators. The accomplished sociologists who founded and took part in the centre have established a solid basis for disaster research thanks to their authorship of numerous reports and scholarly publications at the conceptual and theoretical levels.

Disaster management studies have incorporated concepts such as uncertainty and emergency plans since the 1980s. In 1987, According to McConkey's research, planning for uncertain situations is essential and should be prioritized in emergency plans for disaster management. This study was one of the first to highlight the importance of accounting for indecisiveness, risks, perils and potential possibilities in emergency planning. Contingency planning is crucial for administrative gaps, damage to production areas, lack of necessary resources, kidnapping of senior managers, disorder of computer infrastructures, confiscation of personal belongings, natural disasters, and terrorist attacks (McConkey, 1987). The importance of emergency plans in disaster management has become increasingly apparent with this study. It also suggested that these plans follow specific standard procedures, such as determining probabilities, creating assumptions to support probability estimations, preparing action plans, establishing a follow-up and observation method, creating a resource base, and drafting financial reports.

During the 1990s, disaster management studies began to integrate crisis management issues. As crisis management is a crucial component of the overall disaster management system, the insights gained from these studies have been significant. Mitroff et al. conducted a study in 1987 that examined effective crisis management. In Figure 3, they identified four phases of managing crisis: detection, crisis, repair, and assessment, which are viewed as interrelated rather than sequential. The study also found that institutions' reactive behaviour during times of crisis can be attributed to their denial or acceptance of their vulnerability. However, when institutions acknowledge their vulnerability, they prioritize preparation and prevention activities, exhibiting proactive behaviour.

Figure 3: Model of Crisis Management

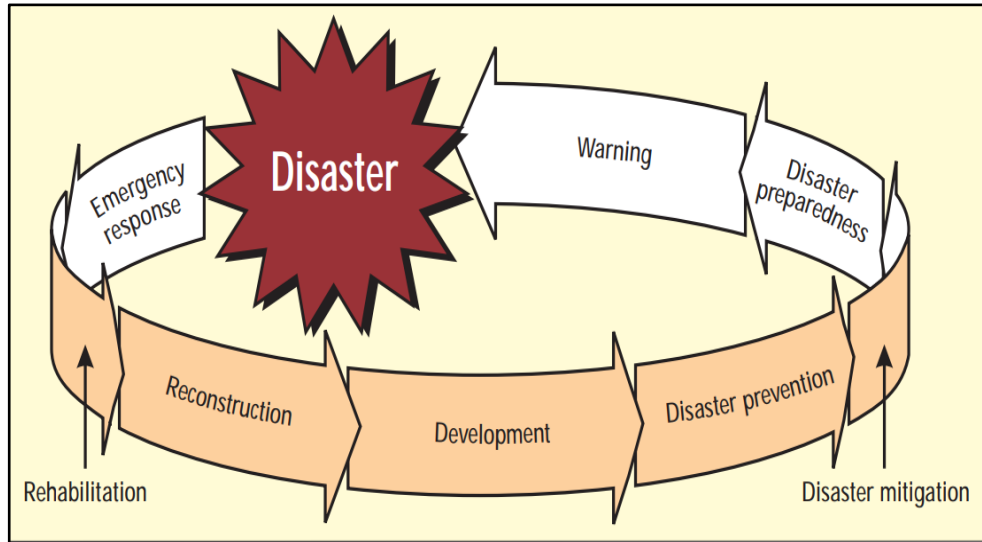
Source: (Mitroff et al., 1987, p. 284)

Following the publication of this study, disaster management researchers began incorporating reactive and proactive concepts into their systems. Furthermore, the study highlights that institutions acknowledging their vulnerability prioritize prevention and preparation measures and act proactively, while those denying their vulnerability tend to react after the fact.

Prior to 1987, research primarily focused on the social and societal impacts of disasters. Social researchers aimed to understand how individuals and communities are affected by events and what measures can be taken to prepare for it. Among disaster researchers, sociologists conducted the most extensive research and produced numerous written materials. Their studies centered around various factors such as identifying what scares or disturbs people during a disaster, exploring techniques to reduce or control fear, determining which individuals are prone to panic and who can be trusted to lead in an emergency, and examining aggressive behaviours and anger that may arise among disaster victims (Quarantelli, 1987).

Since the United Nations declared the International Decade of Disaster Reduction (IDNDR) in 1990, efforts have been made to implement long-term plans and projects in disaster management. The decade's goal was to reduce losses caused by nature-triggered disasters such as quakes, forest fires, locust invasions, drought, and desertification through international collaboration, especially in developing countries. During this period, disaster research emphasized the importance of preparation over response. Lechat's study revealed that prevention and preparation should be prioritized in disaster management without diminishing the significance of response and recovery (Lechat, 1990). Preventative measures in disaster management involve various activities, including developing disaster scenarios, understanding risks, implementing government policies, setting up warning systems, training emergency teams and the public, and taking proactive measures such as environmental management and structural engineering. The preparatory phase includes operating detection and warning systems, issuing instructions to minimize the negative impact on individuals, and informing communities at risk before, during, and after a disaster (Lechat, 1990). This study revolutionized the field of disaster management by emphasizing prevention and preparation over response and recovery. Going forward, risk management will take precedence over crisis management in disaster management strategies. As disaster management has become more comprehensive and integrated, research has begun to visualize and shape the disaster process in various ways. Kelly proposed a model in 1998 for complex events that develop irregularly. Disaster management approaches developed so far are considered linear and nonlinear/complex. The development processes of disasters are built on phases, events, interventions, and elapsed time (Kelly, 1998, p. 26).

Figure 4: Circular Model of Disaster

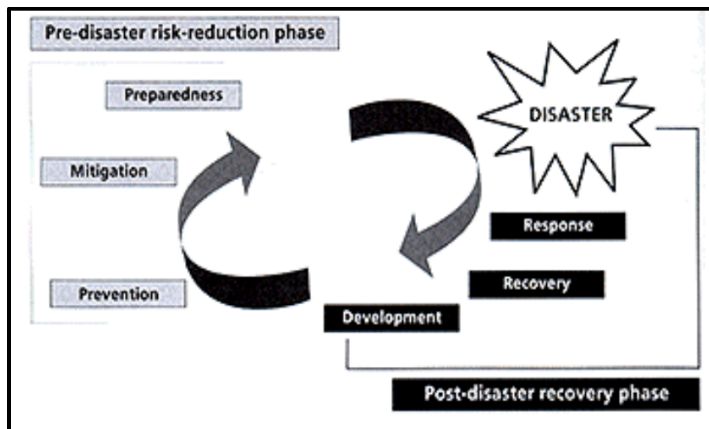
Source: (Kelly, 1998, p. 26)

According to Figure 4, disaster management was closely linked to development and economic progress. The various phases of disaster management were found to be cyclical, highlighting the importance of developing and implementing cohesive policies for recovery efforts following a catastrophic event. This study also offered a simplified model for managing disasters based on real-world experiences, reducing the complexity of these challenging situations.

In recent years, disaster management has evolved to include various principles and procedures. These principles encompass all aspects of disaster management and were outlined by DPLG in its study. According to these principles, the primary objective of disaster management should be to reduce vulnerability through development policies, not just to provide aid. Additionally, disaster management should prioritize the most at-risk and vulnerable populations, foster a culture of prevention and protection, integrate with development policies, and involve society in the processes. Finally, disaster aid must be fair, transparent, and inclusive, without discrimination based on differences (DPLG, 1998, p. 19). In order for disaster management to be effective, it must have a solid foundation that is supported by local structures and legal frameworks. Moreover, it should be flexible, practical, feasible, and sustainable to address the unique challenges of each disaster. Disaster management should also be tailored to meet specific needs and priorities and should be approached from an interdisciplinary and integrated perspective, as noted by DPLG in 1998. These principles have led to extensive interdisciplinary studies in development policies, vulnerability, risk reduction, and disaster protection culture. Further research has also highlighted the importance of management science

concepts, including transparency, inclusiveness, flexibility, locality, and sustainability, in disaster management (DPLG, 1998, p. 19).

Figure 5: Traditional Model - Sequences of Action

Source: (DPLG, 1998, p. 19)

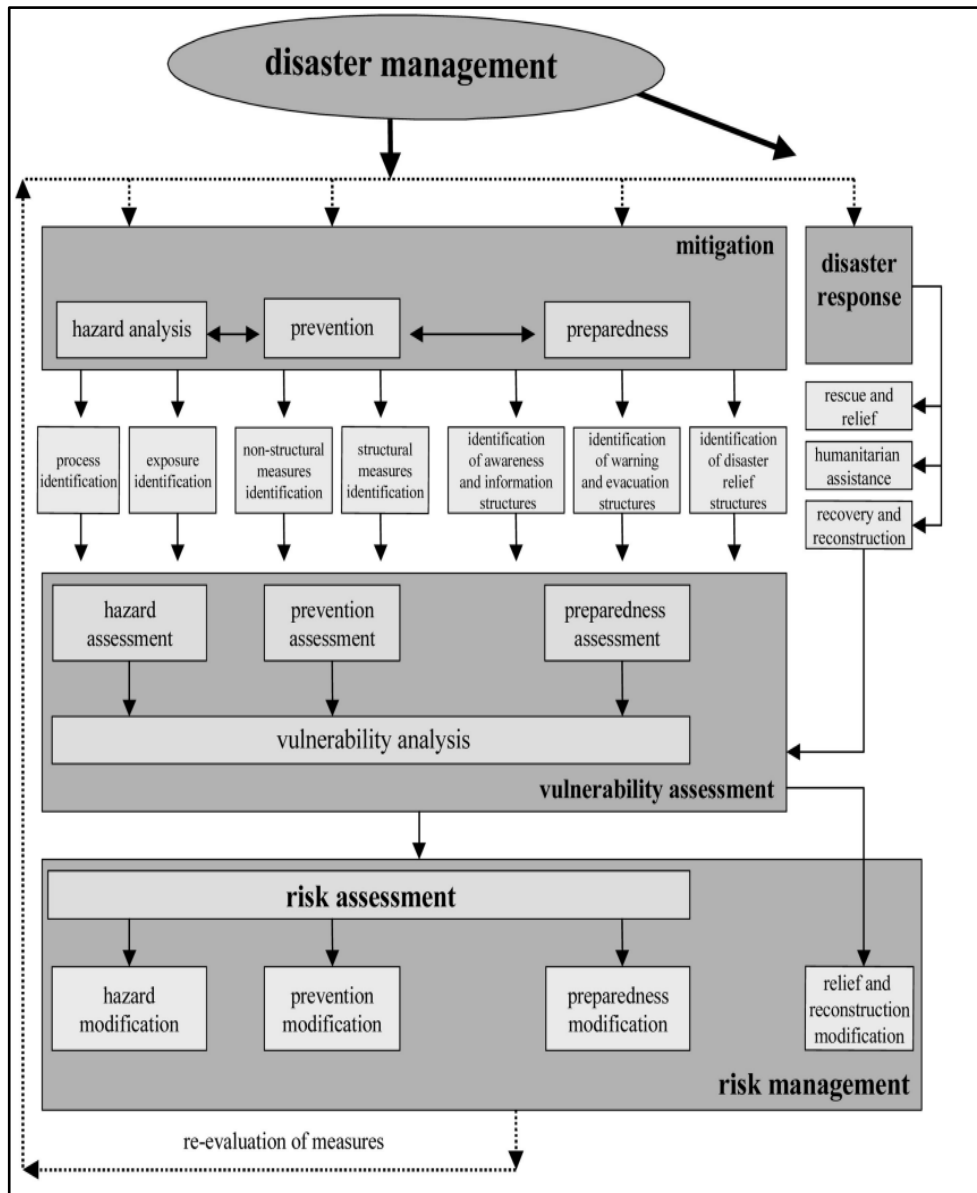
Based on the model depicted in the Figure 5, disaster management comprises a series of phases that are continuously ongoing. Moreover, the process of disaster management encompasses development as well. In subsequent research, such figures and visuals are frequently employed to elucidate the intricacies of disaster management.

Within the administrative discipline, many studies delved into disaster management, addressing key components such as the roles and responsibilities of disaster managers, planning procedures, and operational protocols. A few experts even stressed the crucial role that management plays in disaster situations, highlighting the need for training and experience in this area (Cuny, 1998a). Disaster management can be divided into two distinct categories: routine and non-routine processes. Routine tasks are carried out during non-crisis periods, while non-routine tasks are implemented during actual crisis scenarios. Advanced planning activities fall under the preparation phase and can be further classified into three groups: strategic planning, contingency planning, and planning. The role of a disaster manager involves overseeing the operations, human resources, and organization involved in managing a disaster. To do so effectively, careful attention must be given to a range of essential tasks, including planning, resource management, monitoring, evaluation, decision-making, information management, problem-solving, control, coordination, communication, and institutional development (Cuny, 1998b).

One notable study conducted by Weichselgartner in 2001 focused on the topics of mitigation, vulnerability, and disaster risk management. The study presented a comprehensive disaster management model for individual and social vulnerabilities. This model breaks down disaster management into two phases:

mitigation and response. The mitigation phase includes prevention, preparedness, and hazard analysis efforts, while the response phase encompasses rescue, humanitarian assistance, recovery, and reconstruction processes. Moreover, the model factors in risk assessment, vulnerability assessment, and hazard assessment form a holistic disaster management framework (Weichselgartner, 2001, p. 93).

Figure 6: Disaster Management Process

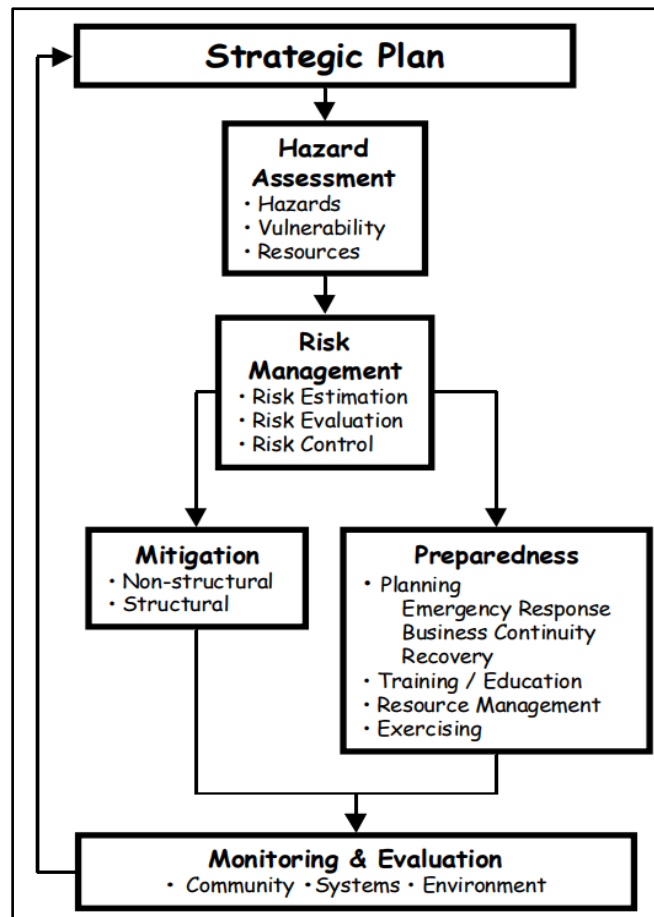

Source: (Weichselgartner, 2001, p. 93)

Figure 6 follows the four standardized steps of managing disasters and considers risk, danger, and vulnerability processes. Furthermore, it suggests that future studies on integrated disaster management will encompass more intricate processes.

Disaster management saw ongoing advancements in 2002, with a focus on strategic planning. Manitoba conducted a study that year which outlined a disaster management model specifically tailored for the health sector. It emphasized the importance of comprehending hazard, vulnerability, and disaster management. The integrated disaster management model highlighted hazard assessment, risk management, mitigation, and preparedness as crucial factors, necessitating a strategic approach (Manitoba, 2002, p. 94).

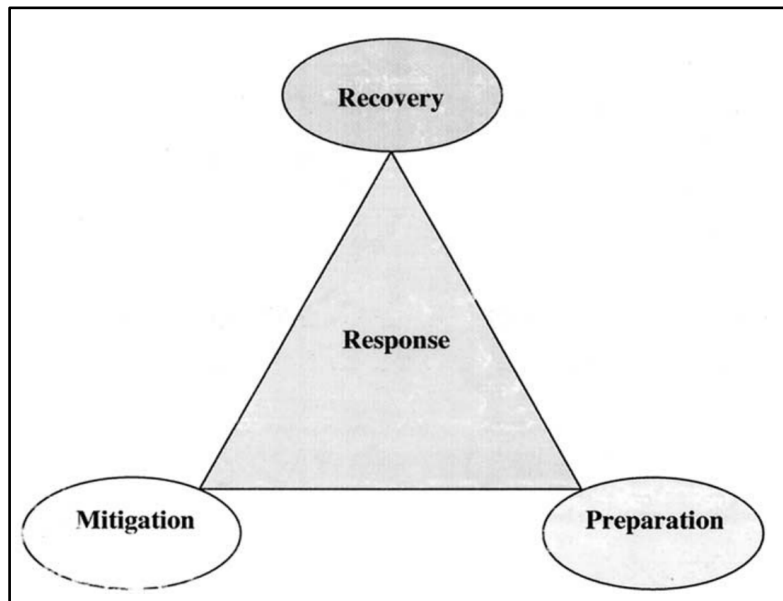
Figure 7: Integrated Disaster Management Model

Source: (Manitoba, 2002, p. 34)

The disaster management model outlined in this study begins with strategic planning, followed by hazard assessment, risk management, mitigation, and preparation, each with their relevant subheadings. After monitoring and evaluation, the model's emphasis on strategic planning has contributed to disaster management.

Figure 8: The Four Phases of Emergency Management

Source: (Cyganik, 2003, p. 83)

Cyganik analysed disaster preparedness plans at a Virginia hospital, emphasizing the need for preparation and decontamination units, particularly in the event of chemical attacks that could impact hospitals (Cyganik, 2003, p. 83). The study identified four essential steps of disaster planning: mitigation, preparedness, response, and recovery. One of the key findings of this study was that effective disaster management, especially in the context of hospitals, hinges on the response phase. The study also highlighted that the success of this phase is heavily dependent on the preceding preparation and mitigation phases. This model offered a unique perspective on the various disaster phases, which can be incredibly valuable to researchers. Furthermore, it provided vital information that large institutions, like hospitals, can use to prepare for major social events and disasters.

In 2006, a comprehensive disaster management model distinguished between proactive and reactive phases and highlighted their importance. The proactive approach involves planning and executing activities to minimize adverse effects before a disaster occurs. The reactive approach, on the other hand, focuses on response and recovery efforts after a disaster strikes. The integrated approach incorporates proactive and reactive strategies, with the proactive approach requiring

the identification of risks through mitigation, preparedness, and early warning. Risk assessment is critical for these activities based on the identified risks. The reactive approach involves assessing the level of impact and its effects, with warning, emergency relief, rehabilitation, and reconstruction phases depending on the response and recovery activities (Moe & Pathranarakul, 2006, p. 401).

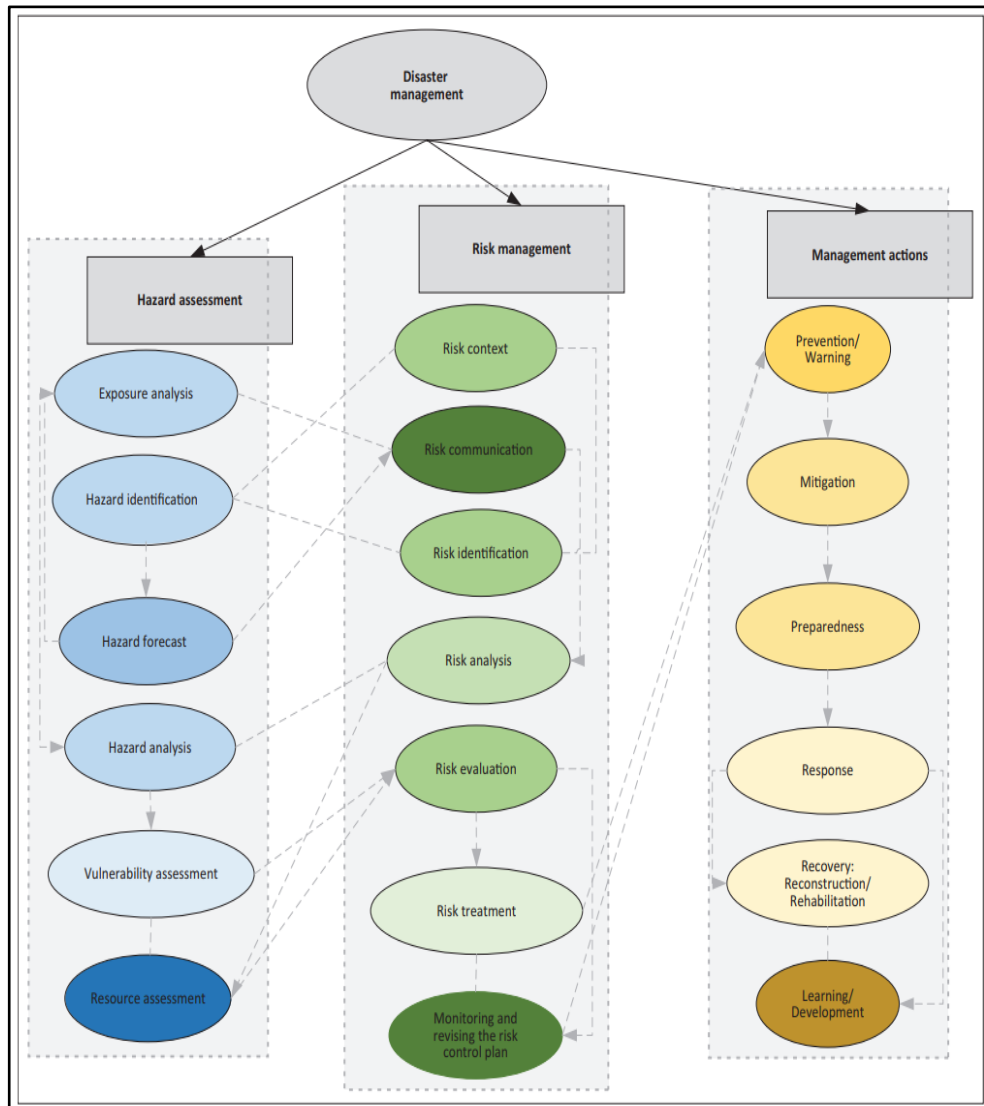
Figure 9: A Comparison of Project Life Cycle Oath Disaster Management

Project Life Cycle Phases	Disaster Management Phases	Time	Activities	Approach
Initiation	Prediction	Before	Mitigation	Pro-active
Planning			Preparedness	
Executing	Warning	During	Response	Reactive
	Emergency Relief			
	Rehabilitation (short-term)	After	Recovery	
Reconstruction (long-term)				
Completing				

Source: (Moe & Pathranarakul, 2006, p. 401)

The figure's model outlines cyclical stages, disaster management stages, timing, activities, and approaches. The cyclical stages include initiation, planning, executing, and completion, while disaster management stages encompass prediction, warning, emergency relief, rehabilitation, and reconstruction processes. Timing is classified as before, during, and after, with activities in mitigation, preparedness, response, and recovery. Proactive and reactive approaches were identified, and the model integrated disaster management studies into a structured set of functions rather than a circular process.

Figure 10: Disaster Management

Source: (Nojavan et al., 2018, p. 7)

Figure 10 explored disaster management through three main categories: hazard assessment, risk management, and management actions. Each category is further broken down into subcategories, which are discussed in depth. Hazard estimation involves analysing exposure, identifying hazards, and assessing vulnerability and resources. Risk management includes communication, identification, analysis, assessment, elimination, and monitoring. Lastly, management actions encompass prevention and warning, mitigation, preparedness, response, recovery/reconstruction/rehabilitation, and learning/development.

response, recovery, and learning. Furthermore, this model highlighted the interconnectedness of specific subcategories. It illustrated that disaster management comprises more intricate and multifaceted processes beyond the commonly recognized four phases.

Figure 11: The Researchers Contributed to the Development of Disaster Management

Source: Designed by the author.

It is undeniable that researchers have made ground-breaking contributions to the field of disaster management since 1920, as evidenced by the Figure 11. The contributions made by researchers vary depending on their respective fields.

CONCLUSION

This study aimed to comprehensively evaluate the research that has significantly impacted the advancement of disaster management models. Experts from various scientific fields have investigated disaster management from multiple angles, resulting in a multifaceted approach to contemporary disaster management. Many disciplines, including sociology, geography, psychology, civil defence, and public administration, have shaped the progression of disaster management. Before the 1970s, pioneers in the field analysed the impact of disasters on society, and their

studies contributed to the development of disaster management. One of the critical breaking points in the development of disaster management occurred in 1975 when cyclical disaster management models were proposed for the first time. The introduction of proactive and reactive approaches and concepts of vulnerability in disaster management followed this process. In particular, the idea of proactive process indicates that disaster management has begun to focus on risk reduction and risk management. The 1990s show that the concepts of economic progress and development began to be discussed within disaster management. The development idea indicates that disaster management has started to focus on developing sustainable policies. At this point, the development of disaster management has caused the phases of mitigation, preparedness, response, and recovery to be used almost as standard worldwide. In particular, mitigation studies argue that the risk management phase should be the focus of disaster management. Over the years, disaster management models have evolved to encompass a more comprehensive and inclusive approach. Presently, disaster management strategies are tailored to different criteria, including a country's specific hazards, institutional frameworks, cultural diversity, and level of economic development. Nonetheless, recent disasters highlight that in addition to mitigation and preparedness measures, mass migrations and the far-reaching impacts of climate change also factor into effective disaster management. Despite the progress that has been made, there is still room for improvement in addressing critical aspects such as climate change, risk governance, sustainable development goals, resilience, and the Sendai risk reduction framework. Therefore, it is highly recommended that these topics be given greater prominence in disaster management models.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Baird, A., O'Keefe, P., Westgate, K., & Wisner, B. (1975). *Towards an explanation and reduction of disaster proneness*. In *Ocasional Papers* (Issue 11). <http://www.ilankelman.org/miscellany/BDRU11.pdf>
- Barton, A. H. (1970). *Communities in disaster : a sociological analysis of collective stress situations*. Doubleday Anchor Book.
- Carr, L. J. (1932). Disaster and the sequence-pattern concept of social change. *American Journal of Sociology*, 38 (2), 207–218. <https://doi.org/10.1086/216030>
- Chapman, D. . (1962). *A brief introduction to contemporary disaster research*. In G. W. Baker & D. W. Chapman (Eds.), *Man and Society in Disaster* (pp. 3–22). New York: Basic Books.

Coetzee, C., & Van Niekerk, D. (2012). Tracking the evolution of the disaster management cycle: A general system theory approach. *Jamba: Journal of Disaster Risk Studies*, 4 (1), 1–9. <https://doi.org/10.4102/jamba.v4i1.54>

Comfort, L. K. (1985). Integrating organizational action in emergency management; strategies for change. *Public Administration Review*, 45 (Special Issue), 155–164. <https://doi.org/10.2307/3135010>

Cuny, F. C. (1998a). Principles of disaster management lesson 1: introduction. *Prehospital and Disaster Medicine*, 13 (1), 80–85. <https://doi.org/10.1017/S1049023X00033082>

Cuny, F. C. (1998b). Principles of disaster management lesson 2: program planning. *Prehospital and Disaster Medicine*, 13 (2), 63–79. <https://doi.org/10.1017/S1049023X00033082>

Cyganik, K. A. (2003). Disaster preparedness in virginia hospital center-arlington after sept 11, 2001. *Disaster Management and Response*, 1 (3), 80–86. [https://doi.org/10.1016/S1540-2487\(03\)00048-8](https://doi.org/10.1016/S1540-2487(03)00048-8)

DPLG. (1998). Green paper on disaster management: department of provincial and local government (DPLG) - South Africa. <https://www.gov.za/documents/disaster-management-green-paper> (Erişim Tarihi: 26.01.2024)

Drabek, T. E. (1986). Human system responses to disasters: an inventory of sociological findings. In *Social Forces* (1st editio, Vol. 66, Issue 4). Springer-Verlag New York Inc. <https://doi.org/10.2307/2579446>

Dynes, R. R., Quarantelli, E. L., & Kreps, G. A. (1981). A perspective on disaster planning. In Report Series 11 3rd Edition (Issue 11). <http://udspace.udel.edu/handle/19716/1259> (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

FEMA. (2017). National incident management system. https://www.fema.gov/sites/default/files/2020-07/fema_nims_doctrine-2017.pdf (Erişim Tarihi: 26.01.2024)(Erişim Tarihi: 18.01.2024)

Janis, I. L. (1951). *Air war and emotional stress: psychological studies of bombing and civilian defense*. McGraw-Hill Book Company.

Karaman, Z. T. (2017). *Afet yönetimine giriş ve Türkiye’de örgütlenme*. In Z. T. Karaman & A. Altay (Eds.), *Bütünleşik Afet Yönetimi* (1st ed., pp. 1–38). Birleşik Matbaacılık.

Kelly, C. (1998). Simplifying disasters: developing a model for complex non-linear events. *Disaster Management: Crisis and Opportunity: Hazard Management and Disaster Preparedness*, 25–27.

Lechat, M. F. (1990). The international decade for natural disaster reduction: background and objectives. *Disasters*, 14 (1), 1–6.

<https://doi.org/10.1111/j.14677717.1990.tb00967.x>

Manitoba. (2002). Disaster management model for the health sector: guideline for program development. In *Manitoba Health Disaster Management* (Vol. 1). <https://www.gov.mb.ca/health/odm/model.pdf>

McConkey, D. D. (1987). Planning for uncertainty. *Business Horizons*, 30 (1), 40–45. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(87\)90021-8](https://doi.org/10.1016/0007-6813(87)90021-8)

McLoughlin, D. (1985). A framework for integrated emergency management. *Public Administration Review*, 45(Special Issue), 165–172. <https://doi.org/10.2307/3135011>

Mileti, D. S., Drabek, T. E., & Hass, E. J. (1975). *Human Systems in Extreme Environments*. Institute of Behavioral Sciences, The University of Colorado.

Mitroff, I. I., Shrivastava, P., & Udwardia, F. E. (1987). Effective crisis management. *The Academy of Management Executive*, 1 (3), 283–292. <https://doi.org/10.5465/AME.1987.4275639>

Moe, T. L., & Pathranarakul, P. (2006). An integrated approach to natural disaster management: Public project management and its critical success factors. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 15 (3), 396–413. <https://doi.org/10.1108/09653560610669882>

National Governors' Association. (1979). Comprehensive emergency management, a governor's guide. National Governors' Association Center for Policy Research. (Erişim Tarihi: 04.02.2024)

Neal, D. M. (1997). Reconsidering the phases of disaster. In *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* (Vol. 15, pp. 239–264).

Nojavan, M., Salehi, E., & Omidvar, B. (2018). Conceptual change of disaster management models: a thematic analysis. *Jambá - Journal of Disaster Risk Studies*, 10 (1), 1–11. <https://doi.org/doi.org/10.4102/jamba.v10i1.451>

Petak, W. J. (1985). Emergency management: a challenge for public administration. *Public Administration Review*, 45 (Special Issue), 3–7. <https://doi.org/10.2307/3134992>

Powell, J. W. (1954). An introduction to the natural history of disaster. Baltimore, Maryland: Psychiatry Institute, University of Maryland. (Erişim Tarihi: 10.11.2023)

Prince, S. H. (1920). *Catastrophe and social change based upon a sociological study of the halifax disaster*. In Columbia University Press. Columbia University.

Quarantelli, E. L. (1986). Disaster studies: an historical analysis of the influences of basic sociology and applied use on the research done in the last 35

years. In Preliminary Paper (111; Preliminary Paper).(Erişim Tarihi: 09.08.2023)

Quarantelli, E. L. (1987). Disaster studies: an analysis of the social historical factors affecting the development of research in the area. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 5 (3), 285–310.

Quarantelli, E. L. (1994). Disaster studies: the consequences of the historical use of a sociological approach in the development of research. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 12 (1), 25–49. <http://dspace.udel.edu:8080/dspace/bitstream/handle/19716/1336/Article264.pdf?sequence=1>

Scanlon, T. J. (1988). Disaster's little known pioneer: Canada's samuel henry prince. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 6 (3), 213–232.

Singleton, J. (2016). *Economic and natural disasters since 1900*. In *Economic and Natural Disasters since 1900*. <https://doi.org/10.4337/9781782547358> (Erişim Tarihi: 15.04.2024)

Stoddard, E. R. (1968). *Conceptual models of human behaviour in disasters*. Texas Western Pres.

Turner, B. A. (1976). The organizational and interorganizational development of disasters. *Administrative Science Quarterly*, 21 (3), 378–397.

United Nations. (2016). Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction (Vol. 21184, Issue December). https://www.preventionweb.net/files/50683_oiewgreportenglish.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2024)

Weichselgartner, J. (2001). Disaster mitigation: the concept of vulnerability revisited. *Disaster Prevention and Management*, 10 (2), 85–94. <https://doi.org/10.1108/09653560110388609>

Williams, H. B. (1954). Fewer disasters, better studied. *Journal of Social Issues*, 10 (3), 5–11. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1954.tb01994.x>

Yayın Geliş Tarihi: 15.05.2024

Yayına Kabul Tarihi: 11.06.2024

Online Yayın Tarihi: 15.09.2024

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1484781>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1006-1036

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

1930 İZMİR SEL AFETİ

İsrafil KARATAŞ*

Öz'

Türkiye coğrafyası, yüzyıllardan beri çeşitli doğal afetlere maruz kalmış ve afetler önemli ölçüde can mal kayıplarına eden olmuştur. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de depremlerden hemen sonra en fazla kayıplara neden olan doğal afet, sellerdir. Zaman zaman aşırı yağışlarla dolan akarsu yatakları, taşarak çevresindeki yerleşim yerlerine ve tarımsal alanlara oldukça büyük zararlar vermişlerdir. Şehir planlamasındaki hatalar, akarsu yataklarında gerekli tedbirlerin alınmaması ve altyapının zayıflığı gibi nedenler İzmir'de Cumhuriyetin ilk yıllarında sellerin, afete dönüşmesine neden olmuştur. 1922 yılında düşman işgalinden kurtulan İzmir şehri, henüz yaralarını saramadan deprem ve sel afetleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İzmir'de yaşanan sel afetleri içerisinde en çok can ve mal kaybına neden olan ve insanların hafızasında yer edineni 1930 İzmir sel afetinin olduğu söylenebilir. Zira bu afette; sayısı tam olarak tespit edilememekle birlikte 117'den fazla insan vefat etmiş, selden binlerce kişi etkilenmiş ve milyonlarca lira zarar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada hedeflenen; 1930 yılı İzmir sel afetinin sebeplerini, etkilerini ve sonuçlarını doğal afet tarihi açısından ele alarak irdelemektir. Bunun yanı sıra, afet yönetiminde başarılı olunup olunmadığını ve bundan sonra bölgede olası sel afetleri karşısında ne gibi tedbirler alındığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sel, İzmir, 1930, Doğal Afet, Afet Yönetimi.

1930 İZMİR FLOOD DISASTER

Abstract

The geography of Turkey has been exposed to various natural disasters for centuries, resulting in significant loss of life and property. Similar to worldwide trends, floods are among the most devastating natural disasters in Turkey immediately following

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karataş, İ. (2024). 1930 İzmir sel afeti. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1006-1036.

*Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0003-4940-9344, israfil.karatas@alanya.edu.tr.

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

earthquakes. Riverbeds swollen by occasional heavy rains have caused extensive damage to surrounding settlements and agricultural areas by overflowing. Factors such as urban planning errors, lack of necessary precautions in riverbeds, and weak infrastructure have contributed to the transformation of floods into disasters in İzmir during the early years of the Republic. The city of İzmir, liberated from enemy occupation in 1922, had to contend with earthquake and flood disasters before fully recovering from its wounds. Among the floods experienced in İzmir, the one in 1930 stands out as the one causing the most loss of life and property and remains entrenched in people's memories. In this disaster, although the exact number is not determined, more than 117 people perished, thousands were affected by the flood, and damages amounted to millions of lira. The aim of this study is to examine the causes, effects, and consequences of the 1930 İzmir flood disaster from the perspective of natural disaster history. Additionally, it seeks to ascertain whether successful disaster management was achieved and what measures were taken against possible future flood disasters in the region.

Keywords: Flood, İzmir, 1930, Natural Disaster, Disaster Management.

GİRİŞ

Afet, can kayıpları başta olmak üzere ekonomik ve sosyal zararlara neden olan genel hayatı ve insan aktivitelerini belirli bir süre için kesintiye uğratarak geniş halk kitlelerini çeşitli yönden etkileyen doğal ve insan kaynaklı olaylara denilmektedir (Korkanç & Korkanç, 2006, s.42). Doğal afet türleri içerisinde sıkça karşılaşılan sel, “genellikle bir kanala az veya çok bağlı olarak, eğim yönünde yüksek enerjili ve kontrolsüz akışa sahip, çökel malzemesi tür ve boyut özellikleri çeşitlilik gösteren, tahrip gücü yüksek su kütlesi hareketi olarak tanımlanabilir” (Dölek, 2015, s. 338). Akarsu yatağının aşırı yağış, ani kar ve buz erimeleri gibi çeşitli sebeplerle yatağından çıkarak çevresindeki düz ve çukur alanlara yayılması ve çevresindeki canlı veya cansız her şeye zarar vermesine taşkın denilmektedir (Özcan, 2006, s.36). Sel ve taşkınlar dünyada olduğu gibi Türkiye’de de depremlerden hemen sonra en fazla ekonomik kayıplara neden olan doğal afetlerden biridir (Korkanç & Korkanç, 2006, s.42). Sel oluşumunda etkili olan faktörlerin arasında klimatolojik-meteorolojik ve jeomorfolojik (yapı ve yeryüzü şekilleri) özellikleri ile toprak özellikleri bitki örtüsü ve insanın olduğu sıralanabilir (Özcan, 2006, s.36). Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir şehri, bütün bu etkenlerin birleştiği ve sık sık sel taşkınlarına maruz kalan illerden biriydi.

İzmir, Cumhuriyet döneminde ilk sel afetini 1929 yılında yaşamıştır. 16 Ocak 1929 tarihinde yağın şiddetli yağmurlar neticesinde Gediz Nehri taşmış, Menemen ovası sular altında kalmıştır. İzmir şehrinin ulaşımı zarar görmeye birlikte bazı evler de yıkılmıştır (Hizmet, 18 Ocak 1929, s.1). Yine Bergama’daki Sarıcalar Çayı’nın ve Torbalı’da Cellat Gölü’nün taşmasıyla çevresindeki evler ve araziler tahrip olmuştur (Anadolu, 23 Kasım 1929, s.1; Anadolu, 22 Kasım 1929, s.1). Sel afetine karşı gerekli tedbirlerin alınmaması nedeniyle 24 Ekim 1930 yılında başlayıp 36 saat devam eden yağışlar, İzmir’deki afetin boyutunu daha fazla

arttırmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere 1930 İzmir sel afetinde şehir içindeki birçok nehir, çay ve göller taşmış ve çevresindeki canlı cansız her şeye zarar vermiştir. 117'den fazla vatandaşın vefat ettiği, binlerce kişinin etkilendiği, çok sayıda evin yıkıldığı ve milyonlarca lira maddi zararın olduğu bu afetten gerekli ders çıkartılmayarak tedbirler alınmamıştır. Bunun sonucunda 1930 sel afetinin üzerinden çok zaman geçmeden Nisan 1931'de İzmir'deki sel afeti tekrarlamıştır (Son Posta, 11 Nisan 1931, s.3). 1930 sel afetine nazaran çok fazla insan kaybının yaşanmadığı 1931 sel afetinde tarım arazilerinin sular altında kalması sebebiyle maddi zarar çok büyüktür. Afetin nedeni Küçük Menderes nehrinin taşmasıyla Cellat Gölü'nün kabarması olarak açıklanmıştır (BCA, 30.10.0.0/117.819.6).

7 Şubat 1936'da başlayan şiddetli yağışlar neticesinde önce Gediz (Yeni Asır, 7 Şubat 1936, s.2) ve ardından Küçük Menderes nehirleri taşmış ve bunun sonucunda çevredeki çok sayıdaki köy ve arazi sular altında kalmıştır (Yeni Asır, 8 Şubat 1936, ss. 1, 6). Artarak devam eden yağışlar Yalılar semtindeki Karantina Deresi'ni de taşırarak Tramvay Caddesi'ni tamamen sular altında bırakmıştır. Ardından Poligon Deresi de taşarak çevredeki bahçeler zarar görmüştür. Kısacası şehre yakın derelerin de taşması sonucu şehir merkezi tahrip olmuştur (BCA, 30.10.0.0/118.822.16, ss. 16-18). 1939 yılında İzmir'de sel ve su taşkınları tekrar meydana gelmiştir. 24-25 Eylül 1939 gecesi başlayan şiddetli yağmurların artarak devam etmesiyle afetin boyutu artmıştır (BCA, 30.10.0.0/118.827.29; Anadolu, 27 Eylül 1939, ss. 1, 3). Ödemiş'te Birgi Çayı'nın taşmasıyla 3 kişi vefat etmiş ve başta bir Birgi çarşısı olmak üzere çevre yerlerde yüklü miktarda maddi zarar oluşmuştur (BCA, 30.10.0.0/118.827.30, ss. 4-7). 28 Aralık 1939 tarihinde İzmir'de şiddetli yağmur ve bazı çay ve derelerin taşması sonucu tarım arazileri ve ovalar tahribata uğramıştır. Birgi ve Bakır çaylarının ise taşıdığı görülmüştür (BCA, 30.1.0.0./121.770.2); Anadolu, 31 Aralık 1939, ss. 1, 4).

Nisan 1940'taki sel afetinin nedeni yine aşırı yağışlar ve Halkapınarı Deresi'nin ve Menemen'de Kunduz Çayı'nın taşmasıydı. Yine bunun sonucunda İzmir'deki ulaşım, köyler, tarım arazileri ve canlılar etkilenmiştir (BCA, 30.10.0.0/118.829.1). Yine aynı yıl içinde 25 Aralık 1940'ta İzmir'de oluşan sel nedeniyle Bergama'da 37 ev zarar görmeye birlikte bazı köprü ve evler kısmen yıkılmıştır, ulaşım ise aksamıştır (BCA, 30.10.0.0/118.833.4, s.5). Bornova Çayı'nın ve Gediz Nehri'nin taşması ve dağdan inen sular sonraki günlerde afetin boyutunu artırmıştır (Yeni Asır, 27 Aralık 1940, ss. 1, 3; Yeni Asır, 28 Aralık 1940, ss. 1-2). Ertesi yıl yani 4 Şubat 1941 tarihinde başlayan yağmurla Küçük Menderes Nehri ve Birgi Çayı taşmış ve çevresine maddi zarar vermiştir (BCA, 30.10.0.0/118.833.17).

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'de meydana gelen sel ve su taşkınları içerisinde 1930 İzmir sel afetinin yeri ve önemi diğerlerinden farklıdır. 1930 yılındaki afette, diğer afetlere nazaran çok daha fazla insan vefat etmiş ve maddi zararlar vermiştir. Bunun yanı sıra Milli Mücadele'den yeni çıkan İzmir, yaralarını sarıp henüz toparlanamamıştı. Yunan ordusunun İzmir'den ayrılmasından ve Türk

ordusunun şehri teslim almasından sonra 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan ve 5 gün süren İzmir yangınında, şehrin önemli yerleri yanmıştır (Kırışman, 2011, s.78). Yangın toplamda 3 bin metre genişliğinde ve 5 bin metre derinliğinde bir alanı kaplamıştır. İzmir'deki 45.945 evden 14.004'ü tamamen yanmış ve geriye 9.696 dükkân kalmıştır. 18 Eylül'de söndürülebilen yangında maddi hasar oldukça büyüktür. "İzmir'in ortasında simsiyah, korkunç ve çirkin bir harabe yığını halindeki yangın mahallinde yüzlerce insan can vermiştir". Yangın sonrasında şehir de çok korkunç bir duruma gelmiştir. Cesetler kokmaya başlamış, sinek ve köpek istilalarıyla mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. İzmir'in eski halinden sadece şehrin kenarları kalmış ve "ortada tamamı yanmış koca bir delik kalmıştır" (Kıyıcı, 2008, s.159).

Öte yandan 50 kişinin ölümüne, yüzlerce kişinin yaralanmasına ve birçok binanın yıkılmasına neden olan 31 Mart 1928 İzmir (Torbalı) Depremi'nin (Tinal, 2009, s. 2233) üzerinden sadece 2 yıl geçmişti. 1929 yılında da İzmir, yıkıcı etkisi az olmasına karşın bir sel afeti atlattı. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda 1930 yılındaki sel afeti karşısında İzmir'in önlemler alması pek kolay görünmemekteydi. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı bir tarım ve ticaret merkezi olan İzmir'i de olumsuz etkilemişti (Acar, 2017, s.414). Dolayısıyla diğerlerinden farklılık arz eden 1930 İzmir sel afetinin araştırılması gereği hissedilmiştir. Aynı zamanda bu konuyla ilgili geniş kapsamlı çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı; 1930 yılı İzmir sel afetinin sebeplerini, etkilerini ve sonuçlarını doğal afet tarihi açısından ele alarak irdelemektir. Bunun yanı sıra, afet yönetiminde başarılı olup olmadığını ve bundan sonra bölgede olası sel afetleri karşısında ne gibi tedbirler alındığını ortaya koymaktır. Çalışmanın hazırlanmasında ağırlıklı olarak ulusal ve yerel basın kullanılmakla birlikte kısmen de arşiv belgeleri ve telif eserlerden faydalanılmıştır.

SEL AFETİNİN MEYDANA GELİŞİ, ETKİLERİ, HASAR VE ZAYİAT

İzmir'de 24 Ekim 1930 tarihinde Cuma günü saat 20.00'da başlayan şiddetli yağmur, sabah saat 8.00'a kadar sürmüş ve gece tekrar başlayan yağışlar, şehirdeki otomobil ve tramvay akışının durmasına neden olmuştur. İzmir'in Konak ilçesine bağlı Reşadiye mahallesinin Halim Ağa tarlasında akarsu yatağının olmaması sebebiyle tarlada küçük bir göl oluşmuştur. Reşadiye'den İzmir Hükümet Konağı'na kadar uzanan tramvay caddesi çay halini almıştır. İzmir Memleket Hastanesi'nin alt katını su basmış ve çarşıdaki bütün dükkân ve mağazalar sular altında kalmıştır. Birinci Beyler Sokağı ile Namazgâh semtlerindeki birçok ev suların altında büyük tahribata uğramıştır. 25 Ekim saat 14.00'dan sonra başlayan şiddetli yağışlar ise, İzmir'de adeta bir tufanın yaşanmasına sebep olmuştur. Toplam 36 saat süren yağışlar karşısında İzmir'de neredeyse zarar görmeyen mahalle kalmamıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1930, s.3; Anadolu, 26 Ekim 1930, s.1). Telgraf ve elektrik tellerinin selden etkilenmesi nedeniyle İzmir'deki sel

afetinin büyüklüğünden geç haberdar olunmuştur. Çünkü İzmir ile iletişim kopmuştur. Muhabirler, İzmir'deki İstern şirketinin kabloları ile sel bölgesinden aldığı bilgileri gazetelerine ulaştırabilmişlerdir (Son Posta, 27 Ekim 1930, s.2).

Cumhuriyet Gazetesi, "İzmir'imiz Tufan İçinde" başlığı altında "Yüksek binaların kiremitleri hizalarına kadar inen siyah bulutlar memleketi karanlıklara boğmuştur" sözleriyle afetin boyutunu okuyucularına anlatmaya çalışmıştır (Cumhuriyet, 27 Ekim 1930, s.3). Vakit Gazetesi, "İzmir'deki Büyük Afet" başlığını atmış ve işgalden yeni kurtulmuş olan İzmir'in acıları halen tazeyken yeni bir felaket ile karşılaştığını aktarmıştır (Vakit, 28 Ekim 1930, ss. 1, 6). Afetin boyutunu en iyi şekilde okuyuculara aktaran Son Posta Gazetesi olmuştur. "Matem İçindeyiz" manşetiyle yayınladığı sayısında Gazete, "İzmir'in matem içinde olduğunu ve felaketin boyutunun zannedildiğinden çok daha büyük olduğunu" kaydetmiştir (Son Posta, 28 Ekim 1930, s.1). Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, sel afetini bir "tufana" benzetmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 28 Ekim 1930, s.1). İzmir'deki yerel gazetelerden Hizmet, afetin ilk günlerinde "İzmir Bir Tufan Geçirdi" başlığını atarken (Hizmet, 27 Ekim 1930, s.1) İzmir'in diğer gazetesi Anadolu, "Yağmur değil, Büyük Bir Tufan" şeklinde çarpıcı bir manşetle okuyucularının karşısına çıkmıştır (Anadolu, 26 Ekim 1930, s.1). Afeti yaşayan İzmirli bir selzede ise sel afetini 1922 Yunan İşgali ve 1928 İzmir Depremi ile karşılaştırmıştır: "...Ben bu şehirde sari ve müstevli hastalıklar gördüm. Bu şehrin bombardıman edildiğini gördüm. Yunan istilasına uğradığını gördüm. Şehri harabe haline getiren umumi yangının netayicini gördüm. Son selzedenin yaptıklarını gördüm. Mukayese ediyorum. Sizi temin ediyorum ki bu son vaka hepsinin elimi, müthişi idi. Diğerlerinin hepsinden kaçmak, kurtulmak kolay imiş. Fakat bunda yerinde saymaktan başka yapılacak bir şey olmadığı tahakkuk etti." (Cumhuriyet, 5 Kasım 1930, s.4).

Afetin şiddetiyle ilgili ilk resmi açıklama Meteoroloji Enstitüsü Müdürü Tevfik Bey'den gelmiştir. Buna göre, 24 Ekim günü başlayan ve toplamda 36 saat süren yağmurların yarattığı tahribatın eşi benzeri bulunmamaktadır. İzmir afetini, 8-9 Eylül 1929 Rize Sel Afeti ile karşılaştırmıştır. Rize'de yağın yağmurun miktarı 230 milimetre iken, İzmir'e 2 günde 336 milimetre yağış düşmüştür. "Bunu halkın anlayabileceği bir şekilde tarif etmek lazım gelirse, bu o demektir ki, arazi dümdüz farz edildiği taktirde düşen yağmurun husule getirdiği su miktarının yüksekliği 33,5 santimetrelilik bir su tabakasından ibaret bir göldür" sözleriyle daha net bir şekilde anlatmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 28 Ekim 1930, s.4).

Ardından İzmir'deki selin boyutunun daha iyi anlaşılabilmesi için Ankara örneğini vermiştir. 1929 yılı Ankara'nın en yağışlı yılıydı ve o yıl Ankara iline toplam 331 milimetre yağmur düşmüştür. Buna göre, İzmir'de iki günde yağın yağmur miktarı bir yılda Ankara'ya düşen yağmurdan daha fazladır. İzmir sel afetinin sadece Türkiye için değil aynı zamanda tüm dünya için de çok fazla yağış alan sel afeti olayı olarak kitaplara geçeceğini öne sürmüştür (Hâkimiyeti Milliye, 28 Ekim 1930, s.4).

İzmir'deki şiddetli yağışların bir afete dönüşmesi; şehir imarındaki hatalardan, yani nehirlere ve çaylara yakın arazilerin yerleşime açılması ve olası sellere karşı nehir ve çaylarda gerekli tedbirlerin alınmamasından kaynaklanmaktaydı. Zira 1930 yılında İzmir'de, aşırı yağışlar nedeniyle Kızılcıullu ve Meles çayları taşmış ve sokaklar birer nehir haline gelmişti (Cumhuriyet, 3 Kasım 1930, s.4). Bornova'nın İkiz çayı da taşarak şehir hayatına ve zirai alanlara zarar vermişti (Akşam, 8 Kasım 1930, s.2). Ayrıca dönemin bazı uzmanlarına göre, İzmir'deki afetin sebebi Halkapınar suyunun taşmasıydı. Kordon tramvayının son noktasındaki Halkapınar'ı istasyonu civarındaki bu su iki dağ arasında akmakta ve civar dağların bütün suları buraya toplanmaktadır. Bu aynı zamanda Aydın ve çevre kasabalarındaki demiryolu hatlarını da tehdit etmektedir. Suyun bir kısmı denize akmakla beraber bu akış yeterli olmamakta ve çok kuvvetli su, İzmir için korkunç ve sürekli bir afet tehdidi yaratmaktadır (Vakit, 28 Ekim 1930, s.6). İzmir Belediyesi Fen Heyeti Müdürü Necmettin Bey'in basına verdiği beyanata göre afetin boyutunun bu denli yüksek olmasının nedeni şöyledir: *"İzmir son senelerde değil, son asırda bile bu derece büyük bir felakete maruz kalmamıştır. Bilhassa muhtelif derelerin şehir dahilinden denize dökülmesi felakete en büyük bir amildir. Bütün tarikat dereler güzergahında olmuştur. Bu gibi felaketler daha evvelden düşünülerek şehirde ona göre tertibat alınabilirdi. Çünkü yalnız burası değil bütün şehirlerimiz sevki tabii ile teessüs etmiş şehirlerdir. Son senelerde yapılanları istisna edilirse şehrin mecraları iptidai ve toplanan suları istiap edemeyecek noktada yapılmıştır. Asri ve fenni mecralar için yaptırılan proje henüz yeni yapılan yollarda tatbik edilebilmiştir. Bundan sonra bu proje her yerde tatbik edilecek ve gayri tabiiyetlerin önüne geçilmiş olacaktır"* (Vakit, 2 Kasım 1930, s.5).

İzmir'de selin verdiği hasar ve zayıyatın boyutu hemen anlaşılammıştır. Hasar tespit çalışmalar günlerce sürmüş ve veriler geldikçe basın ve resmi kurumlar bunu kamuoyu ile paylaşmışlardır. Basına yansıyanlara göre, 25 Ekim günü telefon ve telgraf hatlarının kesilmesi sonucu şehirle iletişim sonlanmıştır. Akşamüzeri elektrik tesisatlarını da zarar görmesi sonucu şehir günlerce karanlıkta kalmıştır. Sel sularının şehrin her tarafına ulaşması sonucunda araç trafiği durmuştur. Buna mukabil tramvay ve demiryollarının da zarar görmesiyle ulaşım işleri tamamen aksamıştır. Sıhhi imdat araçları yollara saplanmıştır. Tren istasyonu depolarındaki emtialar, sel tarafından sürüklenmiştir. Küçük büyük birçok köprü yıkılmıştır (Vakit, 27 Ekim 1930, s.2). Poligon Deresi üzerindeki köprü, Hilal Köprüsü ve İslahane Köprüsü ile Kemer'de son yapılan köprünün ayakları tamamen ve şehrin çeşitli yerlerinde 4 adet köprü de kısmen tahrip olmuştur (Vakit, 2 Kasım 1930, s.5). At, araba, kaya ve birçok ev eşyası ile molozların sellerin etkisiyle denize sürüklendiği görülmüştür (Vakit, 27 Ekim 1930, s.2). Sellerin denize sürükleyip götürdüğü enkaz ve eşyalardan dolayı denizin üstü dolmuştur (Cumhuriyet, 28 Ekim 1930, s.2). Ayrıca su borularının patlaması sonucu şehirde içilecek su sıkıntısı yaşanmıştır (Milliyet, 28 Ekim 1930, s.3). Şehrin ticaret merkezindeki han ve mağazaların da sular altında kalması dolayısıyla

önemli bir miktarda ticari zarar oluşmuştur. Mağaza ve hanlarda yer alan yüzlerce çuval şeker erimiş ve binlerce çuval üzüm mahvolmuştur (Cumhuriyet, 28 Ekim 1930, s.2).

Şehrin önemli hastanelerinde İzmir Memleket Hastanesi'nin bodrum katını su basmıştır (Cumhuriyet, 29 Ekim 1930, s.3). İzmir'deki Sanatlar Mektebi'nin birinci katını su basmış, dağdan inen seller büyük kayaları yuvarlayarak mektebin bazı duvar ve çatılarını yıkmıştır (Akşam, 29 Ekim 1930, s.2). Bunun üzerine okul idaresi, o esnada okulda bulunan öğrencileri ikinci kata toplamış ve tedbir olarak yatakhane pencerelerinden çevredeki dükkânların üzerlerine kalaslar uzatılarak öğrenciler okuldan tahliye edilmiş ve öğretmenlerin evlerine yerleştirilmiştir (Milliyet, 31 Ekim 1930, s.3). İçerisindeki atölyeler, tezgâhlar, elektrik santrali, akümülatörler ile dinamo gibi birçok makinenin sular altında kaldığı ve bazı eşyalarının da denize sürüklendiği, Sanat Mektebi'nde zararın yaklaşık 150 bin lira olduğu tahmin edilmiştir (Anadolu, 28 Ekim 1930, s.1).

26 Ekim gecesi hükümetin açıkladığı ilk hasar tespiti göre, İzmir'de 37, Seydiköy'de 18 ve Bornova'da 13 kişi olmak üzere toplam 68 kişi boğularak vefat etmiştir. İzmir'de 1.400 ev tamamen ve 137 ev ise kısmen zarar görmüştür. Bornova'da 150 ev ve Seydiköy'de 100 ev tamamen sular altında kalarak yıkılmışlardır (Milliyet, 28 Ekim 1930, s.3). Cumhuriyet Gazetesi'nin aktardıklarına göre, 28 Ekim sabahı yağmurun durmasıyla beraber İzmir'deki afet daha net anlaşılmaya başlanmıştır. İzmir'in tamamı selden etkilenmekle birlikte en çok zarar gören yerler, Kahramanlar, Çayırılıbahçe ile Kemer civarındır. Bu mahallelerdeki çok sayıda baraka ev, içinde bulunan eşyalarla birlikte selde sürüklenmiş ve sahipleri de içinde boğulmuşlardır. Bunun yanı sıra bu mahallelerdeki enkazların içinde bulunan cesetler, karakol binasında ve Memleket Hastanesi'nde toplatılmıştır. Cesetler arasında çocuklarına sıkı sıkıya sarılmış anneler ve genç kızlar da yer almaktadır. Kahramanlar Mahallesi'nde yaklaşık 200 ev yıkılırken Şehitler Mahallesi çevresinde 1.000'e yakın ev kullanılmaz hale gelmiştir. Şehitler çevresinde 12 ve Vezirköprü Mahallesi'nde 38 ceset bulunmuştur. En çok zarar gören köylerden birisi Bornova'dır. Bornova'daki yabancılara ait evlerin dışındaki bütün evler tahrip olmuştur. İzmir'in tamamında tespit edilen vefat sayısı 110'dur (Cumhuriyet, 29 Ekim 1930, s.3). İzmir'e özel bir muhabir gönderen Son Posta Gazetesi, İzmir'deki afeti çok yakından takip etmiştir. 29 Ekim günü verdiği bilgiye göre, Cumhuriyet Gazetesi'nin verilerini doğrulamakla beraber zarar gören ev sayısının 1.700'den fazla olduğunu ileri sürmüştür. Selden etkilenen 600'dan fazla selzedenin "*tek bir dondan başka üzerinde bir şeyin olmadığını*" kaydetmiştir (Son Posta, 29 Ekim 1930, ss. 1, 3).

Öte yandan İzmir Valiliği 31 Ekim'de yaptığı açıklamada İzmir şehir merkezinde 1.440, Bornova'da 300, Karşıyaka'da 150 ve Seydiköy'den 40 selzedenin muhtaç konumunda olduğunu ve Valilik tarafından bunların ihtiyaçlarının karşılanmakta olduğunu aktarmıştır (Vakit, 31 Ekim 1930, s.7).

İzmir'in merkezi kadar olmasa da bazı ilçeleri de oldukça büyük tahribatlara uğramıştır. Bornova'nın içinden geçmekte olan İkizler Çayı, günlerdir süren yağışlar neticesinde taşmış ve nahiyeye zarar görmüştür. Bornova'daki 150'ye yakın ev, içindeki eşyalarla birlikte sürüklenmiştir. 50 adet ev ise kısmen yıkılmıştır. Evleri yıkılan ve sokakta kalan selzede sayısı 385 kişidir. Nahiyedeki afetin şiddetinin bu denli büyük olmasının nedenlerinden bir diğeri de Bornova'nın yamaçlarında yer alan ve İkizler Çayı'nı besleyen Öküzler Gölü'nün önündeki setin patlamasıydı (Milliyet, 31 Ekim 1930, s.3; Mert, 2002, 53-54). Bayraklı da iki kez su taşkınlarına maruz kalmıştır. Dikili ile Bergama arasındaki 5 km uzunluğundaki İlgın Köprüsü yıkılmıştır. Tire'de seller oluşmuşsa da hiç zayıt meydana gelmemiştir. Ödemiş'te yaklaşık 15 ev yıkılmış olmasına rağmen vefat eden olmamıştır. Urla'da ise, Çamlı Köyü civarındaki bir köprü yıkılmıştır (Milliyet, 31 Ekim 1930, s.3). Selde çok sayıda ağaç da zarar görmüştür. Buca Nahiyesi'nde yaklaşık 2 bin zeytin ve çeşitli ağaç devrilmiştir (Akşam, 1 Kasım 1930, ss. 1-2). Buna ek olarak zirai hasarlar daha fazladır. İzmir şehir merkezi ve mülhakat dahilinde 332 bin zeytin tanesi mahvolmuş, 4 bin 950 zeytin ağacı devrilmiş veya kırılmıştır. Binlerce dönüm bağ ve tarla işlenemeyecek hale gelmiştir (Cumhuriyet, 7 Kasım 1930, s.4). Selden bazı vahşi hayvanlar da etkilenmiştir. Selden sonra Menemen ve civarında binlerce yılan ortaya çıkmış ve sokakları sarmıştır. İçlerinden bazılarının 3 metreyi bulduğu bu yılanların insanlara zarar vermeden imhası için belediye çalışma başlatmıştır (Vakit, 31 Ekim 1930, s.2).

Selin şehrin tarım ve hayvancılığına verdiği büyük zararı 5 Kasım 1930 tarihinde İzmir Ziraat Müdürlüğü hazırladığı resmi bir raporla kamuoyuna açıklamıştır. Rapora göre, bu alanda en çok zayıt verilen yer Buca olmuştur. Buca'da 2 bin 300 zeytin ağacı devrilmiş, 560 dönüm bahçe ve 30 balya tütün tamamıyla zarar görmüştür. At, inek ve koyun gibi hayvan türlerinden 39'u Buca'da boğularak telef olmuştur. Kümes hayvanlarında bu zarar daha fazla tespit edilmiştir. Yine rapordaki hasar tespitlerine göre, Urla kazasında toplanmamış zeytin ağacı ürününün % 15'i zarara uğramıştır. Ayrıca bu kaza çevresindeki 600 dönüm bağ ve bahçe tamamen ve 137 bin okka zeytin tanesi mahvolmuştur. Seferihisar kazasında zeytin ağaçlarının % 25'i hasar almıştır. 4 bin 400 zeytin ağacı ile 500 palamut ağacı mahvolmuştur. 400 dönüm bağ ve bahçe, 600 dönüm tarla kullanılamaz hale gelmiştir. 200 bin okka zeytin tanesi de seller tarafından sürüklenmiştir. Tire kazasında ise, pamuk ve susam mahsulünde % 75 oranında zarar meydana gelmiştir. Menemen'de 150 dönüm pamuk ve 100 dönüm susam tarlası sular altında kalmıştır. Tarlalardaki zeytin tanelerinin % 5'i selde sürüklenmiştir. 50 koyun ve keçi telef olmuştur. Torbalı kazasında pamuklar zarar görmüş, ancak zarar miktarı henüz tespit edilememiştir. Foça ile Kuşadası kazalarında önemli miktarda hasar meydana gelmiştir. Lakin Karaburun, Ödemiş ile Çeşme kazalarında tarımsal zarar bulunmamaktadır (Cumhuriyet, 6 Kasım 1930, s.3).

Cumhuriyet Gazetesi muhabiri suların çekilmesinden sonra 10 Kasım günü Bornova'ya gitmiş ve selin Bornova'daki etkilerini şu şekilde anlatmıştır: “...Dokuz bin nüfusu havi şirin bir sayfiye olan kasabanın mühim bir kısmı tamamen harabezara dönmüştür. Selden zarar görenler 30 sene evvel buraya yerleştirilen muhacirlerdir. 106 ev büsbütün yıkılmıştır. Felaket yeri Ekizler çayının mecrası olan yerdir. Tufan başladığında Karatepe ve Yamanlar'dan gelen seller Ekizler çayına karışmış ve sular 4-5 metreye kadar yükselmiştir. Bu müthiş akıntının getirdiği taş ve koca ağaçlar binalara şedit tarakalarla vurarak harap ve mahvetmiştir. Mahal ve manzara tabakatı arz muallimleri için belki asırlarca görülmeyecek bir mevzudur. Caddeler sel teressübatı ile, taşlar ve kütüklerle doludur. Bunlar öyle bir şiddetle akmıştır ki tamamen kargir binalar bir lahzada hakile yeksan olmuştur. Şimdi Ekizler çayı yolun seviyesinden yüksekte akmaktadır. Selin getirdiği taşlar arasında 1-2 tonluk muazzam bir kayanın 150 metreye nasıl fırladığını anlatmaları bile pek müteheyyiçtir. Tufandan 17 nüfus kaçmamış ve hepsi boğulmuştur. Bunların naaşları çıplak olarak denizde bulunmuştur. Bir kısım halk felaketi ağaçların tepesinde geçirmiştir. Çayın üzerindeki 6 buçuk metre yüksekliğindeki köprü bile tahrip edilmiştir. Felaketzedeler hiçbir eşya kurtaramamıştır. Sırılsıklam ölümden kaçışan zavallılar sağlam bir ev alınarak barındırılmıştır...” (Cumhuriyet, 11 Kasım 1930, s.3). Selin ardından açıklanan resmi raporlara göre Bornova'da 17 kişi ölmüş, 150 ev tamamen yıkılmış ve toplam 70.000 lira tutarında maddi hasar meydana gelmiştir. Bu sel afeti Bornova tarihinde yaşanan en büyük doğal afet olarak tarihe geçmiştir (Mert, 2002, s.55).

İzmir, önemli bir ticaret merkeziydi ve sel suları ticari mağaza ile depoları etkilemişti. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, ticari ürünlerin tahmini zararına ilişkin tespitlerini 30 Ekim 1930 tarihinde açıklamıştır. 1. Yaklaşık 3 bin çuval üzümün ıslanmasıyla 50-60 bin lira arasında zarar meydana gelmiştir. 2. Piyasadaki 8 bin çuval incirin önemli bir kısmının ıslanmasıyla 50 ila 100 bin lira arasında zarar oluşmuştur. 3. Depolardaki mevcut palamutlardan 8 bin kantarın ıslanmasıyla yaklaşık 25 bin lira zarara uğranılmıştır. 4. Yabancı şirketlere ve Türk tacirlerine ait birkaç bin balya tütün ıslanmış ve zarar 100 ila 200 bin lira arasındadır. 5. Kasaba demiryolları kumpanyası istasyonunda ve diğer tüccar depolarında 80 bin çuval buğday, 15 bin çuval arpa ve 300 balya pamuk ve 50 bin okka pamuk çekirdeği hasar görmüş olup zarar yaklaşık 30 bin lira civarındadır. 6. Şark halı kumpanyasına ait halılardaki zarar yaklaşık 20 bin liradır. 7. Neft Sindikat adlı şirkete ait olan teneke ve varillerden oluşan zarar yaklaşık 60 bin lira dolaylarındadır. Açıklanan bu rapora göre, şimdilik zararın yaklaşık 350 ila 500 bin lira civarında olduğu belirtilmiştir. Bu rakamların takribi rakamlar olduğu, kesin zarar tespitinin 10 gün sonra açıklanacağı bildirilse de (Hâkimiyeti Milliye, 1 Kasım 1930, s.4; Anadolu, 31 Ekim 1930, s.4) kesin rakamlar hiçbir zaman açıklanmamıştır. Bu esnada kesin olmamakla birlikte belediyenin zararına ilişkin başka bir rapor daha açıklanmıştır. Buna göre İzmir Belediyesi'nin zararı yaklaşık 300 bin lira olarak hesaplanmıştır (Cumhuriyet, 1 Kasım 1930, s.4).

İzmir Belediyesi'nin zararı kesinleşmişti. Belediye'nin Fen Heyeti 21 Kasım 1930 günü, zararın ne kadar olduğunu kamuoyuna açıklamıştır. Buna göre, İzmir'in eski haline getirilebilmesi için 171 bin liranın gerekli olduğu ifade edilmiştir. Sözü edilen miktar, ikinci bir sele karşı tedbir için gerekli olan para olmayıp sadece selin tahrip ettiği lağım, yol ve köprülerin tamir ve inşası için gerekli olan miktardır. Çeşitli dere yataklarının temizlenmesi ve genişletilmesi, yeni lağımın inşası ve setlerin yapılması gibi işler için 300 bin liraya ihtiyaç bulunmaktadır. Hatta bu miktarın bile ikinci bir sele karşı şehri korumaya yetmeyeceğini, tam tedbir için 450 bin lira paranın gerekli olduğu aktarılmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 21 Kasım 1930, s.2).

Öte yandan sel afetinin üzerinden günler geçmiş olmasına rağmen çamurlardan yeni insan cesetleri çıkartılmaya devam edilmekteydi. 31 Ekim günü Yenikale açıklarında 2 ceset bulunmuştur. Zengin bir aileye mensup olduğu tahmin edilen bir kadın cesedi de çıkartılmıştır. O tarihe kadar yaklaşık 117 ceset çıkartılmasına rağmen bir hayli fazla da kaybolan kişi bulunmaktaydı (Cumhuriyet, 1 Kasım 1930, s.4). Bu süreçte yaşanan bazı acıklı hadiselerin de basına yansıdığı görülmektedir. Kahramanlar Mahallesi'nden Berber Hayri Efendi'nin 14 kişilik ailesi, evlerini su basması sonucu boğularak vefat etmişlerdir (Vakit, 31 Ekim 1930, s.2).

Sel afetinin üzerinden çok fazla geçmemişken 31 Ekim günü İzmir'de 5 saniye süren bir deprem meydana gelmiş ve bunun sonucunda selde kısmen hasarlı olan 39 ev tamamen yıkılmıştır (Son Posta, 2 Kasım 1930, ss. 1, 3; Vakit, 2 Kasım 1930, s.5). Yine 4 Kasım günü yağın yağmurlardan dolayı Seydiköy nahiyesine yakın bir tepe çökmüş ve nahiyeye gelen suların kuyusunun tıkaması nedeniyle nahiyeye halkı susuzlukla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Vakit, 6 Kasım 1930, s.2). Yine İzmir'de 7 Kasım günü 24 saat süren şiddetli yağmur baş göstermiştir. Dağdan inen kuvvetli seller, şehir merkezinde otomobil ve tramvay trafiğini engellemiştir. Büyük selde patlayan lağımın onarılamadığından bir metreyi bulan sel suları meydana gelmiştir. Karataş Caddesi tamamen su altında kalmış, Mesudiye, Kahramanlar ve Tepecik Mahalleleri ise sel karşısında oldukça zorluk çekmişlerdir. Tepecik'te 45 ev tamamen yıkılmıştır (Son Posta, 8 Kasım 1930, s.1).

Selden etkilenenlerin toplam sayısına ilişkin en son veri, 1 Kasım günkü gazetelerde yer almıştı. Ancak enkaz alanında yeni bulunan ceset haberleri 17 Kasım gününe kadar verilmeye devam edilmişti. Örneğin 17 Kasım'da Bornova'da kaya altında 2 çocuk cesedi bulunmuştu (Akşam, 17 Kasım 1930, s.2). Basının aktardığı bilgilere göre; İzmir'de en son 1 Kasım günü itibarıyla vefat edenleri sayısı 117, yıkılan ev 690 ve yardıma muhtaç kişi sayısı 2 bin olarak tespit edilmiştir. Basın tarafından bu rakamlar verilirken bu sayıların kesin sayılar olmadığı, denizden ve çamurluk alanlardan yeni cesetlerin çıkartıldığı da ayrıca belirtilmiştir (Akşam, 1 Kasım 1930, ss. 1-2; Cumhuriyet, 1 Kasım 1930, ss. 1,4).

1931 yılında yayınlanan İzmir Vilayeti İstatistik yılığında ne kadar hasar ve zayıatın meydana geldiği kesin rakamlarla açıklanmıştır. Selden dolayı toplam 98 vatandaş vefat etmiştir. İzmir genelinde evlerin 348'i kısmen zarar görmüş ve 694'ü de tamamen yıkılmıştır. 9 dükkân ve ahır ile 22 evin avlusunun duvarının yıkıldığı da ifade edilerek zarar gören yapı sayısı 1.015 olarak hesaplanmıştır. Bu yapıların toplam maliyeti ise, 494 bin 916 liradır. Öte yandan 1 cami ile 1 mektebin zarar görmesiyle 600 liralık resmi zarar meydana gelmiştir. Tuz İnhisar İdaresi'nin zayıatı, 14 bin 40 lira olurken İdare-i Hususiyenin zararı 181 bin 626 lira idi. Diğer resmî kurumlardan belediyenin maddi zararı 306 bin, Maarif Müdürlüğünün 7 bin 872 ve son olarak Nafia'nın 70 bin 100 lira olmak üzere resmî kurumların toplam zararı 848 bin 998 lira olarak hesaplanmıştır (İzmir Vilayeti 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı, 1931, ss. 301-302).

İzmir merkezindeki ticari ürünlerdeki zararın toplamı 538 bin 950 liraydı. İzmir ve çevresindeki hayvan zayıatının toplam bedeli 2 bin 42 lira tespit edilmiştir. Bunlardan 10'u koyun, 221'i keçi, 12'si İnek, 5'i at, 76'sı diğer hayvan türlerinden idi. Yine İzmir genelinde tütün, üzüm, zahire, palamut ve diğerleri olmak üzere zirai ürünlerden toplam 57 bin 700 lira zarar ortaya çıkmıştır. Tarla, bağ, bahçe ve ağaçlardan dolayı gelen zarar ise, 16 bin 367 liradır. Netice itibariyle, özel sermayenin zararı 494 bin 916 lira, resmî kurumlarınki 846 bin 998 lira, ticari alana ait 538 bin 950 lira, zirai alanınki 197 bin 910 lira, hayvansal zarar 2 bin 42 lira olmak üzere toplam zarar miktarı 2 milyon 80 bin 816 liradır (İzmir Vilayeti 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı, 1931, ss. 302-307).

YARDIM ÇALIŞMALARI VE YAŞANAN SORUNLAR

İzmir'de sel afeti karşısında arama kurtarma çalışmalarına ilk katılanlar polis, jandarma ve asker gibi güvenlik güçleri olmuştur. 25 Ekim gününden itibaren güvenlik güçleri, enkaz altında kalan selzedeleri kurtarmak için yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir (Milliyet, 26 Ekim 1930, s.4). 26 Ekim günü ise, İzmir Belediyesi'nde arama kurtarma çalışmalarının koordineli bir şekilde yürütülmesi adına İmdat Komisyonu oluşturulmuştur (Akşam, 28 Ekim 1930, s.2). Denizde motor, karada kamyonlarla cesetler aranmaya başlanmıştır. Yardıma muhtaç olanlar da toplanarak otel, camii ve mescitlere yerleştirilmişlerdir. İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey de ilk etapta beyanname yayınlayarak afetin durumunu anlatmış ve büyük endişe içinde olan halkı sakinleştirmeye çalışmıştır (Milliyet, 28 Ekim 1930, s.3). Hilal-i Ahmer Cemiyeti de hemen harekete geçerek selden etkilenenlere ilk anda yatak ile yorgan tedarik etmek için büyük bir gayret içerisine girmiştir (Akşam, 28 Ekim 1930, s.2). Evleri zarar gören vatandaşların önemli ihtiyaçlarından biri olan çadır selzedelere ulaştırılmıştır. Zirai ürünlerin zarar görmesi ve fırıncıların çalışmaması nedeniyle İzmir'de ekmek sıkıntısı yaşanmış, bu sorunu azaltmak için yine Hilal-i Ahmer, selzedelere 1.000 çuval un dağıtmıştır. Belediye, fırınlardaki bütün ekmeleri satın alarak halka dağıtımını sağlamıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul merkezi, afetzedelere yardım etmek üzere bir iane defteri açmış ve ilk olarak Cemiyetin İstanbul İl Başkanı Ali Paşa tarafından 20 lira ve bir tüccar tarafından bir balye Amerikan bezi bağışlanmıştır (Cumhuriyet, 29 Ekim 1930, s.3). İzmir Jandarma Mektebi, misafirhaneye dönüştürülerek buraya 400 selzede yerleştirilmiştir (Milliyet, 29 Ekim 1930, s.3). Valiliğin emriyle şehirde bir dispanser açılmıştır (Son Posta, 29 Ekim 1930, s.3). Amerikan Konsolosu, İzmir Belediye Başkanı Sezai (Söker) Bey'e yardım teklifinde bulunmuş, ancak hükümet ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çalıştığını, dolayısıyla yardıma ihtiyaç duyulursa nakdi yardım talep edilebileceğini bildirmiştir (Milliyet, 28 Ekim 1930, s.3).

Sezai (Söker) Bey'in Amerika Konsolosunun yardım teklifini reddetmesi basında oldukça sert karşılanmıştır. Bu durumu "garip" olarak değerlendiren Vakit Gazetesi, "Herhangi bir taraftan insani hislerle yapılan yardım teklifleri teşekkürlerle kabul olunmak lazım gelirken şimdilik ihtiyaç yoktur denilerek reddedilmesi bir vazife takdirsizliği şeklinde görülmektedir. Ve bu ret hakkı kimseye verilmemiştir. Geçenlerde İtalya zelzelesinde musap olanlara Hilal-i Ahmer tarafından gönderilen 10.000 liranın, ehemmiyetsizliğine rağmen büyük teşekkürlerle kabul edildiği hatırlarda değil midir? Keza Fransa'daki su baskınında mebzul vesaitte rağmen hariçten gelen en küçük yardımların bile memnuniyetle kabulü göz önünde değil midir?" şeklinde sert sözlere eleştirmiştir (Vakit, 1 Kasım 1930, s.2).

Son Posta Gazetesi'nin iddiasına göre İzmir Belediyesi'nin selzedelere yardımları 28 Ekim günü birden bire azalmıştır. Hilal-i Ahmer ise, ne kadar çok çalışsa da bütün selzedelere yetişememektedir. Felaketzedelere acil yardım ulaştırılması gerektiğini ifade eden gazetenin muhabiri selzedelerin durumunu bizzat incelediğini, son 48 saatten beri aç olduklarını ve hükümetten acil yardım beklediklerini kaydetmiştir. İzmir'deki gazetecilerin bu yöndeki yayınları üzerine ancak belediyenin halka ekmek ve mum dağıttığını iddia etmiştir. Diğer yandan bu muhabire göre, halka çorba dağıtacak hiçbir kurum da bulunmamaktadır (Son Posta, 31 Ekim 1930, s.3). Son Posta'nın aksine Hizmet Gazetesi, yardımların eksikliğinden şikâyet etmekle birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1928 İzmir Depremi'nden topladığı paraların çok az bir kısmını depremzedeler için kullandığını iddia ederek oradan kalan yardım paralarının şimdi selzedeler için kullanılmasını istemiştir. Dolayısıyla Hizmet Gazetesi, Hilal-i Ahmet Cemiyeti'ni gerekli yardımları yapmamakla suçlamıştır (Hizmet, 28 Ekim 1930, ss. 1-2). Cemiyetin genel merkezden İzmir'e 20 bin lira göndermesine (Anadolu, 30 Ekim 1930, s.1) ve o vakte kadar 8 bin 400 vatandaşa yetecek kadar çadır dağıtmasına (Son Posta, 28 Ekim 1930, ss. 1,3) rağmen Son Posta Gazetesi'nin bildirdiğine 600 selzedenin üzerinde "tek dondan başka bir şey yoktur" (Son Posta, 29 Ekim 1930, s.3). Cumhuriyet Gazetesi de 1 Kasım günkü sayısında asıl felaket merkezin İzmir şehir merkezi olduğunu, maddi manevi zararın çok büyük olduğunu ve Hilal-i Ahmer'in yaptığı yardımların yetersiz kaldığını ifade ederek hükümetin kesinlikle

İzmir'e yardım etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Cumhuriyet, 1 Kasım 1930, s.4). Bu esnada Hilal-i Ahmer'in İzmir selzedeleri için hiç kimseden bağış kabul etmeyeceği yönünde söylentiler ortaya çıkmış ve Hilalahmer, bunu hemen tektip ederek aksine bağış kabul etmeye hazır olduklarını aktarmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 1 Kasım 1930, s.4).

Yapılan yardımlarda yaşanan sorunlar üzerine Başbakan İsmet (İnönü) Bey, İzmir Valiliğine çektiği bir telgrafında hükümetin şehre yardım edeceğini bildiren Valiliğe gerekli yetkileri vermiştir (Son Posta, 31 Ekim 1930, s.3). Aynı gün İzmir Belediyesi, İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın başkanlığında selzedelere nasıl yardım edilebileceği hususunda önemli bir toplantı yapmışlardır (Son Posta, 31 Ekim 1930, s.3).

İzmir Belediyesi bir yandan harabelerin altından ceset ararken diğer yandan da şehrin içinde temizlik çalışmaları yapmaktaydı. Buna ek olarak ağır hasarlı binalara vatandaşların girmesini engellemekte ve bir an önce bu tür evlerin yıkılmasını sağlamaktaydı (Cumhuriyet, 31 Ekim 1930, s.2). Sel afetinin ilk günlerinde baş gösteren ekme sorununu da Belediye kalıcı olarak çözmüştür. Buna göre Belediye, fırınlarda kendi adına ekme çıkartarak ekme halka ücretsiz dağıtacaktır. Bornova için de halka un gönderilmiştir (Milliyet, 31 Ekim 1930, s.3).

Belediyenin yaptığı çalışmalar, neticesini vermeye başlamış ve 31 Ekim'de tramvaylar çalışmaya başlamış, şehre elektrik ve su akışı sağlanmıştır. Selden dolayı kapalı olan okullarda eğitim faaliyetine başlanmıştır. İzmir Belediyesi, kendi asli görevi olan cadde ve sokakları temizleme görevini bir seferliğine mahsus olmak üzere ihaleyle müttehitlere vermiştir (Vakit, 1 Kasım 1930, s.2). Sellerin getirdiği moloz, kum, çakıl ve kayaların kaldırılması için 1.350 işçi ile 700 yük ve 480 el arabası çalışmıştır (Akşam, 2 Kasım 1930, s.2). Öte yandan İzmir Belediye Meclisi toplantısında sel nedeniyle ortaya çıkan zarardan dolayı tartışma çıkmıştır. Belediye Meclis üyelerinden Avukat Cevdet Bey, başkanlığa bir önerge vererek bu afetin zararlarından belediyenin sorumlu olduğunu iddia etmiş ve müsebbiplerin cezalandırılmasını talep etmiştir. Cevdet Bey, "*Seylap felaketi belediyesi olmayan bir şehirde ne kadar zarar yapabilirse bu seylap İzmir'de de onu yaptı. Bu bir cinayettir*" şeklinde etkili bir konuşma yapmış ve bunun üzerine olayı araştırmak üzere bir encümen kurulmuştur (Cumhuriyet, 8 Kasım 1930, s.3; Vakit, 8 Kasım 1930, s.2). İzmir'de yayın yapan Hizmet Gazetesi de yaşanan afetin boyutundan dolayı İzmir Belediyesi'ni suçlamaktaydı. Gazete, "*Bu halk ki sandalyelere oturttuğu zevattan iş yerine meskenet, atalet, kabiliyetsizlik görmüştür. Evet, o beceriksiz eller, o boş ve kof kafalar memleketi memleket halinden çıkarttılar. Ne çarşısında ne ekmeğinde ne suyunda, ne kanalizasyonunda, ne vesaiti nakliyesinde bir hayır olmayan bu memlekette etiket altında, şeref saçtılar...*" şeklinde bir yazı yayınlamıştır (Hizmet, 28 Ekim 1930, ss. 1-2).

Selin şehre büyük zarar vermesinden dolayı tamamen İzmir Belediyesi'nin sorumlu tutularak suçlanmasının haksız olduğu söylenebilir. Zira 1922 yılında Yunan işgalinden devralınan İzmir, özellikle düşmanın çıkarttığı yangınlardan dolayı fiziki olarak büyük bir tahribata uğramıştı. Nüfusundaki azalma da doğrudan belediye bütçesinin hızla düşmesine neden olmuştu. 1924 yılından itibaren belediye, sürekli olarak bütçe açığı vermiştir. Özellikle 1928 yılında, yangın yerindeki arsaların satışlarından büyük gelir elde edeceğini tahmin eden belediye, tahminin %55,29'unu gerçekleştirebilmiştir. Bu durum şehrin imarı için harcanacak bütçenin ortaya çıkmasını engellemiştir (Serçe, 1996, ss. 165-169). İzmir'in imarının geciktirilmeden gerçekleştirilmesi için belediye, çözüm olarak Türkiye İş Bankası'ndan 2 milyon lira borçlanma yoluna gitmiştir. Bu sırada 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, İzmir Belediyesi'nin 1929 ve 1930 yıllarından gelir kaybına uğramasına neden olmuş ve bütçe % 50 oranında açık vermiştir. Bankadan alınan paranın olağanüstü bütçeye aktarılması nedeniyle planlanan imar faaliyetleri yerine getirilememiştir. Bankadan alınan borcun nereye harcandığı hakkındaki tartışmalar neticesinde 1931 yılında Sezai (Söker) Bey, başkanlıktan istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Behçet (Uz) Bey getirilmiştir. Behçet Bey döneminde, banka borcu hazineye devredilmiş ve belediye söz konusu borcunu hazineye peyderpey 1944 yılına kadar ödemiştir (Serçe, 1996, ss.172-175).

Bu anlamda İzmir Belediyesi'ni 1931 yılında devralan Başkan Behçet (Uz) Bey, belediyenin 1922'den 1930'a kadar olan mali durumunu şöyle anlatmaktaydı: *"Şehrin büyük bir kısmı yangınla tahrip olmuş, nüfusu yarı yarıya azalmıştı. İktisadi durumu kötü idi; bunun neticesi olarak belediye bütçesi 2.500.000 liradan 800.000 liraya düşmüştü. Devlet tarafından belediyeye cüzi bir ikaz yapılmıştı, fakat bu ancak belediye memurlarının maaşlarını ödemeye kâfi gelmiş ve borç yükünü arttırmıştı. İflas halinde bulunan İzmir, ancak en basit ve en esaslı amme hizmetlerini idame ettirebilmekteydi. 1922 ila 1930 arasında tek bir yeni yol, Gazi Bulvarı yapılabildi. Yangından sonra bir Fransız mütehassısı tarafından hazırlanmış olan yeni şehir planının tatbiki yolunda hiçbir şey yapılamamıştı ve yapılamazdı da"* (Serçe, 1996, s.146). 1930 yılının sonu itibarıyla İzmir Belediyesi'nin mali sorunlarının yanı sıra teşkilat yapısının zayıflığı ve çalışanların liyakatsizliği de belediyenin daha iyi hizmet verebilmesini engellemiştir. Bütün bu sorunlara 1931 yılında Belediye Başkanlığına seçilen Behçet (Uz) Bey döneminde büyük oranda çözüm bulunabilmiştir (Serçe, 1996, ss.153-154). 1930'lu yıllarda İzmir Belediyesi artan bir ivme ile kamu hizmeti verme sürecine girmiştir (Durgun, 2006, s.25).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) ve Başbakan İsmet (İnönü), İzmir sel afetinin yaşandığı esnada Türkiye'yi ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Venizelos'u ağırlamaktaydılar. Buna rağmen İzmir sel afetini yakından takip eden Başbakan, İzmir Valiliğine afet dolayısıyla üzüntülerini ileten bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, *"Seylap neticesinde İzmir'in uğradığı zarardan ve bilhassa vatandaşların ve masum çocuklarımızın elim ziyanından İcra Vekilleri*

heyeti çok müteessir ve müteessif oldu. Taziyelerimizin kabulü ve matemzedelere iblağını rica ederim. Vilayet makamının ve zati devletlerinin bütün salahiyyet ve vesaitini ve Belediyenin azami gayretini merkez ve mülhakatta felaketinin tahfifine ve kazazedelerin muavenetine yetişilmesine ve hususile hayatlarının korunmasına hasredeceğinize eminim” denilmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 31 Ekim 1930, s.3; Anadolu, 28 Ekim 1930, s.2). İzmir Valiliği de Başbakan İsmet (İnönü) Bey’den aldığı bu emir ve yetkiyle faaliyetlerini hızlandırmıştı. Mustafa Kemal (Atatürk) de 1 Kasım 1930 tarihinde TBMM açılış konuşmasında İzmir’deki sel afetine kısaca değinerek üzüntüleri belirtmiş ve hükümetin selzedelere yardım edeceğini iletmıştır: “Arkadaşlar! Bu günlerde İzmir’de hadis olan seylaptan çok müteessir olduk. İnsan hayatının uğradığı zayıyat ve elemeler teessürlerimizi teşdit etti. Hükümeti Cumhuriyet icap eden tedbirleri kemali ihtimamla almaktadır” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, İn’ikat: I, s.2).

Bu arada Türkiye’deki ziyareti sona erip Atina’ya dönen Yunanistan Başbakanı Venizelos, Başkan İsmet (İnönü) Bey ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey’e İzmir sel afetinden dolayı duyduğu üzüntüyü belirten bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, “Türkiye payitahtında ikametimiz esnasında İzmir seylabını haber almıştık. Fakat felaketin ve husule getirdiği tahribatın ağırlığını, vüs’atini, ancak gazetelerden öğrendik. Bu kadar insan hayatının feci surette ziyanından ve bütün İzmir ahalisinin tahammüle mecbur olduğu bu derece ağır meşakkatlerden dolayı en derin muhabbetimizin ifadelerinin kabulünü rica ederim” denilmekteydi. Türkiye’den telgrafa verilen cevap, “Lütfen göndermiş olduğunuz nazikâne telgrafnameye hararetle teşekkür ederiz. Bu dikkatten ve matemimize iştirakinizden dolayı size bütün dostluğumuz beyan ederiz” şeklindeydi (Milliyet, 4 Kasım 1930, s.2).

Hükümetin isteği ile Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey, 1 Kasım 1930 tarihinde selzedelere yapılacak yardımların çerçevesini tespit ve selzedelerin durumunu tetkik etmek üzere İzmir’e gelmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 3 Kasım 1930, s.1). Dr. Refik (Saydam) Bey, yanında İzmir selzedeleri için kullanılmak üzere 750 bin lira ödenek de getirmiştir (Vakit, 3 Kasım 1930, s.2). Gelir gelmez incelemelerine başlayarak önce İzmir Valiliği’ni ardından İzmir Belediyesi’ni ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni ziyaret etmiştir. Öğleden sonra ise, başkanlığında Hilal-i Ahmer’de olağanüstü bir toplantı yapmıştır. Toplantının ardından selzedelere yapılan yardımlara hız verilmiştir. Eskişehir deposunda bulunan battaniye ve yataklarının acilen İzmir’e getirilmesine karar verilmiştir (Akşam, 4 Kasım 1930, s.1). Dr. Refik (Saydam) Bey ve beraberindeki heyet, 2 Kasım günü İzmir ve Bornova’da bazı yerleri ziyaret ederek selzedelerin sağlık durumlarıyla ilgilenmiş ve yapılacak nakdi yardımları tespit etmeye çalışmıştır. Basına verdiği demecinde hükümetin bir üyesi olarak selzedelere yapılabilecek yardımın ne olabileceğini yakından tetkik etmek üzere Başbakanın emriyle geldiğini aktarmıştır (Milliyet, 4 Kasım 1930, s.3). Dr. Refik Bey’in İzmir’e gelişi ve ardından Hilal-i Ahmer’in felaketzedeler için her vatandaştan yardım kabul edeceklerini ilan etmesiyle

İzmir'e gelen yardımlarda artış yaşanmıştır (Cumhuriyet, 3 Kasım 1930, s.4). Aynı zamanda Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi de İzmir'in eski haline gelebilmesi için hükümetin yardımlarının yetersiz olacağından söz ederek Türk Milleti'ni İzmir'e yardım etmeye davet etmiştir (Nadi, Cumhuriyet, 2 Kasım 1930, s.1).

Amerika Salib-i Ahmer Cemiyeti (Kızıllaç), Hilal-i Ahmer'e 2.500 dolara nakdi para bağışında bulunmuştur (BCA, 30.10.0.0/267.801.10). Himayei Eftal Genel Merkezi tarafından felaketzedelere harcanması için 1.000 lira gönderilmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 3 Kasım 1930, s.2). İzmir Ticaret Odası'nda çalışanlar, aralarında 50 lira (Milliyet, 4 Kasım 1930, s.4) ve Antalya nakliyat ambarı sahipleri ve çalışanları 190 lira 80 kuruş, İstanbul Ticaret Odası memurları 46 lira toplayarak Hilal-i Ahmer'e teslim etmişlerdir (Cumhuriyet, 5 Kasım 1930, s.2). Herman Spire Şirketi 500, Amerikan Mektebi öğrencilerinden Rukiye Avni Hanım 30, Sovyet Rusya Konsolosluğu 50 lira bağışta bulunmuşlardır. Zafer sineması 3 günlük cirosunu ve Nestle şirketi bir sandık çikolata bağışlamışlardır (Cumhuriyet, 12 Kasım 1930, s.4). 6 Kasım günü Hilal-i Ahmer Cemiyeti, selzedelerin yararına İzmir'de müsamere düzenmiş ve büyük bir kitlenin katıldığı müsamereye İzmir'de bulunan Dahiliye ve Sıhhiye Vekilleri de katılmışlardır (Cumhuriyet, 7 Kasım 1930, s.4). Selzedelerin yararına düzenlenmesi karar verilen etkinliklerden bir diğeri de Şefkat Kupası adı verilen bir futbol turnuvasıydı. Turnuvaya Altay, Göztepe, Sakarya, Altınordu ve Altınay gibi takımlar katılacak olup elde edilen gelirler bağışlanacaktı (Anadolu, 10 Kasım 1930, s.1). 16 Kasım günü tekstil ürünleri imalat eden 40 fabrikatör ürettikleri ürünlerinden bir kısmını İzmir'e göndermeye karar vermişlerdir (Cumhuriyet, 17 Kasım 1930, s.2).

Hilal-i Ahmer Merkezi, selzedelere daha sağlıklı yardım oluşturmak için İzmir'de kendi içlerinde teşkilatlanmışlardır. Hilal-i Ahmer İskân Amirliğine Saim Bey ve İaş Amirliğine Asaf Bey getirilmiştir. Cemiyetin selzedelere dağıtmakta olduğu erzak, Kemeraltı'nda bir mağazada depolanmıştır (Cumhuriyet, 3 Kasım 1930, s.4). Cemiyet, afetzedelerin günlük iaşelerini piyasadan satın almakta ve ertesi günü de daha önceden belirlenmiş mahallelere erzaklar kamyonlarla gönderilmekteydi (Cumhuriyet, 5 Kasım 1930, s.2). Aynı zamanda ihtiyaç sahiplerini belirten bir defter hazırlanarak bu defter Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilmiş ve ilgili kişilere daha düzenli olarak yardımlar yapılmaya başlanmıştır (Cumhuriyet, 5 Kasım 1930, s.2). 5 Kasım günü itibariyle halkın Hilal-i Ahmer'e yaptığı bağış; 1.665 lira olmuştur (Cumhuriyet, 6 Kasım 1930, s.3). Hilal-i Ahmer'in 8 Kasım günü itibariyle selzedelere yaptığı toplam yardım ise 100 bin liradır (Cumhuriyet, 9 Kasım 1930, s.1). 5 Kasım'a kadar Cemiyetin, giyimini ve iaşesini karşıladığı afetzede sayısı 429'unu çocuk olmak üzere toplam 1.667 kişi idi. Her mahallede kurulan mutfaklardan selzedelere, her gün sabahları çay, öğleyin etli sebze ve akşamları sıcak yemek verilmekteydi. Bunlardan 141'i Sakarkür Fransız Mektebi'ne ve 973'ü Jandarma Mektebi'ne, diğerleri ise çeşitli camilere yerleştirilmişlerdir (Cumhuriyet, 6 Kasım 1930, s.3). Bornova'daki

afetzedelerin ise, tren vagonlarına yerleştirilmeleri sağlanmıştır. İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın teşebbüsleri ile bir tren şirketi ile görüşülmüş ve şirket Bornova'ya 18 vagon göndermiştir (Cumhuriyet, 6 Kasım 1930, s.3).

İzmir'e yardımların yapıldığı bir esnada önemli bir suiistimal olayı yaşanmıştır. İddialara göre, İzmir'de bazı sigorta acenteleri selden kurtulmuş malları sigorta ederek bu malların selden zarar gördüğünü öne sürmüş ve şehirdeki sigorta şirketlerinden para almaya teşebbüs etmişlerdir. Bu sahtekârlığı yapan bir şebeke tespit edilmiş ve bunların bu sahte yöntemle son günlerde 30 bin liralık işlem yaptığı ihbar edilmiştir. Bu ihbar üzerine endişelenen İstanbul'daki sigorta şirketleri derhal bir toplantı yaparak İzmir Valiliği'ne ve İzmir Ticaret Müdürlüğü'ne sahtekârlığın önüne geçilmesi için başvurmuşlardır. Aynı zamanda bu durumu İktisat Vekilliği'ne de haberdar etmişlerdir. Sigorta şirketleri yakın bir zamanda da olayı tetkik etmek üzere İzmir'e bir heyet gönderme kararı almışlardır (Akşam, 10 Kasım 1930, ss. 1-2). Fakat daha sonraki günlerde basında iddia edilen bu sahtekârlıkla ilgili haberler yer almamıştır.

Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey, sel bölgesinde incelemelerde bulunurken İsmet (İnönü) Bey Hükümeti, Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey'i de İzmir'de görevlendirmiştir. 4 Kasım 1930 tarihinde saat 20.50'de Şükrü (Kaya) Bey, Jandarma Genel Komutanı ile birlikte İzmir'e varmıştır. Basmahane İstasyonu'nda kendisini karşılayanlar arasında Müstahkem Mevki Kumandanı, İzmir Vali Yardımcısı, yerel sivil ve askeri bürokratlar, İzmir Belediye Başkanı Sezai (Söker) Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası üyeleri yer almaktaydı (Milliyet, 5 Kasım 1930, s.2). Resmi açıklamalara göre, Sıhhiye Vekili ile birlikte Dahiliye Vekili'nin de İzmir'e gelme amacı, selzedelerin durumunu incelemek ve onlara ne gibi yardımların yapılacağı kararlaştırmaktır. Fakat Son Posta Gazetesi, Vekillerin İzmir'e gelme amaçlarının sadece bu olmadığını, İzmir'de yaşanan bir "suiistimal" meselesi nedeniyle geldiklerini iddia etmiştir. Suiistimal meselesinin ilk aşaması ile ilgili Dr. Refik (Saydam) Bey, çalışma yapmış ve aldığı netice üzerine Şükrü (Kaya) Bey'i İzmir'e çağırmıştır. Çok önemli olarak görülen suiistimal meselesi ile ilgilenilirken bir yandan da selzedelerin durumu tetkik edilmektedir (Son Posta, 7 Kasım 1930, s.1). Bu iddia diğer gazetelerde ilgi görmüş ve pek gerçekçi bulunmamıştır (Vakit, 7 Kasım 1930, s.2; Cumhuriyet, 7 Kasım 1930, s.4). Kısa bir süre sonra İzmir Valiliği bir tezkir yayınlamak üzere iddiayı yalanlamıştır. "*Buradaki meşgaleleri münhasıran halkın ızdırıp ve elemelerini tahfiif ve izaleye matuf olduğunu bilmeyen kalmamıştır*" denilmekteydi (Milliyet, 9 Kasım 1930, s.1). Son Posta Gazetesi, iddiasının ardında durarak tezkire sert bir karşılık vermiştir. Gazete, iddialarının yalan olmadığını, Vekillerin İzmir'e seyahatlerinin sebeplerinin arasında sel afetinin yanı sıra neler olduğunu açıkça maddeler halinde sıralamıştır: "*1. Torbalı'da Fotyadis çiftliği meselesi. 2. Mühim bir tütün kaçakçılığı meselesinde bazı kimselerin alakadar olmaları. 3. Rusya'ya ihracat işlerinden şikâyet ve yolsuzluklar*" (Son Posta, 13 Kasım 1930, s.3).

Vekillerle ilgili iddialar gündemdeyken Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey, 5 Kasım günü İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa, İzmir Belediye Başkanı Sezai (Söker) Bey ve inşaat uzmanları ile Bornova, Seydiköy ve Karşıyaka'ya giderek afetin yaralarını ortadan kaldırmak için nelerin yapılabileceğine karar verme adına, meydana gelen zararı ve selzedelerin durumunu tetkik etmiştir (Milliyet, 6 Kasım 1930, s.2). Gazetecilere, selzedeler için birer kat ev yapmayı planladıklarını, fakat buna kesin karar vermediklerini aktarmıştır (Vakit, 6 Kasım 1930, s.2). 6 Kasım'da da Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey'in başkanlığında, Sıhhiye Vekili, Jandarma Genel Komutanı, Hilal-i Ahmer Müfettişi, İzmir Hilal-i Ahmer Başkanı ve İzmir Belediye Başkanı Sezai (Söker) Bey'in katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantının amacı; afet bölgesi ve selzedeler için yapılacakları kararlaştırmaktır (Hâkimiyeti Milliye, 7 Kasım 1930, ss. 1-2). Toplantıdan sonra vekillerden herhangi bir açıklama gelmemiştir. 7 Kasım günü Ankara'ya dönen vekiller, basına tetkiklerin sonuçlarına ilişkin önemli demeçler vermişlerdir. Sıhhiye Vekili Refik (Saydam) Bey, İzmir'den ayrılmadan hemen önce gazetecilere verdiği demecinde İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin önemli çalışmaları sayesinde yaşanması muhtemel birçok olumsuz durumun önlendiğini ve Cemiyetin en yüksek seviyede yardımlarda bulunduğunu kaydetmiştir. Hükümetin yaptığı ve yapacağı yardımlara ilişkin olarak şunları dile getirmiştir: *“İaşeye tahsis olunmak üzere evvelce gönderdiğimiz yirmi bin liradan hariç olarak nefsi İzmir şehrindeki kısmen veya tamamen harap olmuş muhtacın evlerinin tamirine veya inşasına sarfedilmek üzere otuz bin, Bornova'da kamilen harap olmuş 100 evin inşası için on beş bin lira, Karşıyaka için iki bin beş yüz ve Seydiköy Cuma ovası için keza iki bin beş yüz ki ceman elli bin lira tahsis edilmiştir”*. Refik (Saydam) Bey'in bu yardımların dışında hükümetin kimsesiz çocukların okutulmasında harcanmak üzere 3 bin lira tutarında bir meblağın İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edildiğini belirtmiştir. İzmir'in çeşitli mahallelerinde topluca iskân edilen ailelere iâşe verilmesine 10 gün daha devam edilecek ve bu süre zarfında inşaat ve tamirat başlanarak en kısa sürede bu işler tamamlanmaya çalışılacaktır (Akşam, 8 Kasım 1930, s.1).

Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey ise demecinde, öncelikle selin verdiği zararı tespit etmek için uzman heyetlerle birlikte sel bölgesini tetkik ettiğini, telafisi olmayan ve en büyük zararın sular arasında hayatını kaybeden vatandaşlar olduğunu belirtmiştir. Maddi zararlar olarak Bornova, Seydiköy ve İzmir'in Tepecik, Kahramanlar, Şehitler ve Damlacık Mahalleleriyle Sanatlar Mektebi ve hastaneler, mağaza, depo ve hangarlardaki ticari malları sıralamıştır. Fakat maddi zararların devletin yardımı ve zarara uğrayan vatandaşların gayretleri telafisinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Devletin bütün kurumlarıyla afetzedelere yardım ettiğini ve bundan sonra da yardıma devam edeceğini vurgulamıştır. Ancak selden zarar görmekle birlikte maddi zararlarını karşılayabilecek kişilere hükümetin yardım etmeyeceğinin de altını çizmiştir. Şükrü (Kaya) Bey'in araştırmalarına göre, sel afetine karşı mutlaka alınması gereken tedbirler de bulunmaktaydı.

Bornova'nın İkiz Çayı, taşmasıyla birlikte Bornova'nın gerek yaşamına gerekse zengin ovasına zarar vermekteydi. Buna önlem olarak çayın ıslah edilmesi ve selden evleri zarar görenler daha sonra zarar görmesi muhtemel olan kişilerin evleri taşınmalıdır. Ekonomik durumu iyi olanlara müsait yerlerde arsa verilerek evlerini yapmalarına izin verilmelidir. Meles Çayı'nın Seydiköy'de de çok fazla tahribat yaptığını gören Dahiliye Vekili, buralarda yeni evlerin yapılmasına engel olunması gerektiğini ve çevrede yeni yapılacak köprülerde tahliye çıkışlarının bulunmasının şart olduğunu aktarmıştır. Bunların yanı sıra şehri tehdit etmesi nedeniyle bir an önce düzenlenmesi gereken dereler, Katipoğlu, Malderesi ve Islahane dereleridir. Bu dereler, çok daha fazla su alabilecek duruma getirilmelidir. Bu görevin İzmir Belediyesi'ne düştüğünü hatırlatan Vekil, yıllara bölünerek bir program halinde bu işlerin yapılmasının önemini vurgulamıştır (Akşam, 8 Kasım 1930, s.2; Hâkimiyeti Milliye, 8 Kasım 1930, ss. 1, 4).

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nin iddiasına göre, sel afetinden dolayı taşan Gediz Nehri için yeni bir çözüm bulunmuştur. Taşkınları önlemek adına nehir için yeni bir yatak yapılmış, buna rağmen son sellerde yine taşmıştı. Yeni bir çözüm olarak nehrin yeni yatağına ilaveten eski yatağında da akmasına izin verilecektir (Hâkimiyeti Milliye, 12 Kasım 1930, s.4).

Dönemin çok partili siyasi havasına uygun olarak Son Posta ile Hizmet Gazeteleri muhalif bir çizgide yayın politikası takip etmekteydiler. Bu anlamda ülkedeki tek muhalif siyasi parti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı yayın anlayışına sahiptiler. Vekillerin selzedelere yönelik vaatlerini muhalif Son Posta Gazetesi pek inandırıcı bulmamış ve "*İzmir Halkı Neler Bekliyor? Vait Değil, Vaitlerin Yerine Getirilmesini*" başlığını altında 1928 İzmir Depremi tecrübesinden yola çıkarak halkın şüphesini dile getirmiştir. 1928 İzmir Depremi'nden sonra halka verilen sözlerden vazgeçildiği gibi bu sel afetinde de selzedelere verilen vaatlerden cayılıp cayılmayacağını sormuştur. Gazete, "*Zelzele felaketi binlerce vatandaşı açıkta bıraktığı zaman İzmir'in ihtiyaçları ile alakadar görünülmüş, portatif evler yapılacağı vaadedilmişti. Zelzele felaketzedeleri hala toprak odalarda oturmakta ve yapılan vaitlerin yerine getirilmesine intizar etmektedir*" sözleriyle hükümete hatırlatmada bulunmuştur (Son Posta, 9 Kasım 1930, s.2).

11 Kasım günü Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda sel bölgesini ziyaret etmiş olan Vekiller, tetkikleri ile ilgili grup üyelerini bilgilendirmiştir. Şimdiye kadar yapılmış olan yardımların bundan sonraki süreçte de Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İzmir Belediyesi ve hükümet tarafından devam ettirileceğini aktarmışlardır. İstanbul Mebusu İhsan (Sökmen) Paşa, mebusların afetzedeler için yardım etmesi teklifinde bulunmuş ve grup tarafından kabul edilmiştir. Mebuslardan gelecek yardım, Hilal-i Ahmer vasıtasıyla İzmir'e ulaştırılacaktır (Milliyet, 12 Kasım 1930, s.1).

İsmet (İnönü) Bey hükümetinin İzmir sel afetzedeleri için düşündüğü en önemli yardımlardan biri de kuşkusuz evi yıkılanlar için birer katlı ev yaptırılmaktı.

Şehrin yukarı mahallerinde boş arsalar bu iş için tahsis edilmiştir. Yapılacak ev sayısı 350 adet olarak belirlenmiştir. Bu evlerin tek odası, mutfağı ve küçük bir bahçesi olacaktı. Belediyelerin yaptıracağı bu evlerin bedellerini afetzedeler 15 yıl içinde taksitler halinde ödeyecekti (Son Posta, 14 Kasım 1930, s.2; Cumhuriyet, 12 Kasım 1930, s.2). Bu evlerin isimleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ismine izafeten Hilal-i Ahmer Mahallesi olarak düşünülmüştür ve evlerin inşasında Avrupa inşaat tarzının uygulanmasına karar verilmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 13 Aralık 1930, s.4). Yıkılan evlerin yerine yenilerinin yapılacak olması sel afeti sonrası İzmir'de başlayan mesken sorununu az da olsa hafifletebileceği düşünülebilir. Afetten hemen sonra ev kiralari birden bire çok yükselmiş ve ev sahipleri evlerini 6 ay ya da 1 sene kiralari peşin olmak suretiyle kiralamaktaydılar (Cumhuriyet, 4 Kasım 1930, s.4). 17 Temmuz 1930 tarihine gelindiğinde söz konusu evler yapılarak tamamı selzedelere dağıtılmıştır (BCA, 30.10.0.0/ 117.819.18). Hak sahiplerinin bu evler teslim edilirken bu tarihten itibaren evlerini ilk 5 yıl içerisinde satmamaları şartı getirilmiştir (Yeni Asır, 1 Mart 1938, s.2).

Bu arada İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın başkanlığındaki Seylap Komisyonu sel afetinin nedenlerini ve afetin tekrarlanmaması için alınacak tedbirleri araştırmaya devam etmekteydi. Komisyon, Nafia Vekâleti Su İşleri İkinci Müdürlüğü ile İzmir Belediye Başkanlığı'ndan bu hususla ilgili ayrı ayrı raporlar istemişti. İkinci Daire Müdürlüğü'nün hazırlayıp komisyona teslim ettiği rapora göre, sel afetinin tekrarlanmaması için çeşitli mahallelerdeki derelerin yatağının ve denize döküldüğü yerlerin genişletilmesi ve temizlenmesini tavsiye edilmekteydi. Belediye Başkanlığı ise hazırladığı raporunda İkinci Daire Müdürlüğü'nün fikrine katılmakla birlikte yapılacak lağım tesisatları sayesinde sel afetlerinin önüne geçilebileceğini savunmuştur. Ülkenin ihtiyacı olan şeyin kanalizasyon olduğunu ifade eden Belediye, önceliğin buna verilmesini istemiştir (Hâkimiyeti Milliye, 13 Aralık 1930, s.4). Alınan ya da alınması planlan tedbirler eksik olsa gerektir ki İzmir'de 1931, 1936, 1939, 1940 ve 1941 yıllarında tekrar su taşkınları yaşanmış ve İzmir büyük zararlar görmeye devam etmiştir.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde düşmanın en çok zarar verdiği illerin başında gelen İzmir, henüz yaralarını sarmadan doğal afetlere maruz kalmış ve oldukça sarsılmıştır. Depremlerden sonra en çok zarar veren doğal afet türü sel olmasına rağmen 1930 yılında İzmir'de bunun tam tersi bir durum yaşanmıştır. 24 Ekim 1930'da başlayıp 36 saat süren sel afetinde, 1928 İzmir Depremi'nden daha fazla zarar ortaya çıkmıştır. 1930 İzmir sel afetinin yağmur miktarı açısından da dünyada eşi benzeri olmayan boyutta olduğu ifade edilmiştir. Selin sonucunda şehir içinde ulaşım ve iletişim durmuş ve tamiri günlerce devam etmiştir. Özellikle şehir merkezinde selden etkilenmeyen neredeyse hiçbir mahalle kalmamış ve sular birçok evi eşyasıyla birlikte denize sürüklemiştir. Sayısı tam olarak tespit edilememekle birlikte 117'den fazla insan yaşamını yitirmiş, binlerce vatandaş

evsiz kalmış ve yaralanmıştır. Tarım yönünden zengin olan İzmir’de selden dolayı çok büyük tarım alanları ve ürünleri zarara uğramıştır. Hayvanlar dahi selden nasibini almıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle zor günler yaşanan İzmir’de ekonomik kriz derinleşmiştir.

Sel afeti nedeniyle arama kurtarma ve yardım çalışmalarının yetersiz kaldığı söylenebilir. Yetersiz kalmakla birlikte en organize ve faydalı bir şekilde çalışan kuruluş İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin olduğu iddia edilebilir. Belediye ve Valilik bünyesinde kurulan İmdat Komisyonu pek başarılı olamamıştır. Belediyenin başarısızlığının ardından yatan nedenler olarak 1922-1930 yılları arasındaki mali zorlukların olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Belediye, sel afetinin öncesinde gerekli tedbirleri alamamıştı. Basındaki haberler takip edildiğinde selin üzerinden çok uzun süre geçmiş olmasına rağmen yardım ulaşmamış çok sayıda selzede yer almaktaydı. Ayrıca elektrik ve içme suyunun verilmesi çok uzun günler sonra olmuştur. Afetin üzerinden yaklaşık bir ay geçmesine rağmen şehirde yeni cesetlerin bulunması da afet yönetiminin yetersiz kaldığını göstermektedir. Buna karşın Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Türk Milleti’ne yaptığı yardım çağrısı ve onlardan aldığı bu yardımları selzedelere ulaştırmasıyla takdirleri toplamayı başarmıştır. Cemiyet, Türkiye’de sivil dayanışma ruhu meydana getirmiştir.

Yardımların yetersiz olması nedeniyle basın üzerinden İsmet (İnönü) Bey hükümetine yapılan çağrılar karşılık bulmuş ve hükümetin Sıhhiye ve Dahiliye Vekilleri, afet bölgesine göndermiş ve halkın kötü giden durumunu biraz da olsa değiştirmeye başlamıştır. Vekillerin bölgede yaptığı tetkik neticesinde ve yapılacak yardımları tespit etmesi sonucunda bölgeye daha fazla yardımın geldiği gözlemlenmiştir. Bu durum afet yönetiminin en iyi şekilde yapabilecek bir kurumun olmadığını göstermektedir. Vekillerin ziyaretlerinin en önemli neticesi bölgede yıkılan evler için Avrupa inşaat yönetmeliklerine uyan yeni evlerin yapılması olmuştur. Yapılan bu evlerin kısa sürede hak sahiplerine verilmiş olması hükümetin selzedelerin ihtiyaçlarını ciddiye aldığını göstermektedir.

Selzedelere yardım çalışmaları devam ederken sigorta sahteciliği ve ev sahiplerinin kiralarda astronomik artışlarda bulunması halkın üzüntülerine bir kat daha fazla arttıran olaylar olarak hafızalarda yer edinmiştir.

Selden hemen sonra afetin boyutunun bu denli büyük olmasının nedenlerinin etraflıca araştırılarak raporlarla ortaya konulması önemliydi. Şehir içindeki çeşitli nehirler ve çayların taşması sonucu İzmir, her yönüyle oldukça büyük bir tahribata uğramıştı. Böyle bir sel afetinin tekrarlanmaması için alınacak tedbirler birer birer ortaya konulmasına rağmen tedbirler tamamen hayata geçirilmediği için 1931, 1936, 1939 ve 1943 yıllarında sel afeti tekrarlanmıştır. Bu da hükümetin 1930 İzmir sel afetinden iyi bir ders çıkartamadığını göstermektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, D.G. (2017). 1929 Dünya ekonomik bunalımı ve İzmir’de gündelik yaşam. *Belgi Dergisi*, 13 (I), 408-428.

Dölek, İ. (2015). Türkiye’de doğal afetler. İstanbul: Pegem Akademi Yayınları.

Durgun, B. (2006). *Atatürk döneminde İzmir ekonomisi 1923-1938*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Levantine Heritage Foundation.
<http://www.levantineheritage.com/flood.htm>. (Erişim tarihi: 21.06.2024).

Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi,
<https://www.apikam.org.tr/tr/ArsivHizmetDetay/3894>. (Erişim Tarihi: 22.06.2024).

Kırışman, M. (2011). Fransız basınında İzmir yangını üzerine bazı değerlendirmeler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(22), 77-93.

Kıyıcı, A. K. (2008). Büyük İzmir yangınına hatırlamak (13 Eylül 1922). *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13 (25), 149-164.

Korkanç, S.Y. & Korkanç, M. (2006). Sel ve taşkınların insan hayatı üzerindeki etkileri. *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 8(9), 42-50.

Mert, H. (2002). *Sosyal, siyasal ve iktisadi yönleriyle bornova 1923-1981*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özcan, E. (2006). Sel olayı ve Türkiye. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 26(1), 35-50.

Serçe, E. (1996). *İzmir’de belediyeciliğin tarihsel gelişimi (Tanzimat’tan 1945 yılına kadar)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Tinal, M. (2009). 1928 torbalı (İzmir) depremi. *Turkish Studies*, 4(8), 2229-2243.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.10.0.0/ 267.801.10 (15.11.1930).

BCA, 30.10.0.0/117.819.6 (21.04.1931).

- BCA, 30.10.0.0/ 117.819.18 (11.07.1931).
BCA, 30.10.0.0/118.822.16 (29.02.1936).
BCA, 30.10.0.0/118.827.29 (28.09.1939).
BCA, 30.10.0.0./118.827.30 (02.10.1939).
BCA, 30.1.0.0./121.770.2 (06.01.1940).
BCA, 30.10.0.0/118.829.1 (13.04.1940).
BCA, 30.10.0.0/118.833.4 (28.12.1940).
BCA, 30.10.0.0/118.833.17 (08.02.1941).

Resmi Yayınlar

T.C. İzmir Vilayeti 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı (1931). İzmir: Marifet Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima: 4, Cilt: 22, İn'ikat: I (01.11.1930).

Gazete Haberleri

- Hizmet. (1929, 18 Ocak). *Şiddetli Geldi.*
Yeni Asır. (1936, 7 Şubat). *Gediz Taştı, Arazi Sular Altındadır.*
Yeni Asır. (1936, 8 Şubat). *K. Menderes Taştı.*
Yeni Asır. (1938, 1 Mart). *Kızılay Mahallesinde.*
Son Posta. (1931, 11 Nisan). *Yağmurlar.*
Anadolu. (1930, 27 Eylül). *Son Yağmurda Ödemişte.*
Milliyet. (1930, 26 Ekim). *İzmir'de Yağmur.*
Anadolu. (1930, 26 Ekim). *Yağmur Değil, Büyük Bir Tufan.*
Hizmet. (1930, 27 Ekim). *İzmir Bir Tufan Geçirdi.*
Son Posta. (1930, 27 Ekim). *İzmir Felaket İçindedir.*
Vakit. (1930, 27 Ekim). *İzmir Felaketi.*
Cumhuriyet. (1930, 27 Ekim). *İzmir'imiz Tufan İçinde.*
Cumhuriyet. (1930, 28 Ekim). *Anadolunun Verdiği Tefsilat.*
Anadolu. (1930, 28 Ekim). *Başvekilin Telgrafları.*
Milliyet. (1930, 28 Ekim). *Felaket Nasıl Oldu?.*
Hizmet. (1930, 28 Ekim). *İzmir Belediyesi.*
Vakit. (1930, 28 Ekim). *İzmir Faciası Neden Olmuş?.*

- Hizmet. (1930, 28 Ekim). *İzmir Sel Felaketinde.*
- Akşam. (1930, 28 Ekim). *İzmir Şehri Karanlıkta ve Su Altındadır.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 28 Ekim). *İzmir’de Büyük Bir Afet.*
- Vakit. (1930, 28 Ekim). *İzmir’deki Büyük Afet.*
- Milliyet. (1930, 28 Ekim). *İzmir’in Çok Elim Felaketi.*
- Son Posta. (1930, 28 Ekim). *Matem İçindeyiz.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 28 Ekim). *Meteoroloji Enstitüsü Müdürünün Beyanatu.*
- Anadolu. (1930, 28 Ekim). *Sanat Mektebindeki Zararlar.*
- Son Posta. (1930, 29 Ekim). *600 Kişi Çıplaktır.*
- Son Posta. (1930, 29 Ekim). *Bu Dakikada.*
- Son Posta. (1930, 29 Ekim). *Dispanser Açıldı.*
- Cumhuriyet. (1930, 29 Ekim). *Hilal-i Ahmer’in Yardımı.*
- Cumhuriyet. (1930, 29 Ekim). *İzmir Felaketinin Son Günü.*
- Akşam. (1930, 29 Ekim). *İzmir Sel Felaketi.*
- Milliyet. (1930, 29 Ekim). *İzmir’de Tufanı Andıran Yağmurlar Dindi.*
- Cumhuriyet. (1930, 29 Ekim). *Ne Kadar Ceset Çıktı.*
- Anadolu. (1930, 30 Ekim). *Felaketzedelere Yardım.*
- Vakit. (1930, 31 Ekim). *14 Nüfuslu Bir Aile Kâmilten Mahvoldu.*
- Son Posta. (1930, 31 Ekim). *Belediyede İçtima Edildi.*
- Milliyet. (1930, 31 Ekim). *Ekmeksiz Kalınmadı.*
- Anadolu. (1930, 31 Ekim). *Felaket ve Zarar.*
- Son Posta. (1930, 31 Ekim). *Hükümetten Yardım Geldi.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 31 Ekim). *İsmet Paşa’nın Teessür Telgrafları.*
- Milliyet. (1930, 31 Ekim). *İzmir Felaketi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti.*
- Cumhuriyet. (1930, 31 Ekim). *İzmir Felaketinin Tafsilatı.*
- Vakit. (1930, 31 Ekim). *İzmir Valisinin Tebliği.*
- Son Posta. (1930, 31 Ekim). *İzmir’e Müstacelen Yardım Lazım.*
- Milliyet. (1930, 31 Ekim). *Sanatlar Mektebi.*

- Vakit. (1930, 31 Ekim). *Yılanlar Sokakta.*
- Cumhuriyet. (1930, 1 Kasım). *Asıl Felaket Merkezi.*
- Hâkimiyeti Milliyet. (1930, 1 Kasım). *Hilal-i Ahmer Felakete Uğrayanlara Yardım İçin Teberrüat Kabul Edecektir.*
- Akşam. (1930, 1 Kasım). *İzmir'de Sel Felaketi.*
- Akşam. (1930, 1 Kasım). *İzmir'deki Sel Felaketi.*
- Cumhuriyet. (1930, 1 Kasım). *İzmir'in Kurbanları.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 1 Kasım). *İzmir'in Ticari Zararı.*
- Cumhuriyet. (1930, 1 Kasım). *İzmir'in Verdiği Kurbanlar.*
- Vakit. (1930, 1 Kasım). *Tufandan Sonra İzmir.*
- Vakit. (1930, 1 Kasım). *Vekiller İzmir'de.*
- Cumhuriyet. (1930, 1 Kasım). *Zarar Miktarı.*
- Vakit. (1930, 2 Kasım). *Felaketin Sebebi.*
- Vakit. (1930, 2 Kasım). *Selden Sonra Zelzele.*
- Akşam. (1930, 2 Kasım). *Selden Sonra.*
- Son Posta. (1930, 2 Kasım). *Tufandan Sonra Zelzele Başladı.*
- Vakit. (1930, 2 Kasım). *Zarar Miktarı.*
- Nadi, Y. (1930, 2 Kasım). *İzmir Felaketi.* Cumhuriyet.
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 3 Kasım). *Dahiliye Vekili İzmir'e Gidiyor.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 3 Kasım). *İzmir Felaketzedelerine Yardım.*
- Vakit. (1930, 3 Kasım). *Sıhhiye Vekili İzmir'de.*
- Cumhuriyet. (1930, 3 Kasım). *Taharriyat.*
- Cumhuriyet. (1930, 3 Kasım). *Tufan Nasıl Başladı.*
- Akşam. (1930, 4 Kasım). *Felaketzedelere Yardım.*
- Milliyet. (1930, 4 Kasım). *Felaketzedelere Yardım.*
- Milliyet. (1930, 4 Kasım). *İzmir İanesi.*
- Cumhuriyet. (1930, 4 Kasım). *İzmir'de Mesken Buhranı.*
- Milliyet. (1930, 4 Kasım). *M. Venizelos, İzmir Felaketinden Dolayı Teessürlerini Bildirdi.*
- Milliyet. (1930, 5 Kasım). *Dahiliye Vekili İzmir'de.*

- Cumhuriyet. (1930, 5 Kasım). *Defter Yapılıyor.*
- Cumhuriyet. (1930, 5 Kasım). *Erzak Mubayaatı.*
- Cumhuriyet. (1930, 5 Kasım). *İzmir Felaketzedelerine Eşya Dağıtıldı.*
- Cumhuriyet. (1930, 5 Kasım). *İzmir Tufanı Nasıl Oldu?.*
- Cumhuriyet. (1930, 6 Kasım). *Bornova Felaketzedeleri Vagonlarda İskân Ediliyor.*
- Cumhuriyet. (1930, 6 Kasım). *İlbas ve İaşe Edilenler.*
- Cumhuriyet. (1930, 6 Kasım). *İzmir Felaketzedelerine Yardım.*
- Cumhuriyet. (1930, 6 Kasım). *Resmi Rapor.*
- Vakit. (1930, 6 Kasım). *Son Yağmurlar Tesiriyle Bir Tepe Çöktü.*
- Milliyet. (1930, 6 Kasım). *Şükrü Kaya Bey'in Tetkikleri.*
- Vakit. (1930, 6 Kasım). *Yıkılan Evlerin İmarı İçin.*
- Cumhuriyet. (1930, 7 Kasım). *Hilal-i Ahmer'in Müsameresi.*
- Son Posta. (1930, 7 Kasım). *İzmir'de Bir Suiistimal Meselesi.*
- Cumhuriyet. (1930, 7 Kasım). *İzmir'de İki Vekilin Tetkikatı Devam Ediyor.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 7 Kasım). *İzmir'de Sel Felaketine Uğrayanlar İçin.*
- Vakit. (1930, 7 Kasım). *Şükrü Kaya Bey.*
- Cumhuriyet. (1930, 7 Kasım). *Zirai Hasarlar.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 8 Kasım). *İzmir Felaketzedelerine Geniş Yardım.*
- Cumhuriyet. (1930, 8 Kasım) *İzmir Şehir Meclisi'nde Şiddetli Münakaşalar.*
- Akşam. (1930, 8 Kasım). *İzmir'de Sel Felaketi.*
- Vakit. (1930, 8 Kasım). *Seylâp Felaketinin Mesuliyetini Belediyede Buluyorlar.*
- Son Posta. (1930, 8 Kasım). *Yağmur Saat Ona Doğru Kesildi.*
- Cumhuriyet. (1930, 9 Kasım). *Felaket Yerindeki Tetkikat.*
- Son Posta. (1930, 9 Kasım). *İzmir Halkı Neler Bekliyor ?.*
- Milliyet. (1930, 9 Kasım). *Yalan!*

- Anadolu. (1930, 10 Kasım). *Felaketzedeler İçin Yapılan Yardımlar.*
- Akşam. (1930, 10 Kasım). *İzmir’de Sigorta Sahtekârlığı.*
- Cumhuriyet. (1930, 11 Kasım). *Zavallı Bornuva!.*
- Milliyet. (1930, 12 Kasım). *CHF Grubu Toplandı.*
- Hâkimiyeti Milliyet. (1930, 12 Kasım). *Gediz İçin Tedbir.*
- Cumhuriyet. (1930, 12 Kasım). *İzmir’de Yapılacak Yeni Evlerin Yeri.*
- Son Posta. (1930, 13 Kasım). *İzmir Vilayetinin Tekzibine Cevap.*
- Son Posta. (1930, 14 Kasım). *İzmir’de 350 Ev Yapılacak.*
- Cumhuriyet. (1930, 17 Kasım). *Fabrikatörlerimiz Yardım Edecekler.*
- Akşam. (1930, 17 Kasım). *Sel Kurbanları.*
- Milliyet. (1930, 21 Kasım). *Belediyenin Tasavvurları Hâkimiyeti.*
- Anadolu. (1929, 22 Kasım). *Cellat Gölü Taştı.*
- Anadolu. (1929, 23 Kasım). *İmdat İstediler.*
- Hâkimiyeti Milliye. (1930, 13 Aralık). *Seylap Felaketine Karşı Tedbirler.*
- Yeni Asır. (1940, 27 Aralık). *Şiddetli Yağmurlardan Sonra.*
- Yeni Asır. (1940, 28 Aralık). *Seylap Afeti Büyük.*
- Anadolu. (1939, 31 Aralık). *Bir Bu Eksikti.*

EKLER

EK 1: Sel Afeti Sonrası Memleket Hastanesi'nin Önü.

Levantine Heritage Foundation.
<http://www.levantineheritage.com/flood.htm>. (Erişim tarihi: 21.06.2024).

EK 2: Halkapınar'da Bir Fabrikanın Sular Altında Kaldığını Gösteren Fotoğraf.

Levantine Heritage Foundation, <http://www.levantineheritage.com/flood.htm>.
(Erişim tarihi: 21.06.2024).

EK 3: Tramvay Hattının Karantina (Bahribaba) Kısımındaki Moloz Temizleme Çalışmasından Görüntüler.

Levantine Heritage Foundation.

<http://www.levantineheritage.com/flood.htm>. (Erişim tarihi: 21.06.2024).

EK 4: Bornova’da Yaşanan Sel Afetinin Ardından Hilal-i Ahmer’in Yaptırdığı Evleri ve İnşaat Çalışmalarını Gösteren Fotoğraf.

Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi,

<https://www.apikam.org.tr/tr/ArsivHizmetDetay/3894>.(Erişim Tarihi: 22.06.2024).

Yayın Geliş Tarihi: 08.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 02.09.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1512248>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1037-1062
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1918'DE AVUSTRALYALI BİR GAZETECİYE VERDİĞİ DEMECİ ÜZERİNDEN AVUSTRALYA'DA TANINMASI

Mehmet Emin ELMACI*

Öz'

Ülkeyi yabancı işgalinden kurtaran ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak çağdaş, demokratik ve laik bir hukuk devleti yolunu açan kurucu devlet adamı Mustafa Kemal Atatürk'ün kamuoyunda ne zaman tanınmaya başladığı konusu, son dönemde ön planda yer almaktadır. Bir kişinin kamuoyunda tanınmasının en önemli noktası o kişinin yaşadığı dönemde olumlu veya olumsuz yaptıklarının yazılı ve görsel basına düşmesidir. Atatürk'ün de 1911 yılında ilk haberinin ve hemen arkasından ilk fotoğrafının basına yansıdığı bilinmektedir. Trablusgarp, Çanakkale ve Cihan Harbi yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün başarıları, fotoğrafları ve yazıları görsel ve yazılı basında kendine yer bulmuştur. Atatürk'ün bu faaliyetleri aynı şekilde yabancı basına da hemen hemen aynı dönemlerde yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın; İstanbul'a geldikten sonra 1918 Aralık ayı içinde bir Avustralyalı gazeteci ile yaptığı görüşme, o kadar çok ilgi çekmişti ki 1919 başına kadar aynı demeci, birçok Avustralya basınında kendine yer bulmuştur. Makalemizde Avustralya basınından elde edilen tespitlerle Mustafa Kemal Atatürk'ün daha 1918-1919 yıllarında, bir Avustralyalı gazeteciye verdiği demec sayesinde tanındığını göstermiş olacağız.

Anahtar Kelime: Çanakkale, I. Dünya Savaşı, ANZAK, Peacock.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Elmacı, M. E. (2024). Mustafa Kemal Paşa'nın 1918'de Avustralyalı bir gazeteciye verdiği demeci üzerinden Avustralya'da tanınması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1037-1062.

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-7336-3561, e-posta: emin.elmaci@deu.edu.tr

¹Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S RECOGNITION IN AUSTRALIA THROUGH A STATEMENT HE GAVE TO AN AUSTRALIAN JOURNALIST IN 1918

Abstract

The issue of when Mustafa Kemal Atatürk, the founding statesman who saved the country from foreign occupation and paved the way for a modern, democratic and secular state of law by establishing the Republic of Turkey, began to be known to the public has been at the forefront recently. The most important point for a person to be known to the public is that the positive or negative actions of that person during his lifetime are reported in the written and visual media. It is known that the first news about Atatürk and his first photograph appeared in the press in 1911. The achievements, photographs and articles of Mustafa Kemal Atatürk during the Tripoli, Dardanelles and World War years found their place in the visual and written media. These activities of Atatürk were also reflected in the foreign press at almost the same time. Mustafa Kemal Pasha's; The meeting he had with an Australian journalist in December 1918 after arriving in Istanbul attracted so much attention that the same statement found its place in many Australian press until the beginning of 1919. In our article, we will show, with the findings obtained from the Australian press, that Mustafa Kemal Atatürk became known thanks to the statement he gave to an Australian journalist in 1918-1919.

Keywords: *Gallipoli, World War I, ANZAC, Peacock.*

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın adının ve fotoğraflarının; 1911 yılından itibaren Osmanlı basınında, 1912'den itibaren de Batı basınında kendine yer bulduğu (L'Illustration, 22 Juin 1912, p. 546.) ve özellikle de Çanakkale Muharebeleri sırasında bunun daha da genişlediği bilinmektedir (Elmacı, 2022a, ss. 73-134). Avustralya basınında ise Mustafa Kemal Paşa'nın adının ve fotoğrafının ilk çıkışı, biraz ileride daha ayrıntılı görüleceği üzere 1918 yılının Eylül ayında olacaktır. Atatürk'ün, Avustralya'daki algısının 1934 yılında söylediği iddia edilen "samimi sözlere" gittiği bilindiğinden, bulduğumuz yeni bulgular aslında Atatürk'ün Avustralya'da tanınmaya başladığı günleri Aralık 1918'lere kadar götürmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın adı; Avustralya'da ilk kez Filistin cephesindeki büyük İngiliz saldırısının basına yansımada kendine yer bulmuştur. Çünkü İngiliz kuvvetleri içinde Anzak askerleri de bulunmaktaydı. Bu nedenle; İngilizlerin Şam'a ve Halep'e ilerleyerek bölgeyi ele geçirme amacıyla başlattıkları Osmanlı'nın Nablus Muharebesi, İngilizlerin de Megiddo Savaşı (Nedim 1995, s.145) dedikleri bu süreci, Mustafa Kemal Paşa ve Avustralya açısından daha iyi anlaşılması için Türk Avustralya ilişkileri üzerinden ayrıntılı bir şekilde vermemiz gerekmektedir.

TÜRK AVUSTRALYA İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

Önceleri bir İngiliz sömürgesi olan Avustralya; 1 Ocak 1901 tarihinde kendi kendini yönetebilecek bir hükümet oluşturarak, Avustralya'nın altı değişik bölgesinin kolonilerinin birleşmesiyle Avustralya Milletler Topluluğu şeklinde devletleşmiştir (Şimşir, 2004, s. 17). Avustralya her ne kadar ayrı bir devlet olarak tarih sahnesinde yer almış da olsa İngiltere monarşik yapısıyla da bağlarını koparmış değildir.

Avustralya'nın Türkiye ile hiçbir kayda değer teması olmadığı (Şimşir, 2004, s. 17) gibi, Gelibolu ismi de Anzak birliklerinin Gelibolu'ya gelişinden önce Avustralyalılar için çoğunlukla bilinmeyen bir isimdi (Kirişçi, 2011, s. 14).

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında genel seçimlerin olduğu bir dönemde, ilk kez İşçi Partisi Lideri Andrew Fisher, savaş sırasında Avustralya'nın İngiltere'yi destekleyeceğini söylemiş ardından da dönemin Başbakanı Joseph Cook, denizası gönderilebilecek bir kuvvetin kurulması ve eğitilmesi için de plan yapılması fikrini dile getirmişti (Karaşin, 2019, s. 29).

Sonuçta Avustralya ve Yeni Zelanda, I. Dünya Savaşının başlamasıyla Britanya Krallığına bağlı olarak savaşa katılmış ve Anzak olarak adlandırılan bu iki devletin askerleri, Çanakkale (Gelibolu) ve Filistin cephelerinde bulunmuşlardı. Özellikle 25 Nisan 1915 tarihli karaya çıkmak için gerçekleştirdikleri harekât sonrası Avustralyalılar, her yılın 25 Nisan gününü Anzak Günü ilan ederek, uluslaşma bilinçlerini de güçlendirmeye başlamışlardı. “*Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinin savaştığı ilk büyük askerî harekâtın yıldönümünün anılmasını*” (Özcan, 2023, s. 1783) sembolize eden “*Anzak Day*” olarak adlandırılan bu milli gün; ilk kez, 13 Ekim 1915'te Avustralya'nın *Güney Avustralya* eyaletinde yer alan Adelaide kentinde ‘*Sekiz Saatlik Gün*’ çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Özcan, 2023, s. 1784).

Savaş sonrası Anzak Günü törenleri Avustralya'da öneminin artırırken aynı zamanda Türk Avustralya ilişkilerinin de kurulmasını sağlayacaktı. Özellikle Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında, I. Dünya Savaşı'nı hukuken bitiren Lozan Antlaşması, bu ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştı. Bunun ana nedeni de imzalanan Lozan Antlaşması maddeleri içindeki “*Mezarlıklar*” maddesinin Avustralya'yı da ilgilendirmesiydi. Gelibolu bölgesindeki Anzak mezarlıklarının da korunma alanı ilan edilmesi, ikili ilişkileri daha da geliştirmişti (Şimşir, 2004, s. 17).

6 Şubat 1924 yılında Avustralya Başbakanı Stanley Bruce'nin başkanlığındaki bir heyetin İstanbul'a İngiltere bağlantılı gelmesiyle iki devlet arasında ilk gayri resmi ilişki kurulmuş oldu. (Karaşin, 2019, s. 67) 5 kişiden oluşan bu heyet, İstanbul'a gelip İngiltere Konsolosluğunda kaldıktan sonra Gelibolu'ya gitmiş ve gezmişti (*Hakimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1924). Lozan Antlaşması'nın “*Mezarlık*” maddesi gereği hayatını kaybetmiş Anzak askerlerinin anılmasında, heyet içinde bir de “*Harp Maktulleri Kabir Komisyonu Başkanı*” (*Tevhid-i Efkar*, 7 Şubat 1924) bulunmaktaydı. Başkan Fabian Ware (Cameron, 2020, s. 91), yardımcısı ile İstanbul'da Ankara hükümeti temsilcisi Adnan Adıvar ile görüşmüştü (*Tevhid-i Efkar*, 7 Şubat 1924).

Avustralya Başbakanı ve heyetinin bölgeyi gezip, mezarlıkların bakımı konusunda memnun olup gitmeleri, iki devlet arasındaki ilişkileri sıcak bir duruma getirmişti (Karaşin, 2019, s. 68). O kadar ki Bruce'un Türk yetkililerin anlayışı için teşekkür ettiği Times gazetesine verdiği demeci, İstanbul basınında da yer almış ve haberleştirilmişti (*Hakimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1924). Her 25 Nisan'da Anzak Günü anmaları ve bu anma törenlerine Atatürk'ün gönderdiği demeçler², iki devlet ve toplum arasındaki ilişkilere katkı yapmışsa da ancak ilk olarak 1967 yılında Avustralya'da Türkiye Büyükelçiliği açılmıştır. 1968'de de Ankara'da Avustralya Büyükelçiliği açılmış ve artık ilişkiler resmi hale gelebilmişti (Şimşir, 2004, s. 22).

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN AVUSTRALYA BASININDA İLK YER ALIŞI (1918 EYLÜL)

Filistin Cephesi önemli ama bir o kadar sıkıntılı bir cepheydi. Mustafa Kemal Paşa bu cepheye daha önce de gelmiş hatta '*Alman askerlerinin sadece kendi çıkarlarını koruma amaçlı*' politikalarından dolayı dönemin IV. Ordu komutanı Ahmet Cemal Paşa ile birlikte ortak hareket ederek, bu sıkıntılı durumu sürekli merkeze iletecek şekilde dile getirmişlerdi. Sorun; oluşturulan ve başına bir Alman olan Falkenhayn'ın getirildiği, Yıldırım Ordularının aynı zamanda Bahriye Nazırı da olan ve bölgedeki IV. Ordu'nun da Komutanı olan Ahmet Cemal Paşa ile aynı bölgede sorumluluk çatışmasından kaynaklanmıştı³ (Bayur, 1956, s. 622).

Mustafa Kemal Paşa bölgedeki bu olayı anlattığı anılarında "*Yedinci Ordu, yani Yıldırım Ordusu'nun ilk defa kumandanı olduğum sırada, -zira malumdur ki, aynı orduya bilâhare tekrar kumanda ettim- bu ordunun da dâhil olduğu grup kumandanı General Falkenhein'in askerlik ve iç siyasetimiz yönünden takip ettiği usul ve hareket aramızda mühim bir münakaşaya sebep oldu*" (Atay, 2005. s. 21), demiş ve "*bu münakaşa nihayet daha büyük makama aksetti. Ben çok ehemmiyet verdiğim görüşlerime değer verilmediğini görünce susamazdım.*"⁴ Cümlelerini kullanmıştı.

² Bu konu ayrı bir makale olarak tarafımdan yayımlanacaktır.

³ Yusuf Hikmet Bayur; ikili arasındaki sorunun ana nedenini Falkenhayn'ın Arap şeyhleri ve oymaklara para dağıtarak, onları Alman yanlısı yapmaya çalışması olarak göstermişti. (Bayur, 1956, s. 621); Salih Bozok ise Arap aşiretleri ile görüşmelerini, Türk yetkililere haber vermeden, kendi kurmaylarına yaptırtması sonrasında Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn arasında yazışmalara yansıyan sıkıntılar yaşandığını belirtmiştir. (Bozok, 1985, s. 61) Ayrıca Enver Paşa'nın birbiriyle çelişen kararları sonucunda çıkan anlaşmazlıklar da (Turan, 2004. s. 143) bölgede Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet Cemal Paşa'nın ortak hareket etmesini sağlamıştı.

⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'te bu çok önemli raporunu yazarken, hangi düşüncede olduğunu yaveri Cevat Abbas, "*Ordu kumandanım; ordu idaresinde olsun, memleketin dâhilî ve harici siyasetinde bulunsun, her zaman gördüğü yolsuzluklardan müteessir olur, ıslah çarelerini arar ve icap ettikçe diğer ordu kumandanlarıyla da karakterlerinin*

İşte bu ortamda Mustafa Kemal Paşa; Cemal Paşa'nın sorduğu bir soru üzerinden Halep Raporu adıyla 20 Eylül 1917 tarihli hazırladığı önemli raporunda; milli bir duruş sergileyerek Alman komutan Falkenhayn üzerinden, bölgedeki Alman askeri yapısı aleyhinde olacak şekilde durum tespiti yapmıştı⁵ (Elmacı, 2022b, s. 18). Ama daha önemlisi genelde Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı da eleştirecek şekilde yazılmış, tespit ve ne yapılması gerektiğini anlatılan bu raporu, hem Sadrazam Talat Paşa'ya hem de Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya yani “*büyük makama*” göndermişti (Bayur, 1956, s. 624).

Çok önemli de olsa, yazılan Halep Raporu ile istenilen sonucun elde edilememesi, Mustafa Kemal Paşa'yı istifaya götürmüştü. Paşa, Veliht Vahdettin ile 1917 sonundaki Almanya gezisi ve sonrasında da ateşkese kısa süre kala, ‘*Enver Paşa'nın oyunu*’ ve ‘*Vahdettin'in de emrivakisi*’ ile savaşın son döneminde, daha zor şartlarda yeniden VII. Ordu komutanlığına atanmış ve 2 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'dan Halep'e ayrılmıştı (Bardakçı, 1999, s. 89).

Gittiği zaman durumun bölgede daha vahim olduğunu anlayan Mustafa Kemal Paşa'nın, bir yıl önce Halep Raporu ile tespit ettiği noktalarda önlem alınamamasın da bir sonucu olarak, 18 Eylül 1918 tarihinde büyük ve kesin İngiliz taarruzu başlamıştı⁶ (Sanders, 1968. s. 307).

İngilizler, 1. Dünya Savaşı yıllarında bile hiçbir cephede sağlamadıkları şekilde Filistin Cephesi'nin genelinde üç, VIII. Ordu Cephesi'nde yedi, XXII. Kolordu cephesindeyse on dört kat fazla muharebe gücü üstünlüğü sağlamış

---

müsaadeleri nispetinde muhaberelede bulunarak memleketin dertlerinin devasını arar; yürüyüşüne onların da ayak uydurmasını temine çalışırdı. Büyük vatanperver; gizli politikayı sevmez, buna da ihtiyaç görmezdi. Arkadan vurmak âdeti, fıtratında yoktu. Onun için bütün düşündüklerini sevdiklerine, tanıdıklarına olduğu gibi söylerdi.” Şeklinde anlatmıştı (Gürer, 2007, s. 56).

⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın “*ya ben ya Falkenhayn*” anlamına gelebilecek olan ve o an için kendisinin üst makamları eleştirmesinden dolayı, inanılmaz derece önem kazanan bu Halep Raporu; Enver Paşa'nın Falkenhayn'ı seçmesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi deyimiyle ilk kez “*sine-yi millete*” gittiği istifasına neden olacak ve Enver Paşa ile arasını onanmaz bir şekilde getirecekti. Ancak daha önemlisi bu Halep Raporu; Paşa tarafından çoğaltılarak yaveri Cevat Abbas aracılığıyla İstanbul'daki ileri gelen İttihat Terakki üyelerine ve gazetecilerine dağıtılacağı gibi, kendisi tarafından Ateşkes sonrası geldiği İstanbul'da bazı gazetecilerle de paylaşılacaktır. Bu ileri görüşlülük sonucunda bu Halep Raporu, Sivas Kongresi sonrasında, Anadolu Milli Harekatının güçlenmesiyle, Damat Ferit Paşa'nın istifa ettiği Ekim 1919 içinde, önce bir gazete sonra da aynı anda 8 gazetede “*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Raporu*” başlığıyla manşet olacak ve o süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'deki liderliğini perçinleyecektir.

⁶ Baskın şeklindeki İngiliz taarruzu başladığı esnada, karşılarında sağ kanatta VIII. Ordu, Ürdün Nehri'nin batı kıyısına kadar olan sahaya yayılmış olarak VII. Ordu ve Ürdün'ün doğusunda da IV. Ordu bulunuyordu (Atabey, 2020, s. 82).

durumdaydılar (Kemal, 2013, s. 629). İkinci Şeria Muharebesi sonrası başlayan 5 aylık bir hazırlık aşamasıyla büyük bir saldırı başlamıştı (Atay, 2003, s. 119). O gece VII. Ordu cephesinde de şiddetli bir savaş başlamıştı. Nablus yolunu açmak amacıyla kanatlardan dolanarak Türk ana savunma hattının arkasına geçmeye çalışan İngilizlerin bu saldırısı, 18 Eylül 1918 akşamı saat 19.15'te topçu ateşi ile başlamış ve VII. Ordunun sert direnişi ile 19 Eylül sabahı durdurulmuştu (Karakaş, 2018, s. 496).

O gün VIII. Ordu'ya karşı daha ağır bir İngiliz saldırısı gerçekleşmiş ve 20-21 Eylül 1918 gecesi alınan bilgiler, Vadi-i Fara'da VIII. Ordu'nun tümünün parçalanmış ve dağılmış olduğunu göstermekteydi. VIII. Ordu'nun başındaki Cevat (Çobanlı) Paşa, Filistin Cephesi'nde kendi bölgesini savunamayarak, ordusunun imhasını hazırladığı gibi aynı zamanda da Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Ordu'suna, Albay İsmet'in III. Kolordusuna ve Ali Fuat Paşa'nın XX. Kolordusuna da çok zor anlar yaşattı (Kemal, 2013, s. 641). General Allenby'nin raporunda; Nablus Meydan Muharebesi'nin başlangıcından itibaren 36 saat zarfında VII. ve VIII. Osmanlı Ordularının başlıca “*ricat hatlarının*” kesilerek, direnme gücünün kırıldığı, belirtilmekteydi (Atabey, 2020, s. 83).

VII. Ordu da, Şeria Nehri'ni doğuya geçemediği takdirde; açılan bu yol üzerinden güneyden ve kuzeyden düşmanın baskısıyla karşı karşıya kalabilir ve Şeria Nehri batısında imha olabilirdi. Mustafa Kemal Paşa ordusunun bu zor durumdan kurtulabilmesi için gereken tedbirleri almak zorunda kalmıştı (Kemal, 2013, s. 635). Nitekim Mustafa Kemal'in VII. Ordusu bu çevrilme tehlikesine karşı Şeria Nehri'nin doğusuna çekilmişti (Bardakçı, 1999, s. 90). Mustafa Kemal Paşa, 21 Eylül tarihinde Harbiye Nazırlığına çektiği telgrafta “*8.nci Ordu kalmamıştır. 7 nci Ordu'yu Vadi-i Fara kuzeyine çekmeye çalışıyorum. Ordu henüz düzenini korumaktadır; ancak yiyecek ve cephaneye meselesi düşündürücüdür. 4 ncü Ordu henüz taarruza uğramamış, sağlamdır. Bisan'ı tuturmaya çalışıyorum. Her halde kuzeyden bu noktaya kuvvet yetiştirilmesi hayat ve memet meselesidir.*” (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2009, s. 213) Şeklinde endişelerini belirtmişti. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Yıldırım Ordusu, İngiliz ordusunu, Halep kuzeyinde Katma'da durdurmayı başarmıştı (Kemal, 2013, s. 643).

Nablus Muharebesi, VIII. Ordunun çökmesini ve İngilizlerin büyük üstünlüğünü getirmişti. O dönem bölgede olan Teğmen İbrahim Ethem (Sorguç)'in anılarında yazdığı şu cümleler de aslında oradaki durumu çok net anlatmaktaydı; “*Halep'ten aşağıya doğru Aden'e kadar olan yerler bizim idi. Ecdadımızın asırlarca harp ederek kazandığı bu yerler kafasız adamların elinde bizden uçtu gitti. Filistin 'deki kıtalara iyi bakılsaydı cephenin düşmesine imkân yoktu. Sonradan öğrendik ki, birçok yerlerde tek kurşun dahi atmadan teslim olmuşlar. Yalnız cephemizin sol tarafında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu bozulmadan ve İngilizlere ağır zayıyat verdirerek Halep'e kadar geri çekilmiş. Zira o büyük kumandan askerine iyi bakıyormuş. Bizimkiler gibi aç ve sefil bir vaziyette değillermiş. Askere bakılmazsa işte netice budur. Zaman gelecek bunlar*

okunacaktır. Daha yazılacak çok şeylerim var, ama bir türlü yazamıyorum.”(Sorguç, 2010, s. 25).

Yüz bine yaklaşan Yıldırım Orduları grubuna karşılık; beş yüz bine yaklaşan Allenby'nin başındaki İngiliz ordusu (Selek, 2000, s. 30), 1 Ekim'de Beyrut'u işgal etmiş, Şerif Faysal da Şam'a girmişti⁷ (Sanders, 1968. s. 342). Liman Sanders'in de anılarında dediği gibi “...*Bundan sonraki günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın 7.Ordusu birçok taarruza uğradı ama bunların hepsini geri püskürtmeyi başardı*”⁸ (Sanders, 1968. s. 352).

Mustafa Kemal Paşa'nın geride anavatanı savunabilmek için Suriye'den çıkıp, dağılmış orduyu bir an önce toparlayarak başlattığı (Selek, 2000, s. 32) düzenli geri çekiliş sonrası, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması yapılarak, savaşa son verilmiş oldu.

İşte Filistin cephesinin çökmesinden bir süre sonra olay, gazetelere yansımaya başlamıştı. Avustralya basını, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı Anzak askerlerinin de içinde olduğu İngilizlerin bu zaferine büyük ilgi göstermiş ve Allenby komutasındaki İngilizlerin ilerlemesini sayfalarına yansıtmişti. Daha saldırının hemen ardından sonuç, Avustralya basınına yansımıştı. “Daily Standard” gazetesi “*Türkler Tuzağa Düştü*” başlığı ile olayı 23 Eylül günlü baskısında duyururken, General Allenby'nin yıldırım darbelerinin, şaşırtıcı hareketliliğiyle birleşmesiyle “*Ürdün'ün bu kuşağındaki Türk ordusunun Mustafa Kemal ve Dievad komutasındaki 7. ve 8. Ordularını*” düzenli bir İngiliz birlikleri ağına hapsedtiğini⁹ belirterek, Mustafa Kemal Paşa'yı sayfalarına yansıtmişti. Aynı haber nerdeyse birkaç gün içerisinde aynı şekilde birçok gazete de tekrar tekrar verilmişti¹⁰.

---

⁷ “*Sonu, mütareke ile neticelenen ve daha sonra hezimet denecek bir halde cereyan eden bu muharebenin özet olarak bilançosu şöyledir: Savaşın başladığı tarihten bir gün sonra Nablus, 1 Ekim 1918'de Şam, 3 Ekim'de Baalbek, 6 Ekim'de Humus ve 27 Ekim'de de Halep düşmüştür*” (Tezer, 1995, s. 73.).

⁸ Nitekim bu gelişmeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'ya Vahdettin tarafından 22 Eylül 1918 tarihli bir irade ile “*Fahri Yaver-i Hazret-i Padişahi*” unvanının verilmiş ve artık Paşa bu unvan ile anılmaya başlanılmıştı. (BOA. İ.DÜİT 55-56 -H.16.12.1336-) (Takvim-i Vekayi; 24 Eylül 1918)

⁹ *Daily Standard* 23 Eylül-September 1918 “*Turks Entrapped*”

¹⁰ *Kyneton Guardian* Eylül-September 1918 “*Palestine Front*”; *Daily Herald* 24 Eylül-September 1918 “*Turk Armageddon*”; *Darling Downs Gazette* 24 Eylül-September 1918 “*Turks Trapped*.”; *The Maitland Weekly Mercury* 28 Eylül-September 1918 “*Brilliant Operations Described*”.

MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN AVUSTRALYALI GAZETECİYE DEMECİ (1918 ARALIK)

Bu kısa süreç sonrasında Mustafa Kemal Paşa hakkındaki ilk ve en erken haber, Sydney gazeteleri “Sun” ve “Herald” adına Çanakkale’deki Anzakların savaştığı bölgeleri ziyaret eden Mr. E. R. Peacock’ın İstanbul’dan gönderdiği telgraf haberi ile geçmişti. Bu haber ilk The Herald gazetesinin, 27 Aralık 1918 tarihli sayısının ilk sayfasında, manşetlerinden birinde “Anzakların Türk Savunucusu Müttefiklerin Ölümcül Hatasını Anlatıyor” üst başlığı verilmiş, Mustafa Kemal Paşa’dan da “Anzakların¹¹ Türk Savunucusu” olarak söz etmişti¹². Gazete bu üst başlığın hemen altında da “İstanbul ve Kemal Paşa Avustralya Destroyeriyle Ziyaret Edildi” başlığını da kullanmıştı.

Edward Robert Peacock¹³; bu tarihlerde; Akdeniz’de bulunan İtilaf Devletlerine ait donanmanın bir parçası olan Avustralya muhribi Warrego ve kardeş gemilerini, Çanakkale Boğazı’nda ziyarete gitmişti. “Karlı soğuk bir havada şafak vakti, Anzakların birkaç sene önce bulunduğu kumlu uçurumları ve dağları gezen” Peacock, “Çevremizde, sekiz aylık mücadele, acı ve fedakârlık yaşayanların ruhları havada süzülüyor gibiydi” dedikten sonra İngiliz “Triumph¹⁴ ve Majestic¹⁵” ile Fransız “Bouvet¹⁶” batık savaş gemilerinin gövdelerini ve enkazlarını nasıl gezdiğini anlatmıştı.

Gazete konumuz açısından önemli yerde ise “Komutan Röportaj Yaptı” alt başlığında, Peacock’tan 14 Aralık’ta İstanbul’dan gelen bir telgrafa göre onun, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeyi anlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın 13

¹¹ Anzac diye kastedilen, Anzak çıkartmasının yapıldığı Anzac koyu ve Arıburnu gölgesidir.

¹² *The Herald* (Melbourn) 27 Aralık-December 1918 “*Turkish Defender of Anzac Describes Allies' Fatal Error - Constantinople ve Kemal Pasha- Visited in Australian Destroyer*” Bu röportaja ilk kez kısa da olsa Alper Karaşın tarafından değinilmiştir (Karaşın, 2020, s. 5-22.). Daha sonra ise daha geniş şekilde Belgi Dergisinde yayımlanmıştır (Başyigit & Özcan, 2023, ss. 1-18). **EK.1.**

¹³ “*Ernest Richard Peacock, 1857’de doğmuş ve 3 Eylül 1932’de Avustralya’nın Hawthorn şehrinde 75 yaşında ölmüştür. Melbourne’de Peacock Bros. Ltd. matbaa ve kırtasiye şirketinin kurucusudur. Avustralya’nın Melbourne şehrinde yayınlanan Herald Gazetesi’nde başyazarlık yapmış, 1924’den itibaren Avustralya’nın Çekoslovakya’da fahri konsolosu olmuştur.*” (Başyigit & Özcan, 2023, s. 3, dpn.1).

¹⁴ *HMS Triumph*, Birleşik Krallık Donanmasına bağlı bir ön-dretnot olarak Çanakkale Deniz Muharebesine katılmış ve bir Alman denizaltısı tarafından batırılmıştı.

¹⁵ *HMS Majestic* Birleşik Krallık Donanmasına bağlı bir zırhlı olarak Çanakkale Deniz Muharebesine katılmış ve bir Alman denizaltısı tarafından batırılmıştı.

¹⁶ *Bouvet* Fransa Donanmasının bir ön dretnotu olarak Çanakkale Deniz Muharebesine katılmıştı.

Kasım'da geldiği İstanbul'da¹⁷ hem İstanbul basınına hem de İngiliz basınına demeçler verdiği bilinmekteydi (Elmacı; 2022a) ancak anlaşıldığına göre aynı zamanda Paşa, Avusturalya basınına da demeç vermişti. Bu görüşmenin tarihini yeni bir bulgu ile tespit etmiş bulunuyoruz. Peacock, birkaç kez Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yapmıştı. 1918 yılındaki bu görüşmesi sonrasında gazetelerde bir de 1922 Ekim ayında bir görüşme yaptığı bilinmektedir¹⁸. Peacock ile Mustafa Kemal Paşa'nın bu ilk röportajının tarihi, Peacock'un bu ikinci görüşmesinin olduğu günlerde çok net olarak 7 Aralık 1918 olarak görülmektedir. Çünkü 4 yıl sonra Peacock'un gazetesi Herald'ın 1922 (6 Ekim) sayısında "*Kemal; O'nun İmzaları*" üst başlığı ve "*Bay E. R. Peacock'a verilen fotoğrafta görüldüğü gibi Türk Liderinin Türkçe ve Fransızca imzaları.*" Alt yazısıyla verilmiş bir fotoğraf yayınlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa; o röportaj sırasında Osmanlıca ve Latin harfleriyle imzalarını atmış ve üstüne de tarih olarak 7/12/1918 tarihini yazmıştı¹⁹.

İlk röportaja geri döndüğümüzde; "*1915 yılının Anzac ve Suvla ordularının Türk kumandanı Mustafa Kemal Paşa*"; Mr. Peacock'u "*mutlu ve memnunum*" kelimeleriyle selamlamıştı²⁰. Peacock, "*Bu kültürlü Türk*" dediği Mustafa Kemal Paşa ile "*lüks dairesinde röportaj yapma, kahve ile kaliteli sigara içme hissini gerçekten ilginç bulduğunu*" da eklemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın ilk sözünün, Fransızca olarak "*Avustralyalılar çok iyi savaşçılar*" olduğunu belirten Peacock; kendi arkadaşları ile sık sık yaptığı görüşmelerde, Türkler için "*korkunç*"²¹ terimini kullanmalarına rağmen "*ama cesur olduklarını düşünüyorlardı*" dediğini belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın, çıkarmanın başladığı ve hastalandığı iki hafta öncesine kadar Anafarta ve Anzak bölgesindeki Türklerle komuta ettiğini de eklemişti.

¹⁷ Yenigün; 14 Teşrinisani-Kasım 1334-1918. "*Mustafa Kemal Paşa*"

¹⁸ *The Herald* (Melbourne), 3 Ekim-October 1922, "*Close-Up Of Kemal- Dandy And Dictator- Man Who Fought Anzacs*"- *Northern Star* (Lismore) Wednesday 1 Kasım-November 1922) Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa bir asker olduğu için daha 1922 yılından itibaren "diktatör" olarak gösterilmiştir. Avustralya basınında onun daha bu erken tarihte bile "*diktatör*" olarak gösterilmesinin ana nedeni olarak onun bir asker olmasının etkisi olduğu da bir gerçektir.

¹⁹ *The Herald* (Melbourne), 6 Ekim-October 1922. "*Kemal, His Marks*"; Gazetenin, o tarihte Mudanya Antlaşması ile ilgili bir Türkiye haberinin sonuna eklediği bu imza fotoğrafında Mustafa Kemal Paşa o görüşmede imzaladığı bu notta kendisini "*Mustafa Kemal Général chef des ? armées*" olarak tanıtmıştı. **EK.2**

²⁰ Peacock; Mustafa Kemal Paşa'nın bu nezaketini Türk liderlerin aşırı nezaket içeren samimiyet atmosferine bağlamıştı.

²¹ Burada Peacock; Türkler için "*terrible*" kelimesini kullanmıştır. Daha sonraki haberlerde bu kelimenin Mustafa Kemal Paşa tarafından Avustralyalılar için söylediği ortaya çıkacaktır.

Haberin burasında Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın Anzac saldırısını "iyi ve güçlü bir fikir" olarak nitelendirdiğini belirttiği sonra; "önce deniz saldırısını yapmak, sonra gitmek ve sonra geri dönmek bir hataydı." Eleştirisini getirdiğini ve "eğer karaya çıkış, ilk deniz saldırısıyla birleştirilseydi başarılı olacak ve İstanbul ele geçirilebilecekti. Uyarıları aldık ve güçlü savunmalar hazırladık, çünkü haftalar öncesinden İngilizlerin karaya çıkış yapacaklarını, yani savunmamızın gücünü yıpratmaya çalışacaklarını biliyorduk. Anzac'a çıkmanın imkânsız olduğunu düşünmüştüm" (The Herald (Melbourn) 27 Aralık-December 1918) cümlelerini söylediğini eklemiştir.

Peacock'ın "Sonra?" diye sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa da; "Çok büyük bir alanı tutmaya çalışırken hata yaptınız. Avustralyalılar daha küçük bir alanı işgal etmiş olsalardı, daha az kayıpla, güvenli bir şekilde tutacaklardı. Hatayı hemen gördüm ve küçük kuvvetlerle merkezimize karşı çıkarken, ana kuvvetimi sola göndererek kanatta ilerledim"²² diyerek açıklamıştı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa da bu konuyu 1916 yılında yazdığı Arıburnu Muharebatı raporlarında "Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti, sekiz taburdan fazlaydı. Bu kuvvet kendisiyle orantısız, gayet geniş bir cephe üzerinde 261 rakımlı tepeye kadar kuzeyden ve Kemalyeri'nin bulunduğu sırtların batı yamaçlarına kadar doğudan ilerleyebilmişti. Ancak bu uzun cephe hattı, oldukça engebeli birtakım derelerle kesiliyordu. Bu sebeple düşman, cephesinin hemen her noktasında zayıftı. Conkbayırı kuzeyinde mevzi alan 19'uncu Tümenin seri dağ bataryası, Arıburnu çıkarma noktasını ateş altına aldığı için, düşmanın karaya çıkarma yapmaya devam ettiği birlikler güçlüklerle karşılaştı ve çıkarma ertelenmek zorunda kaldı. 57'nci Alayın Conkbayırı ve Suyatağı hattından 261 rakımlı tepe istikametinde, dar cephede yoğun olarak düşmanın çok önemli olan sol kanadına yüklenmesi ve iki taburdan ibaret olan 27'nci Alayın da Merkeztepe genel istikametinde düşmana atılması, düşmanı geri çekilmeye mecbur etmişti." şeklinde açıklamıştı (Mustafa Kemal, 1968, s. 18)

Burada Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türklerin 25 Nisan'daki çıkartma günü, piyadelerinin ve kuşatma kanatlarının hareketlerini çizdikten sonra bu çıkarma için "Çok ağır kayıplar yaşadık. Ama saldırı gücünüzü neredeyse yok ettik. Onları savaş gemilerinin koruması altında olduğu kıyıdaki küçük bir alana sürdük. Bu çok cesur bir maceraydı ve bölgede daha fazla asker(Anzak) olsaydı başarılı olurdu. Yapılan işi yalnızca en cesur askerler başarabilirdi. Birkaç hafta boyunca başarısızlıktan korktuk, ama sonra güvenimiz mutlak hale geldi ve Suvla çıkış sonrasında her zaman en iyi pozisyonları aldık." Dediğini de eklemiştir (The Herald (Melbourn) 27 Aralık-December 1918).

Telgrafının bu kısmında Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi mühimmatlarının da o an için çok az olduğunu kabul ettiğini ancak devam

²² Konuşmanın bu kısmı "Tutulan Alan Çok Büyüktü" alt başlığı ile verilmiştir.

edileceği zaman mutlaka yeterli mühimmatın bulunduğunu da söylediğini belirttiikten sonra bu durumu “*mühimmatın her zaman az olduğu ama hiç tükenmediği*” şeklinde değerlendirdiğini ekledikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkasya ve Suriye'de de komutanlık yaptığını da okuyucularına duyurmuştu. Peacock son kısımda ise “*Bizimle bu kadar acı bir şekilde savaşan bir adamın huzurunda olduğumuzu anlamak oldukça zordu. Avustralyalıların cesaretinden ve becerikliliğinden o kadar içtenlikle bahsetti ki ayrılmadan önce kendimi, Avustralya'yı ziyaret edecek olursa eski rakiplerinin çoğunun, onu görmekten mutlu olacağını söylerken buldum.*” Diyerek memnuniyetini de göstermişti.

Görüleceği gibi daha sonra, Anzaklar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl algılandığı ve hala bugün bile nasıl olumlu söz edildiğini düşünecek olursak, Peacock'un bu isteğini bu tarihte söylemesi önemlidir. Ayrıca Atatürk'ün bu algısına, bu röportajı ile en büyük katkıyı da kendisinin yaptığı da açıktır. Zira bu röportajda Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalıları övmesi ve samimi konuşması çok değerli bulunacaktır ki 1919 başlarına kadar O'nun bu demeci sürekli birçok gazetede, farklı formatlarda tekrarlanacaktır.

PEACOCK'UN DEMECİNİN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TANINMASINA KATKISI

Avustralya'da ülkenin değişik yerlerinde çıkartılan Daily Examiner, Daily Herald, Daily Mail, Daily Standard, Darling Downs Gazette, Geelong Advertiser, The Herald, Kyneton Guardian, Maryborough Chronicle, Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser, The Ballarat Star, The Fremantle Times, The Maitland Weekly Mercury, The Mercury, The Riverine Herald, The Sun, The Sunday Times, Toowoomba Chronicle, Warwick Examiner and Time gibi gazeteler bulunmaktaydı.

Avustralya'nın en önemli gazetelerinden olan ve 1903 tarihinde kurulmuş The Sun gazetesi, New South Wales eyaletine bağlı Sydney şehrinin gazetesiydi (Ay, 2018, s. 7). Aynı şekilde The Daily Telegraph da Sidney şehrinde 1879 yılında kurulmuş bütün tarihi boyunca İşçi Partisine karşı olarak koyu bir Liberal Parti destekçisi olmuştur. Tasmania eyaletinde çıkan The Mercury, 1854 yılında kurulmuş muhafazakâr çizgiye sahip bir gazeteydi (Ay, 2018, s. 7). Her siyasi görüşten gazetelerin olduğu Avustralya gazeteleri sol, Avustralya Federasyonu'na yakın olan ve karşı olan, liberal, muhafazakâr tüm siyasi farklılıklara rağmen aşağıda da görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşa'ya sayfalarında yer verecektir.

Peacock'un Herald gazetesinde yayımlanan bölgeyi de ayrıntılı anlattığı telgraf haberi; ertesi gün bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla 7 ayrı gazetede genelde de sadece Mustafa Kemal Paşa'nın demeci verilerek, ama farklı başlıklarla kendine yer bulmuştu. Belliydi ki Peacock'un bu haberinin sadece Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalı askerleri övdüğü kısımları ilgi çekmişti.

Bunlardan ilki, Peacock'un da özel muhabiri olduğu Sydney'deki The Sun gazetesi idi. "The Sun", biraz daha özel bir sunum ile bir gün sonra 28 Aralık'ta ilk sayfada haberi okuyucularına yansıtmıştı. "The Sun"; "Gelibolu Kumarı" manşetiyle ve "Türk Komutanının Yorumu- "Sun" için Dikkat Çekici bir Görüşme" alt başlıklarıyla sadece Mustafa Kemal Paşa ile olan demecin haberini vermiş ve özellikle de Avusturyalılara Mustafa Kemal Paşa'nın "Avustralyalılar çok iyi savaşçılar. Adamlarımla sık sık onlar hakkında konuştum ve onlar Avusturyalıları korkunç ama cesur olduklarını düşünüyorlardı"²³ şeklindeki cümlesini ayrı bir formatta tek olarak yansıtarak sunmuştu.

Peacock'un İstanbul'dan gönderdiği ve Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeleri de içeren aynı telgraf haberi, yine 28 Aralık 1918'de Avustralya'nın güneydoğu kıyılarındaki Victoria bölgesindeki "Geelong Advertiser" gazetesinde, o da sadece Mustafa Kemal Paşa ile olan kısımları verilerek haberleştirilmişti. Gazete bu demeci "Gelibolu'da Neden Kaybettik" manşetiyle ve "Bombalama Bir Hataydı- Alan Çok Geniş Tutuldu" alt başlığıyla vermişti²⁴.

Yine Victoria bölgesi gazetelerinden "The Ballarat Star" gazetesi de aynı gün "Avustralya'nın Fedakârlıkları- Anzak"²⁵ Tekrar Ziyaret Edildi- Tarihi Eylemlerin Sahneleri" başlığı ile bu telgraf haberini değişiklik yapmadan ilk sayfasında, geniş olarak ve aynen okuyucularına duyurmuştu²⁶. Gazete, haberinin Peacock tarafından "Herald" ve "Sun" gazeteleri için İstanbul'dan telgrafla gönderildiğini de eklemiş ve "Anafartalar ve Anzac bölgelerinden kuvvetlerini komuta eden" Mustafa Kemal Paşa'nın demecini de aktarmıştı. Aynı gün aynı haberi Avustralya'nın Oüensland bölgesinin en batısındaki bir başka gazete olan "Daily Standard" gazetesi de haberleştirmişti. Gazete, "Bir Hata" üst başlığı ve "Gelibolu Seferi" ile "Türkler Bunu Biliyordu." Alt başlıklarıyla bölge ile ilgili haberleri vermeden sadece Peacock'un İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı

²³ The Sun (Sydney); 28 Aralık-December 1918, p. 1. "Gallipoli Gamble- Turk Commander's Review" Peacock'un bu röportajı bir telgraf ile verilmişti ve bundan dolayı konuşma cümleleri tırnak içine alınmıştı. Ancak burada da görüldüğü üzere bu demecite konuşanın kimliği değişmiş durumdadır. Öncesinde Peacock'un kendi arkadaşlarının Türkler ile ilgili "korkunç ama cesur" dediği belirtilmişken burada tam tersi Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalılar için bu tanımı kullandığı yazılmıştır. İlerleyen günlerde Peacock da bunun farkına varacak ve hem demecin büyük ilgi görmesinden hem de yapılan yanlışlıklardan dolayı bu görüşmeyi daha ayrıntılı verecektir. **EK.3**

²⁴ Geelong Advertiser (Victoria); 28 Aralık-December 1918, p. 4. "Why We Lost Gallipoli"

²⁵ Burada Anzac derken Anzak askerlerinin çıkartma yaptığı bölge kastediliyor.

²⁶ The Ballarat Star (Victoria); 28 Aralık-December 1918, p. 1. "Australia's Sacrifices-Anzac Revisited. Scenes of Historic Deeds" The Ballarat Star Avustralya'da Victoria bölgesinin gazetesidir. İlk çıkış tarihi 22 Eylül 1855 olan gazete 13 Eylül 1924'de The Ballarat Courier ile birleşmiştir. Bknz. State Library Victoria.

röportajı vermişti²⁷. Brisbane'nin bir diğer gazetesi "Daily Mail" de aynı gün, Londra kaynaklı haberi "*Gelibolu Destanı- Müttefiklerin Hataları- Önde Gelen Türk'ün Görüşleri*" manşetini kullanarak yine sadece Mustafa Kemal Paşa'nın demecini Peacock'un haberiyle sayfalarına yansıtmıştı²⁸.

Haberi aynen veren gazetelerden bir diğeri de Avustralya'nın batısındaki Ouenland bölgesinin "Warwick Examiner and Times" gazetesi idi ve o da Birleşik Kablo Servisi'nin Doğu muhabiri olduğunu söylediği Peacock'ın İstanbul ve Çanakkale bölgesindeki Avustralya savaş alanlarında yine birkaç sene önce savaşta da tahrip olmuş Warrego destroyeri ile yaptığı geziden söz etmiş ve "*Anzac ve Suvla körfezindeki Türk ordularının komutanı*" diye nitlediği Mustafa Kemal Paşa ile yapılan röportajı aynen yansıtmıştı²⁹. Londra kaynaklı gösterdiği ve beşinci sayfasında verdiği bu demeci "*Tarihi Su Yolu*" ve "*Anzak Sahneleri Tekrar Ziyaret Edildi.*" Üst manşetiyle veren gazete, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın "*Avustralyalılar çok iyi askerler*" cümlesini öne çıkarmıştı.

Aynı demeci sayfalarına yansıttığı tespit edilen son gazete ise yine aynı bölgedeki, Toowoomba'nın gazetesi "Toowoomba Chronicle"dır. Gazete, aynı günlü sayısında "*Anzak Yankısı*" başlığı ile verdiği ve kaynak olarak da Londra merkezli Reuter'ı gösterdiği haberinde; Peacock'un sadece Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme ile ilgili kısımları aynen vermiş³⁰, özellikle de Paşa'nın Avustralyalılar hakkındaki olumlu görüşlerini ve savaş sırasında Anzakların hatalarını samimi şekilde anlattığı kısımları öne çıkarmıştı.

Görüldüğü üzere İstanbul'dan gönderilen Peacock'un Gelibolu ile ilgili 27 Aralık'ta ilk yayımlanan ilk geniş haberine; bir gün sonra hem de yedi gazete yer vermişti. Ancak dikkat çekici olan nokta ise, ilk yayındaki ayrıntılı görüşlere rağmen bir gün sonraki gazetelerde sadece Mustafa Kemal Paşa'nın "*Gelibolu Muharebeleri ve Avustralyalılar*" hakkındaki samimi düşüncelerine yer verilmesiydi. Belliydi ki bu görüşler çok ilgi çekmişti.

Ancak daha önemlisi de; bu ilgi çeken röportajın, Avustralya gazeteleri tarafından arka arkaya ve farklı günlerde sayfalarına tekrar tekrar taşınmaya başlaması olacaktı. Nitekim batıdaki New South Wales (Grafton) bölgesindeki "Daily Examiner" gazetesi, iki gün sonra "*Gelibolu Seferi- Türk Generalleri Röportaj- Çok Cesur Bir Macera*" başlıklarıyla aynı röportajı vermiş ve özellikle

²⁷ *Daily Standard*;(Brisbane), 28 Aralık-December 1918, p. 4. "*A Mistake-Gallipoli Campaign-Turks Knew Of It.*"

²⁸ *Daily Mail* (Brisbane), 28 Aralık-December 1918, p. 7 "*Gallipoli Epic- Allies' Mistakes-Leading Turk's Views*"

²⁹ *Warwick Examiner and Times* (Qld),28 Aralık-December 1918, p. 5 "*The Historic Waterway-. Anzac Scenes Re Visited*"

³⁰ *Toowoomba Chronicle* (Qld.), 28 Aralık-December 1918, p. 5. "*An Anzac Echo*"

de; Mustafa Kemal Paşa'nın "Avustralyalılar çok iyi savaşçılar. Adamlarımla sık sık onlar hakkında konuştum ve onlar Avusturalyalıları korkunç ama cesur olduklarını düşünüyorlardı"³¹ cümlesini ön plana çıkartmışlardı.

Bundan bir gün sonra, yılın son gününde; Victoria bölgesinin "Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser" gazetesi de, "Türk Komutan Röportaj Verdi" başlığı ile aynı içerikli Peacock'un haberini kamuoyuyla paylaşmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturalyalıları öven ve samimi görüşleriyle Paşa'yı tanıtmıştı³².

İlginç olan ise Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bu demeç, ilerleyen günlerde de sanki yeniymiş gibi başka Avusturalya gazetelerinde de kendine yer bulacak olmasıydı. Yine ülkenin batısındaki "Maryborough Chronicle" gazetesi yeni yılın ilk gününde 1 Ocak 1919 tarihli sayısında "Gelibolu Seferi" manşetiyle ve "Önde Gelen Türk'ün Görüşleri" alt başlığı ile verilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturalyalılar hakkındaki güzel sözleri yansıtılmıştı³³. Bu gazete de Peacock'un Çanakkale Boğazı ziyaretindeki diğer gözlemlerini vermeyip sadece Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Muharebesi ile Avusturalyalılar hakkındaki güzel sözlerini paylaşmıştı.

Bu önemli röportaj sadece Avusturalya'nın doğusunda değil, batısında Perth bölgesine de yayılmış ve "The Sunday Times" gazetesi de 12 Ocak tarihli sayısında "Anzak Yeniden Ziyaret Edildi"³⁴ başlığı ve "Tahliyenin Yıldönümü" alt başlığı ile aynı röportajı haberleştirmişti. Gazete, 1915 yılında Anzak bölgesinde ve Suvla'da Türk ordularına komuta eden Mustafa Kemal Paşa tarafından Bay Peacock'a "olağanüstü bir röportaj" verildiğini öne çıkartarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturalyalıların cesur ve iyi savaşçı olduğunu ve Anzakların da çıkartma planının iyi ve güçlü bir düşünce olduğunu belirttiği cümleleriyle birlikte; çıkartma kararının, ilk deniz savaşıyla birlikte olması halinde başarılı olacağı ve birliklerin bu sayede İstanbul'u ele geçirebilecekleri görüşlerini de aynen vermişti.

Peacock'un Çanakkale'ye gitmesi ve İstanbul'da savaşın önemli liderlerinden Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapması Avusturalya'da basınında kendine oldukça fazla yer bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, Avustralyalılarla ilgili söyledikleri ve Çanakkale Muharebesi ile ilgili samimi açıklamalarının Avustralya kamuoyunda üstte görüldüğü üzere fazla ilgi çekmiş olması, Peacock'un da haberi daha geniş ve hataların düzeltilmiş hali ile vermesine neden

³¹ *Daily Examiner*; (Grafton,) 30 Aralık-December 1918, "Gallipoli Campaign-Turkish General Interviewed-A Very Daring Adventure."

³² *Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser* (Victoria) 31 Aralık-December 1918, "Turkish Commander Interviewed".

³³ *Maryborough Chronicle*; 1 Ocak-January 1919 "Gallipoli Campaign. Leading Turk's Views"

³⁴ *The Sunday Times* (Perth); 12 Ocak-January 1919 "Anzac Revisited - On the Anniversary of the Evacuation"

olacaktı. Peacock bu ilk haberden iki ay sonra yine “The Herald” gazetesine yeniden bir telgrafla haber yapmış, Mustafa Kemal Paşa’yı daha geniş tanıtarak onunla yaptığı röportajı da, kendi sorduğu ve Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği yanıtlarla daha ayrıntılı hale getirmişti.

Peacock’un bu haberi “The Herald” gazetesinde, 27 Şubat 1919 tarihinde “*Gelibolu'nun Savunması*” manşetiyle ve “*Türk Liderin Hikâyesi- Avustralya'nın Cesaretini Övdü*”³⁵ alt başlığı ile yayımlanmıştı.

B. R. Peacock imzalı haberin ilk satırlarında, daha önceki haberinden daha ayrıntılı olarak “*Ekselansları General Mustafa Kemal Paşa, önce Arıburnu-Anzak Koyu'nda savunmadan sorumlu olan ve daha sonra Gallipoli Yarımadası'nın bu bölümünde tüm alanı oluşturan Anafarta'da faaliyet gösteren tüm kuvvetlerin komutasında olan generaldir.*” şeklinde Mustafa Kemal Paşa’yı tanıtmıştı (*The Herald* (Melbourne) 27 Şubat-February 1919).

Peacock, Mustafa Kemal Paşa’nın “*bir Avustralyalının onu görmek istediğini duyduğunda, hiç zorluk çıkarmadan röportaj vermeyi kabul ettiğini*” belirttiikten sonra, Gelibolu yarımadasındaki savaş ile ilgili röportajın Fransızca yapıldığını ve Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasında “*en kibar ve özgür*” haliyle bulunduğunu eklemiştir.

Görüşme ile ilgili “*Mutlu ve memnun*” kelimelerini kullanan Mustafa Kemal Paşa “*Türkler cesur adamları sever. Subaylarım mücadeleyi izlerken, Avustralyalıların cesaretini ve yiğitliğini sık sık alkışladılar.*”³⁶ Demiştir.

Peacock’un, “*Yarımada ve Çanakkale Boğazı'na yapılan saldırının tüm politikası hakkında ne düşünüyorsunuz?*”³⁷ Sorusuna ise;

“*İyi, güçlü bir fikirdi ve önceki deniz saldırısı olmasaydı başarılı olabilirdi, ama önce bir deniz saldırısı yapıp sonra oradan uzaklaşıp tekrar geri dönmek bir*

---

³⁵ *The Herald* (Melbourne 27 Şubat-February 1919 “*Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story- Australian Valor Praised*”).

³⁶ Peacock’un 27 Aralık 1918 tarihli ilk röportaj haberinde; konuşma tırnak içinde verilmediği için “korkunç” kelimesinin Türkler için Peacock tarafından söylendiği görülmekteydi. Daha sonraki bazı gazeteler bu cümleyi doğru olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından, Avustralyalılar için söylendiğini haberleştirmişlerdi. Nitekim Peacock daha ayrıntılı olarak verdiği 27 Şubat tarihli haberinde bunu düzeltmiş ve bu cümleleri Mustafa Kemal Paşa ağzından vermiştir. Ancak ilginç olan şu ki ilk röportajda Avustralyalılar için kullanılan “*teribble-korkunç*” kelimesi 27 Şubat haberinde bulunmamaktadır.

³⁷ Demecin tam anlaşılmadığı görüldüğünden; aynı demeç Peacock tarafından sorularla daha anlaşılır hale getirilmiştir.

hataydı. Bu bizi daha temkinli yaptı ve savunmamızı güçlendirmek için bize zaman kazandırdı. Donanma ve ordu ilk etapta bir araya gelmeliydi.”³⁸ Yanıtını vermişti.

Mustafa Kemal Paşa; Peacock’un “asıl saldırı ve karaya çıkış” ile ilgili olarak yorumunu sorduğunda ise; “İngilizlerin kalıcı bir karaya çıkış yapmak istediğini hemen anladım. Bu karaya çıkışı ve dolayısıyla da savunmanın gücünün etkilenmesini engellemek için elimden geleni yaptım. Karaya çıkışın gerçekleşeceğinin mümkün olduğunu düşünmemiştim. Çıkarma gerçekleştirildikten sonra Avustralyalılar, indirdikleri asker sayısıyla çok büyük bir yay çizmeye çalışırken hata yaptılar. Bu kadar uzun bir çizgiyi ancak ince bir bedenle yapabilirlerdi. Bu durumu çok çabuk fark ettim, bu yüzden Avustralyalıların merkezini meşgul etmek için nispeten zayıf bir kuvvet gönderdim ve ana saldırımı kuzeyden, kıyıya yakın Avustralyalıların soluna yaptım.” Yanıtını vererek durumu net olarak ortaya koymuştu (*The Herald* (Melbourne) 27 Şubat-February 1919).

Peacock; “Kahraman General” dediği Mustafa Kemal Paşa’nın bu noktada eline bir kalem ve kağıt aldığını ve taktiklerini göstermek için arazinin bir taslağını çizerek anlatmaya devam ettiğini belirtmişti. “Bunun etkisi, saldıran gücün neredeyse yok edilmesi idi, kendi kayıplarımız da çok ağırdı, ancak saldırganları kendi donanmalarının koruması altında oldukları kıyıdaki çok daha küçük bir kavise geri götürmeyi başardım. Hata şuydu ki, bu kadar uzun hatta çok az adamları vardı. Bu Avustralyalılar için çok cüretkar bir maceraydı ve sadece en cesur birlikler onların yaptıklarını başarabilirdi.” (*The Herald* (Melbourne) 27 Şubat-February 1919).

Peacock Mustafa Kemal Paşa’nın, aynı gece, esir edilmiş iki Avustralyalı subay ile görüştüğünde hatları incelediğini ve onlara cesaretleri hakkında ne düşündüklerini sorduğunu da anlatmıştı. Ardından sorduğu “Bu girişimin başarılı olacağını ve İngilizlerin geçeceğini mi düşündünüz?” sorusuna Mustafa Kemal Paşa; “Aslında çıkarma fiilen gerçekleştirildikten sonra İngilizler en iyi pozisyona sahipti ve nihai sonuç konusunda şüpheliydim. Daha sonra, tüm alanın komutası bana verildiğinde ve tüm savunmayı koordine edebildiğimde, güvenim arttı ve çıkartmanın başarılı olmasını imkânsız kılan önlemler aldım. İkinci çıkıştan sonra savunmamız pozisyonun en iyisine sahipti ve güvenim artmıştı Ülkenin doğası ve diğer koşullar savunmaya şüphesiz avantaj sağladı.” Yanıtını vermişti (*The Herald* (Melbourne) 27 Şubat-February 1919).

Peacock, haberinin burasında “General” Mustafa Kemal’in hastalığından dolayı, tahliyeden yaklaşık 10 gün önce komutanlığından vazgeçmek zorunda kaldığını da belirtmiş ve “Tam bizim tahliyemiz sırasında cephanenizin yetersiz olduğu ve emekli olmak üzere olduğunuz doğru mu General?” sorusunu sormuştu.

³⁸ *The Herald* (Melbourne) 27 Şubat-February 1919“Gallipoli's Defence. Turkish Leader's Story-Australian Valor Praised”. EK.4.

Mustafa Kemal Paşa da bu soruyu “Hayır dayanacak kadar güçlüydük. Her zaman mühimmatımız az olur ama devam etmek için her zaman yeterince mühimmatımız olurdu; her zaman azdır, ama bitik değildir.”³⁹ Şeklinde yanıtlamıştı. Yine Mustafa Kemal Paşa, Peacock’un “Çanakkale Boğazi çevresindeki kalelerin koşulları hakkında herhangi bir şey biliyor musunuz?” sorusuna da akıllıca “Hayır, bu benim bölgem içinde değildi” yanıtını vermişti.

Gelibolu’daki Çanakkale Muharebesinden sonra, Kafkaslar’daki II. Ordu’nun, daha sonra Suriye’deki VII. Ordu’nun ve sonra da yine Suriye’deki II ve VII. Orduların birleşik grubunun komutasını üstlenerek bu cephede tekrar Avustralya birlikleriyle temas kurduğunu belirten Peacock, Mustafa Kemal Paşa’nın bugünlere gelişte, Avusturyalıların gönlüne girmesine neden olacak “Avustralyalıların cesaretini her zaman çok takdir edeceğim” ve “Savaş alanında doğan ve geliştirilen saygı ve itibar kalıcı olacaktır.” Cümlelerini söylediğini belirtmişti.

Peacock memnuniyet ve şaşkınlığını, lüks bir şekilde döşenmiş resepsiyon salonunda onunla keyifli şekilde oturup, kahve ve sigara içerken Avustralyalılara karşı savunmayı organize eden adamın huzurunda olduğunu anlamanın zor olduğunu belirterek dile getirmiş ve “Tabii ki bu sadece askeri bir meseleydi. Saldırı ve savunma ve o bir savunmacıydı.” cümlelerini kullanmıştı.

“The Herald” gazetesinde iki ay önce haberleştiği Mustafa Kemal Paşa röportajını yeniden ve daha ayrıntılı veren Peacock; son kısımda Mustafa Kemal Paşa’nın görünümü ile ilgili bilgiler vermişti. General Mustafa Kemal’i, orta boylu, yaklaşık 45 yaşında, kibar, açık sözlü, kendine özgü bir tavırla sağlam bir şekilde inşa edilmiş, son derece nazik ve çok Avrupalı görünümlü bir adam olarak nitelmiş, dış görünümünü de bir General’in normal gri üniformasını giymiş ve rütbesinin süslerini de boynundan sarkıtmış olarak tanımlamıştı⁴⁰.

Peacock ayrılırken, Mustafa Kemal Paşa’ya Avustralya’yı ziyaret edecek olursa, Gelibolu Yarımadası’ndaki eski rakiplerinin çoğunun onu burada görmekten mutlu olacağına dair güvence verdiğini belirtmişti. İç sayfada, nerdeyse bir gazete sütununda başta aşağıya yer bulan Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bu röportajın ekinde Peacock; kendisini görüp “siz Avusturalyalı mısınız?” diyen bazı Türklerle

³⁹ Peacock 27 Aralık 1918 tarihinde haberi ilk verdiğindeki ile hemen hemen aynı bilgileri vermişti. Ama bu kez farklı kelimelerle ve daha ayrıntılı, soru yanıt şeklinde Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı röportajı iki ay sonra yine haberleştiği.

⁴⁰ Peacock; 3 Ekim 1922 yılındaki haberinde Mustafa Kemal Paşa ile “ilk görüşmesini” “Üniforma giymiyordu. Modanın zirvesinde giyinmişti; elbisesinde kaba olacak hiçbir şey yoktu, her şey centilmence ve zevkliydi. Aslında elbisesi içinde kusursuzdu ve tavrı görünüşte samimi, sıcak ve dürüstü.” Şeklinde anlatmıştı. *The Herald* (Melbourne), 3 Ekim-October 1922, p. 6. “Close-Up Of Kemal- Dandy And Dictator- Man Who Fought Anzacs”)

ve önemli bir denizciyle de görüşmesini de “ilgi çekici” olarak nitelendirerek yayınlamıştı. Buna göre konuştuğu Türkler; isimlerinin verilmesini istemeden bir Avustralyalı siyasetçi olan Bay Hughes⁴¹ hakkında olumlu görüşlerini paylaşmışlardı. Peacock da; özellikle üst düzey denizcinin siyasette olmadığını belirtme gereği duyarak Bay Hughes’un harika bir adam olduğunu, onun tüm kitaplarını okuduğunu ve bir not defterinde onun tüm İngilizce konuşmalarını sakladığını söylemesini demecinin sonuna eklemişti.

Peacock’un Mustafa Kemal Paşa ile daha ayrıntılı olan bu özel röportajı; nerdeyse bir on gün sonra Avustralya’nın güney bölgesindeki Gulburne’daki Echuca’da çıkan “The Riverine Herald” gazetesinin 10 Mart 1919 tarihli sayısında aynen verilmişti⁴². The Riverine Herald gazetesi; The Herald gazetesinden farklı olarak haberin başlığını “*Gelibolu’nun Türk Savunmacısı*” olarak vermiş ve Peacock imzalı haberi yayımlayarak Mustafa Kemal Paşa’yı daha ayrıntılı olarak Güney Avustralya’ya yeniden tanıtmıştı.

Mustafa Kemal Paşa’nın Avustralya topraklarında tanınması devam etmekteydi. Aynı haber bu kez 18 gün sonra 28 Mart 1919 tarihinde bir başka Avustralya gazetesi The “Fremantle Times” gazetesinde de aynen ve “*E. R. Peacock*” imzasıyla verilmişti⁴³. Bu kez Batı Avustralya’da çıkan The “Fremantle Times”; bu röportajı bir ay önceki The Herald gazetesinin de verdiği gibi “*Gelibolu Savunması*” sür manşetiyle ve “*Türk Liderin Hikayesi- Avustralya Cesaretini Övdü*” alt manşetiyle sayfalarına yansıtmış ve bir kez daha Mustafa Kemal Paşa Avusturalyalılara tanıtılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün 28 Mart 1919 tarihli ve Avustralya’nın güney ucundaki Tasmanya adasının Hobart şehrinin gazetesi “*The Mercury*” gazetesinde yine Peacock’un yeni bir haberinde kendine yer bulmuştu. The Mercury gazetesine Peacock’un yazdığı “*Anzalar Gallipoli’ye Geri Dönüyor.*” ve “*Siperlere Bir Yolculuk*” başlıklı yazıda⁴⁴; o dönemde görevde olan Avusturalyalı subaylar ve halen de orada görevli olan askerlerle Gelibolu yarımadasını gezmeleri anlatılmıştı.

⁴¹ William Morris Hughes (Billy Hughes) 1915 tarihinde Başsavcı iken kısa bir süre sonra Avustralya Başbakanı olacaktır. (Karaşin, 2019, s. 33). Bir siyasetçi olan Hughes; 10 Ağustos 1920’de Avustralya adına Sevr Antlaşması’nı imzalamıştı (Karaşin, 2019, s. 65.). Ve 9 Şubat 1923 yılına kadar da Başbakanlığa devam edecekti (Özcan, 2023, s. 82).

⁴² *The Riverine Herald*; (Echuca) 10 Mart-March 1919, “*The Turkish Defender of Gallipoli*” **EK.5**.

⁴³ *The Fremantle Times* (West Australia) 28 Mart-March 1919. “*Gallipoli’s Defence. Turkish Leader’s Story-Australian Valor Praised*”.

⁴⁴ *The Mercury*; (Hobart) 28 Mart-March 1919 “*Anzacs Return To Gallipoli. A Trip To The Trenches*”

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün adının ve Çanakkale Muharebesindeki önemli rolünün Avustralya basınında yer alması önemliydi. Daha önemlisi ise bu yer alışın, daha 1918 Aralık sonrasındaki Nisan 1919'a kadar yani yaklaşık dört ay gibi kısa bir sürede gazetelerde daha da büyümesidir. Ayrıca anonim olarak bilinen ve Atatürk'ün "1934 yılında bir konuşması" denilerek yayılan, Anzak askerlerinin hakkında söylediği samimi duygular içeren ve hem Türk tarafında hem de Anzak tarafında anıtlar altına yazılan sözleri ile başladığı düşüncesinin eksik olduğu anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) 13 Kasım 1918 tarihinde geldiği İstanbul'da ülkenin düştüğü durumdan kurtarma çabalarının olduğu dönemde, 7 Aralık 1918'de bir Avustralya gazetecisine verdiği demeç bu algının başlangıcını oluşturmuştur⁴⁵.

Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın demecinin, Avustralyalı askerlerin cesur olduğunu vurguladığı yönleriyle birlikte, Anzak askerlerinin Çanakkale bölgesinde çıkış yaptıkları zamanki hatalarını ve başarılarını açık, net ve samimi olarak anlatması 1918 tarihli bu demeci çok önemli hale getirmiştir. Makalede belirtildiği gibi neredeyse bir yıl içinde Avustralya'nın batısından doğusuna ve kuzeyinden güneyine birçok gazetede ilk olarak 8 gazetede sonra da ayrı ayrı günlerde ayrı ayrı formlarda verilmesi Atatürk'ün bölgede daha önce tanınmasını sağlamıştır.

Belirli aralıklarda ve Avustralya'nın değişik bölgelerindeki gazetelerde, farklı aralıklarla hemen hemen aynen verilen bu röportajlarda özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalıları övmesi ön plana çıkartılmış ve neredeyse tüm Avustralya'da Mustafa Kemal Paşa'nın tanınması sağlanmıştı.

O kadar ki Mr. Peacock aradan epey geçtikten sonra ilk yayımladığı Mustafa Kemal Paşa ile olan röportajını daha ayrıntılı ve soru yanıtlarıyla tekrar düzenlemiş ve yeniden yayımlama gereği duymuştur. Tüm gazeteler de 1918 Aralık ayında ilk yayımladığı tarihten sonra alıntılar yapmışlardı. Daha 1918 ve 1919 başındaki bu röportajın yayılmasının, 1934 yılı ve sonrasındaki Atatürk'ün Çanakkale'deki Avustralyalı ve Yeni Zelanda'lı askerlerin annelerine gönderdiği mektup sonrası oluşan barış ve dostluk ortamından önce Atatürk'ün oradaki tanınması açısından önemli bir yer tuttuğu bir gerçektir. Ayrıca Atatürk'ün bu görüşmelerde kullandığı Anzaklar hakkındaki cümleleri, bize günümüze kadar gelen Anzak askerlerinin annelerine seslendiği o insani cümlelere tam benzemese de onun cümleleri olduğunu da kanıtlar gibiydi.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

⁴⁵ Bu konuşmanın tarihsel süreci; Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında "Anzak Günü"ne gönderdiği demeçlerle ayrıntılı olarak en kısa sürede tarafımdan yayımlanacaktır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

BOA. İ.DÜİT 55-56 -H.16.12.1336-

Takvim-i Vekayi 24 Eylül 1918.

Gazete ve Dergiler

Daily Examiner (Grafton,) 30 December 1918.

Daily Herald (Adelaide) 24 September 1918.

Daily Mail (Brisbane) 28 December 1918.

Daily Standard (Brisbane) 23 September 1918.

Daily Standard (Brisbane) 28 December 1918.

Darling Downs Gazette (Qld.) 24 September 1918.

Geelong Advertiser (Victoria) 28 December 1918.

Hakimiyet-i Milliye 14 Şubat 1924.

Kyneton Guardian (Vic.) 26 September 1918.

L'Illustration 22 Juin 1912.

Maryborough Chronicle 1 January 1919.

Rutherglen Sun and Chiltern Valley Advertiser (Victoria) 31 December 1918.

Tevhid-i Efkar 7 Şubat 1924.

The Ballarat Star (Victoria) 28 December 1918.

The Fremantle Times (West Australia) 28 March 1919.

The Herald (Melbourn) 27 December 1918.

The Herald (Melbourne) 3 October 1922.

The Herald (Melbourne) 6 October 1922.

The Maitland Weekly Mercury (NSW) 28 September 1918.

The Mercury (Hobart) 28 March 1919.

The Riverine Herald (Echuca) 10 March 1919.

The Sun (Sydney) 28 December 1918.

The Sunday Times (Perth) 12 January 1919.

Toowoomba Chronicle (Qld.) 28 December 1918.

Warwick Examiner and Times (Qld) 28 December 1918.

Yenigün; 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım).

Eserler

Atabey, F. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'ne ilişkin belgeler ışığında genel bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 63-90.

Atatürk'ün bütün eserleri, Cilt.2. (1999). *Başkumandanlık Erkânı Harbiye Riyaseti'ne Telgraf*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atay, F. R. (2005). *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Atay, F. R. (2003). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ay, E. D. (2018). *Avustralya'da yazılı basının gelişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı. İstanbul.

Bardakçı, M. (1999). *Şahbaba*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Başığit, T., & Özcan, O. (2023). Avustralyalı gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa'yla Çanakkale Savaşı üzerine röportajı. *Belgi Dergisi*, 21, 1-18.

Bayur, Y. H. (1956). Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la çatışmasıyla ilgili henüz yayımlanmamış bir raporu. *Bellekten*, 80, 619- 632.

Bozok, S., & Bozok, C. S. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Cameron, T. S. (2020). Some corner forever: the Imperial War graves commission and the meaning of the Great War. *The Gettysburg Historical Journal*, 19, 90-107.

Elmacı, M. E. (2022a). *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kamuoyunda Tanınması (1911 - 1919)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Elmacı, M. E. (2022b). Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 Halep Raporunun Milli Mücadele'de Liderliğine Etkisi. *Zaferin 100. Yıldönümünde Milli Mücadele'ye Yeni Bakışlar*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.

Gürer, T. (2007). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*. İstanbul: Gürer Yayınları.

Karakaş, N. (2018). Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa: ithamlar ve gerçekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2, 481-519.

Karaşin, A. (2020). Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harrington ile Görüşmesi Üzerine. *Tarih ve Günce*, 7, 5-22.

Karaşin, A. (2019). *XIX. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye Avustralya İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Kemal, C. (2013). Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal. *Atatürk Yolu Dergisi*, 51, 617-651.

Kirişçi, A. C. (2011). *Nation-Building And Gallipoli Representations In Turkish, Australian And New Zealand Literatures*, (Doctor Thesis of Philosophy in English Literature). Boğaziçi University. İstanbul.

Mustafa Kemal, (1968). *Arıburnu Muharebeleri Raporu*. Yay. Haz. Uluğ İğdemir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özcan, O. (2023). *Avustralya Ulus Bilincinin Oluşmasında Çanakkale Savaşı'nın Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Sanders, L. V. (1968). *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. M. Sevki Yazman. İstanbul: Burçak Yayınevi.

Selek, S. (2000). *Anadolu İhtilali*. 1.Cilt. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Sorguç, İ. (2010). *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum*, , İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Şimşir, B. N. (2004). 1915 Çanakkale Savaşı ve Türkiye-Avustralya ilişkileri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2, 17- 59.

Nedim, Ş. M. (1995). *Filistin Savaşı (1914-1918)*. Ankara: TC. Genelkurmay Yayınları.

Tezer, Ş. (1995). *Atatürk'ün Hatıra Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

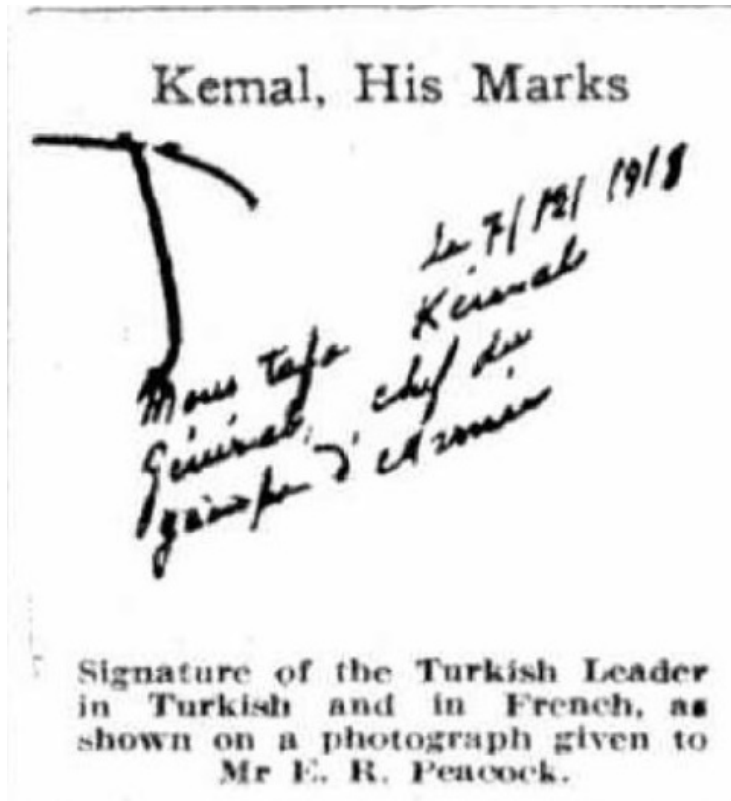
Turan, Ş. (2004). *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

EKLER

EK.1. The Herald (Melbourn); 27 Aralık (December) 1918

EK.2. Herald (Melbourne); 6 Ekim (October) 1922.

EK.3. The Sun (Sydney); 28 Aralık (December) 1918.

No. 2650. (Registered at the General Post Office, Sydney, for transmission by post as a Newspaper.)

GALLIPOLI GAMBLE

TURK COMMANDER'S REVIEW

Remarkable Interview For "Sun"

14 MONTHS FOR REPATRIATION

(Forty-eighth Day of the Armistice)

(From Our Special Representative)

LONDON, Friday Night.

Mr. Pearce, Special Correspondent in the Mediterranean for "The Sun," cable service, telegraphed from Constantinople on December 14:—

"Blind and charmed" were the words which Mustafa Kemal Pasha, commander of the Anzac and Suvla armies in 1915, greeted me.

It is a most curious atmosphere here, an atmosphere of extreme politeness, with the Turkish leaders trying to insinuate cordiality and an everlasting friendship for Britain.

I found the sensation of interviewing this cultivated Turk, drinking coffee and smoking fine cigarettes, in his luxurious apartments, curious indeed.

"The Australians are very good fighters," he said in French. "I often spoke to my men about them, and they thought them terrible but brave."

Kemal commanded the Anafarta and Anzac regions from the landing until a fortnight before the evacuation, when he fell sick.

How We Might Have Triumphed

He describes the plan of attack as follows: "I thought that a landing at Anzac would be impossible."

EK.4. The Herald (Melbourne); 27 Şubat (February) 1919.

Gallipoli's Defence.

Turkish Leader's Story.

Australian Valor Praised.

(By E. R. Peacock.)

His Excellency General Mustapha Kemal Pasha, is the general who was responsible for the defence, at first of Ari Burnu (Anzac Cove) and afterwards was in command of the whole of the forces operating in Anafarta, which comprised the whole area in this part of the Gallipoli peninsula.

When the general heard that an Australian desired to see him, he very readily granted an interview, and was most courteous and free in his conversation regarding the campaign on the peninsula. The conversation was carried on in French.

"Glad and charmed." were the terms

EK.5. The Riverine Herald (Echuca); 10 Mart (March) 1919.

**THE TURKISH DEFENDER OF
GALLIPOLI.**

(By E. H. PEACOCK.)

His Excellency, General Mustapha Kemal Pasha, is the General who was responsible for the defence, at first of Ari Burnu (Anzac Cove) and afterwards in command of the whole of the forces operating in Anafarta, which comprised the whole area in this part of the Peninsula.

When the General heard that an Australian desired to see him, he very readily granted an interview, and was courteous and free in his conversation regarding the campaign on the Peninsula. The conversation was carried on in French.

"Glad and charmed" were the terms he used. "The Turks will be brave"

Yayın Geliş Tarihi: 18.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 13.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1470480>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1063-1091
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

META EĞİTİM EKOSİSTEMİ MODELİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UYGULAMAYA YÖNELİK ALGILARI

Güzide Zeynep EGELİ ÇANKAYA*

Erdem AKTAŞ**

Osman Avcı KURGUN***

Öz¹

Dijital dönüşümün küresel etkisi birçok alanda büyük değişimler yaratmaktadır. 2021 yılında bu etkinin yepyeni bir deneyime dönüştüğü Metaverse ise değişimin hızını daha da arttırmaktadır. Metaverse kullanıcıların dünyayı algılama, yaşama ve değerlendirme biçimini değiştirmektedir. Bu değişim üniversiteleri de etkilemekte ve gelecekte tamamen farklılaştırma potansiyeline sahip görünmektedir. Metaverse zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırmanın çok ötesinde üniversite eğitim kalitesi için çok değerli olan eğitim içeriği ve eğitim ortamının meta varlıklarla yapılandırılmasında sınırsız olanaklar sunmaktadır. Çalışma, üniversitelerin Metaversity olma sürecinde yapılandırmaları gereken meta eğitim ekosistemi için üniversite öğrencilerinin algılarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Buna yönelik olarak üniversite öğrencilerini iki gruba ayırarak toplamda 16 katılımcıyla odak grup görüşmeleri yapılarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda alanyazın

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Egeli Çankaya, G.Z., Aktas, E. & Kurgun, O.A (2024). Meta eğitim ekosistemi modeli: üniversite öğrencilerinin uygulamaya yönelik algıları. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26 (3), 1063-1091.

* Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-3236-1121, zeynep.egeli@deu.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7439-8918, erdem.aktas@deu.edu.tr

***Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0002-2092-5292, avsar.kurgun@deu.edu.tr

¹Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 05.04.2024 tarihli ve E-50163484-204.01.07-961114 sayılı kararlar etik açıdan uygun bulunmuştur.

taraması sonucu elde edilen bilgilerden hareketle ortaya konan meta eğitim ekosistem modelinin avantaj ve dezavantajları incelenerek girdi ve çıktılarının araştırma bulgularıyla keşfedilmesi hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda metaverse hakkında bilgisi olan ve olmayan öğrencilerin algıları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Aynı zamanda modele metaverse geçiş oryantasyonu, dijital kimlikle etkileşim ve sosyalleşme rehberliği, operasyonel staj simülasyonu, küresel meta etkileşim ve geçmişten geleceğe meta tanıtım unsurları eklenmiştir. Temel olarak meta varlıklar, sürükleyici teknolojiler, gerçeklik türleri, ağ kalitesi ve sanal deneyim tasarımı gibi öğelerle zenginleştirilecek Metaversity öğrenme ortamı, sanal sınıflar ve sanal kütüphane gibi dijital deneyimlerle yüksek kalitede meta eğitim sunabilecek biçimde yapılandırılabilir.

Anahtar Kelimeler: *Metaverse, Metaversity, Meta eğitim, Üniversite, Gerçeklik.*

META EDUCATION ECOSYSTEM MODEL: UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS TOWARDS THE IMPLEMENTATION

Abstract

The global impact of digital transformation is leading to significant changes across various fields. This impact has been further accelerated by the influence of the Metaverse in 2021. The Metaverse is altering how users perceive, experience, and evaluate the world, including its potential to significantly impact universities and appear to have the potential for complete differentiation in the future. Beyond eliminating time and space constraints, the Metaverse offers unlimited possibilities for structuring education content and environments with meta-assets, which are highly valuable for university education quality. This study aims to measure university students' perceptions regarding the meta education ecosystem that universities need to structure in their journey towards becoming Metaversities. University students were divided into two groups for this purpose, focus group discussions were conducted with a total of 16 participants and content analysis was conducted. Additionally, based on the information gathered through literature review, the advantages and disadvantages of the proposed meta-education ecosystem model were examined, aiming to explore its inputs and outputs considering research findings. The study identified differences in perceptions between students who are knowledgeable about the metaverse and those who are not. Furthermore, the model was enhanced with elements such as metaverse transition orientation, interaction with digital identity and socialization guidance, operational internship simulation, global meta interaction, and elements of meta introduction from past to future. Essentially, the Metaversity learning environment, enriched with elements like meta-assets, immersive technologies, types of reality, network quality, and virtual experience design, can be structured to deliver high-quality meta education through digital experiences such as virtual classrooms and virtual libraries.

Keywords: *Metaverse, Metaversity, Meta education, University, Reality.*

GİRİŞ

Geleceğin eğitim biçimi olarak tanımlanan Metaversity, Metaverse (sanal evren) ve university (üniversite) kelimelerinin bir birleşiminden oluşan yaratıcı bir eğitim paradigmasıdır (Laurens-Arredondo & Laurens, 2023). Sanal gerçeklik (Virtual reality- VR), arttırılmış gerçeklik (augmented reality - AR), genişletilmiş gerçeklik (extended reality - XR), karışık gerçeklik (MR) ve uzaktan varlık (RP) teknolojilerinden yararlanılarak oluşturulan sanal üniversite ya da kampüslerde eğitimcilerin ve öğrencilerin fiziki dünyadan soyutlanmadan sanal bir ortamda öğrenmelerine, etkileşimde bulunmalarına ve iş birliği yapmalarına olarak tanıyan yeni bir eğitim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Ruwoda, 2022). Üniversitelerin dijital ikizlerini yaratmalarına olanak tanıyan Metaversity, fiziksel sınırları aşarak daha iyi bir eğitim deneyimi sağlaması ve öğrenme kapasitesinin geliştirilmesi açısından eğitim alanında köklü bir devrim olarak nitelendirilmektedir (Sutikno & Aisyahrani, 2023).

Bu kapsamda Meta Eğitim Ekosistemi Modeli (MEEM), eğitimde dönüşüm ve gelişimi desteklemek amacıyla stratejik bir yaklaşım sunan kapsamlı bir yapıyı ortaya koymaktadır. Model, geleneksel eğitim anlayışını aşarak, öğrenme sürecini birden fazla boyutta ele almakta, öğrenciyi modelin merkezine alarak öğrenmeyi daha ilgi çekici ve etkin kılmayı amaçlamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, dijital dönüşümün eğitim alanına da yansımaya neden olmuş ve geleneksel eğitim modellerinin yeniden düşünülmesini gerektirmiştir. Öğrencilerin farklı öğrenme stillerine ve ihtiyaçlarına odaklanan bireyselleştirilmiş öğrenme yaklaşımları, meta eğitim ekosistemi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin bilgiyi aktif olarak araştırdığı, öğrenme sürecine katıldığı ve özgün ürünler geliştirdiği bir ortamı destekleyen MEEM eğitimciler için de öğrenci ilerlemelerini takip etme, geri bildirim sağlama ve ekip çalışması oluşturma gibi konularda destek sunmaktadır.

Çalışma, üniversitelerin Metaversity olma sürecinde yapılandırmaları gereken meta eğitim ekosistemi için fakülte öğrencilerinin bakış açılarını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, öğrenci algılarında Metaversity kavramı ile ilgili bilgi sahibi olmanın etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Aynı zamanda alanyazın taraması sonucu elde edilen bilgilerden hareketle Aktaş vd. (2023) tarafından ortaya konan MEEM'in hangi avantaj ve dezavantajlara sahip olacağını araştırma bulgularıyla keşfedilmesi hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular aracılığıyla üniversitelerin Metaversity kurmalarına yönelik rehber olabilecek bir model yapılandırmak ve eğitimdeki dijital dönüşüm sürecine katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Metaversity Çerçevesinde Meta Eğitim

"Meta" kelimesi, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir tür denge ya da geçiş anlamına gelmektedir. Meta-Üniversite ise, *"geleneksel öğrenme yöntemlerini bir adım ileriye taşıyarak geleceğin dijital sınıf deneyimlerinin yaratılması ve farklı kültürler arasındaki iletişimin artırılması amacıyla ortaya konan yenilikçi bir öğrenme yaklaşımıdır"* (Council of Europe, 2021). İlk ortaya atıldığında *"bilgisayar tarafından üretilen bir evren"* olarak tanımlanan Metaverse (Stephons, 1992: 23), günümüzde Facebook'un ve Meta dünyasının yaratıcısı olan Mark Zuckerberg tarafından (2021) *"yalnızca bakmayı aynı zamanda deneyimin içinde olduğumuz somutlanmış bir internet"* olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla terim, 3D sanal dünya vizyonundan çıkarak, fiziksel dünya nesnelere, bireyleri, ara yüzleri ve sanal ortamları şekillendiren ve etkileşim kuran ağları kapsayan yönleri içermeye başlamıştır.

Bu anlamda arttırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik, karma gerçeklik ve uzaktan varlık gibi sürükleyici teknolojilerin vaat ettiği potansiyel, eğitim öğretim alanının da odak noktasını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Dreimane & Zalite-Supe, 2022). Geleneksel eğitim sistemindeki sorunlara sunacağı çözüm önerileri ve küresel çapta eğitim programlarının geliştirilmesine sağlayacağı katkı güncel tartışma konuları arasında yer almaktadır (Häfner, 2020). Özellikle COVID-19 sonrası sanal öğrenme ortamları giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla meta eğitimin üniversiteler için kaçınılmaz olacağı ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla öğrenme süreçlerini prosedürler, kurallar ve etik ilkeler çerçevesinde tutarlı bir şekilde tanımlayan modellerin geliştirilme ihtiyacı öğrenim kalitesi açısından önem kazanmaktadır (Ariyadewa vd., 2010). Bu kapsamda meta eğitim ekosisteminin sağladığı yararlar ve zorlukların anlaşılabilir olarak adımların atılması temel noktaların başında gelmektedir.

Meta Eğitimin Sağladığı Fırsatlar

Metaversity, eğitim alanında hem öğrencilere hem eğitimcilere çeşitli açılardan potansiyel avantajlar sunmaktadır. Örneğin, öğrencilere kişiselleştirilebilir, katılımcı ve erişilebilir bir öğrenme deneyimi sunma potansiyeli taşımaktadır (Kahla, 2021). Eğitimcilerin ve öğrencilerin coğrafi konumlarından bağımsız olarak sanal sınıflarda bir araya gelmelerine olanak tanıyan Metaversity, interaktif, hızlı ve kapsayıcı iletişim ağı oluşturarak öğrenim deneyimini zenginleştirmektedir (Yue, 2022; Sutikno & Aisyahrani, 2023). Sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte hem öğrencilerin eğitime erişebilirliği artmakta hem de fiziksel mekân ve öğrenme kaynaklarına yönelik harcamaları kısarak maliyet tasarrufu

sağlamaktadır (Azmat, 2023). Buna ek olarak öğrencilerin sosyal statüsü ne olursa olsun en iyi eğitimi alma konusunda şans tanınarak eğitimde eşitliğin sağlanması adına fırsat yaratmaktadır (Mughal vd. 2022)

Metaversity, teorik bilgiyi uygulamaya dönüştürerek yeni beceriler kazanılmasına ve oyunlaştırma yöntemiyle öğrencilere problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı fikir üretme gibi kazanımlar sunarak inovatif öğrenme kapasitelerini geliştirmeye destek olmaktadır. PWC'nin (2022) araştırması, Metaverse ortamının sunmuş olduğu kapsayıcı öğrenme deneyiminin, öğrencilerin dört kat daha başarılı olmalarına olanak sağladığını ve yüz yüze eğitime göre 1,5 kat daha fazla çekici olduğunu ortaya koymuştur. Metaverse ortamı üzerinden 3D modeller oluşturarak cerrahi operasyonların simülasyonu, mimarı projeler oluşturma, davaya katılma, restoran işletme gibi fırsatlar sunarak mesleki becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Eğitimciler açısından ise ders materyallerini görselleştirme ve eğitim planlama konularında destek sağlayabilmektedir. Ayrıca, artırılmış gerçeklik uygulamaları sanal öğrenme ortamlarını daha gerçekçi bir hale getirerek öğrenmeyi daha keyifli, deneyimsel ve ilgi çekici kılmaktadır (Ifdil vd., 2022).

Sınıf ortamında sözel olarak ya da bir sunu aracılığıyla konunun aktarıldığı eğitim biçiminden farklı olarak, görsel ve interaktif öğrenme deneyimleri, öğrencilerin dikkatini çekerken, zenginleştirilmiş içerikler öğrenme sürecini daha keyifli hale getirmektedir (Sutikno & Aisyahrani, 2023). Örneğin, matematik dersini kapalı bir odada dinlemek yerine, Yunan filozof Pisagor'un oluşturduğu açık hava sınıfında gezinirken öğrenmelerini mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra sanal gerçeklik uygulamaları, öykü anlatımı, deneyimsel rolü ve duyu organlarına hitap edebilme özellikleriyle öğrenmeyi kalıcı ve kolay hale getirdiği söylenebilmektedir (Çavaş vd., 2004). Hem öğrencilere hem eğitimcilere dünyanın her yerinden bağlantı ve gerçek zamanlı etkileşim imkânı tanıyarak esneklik ve erişilebilirlik sağlamaktadır (Zhao, vd., 2022). Aynı zamanda öğrencilerin farklı bölüm ya da üniversite öğrencileriyle sosyal ilişkiler kurması, duygusal farkındalık geliştirerek geniş bir perspektiften olayları analiz etmelerine yardımcı olacaktır (Lombardi, 2007; Son, 2022).

Meta Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Engeller

Meta eğitimin sağladığı çeşitli avantajların yanı sıra, henüz yeni bir konsept olması sebebiyle uygulamada karşılaşılan bazı engelleyici unsurlar da bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür (Pimentel vd., 2022):

Maliyet: Meta eğitim kapsamında gerçeklik teknolojilerinin maliyetli olması sebebiyle erişilebilirliği azaltmaktadır (Cairns, 2023; Rojas vd., 2023). Bu durum da ülkeler arasındaki dijital uçurumun açılacağı ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin artabileceği endişesini getirmektedir (Said, 2023).

Yasal Düzenlemeler: Metaverse, geleneksel eğitim sistemlere kıyasla kamera ya da kulaklık gibi çeşitli gelişmiş teknolojilerle bireylerin hassas ve özel bilgilerini toplama kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla uluslararası standartlarda siber güvenlik önlemlerinin alınması ve veri gizliliğinin yasal düzenlemelerle sağlanması güvenlik açısından büyük önem taşımaktadır (Ning vd., 2023).

Bilişsel Yük: Sanal ortamda öğrenme deneyiminin zengin görsel ve fazla uyarılarla sunulması öğrencilerin dikkatini dağıtabilmektedir. Bunun yerine sürükleyici materyallere önem verilmesi önemli bir unsurdur (Hunvik & Lindseth, 2021).

Eğitim İçeriğinin Eksikliği: Sanal ortamların eğitim alanında henüz yaygınlaşmaması sebebiyle konu içeriklerinin eksikliği gözlenmektedir. Örneğin Lee vd. (2021) öğrencilerin yalnızca işaretleyebilme gibi basit etkileşim tekniklerini kullanabildiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak yeteri kadar bilgilendirme olmaması sebebiyle bazı öğrencilerin sistemi nasıl kullanacaklarını anlayamamaları da sorunlar arasında yer almaktadır (Masso & Grace, 2011). Çevrimiçi deneyim kalitesinin, gelecekte sanal ortamlarda öğrenmeye yönelik tutumu geliştirdiği bilinmektedir (Al-Salman & Haider, 2021).

Teknoloji odaklılık: Öğrenciler, uzun süre VR gözlüğü gibi ağır teknolojileri taşımaktan ya da sürekli ekrana bakmaktan fiziksel rahatsızlık hissdebilmektedirler (Erofeeva & Klowair, 2021; Lee vd., 2021). Buna ek olarak fazla ekrana bağlılığın bir sonucu olarak sosyal hayattan uzaklaşma ve siber zorbalığa maruz kalma ihtimallerinin artmasıyla depresyona eğilim gösterebilecekleri yaşanabilecek zorluklar arasında yer almaktadır (Azmat, 2023; Said, 2023).

Metaversity Örnek Uygulamalar

Üniversitelerin Metaverse ortamında yer aldığı ve dersler vermeye başladığını ancak dünya genelindeki tüm üniversitelerin işletmelerle, özellikle de eğlence ve rekreasyon sektörleriyle karşılaştırıldığında önemli bir gecikme yaşadığını ifade etmek mümkündür. Buna karşın, Metaverse ve sanal dünya teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim günümüzde üniversitelerin daha etkin bir şekilde Metaverse'de var olmasını beraberinde getirmiştir. Gelecekte daha fazla üniversitenin bu alanda faaliyet göstermesi beklenmektedir (Hassanzadeh, 2022).

Metaversity'nin önemli örneklerinden birisi olan Panama Üniversitesi, e-öğrenme için Metaverse'i, özellikle OpenSim'i kullanmayı seçmiştir çünkü geleneksel e-öğrenme platformları ve web tabanlı teknolojinin kısıtlamaları nedeniyle öğrenciler, öğretmenler ve içerik arasında sınırlı etkileşime sahip olabilmektedir. Metaverse, öğrenciler ve öğretmenler için daha sürükleyici ve etkileşimli bir deneyim sağlamaktadır (Vernaza vd., 2012).

Diaz, Saldana ve Avila (2020) çalışmalarında üniversite ortamında Metaverse teknolojisinin nasıl uygulandığına dair bazı örnekler ortaya koymuşlardır. Çalışmada sanal dünya uygulamaları olarak, programlama ve sistem mühendisliği konularıyla ilgili kaynakların yanı sıra Desmos, Wiris, Algebra Calculator ve Symbolab gibi web uygulamaları kullanılmış, öğrenciler ile ilgili değerlendirmeler öğrencilerin sanal dünya üzerinden girebilecekleri Moodle sanal platformunda düzenlenmiştir. Çalışma, Metaverse teknolojilerinin yükseköğretimde kullanımının öğrencilerin öğrenme deneyimlerini geliştirebileceğini göstermektedir.

Rojas vd. (2023) Erasmus+ Programı tarafından ortaklaşa finanse edilen e-CLOSE projesi kapsamında Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik eğitiminde etkileşimli (a)senkronize öğrenme için bir model tasarlamıştır. Bu kapsamda Polonya, Portekiz, Almanya ve İspanya'dan dört üniversitenin oluşturduğu konsorsiyum oyunlaştırmaya dayalı eğitim ortamlarına odaklanan WBS LearnSpace 3D platformunda (veya kısaca LearnSpace) konferans salonları, ofisler, eğlence alanları ve bir salonun bulunduğu, kırsalda yer alan bir binaya dayalı bir sanal kampüs tasarlanmıştır.

Getchell vd. (2010) ise oyun tabanlı öğrenmenin Metaverse ortamında potansiyelini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında, bir kazı simülasyonu tasarlanmış, inşa etmiş ve değerlendirmiştir. Bu simülasyon, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği destekleyen Metaverse özelliklerini kullanarak, sanal kazıda bulunan eserlerden bir sergi oluşturma imkânı sağlamaktadır. Bu deneyim, Metaverse'in öğrenme tabanlı oyunlar için daha esnek bir ortam sağladığını, öğrencilerin çevrelerinin üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını ve daha düşük maliyetle öğrenme imkânı sunarak öğrenme motivasyonunu artırdığını göstermektedir.

San Diego'da yer alan Kaliforniya Üniversitesi (UCSD) ve Tokyo'daki Waseda Üniversitesi kampüslerinin dinamiklerini ve tasarımını kopyalayan Virbela isimli şirketin yarattığı uluslararası sanal kampüs mekânsal birlikteliğin, etkileşimli sunumların ve gerçek zamanlı ortak çalışmanın temellerini barındırmaktadır. UCSD'nin sanal kampüsü, sanal konferans salonları, etkileşimli sunumları, öğrencilerin etkileşime girebileceği açık hava alanları ve sanal kütüphanesi ile fiziksel üniversite kampüsünün görünümünü ve hissini kopyalamayı başarmıştır. Bu

çevrimiçi öğrenme alanının dinamikmi, fikir paylaşımı, kişilerarası bağlantılar ve uzmanlarla gerçek zamanlı olarak bir araya gelme olanakları sağlayarak etkili iş birliklerini beraberinde getirmiştir (Virbela, 2023). Üniversitelere Metaversity altyapısı sağlayan bir diğer önemli şirket VictoryXR'dir. Şirket, 2023 yılı itibariyle yirmiden fazla lise ve üniversiteye teknik altyapı sunmaktadır. Bu Metaversity kampüsleri hem eşzamanlı hem de eşzamansız modlarda çalışabilmekte ve yıldız gemisi, dinazor adası, sanat tarihi müzesi vb. gibi birçok farklı türde öğrenme sınıfını içerebilmektedir (VictoryXR, 2023).

Garrido-Iñigo & Rodríguez-Moreno (2015) sanal bir havaalanı oluşturarak turizm öğrencileri için Fransızca dil pratiği imkânı sunmuş ve öğrencilerin motivasyonlarının arttığını bulgulamıştır. Ryu (2022) ise Kore dil eğitimine yönelik farklı senaryolar doğrultusunda kurguladığı eğitim modelinde, öğrencilerin çeşitli yetkinlikler edinerek yabancı dili daha kolay bir şekilde öğrenmelerini hedeflemiştir. Metaverse çalışmalarının turizm alanlarında ağırlıklı olarak sanal turizm, tur rehberliği, sanal konaklama, kültürel miras, sanal gezi ve eğlence gibi turistik deneyimlere yoğunlaştığı belirtilmektedir (Serçek & Korkmaz, 2023). Turizm eğitiminde metaversity uygulamalarının yaygınlaşmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, ortaya çıkabilecek kaygıların azaltılması ve bilinçlendirme çalışmalarısıyla adaptasyon ekosisteminin yapılandırılması önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma, üniversitelerin Metaversity olma sürecinde yapılandırmaları gereken meta eğitim ekosistemi için fakülte öğrencilerinin bakış açılarını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, Metaversity kavramı ile ilgili bilgi sahibi olmanın öğrenci algılarında etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Aynı zamanda alanyazın taraması sonucu elde edilen bilgilerden hareketle Aktaş vd. (2023) tarafından ortaya konan MEEM'nin hangi avantaj ve dezavantajlara sahip olacağını araştırma bulgularıyla keşfedilmesi hedeflenmiştir. Buradan hareketle araştırma, üniversitelerin Metaversity kurmalarına yönelik rehber olabilecek bir model yapılandırmayı ve eğitimdeki dijital dönüşüm sürecine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, belirli bir konu hakkında ve yapıcı bir ortamda katılımcıların fikirlerini özgürce ifade edebildikleri, belirli bir plan doğrultusunda gerçekleşen tartışmalar serisi olarak tanımlanmaktadır (Kruger & Casey, 2000, ss.4-5). Bu görüşmelerin amacı, katılımcıların konuyla ilgili

düşüncelerini ve duygularını anlamak, diğer katılımcıların düşüncelerini dikkate alarak kendi görüşlerini rahat bir şekilde ifade edebilmelerini sağlamak ve konuya daha kapsamlı bir perspektiften yaklaşmaktır (Patton, 2002: 386). Bir diğer ifade ile grup dinamikleri sorulara verilen yanıtların kapsamını ve derinliği belirleyerek zengin bir veri seti oluşturmasına yardımcı olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.157).

Araştırmaya başlamadan önce Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü aracılığı ile DEÜ Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'na (DEÜ BAYEK) odak grup görüşmesi ile ilgili yazılı müracaat yapılmıştır. 05.04.2024 tarihli ve E-50163484-204.01.07-961114 sayılı etik kurulu onayına istinaden, gönüllü katılımcılardan veri toplanmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır.

Araştırma kapsamında odak grup görüşmesi katılımcıları Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği bölümü öğrencileri arasından amaçlı örnekleme yöntemi olan ölçüt örnekleme ile seçilmiştir. Ölçüt örnekleme, araştırmacı tarafından araştırmaya konu olacak örneklemin belirli bir kıstas çerçevesinde oluşturulmasını ifade etmektedir (Marshall & Rossman, 2014). Bu kapsamda fakülte öğrencilerinin teknoloji ile yakından ilgili olması ölçüt olarak belirlenmiş, 1. sınıftan 4. sınıfa kadar tüm öğrencilere duyurulmuş ve gönüllü olanlar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma hakkında bilgi öğrencilere görüşmelerden önceden sunulmuştur. Odak grup görüşmeleri 15 Nisan 2024 tarihlerinde DEÜ Turizm Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Her sınıftan dört katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Katılımcılar yuvarlak bir masa etrafında oturarak herkesin konuşmalara dahil olması sağlanmıştır. Katılımcıların Metaversity kavramına ilişkin algı farklılıklarını araştırmak amacıyla öğrenciler iki gruba ayrılmıştır. Bu kapsamda araştırmada sekiz öğrenci, bir gözlemci ve bir raportörden oluşan iki farklı odak grupları oluşturulmuştur. Bir diğer ifade ile 8 deney ve 8 kontrol grubundan olmak üzere toplamda 16 katılımcının görüşleri alınmıştır. Her bir oturum 60 dakika sürmüştür. Öğrencilerin metaversity ile ilgili genel bilgileri bulunmakla birlikte, metaversity kavramı ve konsepti hakkında bilgisi bulunmadığı tespit edilmiştir. İlk gruba Metaversity ile ilgili teorik bilgi aktarıldıktan sonra bir uygulama örneği gösterilmiştir. İkinci gruba ise hiçbir bilgi aktarılmadan Metaversity ile ilgili görüşleri alınmıştır.

Alan yazından hareketle yarı yapılandırılmış görüşme soruları oluşturulmuştur (Çiçek vd. 2021; Marsaulina, 2022; Tang vd. 2022; Saad vd. 2023; Said, 2023; Turan & Karabey, 2023) ve bu kapsamda katılımcılara sekiz soru

yöneltilmiştir. Odak grup görüşmeleri sırasında katılımcıların görüşleri raportör vesilesiyle 18 sayfalık yazıya aktarılmıştır. Çalışmada, odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmalarda kullanılan veri analizi yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analiz yaklaşımına göre, “*toplanan veriler kavramsallaştırılmakta ve bu kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenerek veriler açıklanmaktadır. Bu çerçevede temel amaç kavramlardan temalara ulaşarak olguları daha detaylı anlamaya çalışmaktır*” (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.242).

Bu kapsamda sırasıyla kodlama yapılarak temalar düzenlenmiş, bulgular tanımlanmış ve analiz edilmiştir. Araştırma, verilerin güvenilirliğini ve tutarlılığını sağlamak amacıyla iki farklı araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Yüz yüze görüşmeler yoluyla ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplanması, nitel araştırmanın geçerliliğini oluşturur. Buna göre araştırmacıların tüm görüşmeleri bizzat gerçekleştirmesi, tarafsız olması ve analizin diğer araştırmacılar tarafından onaylanması nedeniyle çalışmanın geçerlilik kriterlerini de sağladığını söylemek mümkündür. Ayrıca araştırmada kullanılan kodların net bir şekilde açıklanması ve veri toplama analiz yönteminin ayrıntılı olarak açıklanması da araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için alınabilecek önlemler arasındadır (Yıldırım & Şimşek, 2016: 239-261).

BULGULAR & TARTIŞMA

Metaversity Kavramı

Katılımcılara ilk olarak “Metaversity kavramı sizin için ne ifade etmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Eğitim alan gruptaki katılımcıların metaversity kavramını tanımlarken konuya daha hâkim olduğu görülürken, eğitim almayan gruptaki katılımcıların daha çok metaverse kavramını tanımladıkları tespit edilmiştir. Araştırmada belirgin bir şekilde ortaya çıkan bir diğer önemli nokta, her iki grubun da dijital dönüşüm kavramına vurgu yapmalarındadır. Ergüney & Tepe (2023) metaverse evrenine yönelik öğrenci algılarını metafor aracılığıyla keşfettiği araştırmasında, öğrencilerin en çok “sanal odak” üzerinde durduğu belirlenmiştir.

Eğitim alan grup, özellikle deneyimsel öğrenme, sosyal etkileşim ve evrensel öğrenme üzerinde önemli bir vurgu yapmaktadır. Deneyimsel öğrenme, öğrencilerin aktif olarak katıldıkları ve deneyimledikleri etkinlikler yoluyla bilgiyi özümsemeye sürecine odaklanırken, sosyal etkileşim ise öğrencilerin birbirleriyle evrenler arası etkileşimde bulunarak öğrenmesini desteklemektedir. Evrensel öğrenme ise farklı kültürlerden gelen öğrencilerin bir araya gelerek ortak bir

öğrenme deneyimi yaşamasını ve kültürel çeşitliliği kapsayan bir öğrenme ortamının oluşturulmasını hedeflemektedir.

Öte yandan, eğitim almayan grup ise metaverse kapsamında alternatif yaşam tarzı ve sürdürülebilirlik konularına odaklanmaktadır. Alternatif yaşam tarzı, öğrencilerin farklı bakış açılarıyla dünyayı algılamalarını teşvik ederken, sürdürülebilirlik ise gelecek nesillere bozulmamış çevre bırakma konusundaki bilinci artırmayı amaçlamaktadır.

Meta-öğrenci Kavramı

İkinci olarak katılımcılara “Meta-öğrenci kavramı sizin için ne ifade etmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Eğitim alan gruptaki katılımcılar bilgiye daha hızlı erişebilen bir öğrenci olduğu için meta-öğrencinin fiziksel eğitim gören öğrenciden daha şanslı olduğunu düşünmektedir. Diğer taraftan katılımcılar, her öğrencinin farklı öğrenme tarzı ve kişiliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple bütün öğrencilerin metaversity ortamında kolaylıkla yer alamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla meta-öğrenci olarak adlandırılan kavram kapsamında aşağıdaki temel niteliklerin olması gerektiğine inanmaktadırlar.

Tablo 1: Meta-Öğrenci Kavramına İlişkin Öğrenci Görüşleri

META-ÖĞRENCİ			
İletişim Becerileri ve Kültürel Farkındalık	Sanal Etkileşim ve Kişisel Gelişim	Verimlilik ve Uyum Yeteneği	Sosyal Etkileşim ve Bağlantı
Farklı üniversitelerden gelen öğrencilerle tanışma, diğer kültürlerle iletişim kurabilme	Sanal etkinlik, ders ve projelere katılma isteği, kendini geliştiren, meraklı, zengin bilgi kapasitesi, bilgi edinme arzusu, dinamik ve yenilikçi bir eğitim ortamının bir parçası olabilen	Zaman yönetiminde etkin olan, öğrenmede etkinlik, sanal ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojileri kullanabilen, yeni durumlara uyum sağlayabilen ve eksiklikleri hızlıca giderme odaklı	Sosyal olan, akranlar ve eğitmenlerle bağlantı kurabilen ve sosyal fırsatlardan yararlanan, arkadaşlık kabiliyeti olan

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bunlara ek olarak metaversity eğitimi almayan bir grup, lisansüstü öğrencilerin, lisans öğrencilerine kıyasla metaversity ortamında eğitim almalarının daha verimli olabileceğini belirtmiştir. Bunun sebepleri arasında, sınıfların lisans öğrencilerine göre daha küçük olması, bu nedenle artırılmış gerçeklik

teknolojilerine daha kolay erişim sağlanabilmesi ve uygulamaya dönük çalışmalara daha fazla odaklanılabilmesi yer almaktadır.

Metaversity’de Sürükleyici Teknolojilerin Kullanım Amaçları

Üçüncü olarak katılımcılara “Metaversity’de Sürükleyici Teknolojilerin (VR, AR, MR, 3D ses teknolojileri) hangi amaçlarla kullanıldığını düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar sürükleyici teknolojilerin, özellikle gerçekçilik sağlama amacıyla kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin kalem tutma, derste el kaldırma gibi eylemleri gerçekçi bir şekilde simüle edilmesini ve nesnelerin fiziksel dünyadaki davranışları (örneğin, nesnenin yere düşmesi) sanal ortamda yeniden üretilmesini beklemektedirler. Buna ek olarak sürükleyici teknolojiler dersin sürdürülebilirliği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, bilgi transferini kolaylaştırarak ders materyallerinin daha etkili bir şekilde sunulmasını sağlamakta ve öğrencilerin ders içeriğini daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Son olarak, sürükleyici teknolojiler farkındalık oluşturma amaçlarıyla da kullanılmaktadır. Bu çerçevede, çevresel farkındalık konularıyla ilgili sanal deneyimler sunularak öğrencilerin çevresel sorunlar hakkında daha bilinçli olmaları amaçlanmakta ve aynı zamanda bölüm veya meslekleriyle ilgili farkındalık yaratılacağını düşünmektedirler. Katılımcılardan biri görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Geçmiş ya da geleceğe dayalı prototip öğrencilere gösterilebilir. Denize çöp atarsam 20 yıl sonra Kuşadası böyle gözükecek gibi farkındalık da olur. Bir de daha bölüme başlamadan önce fakülte olarak biz bunları amaçlıyoruz planlıyoruz gibi bilgiler bu ortamda aktarılsa üniversite sınavına hazırlanan öğrenci arkadaşlarımız bu bilgilere bakarak ileride kendilerini neyin beklediğini görebilir ve tercihlerini yapabilir. Okulun internet sitesi veya sosyal medyada yansıtılabilir. Tercih edilme oranını yükseltecektir bence.” – Katılımcı 16

Katılımcılar ayrıca sürükleyici teknolojilerin, öğrencinin dikkatini çekme ve derse bağlılıklarını sağlama amacıyla kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Bu kapsamda, içerik kalitesi yüksek olan ve öğrencilerin ilgisini çeken sanal deneyimler sunulmasına vurgu yapılmaktadır. Katılımcılardan birinin görüşleri aşağıdaki örnek ile gösterilebilmektedir.

“Günümüz eğitim sisteminde dikkatimizi çok kısa süreli konuya verebiliyoruz. Bir yerden sonra sıkılıyoruz. Kalitesiz kullanılan içerikler, sırf yazıdan oluşan PowerPoint sunuları veya 2 boyut 16 bit uzantı görselleri yerine daha yüksek çözünürlük, 3 boyut ve kaliteli

görsel kullanmak öğrenciyi konuya daha çok çeker. Görsel kalite ne kadar çok artarsa öğrenci daha çok vakit geçirmek isteyecektir.” –

Katılımcı 5

Son olarak, sürükleyici teknolojiler öğrencilere benzersiz ve akılda kalıcı bir öğrenme deneyimi sunacağı aşağıdaki ifadelerle dile getirilmiştir.

“Üç boyutlu bir konu ele alındığında, kahramanlar hikâyeyi anlatarak görsel zekaya katkı sağlar ve isimleri unutulmaz kılar. Bu yüzden, öğrencilerin konuya bu şekilde dahil olması, öğrenme deneyimini daha derin ve etkili hale getirir.” –

Katılımcı 3

“Bir şeye dokunmak, görmek, etkileşimde bulunmak öğrenmeyi akılda kalıcı yapabilir.” –

Katılımcı 4

“Bizim okuduğumuz fakülte gereği bir turizmci olarak dünyayı bir bütün görmemiz gerekiyor. Dünyadaki turistik yerleri oradaymış gibi görebilmek ve daha fazla bütünsel bakış açısıyla bilgi sahibi olabilmek bizim için önemli.” –

Katılımcı 11

Tang vd. (2022) sistematik inceleme yaptığı araştırmasında sürükleyici teknolojilerin tıp alanında eğitimde genel bilgi aktarımı, pratik becerilerinin geliştirilmesi ve prosedürel eğitim amacıyla kullanıldığını belirlemiştir. Kuhail (2022) ise sürükleyici teknolojilerin başta bilgisayar programlama olmak üzere fizik, mühendislik, kimya, jeoloji, matematik, eczacılık, biyoloji ve tarih alanında kullanıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda, karakterlerle bağ kurma ve sanal ortamda etkileşimde bulunma gibi özelliklerle öğrenme deneyimini daha zenginleştirmekte ve ileri düzey eğitim imkanları sunmaktadır.

Sürükleyici teknolojilerin bir diğer önemli kullanımı ise katılımı artırmak ve öğrencilerin yabancı dilde kelimeleri daha detaylı görmelerini sağlamaktır. Turan & Karabey (2023) alanyazın taraması sonucu fen ve tıp alanından sonra en yaygın olarak yabancı dil öğretiminde sürükleyici teknolojilerin kullanıldığını belirlemiştir. Özellikle, 3D ses teknolojileri kullanılarak kelime ve ifadelerin daha etkili bir şekilde sunulması ve öğrencilerin bu kelimelerle etkileşimde bulunması amacı göreceği düşünülmektedir.

Oyun Tabanlı Öğrenme Deneyimi

Dördüncü olarak “Meta eğitim ekosisteminin oyun tabanlı öğrenme açısından yararlarının neler olacağını düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Her iki grubun da katılımcılarından bazıları oyun tabanlı öğrenme sayesinde derse katılımın artacağını, bilgilerin daha akılda kalıcı ve ezberlemeye dayalı eğitim sisteminden uzak daha faydalı öğrenim olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Özellikle turizm tarihi, coğrafyası, işletmeciliği gibi sözel ağırlıklı dersler açısından bunu vurgulamışlardır. Getchell vd. (2010) gerçekleştirdiği bir araştırmada oyun tabanlı bir simülasyon sayesinde öğrencilerin çevrelerinin üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarına ve daha düşük maliyetle öğrenme imkânı sunarak öğrenme motivasyonunu artırdığını ortaya koymuştur.

Diğer taraftan bazı eğitimcilerin sınıf içinde dikkati toplamakta zorlandığı, sinirlendiği ve öğrencilerin daha da içine kapandığı bir sarmaldan bahsederek, oyun sayesinde bunun aşılabileceği belirtilmiştir. Diğer taraftan araştırmanın ilginç bir bulgusu olarak, eğitim alan gruptan dört katılımcı oyun tabanlı öğrenmenin bazı öğrencileri olumsuz etkileyeceğini belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadelerine aşağıdaki örnekler gösterilebilmektedir.

“Metaverse mevcut haliyle oyuna benzer bir yapıya sahip zaten. Bence şu anki haliyle ciddiyetten uzak bir yapıda. Eğitimde biraz daha ciddiyet gerekebilir. Onun yanı sıra şu anda eğitimi destekleyici olarak yer alabilir düzenlenecek yarışmalarla.” – Katılımcı 1

“İlgisiz öğrenciyi zorla ilgilenmeye ne olursa olsun itemeyiz. Bu teknolojileri kullanmayı istemeyen veya evrene girmeyi tercih etmeyen kişilere milyon seçenekte de sunsak bu değişmez. Ama tam tersine isteyen öğrenciler için 2 katı fazla öğrenme yararı sağlayabilir.” – Katılımcı 2

“Bazı kişiler için ilgisiz de olabilir teknolojiden uzak ya da buna alışmaktan korkan, gerçek hayattan uzaklaşmaktan korkan. Bu yüzden eğitimi de bırakabilir hatta dikkat edilmesi gereken bir konu.” – Katılımcı 12

“Bu zamana kadar hiç oyun ilgimi çekmedi. Daha çok analitik sistematik ilerlemesi gerektiğini düşünüyorum eğitimin.” – Katılımcı 15

Söz konusu sorunların üstesinden gelmek için önceden akreditasyonla eğitim verme, araştırmalar yapma veya ilgili öğrencilere isteğe bağlı olarak farklı gruplara ayırma gibi yöntemler katılımcılar tarafından önerilmiştir.

Sanal Ortamlar

Beşinci olarak “Metaversity’de yer alacak sanal ortamların (sınıf, kütüphane, hizmetler vb.) kullanıcı sanal deneyimi üzerindeki etkileri hakkındaki görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Eğitim alan gruptaki tüm katılımcılar sanal ortamların deneyimlerini olumlu etkileyeceğini düşünmektedir. Sanal ortamların kolay erişilebilirlik sağlaması, çeşitli bilgilere daha rahat ulaşılması ve

konuların sıkıcılığının azaltılması gibi konularda avantaj sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hayatında hiç laboratuvar göremeyecek insanların bunu test edebiliyor olması güzel ve etkili bir şey bence.” – Katılımcı 1

“Uygulama örneğinde gösterdiğiniz açılabilir linkler sayesinde daha çok çeşitli bilgilere ulaşmış oluruz. Konu konuyu açıyor gibi ve bunu yaparken sıkılmıyorsunuz. Google üzerinden okumaya kalksak yazıların fazlalığı o kadar derinlemesine bilgi edinmemizi güçleştiriyor örneğin. Bu yüzden daha yüzeysel öğreniyoruz bazen.” – Katılımcı 3

Ayrıca, sanal ortamın kişiselleştirilebilir olmasının, öğrenme deneyimini arttıracağı ve nesnelere arası bağlantıları kolaylaştıracağı dile getirmişlerdir. Bu kapsamda öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre özelleştirilmiş eğitim modülleri, her öğrencinin öğrenme hızına göre bireysel eğitim planları, akademik ve kişisel gelişimleri için kişisel mentörlük ve sanal sınıf içindeki dekor düzenlemeleri ile öğrencileri daha motive eden ve öğrenme sürecini iyileştiren sınıflar sunulabilir.

Diğer taraftan, eğitim almayan gruptaki katılımcıların çoğunluğu sanal ortamların deneyimlerini olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir. Bazı katılımcılar sanal ortamların duygusal deneyimleri zayıflatabileceğini ve gerçeklik ile sanal arasındaki ayrımın kaybolması durumunda psikolojik etkilerin olabileceğini vurguluyor.

“Dışarıda sohbet etmek beni gerçekten öğrenci gibi hissettiriyor. Ya da kütüphanede birlikte çalışmak yan yana sohbet etmek. Sosyalite açısından olumsuzluk olabilir.” – Katılımcı 11

“Manevi insanlar kendi değerlerimiz var. Sanal gerçeklikle sınırlar ortadan kalkmakta pürüz olmayacak şekilde gerçek realite dışında yaşam. İnsan psikolojisi gerçeğe döndüğünde bu iki evren arası ayrımı nasıl algılar ya da gelecek nesillere ne bırakılır bilemiyorum...” – Katılımcı 15

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, sanal ortamların eğitim deneyimlerine hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği görülmektedir. Bu nedenle, sanal eğitim uygulamalarının dengeli bir şekilde kullanılması ve öğrencilerin tercihlerine ve ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarlanması önem taşımaktadır.

Rol Yapma ve Hikâye Anlatımı

Altıncı olarak katılımcılara “Metaversity’de rol yapma ve hikâye anlatımı uygulamalarının eğitim kalitesi üzerindeki etkisi hakkındaki görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Eğitim alan gruptaki tüm katılımcılar rol yapma ve hikâye anlatım uygulamalarının eğitim kalitesini akış deneyimi yaratma, derinlemesine

öğrenme sunma ve konuları eğlenceli hale getirme açısından olumlu etkileyeceğini düşünmektedir. Katılımcılardan biri görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Hikayeleştirme her zaman eğlencelidir. Bir firavunun bana mumyalama anlatmasını isterdim. Mesela Netflix’te bazı filmler var, hikâyeyi biz oluşturuyoruz. Kitaplarda da binlerce sonsuz olasılık var... Erkek olabiliyorum, köpek olabiliyorum... Bütün hayatını sen seçiyorsun. Onun gibi karakterler ve olaylar ile dersler anlatılırsa daha rahat oturur bence.” – Katılımcı 14

Bazı katılımcılar eğitimin yanı sıra, staj ve iş hayatı simülasyonu yaratma açısından da önemli katkıları olacağını belirtmiştir.

“O karakteri benimseyip akışı sürdürebilmek daha kalıcı öğretiyor. Departman müdürleri olabilir mesela. Normalde bizim erişimimiz zor onlara. Şu anki görevlerini ve nasıl buraya kadar geldiklerini rol yapma ve hikâye ile anlatılabilir. Sadece okulda eğitim alarak staja gittiğimizde operasyonel tarafta eksik kaçıyoruz. Stajdan önce görsek daha net anlarız bence.” – Katılımcı 6

“Günümüzde öğrenci dinleyerek öğreniyor. Metaversity ortamında ise interaktif bir iş konulduğunda önümüzde, turizm eğitiminde otel sahalarına gidebiliriz. Misafir bizimle etkileşime girerek ilk karşılamadan çıkışına götürdüğümüz son ana kadar etkileşimde olabilir. Misafire nasıl davranma gerektiği öğrenebiliriz. Herhangi bir yanlışta pot kırduğumuzda düzeltme ve uyarılarla bizi olumlu olarak etkileyebilir.” – Katılımcı 7

Diğer taraftan eğitim almayan gruptaki katılımcılar açısından konuya ilişkin daha olumsuz görüşler ağırlıklı olarak belirtilmiştir. Bunun sebepleri arasında sınıf ortamında eğitimcinin jest ve mimiklerinin daha etkin anlaşılması ve sanal ortamda o hissiyatın yeteri kadar geçmeyeceği görüşleri bulunmaktadır.

Metaversity ve Geleneksel Eğitim Sisteminin Geleceği

Katılımcılara yedinci olarak “Metaversity’deki eğitimin geleneksel öğretim yerine geçme olasılığı hakkındaki görüşleriniz nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar Metaversity’nin hala belirgin eksiklikleri olduğunu dile getirmektedirler. Dolayısıyla kısa vadede (1-5 yıl) aniden tamamen sanal ortama geçiş yapmak, özgüven eksikliği gibi sorunlara yol açabilecektir. Özellikle pandemi döneminde hazırlığın ne kadar önemli olduğunu gördüklerini belirten katılımcılar, öncelikle öğretmenlere ve öğrencilere yönelik oryantasyon programları düzenlenmesi ve sanal eğitim becerileri kazandırılması gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca, gelecek nesilleri şimdiden hazırlamak adına çocuklara erken yaşta sanal eğitimle ilgili temel bilgiler verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılar orta vadede (5-10 yıl) tamamen geçiş olmasa da ders tekrarı, özet konu aktarımları ve ders pekiştirme gibi araçların metaversity kapsamında daha etkili olacağını düşünmektedirler. Ayrıca, öğrencilerin içerik üretmesini teşvik eden platformların ve farklı dillerde konuşma kulüpleri uygulamaların yaygınlaşmasını beklemektedirler. Benzer şekilde Ertürk ve Şahin (2019) sanal gerçeklik ortamlarında oryantasyon etkinliği ve yabancı dil eğitiminin üst düzey öğrenme deneyimi sunacağını belirtmektedirler.

Günümüzde öğrencilerin dikkatini çekmenin zorlaştığını belirten katılımcılar, uzun vadede (10-20 yıl) tamamen metaversity ortamına geçilebileceğini belirtmektedirler. Ancak, öğrencilerin kişilik tiplerine ve teknoloji yatkınlıklarına göre ders geçme kriterlerinin esnek olması gerektiğini düşünmektedirler. Bu kapsamda yüzde yüz geçilmesi yerine, ders içeriklere göre karma bir eğitim modeli önermektedirler. Katılımcılardan biri geçmek isteyenler için bir havuz oluşturulması, istemeyenler içinse bir destek noktasının olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, seçilmiş pilot üniversitelerde bu yeni eğitim modellerinin denenerek değerlendirilmesi bir başka öneri olarak sunulmuştur.

Marsaulina (2022) Z kuşağı 64 öğrencinin görüşünü almaya yönelik yaptığı araştırmada, öğrencilerin yaklaşık %53'ünün öğrenme hedefleri, tarzları ve ihtiyaçlarıyla uyumlu olduğu için tamamen çevrimiçi öğrenmeyi tercih ettikleri ve yaklaşık %29'unun karma/yarı çevrimiçi öğrenmeyi desteklediğini ortaya koymuştur. Mughal vd. (2022) ise Hindistan'da öğrencilerin ve eğitimcilerin metaverse üzerinden eğitime geçiş bakış açılarını incelediği araştırmasında, çoğu ortaokul ve lise öğrencisinin metaversity'nin geleneksel öğretimin yerini alabileceğini düşündüklerini belirtirken, eğitimcilerin aynı fikirde olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Uygulama Zorlukları

Son olarak katılımcılara “Sizce uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar bulunmakta mıdır? Varsa bunlar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar arasında motivasyon eksikliği, klasik öğrenci ve eğitimci profillerinin (geleneksel eğitim anlayışı, teknolojiye yönelik yetersizlik), eğitimcilerde otorite eksikliği, değişime direnç, yüz yüze sosyalleşme ve kampüs hayatı isteği, öğrencilerin sanal eğitime alışma süreci, gerçeklik algısının yitirilme kaygısı ve resmi kuralların özgür ortama kısıtlama getirme olasılığı gibi konular yer almaktadır. Katılımcılardan bazıları görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Fiziksel ortamda hocaların otoritesi var ve buna uymamız gerekiyor. Metaversity hocanın otoritesini düşürebilir... Orası normal eğitime nazaran

rahat bir ortam. Dikkat kaybı veya dinlemede eksiklik oluşabilir. Orayı keşfetme arzusu farklı alışkanlık ortaya çıkabilir.” – Katılımcı 5

“Bu sisteme geçildiğinde belirli kurallar getirilmesi gerekecektir. Orası özgür bir ortam ama iş resmiyete binince orası da kısıtlanacaksa ne anlamı kalıyor.” – Katılımcı 8

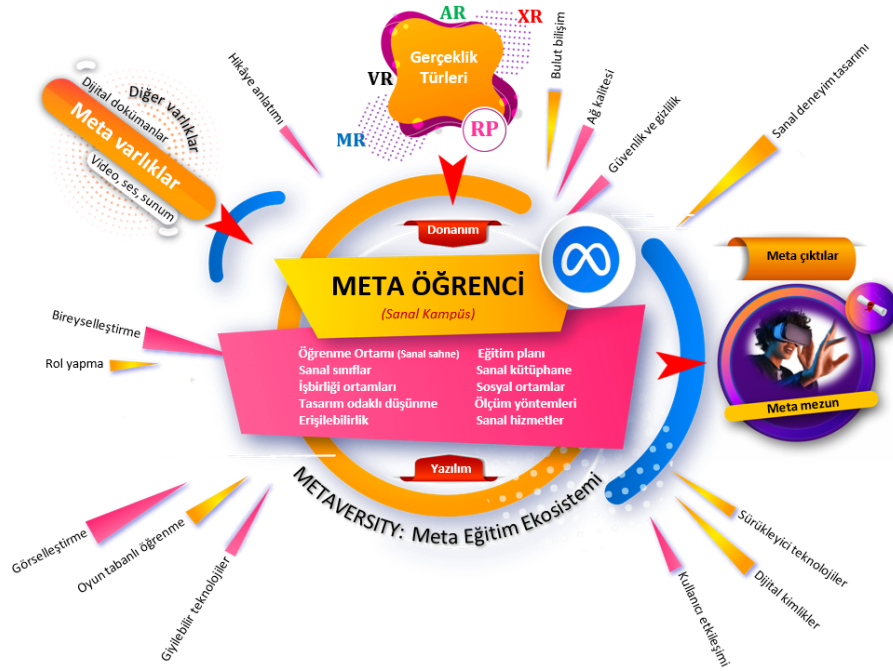
Diğer taraftan Ertürk & Şahin (2019) sosyal bilgiler alanında üç boyutlu sanal ortamların öğretimde kullanılması için öğretmen adaylarıyla yaptığı görüşmeler sonucunda, sınıf ortamının geleneksel ve disiplinli ortamdan uzak olmasının ilgi ve motivasyonu arttırarak kalıcı öğrenmeyi arttıracığını belirtmişlerdir. Saad (2023) ise öncelikli olarak sistemi tanıtıcı bir eğitim verilmesi ve sınıf ortamlarında rol ve sorumlulukların tanımlanarak öğrencilerin özgürlük sınırlarının belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Buradan hareketle bu zorlukların üstesinden gelmek için gözlem, anketler, geri bildirimler, öğretmen deneyimleri ve eğitimde yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesi gerektiği söylenebilmektedir. Dengel vd. (2024) ise uygulama zorluklarından hareketle sürükleyici teknolojilerin 2030 yılına kadar iletişim, birlikte çalışılabilirlik, kullanım durumları, değerlendirme faktörlerinin tespiti, bilişsel sürecin tanımı, standartlar ve terminoloji, etik ve kültürel konular, güvenlik, erişilebilirlik ve pedagoji konularının üzerinde çalışılması gerektiğinin önemini belirtmiştir.

Meta Eğitim Ekosistem Modelinin Kurgulanması

Aktaş vd. (2023) araştırmalarında Meta Eğitim Ekosistem Modeli’ni (MEEM) merkezine öğrenciyi alan ve tasarım odaklı bakış açısıyla yapılandırılmış bir model olarak ele almışlardır. Bu model alanyazın doğrultusunda oluşturulmuş olup, gelecekte geleneksel eğitim modeliyle entegre biçimde uygulanacak bir model olarak tanımlanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Meta Eğitim Ekosistem Modeli

Kaynak: Aktaş, Egeli & Kurgun, 2023, s.691

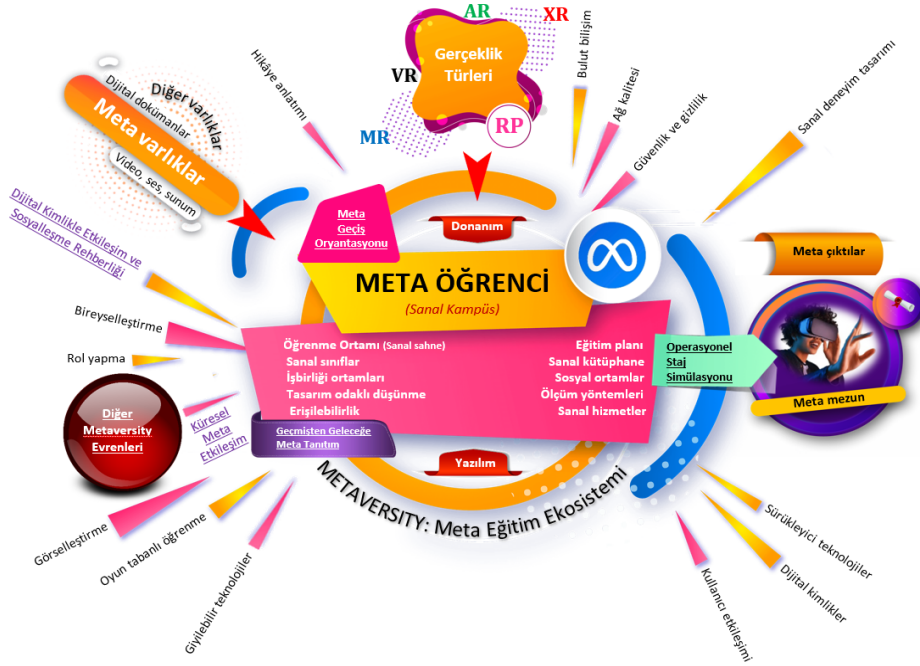
MEEM'in uygulanabilirliğine ilişkin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi ve öğrenci algılarının incelenmesi amacıyla odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar sürükleyici teknolojilerinin kullanılmasının gerçeklik sağlama, derslerin dikkat çekici olması ve öğrenme deneyiminin zenginleşmesi açısından yarar sağlayacağını düşünmektedir. Aynı zamanda katılımcılar sözü edilen uygulamalarla derse katılımın artacağını, akış deneyimi yaratılacağını, derinlemesine öğrenme sağlanacağını, konuların eğlenceli hale geleceğini, oyunlaştırma gibi örneklerde yarışma ve bulmaca çözme hissini motivasyonu artıracığını ve öğrenmenin kalıcı olacağına inanmaktadırlar.

Benzer şekilde MEEM, hikâye anlatımı, rol yapma, görselleştirme, oyun tabanlı öğrenim gibi tasarımı ve tanımladığı bileşenlerle meta öğrencilerde motivasyon, akış deneyimi, keşfetme hissi ve yaratıcılık eğilimi duygularını uyandırarak eğitim kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde MEEM'nin sanal ve fiziksel kampüs entegrasyonuna dayanan yaklaşımının katılımcıların ifadeleriyle bulguların karma eğitim modeli yaklaşımıyla uyumlu olduğu ortaya konmuştur.

Odak grup çalışmasında yer alan tüm bulgular, metaverse eğitimi alan ve almayan katılımcı öğrencilerin görüş farklılıkları dikkate alınarak MEEM'e yeni bileşenlerin eklenmesi ihtiyacı doğmuştur. Sözü edilen uygulama zorlukları, muhtemel kaygıların giderilmesi ve modelin etkinliğinin artırılmasına yönelik olarak odak grup çalışması sonucu elde edilen bulgulardan hareketle modele beş yeni bileşen eklenmiştir. Söz konusu geliştirmelerle ortaya çıkan MEEM.V1 Şekil 2'de sunulmaktadır (Modele yeni eklenen bileşenler altı çizili olarak yazılmıştır).

Şekil 2: Meta Eğitim Ekosistem Modeli.V1 (MEEM.V1)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırma geçiş dönemi için öğrencilerin öğrenme ve kişilik farklılıklarının dikkate alındığı bir pilot dönemin ve etkin bir oryantasyon programının önemini göstermektedir. Ayrıca bulgular arasında yer alan motivasyon eksikliği, öğrenci ve öğretmen profillerinin gelenekselci eğitim anlayışı, dijital dönüşüm yetkinliğinde yetersizlik, dijital dönüşümün neden olduğu değişime direnç, gerçeklik algısının yitirilme kaygısı, dijital özgür eğitim ortamının farklı biçimlerde kısıtlanması olasılığına yönelik kaygılar ve öğretmen ve öğrencilerin sanal eğitime alışma süreci dikkate alınarak modele yeni bir bileşen olarak **metaverse geçiş oryantasyonu eklenmiştir.**

Araştırma kapsamında meta öğrencinin özellikleri iletişim becerileri yüksek, kendini geliştiren, yenilikçi, dijital yetkinliği yüksek, esnek ve sosyal etkileşim becerisi yüksek olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca sanal ortama geçiş sonrası ortaya çıkabilecek yüz yüze etkileşim ve sosyalleşme ihtiyacı, kampüs hayatına duyulan özlem ve sanal sınıfta ortaya çıkabilecek eğitimci otorite eksikliğinin giderilmesi önem kazanmaktadır. Söz konusu hususlar dikkate alınarak MEEM'e **dijital kimlikle etkileşim ve sosyalleşme rehberliği** eklenmiştir. Bu rehberliğin metaverse geçiş oryantasyonu ile başlaması ve ardından bir rehberlik hizmeti olarak devam etmesi önerilmektedir. Meta eğitim geleneksel akademik rehberlik hizmetlerinin bir benzeri olarak rol oynayacak ancak tüm bu faaliyetlerin dijital kimlikler ile gerçekleştirilmesine yönelik olması hedeflenmektedir.

Diğer yandan araştırma metaversity kapsamında staj ve iş hayatı simülasyonları bulunmasının yararına vurgu yapmaktadır. Çalışma hayatı öncesi turizm işletmelerinde çeşitli alanlara ilişkin operasyonların metaversity uygulamaları ile gerçekleştirilmesi ve bu sayede operasyonların gerektirdiği materyaller, eylemler ve etkileşimler hakkında meta deneyim kazanmaları önem taşımaktadır. Söz konusu bulgu dikkate alınarak modele **operasyonel staj simülasyonu** eklenmiştir.

Araştırmada meta öğrenci kavramını açıklarken farklı metaverse evrenleri arasında kurulacak iletişimin yaratacağı meta etkileşimin öğrenme kalitesi ve çeşitliliği üzerindeki olumlu etkisi dikkat çekicidir. Bu etkileşim sayesinde meta öğrencinin farklı metaversity sınıflarında değişik dersler, projeler ya da sosyal faaliyetlere katılma olanağı artacaktır. Söz konusu bulgular değerlendirilerek modele hem kendi metaversity ortamı hem de diğer metaversity evrenleriyle etkileşimlerini ifade eden **küresel meta etkileşim** bileşeni eklenmiştir.

Son olarak farkındalık oluşturmak kavramı araştırma kapsamında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcılar metaversity niteliği taşıyan eğitim kuruluşunun geçmişini, bugününü ve geleceğini sürükleyici teknolojilerle sunmanın meta öğrenciler açısından çok değerli bir farkındalık yaratacağını ifade etmişlerdir.

Söz konusu farkındalığın yaratılmasına yönelik olarak modele **geçmişten geleceğe meta tanıtım** eklenmiştir.

SONUÇ

Geleceğin meta öğrenci ve öğretmenleri, meta eğitime geçiş sürecinde muhtemel engeller karşılaşacak ve etkin çözümler aranacaktır. Diğer metaversity evrenleri ile etkin iletişim kuracak ve meta öğrenciler için metaversity evrenini cazip kılabilecek tasarımlar önem kazanacaktır. Metaverse geçiş oryantasyonu kritik değer taşıyacak ve başarının en dikkat çekici faktörlerinden biri olacaktır. Sürükleyici teknolojiler, meta öğrencilere hem öğrenim hem de çalışma deneyimi yaşatabilecek özellikler sunmak durumunda kalacaktır.

Meta eğitim modelleri tasarlayan, koordine eden ve yürüten eğitim kuruluşu, meta öğretmen ve meta öğrenci açısından son derece değerli fırsatlar sunarken diğer taraftan aşılması gereken kimi engeller de gündeme gelecektir. Eğitim kuruluşları maliyetler, uygun alt yapı, yetkinlik sahibi meta öğretmen, uygulamada bulunan yasa ve yönetmeliklerden kaynaklanan zorluklar gibi muhtemel engellerle karşılaşacaktır. Bu engellerin aşılmasında tasarım kalitesi ve geçiş sürecinin kurgusu güçlü araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca söz konusu kuruluşların büyük bir hızla gelişmekte olan yaratıcı yapay zekâ gibi hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı araçların kullanımına yönelik teşvik edici ve düzenleyici bir ortam sunmaları gerekmektedir. Ders planlarının hazırlanması, eğitim alanlarının geleceğe yönelik planlanması ve hizmetlerin sunumunda meta ortam temel alınarak gerekli planlamalar gerçekleştirilmelidir.

Meta öğretmenler ise geleneksel yöntemden meta seviyeye geçişte yetkinlik, uyum sorunları, yeterli alt yapı ve kaynak gibi engellerle karşılaşabilecektir. Özellikle geçiş döneminde yetkinlik yönetimi ve meta ortam uyumu meta model kalitesi açısından hayati görülmektedir. Bu nedenle meta öğretmenler eğitim kuruluşlarının sunduğu gelişim olanakları yanında bireysel gelişimleri için söz konusu ihtiyaçları bir hedef olarak tanımlayabilmelidir. Böylece geleneksel ders araçları, sunum teknikleri ve diğer tüm yaklaşımları geçiş sürecinde meta ortamla uyumlu hale getirmeleri mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan meta modelin odak noktasında yer alan meta öğrenci açısından araştırma da bulgularan çeşitli kaygılar ve direnç söz konusudur. Bu nedenle çalışmada yapılandırılan modelin oluşturulmasında karma modele geçiş öncelenecek bunun için uygun ortam sunmaya olanak verecek bir yaklaşım benimsenmiştir.

Karma eğitim geleceğin muhtemel başat eğitim modeli olarak görülmektedir. Bu nedenle meta eğitim ekosisteminin etkin tasarımı geçiş sürecini kolaylaştırıcı bir adım olarak görülmektedir. Bu kapsamda araştırmada öğrencilerin algılarına dayanarak potansiyel avantajların ve dezavantajların belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Böylece MEEM.V1'in uygulamada ortaya çıkması muhtemel sorunların etkilerini en aza indirmesi ve meta öğrencilerin kaygılarının azaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda modele metaverse geçiş oryantasyonu, dijital kimlikle etkileşim ve sosyalleşme rehberliği, operasyonel staj simülasyonu, küresel meta etkileşim ve geçmişten geleceğe meta tanıtım eklenmiştir.

Araştırma kapsamında Metaversity ile ilgili eğitim alan ve konuya hâkim olan öğrencilerin, eğitim almayanlara göre metaversity ortamına geçiş konusuna daha olumlu baktığı tespit edilmiştir. Bu nedenle hem öğrenciler hem öğretmenler için bilinçlendirme çalışmalarının erken aşamada yapılması ve altyapının hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kademeli geçiş süreçlerinin tanımlandığı, prosedürlerin uluslararası standartlara uygun olarak belirlendiği ve kullanıcı endişelerinin giderildiği bir ortamda, geçiş sürecinin hız kazanması mümkün olacaktır.

Özellikle COVID-19 pandemisi sırasında, teknolojik ve psikolojik hazırlık olmadan uzaktan eğitime geçiş, öğrenciler üzerinde olumsuz deneyimlere neden olmuştur. Öğrenci-öğretmen teması ve kampüs sosyalleşmesinin miktarı, teknik yeterlilik düzeyi ve öğrenme içeriğinin çevrimiçi kurslar ve grup çalışması için uygunluğu, çevrimiçi öğrenmenin istenen sonuçları üretip üretmeyeceği konusunda temel faktörlerdir. Öğrencilerin uygulamalı becerilerdeki yeterliliklerini geliştirmek için gelecekte hem eğitimcilere hem de öğrencilere eğitim verilmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Çalışma, özgün değeri açısından ele alındığında meta eğitim ekosisteminin eğitim alanına sağladığı yararlar, karşılaştığı zorluklar ve buna yönelik öğrenci algılarının anlaşılmasına ilişkin ışık tuttuğu ifade edilebilir. Çalışma bu yönüyle hem eğitim alan yazınına hem de uygulamaya yönelik katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, son gelişmelerin izinde meta eğitim ortamına geçmeyi planlayan bölüm ya da üniversitelere yol gösterici bir rehber sunmaya çalışmıştır. Araştırmanın kısıtları arasında örneklem sayısının sınırlı olması bulguların tüm kültürlere genellenmesini güç kılmaktadır. Bu nedenle, öğrenci algılarına yönelik farklı kültürlerin incelenmesi ve boyutların nicel analiz yöntemleriyle araştırılması önerilmektedir. Ayrıca, araştırmada sadece öğrenci algılarına yer verilmiş olup, eğitimcilerin detaylı görüşleri alınarak modelin güncellenmesi gerekmektedir. Farklı eğitim kurumları ve kademesi düzeyinde yapılabilecek araştırmaların genişletilmesi ise farklı perspektiflerin sunulmasına katkı sağlayacaktır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırmacılar teknolojiyle iç içe büyüyen Z kuşağının teknolojiye hazır bulunma faktörlerini göz önünde bulundurularak algılarının ölçülmesine odaklanabilirler. Bu bağlamda, gelecek araştırmaların konusu modelin elde edilecek bulgular dikkate alınarak geliştirilmesi olabilir. Araştırmacılar gelecekte yapacakları çalışmalarda mikro prototipler geliştirip, uygulayarak sonuçları analiz etmeleri ve uzman görüşlerinin değerlendirilmesiyle modelin sürekli olarak geliştirilmesi beklenmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sunmuştur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş, E., Egeli, G. Z. & Kurgun, O. A. (2023). Meta kampüste eğitim. S. Bertan (Ed.) 23. *Ulusal Turizm Kongresi (13-15 Ekim 2023) Bildirileri Kitabı içinde* (ss.684-699), Denizli: Detay Yayıncılık.

Al-Salman S. & Haider A. S. (2021). Jordanian university students' views on emergency online learning during COVID-19. *Online Learning*, 25, 286–302. <https://doi.org/10.24059/olj.v25i1.2470>

Ariyadewa, P., Wathsala, V., Pradeepan, V., Perera, R., & Atukorale, A. (2010). Virtual learning model for metaverses. *In 2010 International Conference on Advances in ICT for Emerging Regions (ICTer) (pp. 81–85)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICTER.2010.5643267>.

Azmat, M. (2023). Higher education in high gear: revolutionizing the future of learning and teaching with metaverse. *Higher Education Digest*. <https://www.highereducationdigest.com/higher-education-in-high-gear-revolutionizing-the-future-of-learning-and-teaching-with-metaverse>, (Erişim Tarihi: 06.03.2024).

Cairns, R. (2023). Could the 'metaversity' be the college campus of the future? CNN. <https://edition.cnn.com/2023/06/28/americas/metaversity-virtual-reality-morehouse-college-hnk-spc-intl/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

Council of Europe (2021). *Meta-University Report*. <https://www.coe.int/en/web/north-south-centre/meta-university>, (Erişim Tarihi: 21.02.2024)

Çavaş, B., Çavaş, P. H., & Can, B. T. (2004). Eğitimde sanal gerçeklik. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(4), 110-116.

Çicek, I., Bernik, A. & Tomicic, I. (2021). Student thoughts on virtual reality in higher education—a survey questionnaire. *Information, 12*, 151. <https://doi.org/10.3390/info12040151>

Dengel, A., Steinmaurer, A., Müller, L. M., Platz, M., Wang, M., Gütl, C., Pester, A., & Morgado, L. (2024). Research agenda 2030: The great questions of immersive learning research. In M-L. Bourguet, J. M. Krüger, D. Pedrosa, A. Dengel, A. Peña-Rios, & J. Richter (Eds.), *Immersive Learning Research Network - 9th International Conference, iLRN 2023, Revised Selected Papers* (pp. 161-172). (Communications in Computer and Information Science; Vol. 1904 CCIS). Springer Science and Business Media Deutschland GmbH. https://doi.org/10.1007/978-3-031-47328-9_12

Diaz, J.E.M., Saldana, C.A.D. & Avila, C.A.R. (2020). Virtual world as a resource for hybrid education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 15* (15), 94-109. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i15.13025>.

Dreimane, L. F., & Zalite-Supe, Z. (2022). Teaching and learning immersive technology in education sciences. In 2022 8th International Conference of the Immersive Learning Research Network (iLRN) (s.1-5). Vienna, Austria.

Ergüney, M. & Tepe, N. (2023). Metaverse: Bir metafor çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12* (2), 1178-1195. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1278887>

Erofeeva, M., & Kloweit, N. O. (2021). The impact of virtual reality, augmented reality, and interactive whiteboards on attention management in secondary school STEM teaching. In *Proceedings of the 2021 7th International Conference of the Immersive Learning Research Network (iLRN) (pp. 17 May–10 June 2021)*. Eureka, CA, USA.

Ertürk, M., & Şahin, G. (2019). Second Life oyununun sosyal bilgiler öğretiminde deneyimsel öğrenmeye yönelik bir model olarak kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34* (2), 434-459. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018045451>

Garrido-Iñigo, P., & Rodríguez-Moreno, F. (2015) The reality of virtual worlds: pros and cons of their application to foreign language teaching. *Interactive Learning Environments, 23* (4), 453-470.

Getchell, K., Oliver, I., Miller, A. & Allison, C. (2010). Metaverses as a Platform for Game Based Learning. In *24th IEEE International Conference on Advanced Information Networking and Applications (pp.1195-1202)*, Perth, Avustralya. <https://doi.org/10.1109/AINA.2010.125>.

Häfner, P. (2020). Categorisation of the benefits and limitations of immersive technologies for education. *In Proceedings of the 19th International Conference on Modeling & Applied Simulation*, (ss.154-159).

Hassanzadeh, M. (2022). Metaverse, metaversity, and the future of higher education. *Sciences and Techniques of Information Management*, 8 (2), 7-22. <https://doi.org/10.22091/stim.2022.2243>.

Hunvik, S., & Lindseth, F. (2021). Making use of virtual reality for artificial intelligence education. *In Bridges and Mediation in Higher Distance Education*. Cham, Switzerland: Springer.

Ildil, I., Situmorang, D. D. B., Firman, F., Zola, N., Rangka, I. B., & Fadli, R. P. (2022). Virtual reality in Metaverse for future mental health-helping profession: an alternative solution to the mental health challenges of the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Health*, 45 (1), e142-e143.

Kahla, K. B. (2021). University, multiversity, technoversity and metaversity Should the old institution be buried? *Presented at the Snposium "Is There a Tunisian University?" (13 March 2021)*. Tunis, Tunus. (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

Krueger, R.A. & Casey, M.A. (2000). *Focus groups: A practical guide for applied research*. California: Sage Pub

Kuhail, M., A., ElSayary, A., Farooq, S. & Alghamdi, A. (2022). Exploring immersive learning experiences: A survey. *Informatics*, 9 (75).

Laurens-Arredondo, L. A., & Laurens, L. (2023). Metaversity: Beyond emerging educational technology. *Sustainability*, 15 (22), 15844. <https://doi.org/10.3390/su152215844>.

Lee, J., Surh, J., Choi, W., & You, B. (2021). Immersive virtual-reality-based streaming distance education system for solar dynamics observatory: a case study. *Applied Sciences*, 11, 8932.

Lombardi, M.M. (2007). Authentic learning for the 21st century: An overview. [educause learning initiative. http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI3009.pdf](http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI3009.pdf). (Erişim Tarihi: 28.02.2024).

Marsaulina, R. M. (2022). perspectives of software engineering class as gen Z learners on the sustainability of online learning in new normal towards metaversity students. *In 2022 IEEE International Conference of Computer Science and Information Technology (ICOSNIKOM) (pp. 01-07)*. Laguboti, North Sumatra, Indonesia.

Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. New York: Sage.

Masso, N., & Grace, L. (2011). Shapemaker: A game-based introduction to programming. In *Proceedings of the 201116th International Conference on Computer Games (CGAMES) (pp. 27–30 July 2011)*. Louisville, KY, USA.

Mughal, M. Y., Andleeb, N., Khurram, A. F. A., Khurram, A., Ali, M., Aslam, M., & Saleem, M. (2022). Perceptions of teaching-learning force about metaverse for education: A qualitative study. *Journal of Positive School Psychology*, 6 (9), 1738-1745

Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J. & Daneshmand, M. (2023). A survey on the Metaverse: The state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *IEEE Internet of Things Journal*. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2023.3278329>.

Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd Ed.). Sage Publications, Inc.

Pimentel, D., Fauville, G., Frazier, K., McGivney, E., Rosas, S. & Woolsey, E. (2022). *An introduction to learning in the Metaverse*. Meridian Treehouse. <https://scholar.harvard.edu/files/mcgivney/files/introductionlearningmetaverse-april2022-meridiantreehouse.pdf> (Erişim tarihi: 28.02.2024)

PwC (2022). PwC 2022 US metaverse survey, <https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/emerging-tech/metaverse-survey.html>. (Erişim Tarihi: 11.03.2024).

Rojas, E., Hülsmann, X., Estriegana, R., Rückert, F. & Garcia-Esteban, S. (2023). Students' perception of metaverses for online learning in higher education: Hype or hope? *Electronics*, 12, 1867. <https://doi.org/10.3390/electronics12081867>.

Ruwodo, V., Pinomaa, A., Vesisenaho, M., Ntinda, M. & Sutinen, E. (2022). Enhancing Software Engineering Education in Africa through a Metaversity. In *IEEE Frontiers in Education Conference (08-11 October 2022)*, Uppsala, İsveç. <https://doi.org/10.1109/FIE56618.2022.9962729>.

Ryu, S. (2022). An exploratory study on the possibility of metaverse-based korean language subject design. *Korean Journal of General Education*, 16 (2), 289-305

Saad, N., Gedikbey, S. & Bayrakçı, M.(2023). Teachers' opinions on the use of metaverse. *International Journal of Trends and Developments in Education*, 3 (2), 1-14.

Said, G.R.E. (2023). Metaverse-based learning opportunities and challenges: a phenomenological metaverse human–computer interaction study. *Electronics*. 12,1379. <https://doi.org/10.3390/electronics12061379>

Serçek, S. & Korkmaz, M. (2023). Turizm sektöründe Metaverse'ün kullanımına ilişkin sistematik bir literatür çalışması. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*. 6 (5): 701-721. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1228>

Son, N.D. (2022). Integrating e-learning in metaverse for sustainable development of higher education and training. Presented in *International conference on research in management & technovation (16-17 January 2022)*, Da Nang City, Vietnam. <https://doi.org/10.15439/2022M3369>.

Stephenson, N. (1992). *Snow Crash: A Novel*. New York, Bantam Books.

Sutikno, T. & Aisyahrani, A.I.B. (2023). Non-fungible tokens, decentralized autonomous organizations, Web 3.0, and the metaverse in education: From university to metaversity. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 17 (1), 1-15.

Tang, M., Y., Chau, K., Y., Kwok, A., P., K., Zhu, T.& Ma, X. (2022). A systematic review of immersive technology applications for medical practice and education - Trends, application areas, recipients, teaching contents, evaluation methods, and performance, *Educational Research Review*, 35, 1-22. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100429>

Turan, Z. ve Karabey, S., C. (2023). The use of immersive technologies in distance education: A systematic review, *Education and Information Technologies*, 28, 16041–16064. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11849-8>

Vernaza, A., Armuelles, I. & Ruiz, I. (2012). Towards to an open and interoperable virtual learning environment using metaverse at University of Panama. *Technologies Applied to Electronics Teaching (TAEE)*, (13-15 June 2012), Vigo, İspanya. <https://doi.org/10.1109/TAEE.2012.6235458>.

VictoryXR. (2023). Learning in the Metaverse. <https://www.victoryxr.com/metaversity/>.

Virbela. (2023). UCSD Launches its international micro-MBA program. <https://www.virbela.com/case-studies/ucsd>.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı)*. Seçkin Yayınevi: Ankara

Yue, K. (2022). Breaking down the barrier between teachers and students by using metaverse technology in education: based on a survey and analysis of Shenzhen city, China. *In 2022 13th International Conference on E-Education, E-Business, E- Management, and E-Learning (IC4E) (pp. 40-44).*

Zhao, Y., Jiang, J., Chen, Y., Liu, R., Yang, Y., Xue, X., & Chen, S. (2022). Metaverse: Perspectives from graphics, interactions and visualization. *Visual Informatics, 6 (1): 56-67.*

Zuckerberg, M. (2021). Founders letter, 2021. Meta, <https://about.fb.com/news/2021/10/founders-letter/>. (Erişim Tarihi: 09.03.2024).

Yayın Geliş Tarihi: 19.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 29.05.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1470933>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1092-1111
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

INDIVIDUAL SPONTANEITY AND THE POSSIBILITY OF COMMUNITY IN MEAD'S SOCIAL PSYCHOLOGY

Ali Özgür GÜRSOY*

Abstract¹

The central question of the present study is how to understand the spontaneity of the social self in George H. Mead's account of the genesis and structure of the self. Its argument develops in three stages. First, I provide a brief discussion of the notion of the self in relation to social existence in Hegel in order to highlight some salient features that will prefigure some of the claims that Mead makes. Second, I discuss Mead's theory in greater detail in order to emphasize the role of communication and 'attitude-taking' in the constitution of the self. These factors comprise what is particularly original in Mead's account. Finally, I offer an evaluation of Mead's key claims in the context of certain questions concerning the relationship between the individual and community. I think that Mead provides a sound scheme by means of which we can understand the constitution of the self as a social phenomenon and communities as dynamic systems susceptible to transformation in response to individual and/or group action, i.e., without reifying communities. However, the dynamics of social change, for the most part in terms of 'adaptation' in Mead's account, needs some modification, if we want to understand those periods of social upheaval during which the continuity between the 'old' and the 'new' seems minimal.

Keywords: *Mead, Self, Spontaneity, Community, Social Change.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gürsoy, A.Ö. (2024). Individual spontaneity and the possibility of community in mead's social psychology. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1092-1111.

*Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3332-9921,
ozgur.gursoy@ieu.edu.tr

¹Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

MEAD'İN TOPLUMSAL PSİKOLOJİSİNDE BİREYİN KENDİLİĞİNDENLİĞİ VE TOPLULUĞUN OLANAKLILIĞI

Öz

Bu makalenin temel sorusu George H. Mead'in kendilik/benlik oluşumu için sunduğu açıklamada, özünde toplumsal bir varlık olan benliğin kendiliğindenliğini nasıl anlayabileceğimizdir. Makalenin argümanı üç aşamada geliştirilmektedir. İlk olarak, Mead'in temel iddialarını daha netleştirmek adına, Hegel'de benlik ve toplumsallık ilişkisinin bazı hususları tartışılmaktadır. İkinci olarak, Mead'in kuramı iletişimin ve 'tavır-alma'nın önemi vurgulanarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, Mead'in açıklamalarının özgün boyutunu açığa çıkarmaktadır. Son olarak, birey ve toplum arasındaki ilişki üzerinden Mead'in temel iddiaları değerlendirilmektedir. Benliğin toplumsal bir varlık olarak kurulmasını ve toplulukların bireylerin ve grupların eylemlerine göre dönüşüme açık dinamik sistemler oluşunu anlamamızda, Mead'in kuramı geçerli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, toplumsal değişimi nihayetinde 'adaptasyon' kavramı ile açıklayan Mead, eski ve yeni arasındaki benzerliklerin asgari olduğu radikal toplumsal dönüşümleri açıklayabilmek adına geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Mead, Benlik, Kendiliğindenlik, Topluluk, Toplumsal Değişim.*

INTRODUCTION

One of the basic problems of social philosophy is to give a systematic account of the ways in which the accounts we give of our individual experiences and actions in terms of intentions and projects relate to the more abstract accounts in terms of impersonal social forces and norms. It is possible to extract two basic approaches from the prominent theories that have offered solutions to this problem, namely, one that holds the individual human self to be primary and derives the social process from individual psychology, and one that argues for the primacy of the social process in determining individual psychology. We can discern the latter approach in George H. Mead's social psychology, in such claims he makes as: "[w]hat I want particularly to emphasize is the temporal and logical pre-existence of the social process to the self-conscious individual that arises in it" (Mead, 1967, p. 186). However, Mead also wants to retain a place in his account for the individuality, and hence spontaneity, of the social self, rather than conceive of it as a mere reflection of general social norms.

With a few exceptions, literature on Mead's account of the formation of the self by placing itself in the place of others and internalizing the general attitudes of the community has neglected the problematic status of the spontaneity and thus the

creativity of the self in relation to society. Nielsen (2000, p. 143), for instance, argues that Mead's account of reflexivity or self-consciousness has the resources to provide a basis for the dialogical nature of the political by placing creativity at the center of cultural and political action. This claim, however, tends to overstate the potential for creative transformation of society by individual actions and understate the relative inertia of the 'me' as constitutive of the individual self. Silva's account (2010), on the other hand, emphasizing as it does the paradigmatic role played by science as a problem-solving activity in Mead's theory regarding the self, overlooks the extent to which such activity may be historically conditioned. In this sense, even though it is correct to identify Mead's social psychology as serving a foundational role that connects science's problem-solving nature to democracy's deliberative character (Silva, 2007), such accounts tend to emphasize the adaptive nature of the self and thereby neglect the role conflict plays in the material reproduction and transformation of social relations. On the other hand, those accounts which object to Mead's attempt to balance the roles played by both the socially constructed self and the dimension of subjective experience by emphasizing the latter at the expense of the former (Zahavi & Zelinsky, 2023) end up losing sight of the motivation behind Mead's search for such a balance. As has been argued in the literature (Abbott, 2020; Wiley, 2021; Côté, 2023), Mead's interactionist account of the formation of the self can only be understood by keeping these two dimensions together. What is needed, then, is an account of the emergence of the social self that maintains a complex interaction between the spontaneity of the self and the possibility of community.

The question I will address in the following discussion is how to understand the spontaneity of the social self in Mead's account of the genesis and structure of the self. My argument progresses in three stages. First, I provide a brief discussion of the notion of the self in relation to social existence and practices in Hegel in order to highlight some salient features that will prefigure some of the claims that Mead makes. Recalling Mead's debt to Hegel makes visible two significant points: on the one hand, the correct insistence on intersubjectivity as a necessary condition of possibility for subjectivity, but also, on the other hand, the Hegelian acknowledgement of the role conflict plays in the emergence of subjectivity that Mead's account neglects. Second, I discuss Mead's theory in greater detail in order to emphasize the role of communication and 'attitude-taking' in the constitution of the self. These factors comprise what is particularly original in Mead's account. Finally, I offer an evaluation of Mead's key claims in the context of certain questions concerning the relationship between the individual and community. I think that Mead provides a sound scheme by means of which we can understand the constitution of the self as a social phenomenon and communities as

dynamic systems susceptible to transformation in response to individual and/or group action, i.e., without reifying communities. However, the dynamics of social change, for the most part in terms of ‘adaptation’ in Mead’s account, needs some modification, if we want to understand those periods of social upheaval during which the continuity between the ‘old’ and the ‘new’ seems minimal.

THE SOCIAL SELF

The famous sentence from Hegel’s *Phenomenology of Spirit*, “[s]elf-consciousness exists in and for itself when, and by the fact that, it so exists for another; that is, it exists only in being acknowledged,” (Hegel, 1979, p. 111) has given rise to many interpretations. There is basic agreement, however, on the view that this claim, which occurs in the chapter titled “Self-consciousness”, entails that human freedom and self-consciousness are grounded in intersubjectivity. It is safe to claim that what is meant, at the very least, is that the self is not a self-sufficient ‘entity’ preexisting social relationships between individuals, but rather that it arises only on the basis of the kinds of interactions taking place between individuals. Mead makes a distinction between two types of social psychology, one that derives the selves of individuals from the social process in which they are implicated and one that derives the social process from the individual selves (Mead, 1967, p. 222). He advocates the former type and offers an account of the genesis and the structural conditions of self-consciousness that agrees, in basic outline, with the Hegelian view expressed above. He says that: “to be self-conscious is essentially to become an object to one’s self in virtue of one’s relations to other individuals” (Mead, 1967, p. 172).

Hegel’s *Phenomenology of Spirit* is a narration of the forms of consciousness as alternative ways to understand the relation between knowledge claims (what a subject takes the world, broadly understood as both the natural and the historical world, to be) and the world as it really is. Insofar as this subject-object relation is problematic because of skeptical doubts concerning their adequation (correspondence, or validity), Hegel attempts to describe the various ways in which this problem could legitimately arise, and in so doing undercut the skeptical worries. In any claim to know, it is possible to doubt not only the validity of the particular claim, but also the notion of the object presupposed by this claim. Hegel’s basic strategy is to show that such a basic notion is necessary for there to be an experience of objects and, since there is experience of objects, any questioning of the validity of a claim must be relative to other possible notions. Since Hegel denies that there can be an independent criterion of what an adequate notion is, any investigation of a possible notion’s adequacy will have to be

immanent, in the sense that we need to find out why such a notion would come to be experienced as adequate by subjects at some point and why it would come to be seen as inadequate.² Conscious activity is a relation to and a distinguishing from objects, and the *Phenomenology of Spirit* is an examination of the subject's relation to what is other than itself.

Hence the examination of forms of consciousness in which the assessment of knowledge claims proceeds by comparison with simple givens of sense perception, apprehension of universal properties, and the laws of the understanding. In each case Hegel attempts to show that the self-understanding of the form of consciousness involved leads to certain impasses that reveal the inconsistency of the fundamental notion with which it is operating. The introduction of self-consciousness is supposed to be an improvement upon the previous forms of consciousness because here the object to which consciousness is related is itself. The introduction's location within the *Phenomenology*, namely, between consciousness and Spirit, gives us an indication that understanding the 'nature' of self-consciousness will make it possible to understand any relation to an object (and any claim-making) not in terms of the cognitive relation between a single consciousness and a transcendent object, but rather in terms of a social practice governed by a set of agreed upon norms. Spirit signifies social existence and collectively achieved practices, and its self-determination can be measured only against itself. Hence we can see the chapter "Self-consciousness," as involving, at least in part, a determination of the conditions making self-consciousness possible.

Hegel tells us that (the notion of) self-consciousness is "completed" in three moments: "(a) the pure undifferentiated 'I' is its first immediate object, (b) ... this immediacy is itself an absolute mediation, it is only as a supercession of the independent object, in other words, it is Desire. The satisfaction of Desire is ... the reflection of self-consciousness into itself, (c) the truth of this certainty is ... the duplication of self-consciousness" (Hegel, 1979, p. 110). Thus self-consciousness involves an immediate sense of the self as an existing organism as its first moment, and the mediated relationship to otherness in general through desire as its second moment; the final moment is the relationship to another self-consciousness by means of the demand for recognition, and hence the establishment of an interpersonal relationship. Since within the Hegelian dialectical progression of moments of any notion, the third moment subsumes the first two, it can be understood as giving the necessary condition for the first two: any self-relation (individual self-consciousness) depends upon relations with others.

---

² For a clear explication of this point, see (Pippin, 1989).

The self-determination of a living subjectivity first needs to be considered immediately; the self-certainty of this subject (and its sense of an other) is first manifested in terms of its desires. The subject so understood is a living organism whose sense of itself is revealed in desiring and the objects of this desiring are objects to be consumed and mastered—in Hegelian terms, negated. Subjects, however, do not simply live in this way, but they must also somehow determine the way in which they live. The subject understood as mere desire-satisfying organism does not involve a self-relation proper, but a sentiment or feeling of life. Genuine self-relation involves, for Hegel, self-constraint, determining oneself by accepting certain rules and following them. This capacity requires that the subject is able to distinguish between mere desiring (the occurrence of desire) and understanding oneself as desiring; or in other words, the possibility of being able to understand oneself as taking a desire as a self-conscious motive and pursuing certain objects not simply because they happen to satisfy desires but rather because they are deemed as worthy of pursuit. A subject's desire is a self-relation only in the presence of another living self-consciousness: some kind of a social experience is required for self-consciousness and self-determination to be possible. Given the dialectic of lord and bondsman, the kind of social experience at issue is oppositional and conflictual; two subjects whose desires clash are needed for the sort of dialectical movement to establish something like a mutually recognizing group of individual selves.³

This dimension of Hegel's account is significant for understanding both the continuity and the discontinuity with Mead's insistence of the social nature of the self. In Hegel's *Phenomenology of Spirit*, conflict and struggle are essential mechanisms through which self-consciousness emerges and develops. Hegel argues that self-consciousness is not an isolated or solitary experience but is fundamentally social, requiring recognition from another self-conscious being. This process, however, begins with the "struggle for recognition," where two self-conscious individuals confront each other, each desiring to be acknowledged as an independent and autonomous being. This confrontation leads to a life-and-death struggle, reflecting the intense and existential nature of this quest for recognition. The resolution of this struggle results in a dialectic. The master, having risked life and emerging victorious, achieves recognition from the slave but finds it unsatisfactory because it comes from a dependent being. Meanwhile, the slave, through the fear of death and subjugation, is forced into a position of labor. This

---

³ For an account of the way the conflictual nature of the relationship may be developed in alternative accounts, see (Baugh, 2003).

labor, while initially a sign of the slave's subordination, becomes a path to self-consciousness as the slave *transforms and shapes the material world*, thereby gaining a sense of agency and self-worth. Through this dialectical process, both master and slave undergo transformations. The master becomes aware of the limitations of recognition obtained through domination, while the slave, through labor and the development of skills and self-reliance, moves towards an independent self-consciousness. Ultimately, Hegel's account shows that self-consciousness evolves through the dynamics of conflict and reconciliation, highlighting the importance of intersubjective relationships in the formation of a fully realized self-conscious being. Even though Hegel too ultimately argues for the need for reciprocal recognition to be recognized by both parties to the conflict, the *essentially* conflictual nature of their process of emergence threatens self-division and alienation throughout the development of the historical shapes of self-relation.⁴ It is this aspect of conflict as *constitutive* of the self as well as the relationship between the self and community that tends to be understated in Mead's account.

Hegel's claim is that Spirit is "the absolute substance which is the unity of the different independent self-consciousnesses which, in their opposition, enjoy perfect freedom and independence: 'I' that is 'we' and 'we' that is 'I'" (Hegel, 1979, p. 110). This involves the establishment of institutions and practices, and an historical memory, within which the normative force and legitimacy of various claims and actions are to be understood.⁵ Hegel discards the Kantian transcendental ego as the self-determining ground, and instead claims that self-relation involves a minimal self-interpretation within the context of a set of social norms and values. This conception is similar to Mead's claim that the activity of the 'I' is possible only within the limits of the 'me', which is conditioned by the normative practices of a given community. Two problems primarily emerge from such an account: First, how are we supposed to understand the relationship between the community, which is constitutive of the self, and the individual, which can act on the very conditions that make it possible and change them? Second, if rationality is defined relative to the practices of a given community, how do we conceive of the rationality of a change introduced into the community by the individual self, that is to say, how is intelligent reform and revision of communal practices possible in the context of the ever-present possibility of conflict?

---

⁴ See, for example, (Farneth, 2017, especially Chapter 2; Matějčková, 2021).

⁵ In other words, normative force of our various claim-making activities can only be understood if one conceives rationality itself as a social institution. See (Pippin, 2008), chapter 1.

THE ATTITUDE-TAKING SELF

Mead's account of the emergence of the self is based on a theory of communication that involves both what he calls the conversation of gestures and the ability to take on the attitude of others towards oneself. Hence, the self is constituted utterly through a process of social mediation. There is a field of gestures comprising the process of meaning. An individual's gesture indicates a subsequent behavior to another organism and this behavior constitutes the meaning of this gesture. This in itself, however, does not give rise to a self. This form of meaningful activity characterizes organisms engaged in co-operative activity. One organism's act is a stimulus to another to act in a certain way, and the response of this second organism becomes a stimulus to the first one to adjust its behavior to the oncoming response. This is merely behavior with reference to the behavior of others, but it does not call a response within the individual itself (Mead, 1967, p. 144).

The kind of communication that renders a self possible requires that the individual's action (behavior, gesture) affect the individual itself and the effect on the individual be part of the conversation with others. I say something and this calls out a response in the other. Significant speech (or any gesture involving significant symbols) is the one in which I already elicit the response of the other in myself in the process of carrying out the act. This anticipation of what the other's response would be affects what I am saying and thus checks my actions. There is no self unless the individual becomes an object to itself, and meaningful linguistic behavior is, for Mead, the paradigm of behaviors in which the individual becomes an object for itself (Mead, 1967, p. 142). A relation to the self requires that the individual is able to respond to itself as the other responds to it and, in this way, take part in one's own conversation with others. By taking the attitudes of others towards myself, I become aware of what I am saying and I use that awareness to determine what I will say thereafter: "[w]e are finding out what we are going to say, what we are going to do, by saying and doing, and in the process we are continually controlling the process itself" (Mead, 1967, p. 140)

The circuit of communication invoked here as a necessary condition of selfhood resembles the conception of stimulus-response relationship described by John Dewey as a continuous process of co-ordination endowing each of its parts with functional meanings. In this case, my significant gesture is a stimulus for the other to behave in a certain way, yet I must already have an understanding of what this response will be, that is, call out the response in myself that I expect to be called out in the other, in order to know the meaning of what I am saying or doing;

this is possible only if I take the attitude of the other with respect to myself. And we may see the view that presupposes the preexistence of a ready-made self, containing ‘meanings’ that are then expressed and understood by other self-contained selves as involving what Dewey calls the psychological/historical fallacy: “a set of considerations which hold good only because of a completed process, is read into the content of the process which conditions this completed result” (Dewey, 1972, p. 105).

The question which Mead is addressing is the following: “how can an individual get outside himself (experientially) in such a way as to become an object to himself?” (Mead, 1967, p. 138). The preceding discussion suggests that Mead’s answer involves the internalization of the ‘conversation of gestures’ by an individual so as to be able to view itself as a whole from the perspective of others; the self arises in the process of communication when the individual takes the attitude of another and acts towards himself as others do. There are two ‘stages’ to this ‘taking the attitude of the other’: a) the self is constituted by an organization of the particular attitudes of other individuals toward itself in particular social acts in which the individual participates, b) the self is fully constituted by an organization of the social attitudes of what Mead calls the generalized other, that is, the social group as a whole to which the individual belongs. Mead gives the example of someone who says “This is my property, I shall control it” (Mead, 1967, p. 161). This assertion calls out a set of responses in the community in which the individual is implicated and the organized attitude to property must be the same in all members.

The general other is precisely this set of responses common to all members and society is possible on the basis of the regularity and predictability this implies: “there are certain common responses which each individual has toward certain common things, and in so far as those common responses are awakened in the individual when he is affecting other persons, he arouses his own self” (Mead, 1967, p. 162). Thus the generalized other is the common structure of attitudes making self-relation possible. Mead distinguishes between consciousness, which is the field of experience in general (which is private), and self-consciousness, which is the ability to call out in ourselves a set of responses which belong to the others in the group. This ability makes it possible to bring the group attitudes into the individual’s field of direct experience as constitutive of the individual’s self: “the content of the other that enters into one personality is the response in the individual which his gesture calls out in the other,” (Mead, 1967, p. 161) which means that the individual becomes a self to the extent that he is capable of acting with respect to his conditions just like any individual in the community would act. The field of the self extends as far as the set of social relations that constitute it, beyond the

confines of the body, since it is constituted by the set of social attitudes characterizing the community.

The distinction Mead introduces between play and game help us better understand what is involved in the appeal to the general other. In play what we have is the individual adopting a succession of roles by adopting the attitude of the other towards itself and responding to these attitudes. This succession, however, is not governed by a determinate logic, or set of rules. What the individual at play is at one moment does not determine what he is the next moment. In a game, however, there is a definite end and particular actions related to each other with reference to this end, such that they do not conflict; the individual must be able to take the attitude of everyone else involved in the game, and these attitudes (roles) must have definite relationships to each other; this organized set of responses are such that the attitude of one calls out the appropriate attitude of the others. In game, the individual takes on the attitude of the other in order to determine what he is going to do with respect to a common end. The generalized other is this organized set of group attitudes giving the individual the unity of self. Just as the team in, say, a basketball game provides this set of organized responses for the individual player—and to that extent is the general other for the player—the general other is the attitude of the whole community. It introduces regularity and predictability of behavior that constitutes the individual's self: "the self reaches its full development by organizing these individual attitudes of others into the organized social or group attitudes, and by thus becoming an individual reflection of the general systematic pattern of social or group behavior in which it and the others are all involved" (Mead, 1967, p. 158).

This account of the self suggests that the self is completely determined by the regular behavior pattern provided by the society. Mead, however, claims that the self comprises two phases, namely, the 'I' and the 'me'. Basically, the 'I' is the response of the individual to the attitudes of others and the 'me' is the set of attitudes appropriated by the individual. There is a fundamental non-coincidence of the 'I' and the 'me' because of the temporal structure of experience. At any given moment I do not know for certain what my reaction to a given situation will be; all that is given in experience is a set of attitudes which call for a particular response (due to the structure of the self constituted by the general other); however, until after I have responded in a certain way, I do not know whether or not I will perform the particular response called for. Since the 'I' is that which makes the individual's responses possible, it is never given directly in experience, but is given in memory: "if you ask ... where directly in your own experience the 'I' comes in, the answer is that it comes in as a historical figure" (Mead, 1967, p. 174). The 'me'

provides the constraining elements of social control in the structure of the self, whereas the 'I' is that which can assert itself within the limits provided by a given society so as to make change and creativity possible.

It is important to note that the distinction between the 'I' and the 'me' is a functional one for Mead, and hence does not introduce the Kantian divide between the empirical self and the transcendental ego. To the extent that the 'I' is that aspect of the self that can never be given immediately in experience and makes spontaneous judgment possible (according to the a priori rules of the understanding), there are formal similarities between the two accounts; but, for Mead the rules that provide the guidelines for spontaneous behavior are given by the set of social attitudes that are internalized, through the mediation of communication, by the individual. They are subject to change and relative to (a) particular groups within which the individual is situated and (b) the general other as the most abstract level of organized attitudes given by the community in general. Moreover, Mead retains the biological basis of the self by anchoring the possibility of communication in the kind of meaningful interactions that take place between physical organisms, while arguing that these kinds of interactions are not sufficient to give rise to a self.⁶ That is to say, although one organism's gestures that elicit certain responses from other organisms already comprise a field of meaningful behavior, the kind of reflexivity that is entailed by the ability to anticipate the response of the other by taking the attitude of the other towards myself ('put myself in the other's position') requires a kind of reciprocity that is different from simple action-reaction.

THE POSSIBILITY OF SPONTANEOUS ACTION

The structure of the self that comprises the 'I' and the 'me' implies that human spontaneity is possible only within a limited space of socially determined conditions that set certain limits on what can be thought and done. The 'me' is the conventional individual representing the behavioral pattern of the community at large: the kind of attitudes and responses 'everybody' has under specified conditions. A given individual is a member of the community to the extent that she incorporates these sets of attitudes into her experience and reproduces the called-for response when the occasion arises. However, whether she will so react to the attitudes of the community is an open question. In this connection Mead writes of a moral but not a mechanical necessity (Mead, 1967, p. 178). How are we supposed to understand what is involved in this possibility of spontaneous action?

---

⁶ An account that emphasizes this aspect of Mead argument is in (Puddephatt, 2017).

First, part of what is involved in any given individual's reaction to the internalized set of group attitudes is that no two responses are exactly similar. Recall the example of the baseball game mentioned above. In learning the game, I have learned to put myself into the possible positions comprising the game and anticipate what is expected of the one who occupies these positions. For instance, if some other player throws the ball towards me at a certain time during the game, I am expected to catch and move the ball in a certain way. I know that I have committed myself to performing such an action under such circumstances by agreeing to play the game, and my status as a player depends on living up to this commitment. I take it that when Mead mentions moral necessity, he has something similar to this situation in mind. However, I do not know how I am going to act until after I have acted. Before the fact, it is uncertain whether I will fail to catch the ball or move in a certain way. I think that this basic contingency of behavior is what Mead characterizes by 'the lack of mechanical necessity'. But something more than this is at stake in the reaction of the individual to the attitudes of the community, since in my example we could still call the person who fails to respond in the called-for fashion a bad player, if we are convinced that he has understood the game, or simply not a player, if it is clear that he has not understood the game at all; in either case, his response does not call out a change in the rules that define the game, because both success and failure are relative to those rules and nothing new occurs when the individual is still within the parameters defined by those rules. However, if the individual is to bring about something new that could potentially modify the general other, he must be spontaneous in a stronger sense.

Mead refers to the notion of emergence to explicate the kind of novelty that is rendered possible by the reaction of the individual to the internalized behavioral pattern of the community (Mead, 1967, p. 198). Emergence involves a reorganization of the already given elements in the social space that at the same time brings about something that was not given before. For instance, water is a combination of hydrogen and oxygen atoms, but new properties can be attributed to it that are not true of the separate elements. Analogously, Mead suggests that the set of organized habits that make up the 'me' do not preclude originality, because the individual can make a different response to the attitudes of the community under specific circumstances. The example Mead uses is that of the scientist who formulates a new hypothesis in order to provide a solution to a problem posed by the incongruence between a given phenomenon and a given theory hitherto upheld (Mead, 1967, p. 197). The scientist observes a phenomenon that cannot be explained by recourse to a theory that has been successful in explaining other phenomena. Although he has internalized the set of attitudes characterizing the community, in this case the scientific community, and evokes the called-for

responses on a given occasion, when he formulates a new hypothesis in order to explain the incongruent phenomenon, he formulates something new, which was not given to him before in the attitudes of the community. This constitutes the response of the 'I' with respect to the 'me': "the attitudes involved are gathered from the group, but the individual in whom they are organized has the opportunity of giving them an expression which perhaps has never taken place before" (Mead, 1967, p. 198).

It is clear that the kind of novelty that emerges in this example does not require a radical change in the fundamental rules of the relevant community. On the contrary, the scientist is able to formulate a new hypothesis precisely because she has internalized the scientific norms governing what counts as a good hypothesis, scientific reasoning and testing. To this extent, the novelty is an enrichment of the community involved. The new hypothesis becomes part of the co-operative activity that binds together the community of scientists. Mead's point is that we should think about creative activity in these terms. The response of the 'I' involves an adaptation that affects both the self and the social environment that constitutes the self. Hence, we need to see the dynamic interaction between the self and the community as a process of evolution in which the self is not a passive reflection of the conditions imposed upon it by the community, but rather changes the community through actively responding to those conditions in imaginative and original ways.

The possibility for this kind of creative activity is inscribed into the very structure of the self to the extent that each individual first adopts the general standpoint of the community and then responds to it. This response involves the adaptation of the individual to this standpoint, but at the same time it introduces changes, however small, into the social group, thereby modifying the set of common responses comprising that standpoint. Most individuals have peculiar ways in which they relate themselves to those around them and, given a sufficiently small community, these quirks of behavior acquire significance not just for the individual but also for those around him. For Mead what distinguishes the genius, the individual who makes the wider society noticeably different, is not a qualitative gap, because "they are simply carrying to the *n*th power this change in the community by the individual who makes himself a part of it, who belongs to it" (Mead, 1967, p. 216).

The dynamic give-and-take relationship between the community and the individual Mead articulates appears to be similar to the relation between tradition and innovation articulated by what could be broadly characterized as hermeneutic philosophy. For instance, Ricoeur defines tradition as "not the inert transmission of

some already dead deposit of material but the living transmission of an innovation always capable of being reactivated by a return to the most creative moments of poetic activity” (Ricoeur, 2012, p. 68). Tradition, according to Ricoeur, is characterized by a dialectic of sedimentation and innovation defining the basic contours of a community or civilization: cultural forms come into being, make possible rule-governed interactions between individuals, and are subject to transformation as these interactions produce new forms in relation to the previous ones.⁷ This view affords a sense of continuity to remain intact between the old and the new, and it renders the transformations that occur within communities intelligible by providing the common elements between the two.

Mead also establishes a continuity-within-change by discerning a universal element in the specific actions of the individual with respect to the set of attitudes comprising the community. For instance, consider his claim that “the only way in which we can react against the disapproval of the entire community is by setting up a higher sort of community which in a certain sense out-votes the one we find. A person may reach a point of going against the whole world about him . . . [b]ut to do that he has to speak with the voice of reason to himself. He has to comprehend the voices of the past and of the future. That is the only way in which the self can get a voice which is more than the voice of the community” (Mead, 1967, p. 168). His point is that, although the communal attitudes provide the basis that defines intelligible action for the individual—“the things one cannot do are what everyone would condemn”—and makes a self possible, nonetheless the individual is not completely bound by the community. In replying to the community, the individual can insist that a certain change in the communal norms take place; in fact, he claims that we are continually changing our social system in some respect, and we are doing so intelligently because we can think. Since Mead does not appear to subscribe to a notion of rationality that would transcend the order of social interactions and since the normative force of reasons, in his account, is relative to the particular practices of a given community, the rationality of the protest described above presents a problem. We can express this in the form of a paradox: either there was something wrong with the general other all along and what is wrong can be clearly established (in which case one wonders why the general other has hold on any individual), or the protesting individual is wrong, since there is nothing he can appeal to immediately.

A way out of this dilemma is provided by Mead’s account of communication and the universality that characterizes it: “[r]ationality means that

---

⁷ The constitutive role of time in the formation of the self is discussed in (Jackson, 2010).

the type of the response which we call out in others should be so called out in ourselves, and that this response should in turn take its place in determining what further thing we are going to say and do. What is essential to communication is that the symbol should arouse in one's self what it arouses in the other individual. It must have that sort of universality to any person who finds himself in the same situation" (Mead, 1967, p. 149). Hence the field of communication, which makes the self possible within a social process, contains an essential dimension of universality. In adopting the attitude of the other towards myself, I thereby understand what it means to think and act in the way others do; and moreover, I understand the very meaning of my own thoughts and actions only because I have already imported the attitude of the community towards such thoughts and actions into the very structure of my own self. Rational society is not limited to any specific set of individuals and is, in principle, unlimited. I think that it is this feature of communication that allows Mead to be able to claim that the individual can make a rational protest against the community and insist that a reform take place: "the meaning is as universal as the community; it is necessarily involved in the rational character of [the community of universal discourse]; it is the response that the world made up out of rational beings inevitably makes to our own statement" (Mead, 1967, p. 195).

Significant symbols are universal not only because they are used by all members of the community, but also, more importantly, because they can be potentially used by anybody. I think that the kind of universality that emerges as a result is helpful in understanding the way novelty and change is introduced into a community by the particular contributions of an individual when these contributions can be incorporated within the social process without challenging the fundamental norms of the community too much. When it is clear that the interests of the individual demands do not go completely against the grain, but rather are in more or less harmony with the interests implied by the attitudes of the community, then we can see how there can be intelligent reform. However, we also need to consider the cases when there is a conflict between the demands of the individual and those of the community that appear unsurpassable. For instance, Mead refers to Jesus in order to argue that although he was stoned and put to death, he was an individual who took "the attitude of living with reference to a larger society. That larger state was one which was more or less implied in the institutions of the community in which they lived. Such an individual is divergent from the point of view of what we would call the prejudices of the community; but in another sense he expresses the principle of the community more completely than any other" (Mead, 1967, p. 217).

I suspect that ‘what we would call the prejudices of the community’ in this case were taken to be vital to the very existence of the community by those who stoned Jesus. He was seen as someone who was inciting son against father, neighbor against neighbor. The appeal to the universality implied by the possibility of communication serves as a good ideal which could unite the divergent claims made by individuals; but if it is not to remain a formal and abstract form of cohesion, then we need to attend to the kinds of conflicts that arise between individuals and the community, but also among different communities, due to divergent interests.⁸ I think that Mead’s emphasis on co-operative activities as the paradigm cases of socialization causes him to overlook the ways in which the apparent cohesion of the social process might conceal more fundamental conflicts. The social organization of labor in nineteenth century Europe achieved great productive powers, both materially and intellectually, at the expense of the working classes that were excluded from sharing any of the benefits generated by their activities. We could refer to the ‘developed countries’ today in order to make a case for the basic truth in Mead’s claim that intelligent reform is possible. However, even if we assume that the relevant situation today contains no such conflicts, such progress was possible as a result of a hundred and fifty years of social struggle, through communication to be sure, but more often than not through violence—and it took two world wars, and the prospect of a third, for certain kinds of social and economic reforms to be taken seriously.

John Stuhr claims that “the self ... arises in society, but individuals—selves with individuality—require (and in turn sustain) communities. For individuals to flourish, societies must become communities” (Stuhr, 1994, p. 15). According to him Mead fails to distinguish between society and community, and to that extent misses the insight expressed in the quotation. I do not think that the assessment is quite fair. It is true that Mead uses the terms ‘group’, ‘community’, and ‘society’ interchangeably most of the times. But the relevant distinctions can be made according to his general account. His distinction between play and game emphasizes precisely the role of common ends in the latter to bestow a sense of unity to the different roles and functions involved. A community requires selves who share goals and interests, and who agree on the ways in which they are to be pursued. Richard Rorty makes the same point when he says that part of what is involved in the question ‘who are we?’ is: “what unifying ideal can we find to make us less like a mob and more like an army, less like a people thrown together

---

⁸ This tendency in Mead’s account to understate the role of conflict parallels his tendency to understate the affective dimension of the self’s relation to others. On the latter point, see (Honneth, 2008, p. 42).

by accident and more like people who have united to accomplish a task?” (Rorty, 1996, p. 1). I think that Mead’s more general account of the constitution of the self allows us to see that this is the case, while cautioning us not to take this for granted. The kind of cohesion attributed to communities is usually achieved at the expense of those who are not deemed members, and communities can easily turn into mobs (one recalls lynching sprees in southern United States). Less limited and more abstract societies allow one to remain open to the possibility of adopting different attitudes and perspectives, but they do not provide enough concrete unity for the individual. The dilemma ‘society or community’ is more acutely felt today under the imperatives of globalization.⁹

CONCLUSION

I think that Mead’s account provides a good general framework to conceptualize the basic elements involved in the relationship between the self and the social process, and it helps us see that there may not be a dilemma. He says that there are two kinds of socially functional classes in highly organized societies, namely, concrete social classes such as political parties and clubs, in which individual members are directly related to each other, and abstract social classes such as the class of debtors and that of creditors, in which members are related to each other more indirectly (Mead, 1967, p. 157). I see no reason not to include even more concrete social units such as the family in the former type. The important point is that these are functional unities and should not be reified. An individual is a member of many communities at once, and the boundaries of the communities are not given once and for all: “the given individual’s membership in several of these abstract social classes . . . makes possible his entrance into definite social relations . . . with an almost infinite number of other individuals who also belong to . . . one or another of these abstract social classes . . . cutting across functional lines of demarcation which divide different human social communities from one another, and including individual members from several . . . such communities” (Mead, 1967, p. 157).

Ultimately, what must be acknowledged is the possibility of surprising and unexpected responses by individuals, which an overemphasis on predictability and regularity may overlook. Individuals, who are partially constituted by the internalization of the attitudes of others, may nonetheless refuse to provide the called-for response. The individual in such a situation knows that s/he is supposed

---

⁹ For an account of interactionism that tackles the role of power in the formation of the self, see (Côté, 2019).

to behave in a certain way when acted upon, but he may come to not give the required response. Something new occurs and introduces a change into what Mead calls the general other. As Hegel noticed, the normative force of the general other is the result of a historical process and internal to the set of practices it signifies. It makes individual selves possible within a social process united by common ends. However, its force is not absolute and is susceptible to change in view of the demands individuals introduce into it. If the common ends that bring cohesion to the social process are not to remain merely formal, we need to allow for the possibility of divergent interests, since the establishment of such ends is a task to be accomplished and not to be taken for granted.

In extending Mead's account by recalling the dimension of conflict present in its Hegelian precedent, it becomes clear that the tension between individual spontaneity and social conformity is not merely a theoretical abstraction but a dynamic aspect of lived experience. The individual, while deeply embedded in a web of social relationships, continuously negotiates personal agency within the boundaries set by these social structures. This negotiation is not a passive assimilation but an active process of engagement where the individual can assert personal interpretations and responses. This perspective necessitates recognizing that the social process is inherently dialogical, wherein the individual's capacity to innovate and resist prescribed roles is fundamental to the evolution of social norms. Thus, the very fabric of society is woven from these countless interactions where individual agency challenges and reshapes collective expectations, leading to a more nuanced understanding of social order that includes the potential for transformation.

Furthermore, acknowledging the role of conflict and divergence within Mead's framework highlights the importance of pluralism in social cohesion. The presence of multiple, and at times conflicting, interests within a community does not signify a breakdown of social unity but rather its complexity and resilience. Social cohesion is sustained not by the suppression of individuality but by the accommodation of diverse perspectives that contribute to the collective good. Therefore, Mead's concept of the general other should be expanded to account for the fluid and contested nature of social norms. This approach, therefore, suggests a view of social theory which emphasizes that the stability of any social system is contingent upon its ability to adapt to the creative and often unpredictable contributions of its members. By embracing this view, we can better appreciate the dynamic interplay between individual agency and social structure, ultimately fostering a more inclusive and adaptable understanding of community life without neglecting the possibility of radical disagreement.

Author's Contribution and Declaration of Conflict of Interest: The author declares that this study is a single-author article, and the contribution of the author is %100. The author also declares that there is no conflict of interest.

REFERENCES

Abbott, O. (2020). The self as the locus of morality: a comparison between Charles Taylor and George Herbert Mead's theories of the moral constitution of the self. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 50 (4), 516-533.

Baugh, B. (2003). French Hegel: from surrealism to postmodernism (1st ed.). Routledge.

Côté, J.-F. (2019). The past, present, and future of G. H. Mead in symbolic interactionism: a dialectical encounter around the issue of feminism, power, and society. In *The Interaction Order* (Vol. 50, pp. 117–140). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0163-239620190000050006>

Côté, Jean-François (2023). George Herbert Mead and psychoanalysis. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 15 (2).

Dewey, J. (1972). The early works of John Dewey, volume 5, 1882 - 1898: early essays, 1895-1898 (J. A. Boydston, Ed.; First Edition). Southern Illinois University Press.

Farneth, M. (2017). Hegel's social ethics: religion, conflict, and rituals of reconciliation. Princeton University Press.

Hegel, G. W. F. (1979). Phenomenology of spirit. Oxford University Press, USA.

Honneth, A. (2008) Reification: a new look at an old idea. Oxford University Press.

Jackson, S. (2010). Self, time and narrative: re-thinking the contribution of G. H. Mead. *Life Writing*, 7 (2), 123–136. <https://doi.org/10.1080/14484520903445255>

Matějčková, T. (2021). Hegel's conception of personal difference. *The Journal of Speculative Philosophy*, 35 (1), 50–70. doi: <https://doi.org/10.5325/jspecphil.35.1.0050>

Mead, G. H. (1967). Mind, self, and society from the standpoint of a social behaviorist (C. W. Morris, Ed.). The University of Chicago Press.

Nielsen, G. (2000). Looking back on the subject: Mead and Bakhtin on reflexivity and the political . In: Brandist, C., Tihanov, G. (eds) materializing Bakhtin. St Antony's Series. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230501461_8

Pippin, R. B. (1989). Hegel's idealism: the satisfactions of self-consciousness. Cambridge University Press.

Pippin, R. B. (2008). Hegel's practical philosophy: rational agency as ethical life (1st ed.). Cambridge University Press.

Puddephatt, A. J. (2017). George Herbert Mead. In M. H. Jacobsen (Ed.), The interactionist imagination: studying meaning, situation and micro-social order (pp. 95–119). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/978-1-137-58184-6_4

Ricoeur, P. (2012). Time and narrative: volume I (K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.; 1st edition). The University of Chicago Press.

Rorty, R. (1996). Who are we?: moral universalism and economic triage. *Diogenes*, 44 (173), 5–15. <https://doi.org/10.1177/039219219604417302>

Silva, F. C. (2007). Re-examining Mead: G. H. Mead on the material reproduction of society. *Journal of Classical Sociology*, 7, 291-313

Silva, F. C. (2010). Mead and modernity. Science, selfhood, and democratic politics (Lexington Books).

Stuhr, J. J. (1994). Rendering the world more reasonable: The practical significance of Peirce's normative science. In Peirce and value theory (p. 3). John Benjamins. <https://www.jbe-platform.com/content/books/9789027276612-sc.6.04stu>

Wiley, N. (2021), "Reflexivity in George Herbert Mead", Denzin, N.K., Salvo, J. and Chen, S.-L.S. (Ed.) Radical interactionism and critiques of contemporary culture (Studies in Symbolic Interaction, Vol. 52), Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 61-72. <https://doi.org/10.1108/S0163-239620210000052005>

Zahavi, D. and Zelinsky, D. (2023). "Experience, subjectivity, selfhood: beyond a Meadian sociology of the self", *Journal for the Theory of Social Behaviour* volume 54, (Issue 1) p. 36-51

Yayın Geliş Tarihi: 22.11.2023
Yayına Kabul Tarihi: 02.08.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1394290>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1112-1124
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN MUHASEBE İHTİYATLILIĞI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ

Serkan TERZİ*

İsmail KOCABIYIK**

Öz¹

Bu araştırmanın amacı, küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığı üzerine etkisinin incelenmesidir. Bu doğrultuda 2005-2012 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin finansal verileri analiz edilmiştir. Analize dahil edilen şirketlerin finansal verileri, Kamuyu Aydınlatma Platformu ile Thomson Refinitiv Datastream programı kullanılarak temin edilmiştir. Çalışmada 2005-2007 dönemleri kriz öncesi dönemi, 2008-2009 dönemleri kriz dönemi, 2010-2012 dönemleri ise kriz sonrası dönemleri olarak kategorize edilerek analize dahil edilmiştir. Çalışmada muhasebe ihtiyatlılığının ölçümünde piyasa değerinin defter değerine oranı ile C skor kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler için birim kök ve çoklu bağlantı testleri yapılmıştır. Krizin ihtiyatlılık üzerine etkisinin tespitinde panel veri analizi ve Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular; küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılık düzeyi üzerinde etkili olduğunu, kriz döneminde ihtiyatlılık düzeyinin azaldığını, kriz döneminden sonra ise kriz öncesine ve kriz dönemine göre ihtiyatlılığın daha fazla arttığını göstermektedir. Çalışmada finansal kriz dönemi ile muhasebe ihtiyatlılığı üzerinde negatif yönlü bir ilişki, kriz döneminden sonra ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Kriz, Muhasebe, İhtiyatlılık.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Terzi, S., & Kocabiyik, İ. (2024). Küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığı üzerine etkisinin incelenmesi: Borsa İstanbul örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1112-1124.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-0151-8082, serkanterzi@karatekin.edu.tr

** Arş. Gör., İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-1978-3629, ismailkocabiyik@beykent.edu.tr

¹ Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

EXAMINING THE IMPACT OF THE GLOBAL FINANCIAL KRZDIS ON ACCOUNTING CONSERVATISM: EVIDENCE FROM BORSA ISTANBUL

Abstract

The purpose of this study is to examine the impact of the global financial crisis on accounting conservatism. Accordingly, the financial data of companies traded on Borsa Istanbul between 2005 and 2012 are analyzed. The financial data of the companies included in the analysis were obtained using the Public Disclosure Platform and Thomson Refinitiv Datastream program. In the study, 2005-2007 periods were categorized as pre-crisis period, 2008-2009 periods as crisis period and 2010-2012 periods as post-crisis period. In the study, the ratio of market capitalization to book value and C score are used to measure accounting conservatism. Unit root and multicollinearity tests were conducted for the variables used in the analysis. Panel data analysis and Driscoll-Kraay robust estimator are used to determine the impact of the crisis on conservatism. The findings show that the global financial crisis has an impact on the level of accounting conservatism, that the level of conservatism decreased during the crisis period, and increased more post-crisis period compared to the pre-crisis and crisis period. In the study, a negative relationship was found between the financial crisis period and accounting conservatism, while a positive relationship was found in post-crisis period.

Keywords: *Financial Crisis, Accounting, Conservatism.*

GİRİŞ

1929 yılında yaşanan büyük buhrandan günümüze kadar Dünya’da çok sayıda ekonomik kriz yaşanmıştır. 2007 yılının sonunda başlayan küresel finansal krizi ise, etkilediği ülkeler bakımından, diğer krizlerden oldukça farklı olmuştur (Ertuğrul vd., 2010, s.60). Küresel finansal krizinin ortaya çıkmasında Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yüksek faizli ipotek piyasasının çökmesinin yanında muhasebe ve denetim ile ilgili faktörler de etkili olmuştur (Öztürk & Gövdere, 2010, s.382).

Küresel finansal kriz, finansal sistemin istikrarına ilişkin ciddi kaygıları da gündeme getirmiş, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da birçok kurumsal kayba neden olmuştur (Lin vd., 2014, s.20). Türkiye’de ise gayri safi milli hasıla büyüme oranları 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yavaşlamaya başlamış, 2009 yılında ise keskin bir düşüş ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yavaşlama işgücü piyasalarında da etkili olmuştur (Öztürk & Gövdere, 2010, s.385-388).

Küresel finansal kriz, 2007 yılının ilk yarısından itibaren başlayarak 2008 yılı boyunca etkilerini göstermiştir. Etkileri bazı ülkelerde ise 2009 yılında belirgin hale gelmiştir (Al-Hroot vd., 2017, s.151). Amerikan Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu’na göre Amerika Birleşik Devletleri’nde küresel finansal krizi, Aralık 2007 yılında başlamış ve Haziran 2009 yılında son bulmuştur. Küresel finansal krizin neden olduğu resesyon, resmi olarak Haziran 2009’da son bulmuş görülsede

ekonomideki düzelmenin etkisi 2009 yılında yeterli düzeyde olmamıştır (Beams & Yan, 2015, s.160). Ancak bu kriz, Türkiye’de, özellikle 2008 yılının ikinci yarısından itibaren etkisini göstermeye başlamıştır (Ertuğrul vd., 2010, s.63). Bu nedenle, bu çalışmada kriz dönemi olarak 2008-2009 yılları kullanılmıştır.

Yetersiz raporlama ve denetimin de krizin bir nedeni olarak görülmesinden dolayı küresel finansal krizle birlikte çeşitli düzenleyici kuruluşlar tarafından da düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle denetim alanında işletmelerin sürekliliğinin değerlendirilmesine yönelik yeni düzenlemeler getirilmiştir (Terzi & Kıymetli Şen, 2021, s.793).

Finansal raporlama ile ilgili olarak Dünya’da birçok ülkede ve Türkiye’de de uygulanan Uluslararası Muhasebe Standartları’nda “ihtiyatlılık” ile ilgili açıklamalar yer almaktadır.

Yayınlanmış olan kavramsal çerçevenin 2.16. maddesinde ihtiyatlılık, “belirsizlik koşullarında yargıda bulunurken temkinli davranmak” şeklinde tanımlanmıştır. Yine aynı maddede ihtiyatlı davranmak kavramı, “varlıkların ve gelirin olduğundan yüksek gösterilmemesi ve yükümlülüklerin ve giderlerin olduğundan düşük gösterilmemesi” şeklinde tanımlanmıştır.

Benzer şekilde Al-Hroot vd. (2017, s.152) de muhasebe ihtiyatlılığını “şirketin net varlıklarının değerinin düşürülmesi, davalardan kaynaklanabilecek olası risklerin ve sonuçların önlenmesi ve tüm taraflara daha doğru verilerin sunulması” şeklinde açıklamaktadır. Muhasebe ihtiyatlılığı, ilerde ortaya çıkabilecek olası zarar ve giderlerin muhasebeleştirilmesine imkan sağlarken, ilerde ortaya çıkacak gelirlerin muhasebeleştirilmesine imkan sağlamaz. Bu nedenle şirketler ihtiyatlılık gereğince varlıklar için en düşük alternatifi, yükümlülükler için ise en yüksek alternatifi raporlamalıdır (Vichitsarawong vd., 2010, s.39-40).

Türkiye’de Terzi ve Kıymetli Şen (2021) tarafından yapılan finansal krizin denetçi ihtiyatlılığı üzerinde etkisi ile Kaya ve Akbulut (2021) tarafından yapılan Türkiye’de bankaların kredi verme kabiliyeti ile muhasebe ihtiyatlılığı arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar olmakla birlikte krizlerin muhasebe ihtiyatlılığı üzerine etkisini inceleyen yeterli ampirik çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın bulguları, ihtiyatlılık ile finansal kriz arasındaki ilişkiye dair kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemi kapsayacak şekilde ampirik bulgular sağlayarak bu alanda gelecekteki araştırmacılara da yardımcı olacaktır. Bu nedenle bu çalışma, ihtiyatlılık ve finansal kriz arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmaları tamamlayıcı bir özellik taşıyacaktır. Bunun yanında Türkiye’de düzenleyici kurumlara, şirketlere bu konuda yapacakları değerlendirmelerde de yardımcı olabilecektir.

Bu çalışmada, küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığı üzerine etkisi incelenmiştir. Bu etkinin incelenmesi için Borsa İstanbul’da 2007-2012 yıllarında kesintisiz işlem gören 153 şirket analize dahil edilmiştir. 2005-2007 dönemleri kriz öncesi dönemi, 2008-2009 dönemleri kriz dönemi, 2010-2012 dönemleri ise kriz

sonrası dönemleri olarak kategorize edilmiştir. Çalışmada muhasebe ihtiyatlılığının ölçümünde piyasa değerinin defter değerine oranı ile Basu (1997) modeli esas alınarak geliştirilen C skor değeri kullanılmıştır. Krizin ihtiyatlılık üzerine etkisinin tespitinde panel veri analizi ve Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, 2008 küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılık düzeyi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre kriz döneminde ihtiyatlılık düzeyinin azaldığı, ihtiyatlılığın kriz döneminde sonra ise kriz öncesine ve kriz dönemine göre daha fazla arttığı tespit edilmiştir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Kriz dönemlerinde şirketlerin borçlanma kapasiteleri önemli ölçüde sınırlanmaktadır. Bu nedenle de şirketlerin fonlama kabiliyetlerini güçlendirmede muhasebe ihtiyatlılığı önemli olmaktadır (Balakrishnan vd., 2016, s.515). Bu dönemde yöneticiler iyi haberleri ön plana çıkarmak, kötü haberleri ise geride tutmak isterler. Bundan dolayı, kriz döneminde yöneticiler üzerinde baskı artmaktadır.

Literatürde finansal kriz ile muhasebe ihtiyatlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmaların bazılarında Asya krizinin (Vichitsarawong vd., 2010; Warganegara & Vionita, 2010), bazılarında ise küresel finansal krizin (Balakrishnan vd., 2016; Al-Hroot vd., 2017; Ghasemi & Sarlak, 2018; Houcine, 2021) muhasebe ihtiyatlılığı ile ilişkisi incelenmiştir.

Vichitsarawong vd. (2010), Hong Kong, Malezya, Singapur ve Tayland'daki 1997 yılındaki Asya'da yaşanan finansal kriz döneminde ihtiyatlılık ve kazançların zamanlılığını incelemiştir. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Basu (1997) modeli kullanılmıştır. Araştırmada kriz döneminde ihtiyatlılığın ve kazançların zamanlılığının düşük olduğu, ancak kriz sonrası dönemde iyileştiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kriz sonrası dönemde ihtiyatlılık ve zamanlılığın kriz öncesine göre çok daha fazla olduğu görülmüştür. Buna göre kriz döneminden sonra ihtiyatlılığın arttığı tespit edilmiştir.

Warganegara ve Vionita (2010), Endonezya'da Asya finansal krizinin muhasebe ihtiyatlılığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Basu (1997) modeli ile bu modeli esas alan iki model ve tahakkukları esas alan model kullanılmıştır. Bu araştırma, kriz döneminde Endonezya'daki muhasebe uygulamalarının anlamlı bir düzeyde ihtiyatlılık sergilemediğini ortaya koymuştur.

Francis vd. (2013), S&P'de finansal kriz döneminde muhasebe ihtiyatlılığının hisse değeri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Khan ve Watts (2009) tarafından geliştirilen C skor, çarpıklık değerleri ve piyasa değerinin defter değerine oranı kullanılmıştır. Araştırmada kriz döneminde

muhasebe ihtiyatlılığı ile hisse getirisi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Balakrishnan vd. (2015), 2007-2008 finansal kriz döneminde muhasebe ihtiyatlılığının firma düzeyindeki yatırımlar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Khan ve Watts (2009) tarafından geliştirilen C skor, çarpıklık değerleri ve Basu (1997) modeli esas alan bir model kullanılmıştır. Araştırmada firmaların kriz öncesinde muhasebe ihtiyatlılık düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Al-Hroot vd. (2017), Ürdün'de ticari bankaların finansal krizden önce ve kriz dönemleri ile muhasebe ihtiyatlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Basu (1997) modeli kullanılmıştır. Araştırmada, küresel finansal kriz öncesindeki (2005-2007) dönemi ile muhasebe ihtiyatlılığı karşılaştırıldığında, kriz döneminde (2009-2011) muhasebe ihtiyatlılığında bir artış olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca, küresel finansal kriz öncesindeki 2005-2007 dönemi için muhasebe ihtiyatlılığı düzeyine kıyasla, 2009 ile 2011 arasındaki kriz döneminde muhasebe ihtiyatlılığı düzeyinin üç yıllık bir süre boyunca istikrarlı bir şekilde arttığı bulunmuştur.

Ghasemi ve Sarlak (2018), finansal krizin İran'daki bankaların muhasebe ihtiyatlılığı ve şeffaflığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde hisse başına kazanç endeksi kullanılmıştır. Bu araştırmada, finansal krizin bankaların ihtiyatlılık uygulamalarını ve şeffaflığını etkilediği tespit edilmiştir.

Houcine (2021), finansal krizin Fransız şirketlerinin muhasebe ihtiyatlılığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada ihtiyatlılığın ölçümünde Basu (1997) modeli kullanılmıştır. Araştırmada, kriz döneminde şirketlerin ihtiyatlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü şirket yöneticilerinde bu dönemde iyi haberleri iletmek, buna karşın kötü haberlerin fark edilmesini geciktirmek için daha agresif olma eğilimi ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda açıklanan bazı çalışmalarda finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığını üzerinde etkisi olduğu, bazılarında ise anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Ancak Balakrishnan vd. (2016) yaptıkları çalışmada kriz döneminde şirketlerin yabancı kaynak kullanım imkanlarının sınırlandığı ve bunun için de şirketlerin ihtiyatlılık uygulamalarını azaltma yoluna gittiği ifade edilmektedir. Bu nedenle de kriz döneminde ihtiyatlılık uygulamalarının azalması beklenmektedir. Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığını azaltan bir etkisi olmuş mudur?
2. Finansal kriz döneminden sonra muhasebe ihtiyatlılığı devam etmiş midir?

ARAŞTIRMA TASARIMI

Veri Seti Seçimi ve Veri Toplama

Araştırmaya Borsa İstanbul'da 2005-2012 yılları arasında işlem gören, finansal kuruluşlar, yatırım holding, yatırım ortaklıkları ve gayrimenkul ortaklıkları dışındaki 217 şirket dahil edilmiştir. Analize dahil edilen şirketlerin verileri Eikon with Datastream programı ve şirketlerin yıllık finansal raporlarından temin edilmiştir. Söz konusu şirketlerden 39'unun finansal kuruluş olması, 4'ünün özel hesap dönem içermesi, 15'inin eksik veri içermesi ve 6'sının ise uç değer içermesi nedeniyle bu şirketler analizden çıkartılmış ve analize 153 şirket verileri (1.224 gözlem) ile devam edilmiştir.

Araştırmada kriz öncesi dönem 2005-2007, kriz dönemi 2008-2009 ve kriz sonrası dönem olarak 2010-2012 yılları esas alınmıştır. Kriz öncesi 3 dönem, kriz sonrası da 3 dönem analize dahil edilmiştir. Bu ayrımın yapılmasının nedeni ise veri setinin dengeli bir şekilde gruplandırılmasıdır (Terzi & Kıymetli Şen 2021).

Yöntem ve Değişkenler

Literatürde muhasebe ihtiyatlılığının ölçümüne ilişkin çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar, kazanç/hisse senedi getiri ilişkisi ölçüleri, gelir tablosu ölçüleri ve bilanço ölçüleri şeklinde sınıflandırılmaktadır (Al-Hroot vd., 2017, s.152). Bu çalışmada muhasebe ihtiyatlılığının ölçümünde önceki çalışmalarda da kullanılmış olan "piyasa değerinin defter değerine oranı (PDDD)" ile Khan ve Watts (2009) tarafından Basu (1997) modeli esas alınarak geliştirilen C skor değeri (CSkor) kullanılmıştır. Şirketler ihtiyatlılık kapsamında işlemlerin muhasebeleştirilmesinde gelecekteki olumsuzlukları dikkate alarak varlıkların değerini düşük olarak raporlamaktadırlar. Bu nedenle de ihtiyatlılık, şirketlerin varlıklarının veya gelirlerinin temkinli (karşılık ayırmak vb.) raporlanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle de piyasa değeri ile defter değerinin oranı şirketlerin ihtiyatlılık düzeylerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. (Özer & Merter, 2020, s.4)

Araştırmaya önceki çalışmalarda da kullanılmış şirket büyüklüğü (toplam aktifin doğal logaritması, BUYK), finansal kaldıraç oranı (FKO) ve aktif kârlılık oranı (AKK) kontrol değişkenleri olarak dahil edilmiştir.

Araştırma sorularının test edilmesi için 3 model oluşturulmuştur. İlk modele kriz öncesi ölçümünde kullanılan KRZO değişkeni ile kriz döneminin ölçümünde kullanılan KRZD değişkeni dahil edilmiştir. Buna göre Model 1 aşağıdaki gibi oluşmaktadır.

$$PDDD_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZO_{it} + \beta_2 KRZD_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1a)$$

$$CSkor_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZO_{it} + \beta_2 KRZD_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1b)$$

Finansal kriz öncesi dönem ile kriz döneminde muhasebe uygulamalarında ihtiyatlılık düzeyinin değişip değişmediğinin tespiti için model oluşturulmuştur. Bu modelde bağımlı değişken olarak muhasebe ihtiyatlılığı (PDDD ve Cskor) kullanılmıştır. Modelde KRZD değişkeni, 2008-2009 yıllarında gözlemleri kapsamakta ve bu yıllardaki gözlemler 1, diğerleri 0 ile kodlanmıştır. Benzer şekilde KRZO değişkeni, 2005-2007 yıllarında gözlemleri kapsamakta ve bu yıllardaki gözlemler 1, diğerleri 0 ile kodlanmıştır.

İkinci modelde ise kriz öncesi dönemin ölçümünde kullanılan değişken modelden çıkartılarak kriz sonrası dönemi temsil eden KRZS değişkeni modele dahil edilmiştir. Buna göre Model 2 aşağıdaki gibi oluşmaktadır.

$$PDDD_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZS_{it} + \beta_2 KRZD_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2a)$$

$$Cskor_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZS_{it} + \beta_2 KRZD_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2b)$$

Modelde KRZS değişkeni, 2010-2012 yıllarında gözlemleri kapsamakta ve bu yıllardaki gözlemler 1, diğerleri 0 ile kodlanmıştır.

Üçüncü modelde ise kriz dönemi ölçümünde kullanılan değişken modelden çıkartılarak kriz öncesi dönemi temsil eden KRZS değişkeni modele dahil edilmiştir. Buna göre Model 3 aşağıdaki gibi oluşmaktadır.

$$PDDD_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZO_{it} + \beta_2 KRZS_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3a)$$

$$Cskor_{it} = \beta_0 + \beta_1 KRZO_{it} + \beta_2 KRZS_{it} + \beta_4 BUYK_{it} + \beta_5 FKO_{it} + \beta_6 AKK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3b)$$

Ayrıca iki modele de önceki çalışmalarda kullanılmış olan kontrol değişkenleri dahil edilmiştir. Oluşturulan modellere kontrol değişkenleri olarak şirketin büyüklüğünü temsil eden toplam aktifin doğal logaritması (BUYK), şirketin risk düzeyinin ölçümünde kullanılan finansal kaldıraç oranı (FKO) ve aktif karlılık oranı (AKK) dahil edilmiştir.

Araştırma sorularının testi için panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizinde uygun modelin belirlenmesi amacıyla öncelikle birim ve zaman etkisi olup olmadığı F ve LR testleri kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre birim etkinin ($p > 0,05$) veya zaman etkisinin olduğu ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre klasik modellerin kullanılmayacağına karar verilmiştir. Sabit veya tesadüfi etkiler modelinden hangisinin kullanılacağına tespiti için Hausman testi kullanılmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre Model (1a), (2a), 2(b) ve 3(a) için tesadüfi etkiler modelinin ($p > 0,05$), Model (1b) ve 3(b) için sabit etkiler modelinin ($p < 0,05$) kullanılmasının uygun olduğu tespit edilmiştir.

Tesadüfi ve sabit etkiler modelinin seçiminden sonra her model için değişen varyans sorunu (Breusch & Pagan Lagrangian multiplier testi, $p < 0,05$), otokorelasyon sorunu (Baltagi-Wu LBI, Değiştirilmiş Bhargava vd. Durbin Watson testleri, istatistik değerleri < 2) ve birimler arası korelasyon (Pesaran, Friedman testleri, $p < 0,05$) olup olmadığına ilişkin varsayımlar değerlendirilmiştir. Elde edilen

bulgulara göre üç varsayımda sapmalar olduğu tespit edildiği için dirençli tahminci olarak Driscoll-Kraay standart hatalar GLS regresyon analizi oluşturulan 3 model için de kullanılmıştır.

BULGULAR

Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Tablo 1’de araştırmaya dahil edilen değişkenlere ilişkin özet sayısal bilgiler yer almaktadır. Buna göre CSkor değişkeninin ortalama değeri 2.12, en düşük değeri 1,37, en yüksek değeri 3,55 olarak görülürken, PDDD değişkeninin ortalama değeri 1,57, en düşük değeri -8,26, en yüksek değeri 30,70 olarak görülmektedir. Ayrıca kontrol değişkenlerinden BUYK değişkeninin ortalama değeri 0,09, FKO değişkeninin ortalama değeri 0,47 ve AKK değişkeninin ortalama değeri 0,04’tür.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Özet Bilgiler

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
CSkor	1,374	3,555	2,12	,221
PDDD	-8,265	30,704	1,576	1,959
KRZD	0	1	,25	,433
KRZO	0	1	,375	,484
KRZS	0	1	,143	,350
BUYK	-2,982	3,09	,097	,264
FKO	-11,643	8,674	,473	,583
AKK	-1,32	,751	,044	,139

Araştırma Sorularının Testleri

Araştırma sorularının testinden önce araştırmada kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri Harris-Tzavalis yöntemi ($N > t$) ile test edilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre birim kök içeren değişkenlerin birincil farkları alınarak (KRZS, BUYK) test tekrar edilmiş ve değişkenlerin durağan olduğu, birim kök içermediği ($p < 0,05$) tespit edilmiştir.

Analizde kullanılacak değişkenler arasında çoklu bağlantı olup olmadığı korelasyon analizi ve VIF değerleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Buna göre korelasyon katsayısı %80’in altında ve VIF değeri 10’un altında olması halinde çoklu bağlantı olmadığı kabul edilmektedir (Terzi & Kıymetli Şen, 2023, s.67). Tüm değişkenlerin VIF değerleri, 10’un altında (1,16-1,44 arası) olduğu hesaplanmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan korelasyon bilgilerine göre de değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2: Korelasyon Analizi

CSkor	PDDD	KRZD	KRZO	KRZS	BUYK	FKO	AKK
-------	------	------	------	------	------	-----	-----

Cskor	1,000							
PDD	**0,569	1,000						
KRZD	**0,155	**0,091	1,000					
KRZO	-0,039	0,001	**0,447	1,000				
KRZS	**0,113	**0,092	**0,258	**0,258	1,000			
BUYK	**0,080	-0,030	*0,073	-0,042	0,050	1,000		
FKO	-0,033	*0,063	0,015	-0,056	0,003	**0,187	1,000	
AKK	**0,293	0,053	**0,101	*0,080	0,004	**0,231	**0,318	1,000

*p<0,05, **p<0,01

Çalışmada, birinci araştırma sorusunu test etmek amacıyla Model 1 ve Model 3 oluşturulmuş ve bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Model bulgularına göre finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü etkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanında kriz öncesi dönem ile muhasebe ihtiyatlılık düzeyi arasında da anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmekle birlikte kriz öncesi dönemde ($\beta=-0,375$) ihtiyatlılık düzeyinin kriz dönemine ($\beta=-0,528$) göre daha az olduğu tespit edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak şirketler, finansal kriz döneminde öncesine göre daha az muhasebe ihtiyatlılığı uygulamalarına başvurdukları söylenebilir. Bu bulgular ile uyumlu olacak şekilde Al-Hroot vd. (2017) yaptıkları çalışmada da 2005-2007 yıllarında ihtiyatlılık düzeyinde artış olduğunu tespit etmiştir. Ghasemi ve Sarlak (2018)'de yaptıkları çalışmada kriz dönemi ile ihtiyatlılık düzeyi arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki tespit etmiştir. Benzer şekilde Vichitsarawong vd. (2010) ve Houcine (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da finansal kriz döneminde ihtiyatlılık düzeyinde azalma tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak, yöneticilerin kriz döneminde baskı altında olması ve buna bağlı olarak da ihtiyatlılık uygulamalarına başvurmada gönülsüz olması söylenebilir.

Ayrıca şirketlerde kriz dönemi öncesine göre ($\beta=-0,070$) kriz dönemi sonrasında ($\beta=0,479$) daha fazla ihtiyatlılık uygulamalarına yönelme olduğu görülmektedir. Buna göre kriz döneminin etkisi ile kriz sonrası dönemde ihtiyatlılık düzeyi artmaktadır. Vichitsarawong vd. (2010) ve Warganegara ve Vionita (2010) yaptığı çalışmalarda kriz dönemi sonrası ihtiyatlılıkta artışın kriz öncesi döneme göre daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 3: Model 1 Bulguları

	Model 1(a)		Model 1(b)	
	Katsayılar	t	Katsayılar	t
KRZD	-0,528	***-6,010	-0,109	***-4,510
KRZO	-0,375	***-5,200	-0,069	***-8,470
BUYK	-0,248	-1,490	-0,014	-1,260
FKO	0,002	0,030	0,024	**5,030
AKK	-0,072	-0,080	0,042	1,680
Sabit	1,813	***15,660	2,159	***446,110

Wald chi2	93,29	65,52
Prob > chi2	0,000	0,000
R kare	0,015	0,191

* p<0,1, ** p<0,05, *** p<0,01

Tablo 4: Model 3 Bulguları

	Model 3(a)		Model 3(b)	
	Katsayılar	t	Katsayılar	t
KRZO	-0,070	-0,360	-0,014	-0,360
KRZS	0,479	**3,050	0,067	1,810
BUYK	-0,205	-1,360	-0,003	-0,220
FKO	0,014	0,260	0,023	***3,790
AKK	0,062	0,070	0,121	**3,060
Sabit	1,491	***5,200	2,098	***20,210
Wald chi2	4011,48		337,79	
Prob > chi2	0,000		0,000	
R kare	0,001		0,055	

* p<0,1, ** p<0,05, *** p<0,01

Çalışmada, ikinci araştırma sorusunu test etmek amacıyla Model 2 oluşturulmuş ve bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Model bulgusuna göre finansal kriz dönemi ile muhasebe ihtiyatlılığı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki varken, kriz dönemi sonrasında bu ilişki anlamlı ve pozitif yönlü olmaktadır. Ayrıca kriz döneminden sonraki dönemi ifade eden değişkenin katsayısının ($\beta=0,404$) kriz döneminde ($\beta=-0,298$) daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da şirketlerin kriz döneminin etkisi ile kriz döneminden sonra daha fazla düzeyde ihtiyatlılık uygulamalarına yöneldiği söylenebilir. Benzer şekilde Al-Hroot vd. (2017) yaptıkları çalışmada da kriz döneminden sonra (2009'dan sonra) ihtiyatlılık düzeyinde artış tespit etmiştir. Vichitsarawong vd. (2010) ve Warganegara ve Vionita (2010) yaptıkları çalışmalarda kriz döneminden sonra ihtiyatlılık düzeyinde artış olduğunu tespit etmiştir.

Tablo 5: Model 2 Bulguları

	Model 2(a)		Model 2(b)	
	Katsayılar	t	Katsayılar	t
KRZD	-0,298	** -2,550	-0,072	** -2,770
KRZS	0,404	***3,820	0,048	*2,130
BUYK	-0,220	-1,410	-0,008	-0,590
FKO	0,020	0,400	0,028	**5,280
AKK	-0,128	-0,150	0,025	0,930
Sabit	1,574	***6,640	2,119	***91,940
Wald chi2	723,11		50,54	
Prob > chi2	0,000		0,000	
R kare	0,013		0,145	

* p<0,1, ** p<0,05, *** p<0,01

Araştırma sorularını test etmek amacıyla oluşturulan modellerin wald chi2 değerleri anlamlı (p<0,05) çıkmıştır. Ayrıca PDDD'ni esas alan modellerde R kare

değerleri 0,001-0,015 aralığında, C skoru esas alan modellerde ise R kare değeri 0,055-0,191 aralığında hesaplanmıştır. Bu tespit, Vichitsarawong vd. (2010), Houcine (2021), Francis vd. (2013)'nin çalışmaları ile uyumludur.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de küresel finansal krizin muhasebe ihtiyatlılığı üzerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla 2005-2012 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören 153 şirketin finansal verileri temin edilmiştir. Türkiye'de küresel finansal krizin etkilerinin 2008 yılından itibaren başlaması nedeniyle 2005-2007 dönemleri kriz öncesi, 2008-2009 dönemleri kriz dönemleri ve 2010-2012 dönemleri de kriz sonrası dönemler olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada araştırma sorularının test edilmesi amacıyla panel veri analizi ve Driscoll-Kraay standart hatalar GLS regresyon analizi kullanılmıştır. Muhasebe ihtiyatlılığının ölçümünde ise önceki çalışmalarda kullanılmış olan piyasa değerinin defter değerine oranı bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de finansal krizin muhasebe ihtiyatlılık düzeyine etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinin kriz öncesine göre daha fazla ve negatif yönlü olduğu bulunmuştur. Bunun nedeni olarak da yöneticilerin üzerlerindeki baskı nedeniyle kriz döneminde ihtiyatlılık uygulamalarına başvurmada gönüllü olmamaları söylenebilir. Elde edilen diğer bir bulgu ise, kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrasında da ihtiyatlılık düzeyi ile anlamlı ilişkilerin tespit edilmesidir. Ancak kriz sonrasında, kriz öncesi ve kriz dönemine göre ihtiyatlılık düzeyinde daha fazla artış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca piyasa değerinin defter değerine oranı ile yapılan ihtiyatlılık ölçümünde hiçbir kontrol değişkeni ile ihtiyatlılık arasında anlamlı ilişki bulunamazken, C skor değerine göre yapılan ölçümde finansal kaldıraç oranı ile tüm modellerde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulguya göre ihtiyatlılık uygulaması arttıkça şirketlerin borçlanma düzeyleri de artmaktadır. Bu bulgu literatür ile uyumludur.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ihtiyatlılık ölçümü ile ilgilidir. Literatürde bazı çalışmalarda tahakkuk esaslı (Zhong, 2017; Wati vd., 2020) ölçümler de kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmaya finansal kuruluşlar, yatırım holding ve ortaklıkları gibi bazı sektörler dahil edilmemiştir. Bu nedenle sonuçların tüm sektörlerle genelleştirilmesi mümkün olmamıştır. Gelecek dönemde yapılacak çalışmalarda, bu kısıtların dikkate alınmasının sonuçların genelleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sunmuştur ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Al-Hroot, Y.A.K., Al -Qudah, L.A.M. & Alkharabsha, F.I.A. (2017). The effect of the global financial crisis on the level of accounting conservatism in commercial banks: evidence from Jordan. *International Journal of Business and Management*, 12 (2), 151-159.

Balakrishnan, K., Watts, R. & Zuo, L. (2016). The effect of accounting conservatism on corporate investment during the global financial crisis. *Journal of Business Finance & Accounting*, 43 (5-6), 513-542.

Basu, S. (1997). The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings. *Journal of Accounting and Economics*, 24 (1), 3-37.

Beams, J. & Yan, Y.C. (2015). The effect of financial crisis on auditor conservatism: US evidence. *Accounting Research Journal*, 28 (2), 160-171,

Ertuğrul, C., İpek, E. & Çolak, O. (2010). Küresel mali krizin Türkiye ekonomisine etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (13), 59-72.

Francis, B. Hasan, I. & Wu Q. (2013). The benefits of conservative accounting to shareholders: evidence from the financial crisis. *Bank of Finland research discussion papers*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2291352 (Erişim Tarihi: 02.05.2024)

Ghasemi, S. & Sarlak, A. (2018). Investigating the impact of the financial crisis on conservative accounting and transparency of banking information. *Advances in Mathematical Finance & Applications*, 3 (3), 53-68.

Houcine, R.E. (2021). Impact of the financial crisis on accounting conservatism. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 13 (2), 39-52.

Khan, M. & Watts, R.L. (2009). Estimation and empirical properties of a firm-year measure of accounting conservatism. *Journal of accounting and economics*, 48 (2-3), 132-150.

Kaya, İ. & Akbulut, D.H. (2021). Accounting conservatism and sustainability reporting in changing times: evidence from Turkish banking industry. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23, ÖS1-ÖS23.

Lin, Z., Jiang, Y., Tang, Q. & He, H. (2014). Does high-quality financial reporting mitigate the negative impact of global financial crises on firm performance? Evidence from the United Kingdom. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 8 (5), 19-46.

Özer, G. & Merter, A.K. (2020). İhtiyatlılık kavramının ölçülmesi ve BİST'te işlem gören şirketler üzerine bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(1), 1-20.

Öztürk, S. & Gövdere, B. (2010). Küresel finansal kriz ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 377-397.

Terzi, S. & Kıymetli Şen, İ. (2021). Finansal krizin denetçi ihtiyatlılığı üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3), 791-804.

Terzi, S. & Kıymetli Şen., İ. (2023). Kilit denetim konuları raporlamasının denetim kalitesine etkisi: Türkiye'ye ilişkin bulgular. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, (68), 59-74.

Vichitsarawong, T., Eng, L.L. & Meek, G.K. (2010). The impact of the Asian financial KRZDis on conservatism and timeliness of earnings: Evidence from Hong Kong, Malaysia, Singapore, and Thailand. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 21 (1), 32-61.

Warganegara, D.L. & Vionita, V. (2010). The effects of the Asian financial crisis on accounting conservatism in Indonesia. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, 6 (1), 69-88.

Wati, L.N., Pirzada, K., Ramdany & Momon (2020). Determinants of accounting conservatism in politically connected firms. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 10 (1), 189-200.

Zhong, Y. (2017). Accounting conservatism a literature review. *Australian Accounting Review*, 27 (2), 195-213.

Yayın Geliş Tarihi: 28.03.2024
Yayına Kabul Tarihi: 11.07.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1460869>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1125-1146
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KADININ GÜÇLENMESİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISINA ETKİSİ

Melike YALÇIN*

Öz¹

Bu araştırma, kadınların güçlenmesinin toplumsal cinsiyet algısına etkisini betimsel düzeyde incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Ankara Mamak Belediyesine bağlı Aile Merkezlerinden hizmet alan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 426 kadın katılım sağlamıştır. Veri toplam aracı olarak sosyodemografik form, Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği puan ortalaması 1.66±.148'dir. Katılımcıların Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği alt ölçeklerinden olan Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Ölçeği ortalama puanı 2.00±.188, Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği ortalama puanı 1.88±.205 ve Ekonomik Güvence ve Katkı Ölçeği ortalama puanı 1.77±.274 olarak hesaplanmıştır. Toplumsal Cinsiyet Algı Ölçeğinden alınan puan ortalaması 2.81±.335'dir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların medeni durumu ve evlenme şekli toplumsal cinsiyet algı düzeyleri üzerinde etkilidir. Medeni durum, evlenme şekli ve ilk evlenme yaşı ile kadının güçlenmesi arasında istatistiksel fark vardır. Kadınların bağımsız hareket edebilmesi ile toplumsal cinsiyet algısı arasında pozitif yönde, güçlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir ($r=.702$, $p<.001$). Kadınlar bağımsız hareket ettikçe toplumsal cinsiyet algı düzeyi artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadının Güçlenmesi, Toplumsal Cinsiyet.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yalçın, M. (2024). Kadının güçlenmesinin toplumsal cinsiyet algısına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1125-1146.

*Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü ORCID: 0000-0002-2312-276X, myalcin@aku.edu.tr

¹Araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Etik Komisyonu 16.08.2023 tarih ve 10 sayılı toplantısı 2023/245 karar sayısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

THE IMPACT OF WOMEN'S EMPOWERMENT ON GENDER PERCEPTION

Abstract

This study was conducted to examine the effect of women's empowerment on gender perception at a descriptive level 426 women who received services from Family Centers affiliated to Ankara Mamak Municipality and who agreed to participate in the study participated in the research. Sociodemographic form, Women Empowerment Scale and Perception of Gender Scale were used as data collection tools. The mean score of the Women Empowerment Scale used in this study was 1.66 ± 148 . The participants' mean score on the Women's Ability to Act Independently Scale, which is one of the subscales of the Women Empowerment Scale, was 2.00 ± 188 , the mean score on the Freedom from Family Pressure Subscale was 1.88 ± 205 , and the mean score on the Economic Security and Contribution Scale was 1.77 ± 274 . The mean score obtained from the Perception of Gender Scale was 2.81 ± 335 . According to the findings, marital status and marriage type of the participants are effective on their gender perception levels. There is a statistical difference between marital status, marriage type and age at first marriage and women's empowerment. It was observed that there was a positive, strong and significant relationship between women's ability to act independently and gender perception ($r = .702$, $p < .001$). As women act independently, the level of gender perception increases.

Keywords: Women, Women's Empowerment, Gender.

GİRİŞ

Nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar her ne kadar mevzuat düzenlemelerinde ve çeşitli söylemlerde erkeklerle eşit statüye sahip görünseler de toplumsal pratiklerde bunu her zaman görebilmek mümkün olmamaktadır (Akdemir, Davarcıoğlu Özaktaş & Aksoy, 2019). Kadınlar günümüzde dünyadaki refahın yalnızca %1'inden yararlanmaktadır (Demirel, 2023). Nitekim feminist mücadelenin ilk yıllarından bu zamana kadar kadınlar pek çok kazanım elde etmiş olsa da günlük yaşam pratikleri içerisinde kamusal ve özel alan da dahil olmak üzere istihdam, eğitim, sağlık, hane içi ilişkiler, miras, siyaset vb. pek çok alanda bazen görünür bazense üstü örtülü bir şekilde eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadırlar. Küresel olarak dünyanın pek çok yerinde kadınlar ve kız çocukları uzun saatler boyunca ücretsiz ev işi yapmaktadır. Bazı yerlerde kadınlar toprak sahibi olma veya mirastan yararlanma, krediye erişim, gelir elde etme veya iş yerinde yükselme haklarından yoksundur. Karar alıcılar arasında kadınların temsiliyet düzeyi oldukça düşüktür (Peace Corps, tarihsiz).

Her ne kadar güçlenme anlamında önemli bir bileşen olan kamusal alandaki temsiliyet düzeyi görece artmış olsa da kadınlar pek çok konuda ataerkil düşünce ikliminden kendini koruyamamıştır. Kadınlar toplumsal yaşam içerisinde nasıl giyinmesi ve davranması gerektiği, evlilikte büyüklerin uygun görüşünün alınması,

erkekten çok kazanmaması ve statüsü yüksek işlerde çalışmaması vb. inanışlar nedeniyle hala güçlü ve özgür bir konumda değildir. Bu da kadınların güçlenmesinin yalnızca iş ve meslek sahibi olmak, hak ve fırsatlardan yeterince yararlanmakla yerine getirilemeyeceği, kadını ikincil konuma iten baskıcı ve ayrımcı zihniyetle de mücadele edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Günindi Ersöz, 2015).

Kadınların yukarıda bahsedilen eşitsizlik ve ayrımcılığa maruz bırakılmasının temel nedeninin toplumdaki algılanış biçimi olduğu ifade edilmektedir. Bu algılanış biçimi ise toplumsal cinsiyet ile yakından ilgilidir. Toplumsal cinsiyet toplum tarafından kadına uygun görülen bir takım görev ve roller ile sosyal alan içindeki konumu ve kendisinden beklenenlerle ilgili bir kavramdır. Cinsiyet, biyolojik iken, toplumsal cinsiyet kültürel bir kavram olarak okunabilir (Alisbah Tuskan, 2012). Toplumsal cinsiyet zaman içerisinde şekillenen ve değişebilen ilişki örüntülerini içermektedir (Ertürk, 1996). Bununla birlikte ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeyine göre de toplumsal cinsiyet eşitsizliği değişmektedir. Gelişmemiş, düşük gelire sahip ülkelerde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin beşerî kalkınma üzerinde olumsuz etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Tunç, 2018).

Şiddet, ücretsiz bakım emeği, istihdamda eşitsizlik, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasındaki önemli engellerdendir. Bilindiği üzere Birleşmiş Milletler 2030 yılına kadar Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri belirlemiş olup, bunlardan biri de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Ancak bugünkü tahminlere göre çocuk yaşta evliliklerin sona erdirilmesi yaklaşık 300 yıl, yasal korumadaki boşlukları kapatmak ve ayrımcı mevzuatı kaldırmak için 286 yıl, işyerinde üst pozisyonlarda yer almak için 140 yıl, ulusal parlamentoda yer almak içinse yaklaşık 47 yılın geçmesi gerektiği tahmin edilmektedir (United Nations [UN], 2023). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve beraberinde getireceği kadının güçlenmesi için uzun bir süreden bahsetmek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet eşitliği hak temelli anlayışla, dünyanın neresinde olursa olsun tüm bireylerin sahip olduğu önemli insan haklarından biridir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılmasından kız ve erkek çocuklarının sağlık, eğitim, koruma ve refahının desteklenmesine kadar sağlıklı bir toplumun tüm alanları için de oldukça önem bir yere sahiptir (UN, 2023).

Çocukluktan itibaren kadın ve erkeklere atfedilen roller gereği kadınlar daha çok hane içi işlere ve bakım rollerine yönlendirilirken, erkeklerin daha çok dışarıda kendini var edebileceği, rekabet ve kazanmaya dair roller uygun görülmektedir. Bu ise toplumsal olarak kadınları pasifize eden, bununla birlikte erkeğe güç atfeden bir bakış açısını doğurmaktadır. Kadınlara toplumsal olarak atfedilen roller, yüklenen sorumluluklar başka bir deyişle toplumsal cinsiyete dayalı bahsedilen pratik ve algılayışlar çoğu zaman kadınların güçsüzleşmesine, erkeğe bağımlı olmasına, pek çok alanda haklarını kullanamamasına yani dezavantajlı konuma gelmesine neden olmaktadır (Baydur & Uçan, 2016). Diğer bir anlatımla kadınların güçsüzleştirilmesinin en temel nedenlerinden biri toplumsal cinsiyet eşitsizliği

olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle kadınların güçlenmesi kuşkusuz toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele kapsamında mümkün olacaktır. Bununla birlikte hem kamusal hem özel alanda, kadının yaşamı üzerinde karar verebilmesi ve kontrol sahibi olması, kaynak ve fırsatlara erişebilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıyla mümkün olabilecektir (Peace Corps, tarihsiz; Kaya & Altan, 2022).

Kuramsal olarak güçlenme kişisel (mikro düzey), kişilerarası (mezzo düzey) ve politik (makro düzey) güçlenmeyi içeren bütüncül bir yaklaşımı içermektedir (Adams, 2003). Bu çerçevede kadınların güçlenmesinde kadınların güvenlik, finansal ihtiyaçları, zararlı geleneklerle mücadele, eşitlik, kişisel olanın politik yönünü kavrama, sosyal değişim, eşitlik, hizmetlere ulaşım gibi konular sıklıkla güçlenmenin gündeminde yer almaktadır (Alston, 2018). Güçlenme aynı zamanda feminist yaklaşım, yetişkin eğitimi, politik psikoloji, toplum organizasyonu gibi alanlarda da kullanılmaktadır (Erbay, 2019).

Bu araştırma kadınların güçlenmesinin toplumsal cinsiyet algısına etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede kadınların mevcut güç durumları, güçlü olduğu alanlar ve toplumsal cinsiyet algı düzeyleri ve bunların birbiriyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve beraberinde getirdiği kadını güçsüzleştiren sonuçlar, sadece erkeklerle yapılacak araştırma ve uygulamalarla sınırlı kalmamalıdır. Kadınların gözünden de kadının güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet algısı bu alandaki çalışmalara katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Araştırmanın soruları aşağıdaki gibidir.

1- Katılımcıların güçlenme durumu ve güçlü olduğu alanlar ile toplumsal cinsiyet algı düzeyi nedir?

2- Katılımcıların güçlenme durumu ve güçlü olduğu alanlar ile toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

3- Katılımcıların toplumsal cinsiyet algı düzeyi ile medeni durumu ve evlenme şekli arasında ilişki bulunmakta mıdır?

4- Katılımcıların güçlenme durumu ile medeni durumu, evlenme şekli ve ilk evlenme yaşı arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde yöntem ve bulgular kısmına yer verilecektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye’de toplumsal cinsiyet algısına yönelik pek çok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Söz konusu araştırmalar Türkiye geneli ya da belirli bölgeleri kapsayan çalışmalardan, genellikle üniversite öğrencileri ya da belirli meslek gruplarını içeren çalışmalara kadar değişiklik göstermektedir. Son beş yılda Türkiye’de toplumsal cinsiyet algısına yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda daha çok toplumsal cinsiyet algısının ölçülmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet

algısının cinsiyet, öğrenim durumu, öğrenim süresi, meslek, gelir durumu, aile tipi, medeni durum gibi sosyo-demografik bilgiler ile arasındaki ilişkiye bakılmıştır (Adana, Özvuramaz & Taşpınar, 2020; Akkaş, 2020; Keçeci & Ekşi, 2020; Kadir Has Üniversitesi, 2022; Karakoç, Duran & Döner, 2022; Çifçi, Saka & Akın, 2022).

Ayrıca çeşitli örneklerde toplumsal cinsiyet algısı ile birlikte özyeterlilik algısı, farklılıklara saygı, çocukluk çağı örselenme yaşantısı ve şiddet eğilimi, LGBTI bireylere yönelik tutuma etkisi, spiritüel iyi oluş ve psikolojik istismara etkisi, duygu düzenleme, toplumsal cinsiyet dersinin toplumsal cinsiyet tutumuna etkisi, kadına yönelik şiddet tutumuna etkisi, şiddet eğilimine etkisi, flört şiddeti tutumuna etkisi gibi çeşitli korelasyon çalışmalarının da yapıldığı görülmektedir (Balcı Akpınar ve diğerleri, 2019; Özpulat & Özvarış, 2019; Güzel, 2020; Uygun & Önsan, 2020; Sönmez, 2021; Sumbas & Erdemir, 2021; Balcı Devrim & Beydağ, 2022; Karakoç, Duran & Döner, 2022; Korkmaz & Özbesler, 2022; Türk, Çevik & Kaya, 2023)

Kadının güçlenmesine yönelik çalışmalar incelendiğinde ise sayının görece yeni ve sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar çeşitli örneklerde yaş, eğitim, medeni durum, çocuk sayısı, gelir düzeyi, ilk evlilik yaşı ve çalışma durumu gibi sosyo-demografik değişkenler ile fiziksel aktivite, psikolojik iyi oluş, yaşam doyumuna etkisi, mikrokredi desteklerinin etkisi, kadın kooperatiflerinin etkisi, iş hayatı ve aile ilişkisine etkisi gibi konular üzerindedir (Özdemir, 2019; Bozkur, 2020; Serin & Özdemir, 2020; Arpacı, 2022; Demirel & Bakırtaş, 2022; Emir, 2023; Şahankaya Adar & Dedeoğlu, 2023; Şahin & Eryılmaz, 2023).

Bu çalışmada ise benzerlerinden farklı olarak yetişkin kadınlar örneğinde kadının güçlenmesinin toplumsal cinsiyet algısına etkisi betimsel düzeyde tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet algısının yüksek olması aynı zamanda kadınların kendi gücünün de farkında olmasında önemli bir değişken olarak değerlendirildiğinden çalışma bu kapsamda gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma kesitsel tanımlayıcı araştırma modeline göre yürütülmüştür. Kesitsel tanımlayıcı çalışmalar, zaman içinde sabit bir noktada olguların durumunu veya olgular arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Ihudiebube-Splendor & Chikeme, 2020). Bu modelin kullanılmasının nedeni araştırmacıya zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlaması ve sıklık analizleri için uygun olmasıdır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama araçları olarak sosyodemografik form, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ve Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği kullanılmıştır.

Sosyodemografik form; araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Katılımcıların yaş, medeni durum, evlenme şekli, evlenme yaşı, eğitim durumu, çocukluğunu geçirdiği en uzun yer, çocuk durumu, çocuk sayısı, çalışma, gelir ve hastalık durumu hakkında bilgiler yer almaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği; Altınova & Duyan (2013) tarafından toplumsal cinsiyet algı düzeyini ölçmek üzere geliştirilmiştir. 25 maddeden oluşmakta olup, herhangi bir alt ölçeği bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .872'dir. Söz konusu maddelerden 10'u olumlu, 15'i olumsuzdur. Katılımcılar maddelerde belirtilen düşünceye "tamamen katılıyorum (5), katılıyorum (4), kararsızım (3), katılmıyorum (2), tamamen katılmıyorum (1)" olmak üzere görüşlerini bildirmektedir. Olumsuz olarak ifade edilen maddeler tersten puanlanmaktadır. Ölçekten 25-125 arasında puan alınmaktadır. Puan arttıkça bireylerin toplumsal cinsiyet algısı olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Kadınların Güçlendirilmesi Ölçeği; Schuler, Hashemi ve Riley (1997) tarafından geliştirilmiş, ilk olarak Bangladeş'te uygulanmıştır. Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Baydur & Uçan (2016) tarafından yapılmıştır. "Evet ve Hayır" şeklinde karar bildiren "kadının bağımsız hareket edebilmesi" hakkında 8, "aile baskısından kurtulma" hakkında 4 ve "ekonomik güvence ve katkı" hakkında 5 madde olmak üzere toplam 3 alt ölçek ve 18 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek kadınların yanıt verebileceği şekilde oluşturulmuştur.

Maddeler, verilen olumlu yanıtlara 1 ve olumsuz yanıtlara 0 puan atanarak, toplamda 0-8 aralığında hesaplanmaktadır. *Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Alt Ölçeği*, "Kadının kamusal yaşamda belirli alanlara gidebilme özgürlüğünü" ifade etmektedir. Yüksek puan "kadının yeterince bağımsız hareket edebildiği" şeklinde yorumlanmaktadır. *Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği*; "Kadının sosyal yaşamı üzerinde eş ya da aile fertlerinden kaynaklanan baskıyı sorgulamakta ve 4 maddeden oluşmaktadır. 0-4 arasında puanlanmakta, yüksek puan aile baskısının azaldığını göstermektedir. *Ekonomik Güvence ve Katkı Alt Ölçeği*; "kadının ekonomik özgürlük derecesini, gelir ve varlık sahibi olma durumu kapsamında güçlendirme gereksinimini" ifade eden 5 maddeden oluşmaktadır. İlk dört madde "Evet-Hayır" şeklinde olup diğer boyutlar gibi hesaplanmaktadır. Alt boyutun beşinci maddesi olan "Aile giderlerinizin ne kadarını kendi kazancınızla karşılıyorsunuz?" sorusu ise "Tümü", "Çoğunluğu", "Yarısı", "Çok azı" ya da "Hiç" ifadeleri ile değerlendirilmektedir. "Çok azı" ve "Hiç" 0 puan, diğer seçenekler ise 1, 2 ve 3 puan şeklindedir. 2 ve üzerindeki puanlar kadının güçlendirilmesi adına olumlu, altında kalan puanlar aksi yönde yorumlanmaktadır (Baydur ve Uçan, 2016). Tersten hesaplanan madde yoktur. Ölçeğin orijinalinde Kadının Bağımsız Hareket Edebilmesi alt boyutunun Cronbach's alpha değeri 0.710, Aile Baskısından Kurtulma alt boyutunun Cronbach's alpha değeri 0.568 ve Ekonomik Güvence ve Ekonomik Katkı alt ölçeği boyutu Cronbach's alpha değeri 0.491'dür. Ölçeğin bütünü için Cronbach's alpha değeri 0.663.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 22 programı kullanılmıştır. Veriler değerlendirilirken betimleyici istatistikler (minimum, maksimum, ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Hipotez testleri ANOVA testi ile, değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri ise Pearson korelasyon testi ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular %95 güven aralığında 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeyinde yorumlanmıştır. Ölçeklerin geçerlilik katsayı hesapları değerlendirilmiş ve güvenilir ölçme araçları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Verilerin normal dağılım sağlayıp sağlamadığına ilişkin çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) katsayıları incelenmiş ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 18-65 yaş arasında Ankara Mamak Belediyesine bağlı 19 Aile Merkezinden hizmet alan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçimi yöntemine gidilmemiş, tam sayım yapılmıştır. Ağustos 2023-Eylül 2023 tarihleri arasında Merkezden hizmet alan ve araştırmaya katılmak isteyen 18-65 yaş arasındaki 426 kadına ölçekler Merkez Müdürleri tarafından dağıtılmış ve katılmak isteyenlere uygulanmıştır. Araştırma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Etik Komisyonu 16.08.2023 tarih ve 10 sayılı toplantısı, 2023/245 karar sayısı ile Etik Kurul onayı alınmış olup katılımcılar Bilgilendirilmiş Onam Formunu imzalamıştır.

BULGULAR

Araştırma bulguları başlığı altında öncelikle araştırmaya katılan kadınların bazı sosyodemografik bilgilerine yer verilmiştir. Katılımcıların Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ile Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puan ortalaması ve betimsel analizler incelenmiştir. Ölçekler arasındaki puan ilişkileri ve ölçeklerin bazı değişkenlerle arasındaki istatistiksel ilişkiye bakılmıştır.

Araştırmaya katılanların sosyodemografik bilgilerine ilişkin sıklık dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Sosyo-demografik Bilgiler

Değişken	Sayı	Yüzde
Yaş	18-24	3.8
	25-34	27
	35-44	39.9
	45-54	24.2
	55-60	4.2
	60 ve üstü	.9
Medeni durum	Evli	83.8
	Bekar	11.7

	Boşanmış	15	3.5
	Dul	4	.9
Evlenme şekli	Arkadaşlık ederek	150	35.2
	Görücü usulü	213	50
	Kaçarak	11	2.6
	İstemeyerek/zorla	2	.5
Evlenme yaşı	15 ve altı	3	.7
	16-18	82	19.2
	19-21	130	30.5
	22-24	61	14.3
	25-27	46	10.8
	28 ve üzeri	23	5.4
Eğitim durumu	Okuryazar değil	6	1.4
	İlkokul	12	2.8
	Ortaokul	104	24.4
	Lise	168	39.4
	Üniversite	127	29.8
	Lisansüstü	9	2.1
Çocukluğunu geçirdiği en uzun yer	Köy	85	20
	Kasaba	11	2.6
	İlçe	75	17.6
	İl	89	20.9
	Büyükşehir	166	39
Çocuğu var mı	Var	361	84.7
	Yok	65	15.3
Kaç çocuğu var	1	53	12.4
	2	189	44.4
	3	95	22.3
	4	23	5.4
	5 ve daha çok	1	.2
	Çocuk yok	65	15.3
Çalışıyor mu	Evet	102	23.9

Gelir Durumu	Hayır	324	76.1
	Çok yeterli	9	2.1
	Yeterli	90	21.1
	Orta	232	54.5
	Yetersiz	72	16.9
	Çok yetersiz	23	5.4
Hastalık durumu	Evet	124	29.1
	Hayır	302	70.9

Tablo 1’de araştırmaya katılan kadınların sosyo-demografik bilgilerine yer verilmektedir. Katılımcılar en çok orta yaş grubu sayılabilecek 35-44 (%39.9) yaş aralığındadır. Büyük bir kısmı evli olup (%83.8), bekar katılımcı oranı %11.7’dir. Katılımcıların yarısı (%50) görücü usulüyle, %35.2’si arkadaşlık ederek ve %2.6’sı kaçarak evlenmiştir. İlk evlilik yaşı 19-21 olan katılımcı oranı %30.5’tir. 18 yaş ve altında ilk evliliğini gerçekleştiren katılımcı oranı ise %19.2’dir. Katılımcıların %39.4’ü lise mezunu, %29.8’i ise üniversite mezunudur. %39’u çocukluğunu büyükşehirde geçirmiştir. %84.7’sinin çocuğu bulunmakta olup, en çok 2 çocuğa sahiplerdir (%44.4). Katılımcıların %76.1’i herhangi bir işte çalışmamaktadır. %54.5’i gelir durumunu orta olarak belirtirken, %21.1’i gelir durumunu yeterli, %16.9’u ise yetersiz olarak belirtmiştir. %70.9’unun herhangi bir hastalığı bulunmamaktadır.

Tablo 2’de Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği ve Kadının Güçlendirilmesi Ölçeğinden alınan puanların minimum ve maksimum değerleri puan ortalamalarına yer verilmektedir. Ayrıca istatistiksel analizlere uygunluk kapsamında puanların çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. Ölçeklerin bu çalışma kapsamındaki güvenilirlik analizleri için de Cronbach Alfa değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Bulgular

	Min.	Max.	Ortalama	SD	Çarpıklık	Basıklık	α
TOPLUM CİNSİYET ALGISI ÖLÇEĞİ	1.32	3.80	2.81	.335	-.465	1.742	.614
KADININ GÜÇLENDİRİLMESİ ÖLÇEĞİ	1.24	2.12	1.66	.148	-.012	.024	.488
Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Alt Ölçeği	1.00	1.88	2.00	.188	.961	.861	.659

Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği	1	2	1.88	.205	-2.023	4.157	.551
Ekonomik Güvence ve Katkı Alt Ölçeği	1	2	1.77	.274	-1.223	.770	.585

Kullanılan ölçekler ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık katsayıları +2.5,-2.5 sınırları içerisinde yer aldığından ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği gözlenmektedir (George & Mallery, 2010). Bu araştırma kapsamında ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.614$, Kadının Güçlenmesi Ölçeği iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.488$, Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Alt Ölçeği iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.659$, Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.551$, Ekonomik Güvence ve Katkı Alt Ölçeği iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.585$ 'dir. Katılımcıların Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinden aldığı puanları minimum 1.32 ve maksimum 3.80 arasında değişmekte olup, ortalama puan $2.81\pm.335$ 'tir. Katılımcıların Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği puanları minimum 1.24 ve maksimum 2.12 arasında değişmekte olup, ortalama $1.66\pm.148$ 'dir. Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği alt ölçeklerinden Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Alt Ölçeği ortalama puanı $2.00\pm.188$, Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği ortalama puanı $1.88\pm.205$ ve Ekonomik Güvence ve Katkı Alt Ölçeği ortalama puanı $1.77\pm.274$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3'de Toplumsal Cinsiyet Ölçeği ile Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği ve alt ölçekleri arasındaki istatistiksel ilişkiye verilmektedir.

Tablo 3: Ölçek Puanları Arasındaki İlişki

Toplumsal Cinsiyet Algı Ölçeği	(1)	(2)	(3)	(4)
Kadının Güçlendirilmesi (1)	.083	.077	.007	-.004
Bağımsız hareket (2)	1	.702**	.126**	.593**
Aile baskısından kurtulma (3)		1	-.202**	.232**
Ekonomik Güvence (4)			1	-.124*
				1

**p<.001, *p<.05

Tablo 3'te verilen pearson korelasyon analizine göre katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı ile güçlenmesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.83$, $p>0.05$).

Katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği alt ölçekleri ile arasındaki ilişki açısından incelenmiştir. Buna göre kadınların bağımsız hareket edebilmesi ile toplumsal cinsiyet algısı arasında pozitif, güçlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=.702$, $p<.001$). Kadınlar bağımsız hareket ettikçe toplumsal cinsiyet algı düzeyi artmaktadır. Aile baskısından kurtulma ile toplumsal cinsiyet algısı arasında negatif, zayıf ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.202$, $p<.001$).

Aile baskısından kurtulma azaldıkça toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Başka bir deyişle aile baskısı arttıkça toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Ekonomik güvence ve katkı ile toplumsal cinsiyet algı düzeyi arasında negatif, zayıf ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.124$, $p<.005$). Ekonomik güvence ve katkı

Tablo 4: Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Katılımcıların Medeni Durumu ve Evlenme Şekline Göre ANOVA Testi Sonuçları

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği										
Medeni Durum	N	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Anlamlılık
Evli (1)	356	2.83	.324	G.Arası	3.411	3	1.137	10.83	.000	
Bekar (2)	50	2.81	.308	G.İçi	44.192					
Boşanmış (3)	15	2.58	.283	Toplam	47.602					2-3-4
Dul (4)	4	2.03	.558							
Toplam	425	2.81	.335							
Evlenme şekli										
Evlenme şekli	N	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Anlamlılık
Arkadaşlık ed. (1)	150	2.76	.341	G. Arası	1.094	3	.365	3.244	.022	
Görücü Usulü (2)	212	2.86	.332	G. İçi	41.688					
Kaçarak (3)	11	2.81	.304	Toplam	42.782					2-1
İstemeyerek (4)	2	2.52	.056							
Toplam	375	2.82	.338							

azaldıkça, toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Katılımcıların genel olarak toplumsal cinsiyet algısı ile güçlenmesi arasında istatistiksel fark yoktur. Ancak, diğer analizlere göre kadınların bağımsız hareket edebilmesi ile toplumsal cinsiyet algısı arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet algı düzeyi medeni duruma göre anlamlı bir farklılığa sahiptir ($F=10.83$; $p<0.05$). LSD testi sonuçlarına göre bekar kadınların ($\bar{x}=2.81$) toplumsal cinsiyet algı düzeyi, boşanmış kadınlara ($\bar{x}=2.58$) ve dul kadınlara ($\bar{x}=2.03$) göre daha yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet algı düzeyi evlenme şekline göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F=3.244$; $p<0.05$). Görücü usulüyle evlenenlerin ($\bar{x}=2.86$) toplumsal cinsiyet algısı, arkadaşlık ederek evlenenlerden ($\bar{x}=2.76$) daha yüksektir.

Tablo 5'te katılımcıların Kadının Güçlendirilmesi Ölçeğinden aldıkları puan ortalaması bazı değişkenlerle ilişkisi kapsamında ANOVA testi ile incelenmiştir.

Tablo 5. Kadının Güçlendirilmesi Ölçeğinin Katılımcıların Medeni Durum, Evlenme Şekli ve İlk Evlenme Yaşına Göre ANOVA Testi Sonuçları

Kadının Güçlenmesi Ölçeği										
Medeni Durum	N	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Anlamlılık
Evli (1)	357	1.67	.144	G. Arası	.493	3	.164	7.797	.000	
Bekar (2)	50	1.61	.149	G. İçi	8.903	422	.021			2-3
Boşanmış (3)	15	1.51	.034	Toplam						
Dul (4)	4	1.69	.182							
Toplam	426	1.66	.148							
	N	$\bar{X}$								
Evlenme Şekli	N	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Anlamlılık
Arkadaşlık ederek (1)	150	1.63	.128	G. Arası	.596	3	.199	9.825	.000	
Görücü usulü (2)	213	1.70	.151	G. İçi	7.518	372	.020			1-4
Kaçarak (3)	11	1.69	.143	Toplam	8.114	375				
İstemeyerek (4)	2	1.38	.124							
Toplam	376	1.67	.147							
	N	$\bar{X}$								
İlk Evlenme Yaşı	N	$\bar{X}$	ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Anlamlılık
15 ve altı (1)	3	1.86	.169	G. Arası	.534	5	.107	5.508	.000	
16-18 (2)	82	1.71	.126	G. İçi	.019	339	.019			1-3-4-5-6;
19-21 (3)	130	1.67	.151	Toplam	7.111	344				2-4-5,
22-24 (4)	61	1.63	.127							3-4-6
25-27 (5)	46	1.65	.142							
28 ve üzeri (6)	23	1.58	.130							
Toplam	345	1.67	.143							

Tablo 5'te gösterildiği üzere kadınların güçlenmesi, medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılığa sahiptir ($F=7.797$; $p<0.05$). Kadınların güçlenme düzeylerinin hangi medeni durum arasında farklılık gösterdiğini belirlemeye yönelik yapılan LSD testi sonuçlarına göre bekar kadınların ($\bar{x}=1.61$) boşanmış kadınlardan ($\bar{x}=1.51$) daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahip olduğu görülmektedir.

Kadınların güçlenmesi evlenme şekline göre de anlamlı bir farklılığa sahiptir ($F=9.825$; $p<0.05$). Arkadaşlık ederek evlenen kadınlar ($\bar{x}=1.63$) istemeyerek/zorla evlenen kadınlardan ($\bar{x}=1.38$) daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahiptir.

İlk evlenme yaşı 15 ve altı olanlar ($\bar{x}=1.86$) evlenme yaşı 19-21 ($\bar{x}=1.67$); 22-24 ($\bar{x}=1.63$); 25-27 ($\bar{x}=1.65$); 28 ve üzeri olanlardan ($\bar{x}=1.58$), ilk evlenme yaşı 16-18 olanlar ($\bar{x}=1.71$); 22-24 ($\bar{x}=1.63$) ve 25-27 ($\bar{x}=1.65$) olanlardan; ilk evlenme yaşı 19-21 ($\bar{x}=1.67$) olanlar 22-24 ($\bar{x}=1.63$); 28 ve üzeri ($\bar{x}=1.58$) olanlardan daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahiptir. Başka bir deyişle evlenme yaşı küçüldükçe katılımcıların güçlenme düzeyi artmaktadır.

TARTIŞMA

Bu araştırma kadınların güçlenmesinin toplumsal cinsiyet algısına etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışmaya Ankara Mamak Belediyesine bağlı Aile Merkezlerinden hizmet alan 426 gönüllü kadın katılım sağlamıştır.

Katılımcıların Kadının Güçlendirilmesi Ölçeğinden almış olduğu puan ortalaması $1.66\pm.148$ 'dir. 350 kadınla gerçekleştirilen başka bir araştırmanın sonuçlarında ise katılımcıların güçlenme ortalama puanı 11.24 ± 2.32 olarak bulunmuştur (Arpacı, 2022). Söz konusu araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde bu araştırmaya katılan kadınların güçlenme düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Kadının Güçlendirilmesi Ölçeği alt ölçeklerinden Kadınların Bağımsız Hareket Edebilmesi Alt Ölçeğinden aldıkları ortalama puan $2.00\pm.188$ 'dir. Bu sonuca göre katılımcılar bağımsız hareket edebilme alanında düşük güce sahiptirler. Aile Baskısından Kurtulma Alt Ölçeği ortalama puanı $1.88\pm.205$ 'dir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan dikkate alındığında katılımcıların yüksek aile baskısına sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların Ekonomik Güvence ve Katkı Alt Ölçeği ortalama puanı ise $1.77\pm.274$ olarak hesaplanmıştır. Yine bu sonuca göre katılımcıların ekonomik özgürlük ile gelir ve varlık düzeyindeki güçlenmelerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Son tahlilde katılımcıların genel olarak bağımsız hareket edebilme, aile baskısı ile mücadele, ekonomik güvence ve katkı alanlarında düşük güce sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte benzer bir araştırmanın sonuçlarına göre bağımsız hareket edebilme puan ortalaması, aile baskısı ile mücadele ve ekonomik güvence ve katkı alanlarındaki puan ortalamasından daha yüksektir (Arpacı, 2022). İki araştırmanın sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, kadınların genel olarak alışveriş merkezi, sinema, hastane gibi kamusal alanlarda daha özgür oldukları, bağımsız hareket edebildikleri ve güçlü oldukları ancak özel alanda ataerkil bakışın devam ettiği, bunun kadınların aynı zamanda ekonomik güç alanını da etkilediği, bu nedenle kadınların hane içerisinde de güçlenmeye ihtiyaçları olduğu değerlendirilmektedir.

Kadınların hane içinde de yetkinleşmesi ve konumunu iyileştirebilmesi için toplumsal cinsiyet bilinç ve farkındalığına sahip olması gerekir. Kadınların hane içinde güçlenmesinde yetişkin eğitimlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu

nedenle toplumsal cinsiyet eşitliğini ön plana alan yetişkin eğitim programlarının düzenlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Eğitim yoluyla güçlenmenin kadınlara hem bireysel hem de toplumsal gelişimi sağlama anlamında katkısının bulunacağı açıktır. Kadınlar kendini doğru biçimde ifade etme, sorunlarının yapısal dinamiklerini kavrayabilme, haklarına ulaşma, toplumun bir parçası olduğunu kavrama, eşitsizliklerin farkına varma vb. konularda güç kazanabilecektir (Tunç, 2013). Başka bir deyişle, cinsiyet eşitliğini sağlama hedefi doğrultusunda bireyselden toplumsala evrilen bir büyüme ve kalkınma var olabilecektir. Nitekim kadının güçlenmesini hedefleyen bir yetişkin eğitiminin çıktıları değerlendirilmiş ve eğitime katılan kadınların geleneksel aile yapılarına sahip olmasına rağmen psikososyal ve siyasal alanlarda güçlenme konusunda başarılı oldukları saptanmıştır (Yakar, 2020).

Katılımcıların Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinden aldığı puan ortalaması $2.81 \pm .335$ 'dir. Bu puan katılımcıların düşük düzeyde toplumsal cinsiyet algısına sahip olduklarını göstermektedir. Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyet algısını ölçen diğer çalışmalarda kadınların genellikle daha yüksek düzeyde toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları tespit edilmiştir (Altuntaş & Altınova, 2015; Kılıç, 2019; Çifçi, Saka & Akın, 2021). Ancak araştırmaya katılanların toplumsal cinsiyet algı düzeyi puanı, literatürdeki diğer sonuçlardan daha düşük düzeyde bulunmuştur.

Öte yandan bu araştırma kapsamında toplumsal cinsiyet algısı ile kadının güçlenmesi arasında istatistiksel bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Kadınların bağımsız hareket edebilmesi ile toplumsal cinsiyet algısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu gözlenmiştir ($r=.702$, $p<.001$). Kadınlar bağımsız hareket ettikçe toplumsal cinsiyet algı düzeyi artmaktadır. Yine aile baskısından kurtulma ile toplumsal cinsiyet algısı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.202$, $p<.001$). Aile baskısından kurtulma azaldıkça toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Kadınlar eş ve aile baskısına sahip oldukça toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Ekonomik güvence ve katkı ile toplumsal cinsiyet algı düzeyi arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.124$, $p<.005$). Ekonomik güvence ve katkı azaldıkça, toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Bu doğrultuda kadınların eş ve aile baskısı altında olup, ekonomik güce sahip olmadıklarında toplumsal cinsiyet algı düzeylerinin de azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla kadınların içinde bulunduğu ataerkil ve baskıcı iklimin, toplumsal cinsiyet algı düzeyini de olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet algı düzeyi arttıkça aile baskısıyla mücadele ve ekonomik anlamda güçlenme konusunda da yol kat edebilecekleri düşünülmektedir.

Bununla birlikte araştırma sonuçlarına genel olarak bakıldığında kadınların her ne kadar kamusal alanda daha güçlü görünseler de özel alanda bu güce sahip olmadıkları gözlenmektedir. Alışveriş merkezi, hastane, tiyatro, sinema vb. yerlere yalnız gidebilme, bulunduğu şehirden ayrılma gibi konularda daha güçlü olsalar da özel alanda çeşitli engel ve baskılarla karşılaşabildikleri tespit edilmiştir. Kadınların

ekonomik anlamdaki bağımlılığı, onları özel alanda var olmaları gereken bir konuma getirmektedir. Bunda kadınlara verilen roller birinci sıradadır. Kadınlar toplumsal cinsiyet rolleri gereği, uysal, bağımlı, edilgen role sahip kalması gerektiği bilinci ile yetiştirilmektedir. Başka bir deyişle kadının yerinin özel alan olduğu belirtilmektedir. Kadınların özel alanda maruz bırakıldıkları eşitsizlik ve baskının doğrudan ataerkil ideolojiyle bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan kadınların özel alandaki eşitsiz konumu, maddi güçle birlikte gelen bağımsızlık, eşitlik ve statü sahibi olma haklarını elinden almaktadır (Günindi Ersöz, 2015). Tüm bu sayılanlar kadınların toplumsal cinsiyet algı düzeyini etkilemektedir. Kadınların özel alanda güçlendikçe toplumsal cinsiyet algı düzeylerinin de artacağı değerlendirilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı medeni durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F=10.83$; $p < 0.05$). Bekar kadınların toplumsal cinsiyet algısı boşanmış ve dul kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Ülkemizde gerçekleştirilen diğer çalışmalarda da evli ve bekar kişilerin toplumsal cinsiyet algısı arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bekar katılımcıların toplumsal cinsiyet algısı evlilere ya da daha önce evlilik deneyimi bulunan kişilere göre daha yüksek düzeydedir (Çiçek & Erbay Dünder, 2019; Akkaş, 2020; Çifçi, Saka & Akın, 2021; Yılmaz ve diğerleri, 2022; Aygün & Sarıtaş, 2022). Özellikle ataerkil zihniyete sahip kişilerle evlilik yapmış olan kadınların, süreç içerisinde toplumsal cinsiyet algısının da değişebileceği düşünülmektedir. Oysa hiç evlilik yapmayan kişiler, doğrudan ataerkil zihniyet yapısındaki kişiler ile birliktelik deneyimlemedikleri için toplumsal cinsiyet algılarının da daha yüksek olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırmada evlenme şeklinin toplumsal cinsiyet algısı ile anlamlı bir farklılığı olduğu tespit edilmiştir ($F=3.244$; $p < 0.05$). Görücü usulüyle evlenenlerin toplumsal cinsiyet algısı ($\bar{x}=2.86$), arkadaşlık ederek evlenenlerin ($\bar{x}=12.76$) toplumsal cinsiyet algısından daha yüksektir. Görücü usulü evliliklerin geleneksel yapıdaki, ataerkil ideolojinin baskın olduğu bir yapıyı temsil edebileceği bu nedenle görücü usulüyle evlilik yapan kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği algı düzeyinin daha düşük olabileceği varsayılmıştır. Ancak araştırma sonuçlarında bu varsayım doğrulanmamıştır. Bunun nedeni olarak arkadaşlık ederek evlenen katılımcıların toplumsal cinsiyet eşitsizliği algısına sahip, ataerkil ideolojilerin baskın olduğu aile ve evlilik yapılarına sahip olabilecekleri değerlendirilmektedir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların medeni durumu, evlenme şekli ve ilk evlenme yaşı güçlenmelerinde anlamlı değişkenlerdir. Medeni durumu bekar olan kadınlar ($\bar{x}=1.61$), boşanmış kadınlardan ($\bar{x}=1.51$) daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahiptir. Bekar olmak kadınlara beraberinde daha özgür bir yaşam sağlıyor olabilmektedir. Yalnız dışarı çıkma, herhangi birinin baskısı olmadan çalışabilme, birikim yapma vb. konularda kadınların bekar iken daha güçlü olabilecekleri değerlendirilmektedir. Kadınlar boşandıktan sonra pek çok olumsuzluk ve kendilerini güçsüzeleştirecek durumla baş başa kalabilmektedirler. Bağımsızlık sınırı,

kendi ailesiyle ilgili sorunlar, ekonomik sorunlar bunlardan bazılarıdır (Can & Aksu, 2016). Dolayısıyla evlilik deneyimi olan bir kadının, bekar bir kadına göre bahsedilen olumsuzlukları yaşamış olabileceği ve güçlenme düzeyinin de bu doğrultuda azalmış olabileceği düşünülmektedir.

Arkadaşlık ederek evlenen kadınlar ($\bar{x}=1.63$), istemeyerek/zorla evlenen kadınlara göre ($\bar{x}=1.38$) göre daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahiptir. Kadınların istemeyerek/zorla evlenmeleri, onları evlilik yaşamı içerisinde mutsuz, bireysel ve toplumsal olarak da güçsüz hale getirebilmektedir (Kavas, 2018). Ayrıca katılımcıların ilk evlenme yaşı küçüldükçe güçlenme düzeyinin artmakta olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel yapıdaki ve bununla bağlantılı ataerkil ideolojinin hâkim olabileceği ailelerde kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi daha yaygındır (Steinhaus, Gregowski, Fenn & Petroni, 2016). Bilindiği üzere kız çocuklarının erken yaşta ve zorla evlendirilmesi yetişkinlik dönemlerinde güçlenmelerinin önündeki en büyük yapısal engellerin başında gelmektedir. Ancak, araştırma sonuçları bunun tersi bir durumu göstermektedir. Erken yaşta evlenen katılımcıların, literatürde ifade edilenlerin aksine daha yüksek düzeyde güçlenmeye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma Ankara Mamak Bölgesinde bulunan Aile Merkezlerinden hizmet alan kadınlar ile sınırlandırılmıştır. Mamak Bölgesi Ankara'da düşük-orta düzey sosyoekonomik yapı ve görece muhafazakâr görüşe sahip bir bölgedir. Dolayısıyla kadınların güçlenme durumları ve toplumsal cinsiyet algılarına ilişkin sonuçlarda bu değişkenlerin de etkide bulunabileceği değerlendirilmektedir. Araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için daha çok sayıda ve çeşitli sosyoekonomik düzeydeki ve farklı görüşteki kadınlar ile ayrı bir çalışma yapılması önerilmektedir.

Ayrıca kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet algısına yönelik daha derin ve detaylı bilgi edinilebilmesi için görüşme ya da odak grup çalışmasına dayalı nitel yöntemlerin kullanıldığı araştırmaların gerçekleştirilebileceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların düşük düzeyde güçlenme ve toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte kadınlar bağımsız hareket ettikçe toplumsal cinsiyet algı düzeyi de artmaktadır. Ekonomik güvence ve katkı azaldıkça toplumsal cinsiyet algı düzeyi azalmaktadır. Başka bir anlatımla, kamusal alanda görünür oldukça ve güce sahip oldukça toplumsal cinsiyet algı düzeyi artmaktadır. Özel alanda eş ve aile baskısı artıp, ekonomik bağımlılık ve güçsüzlük arttıkça ise toplumsal cinsiyet algısı azalmaktadır. Katılımcıların medeni durumu toplumsal cinsiyet eşitliği algısı ile literatürle uyumlu olarak belirleyici bir özelliğe sahiptir. Yine medeni durum, evlenme şekli ve ilk evlenme yaşı kadının güçlenmesinde etkiye sahip değişkenlerdendir.

Ekonomik özgürlük, aile baskısından kurtulma ve bağımsız hareket edebilme alanlarında kadınların güçlenmesi için toplumsal cinsiyet eşitliği algılarının geliştirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet algısının gelişmesiyle birlikte, kadınların güçlenme düzeylerinin artacağı düşünülmektedir. Bu konuda kadınlarla yapılacak bilinçlendirme ve farkındalık çalışmaları ise önemli bir yerde durmaktadır. Güçlenmenin kişisel, kişilerarası ve politik boyutları göz önünde bulundurulduğunda gerçekleştirilecek bilinçlendirme ve farkındalık çalışmalarında konunun bu boyutları kapsayacak şekilde ele alınması daha doğru bir yöntem olacaktır. Kadınların yalnızca bireysel anlamda güçlenmesi tam bir güçlenmeyi sağlamada yeterli olmayabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adams, R. (2003). *Social Work and empowerment*. New York: Palgrave Macmillan.

Adana, F., Özvurmaz, S., & Taşpınar, A. (2020). Erkek öğrenci gözüyle toplumsal cinsiyet: Bir üniversite örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 116-123. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.533615>

Akdemir, S., Davarcıoğlu Özaktaş, F. ve Aksoy, N. (2019). Türkiye'de ve seçilmiş ülkelerde kadının işgücü piyasasındaki yeri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 43, 184-202. <https://doi.org/10.17.498/kdeniz.535058>.

Akkaş, İ. (2020). Toplumsal cinsiyet algısı üzerine bir değerlendirme: Erzincan örneği. *Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi*, 1, 56-71. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1026200>

Alisbah Tuskan, A.A. (2012). Toplumsal cinsiyet toplumda kadına biçilen roller ve çözümleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 99, 445-449. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2012-99-1179>

Altınova, H.H. & Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24 (2), 9-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48480/614123>

Altuntaş, O. & Altınova, H.H. (2015). Toplumsal cinsiyet algısı ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Turkish Studies*, 10 (6), 83-100. https://www.researchgate.net/publication/281234104_Toplumsal_Cinsiyet_Algisi_Ile_Sosyo-Ekonomik_Degiskenler_Arasindaki_Iliskinin_Belirlenmesi

Alston, M. (2018). Working with women: Gender-sensitive social work practice. Margaret Alston, Samone McCurdy & Jennifer McKinnon (Ed.), *Social Work: Fields of Practice* içinde (s. 3-18). Oxford University Press.

Arpacı, F. (2022). Kadının güçlendirilmesinin yaşam doyumuna etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26 (3), 695-706. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/74171/1156307>.

Aygün, Ş. & Sarıtaş, A. (2022). Örgüt kültürü ve toplumsal cinsiyet algısı ilişkisi: Ankara ili kamu çalışanları örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26 (1), 183-200.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/69365/899863>.

Balcı Akpınar, R., Küçüköğlü, S., Ejder Apay, S., Karaca, N. & Balcı A. (2019). Üniversite öğrencilerinin çocukluk çağı örselenme yaşantıları, toplumsal cinsiyet algıları, şiddet eğilimleri ve şiddetle karşılaşma durumları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 409-430.

Balcı Devrim, S., & Beydağ, K. D. (2022). Hemşirelik öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algısının flört şiddeti tutumuna etkisi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 413-423.

<https://doi.org/10.56061/fbujohs.1094109>

Baydur, H. & Uçan, G. (2016). Kadınların güçlendirilmesi ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Manisa örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27 (2), 7-26.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/515076>

Bozkur, B. (2020). Kadın psikolojik güç ölçeği: Ölçek geliştirme çalışması. *Fe Dergi*, 12 (2), 15-31.

http://cins.ankara.edu.tr/24_2.pdf

Can, Y. & Aksu, N.B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58), 888-902.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/225321>

Çiçek, K. & Erbay Dünder, P. (2019). Manisa 'da 18 yaş ve üzeri bireylerde toplumsal cinsiyet algısı ve ilişkili faktörler. 3.International 21.National Public Health Congress, <https://2019.uhsk.org/ocs236/index.php/UHsk21/UHsk/paper/view/263>

Çifçi, S., Saka, G. & Akın, A.N. (2021). Gender perception and affecting factors: Example of Mardin. *Turkish Journal Of Public Health*, 20 (1), 1-13.

<https://doi.org/10.20518/tjph.944284>

Demirel, Z. H., & Bakırtaş, H. (2022). İş hayatında kadınların güçlendirilmesi ve aile ilişkisine etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (3), 3129-3158. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1009695>

Demirel, E. (2023). *Dünyada kadınlar ve kız çocuklarının yüzde 1'inden azı, kadınların güçlenmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı ülkelerde yaşıyor.* <https://turkiye.un.org/tr/239953-d%C3%BCnyada-kad%C4%B1nlar-ve-k%C4%B1z-%C3%A7ocuklar%C4%B1n%C4%B1n-y%C3%BCzde-1%E2%80%99inden-az%C4%B1-kad%C4%B1nlar%C4%B1n-g%C3%BC%C3%A7lenmesinin-ve-toplumsal> (Erişim Tarihi: 30.06.2024)

Emir, E. (2023). *Serbest zaman doyumunu, ilgilenimi ve algılanan özgürlük ilişkisi: Fiziksel aktivite yoluyla kadınların güçlenmesi.* İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.

Erbay, E. (2019). Güç ve güçlendirme kavramları bağlamında sosyal hizmet uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19 (42), 41-64. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.546674>

Ertürk, Y. (1996). Alternatif kalkınma stratejileri: Toplumsal cinsiyet, kadın ve eşitlik. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 2 (1-2), 341-356. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1021115>

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference.* 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.

Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan / kamusal alan dikotomisi: kadınlığın "doğası" ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 80-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117726>

Güzel, B. (2020). Türkiye'deki sosyal hizmet uzmanlarının toplumsal cinsiyet algısının belirlenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 16, 82-100. <https://doi.org/10.46218/tshd.825323>

Ihudiebube-Splendor, C.N. & Chikeme, P.C. (2020). *A descriptive cross-sectional study: Practical and feasible design in investigating health care-seeking behaviour of undergraduates.* SAGE Publication. <https://doi.org/10.4135/9781529742862>

Kadir Has Üniversitesi. (2022). *Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve kadın algısı araştırması 2022.* <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTCKAA2022-5.pdf>

Karakoç, H., Duran, B. & Döner, Ş.İ. (2022). Üniversite öğrencilerine verilen toplumsal cinsiyet ve şiddet farkındalığı eğitiminin toplumsal cinsiyet algı ve tutumuna etkisi. *Güncel Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 114-121.

Kaya, H.E. & Altan, B. (2022). Yetişkin eğitimi sürecinde kadın kursiyerlerin ve yetişkin eğitimcilerin oluşturduğu sosyal etkileşim alanının toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında değerlendirilmesi: Isparta örneği. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 5 (2), 450-467.

<https://doi.org/10.337008.ktc.1067756>

Kavas, B. (2018). Kadınlara yönelik evlilik baskısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56), 389-397.

<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185639012>

Keçeci, B., & Eksi, H. (2020). Evli kadınlarda toplumsal cinsiyet algısı ve spiritüel iyilik halinin psikolojik istismar üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 30-48.

<https://doi.org/10.35333/mukatcad.2020.214>

Kılıç, A. (2019). *Hemşirelerde toplumsal cinsiyet algısı ve etkileyen faktörlerin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sanko Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Korkmaz, K., & Özbesler, C. (2022). Sosyal hizmet öğrencilerinin farklılıklara saygı düzeyleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33 (3), 867-887.

<https://doi.org/10.33417/tsh.994401>

Özdemir, Ö. (2019). *Mikro kredilerin kadının güçlendirilmesi üzerindeki etkileri: Gaziantep örneği*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özpulat, F. & Özvarış, Ş.B. (2019). Akşehir sağlık yüksekokulu öğrencilerinin özyeterlilik düzeyleri ve toplumsal cinsiyet algılarının belirlenmesi. *Journal of Continuing Medical Education*, 28 (2), 98-107

<https://doi.org/10.17942/sted.431011>

Peace Corps. (tarihsiz). *Global issues: Gender equality and women's empowerment*.

<https://www.peacecorps.gov/educators/resources/global-issues-gender-equality-and-womens-empowerment/#>

Schuler, S. R., Hashemi, S. M., & Riley, A. P. (1997). Rural credit programs and women's empowerment in Bangladesh. *World Development*, 24 (4), 635-653.

[https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00159-A](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00159-A)

Serin, V.Z. ve Özdemir, Ö. (2020). The effects of microcredies on women's empowerment: Example Of Gaziantep. *IKSAD Journal*, 6 (22), 129–144.

https://www.researchgate.net/publication/340816157_MIKRO_KREDILERIN_KADININ_GUCLENDIRILMESI_UZERINDEKI_ETKILERI_GAZIANTEP_ORNEGI_THE_EFFECTS_OF_MICROCREDIES_ON_WOMEN'S_EMPOWERMENT_EXAMPLE_OF_GAZIANTEP

Sönmez, D. Z. (2021). Öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ve kadına yönelik şiddete ilişkin görüşlerinin belirlenmesi (Çankırı karatekin üniversitesi eldivan sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu örneği). *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4 (3), 179-189.

<https://doi.org/10.53493/avrasyasbd.903911>

Steinhaus, M., Gregowski, A., Fenn, N. S., & Petroni, S. (2016). “She cannot just sit around waiting to turn twenty”: Understanding why child marriage persists in Kenya and Zambia. Washington, DC: International center for research on women.

www.icrw.org/publications/she-cannot-just-sit-around-waitingtoturn-twenty/. (Erişim Tarihi: 01.10.2023)

Sumbas, E. & Erdemir, N. (2021). Toplumsal cinsiyet algısı ile duygu düzenleme arasındaki ilişki. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 117-125.

Şahankaya Adar, A. & Dedeoğlu S. (2023). Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kadınların güçlenmesine etkisi. *Fe Dergi*, 15 (2), 8-49. <https://doi.org/10.46655/federgi.1337375>.

Şahin, H. & Eryılmaz, R., (2023), Kadının güçlendirilmesi üzerinde sosyo-demografik faktörlerin etkisinin incelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58 (3), 2478-2493

<https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosval-ekonomi.23.09.2211>

Tunç, M. (2013). Feminist grup çalışması: Temeli, kapsamı ve süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 24 (2), 209-229. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48480/614196>

Tunç, M. (2018). Kalkınmada kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin rolü: Ülkelerarası farklı gelir gruplarına göre yatay kesit analiz. *Sosyoekonomi*, 6 (38), 221-251. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2018.04.13>

Türk, A., Çevik, B., & Kaya, S. (2023). Toplumsal cinsiyet algısının şiddet eğilimine etkisinde toplumsal cinsiyet eğitiminin aracılık rolü. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6 (2), 423-443.

<https://doi.org/10.33708/ktc.1295983>

United Nations (2023). *The Sustainable Development Goals Report*

Special edition. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf> (Erişim Tarihi: 29.06.2024)

Uygun, K., & Önsan, Ö. (2020). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin toplumsal cinsiyet algıları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 99-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/59466/812090>

Yakar, A. (2020). Yetişkin eğitimi ve kadınların güçlendirilmesi, *Yetişkin Eğitimi Dergisi*, 3 (5), 132-176.

<https://www.yetiskinegitimi.org/tr/arsiv/13-yetiskin-egitimi-dergisi-cilt-3-sayi-5-6-kasim-2020-mayis-2021/50-yetiskin-egitimi-ve-kadinlarin-guclendirilmesi>

Yılmaz, Y., Gürkan, S., Akdeniz, E. T. & Tınaz, A. (2022). Bireylerin toplumsal cinsiyet rollerinin ve algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (3), 1021-1032.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2040386>

Yayın Geliş Tarihi: 08.02.2024
Yayına Kabul Tarihi: 02.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1433993>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1147-1171
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

RESTRUCTURING IN PUBLIC SECTOR: FROM ELECTRONIC GOVERNMENT TO SMART GOVERNMENT IN TÜRKİYE

Merve Tuba RÜZGAR*

Abstract

Upon the development of information and communication technologies (ICTs), countries embarked on a structuring process in the public sector in order to provide faster and more efficient services. Acting positively towards technological developments in the public sector, Türkiye started digital transformation reform studies and developed “e-Government applications” especially in the recent years. In this context, during the transition to the Presidential Government System, Türkiye established the Digital Transformation Office (DTO), which is considered the most important stage of the smart government (s-Government). With the establishment of DTO, the transition process from “e-Government” to “s-Government” has started and radical changes have taken place in the Turkish public administration. With this office, consolidation of the coordination functions under the same entity was aimed regarding the issues such as cyber security, critical infrastructures, big data and artificial intelligence. By considering the associated changes in the public sector along with the development of technology, this study attempts to examine the functions and structure of DTO, which played an effective role in the transition from “e-Government” to “s-Government” in Türkiye.

Keywords: *New Public Service, Electronic Government (e-Government), Smart Government (s-Government).*

KAMU SEKTÖRÜNDE DİJİTAL YAPILANMA: TÜRKİYE’DE ELEKTRONİK DEVLETEN AKILLI DEVLETE GEÇİŞ

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Rüzgar, M.T. (2024). Restructuring in public sector: From electronic government to smart government in Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1147-1171.

*Dr., Dokuz Eylül University Technopark, DETTO Intellectual and Industrial Property Rights Department, merve.ruzgar@depark.com, ORCID ID: 0000-0002-4835-4559. Ethics committee approval is not required for this study.

Öz

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişim ile birlikte ülkeler kamu sektöründe vatandaşa daha hızlı, verimli hizmet verme yönünde bir yapılanma süreci içerisine girmiştir. Özellikle son dönemde ülkemiz, kamu sektörü alanında teknolojik ilerlemelere kayıtsız kalmayıp e-devlet (elektronik devlet) uygulamalarını geliştirerek dijital dönüşüm reform çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte a-devletin (akıllı devlet) en önemli aşaması sayılan Dijital Dönüşüm Ofisi (DDO) oluşturulmuştur. DDO ile birlikte ülkemizde e-devletten a-devlete geçiş süreci başlamış olup kamu yönetiminde köklü değişimlere adım atılmıştır. Böylece siber güvenlik, kritik altyapılar, büyük veri, yapay zeka gibi konularda koordinasyonun aynı çatı altında toplanması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, gelişen teknolojiyle birlikte kamu yönetimi alanındaki değişimleri aşamalı bir biçimde ele alarak Türkiye'nin e-devletten a-devlete geçiş sürecinde etkili bir rol oynayan DDO görev ve yapısını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Hizmeti, Elektronik Devlet (E-Devlet), Akıllı Devlet (A-Devlet).

INTRODUCTION

Technological developments has rendered the change inevitable in the field of public administration as in many other areas. Within this context, the public sector has started to adopt objectives such as responding to the demands of citizens, implementing strategies to increase public performance and using public resources in a more effective and efficient way. In addition, principles such as social responsibility, social justice, democratic responsibility, and public interest are adopted in addition to efficiency/productivity in public administration, and a balance is tried to be achieved among all of these principles. This balance has become essential due to reasons such as the emergence of new managerial values in the globalizing world with the transition from the industrial society to the information society, the increase in the effects of international organizations, and the search for efficiency of the public sector for economic and social purposes (Eşki, 2009, pp. 492-498).

Another factor that catalyzes change in public administration is the prominence of information and communication technologies (ICTs). Thus, the concept of “e-Government” has emerged that facilitates the provision of public services and easier and faster access to information. The concept of “e-Government” is not a concept that emerged out of nowhere but is an expression of a new understanding of the state that emerged with the increasing needs of citizens, and thanks to the ICTs, it is more active and is burgeoning. The understanding of “e-Government” provides new perspectives in the relations of public institutions with

each other, and regarding the state-citizen and state-company relations (Baştan & Gökbnar, 2004, p. 74). With all the efforts regarding “*e-Government applications*” in Türkiye, it is aimed to provide services at lower costs, minimize bureaucratic obstacles, increase the quality of public services and reach a competitive level among other countries (Çarıkçı, 2010, p. 97). However, in the digital age, “*e-Government applications*” now have to keep abreast with the developments in the global transformation driven by artificial intelligence and industry 4.0. Taking place at the global scale, these changes affect Türkiye, as well. The new and profound changes with transition to the Presidential Government System in Türkiye constitutes the most important phase of the transition from “*e-Government*” to “*s-Government*”. The “*Digital Transformation Office (DTO)*”², which is one of the four offices established during this transition aims to manage the transition from “*e-Government*” to “*s-Government*” and to coordinate the issue of digitalization in public administration. Thus, the process of transition from “*e-Government applications*” dealing with the content of the work to “*s-Government*” focusing on how the work is done is tried to be accomplished (Avaner & Fedai, 2019, pp. 151-160).

It has once again been understood how important the use and development of digital applications is, during the new global coronavirus pandemic, COVID-19, as the World Health Organization defined (Loginov et al. 2020, p. 163). In this process, where face-to-face communication is risky and needs to be minimized, Türkiye offered many public services to citizens in the digital environment through the “*e-Government Gateway*” (<https://cbddo.gov.tr/haberler/4987/e-devlet-kapisi-2020-de-turkiye-nin-dijital-yuzu-oldu>).

In the first section of the study, changes in understanding of public administration are described in historical perspective. In the second section, the transition process in Türkiye from “*e-Government*” to “*s-Government*” will be examined. The transition phase from “*e-Government*” to “*s-Government*” in the public sector will be analyzed within the framework of digital applications from G2G and state-to-citizen. Furthermore, in the study, the importance of “*e-Government applications*” in Türkiye, the studies carried out in this context, and the establishment purpose of the DTO -which constitutes the most important step of the “*s-Government*” in Türkiye- its development, duties and service units, are examined. In the conclusion part of the study, some solutions are proposed considering the shortcomings of Türkiye in the process of structuring towards the “*s-Government*”.

---

² Office type organization was one of the main pillars of the transition to the Presidential Government System in 2018. However, office-type institutions both in Türkiye and for the public personnel domain are considered as a “new type” organization style (Avaner & Fedai, 2019, p. 167; Sayan & Urhan, 2020, p. 1018).

CONCEPTUAL FRAMEWORK: CHANGE IN PUBLIC ADMINISTRATION

With the spread of mass communication networks, the public administration discipline has entered a comprehensive transformation process all over the world especially from the second half of the 20th century. This transformation process represents a serious change in the role of the state in society rather than being a simple reform process (Özer, 2014, p. 8). In this context, today's understanding of public administration is built on factors such as individualism, flexibility, entrepreneurship, transparency, efficiency and competitiveness. In addition to these factors, the idea of citizens to receive better quality services and their increasing participation demands in administration have led to a rapid transformation in the understanding of public administration all over the world (Gökçe & Turan, 2008, pp. 176-177). Two crucial tools developed in this transformation process can be identified: democracy as a political, and bureaucracy as an administrative tool. While on one hand democracy aims to protect political rights such as the right to vote and be elected as well as other social and political rights; on the other hand bureaucracy aims to be an administrative tool established to stand against favoritism and corruption, which are the characteristic of the patrimonial administration (Ateş, 2001, p. 49). Apart from fighting against nepotism and corruption in an effective way, the public administration needed today also aims to ensure the establishment of an efficient administration in the production and presentation of goods and services financed directly or indirectly by the public (Ateş, 2001, p. 50). Therefore, for the public sector to be able to increasingly and better use productive, effective and performance-based ICTs, it needs to adopt and accommodate the methods applied in private sector management (Çukurçayır & Eşki, 2001, pp. 95-96).

During providing services to large masses, it is crucial for public institutions to process information with electronic methods, to store information and citizens' records, and to easily transfer this information to other institutions when required (Baştan & Gökbnar, 2004, p. 75). The positive effects of the current state of technology on the public sector, today, have brought about innovations in the production and presentation of public goods and services. In order to see the change of understanding regarding production of public goods and services, it will be useful to examine the approaches from the traditional public method approach to the present. In this scope, after firstly visiting developments in traditional public administration, approaches of new public administration, "new public service", "governance", "electronic government (e-government)" and "smart government (s-Government)" will be examined.

Traditional Public Administration Approach

Max Weber, Woodrow Wilson and Frederick Taylor are the leading names that shaped the traditional public administration approach. The bureaucracy model put forward by Weber is based on a set of rules and regulations that emphasize a top-

down control. In other words, policy is adjusted from top according to a rational and legal control system, and each administrator and employee reports to a senior. Taylor, on the other hand, emphasizes strict control of work processes and careful planning of work processes by managers within the scope of the management principles he has determined. Wilson contributed to the traditional model by arguing that administration should not take political decisions (Pfiffner, 2004, pp. 443-444). In his article "The Study of Public Administration" (1887), Wilson evaluated the public administration as a management apparatus composed of impartial experts and a technical state functioning under the direction of elected politicians and acting on the basis of merit. It is fair to argue that Wilson's traditional public administration approach was positioned on two legs: one leg was on politics and the other on organizational theory (Şeylan, 2000, p. 7). However, it is fair to argue that the traditional public administration approach is largely shaped by Weber's theory of bureaucracy. If the main features of Weber's bureaucracy theory are articulated in a concise way (Göküş, 2013, pp. 87-88; Eisenstadt, 1958, p. 100):

- Bureaucracy is based on a hierarchical structure conducted on the basis of written documents, where upper units supervise sub-units.
- Bureaucratic structures have jurisdictions regulated by laws whereby necessary regular works are distributed in a specific manner as official duties. Since the execution of each task depends on technical rules, persons who prove their technical knowledge and ability can be appointed as administrative officers.
- In bureaucracy, an ideal civil servant carries out his/her duties within the framework of impersonal formal rules. It is very important in terms of objectivity and efficiency to leave personal thoughts aside while doing official works. Therefore, Weber considers the bureaucracy to be the epitome of rationality and efficiency, the most rational means of implementing a given goal.
- In the structure of a bureaucratic organization, administrative personnel do not have a property right over the resources of the institution they manage. However, staff are held responsible for the use of these resources. Thus, there is a clear distinction between organizational property used in the conduct of public administration and the civil servant's own property, and official business and private business, public income and personal income are separated.

Traditional public administration can be described where decisions are taken by the center; a top-down control mechanism is established in the implementation of the public program; the principle of secrecy and rationality in the administration is applied; the bureaucratic structure brings along extreme prescriptiveness; public services reach the public through the traditional state theories and inputs (number of personnel, budget, equipment, etc.) are important; public administrators are in a more

dominant position and citizens are kept in a more passive position (Kaya, 2017, p. 750).

New Public Administration (Management)

The rapid and multifaceted change in the world has manifested itself in management structures, economic theories, competitive structure of the private sector and the development of civil society. Especially from the 1970s, with the increase of budget deficits, inflation, and unemployment, the Keynesian approach and classical welfare state have lost its prominence in economic theory and the liberal approach started to gain power. In this period, government failures that emerged with efforts to eliminate market failures and questions over the role of the state in the economy brought new expansions to the political agenda in terms of what the state should or should not do (Dinçer & Yılmaz, 2003, p. 22).

As a result of the ideological, economic and political developments in the early 1980s, traditional public administration entered a restructuring process in many developed countries. The change in the world has left its place to a model whereby public sector adopts private sector principles instead of the traditional hierarchical organizational principles and tries to attain efficiency and effectiveness in its services. This new model began to be practiced in the UK in the 1980s with the “*New Public Administration*” approach and has led to changes in many countries. With the “*New Public Administration*” approach, it is aimed to apply private sector management techniques in the public sector and provide a tendency to discipline and austerity in the public. It also favoured a shift from a vertical organization model to a horizontal model and to a result-oriented structure instead of a process-oriented structure (Boztepe, 2018, p. 207).

One of the most important studies in the “*New Public Administration*”, also known as the “*New Public Management*” approach, is the article by C. Hood “A Public Management for All Seasons” published in the “*Public Administration*” magazine in 1991. Hood has based his “*New Public Management*” approach on seven pillars as summarized in the following (Hood, 1991, pp. 4-5):

- Leaving the public sector to professional administrators: Specific people on the top should actively, visibly and voluntarily control the organizations, so that the responsibility at the accountability stage is clearly demonstrated.
- Identification of performance standards and measures: Especially in professional services, targets and success indicators are preferably expressed in numerical terms. Because, while accountability requires a clear statement of targets; efficiency requires a rigorous review of the set goals.
- Greater emphasis on output controls: The focus should be on results rather than procedures, as resource allocation, division of central bureaucracy, broad staff management are linked to measurable performance.

- Unbundling of units in the public sector: units must have separate production outputs and financing for productivity gains in contracts or concession arrangements both within and outside the public sector.
- More competition in the public sector: As competition is regarded as a key concept in improving standards and reducing costs, regulation and public procurement procedures are required in contracts.
- Private sector management practices: Public relations techniques should be adopted more to move away from military-style public service ethics and to ensure flexibility in recruitment and wages. Therefore, it is beneficial to use proven private sector management tools in the public sector.
- More discipline and thriftiness in resource use: In order to control the resource demands of the public sector and to produce more with less input, it is necessary to reduce direct costs, increase work discipline, and limit work compliance costs.

When the principles that Hood has based on the “*New Public Management*” approach are examined, it is possible to argue that the “*New Public Management*” approach emphasizes on elements such as transparency, efficiency and effectiveness, which are not specifically emphasized in the traditional understanding of public administration.

In Türkiye since the beginning of the 1990s, although the traditional understanding of public administration has not been completely abandoned, the New Public Management principles such as the participation of the private sector in public services, the adoption of performance principles to ensure efficiency and effectiveness in public administration and transparency in management have come into operation. For example, appointing high-level private sector representatives outside of politics and bureaucracy to most of the investment ministries and providing them with the opportunity to work with the team they want, and widening the coverage of contract employee position -except justice and security services- can be considered as concrete practices in parallel with the “*New Public Management*” approach (Boztepe, 2018, p. 207).

New Public Service Approach

When it comes to the 2000s, it is observed that the economic-oriented principles such as efficiency, efficiency and austerity emphasized in previous approaches were replaced by democratic values such as citizenship, democracy, accountability. In 2000, Denhardt and Denhardt introduced the “*New Public Service*” approach as a new model in the field of public administration (Ütük, 2015, p. 64).

Focusing on developed democracies, the “*New Public Service*” understanding suggests that public officials interact with citizens, encourage citizenship and democratic governance, and plan, implement and evaluate public policies and programs together with citizens in the interests of them. This approach acknowledges that the business principles prevailing in the “*New Public*

Management” increase efficiency and productivity in the public but argues that such principles should not contravene with the principles of democracy. (Denhardt et al., 2009, pp. 1269-1270).

Establishing its principles on democracy and citizenship awareness, the “*New Public Service*” approach criticizes conceptualizing the citizens as customers or consumers. Proponents of the approach proposes a state structure in which the state plays a conciliatory role between citizens and other actors, the accountability of public administrators is defined by laws, and the citizens' participation is ensured in planning and programming processes (Kaya, 2017, p. 753). When evaluated in general terms, it can be argued that the “*New Public Service*” approach is not completely similar to the New Public Management approach. The “*New Public Service*” approach criticizes the market and productivity elements and argues that these should be predominantly compatible with humanistic democratic public service (Kurun, 2017, p. 92).

Transition from New Public Service to Governance

It has been argued in the theoretical area that the “*New Public Service*” has not gained a place in practice as a distinct approach. For this reason, the concept of governance, which is considered as an effective approach in the field of implementation, has attained more emphasis than the “*New Public Service*” (Ayhan & Önder, 2017, p. 40). The concept of governance, which was effective in the restructuring process of the state, was first put forward by the World Bank in 1989, and the theoretical foundations of the concept began to be shaped (Kalfa & Ataay, 2008, p. 229).

Governance is defined by the Turkish Language Association as “*joint use of administrative, economic and political authority in public and private bodies*” (Governance, <https://sozluk.gov.tr/>). Governance, which can be applied in both private and public institutions, aims to reach the awareness of establishing partnerships and being “*us*” (Doğan & Ustakara, 2013, p. 2). Rather than downsizing the state, the governance model underlines the need for effective regulations by the state in order to operate the markets in a more effective way. In addition, the state is not the sole decision-maker in the governance model. Not only the state, but both the private sector and civil society also participate in the decision making process (Kalfa & Ataay, 2008, p. 229). Unlike previous approaches where not much emphasis was given to civil society, the governance model underlines the importance of interaction and cooperation among the trio of state-private sector-civil society. In addition to attaching importance to civil society, the concept of governance considers civil society as a separate power factor by identifying it as the “*third sector*” (Ayhan & Önder, 2017, p. 46).

With technological progress, the concept of governance has also been enriched. The concept has gained an e-dimension and entered the literature as e-governance. E-governance refers to a management style shaped by ICTs and is

inclusive of the private sector and civil society. The term is defined as “*the administrative structure where authority, resources, duties are transferred to local governments, and decentralization and derogation are implemented*” (Demirel, 2010, p. 90). E-governance requires the use of ICTs while including citizens outside the state in the processes of management, decision and policy-making. Therefore the ICT’s facilitate the democratic process once it is citizen-centric and enables citizens to express themselves and be heard by building their collaboration and participation (De Farias & Ferrer, 2014, p. 6). Increasing its capacity over time, the e-governance approach has contributed to the formation of a participatory, transparent and accountable public administration through “*e-Government*” applications (Demirel, 2010, p. 90).

The concept of e-governance, which is the electronic dimension of governance, is an interactive and multi-dimensional model based on the participation principle created by the developing Internet technology and information age. In addition, models such as e-governance and “*e-Government*” are based on technology and include all actors in the process of making policies. Information society culture based on flexibility, rapid decision making, transparency and the right to information is also essential. By including multiple actors such as citizens and civil society in political procedures, these administration models also contribute to the development of countries’ democracy levels (Doğan & Ustakara, 2013, pp. 8 and 9).

RESTRUCTURING IN PUBLIC SECTOR: TRANSITION FROM e-GOVERNMENT TO s-GOVERNMENT

Economic, social and technological developments have brought about associated reforms in the administration approach. In this context, as a concrete indicator of the digitalization policies in Türkiye, the Digital Transformation Office aims to function as an organization coordinating the policies to be implemented in the transition from “*e-Government (Electronic State)*” to “*s-Government (Smart Government)*” and becomes institutionalized in this sense (Avaner & Fedai, 2019, pp. 150 and 151).

Electronic Government (e-Government)

E-government, which refers to “*electronic state*” in English, is the way of providing the services to citizens by the government in electronic environment. With e-Government, it is intended that citizens can easily access public services and that the service is offered faster, in higher quality, uninterrupted and secure ways (TÜRSAT, <https://turksat.com.tr/tr/bilisim/e-devlet-kapisi>). Thanks to the developing technologies, citizens’ expectations and demands from the state are increasing day by day. These expectations and demands compel the states to provide differentiated services for different individuals and groups. This situation reveals

that the “one size fits all” approach doesn’t apply in the public sector and different demands should be taken onto consideration (Baştan & Gökbnar, 2004, p. 76).

It is generally accepted that “e-Government” applications, which emerged as a part of the information society and provide computer/ Internet-enabled services in the public sector, increase the variety, speed, availability and effectiveness of the public services, while reducing service costs. The “e-Government” approach, which adopts a quality/efficiency-oriented service approach instead of bureaucratic/stationery service understanding, emphasizes that the state should exist for the individual, not the other way around. As a result of developments in technology and public administration, it can be said that “e-Government” has weakened the traditional understanding of public administration (Çarıkçı, 2010, pp. 96 and 97). Consequently, E-governance is seen as providing citizens with the ability to choose the way they interact with governments (Asgarkhani, 2005, p. 467).

The “*e-Government*” project is not only collecting the URL addresses of all public institutions under a single portal but is a model that defends the need for a structural and mental transformation of the state (Delibaş & Akgül, 2010, p. 106; Baştan & Gökbnar, 2004, pp. 85). The background of this portal is more complex, requiring a series of coordinated efforts, involving almost all public institutions. “*E-Government*” does not only take the interactions between the state and the citizen to a digital base, but also aims to make public activities transparent, increase the information sharing between institutions and increase the participation of citizens in the state administration. In addition, e-government, which enables public services to be restructured on the basis of information technologies, acts as a bridge between citizens, commercial organizations and various units of the state, and ensures the transition of bureaucratic processes to automation (Baştan & Gökbnar, 2004, pp. 72 and 85). In short, “*E-Government*” is a multidimensional and complex concept, which requires a broad definition and understanding, in order to be able to design and implement a successful strategy (Ndou, 2004, p. 3).

As every country in the world, “*e-Government*” model of public administration has also influenced institutions in Türkiye. With policies applied especially since the second half of the 1980s, the transition to “*e-Government*” began in Türkiye. Especially after the 1990s, with the investments in the information infrastructure, internet usage has increased and some state institutions have started to provide their services on the electronic platform. Within the scope of these developments, “*e-Government*” was applied more seriously in the 2000s (Çarıkçı, 2010, p. 97).

In assessing the state of e-government today, it is important to examine e-government in action to see exactly how it is deployed by government agencies to services to both citizens and its own employees (Abramson & Morin, 2003, p. 9). Over time “*e-Government*” applications in Türkiye gained a nature of state policy and in this *Türkiye Project Action Plan and in 2006 Information Society Strategy and Action Plan*” which regard in 2005 “*e-Transformation* covered the period 2006-

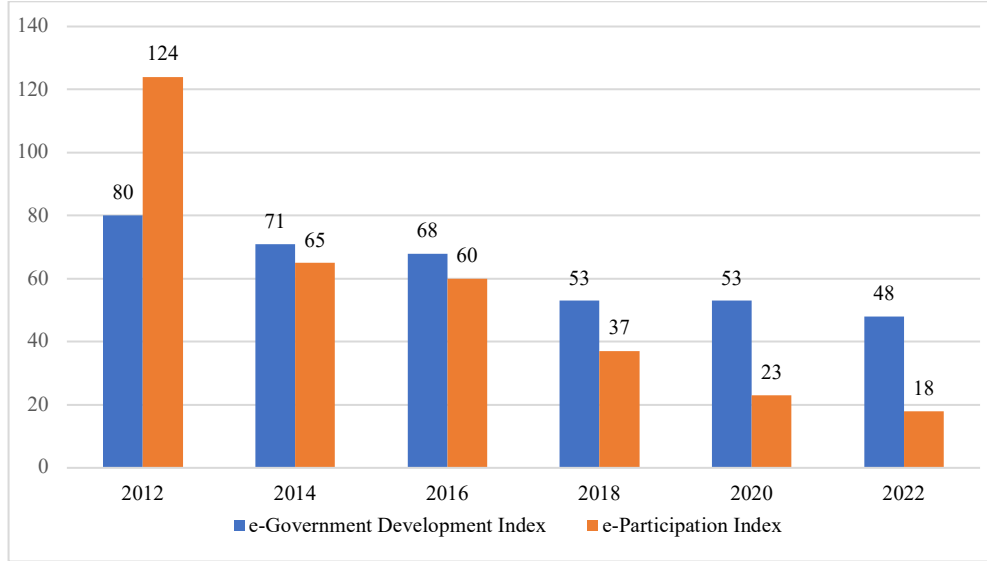
2010 came into force after their approval by the Council of Ministers (2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, 2016, 3). Especially in the period after 2007, policies and practices related to “*e-Government*” gained momentum, and in 2008, with the “*E-Government Gateway Project*”, it was decided to carry out all “*e-Government*” activities from a single center (Çarıkçı, 2010, p. 97). In 2011, with the Decree Law No. 655, the “*Ministry of Transport, Maritime Affairs and Communications*” was given the duty and responsibility for “*e-Government*” policies and the “*Presidency for e-Government Services*” was established under the Ministry (2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, 2016, pp. 3 and 4). In 2013, TÜRKKEP was authorized as a Registered Electronic Mail (KEP) Service Provider by the Information Technologies and Communication Authority (BTK), and as an E-Invoice Service Provider (Private Integrator) and an E-Invoice Custodian by the Revenue Administration in the same year, constituting crucial steps in the way to “*e-Government*” (TÜRKKEP, <https://turkkep.com.tr/>). In the 2015-2018 Information Society Strategy and Action Plan, “*User Focus and Efficiency in Public Services*” were aimed and growth and increasing employment were two focal points. Following these developments, the 2016-2019 National “*e-Government Strategy and Action Plan*” was prepared within the framework of the information society policy. The Action Plan aimed at gaining a holistic perspective regarding Türkiye's “*e-Government*” policies (2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı, 2016, pp. 3 and 4).

Rapid developments in the field of “*e-Government*” activities in Türkiye have been reflected in the ranking of Türkiye in the “*e-Government Development Index (EGDI)*”, a ranking by the United Nations (UN) since 2003. The “*e-Government Development Index*” is prepared by the Department of Public Administration and Development Management under the Economic and Social Relations Department under the UN every two- year and evaluates the e-state development level of 193 countries. EGDI is a highly credible “*e-Government*” measurement report which evaluates changing trends and success factors in the e-Government field (Digital Academy). With the “*e-Government Development Index*”, one of the indices included in this report, a systematic assessment of the use of ICTs to increase the efficiency, transparency and efficiency levels of the public sector is provided. Another index determined by the UN is the e-Participation Index (EPI). This index is complementary to the “*e-Government Development Index*” and is calculated by using the data are provided by international organizations such as ITU (International Telecommunication Union) and UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) and UN expert opinion (<https://cbddo.gov.tr/haberler/4834/-birlesmis-milletler-e-devlet-gelismislik-endeksi-aciklandi>).

According to the 2020 report published by the UN, Türkiye ranks 53rd out of 193 countries in the “*e-Government Development Index*”. In the e-Participation Index, Türkiye ranked 37 in 2018; 23rd in 2020 and 18th in 2022. Figure 1 below

shows Türkiye's ranking in the 2012-2022 period in the “e-Government Development Index” and “e-Participation Index”.

Figure 1. Türkiye's e-Government Development Index and e-Participation Index (2012-2022)

Source: United Nations, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center>, (03.01.2024).

As the figure 1 shows, Türkiye progressed in the “e-Government Development Index” ranking from 80th in 2012 to 53rd in 2020. Likewise, in the e-Participation Index, its ranking jumped from 124th to 23rd place. Accordingly, according to the report, in 2020, Türkiye has managed to rise from a “high EGDI” level of development to “very high” level EGDI (United Nations, 2020, p. 48). As a result, Türkiye has not been indifferent to the developments in technology in the world and the facilities it brings and has implemented its digitalization plans and projects in the public every passing day. An indicator of this is the steps taken towards “smart government”, which is called the next generation of “e-Government” and enables the institutionalization of digital transformation.

During the period of the new type coronavirus pandemic COVID-19, as defined by the World Health Organization, use of digital services in Türkiye has increased. In March, April and May of 2020, the number of “e-Government Gateway service” usage increased twice compared to the previous year, and with the newly opened services, it became frequently used by citizens. More than 5,000 service are accessible in Türkiye's “e-Government applications”, and in the Covid-19 pandemic period extensively used services include: pre-applications for pandemic social supports, travel permit applications, 4/B 2020 to postpone coverage list (Covid-19), generation and listing of HES code (Hayat Eve Sığar- Home is Enough for Life), and

legislation inquiry and inquiries for participation fund banks (<https://cbddo.gov.tr/haberler/4818/e-devlet-kapisi-kullanimi-2-kat-artti>).

Smart Government (s-Government)

In the process of transition from “*e-Government*” to “*s-Government*”, an institutional organization model that regulates digitalization practices, ensures coordination between ministries and unites public and private sectors is in demand. In this context, “*s-Government*” practices that focus on coordination and cooperation between public institutions and social actors emphasize more on how the state does business rather than the content of digital work (Avaner & Fedai, 2019, pp. 151,156 and 158). The latter is focuses more on the use of technologies such as artificial intelligence and the internet of things, along the rise of technological opportunities developing every day.

In Türkiye, in order to gather under one roof of the work on big data, artificial intelligence, cyber security, national technologies, a Digital Transformation Office (DTO) was established with the Presidential Decree No. 1 (<https://cbddo.gov.tr/hakkimizda/>) dated 07.10.2018 (<https://cbddo.gov.tr/hakkimizda/>). In the second part of Presidential Decree No. 48 dated 24.10.2019, details of DTO's duties and service units are provided. The duties of the DTO are counted in Article 527 of the decree as follows (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>):

- To lead the digital conversion in public administration in accordance with the strategy, objectives and policies as determined by the President; to mediate the provision of Digital Türkiye (e-government) services; to improve cooperation between agencies and provide coordination in these areas,
- To prepare a digital transformation roadmap for the Turkish public administration,
- To encourage the participation of the public, private sector, universities and non-governmental organizations in the design and delivery processes of digital public services, and cooperation in order to create the digital transformation ecosystem,
- Giving opinions to the Presidency for Strategy and Budget regarding the investment project proposals prepared by public institutions and organizations in matters falling within its scope of duty; following the developments regarding the project implementations and, when necessary, providing guidance to these projects,
- Developing projects to increase information and cyber security,
- To develop strategies for the effective use of big data and advanced analysis solutions in the public sector, to lead the applications and to ensure coordination.

- Leading artificial intelligence applications in priority project areas in the public sector, ensuring coordination within this scope,
- To develop projects to increase the use of domestic and national digital technologies in the public and to raise awareness in the society,
- Determining strategies for public institutions/organizations to procure digital technology products and services in a cost-effective way,
- When necessary, providing assistance to projects and applications related to its field of duty,
- Coordinating efforts to identify and share the central, provincial and abroad units of the institutions and agencies within the state organizational framework in electronic environment,
- To make policy and strategy suggestions on issues that fall within its field of duty,
- Fulfilling other duties assigned by the President

after the duties of DTO are specified in the decree, the service units and the duties of these units are listed in Article 527/B. DTO's service units are³:

- “*Digital Transformation Coordination Department,*
- *Digital Technologies, Procurement and Resource Management Department,*
- *Digital Expertise, Monitoring and Evaluation Department,*
- *Cyber Security Department,*
- *Big Data and Artificial Intelligence Applications Department,*
- *International Relations Department,*
- *Information Technologies Department,*
- *Directorate of Management Services,*
- *Legal Consultancy”*

DTO coordinates the transition from “*e-Government*” to “*s-Government*” and the digitalization issue, and in this sense, it is the concretization of the institutionalization of digital transformation in Türkiye (Avaner & Fedai, 2019, p. 151). The concept of digital transformation can be defined as a holistic endeavour that brings together human and business process-technology elements in line with the opportunities provided by the ICTs and the requirements of changing social needs. In Türkiye, Digital Türkiye (e-government) policies, after implementation experience, turn into a larger-scale digital conversion reform efforts, facilitate life with human-centered artificial intelligence, bring a new axis to the defense sector with cyber security and more transparent, accountable, spend a participatory governance structure to life (<https://cbddo.gov.tr/dijital-donusum/>). However, as long as all these digital applications are not gathered in a single channel, there may

---

³ The service units and duties of the DTO as enshrined in the Article 527/B of the Presidential Decree, numbered 48 and dated 24.10.2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191024.pdf>, (18.01.2024).

be differences in each institution's understanding, and potentially possible coordination problems may arise such as the institutions taking action at different times. For this reason, the coordination of digital applications in Türkiye is pooled under a single roof with DTO. With DTO, which connects the digital applications in the state to a single channel, crucial amount of cost is saved by sharing over the network instead of transferring data between institutions. And through this pooling, digital applications are conducted in a coordinated manner both from the state to citizens and other entities (Avaner & Fedai, 2019, p. 160).

The DTO has started the transition to “*s-Government*” by targeting a transformation in the quality of doing business rather than the content of it. Thus, it has been ensured that the studies related to artificial intelligence, cyber security, national technologies and big data are gathered under a single roof, the decision-making mechanism is accelerated and the citizens' access to public services is facilitated. While transferring ICT-based applications from G2G and from G2C, it is expected that the Digital Transformation Office will reduce the paperwork and accelerate the state through artificial intelligence applications⁴. However, the Office may face some problems in practice. The first of these is the issue of removing the intermediate level units of the Office and having only the main service and auxiliary service units. The functions of the Information and Technology Department organized under the Presidency for Strategy and Budget and the functions of the DTO overlap at some points. Another problem that may be encountered with the DTO is its bearing the sole responsibility of data production and sharing through a sole center. In periods of cyber attacks, it should not be forgotten that the DTO can become a target of these malign activities as well. Therefore, all necessary information security measures should be prudently taken (Avaner & Fedai, 2019, pp. 167-169).

Digital Applications from Government to Government

Digital applications from government to government (G2G) are carried out to regulate the flow of information and transfer data between various public institutions over a common network (Avaner & Fedai, 2019, pp. 161-162). Thus, thanks to G2G digital applications, it is ensured that citizens and businesses are provided with better quality and faster service, and the state works in harmony with local governments. The harmony of the state with local governments is very beneficial for both citizens and the state. For example, when birth and death records are stored digitally, all state institutions will be able to access this information, thus preventing wrong transactions such as paying pension to a deceased citizen. In this context, some countries (such as Japan) have gathered government web pages in a

---

⁴ Artificial intelligence has the capacity of fast data collection, evaluation and selection of the appropriate data from a huge volume of it. Especially in public institutions where data flow is fast, workload can be reduced thanks to such systems provided by technology, and working hours can be reduced by performing the required regular work automatically (Önder & Saygılı, 2018, p. 660).

single portal, making it easier for citizens and public institutions to access many different information in one-stop-shop way (Efendioğlu & Sezgin, 2007, pp. 224 and 225).

Evaluated within the scope of G2G digital applications in Türkiye, UYAP (National Judicial Network Information System) Institutional Portal prepared by the Ministry of Justice of Türkiye provides access to information and services (UYAP a). UYAP institutional portal is a service that allows private companies or public institutions to follow over the Internet the cases they are party to at judicial and administrative courts as well as enforcement offices. Using today's technological developments, UYAP aims to ensure the internal automation of the central and provincial organizations and affiliated/related organizations with hardware and software, and the external unit integration with other public institutions/organizations that have established information automation systems. In this way, access to the judiciary is provided through more effective means while legal terms are determined more easily and accurately, cases are finalized in a short time, and court affairs are regularly monitored (UYAP b).

As another application that can be evaluated within the scope of G2G digital applications, ÖSYM (the Measurement, Selection and Placement Center) provides student information for university exams. In this context, ÖSYM receives the education and students' first place ranking information through the e-school system of the MEB (Ministry of National Education). Thus, information is shared in the G2G category between the Ministry of National Education and the Higher Education Institution to which ÖSYM is affiliated.

Numerous “*e-Government applications*” of Türkiye received awards in the eTR Awards contest organized by Turkish Industrialists' and Businessmen's Association (TUSIAD)⁵ and the Foundation for Science. Among them are the “*Identity Sharing System (KPS)*” by the Ministry of Interior's General Directorate of Population and Citizenship Affairs, and “*Forest Fire Early Warning System (OYEUS)*” by the General Directorate of Forestry. The purpose of the application of KPS is to provide up-to-date and secure online access to the population and settlement information (data kept in the central database) by public institutions and other legal entities. KPS allows inquiring personal information with the T.R. ID number and ID number inquiry by using personal information; identity information by using the information of the place where the person is registered, identity registration sample query and address information inquiry services (Identity Sharing System, <https://kpsbasvuru.nvi.gov.tr>). Another application OYEUS, implemented in cooperation with the General Directorate of Forestry and Bilkent University, aims

---

⁵ The name of TUSIAD was changed lately to “Turkish Industrialists and Business People Association”, however, use of its established acronym TUSIAD continues as before. (TUSIAD, <https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/9912-tusiad-acilimi-isim-degisikligi>, 18.02.2024).

to contribute to the development of institutional capacity, early detection and extinguishing of forest fires. OYEUS software provides analysis of the forest images with a diameter of 15 kilometers where its watch towers are located and generates an alarm by detecting the furthest smoke in 15-25 seconds. Thus, the start of the fire is automatically notified to the authorities in the forms of e-mail, SMS (Short Message Service) or MMS (Multimedia Messaging Service) (Turkish Journal of Agriculture and Forestry, <http://www.turktarim.gov.tr>).

Another one of the digital applications from G2G is the “*National Public Integrated Data Center Project*”. The first study for the project was conducted in 2017, and consequently the contract was prepared and the work started. The project was designed in three stages. The first stage of the project consists of strategic reports prepared within the scope of the situation analysis, while the second stage consists of the data center design and architecture. The third stage includes technical specifications and tenders (Avaner & Fedai, 2019, pp. 161 and 162). The Project is defined as a “*scalable, sustainable and manageable ecosystem which is equipped with advanced technical infrastructure, high level security, 24/7 service and is created for managing public information processing resources in an environment by keeping them under control; and storing, operating and presenting data from a single point*” (<https://hgm.uab.gov.tr/kamu-entegre-veri-merkezi-projesi>).

In addition to the National Public Integrated Data Center Project, other digital government applications in Türkiye are as follows (<https://hgm.uab.gov.tr/projelerimiz>):

- E-Government Project,
- E-TRNC Project,
- Ulak Communication Project,
- Infrastructure Establishment Projects in Settlements Without Mobile Communication Infrastructure,
- WIMAX (Fixed Telephone and Internet Service Project for Places Without Electronic Communication Infrastructure),
- Little Camlica TV-Radio Tower,
- Canakkale TV-Radio Tower,
- The Seeing Eye Project,
- Third Hand Project,
- Disaster and Emergency Communication,
- PublicNet,
- Project of Determination of Technical Specifications of In-Vehicle Information and Communication System,
- Project for Determination of Driving Architecture and Connected Vehicle Traffic Test Scenarios for Autonomous Vehicles,
- Satellite supported National Intelligent Transportation Systems Automation Project,

- Intelligent Transportation Systems Glossary,
- Public Integrated Data Center Project.

“*Electronic Public Information Management System (KAYSİS)*”, which constitutes the infrastructure of the “*s-Government*” and is under the coordination of DTO, is another platform that is evaluated within the scope of digital applications from the G2G. KAYSİS is defined as “*a basic information system to facilitate the transition to ‘s-Government’ by integrating ‘e-Government applications’ in a central way where from organizational structures to the documents used in the services, to information contained in the documents all of the public elements are identified together with their legal basis*”. KAYSİS submodules are (<https://cbddo.gov.tr/projeler/kaysis/>):

State Organization Central Registration System (DETSİS): It is the registration of public institutions and organizations and their units at all levels in central, provincial and foreign organizations in accordance with the hierarchical structure in Türkiye.

Service Inventory Management System (HEYS): It ensures that the services provided by public institutions to citizens, private sector, non-governmental organizations or other public institutions are determined at operational level.

Public Legislation System (KMS): is an information system where all kinds of legislation published in the Official Gazette as well as secondary legislation enacted by ministries, affiliated/related/coordinated organizations, municipalities and universities without being published in the Official Gazette, are recorded and proclaimed to citizens through a single channel.

As a result, with digital applications from G2G, it is intended to use public resources efficiently, accelerate the data flow, standardize the document names used in the public, and organize different institutions under a single roof.

Digital Applications from Government to Citizen

The purpose of digital applications from government to citizen (G2C) is to reach at the citizens through the internet. The interaction of citizens with the government as a political actor and their participation in democratic processes play an important role in the state responsiveness to the needs of the citizen. In this context, it would be beneficial to add new functions to accelerate digital services offered from the state to the citizen and to facilitate communication, and to reduce the number of clicks required to complete a transaction or obtain information (International Telecommunication Union-ITU, 2008, p. 17).

One of the state-to-citizen digital applications is “*UYAP Citizen Portal*”. Through the UYAP citizen portal, which is considered in the category of state-to-citizen electronic interaction and provided by the Ministry of Justice, information and services can be accessed via the SMS information system. Through the UYAP citizen portal, citizens can inquire all about case files, phone numbers and

information, open legal cases, verify documents, and follow up court hearings (UYAP a).

Some of the digital applications offered to citizens from the state like the UYAP citizen portal are the “*Land Registry and Cadastre Information System (TAKBİS)*” under the General Directorate of Land Registry and Cadastre, and the “*Computer Supported Central Electoral Registry System (SEÇSİS)*” under the Supreme Election Board. TAKBİS is an “*e-Government project*” that aims to transfer property information to a computer environment and make all kinds of inquiries, thus ensuring effective monitoring and control of both private and public immovable properties (<https://www.tkgm.gov.tr/projeler/tapu-ve-kadastro-bilgi-sistemi-takbis>). SEÇSİS is an information system where all kinds of election-related works and procedures are carried out, information and documents are produced, voter registers are constantly updated, and election results are shared with political parties simultaneously (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/Galeri/AfisBrosur/BSecsis.pdf>).

In addition to the digital applications offered by the ministries directly to the citizens, there are also some projects supported by the Ministry of Development and carried out by TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Türkiye). The most important of these projects are “*Cloud Computing and Big Data*” studies. Under the leadership of TÜBİTAK, developed by the studies of the “*Information and Information Security Advanced Technologies Research Center (BİLGEM)*” Information Technologies Institute and supported by the Ministry of Development Investment Program, the “*Cloud Computing and Big Data Research Laboratory (B3LAB)*” project is being implemented. “*Cloud Computing and Big Data*” workspaces aim to carry out R&D (Research and Development) activities in order to produce open source and secure solutions in line with public needs (BİLGEM, <https://bte.bilgem.tubitak.gov.tr>).

Since its establishment, B3LAB has developed related products under the name of “*Safir*”. These products are now embedded in in-house systems in various public institutions. For example, in a study conducted with the Ministry of National Education, which implemented the projects of B3LAB for the first time, 29 different variables were identified for the reasons why students failed the TEOG (Transition from Basic Education to Secondary Education) exam and the root cause was analyzed. Analyzes are made on which of the 29 different variables (where the students live, their parents' education level, success in the course, etc.) most affect their failure. Thanks to the demographic and sociological data obtained here, it will be possible to work towards improving our education system. The long-term goal of Safir applications is to spread it among the public through “*e-Government*” and to create a common understanding in the public sphere regarding the protection of personal data. In addition, it is aimed to expand the public benefit area of TÜBİTAK by ensuring that the products developed by B3LAB are transferred to the private

sector (Güner, 2019, <https://turkeyai.com/turkiyenin-veri-ve-yapay-zeka-merkezi-b3lab/>).

TÜBİTAK has products named “*Safir Storage*”, “*Safir Bulut*”, “*Safir Intelligence*”, “*Safir Devops*”, “*Safir Big Data*” within the scope of Cloud Computing and Big Data. Although Safir Storage is a national and secure cloud object storage application, the objects stored here can be accessed from anywhere, anytime via the internet (via smartphone, tablet or computer). Likewise, Safir Cloud can provide users with a secure, flexible, scalable and easy-to-manage cloud computing infrastructure, providing them with platform and software services, thus developing customized services in line with the needs of organizations. Safir Intelligence serves many purposes in defense and public fields. With Safir Intelligence, an environment is created to provide software developers, data scientists and end users with the necessary tools, libraries, models and services in machine learning and deep learning studies. Safir DevOps solution provides the software development and software management teams with the environment, services and tools required during the software development/software operation process, ensuring that DevOps activities are run quickly and smoothly. In Safir Big Data Analysis Solutions, different forms and large amounts of flowing/standing data are processed and analyzed to extract valuable information. Offering big data storage, architectural and analytical solutions, Safir Big Data performs analytical applications for the detection and prediction of unexpected situations in critical areas such as finance, education, border security, smuggling, which poses crucial threats to national security and national policies (BİLGEM, <https://bte.bilgem.tubitak.gov.tr>).

CONCLUSION

Thanks to the advancements in ICTs, new opportunities to increase the scope and quality of public services, to decrease bureaucratic obstacles and to increase efficiency and productivity have arisen. To achieve these goals, digital applications must become widespread and be accepted and used by every citizen. In this context, especially from the early 2000s, implementation of “*e-Government*” has become increasingly important and efforts were made to involve citizens more actively in these applications. However, with the advancement of the digital age, “*e-Government applications*” also become insufficient. Therefore, the public sector in Türkiye, which does not remain indifferent to the global transformation of our age, has been in a restructuring process from “*e-state*” to “*s-Government*”. With the aim of centralizing functions and works on digital transformation (e-Government), cyber security, national technologies, big data and artificial intelligence under one roof, the foundation of the DTO constitutes a major step in the transition from “*e-Government*” to “*s-Government*”.

Having emerged as a requirement of modern societies, “*s-Government*” practices have goals such as increasing the speed of the state, increasing quality, transparency, reducing paperwork and bureaucratic obstacles. Apart from increasing efficiency, productivity, speed and quality of “*s-Government practices*” in the public

administration, positive effects on the economy should not be disregarded. In addition, the Covid-19 Pandemic period, which negatively affected our lives, made the services offered on the digital platform even more important. During this period, the state provided many public services to its citizens electronically, due to the curfews imposed by the Ministry of Internal Affairs Circular and because face-to-face communication was limited to minimize the risk of contamination. During the pandemic period, the “*e-Government Gate*” was increasingly popular in the applications such as the “*pandemic social support pre-applications*” made available within the scope of social assistance, and the HES code required to buy plane, train, bus tickets for people to travel domestically or abroad in this period. In addition, another measure taken during the pandemic period is that citizens traveling by bus and plane are obliged to obtain a “*travel permit*”. Citizens are provided with the convenience of obtaining travel permits via the “*e-Government Gateway*” without physically going to the district governorships. As can be seen, besides technological advancements, current challenges also play an important role in digitalization. At this point, it is very important that digital applications become widespread throughout the country, that every citizen is aware of these applications, and that they can access and use the applications. However, it is essential for the widespread use of digital applications across the country that individuals be educated for technological legibility. Therefore, it is necessary to raise awareness among citizens of all age groups to become a technologically integrated society. In addition to this, that the employees in the public sector are experts, closely follow technological developments, and are trained when necessary are essentials of the service provision in an electronic environment.

In this sense, although the transition to “*s-Government*” is being formally undertaken in Türkiye, as the methodological and software transformation have not been achieved, state investment in these areas are especially imperative. In particular, the state should invest in both the tools to be used in the development of innovative competencies and the training of citizens and public personnel. For example, investments can be made in training centers such as BTK Academy, which is an education platform under the Information Technologies and Communications Authority, that follows the developments in the technology world, and is easily accessible especially for young people to train themselves. In the world of technological progress, investing in education centers that accommodate the importance of software, increase the awareness of the society in the field of ICTs and contribute to development of the youth become very important. Otherwise, digital applications will not be able to achieve their intended purpose and be communicated to citizens in a proper manner.

Conflict of Interest and Contribution Rate: Author does not declare any conflict of interest. The article has one author and the author contribution rate is 100%.

REFERENCES

Abramson, M. A. & Morin, T. L. (2003). E-government: a progress report. Mark A. Abramson and Therese L. Morin (Eds.), Published in *IBM endowment for the business of government: e-government 2003*, New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Asgarkhani, M. (2005). Digital government and its effectiveness in public management reform, *Public Management Review*, 7 (3), 1471-9045. doi: <https://doi.org/10.1080/14719030500181227>.

Ateş, H. (2001). İşletmeci, girişimci ve verimli yeni bir kamu yönetimi ve devlet anlayışına doğru, *Journal of İstanbul University Faculty of Political Sciences*, Issue: 25, 45-59.

Avaner, T. & Fedai, R. (2019). Türk kamu yönetiminde ofis sistemi: e-devlet uygulamalarından dijital dönüşüm ofisine, *Public Administration Journal*, 52 (2), 149-172.

Ayhan, E. & Önder, M. (2017). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı: Yönetişime açılan bir kapı, *Gazi Journal of Economics and Business Administration*, 3 (2), 19-48.

Baştan, S. & Gökbunar, R. (2004). Kamu hizmetlerinin sunumunda e-devletle ilgili yeni gelişmeler: Tümlşik e-devlet sistemlerine doğru, *Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 19 (1), 71-89.

Boztepe, M. (2018). Yeni kamu yönetimi anlayışı ve geleneksel kamu personel rejimi üzerine etkileri, *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 20 (3), 191-210. doi: <https://doi.org/10.32709/akusosbil.425043>.

Çarıkçı, O. (2010). Türkiye’de e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma, *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 12, 95-122.

Çukurçayır, M. A. & Eşki, H. (2001). Kamu hizmeti sunumunda yeni yöntemler, *The Journal of Social Economic Research*, 1 (1-2), 89-109.

De Farias, J. P. M. & Ferrer, J. (2014). *Transparency portals: A comparative analysis between Brazil and the USA*, the George Washington University, Washington, https://www2.gwu.edu/~ibi/minerva/Spring2014/Joana_Farias.pdf (Accessed January 17, 2024).

Delibaş, K. & Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye’de e-devlet uygulamaları: Türkiye’de e-demokrasi ve e-katılım potansiyellerinin harekete geçirilmesi, *Journal of Sociological Studies*, 13 (1), 101-144.

Demirel, D. (2010). Yönetişimde yeni bir boyut: E-Yönetişim, *Turkish Administrative*, 466, 65-94.

Denhardt, J, Terry, L., Delacruz, E. R. & Andonoska, L. (2009). Barriers to citizen engagement in developing countries, *International Journal of Public Administration*, 32 (14), 1268-1288. doi: 10.1080/01900690903344726.

Digital Akademy, <https://dijitalakademi.bilgem.tubitak.gov.tr/bm-e-devlet-gelismislik-endeksi/> (Accessed January 15, 2024).

Dinçer, Ö. & Yılmaz, C. (2003). *Kamu yönetiminde yeniden yapılanma 1: Değişimin yönetimi için yönetimde değişim*, Ankara: T.C. Başbakanlık.

Doğan, K. C. & Ustakara, F. (2013). Kamuda bir yapılanma dönüşümü olarak e-devlet ve e-yönetişim ilişkisi üzerine, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2 (3), 1-12.

Efendioğlu, A. & Sezgin, E. (2007). E-Devlet uygulamalarında bilgi ve paylaşım güvenliği, *Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences*, 16 (2), 219-236.

Eisenstadt, S. N. (1958). Bureaucracy and bureaucratization, *Current Sociology*, 7 (2), 99-124, <https://doi.org/10.1177/001139215800700201> (Accessed May 04, 2024).

Eşki, H. (2009). Kamu yönetiminde değişim ve yeni yönetim modelleri, *The Journal of Social Economic Research*, 9 (17), 491-500.

Governance, <https://sozluk.gov.tr/> (Accessed January 18, 2024).

Gökçe, O. & Turan, E. (2008). Kamu yönetiminin dönüşümü ve dönüşümün temel unsurları, *The Journal of Social Economic Research*, 8 (15), 175-200.

Göküş, M. (2013). Bürokrasi. A. Yatkın and N. P. Demiral (Eds.), Published in *Kamu yönetimi*, İstanbul: Lisans.

Güner, Ş. (2019). *Türkiye'nin veri ve yapay zeka merkezi B3LAB*, <https://turkeyai.com/turkiyenin-veri-ve-yapay-zeka-merkezi-b3lab/> (Accessed March 02, 2024).

Hood, C. (1991). A public management for all seasons?, *Public Administration*, 69 (1), 3-19.

Identity Sharing System (KPS), <https://kpsbasvuru.nvi.gov.tr> (Accessed January 26, 2024).

Information and Information Security Advanced Technologies Research Center (BİLGEM), <https://bte.bilgem.tubitak.gov.tr> (Accessed March 02, 2024).

International Telecommunication Union-ITU (2008). *Electronic government for developing countries* (Vol. ICT Applic), Switzerland.

Kalfa, C. & Ataay, F. (2008). Yönetişim: Devlet toplum ilişkilerinde yeni bir aşama, *Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences*, 17 (3), 229-240.

Kaya, F. (2017). Kamu yönetimi yaklaşımlarının karşılaştırmalı analizi, *The Journal of International Social Research*, 10 (53), 747-755. doi: 10.17719/jisr.20175334163.

Kurun, İ. (2017). Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kamu hizmetlerine etkisi: belediyeler örneği, *Bartın University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 8 (16), 85-106.

Loginov, M. P., Usova, N. V. & Nedorostkova, E. E. (2020, November). The impact of the COVID-19 coronavirus pandemic on the national digital services market development (exemplified by the digital commerce segment). *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Volume: 486, Atlantis Press, 161-164.

Ndou, V. (2004). E-Government for developing countries: Opportunities and challenges, *Electron. J. Inf. Syst. Dev. Ctries*, 18 (1), 1-24. doi: <https://doi.org/10.1002/j.1681-4835.2004.tb00117.x>

Önder, M. & Saygılı, H. (2018). Yapay zeka ve kamu yönetimine yansımaları, *Turkish Administrative Journal*, 90 (487), 629-668.

Özer, M. A. (2014). Kamu yönetiminde değişim sürecini dwight waldo ile yeniden düşünmek, *Public Administration Journal*, 47 (4), 1-30.

Pfiffner, J. P. (2004). Traditional public administration versus the new public management: accountability versus efficiency. A. Benz, H. Siedentopf and K. P. Sommermann (Eds.), Published in *Institutionenbildung in Regierung und Verwaltung: Festschrift für Klaus König* (pp. 443-454). Duncker & Humboldt: Berlin, Germany.

Sayan, İ. Ö. & Urhan, V. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezi personel hizmetleri örgütlenmesi, *The Journal of International Social Research*, 13 (70), 1307-1022.

Şeylan, G. (2000). Kamu yönetimi disiplininde bunalım ve yeni açılımlar üzerine düşünceler, *Public Administration Journal*, 33 (2), 1-22.

Turkish Journal of Agriculture and Forestry. *Orman yangınlarında İHA'lar kullanılacak*, <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/445/orman-yanginlarinda-ihalar-kullanilacak> (Accessed January 28, 2024).

TUSIAD. <https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/9912-tusiad-acilimi-isim-degisikligi>, (Accessed January 18, 2024).

TÜRKKKEP. <https://turkkep.com.tr/> (Accessed January 14, 2024).

TÜRKSAT. <https://turksat.com.tr/tr/bilisim/e-devlet-kapisi> (Accessed January 10, 2024).

United Nations. (2020). *E-Government survey 2020*. New York. [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf) (Accessed January 15, 2024).

United Nations. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center> (Accessed January 03, 2024).

UYAP a. <https://vatandas.uyap.gov.tr/main/vatandas.jsp> (Accessed January 20, 2024).

UYAP b. <https://www.uyap.gov.tr/Genel-Bilgi> (Accessed February 24, 2024).

Ütük, U. (2015). Denhardt ve Denhardt'ın yeni kamu hizmeti kuramına bakış, *Journal of Turkish Court of Accounts*, 99, 47-70.

2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı. (2016). <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/Swkoy+2016-2019-Ulusal-e-Devlet-Stratejisi-ve-Eylem-Plani.pdf> (Accessed January 14, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/dijital-donusum/> (Accessed January 22, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/haberler/4818/e-devlet-kapisi-kullanimi-2-kat-artti> (Accessed January 16, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/haberler/4834/-birlesmis-milletler-e-devlet-gelismislik-endeksi-aciklandi> (Accessed January 15, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/haberler/4987/e-devlet-kapisi-2020-de-turkiye-nin-dijital-yuzu-oldu> (Accessed May 05, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/hakkimizda/> (Accessed January 18, 2024).

<https://cbddo.gov.tr/projeler/kaysis/> (Accessed April 26, 2024).

<https://hgm.uab.gov.tr/kamu-entegre-veri-merkezi-projesi> (Accessed February 08, 2024).

<https://hgm.uab.gov.tr/projelerimiz> (Accessed February 10, 2024).

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf> (Accessed January 18, 2024).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191024.pdf> (Accessed January 18, 2024).

<https://www.tkgm.gov.tr/projeler/tapu-ve-kadastro-bilgi-sistemi-takbis> (Accessed February 28, 2024).

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/Galeri/AfisBrosur/BSecsis.pdf> (Accessed February 28, 2024).

Yayın Geliş Tarihi: 01.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1461956>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1172-1199
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİREYLERİN DÜRTME POLİTİKALARINA İLİŞKİN ALGISI: TÜRKİYE PERSPEKTİFİ

Sema Müge ÖZDEMİRAY*
Ayşen EDİRNELİGİL**

Öz'

Dürtme yöntemi ile oluşturulan kamu politikaları; sınırlı rasyonel bireyleri, kendileri ve toplum adına faydalı eylemlere ve kararlara yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle çoğunlukla kamu otoriteleri ve dürtme teorisyenleri; etkili dürtme politikalarının tasarımı noktasında bireylerin rasyonelitesini sınırlandıran faktörlere odaklanarak, onların dürtme aracının kendisine yönelik algılarını geri planda tutmuştur. Ancak kamu politikaları tasarımında başvurulabilecek yeni bir araç olarak sunulan dürtme, teorik düzeyde üzerinde uzlaşa sağlanmış bir araç olmamakla birlikte; hedef kitlesindeki bireylerin demografik özelliklerinin, üyesi oldukları toplumun kültürel niteliklerinin farklılığı gibi pek çok etmen nedeniyle kendisine yönelik algı noktasında da farklılıklar arz eden bir araçtır. Dünyada vatandaşların dürtmeye yönelik algılarını ölçmeye odaklanan az sayıdaki akademik çalışmanın varlığı, Türkiye'den elde edilen verileri değerli kılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın temel amacı Türkiye'de vatandaşların dürtme tekniği ile tasarlanmış farklı kamu politikalarına yönelik algılarını ölçmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, kota örnekleme yöntemi ile belirlenen 1051 kişi ile bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankette 5 farklı düzeydeki hükümet müdahaleleri doğrultusunda tasarlanan 15 farklı kamu politikasına yönelik vatandaşların onay düzeyleri irdelenmiş; bu düzeyler ile yaş, eğitim seviyesi, yaşanılan bölgenin nüfusu, medeni durum, gelir düzeyi ve politik konum arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de bireylerin onay düzeylerinin ortalama %74,05 olduğunu ve politikalar arasında fark göstermediğini ancak organ

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özdemiray, M. S., & Edirneligil, A. (2024). Bireylerin dürtme politikalarına ilişkin algısı: Türkiye perspektifi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1172-1199.

*Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-0786-8382, smozdemiray@erbakan.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-0851-1740, aysenkoroglu@selcuk.edu.tr

¹ Bu araştırma için Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi Dekanlığı 19/07/2023 tarihli ve E-30034783-604.01.03-554653 sayılı yazısı ile etik kurul onayı alınmıştır. Aynı zamanda çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 23401101 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir.

başışına yönelik politikanın %62,80 ile en düşük onay oranına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bireylerin eğitim seviyesi, yaşadıkları bölge ve yaşları ile politika onay düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı ölçeğin uygulandığı ülkeler ile karşılaştırıldığında ise Türkiye ile aralarında belirgin bir farktan ziyade benzerlikler olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dürtme, Politika, Algı, Türkiye.

INDIVIDUALS' PERCEPTION OF NUDGE POLICIES: A TURKISH PERSPECTIVE

Abstract

The nudge method is used in public policies to guide individuals towards actions and decisions that benefit themselves and society. Public authorities and nudge theorists have mostly focused on the factors that limit individuals' rationality when designing effective nudge policies. However, the perceptions of individuals towards the nudge tool have been given less attention. Nudging is not only a tool that lacks theoretical consensus but also exhibits differences in perception due to factors such as demographic and cultural characteristics. There are limited academic studies focusing on measuring citizens' perceptions towards nudging, making data obtained from Türkiye valuable. The main objective of this study was to measure citizens' perceptions of different public policies designed with the nudge technique in Türkiye. A survey was conducted with 1051 respondents selected through quota sampling. The survey analyzed citizens' approval level towards 15 different public policies designed in line with government interventions at 5 different levels and explored the relationship between these levels and various demographic factors. The findings revealed that the average approval level of individuals in Türkiye is 74.05%, with no significant difference between policies. The policy on organ donation had the lowest approval rate at 62.80%. Additionally, there was a significant relationship between individuals' education level, the region they live in, their age, and their level of policy approval. When compared with other countries, it was found that there are more similarities than significant differences with Türkiye.

Keywords: Nudge, Policy, Perception, Türkiye.

GİRİŞ

2000'li yıllar; davranışsal iktisat alanında elde edilen Nobel Ekonomi ödülleriyle birey davranışını açıklamada dikkatlerin davranışsal içgörüler üzerinde yoğunlaştığı yıllardır. Ana akım iktisadın rasyonel insan önermesi yerine; psikolojik ve sosyolojik unsurların etkisinde sınırlı rasyonelite ile karar veren insanı savunan davranışsal iktisada katkı sağlayan önemli isimlerden biri Richard Thaler'dır. Thaler'a 2017 yılında Nobel ödülünün kapılarını açan dürtme teorisi, davranışsal içgörülere dayanarak bireylerin rasyonel olana yönlendirilebileceğini savunmaktadır. Karar verme süreçleri kusursuz işle(ye)meyen bireyleri "doğruya ve iyiye" yönlendirmek için karar ortamlarının seçim mimarları tarafından organize

edilmesine odaklanan dürtme teorisinin, etkili kamu politikalarının oluşturulmasına da katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Geleneksel politika araçlarına göre daha maliyetsiz ve yumuşak bir müdahale şekli olarak değerlendirilen dürtme, son dönemde pek çok ülkenin ve uluslararası kuruluşun da gündeminde yer almaktadır. Bununla birlikte ilgili yazında dürtme, üzerinde fikir birliği sağlanmış bir araç değildir. Özellikle karar verme sürecinde bireylere pasif rol vermesi nedeniyle paternalistlikle ve bireylerin yanlış yapmasının ya da kendinden öğrenmesinin önüne geçmesi nedeniyle özerklik, özgürlük, haysiyet gibi etik ilkelere uyumsuzlukla eleştirilmektedir. Bu eleştiriler de dürtmeye alternatif davranışsal araçların irdelenmesine yol açmaktadır. En “geçerli” aracın bulunabilmesi sürecinde, ilgili politikaların hedefinde yer alan vatandaşların algıları da önemli bir veridir.

Thaler ile kaleme aldıkları “Dürtme: Sağlık, Zenginlik ve Mutluluk İçin Alınan Kararları Geliştirmek Üzerine” adlı çalışma ile davranışsal iktisat alanına katkı sağlayan Cass Sunstein; vatandaşların dürtmeye yönelik algılarını ölçmeye odaklanan önemli makalelere imza atmıştır. 2016’da “Do people like nudges?” başlıklı çalışmada Amerika Birleşik Devletleri’nde bireylerin dürtmeye yönelik algılarını inceleyen Sunstein, 2016 yılında L. Reisch ile “Do Europeans Like Nudges? başlıklı makalelerinde; Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya ve Birleşik Krallık’taki vatandaşların dürtmeye yönelik destek düzeylerini ölçmüşlerdir. Bundan bir sene sonra 2018 yılında ise Reisch ve Rauber ile veri setlerini genişletebilmek adına “Worldwide Consensus on Nudging? Not Quite, But Almost” başlıklı makalelerinde Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Japonya, Rusya, Güney Afrika ve Güney Kore’deki vatandaşların dürtmeye yönelik algılarına odaklanmışlardır. Böylelikle toplamda on beş farklı ülkeden elde ettikleri verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirebilme imkânı elde etmişlerdir. İncelenen ülkeler içerisinde; Macaristan, Danimarka ve Japonya dışındaki tüm ülkelerde dürtmeye yönelik belirgin bir desteğin varlığı ortaya konmuştur. Dürtmeye yönelik destek düzeyleri yorumlanırken; vatandaşların hükümetlere duydukları güven düzeyleri, tercih tahrifatı (preference falsification), dürtmenin hedefindeki sorun alanına yönelik vatandaş algısı gibi etmenlerden faydalanılmıştır. Çalışmalarda; irdelenecek ülkelerin belirlenmesinde ülkelerin farklı yönetim şekillerine, gayri safi yurtiçi hasılaya, refah seviyelerine ve “kültürel kümelenmelere (cultural clusters)” dâhil olmalarına önem verildiği belirtilmiştir. Her üç makalede de karşılaştırılabilir verilerin elde edilebilmesi amacıyla küçük farklılıklar (örnekleme oluşturan ülkelere uygunluk adına) olmakla birlikte benzer varsayımsal politikaları içeren bir ölçek kullanılmıştır. 2019 yılında Khadzhyradieva, Hrechko ve Savkov “Behavioral Insights in Public Policy: Ukrainian Case” başlıklı çalışmalarında aynı ölçeği kullanarak Ukrayna örneğinde veriler elde etmiştir. Söz konusu dört çalışmanın amacı ve elde ettiği sonuçlar; bu çalışmanın amacının belirlenmesinde itici güç olmuştur. Sunstein, Reisch ve Rauber (2018, s. 4) çalışmalarında örnekleme dahil ettikleri ülkelerin “kültürel kümeleri” temsil etmesine dikkat ettiklerini belirterek,

ülkelerin kültürel kümelenmesi için V. Gupta, P. J. Hanges ve P. Dorfman'ın (2002) "Cultural Clusters: Methodology and Findings" adlı çalışmalarına atıf yapmıştır. İlgili çalışmadaki kültürel gruplar içerisinde Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye'de vatandaşların dürtmeye yönelik algılarının ölçülmesi çalışmanın temel amacıdır.

Gupta vd. (2002) yaptıkları toplum sınıflandırmasında Anglo Kültürü, Cermen Avrupa, Doğu Avrupa, Latin Amerika, Sahra Altı Afrika, Konfüçyüs Asya, İskandinav Avrupa, Latin Avrupa, Güney Asya ve Arap Kültürleri olmak üzere toplamda 10 farklı kategori ortaya koymuşlardır. Ayrıca çalışmada, Meta-Batı bölgesi (İskandinav, Germen, Latin Avrupa, Anglo ve Latin Amerika kümeleri) ve meta-Doğu bölgesinin (Doğu Avrupa, Konfüçyüs, Güney, Arap ve Sahra Altı Afrika kümeleri) birbirinden belirgin şekilde farklı olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın çıkış noktası olan 4 temel makale incelendiğinde Sahra Altı Afrika, Güney Asya ve Arap kültürü dışındaki tüm sınıfları kapsayacak şekilde bir veri setinin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında çalışmada; Gupta vd. (2002) tarafından yapılan toplum sınıflandırmasında Katar, Fas, Mısır ve Kuveyt ile Arap kültürüne dâhil edilen ve "kolektif hedeflere yüksek değer atfeden, fütüristik yönelimi olan, kural temelli yapıya sahip" bir kültür özelliği göstereceği öngörülen Türkiye'de vatandaşların dürtmeye yönelik algılarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Böylelikle çalışmanın;

- Kamu politikalarının oluşturulmasında son dönemde yeni bir politika aracı olarak sıkça değerlendirilen dürtme aracına yönelik önemli veriler elde edilmesi noktasında kamu otoritelerine,
- Gupta vd. (2002) tarafından yapılan sınıflandırmada Arap kültürüne dahil edilmesi nedeniyle Türkiye için öngörülen niteliklerin değerlendirilmesi noktasında ilgili makale sonuçlarına,
- Çalışmanın çıkış noktası olan 2 temel makaleden elde edilen veri setlerini genişletmesi noktasında da ilgili yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1776'da "The Wealth of Nations" başlıklı çalışmasında insanın ekonomik davranışının kişisel çıkarları tarafından belirlendiğini savunarak bireyi temel alan pek çok disiplini derinden etkileyen Adam Smith'in; 1759'daki "The Theory of Moral Sentiments" adlı çalışmasında ise "çıkarcılıkla (rasyonel insanla)" örtüşmeyen bir teoriyi savunduğu görülmüştür. İlgili eserinde bireylerin karar verme süreçlerinin adalet ve hakkaniyet değerlerinden etkilendiğini öne süren Smith, bu önermesi ile davranışsal iktisadın temelini oluşturan sınırlı rasyonel birey yaklaşımının da öncü isimlerinde biri olarak değerlendirilmektedir (aktaran Ashraf vd., 2005, ss. 131-132). Oliver (2013, s. 690) "From Nudging to Budging: Using Behavioural Economics to Inform Public Sector Policy" başlıklı çalışmasında

Smith'in 1759'da yayınlanan eserindeki "acı, hemen hemen her durumda zevkten daha keskin bir duyumdur" şeklindeki ifadesine dikkatleri çekmiştir. Bu ifadesiyle Smith'in 18. yüzyılda; davranışsal iktisadın ilk nüveleri olarak değerlendirilebilecek, bireylerin rasyonel karar vermelerini sınırlandırma potansiyeli olan faktörlerin varlığına işaret ettiği söylenilebilir. Ancak içinde bulunan süreç iktisadın bilimsel bir statüye erişebilmesi için, bu faktörlerin dışlanarak ilgili dönemin modern bilimi olan doğa bilimlerine uygun bir şekilde insan davranışının rasyonellik temelinde ele alınmasını gerektirmiştir (Özdemiray, 2023a, s. 65; Cevizli, 2021, s. 6) Bu nedenle davranışsal iktisat ve bu alandan beslenen davranışsal kamu politikaları için Carnegie Mellon Üniversitesi'nden H. A. Simon'un 1957'deki "İnsan Modelleri (Models of Man)" (1957) başlıklı çalışmasındaki "sınırlı rasyonalite (bounded rationality)" kavramsallaştırmasının bir dönüm noktası olduğu söylenilebilir (Sent & Klaes, 2005, ss. 11-13; Eser & Toigonbaeva, 2011, s. 296; Aydın vd., 2019, s. 531).

Simon (1947) "Administrative Behaviour (Yönetmel Davranış)" isimli eserinde en yüksek getiriye hedefleyen birey anlayışı yerine; riski minimum seviyede tutan, ekonomik olarak kabul edilebilir bir düzeye ulaşmayı hedefleyen birey anlayışı ile karar verme sürecinde etkili olabilecek psikolojik etken ve güçlerin çeşitliliğine dikkatleri çekerek (aktaran Özer, 2016, s. 171) hem iktisat hem de kamu yönetiminin psikoloji ile entegre olmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Tummers, 2019, s. 19). Açılan bu yoldan yürüyen Thaler ve Sunstein ise 2008'de "Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, And Happiness" adlı eserlerinde, kamu politikası tasarımı geleneysel yaklaşımların (yaptırım uygulamak, teşvik vermek vb.) dışında davranışsal yaklaşımların kullanılmasının her geçen gün yaygınlaşmasına neden olan "dürtme" adını verdikleri yeni bir teori ortaya atmışlardır. 2017 yılında Thaler'a Nobel Ekonomi Ödülü'nün de kapılarını açan dürtme; ikili tarafından liberal paternalist (libertarian paternalistic) bir yöntem olarak "insan davranışını tahmin edilecek bir şekilde, seçenekleri yasaklamadan ya da insanların muhatap olduğu ekonomik teşvikleri fazla değiştirmeden yönlendiren bir seçim mimarisi (Thaler & Sunstein, 2008, ss. 4-7)" olarak tanımlanmıştır. Dürtme; "Albert Einstein gibi düşünebilen, IBM'in Big Blue'su kadar büyük bir hafızaya ve Mahatma Gandhi gibi bir iradeye sahip olan (Thaler & Sunstein, 2019, s. 18)" rasyonel insanlar yerine; hesap makinesi olmadan karmaşık bir hesaplamayı yapamayan, eşlerinin doğum günlerini unutabilen (Özdemir, 2017, s. 1), gülümseyen bir çocuk gördüğünde gülümseyen, deprem sigortasını yaşadıkları bir depremin hemen sonrasında yaptırın (Thaler & Sunstein, 2019, ss. 33-37) bireyleri temel almaktadır.

İnsan beyninin çalışma prensibini "İkili İşleme Kuramı" üzerinden açıklayan dürtme bireylerin bazı karar, eylem ve tercihlerinde beyinlerinin içgüdüsel, kontrolsüz, çağrışımsal veya hızlı yanını temsil eden otomatik (sezgisel) sistemlerini kullandıklarını; bazılarında ise daha kontrollü, bilinçli, yavaş veya çıkarımsal tarafını temsil eden düşünsel (rasyonel) sistemlerini kullandıklarını

savunmaktadır. Peksevim ve Peksevim (2020) gerçek “insanların” sigaranın ve alkolün zararlı olduğunu, sporun sağlıklı yaşamının garantisi olduğunu ve tasarruf etmenin kendisini ve çocuklarını güvence altına alacağını bilmesine rağmen otomatik sistemlerinin etkisinde kısa vadeli isteklerini ön planda tuttuklarına dikkatleri çekmiştir. Bireylerin hatalı seçimler yapmalarının sorumlusunu sistem 1 (otomatik sistem) olarak gören (Sunstein, 2016; Thaler & Sunstein, 2008, s. 21; Lin vd., 2017, s. 2) dürtme teorisyenleri; bu sistemle savaşmak yerine dost olmayı ve bireyler için arzu edilen kararın, kolay karar haline getirilmesini, insanların hem kendi refahlarını hem de toplumsal refahı artıracak kararlar almalarına yardımcı olunmasını savunmaktadır (Gestel vd., 2021, s. 5).

Thaler ve Sunstein (2008, s. 6) bireyleri sağlıklı beslenmeye yönlendirebilmek için yemekhanedeki sağlıksız yiyecekleri yasaklamak yerine; sebze ve meyveleri göz hizalarına yerleştirmenin kolay ve maliyetsiz bir müdahale olduğunu ve onları arzu edilen davranışa yönlendireceğini savunmaktadır. Verilen örnekten de anlaşıldığı üzere dürtmenin; bireylerin kendi yollarından gitmelerine izin vermesi noktasında liberal; bir seçim mimarınının bireylerin karar ortamlarını şekillendirmesine izin verdiği için de paternalist bir nitelik taşıdığı kabul edilmektedir (Schlag, 2010, s. 914).

Dürtme politikaları; seçeneklerin kendilerini değiştirmek, insanları teşvik etmek veya zorlamak yerine seçeneklerin kendilerine sunulma şeklini değiştirerek insanların kararlarını iyileştirmeye çalıştığı vaadiyle büyük bir ses getirmiştir (Erat & Savaş, 2022, s. 194). Dürtme savunucuları; politika yapıcılarının, vatandaşları arzu edilen davranışa yönlendirmede geleneksel politika araçlarına (yasalara, yaptırımlara, teşviklere vb.) başvurması yerine; bir seçim mimarı olarak dürtme aracına başvurmalarının daha kolay, daha az maliyetli, daha çağdaş bir yöntem olduğu ve insanlara özgür iradeleri ile karar verme seçeneği verdiği için de toplum nezdinde daha olumlu bir algı oluşturacağını iddia etmektedir (Voyer, 2015, s. 3; Özdemir, 2017, s. 184). Hansen ve Jespersen’a göre (2013, s. 7) dürtme, aynı zamanda kamu otoritelerinin mevcut siyasi ideolojilerle çatışma riskini de azaltıcı bir etki yapacaktır. Thaler ve Sunstein (2008, s. 14) ise geleneksel politika önlemlerinin yerini dürtmenin almasının hükümetleri daha küçük ve daha mütevazı hale getireceğini, bunun da kamu yönetiminde hantallığın önüne geçilmesi ve daha az kısıtlayıcı bir hükümet ile daha özgürlükçü bir seçim imkanından dolayı daha iyi bir yönetim sağlanması ile sonuçlanacağını savunmaktadır.

Davranışsal iktisadın sınırlı rasyonel bireyini temel alarak politika yapıcılara başvurabilecekleri yeni ve modern bir yol sunan dürtme, teorisyenlerinden biri olan Thaler’a 2017’de Nobel Ekonomi Ödülü’nü kazandırmasıyla da hem kamu politikası teorisyenleri hem de uygulayıcıları tarafından kabul gören bir politika aracı olsa da şiddetli eleştirilere de tabii tutulmuştur. Dürtmelerin; bireylerin yanlışlarından öğrenmesi ya da kendi buluşsal yollarını takip etmesinin önüne geçmesi noktasında özgürlük alanlarını kısıtladığı, bireye biçtiği pasif rol ile insan onurunu tahrir ettiği ve kamu politikaları açısından önemli olan müzakere, kamusal diyalog gibi ideallerle

uyuşmadığı, devletler tarafından paternalist gündemlerini gizlemek gibi manipülatif amaçlarla kullanılabilceği iddia edilmektedir (Erat & Savaş, 2022, s. 197; Özdemiray, 2023a, s. 63; Özdemiray, 2023b, ss. 69- 71).

Dürtmenin özgürlükler, seçim, rasyonalite gibi önemli ve tartışmalı kavramlar üzerinde yükselmesi (Erat & Savaş, 2022, s. 197) kendisine yönelik bireysel ve toplumsal tutumların da farklılaşması sonucunu doğurmaktadır. Iyengar (2010) Lipper ile Anglo-Amerikalı ve Asya kökenli Amerikalı 7-9 yaş aralığındaki çocuklarla yürüttükleri laboratuvar deneyinde kökeni ya da yaşadığı yer ne olursa olsun tüm bireylerin seçim yaparken “inandığı yolda yürüyen” bireyler olup olmadığını bir diğer ifade ile seçimlerin bireysel yapıp yapılmadığını analiz etmiştir. Deneyde üç farklı gruba ayrılan çocuklara çözmeleri için çok sayıda bulmaca ve kullanmaları için çeşitli kalemler verilmiştir. Birinci gruptaki çocuklar çözecekleri bulmacaları ve kullanacakları kalemleri seçme konusunda özgür bırakılmışlardır. İkinci gruptaki çocuklara ise çocukların tanımadıkları bir şahıs hangi bulmacaları hangi kalemle çözeceklerini söylemiştir. Üçüncü ve son gruptaki çocuklara ise hangi bulmacaları hangi kalemle çözmeleri gerektiğinin anneleri tarafından seçildiği bilgisi verilmiştir. Bu üç durumda çocukların çözdükleri bulmaca sayıları analiz edildiğinde Anglo-Amerikalı çocukların seçimi kendileri yaptığında -anneleri ve tanımadıkları şahıs tarafından yapılan seçimlere göre- iki buçuk kat daha fazla bulmaca çözdükleri sonucuna ulaşılmıştır. Seçimin kimin tarafından yapıldığının önemi olmaksızın biri tarafından dikte edilmiş olması performanslarını düşüren bir etkiye sebep olmuştur. Asya kökenli Amerikalı çocukların ise annelerinin kendileri adına seçim yaptığını inandığında en iyi performansı gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Iyengar’a göre Asya kökenli Amerikalı çocuklar için seçim yapmak sadece kişiselliklerini tanımlamanın bir yolu değil, aynı zamanda iletişim ve harmoni oluşturma ile güveni ve saygıyı göstermenin yoludur. Dolayısıyla da “inandıkları yol” bireysel çizdikleri bir yol değil “kolektif bir yol”dur. Bu nedenle herkesin tek başına seçim yapmayı “en iyi yol” olarak değerlendireceğinin kabul edilmesinin yanlış bir çıkarım olacaktır. Bu deneyden ve tespitten yola çıkılarak dürtme müdahalesine yöneltilen eleştirilerin her toplumda karşılık bulmayacağı söylenilebilir. Özellikle kolektivist toplumlarda bireylerin kendi inandıkları yoldan gitmektense güvendikleri bir figürün onlar için karar vermesinin daha motive edici olma olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla dürtmeye yönelik tutumun değerlendirilmesinde içinde bulunulan bağlam önem arz etmektedir. Politika yapıcıların uygulayacakları politikalarda hangi araçlara başvurması gerektiğini başarılı bir şekilde seçmesi için üyesi oldukları toplumda kimlerin dürtme politikalarına karşı çıktığı, ilgili politikaların nasıl algılandığı konusunda psikolojik bir anlayışa ihtiyaçları vardır (Yung & Mellers, 2016, s. 62).

Türkiye’de tüm dünyada olduğu gibi Thaler’ın Nobel Ekonomi ödülünü kazandığı 2017 yılından beri hem teoride hem de uygulamada dürtmeye olan ilgi giderek artmaktadır. Ancak bu ilginin başarıyla neticelenmesi toplumun dürtme tekniğine yönelik algısına bağlıdır. Bu algı da Türk toplumunun karakteristik

özelliklerinden etkilenecektir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Türkiye’de bireylerin dürtme politikalarına yönelik algılarının ölçülmesidir. Bu amaç doğrultusunda yürütülen alan araştırması neticesinde elde edilen bulguları değerlendirirken toplumların karakteristik özelliklerini irdeleyen kültür araştırmaları içerisinde çalışmanın bakış açısını Gupta ve diğerlerinin (2002) “Cultural Clusters: Methodology and Findings” başlıklı çalışmaları oluşturmaktadır. İlgili eserde yapılan toplum sınıflandırmasında Katar, Fas, Mısır ve Kuveyt’le birlikte Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye’nin “kolektif hedeflere yüksek değer atfeden, fütüristik yönelimi olan, kural temelli yapıya sahip” bir kültür özelliği göstereceği öngörülmüştür. Bu öngörü; çalışmanın temel hipotezlerinin aşağıdaki şekilde oluşmasını sağlamıştır:

Hipotez 1: Türkiye’de bireyler kendilerine sunulan her türlü dürtme politikasına destek verecektir.

Hipotez 2: Toplum sınıflandırmasında Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye, dürtme politikalarının onaylanması açısından çalışmanın yapıldığı diğer ülkelerden farklılık gösterecektir.

Hipotez 3: Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yaşanılan bölge, medeni durum ve siyasi tutum (kendi kendine değerlendirilen) gibi demografik göstergelerin onay düzeyleri üzerinde etkisi vardır.

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın modeli, amacı ve kapsamı, araştırmanın kısıtları, araştırma soruları ve veri toplama ve analiz süreci açıklanmıştır.

Etik kurul onay: Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi Dekanlığı 19/07/2023 tarihli ve E-30034783-604.01.03-554653 sayılı yazısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın Modeli, Amacı ve Kapsamı

Araştırma Türkiye’de yaşayan bireylere yapılan çevrimiçi ankete dayanmaktadır. Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan hane halkı oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından çalışmada kota örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle katılımcılar, ülkenin demografik yapısını temsil edecek şekilde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir ve bölge açısından hedeflenmiş kotalara göre seçilmiştir. Bu yüksek temsil düzeyine ulaşmak için örneklemede ulaşılabilecek ilgili ulusal nüfus sayımı verilerine dayanarak sosyodemografik değişkenler için ülkeye özgü kotalar belirlenmiştir. Veriler, istatistiki olarak sınıflandırılmış 12 farklı bölgeden, belirlenen kotalara uygun yaş, cinsiyet, gelir gibi demografik dağılımlara uygun olarak çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Çalışmada model alınan Sunstein, Reisch ve Rauber’in (2018) “A Worldwide Consensus on Nudging: Not Quiet But Also” başlıklı makalelerinde; 14

farklı ülkede yapılmış anket verileri, her ülkeden 1000 örneklem sayısı ile karşılaştırılmıştır. Bu nedenle çalışmanın karşılaştırmalı bakış açısına uygun olarak örneklem sayısı belirlenirken orijinal çalışma baz alınarak Türkiye’de de 1000 örneklem sayısına ulaşılması hedeflenmektedir. Örneklem sayısı, %95 güvenilirlik düzeyi ile 384, %99 güvenilirlik düzeyi ile 665 örneklem hedeflerinin üzerindedir.

Anket, 15 farklı dürtme içeren basit bir ankettir. Katılımcılardan her bir madde için belirli bir "varsayımsal politikayı" "onayladıklarını" ya da "onaylamadıklarını" belirtmeleri istenmiştir. Kafa karıştırıcı olabilecek "dürtme" kelimesi (veya ilgili çevirisi) ankette kasıtlı olarak kullanılmamıştır; bunun yerine politika aracı mümkün olduğunca basit ve anlaşılır bir şekilde tanımlanmıştır. Politikalar, insanların cevaplarını çarpıtacak şekilde çerçeveleme amacı güdülmeden oluşturulmuştur. Maddeler, sağlıklı beslenme için eğitim kampanyalarından, enerji sağlayıcılarının yenilenebilir enerji için varsayılan enerji tarifeleri sunmasını gerektiren hükümet zorunluluklarına kadar çok çeşitli politika alanlarını ve farklı düzeylerde hükümet müdahalelerini kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

Anket maddeleri orijinal çalışmanın yazarlarından izin alınarak İngilizceden Türkçe’ye çevrilerek dil ve anlatım bütünlüğü doğrultusunda düzeltilmiştir. Pilot bir gruba uygulanarak anketin anlaşılabilirliği test edilmiştir.

Son olarak, bazı maddelerde kullanılan parasal tutarlar, eğitim seviyeleri ve bölgeler Türkiye’ye uyarlanmıştır.

Araştırma Kısıtları

Araştırmanın en temel kısıtı, araştırma evrenini Türkiye genelini oluşturmasıdır. Bu durum örneklemin evreni temsil etme gücünün zayıflığı ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu sorunu minimize edebilmek için çalışmada kota örneklem yöntemi kullanılmış ve örneklem, istatistiksel sınıflandırmaya göre Türkiye’nin 12 bölgesine nüfus yoğunluğuna göre dağıtılmıştır. Aynı işlem cinsiyet, eğitim durumu ve gelir gruplarına da uyarlanmış ve her gruptan belirli sayıda örnekleme ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bir diğer kısıtı ise orijinal bir çalışmadan alınan soruların Türkiye’ye uyarlanmasıdır. Gelirde kullanılan döviz cinsi, eğitim sistemlerinin farklılığı ve yaşanan bölgelerin farklılığı gibi sorunlar, soruların Türkiye koşullarına ve Türkiye’de yapılan araştırma standartlarına uygun hale getirilerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Son olarak araştırmanın yapıldığı 18.08.2023-25.09.2023 tarih aralığının Türkiye’de seçim dönemine denk gelmesi sebebiyle orijinal çalışmada yer alan ‘en son hangi partiye oy verdiniz?’ sorusu çıkarılmış, bunun yerine politik konumlandırma sorusu kullanılmıştır.

Araştırma Ölçeği

Türkiye’de vatandaşların davranışsal ilkeler temelinde oluşturulmuş kamu politikalarına yönelik algısının ölçülmesi amacıyla çalışmada, “Worldwide Consensus on Nudging? Not Quite, But Almost” başlıklı makalede yer verilen Tablo 1’de sıralanmış 15 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ankete katılan kişilerden, varsayımsal dürtme politikalarının her biri için ‘Onaylıyorum’ ya da ‘Onaylamıyorum’ seçeneklerinden birini seçmeleri istenmiştir. Hatayı azaltmak ve politikaların gerçekten okunduğundan emin olmak için 15 maddelik varsayımsal politikaların arasına dikkat ölçüm soruları yerleştirilmiştir.

Tablo 1: Varsayımsal Dürtme Politikaları

1	Hükümet zincir restoranlarda kalori etiketlerini zorunlu kılmaktadır (örneğin McDonald’s ve Burger King)
2	Hükümet; gıdalar için bir "trafik ışığı" sistemi öngörmektedir; buna göre sağlıklı gıdalar küçük yeşil bir etiketle, sağlıksız gıdalar küçük kırmızı bir etiketle ve ne sağlıklı ne de sağlıksız olan gıdalar küçük sarı bir etiketle satılacaktır.
3	Hükümet; elektrik sağlayıcılarını, tüketicilerin otomatik olarak "yeşil" (çevre dostu) bir enerji tedarikçisine kaydolacağı, ancak isterlerse devre dışı bırakabilecekleri bir sistemi benimsemeye teşvik etmektedir.
4	Yasalara göre, insanlar ehliyet alırken, organ bağışçısı olmak isteyip istemediklerini belirtmek zorundadır.
5	Yasalara göre, tüm büyük marketlerin en sağlıklı gıdaları göze çarpan, görünür bir yere koyması gerekmektedir.
6	Hükümet, araç kullanırken dikkat dağılması ile ilişkili ölüm ve yaralanmaları azaltmak için, insanları araç kullanırken mesajlaşmaktan, e-posta göndermekten veya cep telefonu ile konuşmaktan caydırmak üzere tasarlanmış canlı ve bazen grafik hikâyeler ve görüntülerden oluşan bir halk eğitim kampanyası uygulamaktadır.
7	Çocukluk çağı obezitesini azaltmak için hükümet, ebeveynlerin çocukları için daha sağlıklı seçimler yapmak üzere kullanabilecekleri bilgilerden oluşan bir halk eğitim kampanyası benimsemektedir.
8	Hükümet, sinema salonlarında insanları sigara içmekten ve aşırı yemek yemekten caydırmak için tasarlanmış bilinçaltı reklamların (yani insanların bilinçli olarak farkına varamayacakları kadar hızlı geçen reklamlar) sunulmasını zorunlu kılmaktadır.
9	Hükümet, havayolu şirketlerinin insanlardan (uçak biletleriyle birlikte) karbon emisyonlarını dengelemek için belirli bir miktar (bilet başına yaklaşık 100 TL) talep etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu program kapsamında, insanlar bu ödemeyi yapmak istemediklerini açıkça belirtmeleri halinde ödemedi vazeçebilirler.

10	Hükümet, alışılmadık derecede yüksek tuz oranına sahip ürünlerin üzerinde "Bu ürünün alışılmadık derecede yüksek tuz içerdiği tespit edilmiştir, bu da sağlığınız için zararlı olabilir" şeklinde etiketlerin bulunmasını zorunlu kılmaktadır.
11	Hükümet, vergi beyannamelerinde insanların belirledikleri bir yardım kurumuna 100 TL bağışlamak istediklerini varsaymaktadır. İnsanlar açıkça bu bağışı yapmak istemediklerini söylerlerse bu bağıştan vazgeçebilirler.
12	Hükümet, sinema salonlarının insanları sigara içmekten ve aşırı yemek yemekten caydırmak için tasarlanmış halk eğitimi mesajları yayınlamasını zorunlu kılmaktadır.
13	Hükümet, büyük elektrik sağlayıcılarının, tüketicilerin otomatik olarak "yeşil" (çevre dostu) bir enerji tedarikçisine kaydedileceği, ancak isterlerse vazgeçebilecekleri bir sistemi benimsemelerini şart koşmaktadır.
14	Artan obezite sorununu durdurmak için hükümet, büyük süpermarket zincirlerine kasa çevresini tatlılardan uzak tutmasını şart koşmaktadır.
15	Halk sağlığı ve iklimin korunması nedenleriyle hükümet, kamu kurumlarındaki (okullar, kamu idareleri ve benzeri) kantinlerin haftada bir gün etsiz yemekler sunmasını zorunlu kılmaktadır.

Ölçek maddeleri dışında katılımcılara cinsiyet, eğitim durumu, yaş, medeni durum, ikamet edilen bölge ve gelire ilişkin sorular sorulmuştur. Bunun yanı sıra, kendilerini politik olarak nasıl konumlandıklarını da (1 sol, 7 sağ olmak üzere) 7'li sıralama sorusu olarak yönlendirilmiştir.

Veri Toplama ve Analiz Süreci

Türkiye genelinde uygulanan bu çalışma projelendirilmiş ve Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 23401101 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir. Veri toplama süreci profesyonel bir araştırma şirketiyle birlikte titizlikle yürütülmüş ve yaklaşık bir buçuk ayda tamamlanmıştır. Belirlenen kotalar dâhilinde toplam 1051 kişi ile anket gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kota örneklem yöntemi kullanılmış ve örneklem, istatistiksel sınıflandırmaya göre Türkiye'nin 12 bölgesine nüfus yoğunluğuna göre dağıtılmıştır. Aynı işlem cinsiyet, eğitim durumu ve gelir gruplarına da uyarlanmış ve her gruptan belirli sayıda örnekleme ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ölçekte yer verilen 15 farklı kamu politikası tasarımı, bireylerin karar ve tercihlerine yönelik müdahalenin yoğunluğuna göre Tablo 2'de yer alan 5 farklı kategoriye ayrılmıştır. Bu gruplandırma orijinal çalışmada yer alan kategoriler temel alınarak yapılmıştır.

Tablo 2: Dürtme Politikalarının Gruplandırılması²

Kategori	Dürtme
Hükümetlerin bilgilendirme kampanyaları	Dürtme 6 ve 7
Hükümetlerin zorunlu bilgi açıklama gerekliliği uygulaması	Dürtme 1, 2, 10 ve 12
Hükümetlerin zorunlu varsayılan seçenek uygulaması	Dürtme 3, 4, 5, 9, 11 ve 13
Zorunlu bilinçaltı reklamcılık	Dürtme 8
Süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi	Dürtme 14 ve Dürtme 15

BULGULAR

Bu başlık altında, araştırmaya katılan katılımcılara dair betimleyici bulgular ve bu bulguların birbiriyle olan nedensellik ilişkisi ele alınmıştır.

Katılımcılara İlişkin Bulgular

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

		<i>Sıklık</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Kümülatif Yüzde</i>
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	508	48.33	48.33
	Erkek	543	51.67	100.00
<i>Yaş</i>	18-24	170	16.18	16.18
	25-34	241	22.93	39.11
	35-44	244	23.22	62.32
	45-54	221	21.03	85.35
	55-64	175	16.65	100.00
<i>Eğitim</i>	Okuryazar değil	44	4.19	4.19

² Araştırmada kullanılan ölçekte; dürtme 8'in manipülatif niteliği, dürtme 15'in ise yasağa başvurması nedeniyle dürtmenin standart tanımı ile birebir örtüşmediğine dikkat çekilerek "dürtme olmayan (non-nudge)" olarak nitelenmiş ancak yapılan analizlerde diğer dürtme politikaları ile birlikte değerlendirilerek 15 varsayımsal dürtme politikası olarak sunulmuştur. Ancak dürtme 8 ve dürtme 15'e yönelik onay düzeylerinin düşük olacağı beklentisi dile getirilmiştir.

	Okuryazar ama mezuniyeti yok	110	10.47	14.65
	İlkokul	260	24.74	39.39
	Ortaokul	142	13.51	52.90
	Lise	249	23.69	76.59
	Lisans	211	20.08	96.67
	Lisansüstü	35	3.33	100.00
Bölge nüfusu	0-10,000	40	3.81	3.81
	10,001- 100,000	110	10.47	14.27
	100,001- 500,000	359	34.16	48.43
	500,001 - 1,000,000	295	28.07	76.50
	1,000,000'dan fazla	247	23.50	100.00
Medeni durum	Evli	550	52.33	52.33
	Uzun süreli ilişki	117	11.13	63.46
	Yalnız	208	19.79	83.25
	Boşanmış	72	6.85	90.10
	Dul	57	5.42	95.53
	Diğer	47	4.47	100.00
Toplam		1051	100.0	

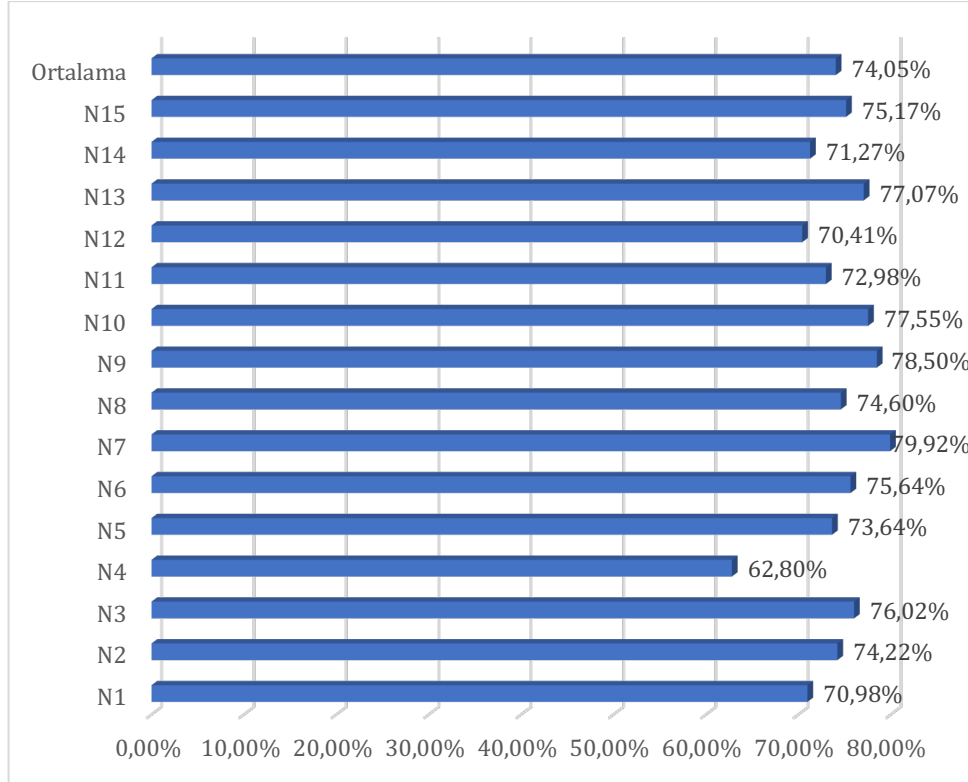
Katılımcıların demografik dağılımı, anket çalışmasında Türkiye'nin genel demografik yapısı gözetilerek gerçek oranlara yakın şekilde bulunmuştur. Türkiye'nin genel demografik yapısına dair veriler Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK'ten elde edilmiştir. Kota örnekleme yöntemiyle toplanan verilere göre çalışmaya katılanların cinsiyet dağılımı %48,33 kadın, %51,67 erkek şeklindedir. 18-64 yaş arası hane halkına yapılan ankette yaş dağılımında ise yine Türkiye demografik yapısına uygun olarak genç ve orta yaş nüfusun ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ankete katılanların eğitim dağılımına bakıldığında ise Türkiye'nin genel eğitim yapısı ile paralel şekilde %48,10 oranında nüfusun lise ve üzeri eğitim aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası ise evlidir.

Varsayımsal Dürtme Politikalarına Dair Onay Düzeyi Bulguları

Anket yöntemiyle elde edilen veriler, STATA paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Aşağıda yer alan Grafik 1 katılımcıların her bir varsayımsal dürtme

politikasına dair onay düzeylerini göstermektedir. Genel olarak dürme politikalarının onaylanma yüzdeleri yaklaşık %70 ile %80 arasında değişmektedir. Onay düzeyleri arasında genel olarak çok büyük farklar görülmemekle birlikte en az onaylanma yüzdesinin belirgin şekilde organ bağıışı ile ilgili olan 4. politikaya ait olduğu görülmektedir. (N4: Yasalara göre, insanlar ehliyet alırken, organ bağıışçısı olmak isteyip istemediklerini belirtmek zorundadır). En yüksek onay düzeyi ise %79.92 oranıyla 7. politikaya aittir. (N7: Çocukluk çağı obezitesini azaltmak için hükümet, ebeveynlerin çocukları için daha sağlıklı seçimler yapmak üzere kullanabilecekleri bilgilerden oluşan bir halk eğitim kampanyası benimsemektedir).

Grafik 1: Varsayımsal Dürme Politikaları Onay Düzeyleri

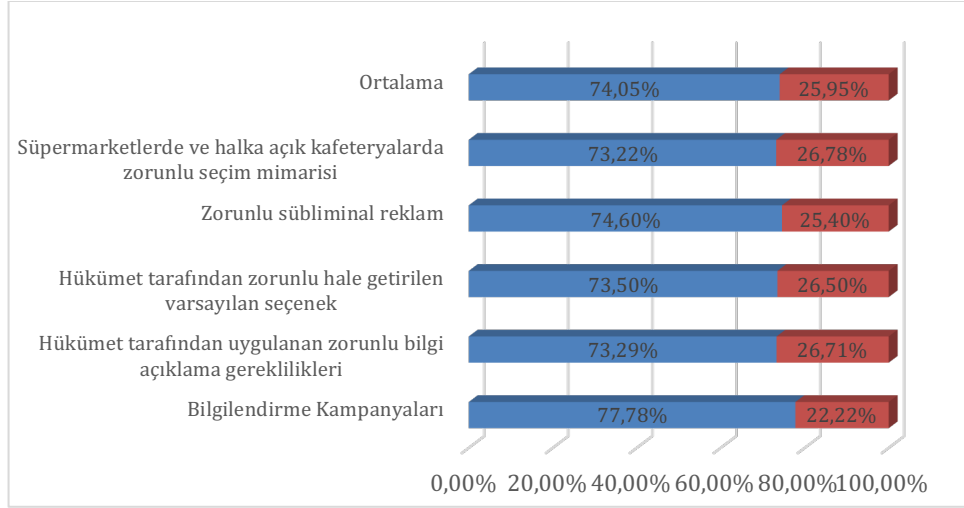

Aşağıda yer verilen Grafik 2’de, 5 farklı müdahale kategorisine yönelik katılımcıların onay düzeyleri yer almaktadır. Kategoriler arasında belirgin bir farklılık olmamakla birlikte en yüksek onay düzeyinin % 77.78 ile “hükümetlerin bilgilendirme kampanyaları” kategorisine yönelik olduğu görülmektedir. Bu düzeyi sırasıyla; %74.6 ile zorunlu bilinçaltı reklamcılık, %73.5 ile hükümetlerin zorunlu varsayılan seçenek uygulaması ve yaklaşık %73 ile hükümetlerin zorunlu bilgi açıklama gerekliliği uygulaması ile süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi takip etmektedir. En düşük onay düzeyi ise

süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi kategorisinde yer almaktadır.

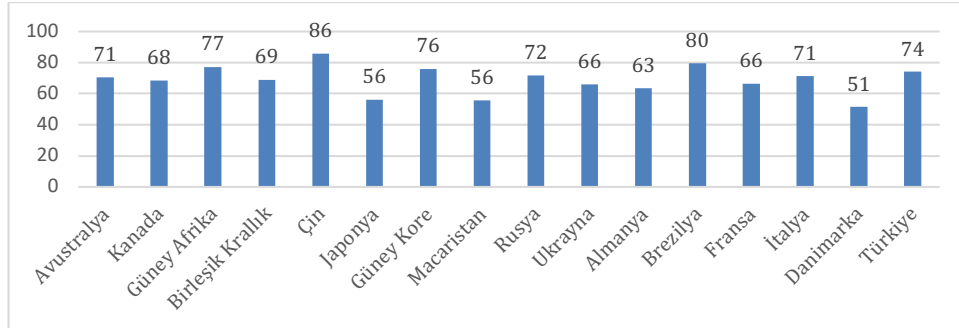
Grafik 2: Kategorilere Göre Onay Düzeyleri

Türkiye'deki Varsayımsal Dürtme Politikaları Onay Düzeylerinin Diğer Ülkelerle Karşılaştırılmasına Yönelik Bulgular

Çalışmada yer verilen hipotez 2 doğrultusunda Türkiye'den elde edilen veriler, çalışmanın temel aldığı 4 temel makalenin örneklemini oluşturan diğer ülkelerden (Avustralya, Kanada, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Çin, Japonya, Güney Kore, Macaristan, Rusya, Ukrayna, Almanya, Brezilya, Fransa ve Danimarka) elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır. Grafik 3'te, çalışmanın uygulandığı diğer ülkelerin ortalama onay düzeylerinin Türkiye ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Buna göre, Türkiye'de tüm varsayımsal politikaların ortalama onay düzeyi %74 olup; Güney Afrika, Çin, Güney Kore ve Brezilya'ya göre daha düşük seviyededir.

Grafik 3: Ülkelerin Ortalama Onay Düzeyi

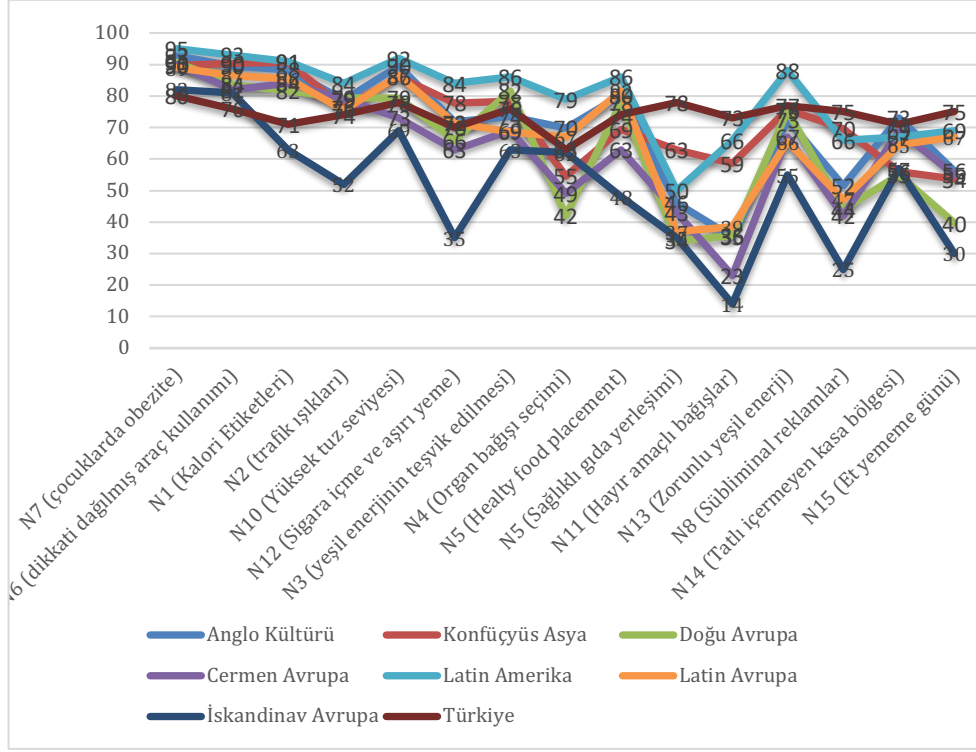

Bireylerin dürtme politikalarına dair onay düzeylerinin kültürel farklılıklar üzerinden bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için Tablo 4'te; çalışmada temel alınan 4 makalenin örneklemlerinde yer alan ülkeler, Gupta vd. (2002) tarafından yapılan toplum sınıflandırmasına uygun olarak gruplandırılmıştır. Grafik 4'te ise gruplarda yer alan ülkelerin varsayımsal politikaları onaylama yüzdelerinin ortalamaları ile Türkiye verilerinin karşılaştırması sunulmuştur. Grafik 5'te ise bu karşılaştırma dürtme kategorileri bazında yapılmıştır.

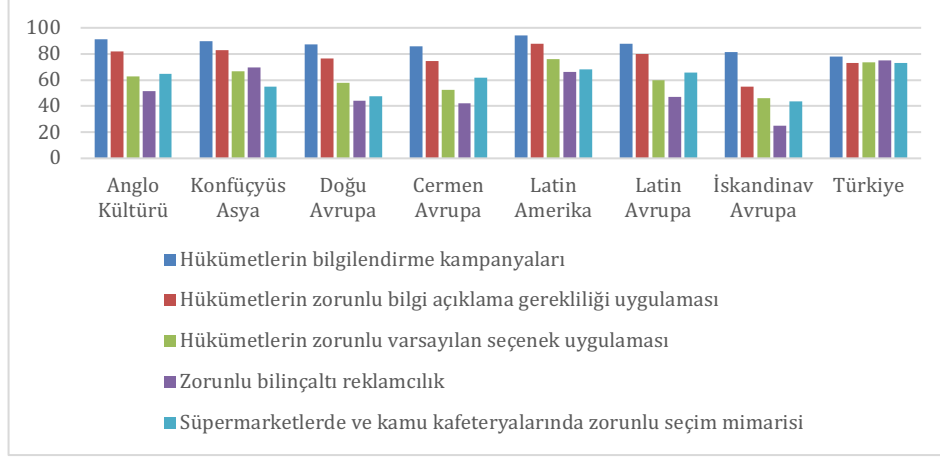
Tablo 4: Toplum Sınıflandırmasına Göre Karşılaştırmaya Konu Ülkeler

Gruplar	Ülkeler
Anglo Kültürü	Güney Afrika (Sunstein vd. 2018) Birleşik Krallık (Reisch & Sunstein, 2016) Kanada (Sunstein vd., 2018) Amerika Birleşik Devletleri (Sunstein, 2016) Avustralya (Sunstein vd., 2018)
Latin Amerika	Brezilya (Sunstein vd., 2018)
Cermen Avrupa	Almanya (Reisch & Sunstein, 2016)
Latin Avrupa	İtalya (Reisch & Sunstein, 2016) Fransa (Reisch & Sunstein, 2016)
Konfüçyüs Asya	Çin (Sunstein vd., 2018) Güney Kore (Sunstein vd., 2018) Japonya (Sunstein vd., 2018)
İskandinav Avrupa	Danimarka (Reisch & Sunstein, 2016)
Doğu Avrupa	Rusya (Sunstein vd., 2018) Ukrayna (Khadzhyradieva vd., 2019) ³ Macaristan (Reisch & Sunstein, 2016)

³ Gupta vd. (2002: 2002: 13) tarafından yapılan sınıflandırmada yer almamakla birlikte, Doğu Avrupa grubu özellikleri göstereceği öngörüldüğü için bu grup altında incelenmiştir.

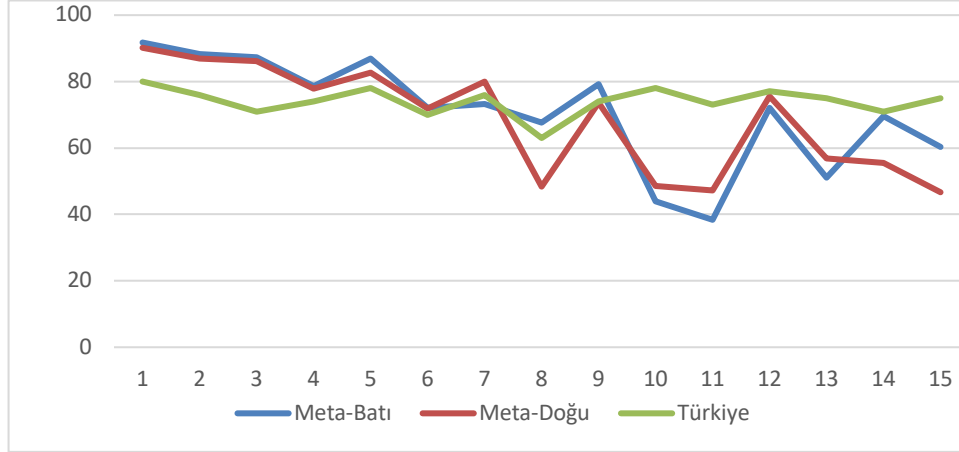
Grafik 4: Toplumsal Sınıfların Varsayımsal Politikaları Onay Düzeyleri

Grafik 4'e göre, kalori etiketleriyle ilgili olan N1 numaralı dürtme politikası Türkiye'de, İskandinav Avrupa ülke grubu hariç diğer ülkelerdeki onay düzeylerine göre belirgin şekilde düşük kalmıştır. Sağlıklı gıda yerleşimi ile ilgili olan N5 ve hayır amaçlı bağışları içeren N11 politikalarında ise diğer ülke gruplarında bariz bir düşüş görülürken Türkiye'deki onay düzeyinde bu değişiklik gözlemlenmemiş ve diğer ülkelere göre yüksek düzeyde kalmıştır. Benzer şekilde bir manipülatif niteliği nedeniyle dürtmenin standart tanımı ile örtüşmeyen sübliminal reklamlarla ilgili N8 politikası da diğer ülke grupları tarafından düşük düzeyde onay alınırken Türkiye'de belirgin şekilde daha yüksek onay düzeyine sahiptir.

Grafik 5: Toplumsal Sınıfların Kategorilere Göre Onay Düzeyleri

Kategorilere ayrılan farklı dürtme politikalarının ortalama onay yüzdeleri ise diğer ülkelerde belirgin farklılıklar gösterirken Türkiye’de bu kategoriler arasında büyük farklar ortaya çıkmamıştır. Grafik 5’e göre Türkiye, hükümetlerin bilgilendirme kampanyalarını kapsayan dürtme politikalarında diğer ülke gruplarına göre daha düşük bir onay düzeyine sahiptir. Öte yandan zorunlu bilinçaltı reklamcılık ile süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi kategorilerinde yer alan dürtme politikalarında ise Türkiye, diğer ülkelere göre daha yüksek bir onay düzeyine sahiptir.

Gupta vd. yaptıkları toplum sınıflandırmasında ortaya koydukları ülke kategorilerinin yanı sıra Meta-Batı bölgesi (İskandinav, German, Latin Avrupa, Anglo ve Latin Amerika kümeleri) ve meta-Doğu bölgesinin (Doğu Avrupa, Konfüçyüs, Güney, Arap ve Sahra Altı Afrika kümeleri) birbirinden belirgin şekilde farklı olduğunu da göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye’deki onay düzeyleri Meta-Batı ve Meta-Doğu bölgeleri ile karşılaştırılmıştır.

Grafik 6: Meta-Batı ve Meta-Doğu Ülke Karşılaştırılması

Grafik 6'ya göre Türkiye'nin 10, 11, 13 ve 15. varsayımsal politika onaylarında, Meta Doğu ve Meta Batı ülkelerinden farklılık gösterdiği ve bu ülke gruplarında yaşanan ani kırılmaların Türkiye'de yaşanmadığı görülmektedir. Genel olarak dürtme politikalarının ortalama onaylanma oranlarına bakıldığında ise Meta Batı ülkelerinde %71, Meta Doğu ülkelerinde %69 oranları elde edilmektedir. Türkiye iki grup ülkeden daha yüksek ortalama onay oranına sahip olup onaylanma oranı %74'tür.

Demografik Değişkenlerin Türkiye'deki Varsayımsal Dürtme Politikaları Onay Düzeylerine Etkisine Yönelik Bulgular

Ülke karşılaştırmalarının yanı sıra, araştırmanın hipotezleri doğrultusunda Türkiye genelinden kota örnekleme yöntemi ile elde edilen demografik verilerin dürtme politikaları onay düzeyleri ile ilişkisi istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Referans alınan çalışmalarda uygulamanın yapıldığı her ülkenin farklı bölgeleri çalışmaya dahil edilmiş ancak sonuçta bu bölgeler arasındaki farka yer verilmemiştir. Türkiye ise istatistiki olarak 12 bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler sırasıyla İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu'dan oluşmaktadır. Bölgeler arasındaki onay düzeylerine bakıldığında 0,99 güven aralığında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu nedenle çoklu regresyon analizine bölge verisi de eklenerek yeni bir model oluşturulmuştur. Tablo 5'te uygulanan çoklu regresyona ait veriler özetlenmiştir.

Tablo 5: Çoklu Regresyon Analizi

Dürtme sınıfları	(1)Hükümetlerin bilgilendirme kampanyaları	(2)Hükümetlerin zorunlu bilgi açıklama gerekliliği uygulaması	(3)Hükümetlerin zorunlu varsayılan seçenek uygulaması	(4)Zorunlu bilineçaltı reklamcılık	(5)Süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi	Tümü
<i>Cinsiyet</i>	0.019 (.0191)	0.032 (.017)	0.021 (.014)	-0.0001 (.026)	0.006 (.020)	0.019 (.012)
<i>Yaş</i>	-0.017 (.009)	-0.033** (.008)	-0.067**(.007)	-0.011 (.013)	-0.043**(.010)	- 0.028**(. 006)
<i>Bölge</i>	-0.012 **(.002)	-0.015** (.002)	-0.009**(.002)	-0.018** (.003)	-0.007* (.002)	- 0.011**(. 001)
<i>Eğitim</i>	- 0.009** (.002)	-0.012** (.001)	-0.011**(.001)	- 0.011**(. 002)	-0.013**(.002)	- 0.011**(. 001)
<i>Politik görüş</i>	0.002 (.005)	0.005 (.004)	-0.003 (.004)	-0.006 (.007)	0.006 (.005)	- 0.0008(.0 03)

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Çoklu regresyon analizi ile farklı dürtme kategorilerindeki onay düzeyleri bağımlı değişken; cinsiyet, yaş, bölge, eğitim ve politik görüş ise bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre farklı kategorideki dürtme politikaları onaylama düzeyleri, cinsiyet ve politik görüşten bağımsızdır. Bölge ve eğitim düzeyi ise tüm dürtme kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre eğitim seviyesi arttıkça onay düzeyi azalmaktadır. İstatistiki bölgeler ise yukarıda belirtildiği üzere İstanbul'dan Güneydoğu'ya kadar uzanmaktadır. Analiz sonucu elde edilen bulgular İstanbul'da onay düzeyleri yüksekken Güneydoğuya gittikçe onay düzeylerinin düştüğünü göstermektedir. Yaş verisinin ise 1. ve 4. kategoriler dışında diğer kategorilerde onay düzeylerine etkisi istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Katılımcıların yaşları arttıkça onay düzeyleri azalmaktadır.

TARTIŞMA

Çalışmada yürütülen alan araştırması ile Türkiye’de vatandaşların dürtme tekniği ile tasarlanmış farklı alanlardaki kamu politikalarına yönelik onay düzeyleri ölçülmüştür. Elde edilen veriler çalışmanın çıkış noktası olan 4 temel makalenin örneklemini oluşturan Avustralya, Kanada, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Çin, Japonya, Güney Kore, Macaristan, Rusya, Ukrayna, Almanya, Brezilya, Fransa ve Danimarka ile karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmiştir. Son olarak ise araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerinin tasarlanan varsayımsal dürtme politikalarına dair onay düzeyleri ile ilişkisi incelenmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Türkiye’de bireylerin *varsayımsal dürtme politikalarına dair onay düzeyi bulguları* değerlendirildiğinde; katılımcıların kendilerine sunulan 5 farklı müdahale şekli doğrultusunda tasarlanan 15 farklı politika tasarımı içerisinde 8 tanesine yönelik onay düzeyinin %75 ve üzerinde olduğu ve en düşük onay düzeyinin ise %62. 8 olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda “Türkiye’de bireyler kendilerine sunulan her türlü dürtme politikasına destek verecektir.” şeklindeki birinci hipotezi kabul edilmiştir. Araştırmada yer verilen varsayımsal politikalar içerisinde manipülatif nitelikteki “zorunlu bilinçaltı reklamcılık” politikasının %74.6 ve diğer politika tasarımlara nazaran daha sert bir müdahaleye dayanan “süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi” politikasının ise %75.17 ortalama ile onaylanması dikkat çekicidir.

İlgili politikalar arasında görece en düşük onay seviyesinin organ bağıışı konusunda tasarlanan politikaya yönelik olmasında konunun ahlaki, dini ya da politik değerlerle ilgili bir seçim olması dolayısıyla yüksek riskli bir tercih alanı olarak değerlendirilmesinin etkisi muhtemeldir. Organ bağıışı; dini ve ahlaki değerleri içeren, hayatta muhtemelen bir kere alınacak olan, özel refahla çelişerek toplumsal faydayı artıran bireysel bir karar olması nedeniyle daha müzakereci seçimler yapılmak istenen bir alan olarak görülebilmektedir. Medina’nın (2020) “The Acceptability of Nudges as Public Policy Tools: A Theoretical and Empirical Analysis” başlıklı tezi ile Ürünal’ın (2022) “Kamu Politikalarında Davranışsal Yaklaşım: Davranışsal Kamu Politikası Özelinde Bir Uygulama” başlıklı tezinde yer alan benzer sonuçlar da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

5 farklı müdahale şekli içerisinde en yüksek onay düzeyinin “hükümetlerin bilgilendirme kampanyaları” kategorisine yönelik olmasında; vatandaşların diğer kategorilere göre müdahalenin niyetine (amacına) yönelik farkındalığa daha fazla sahip olması üzerinden okumak mümkündür. En düşük onay düzeyinin ise süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi kategorisinde yer almasında; ilgili müdahalelerin yoğunluğunun yüksek olması ve bu nedenle bireylerin seçim ortamlarına doğrudan bir müdahale ile tercih alternatiflerinin sınırlandırıldığı algısı etkili olmuş olabilir.

Araştırmada yer verilen “*varsayımsal dürtme politikaları onay düzeylerinin diğer ülkelerle karşılaştırılmasına yönelik bulgular*” değerlendirildiğinde;

Türkiye’de bireylerin diğer 15 ülkede (Avustralya, Kanada, Güney Afrika, Birleşik Krallık, Çin, Japonya, Güney Kore, Macaristan, Rusya, Ukrayna, Almanya, Brezilya, Fransa ve Danimarka) olduğu gibi tasarlanan varsayımsal politikaları desteklediği, bu anlamda ülkeler arasında belirgin bir farktan ziyade benzerliğin olduğu söylenilebilir. Ülkelerin ortalama onay düzeyleri incelediğinde Brezilya, Çin, Güney Afrika ve Güney Kore’den sonra en yüksek onay düzeyinin Türkiye’ye ait olmasını farklı bakış açıları üzerinden değerlendirmek mümkündür. Sunstein, Reisch ve Rauber’ın (2018) yüksek onay düzeylerini açıklamada sunduğu “bireylerin hükümetin tasarladığı her politikayı onaylama noktasında itici bir güce sahip olması, her ne kadar araştırmalarda dürtme terimi kullanılmamış olsa da dürtmenin pek çok ülke için son dönemde hem akademik alanda hem de uygulamada gündemde yer alması, bireylerin tasarlanan politikaların konularına yönelik ilgisi ya da araştırma süresince hissettikleri baskı” gibi nedenleri Türkiye’deki dürtmeye yönelik önemli desteği açıklamada da kullanmak olasıdır. Nitekim “zorunlu bilinçaltı reklamcılık” politikası ve “süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi” politikasının, diğer ülkelere göre daha yüksek bir onay düzeyine sahip olması da bu olasılıkları destekler niteliktedir.

Gupta vd. (2002) tarafından yapılan toplum sınıflandırmasında Arap kültürü içerisine dahil edilerek diğer kültürlerle farklı özelliklere sahip olduğu kabul edilen Türkiye’de dürtme politikalarına yönelik onay düzeylerinin, diğer toplum kategorilerinden (Anglo Kültürü, Cermen Avrupa, Doğu Avrupa, Latin Amerika, Konfüçyüs Asya, İskandinav Avrupa, Latin Avrupa) herhangi biri ile birebir benzememesi, yapılan sınıflandırmanın geçerliliği noktasında yorumlanabilir. Bu tespit ışığında, çalışmada test edilen “toplum sınıflandırmasında Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye, dürtme politikalarının onaylanması açısından çalışmanın yapıldığı diğer ülkelere farklılık gösterecektir” şeklindeki ikinci hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca Gupta vd. (2002) tarafından Meta Doğu ve Meta Batı şeklinde yapılan ikili sınıflandırmada “Doğu Avrupa, Konfüçyüs Asya, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika” kategorileri ile Meta Doğu sınıfı içerisinde değerlendirilen Arap kategorisinde yer alan Türkiye’de bireylerin dürtme tasarımlarına yönelik ortalama onay düzeylerinin görece Konfüçyüs Asya kategorisine yakınlığı da sınıflandırmanın geçerliliği noktasında dikkat çekicidir.

Aynı zamanda ilgili çalışmada Türkiye’nin dahil edildiği Arap kültürüne yönelik “kollektif hedeflere yüksek değer atfeden, fütüristik yönelimi olan, kural temelli yapıya sahip” olduğu öngörüsü ile dürtme politikalarına yönelik tutumda bireysel farklılıklara odaklanan çalışmalarda varılan;

- bireyci dünya görüşüne sahip kişilerin, dürtmeleri onaylama olasılıklarının daha düşük olduğu (Hagman vd., 2015)

- özgürlükçü eğilimleri olan kişilerden oluşan toplumlarda dürtmeye yönelik daha düşük onay oranlarının olacağı (Jung ve Mellers, 2016) bilgileri birlikte değerlendirildiğinde çalışmada varılan Türkiye’deki dürtme politikalarına yönelik

görecek yüksek onay düzeylerinin ilgili literatürü destekler niteliği önem arz etmektedir.

Katılımcıların *demografik özelliklerinin varsayımsal dürtme politikalarına dair onay düzeyleri üzerindeki etkisi* değerlendirildiğinde; bireylerin eğitim seviyesi, yaşadıkları bölge ve yaşları⁴ ile politikalara yönelik onay düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş ve çalışmanın “*cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yaşanılan bölge, medeni durum ve siyasi tutum gibi demografik göstergelerin onay düzeyleri üzerinde etkisi vardır*” şeklindeki üçüncü hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Bireylerin eğitim seviyesi ile varsayımsal politikalara yönelik destek düzeyi arasındaki negatif ilişkiyi, eğitim seviyesinin artışı ile hükümet politikalarına yönelik şüpheli tutumun var olacağı varsayımı ile değerlendirmek mümkündür. Yaşanılan bölge açısından Güney Doğu’ya gidildikçe varsayımsal politikalara dair onay düzeylerinin düşmesini Türkiye’deki mevcut hükümete olan desteğin bu bölgelerde azalması şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim araştırmanın yürütüldüğü dönemde gerçekleşen 2023 genel seçim sonuçlarının da bu değerlendirmeye paralellik arz ettiği görülmüştür. Yaş açısından ise hükümetlerin zorunlu bilgi açıklama gerekliliği ve varsayılan seçenek uygulaması ile süpermarketlerde ve kamu kafeteryalarında zorunlu seçim mimarisi kategorilerinde yaşlı katılımcıların gençlere göre dürtme politikalarını daha az onayladıkları görülmüştür. Bu tespitten yola çıkarak bireylerin yaşları arttıkça daha az müdahaleci olarak algıladıkları politikaları tercih ettikleri şeklinde bir çıkarım yapmak olasıdır. Araştırmadan elde edilen bulgulara dair yapılan tüm değerlendirmelerde; araştırmanın yapıldığı dönemin Türkiye’de seçim dönemine denk geldiği, bu nedenle de katılımcıların verdikleri tüm cevaplarda otomatik (sezgisel) sistemlerinin etkisinde olma olasılıkları hatırdan tutulmalıdır.

SONUÇ

Dürtme yaklaşımını kullanan kamu politikaları, genellikle sınırlı rasyonaliteye sahip bireyleri hem kendilerine hem de topluma fayda sağlayacak karar ve eylemlere yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Politika yapıcılar ve dürtme teorisyenleri ağırlıklı olarak bireylerin karar verme süreçlerini etkileyen bilişsel önyargıları ve davranışsal kısıtlamaları belirlemeye odaklanırken, dürtme aracının algılanması nispeten daha az ilgi görmüştür. Bununla birlikte, kamu politikası tasarımı için bir araç olarak dürtmenin etkinliği ve kabulü, demografik çeşitlilik ve toplumdaki kültürel farklar gibi faktörler nedeniyle büyük ölçüde değişmektedir. Vatandaşların dürtmeye ilişkin algılarını küresel ölçekte inceleyen akademik çalışmaların azlığına rağmen, Türkiye’de yürütülen araştırmadan elde edilen bulgular bu nispeten yeni yaklaşıma ilişkin değerli perspektifler sunmaktadır. Bu

⁴ Hükümetin bilgilendirme kampanyaları ve zorunlu bilinçaltı reklamcılık kategorileri için anlamlı bir ilişki bulunamazken, diğer 3 kategoride anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

nedenle çalışmada, Türkiye'deki vatandaşların dürtme politikalarına ilişkin algıları uluslararası benzerleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve demografik özellikler ile politika onayı arasındaki etkileşim araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, dürtmeye yönelik toplumsal tutumların dinamikleri hakkında bilgiler sunmakta, halkın kabulünü ve direncini şekillendiren faktörlere ışık tutmaktadır. Araştırmanın temel hipotezleri ve sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 6: Sonuç Tablosu

Hipotezler	Red/Kabul
Hipotez 1: Türkiye’de bireyler kendilerine sunulan her türlü dürtme politikasına destek verecektir	Kabul
Hipotez 2: Toplum sınıflandırmasında Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye, dürtme politikalarının onaylanması açısından çalışmanın yapıldığı diğer ülkelerden farklılık gösterecektir.	Kabul
Hipotez 3: Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yaşanılan bölge ve siyasi tutum (kendi kendine değerlendirilen) gibi demografik göstergelerin onay düzeyleri üzerinde etkisi vardır.	Kısmen kabul (yaş, eğitim düzeyi ve yaşanılan bölgenin onay düzeyi üzerinde etkisi varken cinsiyet ve siyasi tutumun etkisi bulunamamıştır.)

İlk olarak onay seviyeleri incelenerek Türkiye’nin belirli dürtme müdahalelerine yönelik kayda değer bir eğilim sergilediği ortaya konulmuştur. Genel destek, özellikle bilgilendirme kampanyaları olarak çerçevelenen politikalarda önemli iken, organ bağıışı gibi yüksek riskli kararları içeren politikalarda daha ılımlı bir tepki gözlemlenmiştir. Bu farklılık, dürtme stratejilerinin karar alma süreçlerinin doğasında var olan kültürel, ahlaki ve dini hassasiyetlere uygun hale getirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Daha sonra 15 ülke arasında yapılan karşılaştırmalı analiz; Brezilya, Çin, Güney Afrika ve Güney Kore’den sonra onay oranlarında en yüksek sıralarda yer alan Türkiye’nin kendine özgü konumunu ortaya koymuştur. Gözlemlenen benzerlikler, devlete güven, akademik söylem ve politika konularına bireysel ilgi de dâhil olmak üzere dürtme politikalarına verilen desteğin belirli itici güçlerinin evrenselliğinin altını çizmektedir.

İlgili eserde yapılan toplum sınıflandırmasında Katar, Fas, Mısır ve Kuveyt’le birlikte Arap kültürüne dâhil edilen Türkiye’nin “kolektif hedeflere yüksek değer atfeden, fütüristik yönelimi olan, kural temelli yapıya sahip” bir kültür özelliği göstereceği öngörülmüştür. Türkiye’nin Arap kültürü ve Meta Doğu kategorileri içinde sınıflandırılmasının incelenmesi, kültürel sınıflandırmaların politika algılarını şekillendirmedeki geçerliliği hakkında fikirler ortaya koymuştur.

Türkiye'nin yerleşik kültürel kategorilerden farklılaştığının kabul edilmesi, toplumsal dinamiklerin farklı bir şekilde ele alınması ihtiyacının altını çizmektedir. Ayrıca, Meta Doğu sınıflandırmasında Konfüçyüs Asya ile gözlemlenen uyum, bölgesel sınıflandırmaların ve bunların politika analizi üzerindeki etkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Son olarak demografik etkilerin araştırılması; eğitim, ikamet edilen bölge ve yaş değişkenlerinin politika onayının önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur. Daha yüksek eğitim seviyeleri, hükümet müdahalelerine yönelik artan şüphecilikle ilişkilendirilmiş, bu da daha eğitilmiş bireyler arasında politika girişimlerinin eleştirel bir şekilde değerlendirildiğini göstermiştir. Bölgesel farklılıklar, siyasi bağlam ve politika kabulü arasındaki karmaşık etkileşimi açıklayarak, yönetim ve politika oluşturma stratejileri için çıkarımlarda bulunulmasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, vatandaşların dürtme müdahalelerine ilişkin algılarına dair detaylı bilgiler sunarak davranışsal kamu politikasına ilişkin gelişen söyleme katkıda bulunmaktadır. Bulgular, politika kabulü ve direncinin çok yönlü belirleyicilerini tanımlayarak, dürtmeye yönelik toplumsal tutumları yönlendirmek isteyen politika yapımcılar için bir yol haritası sunmaktadır. İleriye dönük olarak, kültürel, demografik ve bağlamsal faktörlerin bütüncül bir şekilde anlaşılması, çeşitli toplumsal değerler ve tercihlerle rezonansa giren etkili ve etik açıdan sağlam dürtme stratejilerinin oluşturulmasında önemli olacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak, gelecekteki araştırmalar, zaman içinde dürtmeye yönelik toplumsal tutumlardaki değişimleri izleyerek politika kabulünün boylamsal dinamiklerini keşfedebilir. Ayrıca, politika algılarının altında yatan kültürel farkların daha derinlemesine araştırılması, farklı kültürel bağlamlarda dürtme müdahalelerinin farklı etkileri hakkında değerli bilgiler sağlayabilir. Buna ek olarak, deneysel çalışmalar, davranış değişikliğini ve toplumsal refahı teşvik etmede özel dürtme stratejilerinin etkinliğini aydınlatılabilir ve hem politika yapımcılar hem de uygulayıcılar için pratik rehberlik sunabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ashraf, N., Camerer, F. C. & Loewenstein, G. (2005). Adam Smith, behavioral economist. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3), 1-15.

Aydın, H. A., Durgun, S. & Durgun, M. (2019). Davranışsal kamu yönetimi: Yöntemsel ve teorik düzlemlerde bir inceleme. *Journal of Academic Value Studies*, 5 (4), 528-542.

Cevizli, İ. (2021). *İktisatta rasyonel birey analizi: Davranışsal iktisat ekseninde bir deneysel çalışma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Erat, V. & Savaş, A. D. (2022). Bir kamu politikası aracı olarak dürtme. *Bingöl University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 6(2), 175-206.

Eser, R. & Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak, davranışsal iktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 287-321.

Gestel, L., Adriaanse, M. & Ridder, D. (2021). Who accepts nudges? Nudge acceptability from a self-regulation perspective. *Plos One*, 16(12), e0260531. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260531>.

Gupta, V., Hanges, J. P. & Dorfman, P. (2002). Cultural clusters: Methodology and findings, *Journal of World Business*, 37, 11-15.

Hagman, W., Andersson, D., Västfjäll, D. & Tinghög, G. (2015). Public views on policies involving nudges. *Review of Philosophy and Psychology*, 6, 439–453.

Hansen, G. P. & Jespersen, M. A. (2013). Nudge and the manipulation of choice a framework for the responsible use of the nudge approach to behaviour change in public policy. *European Journal of Risk Regulation*, 4(1), 3-28.

Iyengar, S. (2010). *The Art of Choosing*, https://www.ted.com/talks/sheena_iyengar_the_art_of_choosing/transcript?language=tr, (Erişim Tarihi: 10.01.2024)

Jung, J. Y. & Mellers, B. A. (2016). American attitudes toward nudges. *Judgment and Decision Making*, 11, 62–74.

Khadzhyradieva, S., Hrechko, T. & Savkov, A. (2019). Behavioral insights in public policy: Ukrainian case. *Public Policy and Administration*, 18(1), 85-99.

Lin, Y., Osman, M. & Ashcroft, R. (2017). Nudge: concept, effectiveness, and ethics. *Basic and Applied Social Psychology*, <https://doi.org/10.1080/01973533.2017.1356304>, (Erişim Tarihi: 21.01. 2024)

Medina, Q. J. (2020). *The acceptability of nudges as public policy tools: A theoretical and empirical analysis*. PhD Thesis, Universitat Autònoma de Barcelona, Spain.

Oliver, A. (2013). From nudging to budging: Using behavioural economics to inform public sector policy. *Journal of Social Policy*, 42 (4), 685–700.

Özdemir, Ş. (2017). *İkna edici iletişim bağlamında davranışsal içgörü kullanımı: Kamu sağlık politikası alanında bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özdemiray, S. M. (2023a). Dürtme kımıldat: Enerji etiketlemesi düzenlemesi, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23 (1), 63-74.

Özdemiray, S. M. (2023b). Rethinking the role of nudge in public policy. V. Göçoğlu & N. Karkin (Ed.). *Citizen-Centered Public Policy Making in Turkey* içinde, İsviçre: Springer Nature.

Özer, M. A. (2016). Herbert Simon'un yönetim bilimine katkıları üzerine değerlendirmeler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5 (11), 160-185.

Peksevım, E. & Peksevım, S. (2020). Dürtme politikalarını etkili ve etik bir şekilde tasarlamak. *Harvard Business Review*. <https://hbrturkiye.com/dergi/durtme-politikalarini-etkin-ve-etik-bir-sekilde-tasarlamak>, (Erişim Tarihi: 12.12.2023)

Reisch, A. L. & Sunstein, R. C. (2016). Do Europeans like nudges?. *Judgment and Decision Making*, 11 (4), 310–325.

Schlag, P. (2010). Nudge, choice architecture, and libertarian paternalism, *Michigan Law Review*, 108 (6), 913-924.

Sent, E. M. & Klaes, M. (2005). A conceptual history of the emergence of bounded rationality. *History of Political Economy*, 37(1), 27-59.

Simon, H. A. (1957). *Models of man: Social and rational*. New York: Wiley.

Sunstein, R. C. (2016). Do people like nudges?. *Administrative Law Review*, 68 (2), 177-232.

Sunstein, R. C., Reisch, A. L. & Rauber, J. (2018). A world-wide consensus on nudging? Not quite, but almost, *Regulation and Governance*, 12 (1), 3-22.

Thaler, R. & Sunstein, C. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth and happiness*. New Haven & London: Yale University Press,

Thaler, R. & Sunstein, C. (2019). *Dürtme- sağlık, zenginlik ve mutluluk için alınan kararları geliştirmek üzere*, E. Günsel (Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.

Tummers, L. (2019). Behavioral public administration. B. G. Peters & I. Thynne (Eds.) *Oxford Encyclopedia of Public Administration* içinde. Oxford: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1443>

Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2022 Raporu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2022-49685>, (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Ürinal, A. A. (2022). *Kamu politikalarında davranışsal yaklaşım: Davranışsal kamu politikası özelinde bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Voyer, B. G. (2015). 'Nudging' behaviours in healthcare: Insights from behavioural economics. *British Journal of Healthcare Management*, 21 (3), 130-135.

Yayın Geliş Tarihi: 16.01.2024
Yayına Kabul Tarihi: 11.07.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1420663>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1200-1221
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HİZMET SEKTÖRÜNDE KONTROL KARTLARI KULLANIMI: KENT İÇİ TOPLU TAŞIMA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Ümit KUVVETLİ*

Öz¹

Üretim sektörünün aksine istatistiksel kalite kontrol kartlarının hizmet sektöründe kullanımı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada, bir kentteki yaşam kalitesini etkileyen en önemli hizmet sektörlerinden olan kent içi toplu taşıma sektöründe farklı kalite kontrol kartlarının nasıl ve ne amaçla kullanılabileceği araştırılmıştır. Bu doğrultuda, örnek bir otobüs hattında 55 güne ait 715 seferdeki otobüs içi yolcu sayısı değişkeni ile 55 güne ait toplam biniş sayısı değişkenlerinin izlenmesinde Shewhart, EWMA ve CUSUM kontrol kartları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kent içi toplu taşıma sektöründe taktiksel planlamalar için Shewhart, operasyonel planlamalar için ise EWMA ve CUSUM kartlarının, kalite izleme ve iyileştirme amaçlı çalışmalarda faydalı olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İstatistiksel Kontrol Kartları, Kent İçi Toplu Taşıma, Hizmet Kalitesi, Akıllı Kart Biniş Verisi.

THE USE OF CONTROL CHARTS IN THE SERVICE SECTOR: A CASE STUDY IN THE URBAN PUBLIC TRANSPORT SECTOR

Abstract

Contrary to the production sector, the use of statistical quality control charts is quite limited in the service sector. In this study, it was investigated how and for what purpose different quality control charts can be used in the urban public transportation sector, which is one of the most important service sectors affecting the quality of life in a city. In this regard, Shewhart, EWMA and CUSUM control charts have been used to monitor the variables of the

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kuvvetli, Ü. (2024). Hizmet sektöründe kontrol kartları kullanımı: kent içi toplu taşıma sektöründe bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1200-1221.

* İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, umit.kuvvetli@bakircay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9567-367

¹Çalışma için etik kurul iznine gerek bulunmamaktadır.

number of passengers on the bus in 715 trips of 55 days and the total number of boardings for 55 days on a sample bus route. The results show that Shewhart charts for tactical planning, EWMA and CUSUM charts for operational planning can be useful for quality monitoring and improvement in urban public transportation sector.

Keywords: *Statistical Quality Control, Urban Public Transport, Service Quality, Smart Card Boarding Data.*

GİRİŞ

Günümüzde, iş süreçlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi ve iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hangi sektörde yer alırsa alsın tüm işletmeler, operasyonlarını daha verimli hale getirebilmek, rekabet avantajı elde etmek ve müşteri beklentilerini karşılayabilmek için sürekli olarak süreçlerini analiz ve optimize etmek zorundadır. Bu süreçlerin yönetimi ve izlenmesi, birçok işletme açısından çeşitli zorluklar içermektedir. Kontrol kartları, yaşanan bu zorlukların çözülmesinde kullanılan, iş süreçlerinin etkin bir şekilde izlenmesini ve yönetilmesini sağlayan vazgeçilmez araçlardır.

Kontrol kartları, verilerin görsel olarak sunulduğu ve sürecin daha kolay anlaşılmasını sağlayan grafiksel araçlardır. İşletmeler, bu kartları kullanarak süreçlerinin performansını takip etmekle birlikte, süreçlerdeki sapmaları tespit edebilmekte ve gerekli düzeltici önlemleri alabilmektedir. İstatistiksel yöntemlerin kullanıldığı kontrol kartları, genellikle ölçüm verilerinin zaman içerisindeki değişimini ve verilerin eğilimini analiz ederek, süreçlerdeki istikrarı, tutarlılığı ve hataları değerlendirmede işletmelere yol gösteren araçlardır. Kontrol kartlarının temel amacı, bir sürecin istatistiksel olarak kontrol altında olup olmadığının tespit edilmesidir. Süreç, belirlenen kontrol sınırları içerisinde kaldığı ve rassallık gösterdiği sürece kontrol altında olarak değerlendirilir. Sürecin kontrol dışına çıkması ise, süreçle ilgili bir anormallik olduğunu ve gerekli düzeltici önlemlerin alınması gerektiğini işaret eder.

Kontrol kartı yaklaşımının temelleri, 1920'li yıllarda Bell Laboratuvarları'nda yapılan çalışmalara dayanmaktadır. 1924 yılında Walter A. Shewhart tarafından ileri sürülen kontrol kartlarının temel yaklaşımı (Shewhart, 1931), bir üretim sürecindeki değişkenliği istatistiksel kavramlar kullanarak tanımlamak, süreçlerdeki değişkenliği genel ve özel nedenlere ayırmak üzerinedir.

İstatistiksel kontrol kartları, günümüzde işletmeler tarafından yaygın olarak kullanılan güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir (Montgomery, 2009). Bilindiği üzere, herhangi bir üretim sürecinde, her zaman belirli bir miktarda doğal değişkenlik bulunmaktadır. Sadece doğal değişkenliğe bağlı olarak işleyen böyle bir sürecin istatistiksel olarak kontrol altında olduğu kabul edilir. Bununla birlikte, bazı zamanlarda süreçlerin içerisinde doğal değişkenliğin dışında daha büyük değişkenlikler de yer alır. Bu tür değişkenlik kaynaklarının genellikle özel bir nedeni bulunmakta olup, böyle durumlarda sürecin istatistiksel olarak kontrol dışı olduğu

kabul edilir. Kontrol kartları, bu özel sebeplerin belirlenmesinde, onların elimine edilerek süreç performansının iyileştirilmesinde ve böylece kalitenin artırılmasında oldukça yararlı olmaktadır.

Hizmet sektörü, günümüzde hem milli gelire hem de istihdama olan katkısı nedeniyle ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerin tamamında hizmet sektörünün payı her geçen gün artış göstermekle birlikte bu artış, gelişmişliğin ve yaşam standardının yüksek kalitede olmasının bir işareti olarak kabul edilmektedir (Firuzan vd., 2012). Rekabetin oldukça yoğun olduğu tüm sektörlerde olduğu gibi hizmet sektöründe de işletmelerin rakiplerine üstünlük kurmasının yolu müşteri beklenti ve isteklerini karşılamaktan, diğer bir ifade ile kaliteli hizmet sunmaktan geçmektedir. Bu sebeple kalite izleme, iyileştirme gibi çeşitli kalite yönetimi uygulamaları, rekabet gücünü arttırmanın bir yolu olarak giderek daha fazla ilgi görmektedir.

Kalite kontrol kartları, ilk zamanlarda üretim sektörlerindeki süreçleri izlemek için kullanılmakta iken, son yıllarda çeşitli hizmet sektörlerinde de kritik göstergelerin izlenmesinde kontrol kartlarının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Jumah vd. (2012) bankacılık ve finansal sistemlerde kullanılan finansal ticaret sistemlerinin performans göstergelerinden olan yıllık ortalama kazanç, ortalama yıllık volatilité ve yıllık ortalama Sharpe oranı (bir portföyün getirisini riskine oranlayarak yatırımın risk-ödül dengesini ölçen bir gösterge) değişkenlerinin izlenmesinde Shewhart kontrol kartlarını kullanmışlardır. Kamusal süreçler için yapılan bir çalışmada ise Leiva vd. (2015) Şili, Santiago’da çevresel kirliliğin izlenmesinde önemli değişkenlerden biri olan ve PM10 adı verilen partiküllerin miktarının takibinde istatistiksel kontrol kartlarından yararlanmışlardır. Bu çalışmada temel amaç, kontrol dışı olan istasyonların erken tespit edilebilmesi ve gerekli önlemlerin hızlıca alınmasına katkı sağlanması olarak belirlenmiştir. Hanslik vd. (2001) ise 1998 Dünya Kupası zamanında Fransa’daki toplumsal halk sağlığını takip etmek için günlük vaka sayısının takibinde Shewhart kartlarından yararlanmışlardır. Çalışmada epidemiyolojik süreçlerin izlenmesinde kontrol kartlarının yararlı araçlar olduğu ve sağlık yetkililerine erken uyarı sistemi sağlamak amacıyla kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Cerrahi operasyonların izlenmesinde Shewhart, komplikasyonları ve kanamaları takip etmek için ise CUSUM kartlarının kullanımını öneren Novoa & Varale (2020) çalışması ise sağlık sektöründe kontrol kartlarının kullanımına ilişkin çeşitli örnekler içermektedir. Sağlık sektöründe gerçekleştirilen diğer çalışmalarda ise, Altuntas vd. (2020) hasta memnuniyetini takip etmede, Öztürk vd. (2019) ise bir hastane çağrı merkezindeki kritik performans göstergelerinin izlenmesinde kontrol kartlarından yararlanmışlardır.

İnsan kaynakları süreçlerinde ise, istatistiksel kontrol kartlarının sosyal hizmet verilerinin değerlendirilmesi (Orme & Cox, 2001) ve personel performansının izlenmesi (Dey vd., 1994) amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Gessa

vd. (2022) çalışmalarında ise İspanya'daki 3 lisans programına ait çeşitli performans göstergelerinin izlenmesi için Shewhart kontrol kartlarını kullanmışlardır. Bununla birlikte eğitim süreçlerinin izlenmesinde farklı istatistiksel kontrol kartlarının kullanıldığı çeşitli çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Debnath & Shankar, 2014; Bi, 2018; Carlucci vd., 2019; Sivena & Nikolaidis, 2019). Bu sektörlerin dışında ise, Schuh vd. (2017) farklı askeri birliklerde meydana gelen yaralanmaların karşılanma oranını takip etmek için Shewhart u kartından yararlanmışlardır. Benzer amaçla yapılan bir başka çalışmada ise, Chen vd. (2015) Tayvan'daki bir hizmet işletmesinde müşteri şikayetlerini nitel kontrol kartları ile takip etmişlerdir. Leiva vd. (2018) ise hizmet sektöründe kaliteyi etkileyen birçok farklı değişken olduğunu ve bu değişkenlerden hizmete erişim süresi, hizmet süresi, markanın güvenilirliği (Colosimo & Semeraro, 2002) gibi spesifik kalite karakteristiklerinin kalite kontrol kartları aracılığıyla izlenebileceğini belirtmişlerdir.

Ulaşım sektörü açısından değerlendirildiğinde ise, kontrol kartları ile ilgili çalışmaların genellikle trafik kazaları ve trafik yoğunluğu üzerine olduğu görülmektedir. Münz ve Carle (2008), Almanya, Belçika ve Lüksemburg'un bazı eyaletlerinde trafikte yaşanan anomalilerin belirlenmesinde kontrol kartlarından yararlanmışlardır. Baradaran ve Dashtbani (2014) ise İran'ın Tahran kentindeki bir otoyolda günün yoğun saatlerindeki hız ve akış verilerini kullanmışlar ve istatistiksel kontrol kartları aracılığıyla bir karar destek sistemi oluşturmuşlardır. Rebisz (2013) Polonya, Ukrayna ve İsveç'te meydana gelen trafik kazalarını Shewhart kontrol kartları ile analiz etmiş ve ülkelerin kaza oranlarını öngörmeye çalışmıştır. Trafik kazaları ile ilgili bir başka çalışmada ise Schuh vd. (2014) CUSUM kartlarından yararlanmışlardır.

Kent içi toplu taşıma, kentlilerin yaşam kalitesini etkileyen, toplumun her kesimi tarafından kullanılan, yerel yönetimlerin başarılarının değerlendirilmesinde yüksek ağırlığa sahip bir hizmet alanıdır. Kentlerin gelişmişlik seviyeleri değerlendirilirken toplu taşımanın yaygınlık derecesi önemli bir kuvvet çarpanıdır. Günümüzde, kentsel nüfusun artışı, kent içi trafik yoğunluğu ve çevresel etkenlerden dolayı toplu taşımanın önemi hızla artmaktadır. Bu durum, literatürde kent içi toplu taşıma ile ilgili çalışma sayısının son yıllarda artış göstermesine sebep olmuştur. Bu çalışmaların içerisinde kent içi toplu taşımada hizmet kalitesi (Laisak vd., 2021; Wang vd., 2020; Gündoğdu vd., 2021) ve müşteri memnuniyeti (Jomnonkwao & Ratanavaraha, 2016; Yazid vd., 2020, Weng vd., 2023) ile ilgili olan birçok çalışma yer almaktadır. Ayrıca son zamanlarda makine öğrenmesi, veri madenciliği, sinir ağları, karar ağaçları gibi çeşitli istatistiksel yöntemler ile (dell'Olio vd., 2018, Garrido vd., 2014; Perrucca & Salini, 2014; de Ona vd., 2012; van Cranenburgh vd. 2022; Ruiz vd., 2024) toplu taşımadaki kalite düzeyi ölçülmeye çalışılmaktadır. Yapılan bu çalışmalar örnek olarak belirlenen gün, hat, bölge için sonuçları vermekte olup, hizmetin sürekliliği düşünüldüğünde elde edilen sonuçların izlenebilirlik açısından eksik kaldığı görülmektedir. Çeşitli istatistiksel kalite kontrol kartlarının kullanımının, söz konusu bu eksikliğin giderilmesinde katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Kent içi toplu taşıma sektöründe kontrol kartlarının kullanımı araştırıldığında ise mevcut çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuda ulaşılan tek çalışmada Rafique vd. (2016) Hindistan'daki bir otobüs hattında otobüslerin başlangıç ve bitiş durakları arası yolculuk sürelerini Gage R&R ve $\bar{X} - R$ kontrol kartı kullanarak analiz ettikleri ve sürecin iyileştirilmesi gerektiği sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Bununla birlikte, kent içi toplu taşıma sektöründe otobüslerin varış sürelerinin (parkur sürelerinin) yanı sıra, yolcuların duraklarda bekleme süreleri, günlük kaza sayısı, arıza/bakım sayıları, şikayet sayıları gibi kritik göstergeler ile birlikte müşteri memnuniyetini gösteren çeşitli değişkenlerin kontrol kartları aracılığıyla izlenmesi, analiz edilmesi olasıdır. Ancak ilgili verilere ulaşmada yaşanan zorlukları, literatürde bu konudaki çalışmaların sınırlı sayıda olmasının bir sebebi olarak göstermek mümkündür.

Kent içi toplu taşıma sektöründe sunulan hizmetin kalitesini etkileyen bilgilendirme, konfor, erişilebilirlik, uygunluk, zaman, müşteri hizmetleri, güvenlik ve çevresel etki gibi birçok faktör (TSE, EN 13816, 2014) bulunmaktadır. Bu faktörlerin yanı sıra, kent içi toplu taşıma sektörü değişkenliğin oldukça fazla olduğu bir yapıya sahiptir. Kent içi toplu taşıma hizmeti verilen ulaşım aracı (metro, tramvay, otobüs vb.), servis sıklığı, araç türü (solo, körüklü vb.), hizmet süresi, güzergah gibi birçok değişken hizmet kalitesi üzerinde direkt etkiye sahiptir.

Ülkemizde birçok kentte her biri farklı karakteristik özelliklere sahip onlarca, büyükşehirlerde ise yüzlerce otobüs hattı bulunmaktadır. Her bir otobüs hattında çalışan araç türü, yolcu sayısı, güzergah uzunluğu, servis sıklığı vb. birçok farklılık kentlilere sunulan hizmet kalitesini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemekte ve işletmeleri her hat özelinde sunulan hizmet kalitesini izlemeye, takip etmeye zorlamaktadır. Otobüs ile gerçekleştirilen kent içi toplu taşıma hizmetinde, hizmet kalitesini etkileyen birçok faktör (Firuzan vd., 2012; Gökaşar vd., 2018; Özkan & Alp, 2020) bulunmaktadır. Otobüs yaşı ve fiziksel özellikleri, servis sıklığı, bilgilendirme, ücret politikası, durakta bekleme süresi ve otobüs içi yolcu yoğunluğu bu faktörlerden bazıları olup, her faktörün kontrol altında olması, sunulan hizmet kalitesinin sürekliliği ve güvenilirliği açısından oldukça önemlidir.

Kent içi toplu taşıma sektöründe kalitenin ve müşteri memnuniyetinin ölçülmesinin yanı sıra, bu kavramların sürekli izlenmesi ve memnuniyetsizlik yaratan noktaların hızlıca tespit edilerek iyileştirilmesi oldukça önemlidir. Bu noktada istatistiksel kontrol kartlarının yararlı olup olmayacağını belirlemek için kent içi toplu taşımada en önemli hizmet kalitesi göstergelerinden biri olan otobüs içi yolcu yoğunluğu değişkeni örnek olarak ele alınmıştır. Söz konusu değişken, bir otobüsün başlangıç noktasından bitiş noktasına giderken, otobüs içinde ulaşılan maksimum yolcu sayısı olarak tanımlanmıştır. Bu değişkenin, olması gerekenden fazla değerde olması yolcuların sıkışık, konforsuz şekilde yolculuk etmeleri, olması gerekenden az değerde olması ise kamu kaynaklarının verimsiz kullanılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, söz konusu değişkenin sürekli olarak izlenmesi

ve gerekli yerlerde hızlıca sürece müdahale edilmesi oldukça kıymetlidir. Bu çalışmada, örnek olarak seçilen bir otobüs hattında otobüs içi yolcu sayısı ve günlük biniş sayısı değişkenleri, istatistiksel kontrol kartları aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, çeşitli istatistiksel kontrol kartlarının, günümüzün en önemli hizmet sektörlerinden bir tanesi olan kent içi toplu taşıma sektöründe uygulanabilirliğini araştırmaktır.

Çalışma, kent içi toplu taşıma gibi önemli bir hizmet sektöründe istatistiksel kontrol kartlarının kullanıldığı ilk çalışmalardan bir tanesidir. Bu yönü ile literatüre katkı sağlamayı hedefleyen çalışma, uygulayıcılara da kalitenin sürekli izlenmesi, aksayan yönlerin erken tespit edilebilmesi ve hızlı müdahale imkanı sağlaması açısından fayda sağlayacaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümü, çalışmada kullanılan veri ve yöntem ayrılmıştır. Yöntem ile ilgili detay formüllerin sayfa kısıtı ve literatürde kolayca bulunabilmesi sebebi ile sınırlı tutulduğu çalışmada veri ve yöntem kısmını uygulama bölümü takip etmektedir. Çalışmanın son kısmı ise tartışma ve sonuç bölümüne ayrılmıştır.

VERİ VE YÖNTEM

Veri

Çalışmada, uygulama olarak İzmir’de kent içi toplu taşıma hizmeti verilen bir otobüs hattında, otobüs içi yolcu yoğunluğu değişkeni farklı istatistiksel kontrol kartları aracılığıyla analiz edilmiştir. Otobüs içi yolcu yoğunluğu değişkeni, bir sefer (otobüsün başlangıç noktasından bitiş noktasına gitmesi) boyunca otobüs içindeki maksimum yolcu sayısı olarak tanımlanmıştır. Söz konusu değişken, bir otobüs hattında verilen hizmetin kalitesini etkileyen, yolcuların yolculuklarını oturarak, ayakta ya da sıkışık şekilde yapmalarını belirleyen oldukça önemli bir değişkendir. Buna karşın, söz konusu değişkeni tam olarak ölçebilmek oldukça zordur. Bu zorluğun temel sebebi, yolcuların biniş yaptıkları durağın akıllı kartlar (İzmirimkart, İstanbulkart vb.) aracılığıyla bilinebilmesine karşın, yolcuların iniş yaptıkları durağa ilişkin veri bulunmamasıdır. Son yıllarda çeşitli ücretlendirme stratejileri (İstanbul metrobüs, İzmir İzban vb.) doğrultusunda yolcular, iniş yaptıkları durak/istasyonda da akıllı kartları kullanmakta ve böylece her durak/istasyon için biniş ve iniş yapan yolcu sayısını öğrenmek dolayısıyla araç içindeki yolcu sayısını (biniş yapan toplam yolcu sayısı - iniş yapan toplam yolcu sayısı) ölçmek mümkün olmaktadır. Söz konusu ücretlendirme stratejilerinin otobüslerde de kullanılmasına yönelik uygulamalar henüz oldukça sınırlı sayıda olup, mevcut uygulamalarda da çeşitli sebepler (ücretsiz yolculuklar vb.) ile iniş bilgilerine tam olarak ulaşılamamaktadır. Bu durum, yolcuların iniş yaptıkları durağın ya da istasyonun çeşitli varsayımlara dayalı olarak tahmin edilmesini gerektirmektedir. Literatürde akıllı kart verilerini kullanarak yolcuların iniş yaptıkları durağı tahmin eden çeşitli çalışmalar (Kim & Lee, 2017; Krishnakumari vd., 2019; Nasiboğlu vd., 2012; Yap vd., 2018; Huang vd. 2020, Kang vd., 2021; Cerqueira vd., 2022) bulunmaktadır.

Otobüs içi yolcu yoğunluğu, varyasyonun oldukça fazla olduğu bir değişkendir. Yapılan seferin hangi mevsim (yaz, kış vb.), hangi gün (hafta içi, cumartesi ya da pazar), günün hangi zamanında (sabah, öğle, akşam vb.) hangi yönde (gidiş, dönüş) olduğuna bağlı olarak bu varyasyon artış göstermektedir. Bu sebeple, çalışmada hafta içi günleri, sabah saatleri ve örnek olarak incelenen hatta kent merkezine gidiş yönünde yapılan seferler çalışma kapsamına alınmıştır. Yolcu sayısının en fazla olduğu bu aralığa ait veriler ve oluşturulacak kontrol kartları, benzer şartlara sahip durumlarda sunulan hizmetin kalitesini yansıtması açısından daha uygun olacaktır.

Çalışmada, İzmir’de kent içi toplu taşıma hizmeti verilen bir otobüs hattında Ocak-Mart 2023 dönemi içerisinde, hafta içi günleri, yolcu sayısının en fazla olduğu 07:00-09:00 saatleri arasında kent merkezi yönüne doğru gerçekleştirilen seferlere ait veriler kullanılmıştır. Bu aralığın seçilme sebebi, yolcu sayısının ve yolcu şikayetlerinin en fazla olduğu saat aralığı olmasıdır. Söz konusu otobüs hatlarında mesafe bazlı ücretlendirme stratejisi bulunmakta olup, yolcular biniş ve iniş yaptıkları duraklarda kişiselleştirilmiş akıllı kartlarını kullanmaktadır. Böylelikle güzergah üzerindeki her durakta binen ve inen yolcu sayısı bilinmektedir. Bu durum, otobüs içi yolcu sayısının hesaplanmasına olanak vermekte olup, yolcuların bir kısmının iniş verilerinde eksiklik olması, bu yolcular için iniş yapılan durakların tahmin edilmesini gerektirmiştir. İniş bilgisi olmayan yolcuların oranı yaklaşık %15 olup, bu yolcuların iniş yaptıkları durak bilgisi, Nasiboğlu vd. (2012), Kuvvetli vd. (2014a), Kuvvetli vd. (2014b) tarafından yapılan çalışmalarda anlatılan yöntem ile %80’in üzerinde bir başarı yüzdesi ile tahmin edilmiştir.

Yöntem

Çalışmada Shewhart, EWMA ve CUSUM kartları kullanılmıştır. Walter A. Shewhart tarafından geliştirilen Shewhart kontrol kartları, süreçlerdeki değişkenliğin izlenmesinde yaygın olarak kullanılan kartlardır. Bu kontrol kartları, sürecin istatistiksel olarak kontrol sınırları içinde olup olmadığını değerlendirmek için kullanılır. Genellikle süreç ortalamasını ve süreç değişkenliğini izlemek için kullanılan bu kartların $\bar{X} - R$ ve $\bar{X} - S$ olmak üzere iki türü vardır. $\bar{X}$ kartları süreç ortalamasının izlenmesinde kullanılırken, R ve S kartları süreçlerdeki değişkenliğin takibinde yarar sağlamaktadır. Shewhart kartlarında iki farklı kontrol kartı kullanılmasının temel sebebi, örneklem ortalamasının aynı olması durumunda bile standart sapmanın (S) veya değişim aralıklarının (R) büyük olmasının sürecin kontrol dışı olmasını sağlamasıdır. Hem ortalama hem de değişkenlik kartlarında ilgili gözlemin belirlenen limitler dışında olması, sürecin özel bir nedenden dolayı kontrol dışında olduğu şeklinde yorumlanır. Bununla birlikte, Shewhart kontrol kartları, son gözleme odaklanmakta ve sürecin genel yapısını yansıtmamaktadır. Bu nedenle bu kartlar, süreçteki yaklaşık 1.5σ ve altındaki değişimlere (Firuzan & Kuvvetli, 2012) duyarsız hale gelmektedir. Süreçlerdeki küçük değişimler ile

ilgilenildiğinde kümülatif toplam (CUSUM) ve üstel ağırlıklandırılmış hareketli ortalama (EWMA) kontrol kartları tercih edilmektedir (Montgomery, 2009).

CUSUM kartları, örneklem ortalamalarındaki küçük ancak sürekli olan kaymalara karşı Shewhart kontrol kartlarının yetersiz kalması sebebiyle, alternatif olarak geliştirilen kontrol kartlarından bir tanesidir. Page (1954) tarafından geliştirilen CUSUM kartları, örneklem ortalaması ile sürecin hedef değeri olarak tanımlanan bir değer arasındaki farkların birikimli toplamına dayanan bir yöntemdir. Örneklem ortalamaları yerine bireysel gözlem değerlerinin kullanıldığı bu yöntemde genellikle Barnhard (1959) tarafından önerilen ve V maskesi adı verilen yöntem ile kontrol sınırları belirlenmektedir. Örneklem değerlerinin hedef değerden sapmalarının kümülatif toplamının kart üzerine işaretlenmesi ile oluşturulan CUSUM kartları, süreçlerdeki küçük ama sürekli kaymaların tespit edilmesinde Shewhart kartlarına kıyasla daha başarılıdır. Buna karşın, süreçteki kayma miktarının fazla olduğu durumlarda Shewhart kartları daha başarılı performans göstermektedir.

CUSUM kartlarında temel yaklaşım, gözlemlerin kontrol altındaki bir süreçte hedef değer etrafında rassal dağılacaktır. 0 noktasından başlayan kartlarda, zaman çizelgesi olan X eksenini boyunca gözlemler hedef değerden sapma miktarları toplanarak işaretlenir. Sistem, doğru ve olumlu sonuçları ödüllendirirken, yanlış ve olumsuz sonuçların cezalandırılmasına dayanmaktadır. Kontrol altındaki bir süreçte rasgele varyasyonların sebep olduğu sapmalar sayısal olarak dengelenecektir. Sürecin kontrol dışında olduğu, hedef değerden tek yönlü sapmaların olduğu durumlarda ise, sapmaların toplamı istatistiksel olarak anlamlı hale gelene kadar birikmeye devam edecektir. Bu yaklaşım, tanımlanan hedef değerden uzaklaşmaya başlayan sürecin kalitesinde herhangi bir küçük ama sürekli değişimi tespit edilebilir hale getirmektedir.

EWMA (Üstel Ağırlıklı Hareketli Ortalama) kontrol kartları, süreç ortalamalarındaki küçük ama sürekli sapmalara karşı olan hassasiyeti sebebiyle Shewhart kontrol kartlarına alternatif olarak kullanılan bir diğer yöntemdir. S.W. Robert (1959) tarafından geliştirilen EWMA, zamanla eskiyen gözlemlere daha düşük, yeni gözlemlere ise daha yüksek ağırlıklar vererek, eski ve yeni gözlemler arasında bir denge sağlamaktadır. Süreç ortalamalarındaki küçük sapmaları belirlemek amacı CUSUM ile aynı olmakla birlikte, kullanım kolaylığı açısından CUSUM'a kıyasla daha kolaydır. Genellikle bireysel gözlemlerin kullanıldığı EWMA kartlarında örneklem ortalamalarının da kullanılması mümkündür.

EWMA kontrol kartlarındaki ortalama değeri, sonraki gözlemlerin tahmin edilmesinde de kullanmak olasıdır. Bu durum sürecin kontrol dışına çıkmasından önce sürece müdahale edilmesine olanak sağlamaktadır. EWMA kartının avantajlarından bir tanesi otokorelasyonlu ve normal dağılmayan veri setleri için de iyi bir performans gösteriyor olmasıdır (Carson & Yeh, 2008). Geçmiş gözlem değerlerine göre mevcut gözlem değerlerine verilen ağırlığın küçük olduğu durumlarda, süreçlerdeki küçük kaymaların belirlenmesinde EWMA kartları

Shewhart kartlarına göre oldukça başarılıdır. Ancak belirlenen ağırlığın küçük olduğu durumlarda, süreçte yaşanabilecek büyük ve ani bir değişimin tespit edilmesi zorlaşmakta ve EWMA kartının dezavantajını oluşturmaktadır.

EWMA ve CUSUM kontrol kartlarının avantajı önceki gözlem değerlerinin kontrol noktalarını etkilemesidir (Oktay, 1994). EWMA kontrol kartlarının CUSUM kontrol kartlarından üstünlüğü, hata derecelerini birikimli olarak ele alırken önceki gözlemleri derecelendirmesi veya ağırlıklandırmasıdır. Buna karşın CUSUM kontrol kartlarının üstünlüğü ise gözlem değerlerini toplama usulü birikimli olarak ele almasıdır.

Yalnızca son değeri kullanması, tüm gözlemlerden elde edilen bilgiyi kullanmaması Shewhart kontrol kartının en büyük dezavantajı ve süreçteki küçük kaymalara karşı duyarsız hale gelmesinin temel sebebidir. Bu dezavantajının giderilmesi için kullanılan CUSUM ve EWMA kartları ise süreçlerdeki küçük ama kalıcı değişimleri belirlemede kullanılır. Bu kartlardan hangisinin kullanılması gerektiği veri tipine, veri yapısına ve olasılık dağılımına bağlıdır. Tüm kontrol kartlarının nasıl hesaplanacağı ile ilgili literatürde birçok kaynak (Doğan & Doğan, 2019; Montgomery, 2009 Novoa & Varela, 2020; Türkmen & Akyurt, 2018) bulunmakta olup, bu çalışmada ilgili formüllere yer verilmemiştir.

UYGULAMA

Çalışmanın uygulama aşamasında, örnek olarak belirlenen bir otobüs hattında Ocak-Mart 2023 dönemi, hafta içi günleri, saat 07:00-09:00 saatleri arasında gerçekleştirilen seferlere ait veriler (bkz. Tablo 1) kullanılmıştır. Söz konusu tarih aralığında 65 hafta içi gün bulunmaktadır. Shewhart kontrol kartlarının kullanılması için gerekli olan temel varsayımlar verilerin normal dağılması ile sürecin stabil halde olması gerekliliğidir. İlgili tarih aralığındaki 10 hafta içi gün (23 Ocak-3 Şubat arası) ilköğretim ve ortaöğretim okullarının sömestr tatili olduğundan ve bu tarihteki biniş sayılarının okulların açık olduğu döneme kıyasla daha düşük olmasından dolayı, Shewhart kontrol kartı kullanımı için gerekli olan sürecin stabil olma varsayımının sağlanmadığına karar verilmiş ve ilgili dönem veriden çıkartılmıştır. Diğer bir gereksinim olan normal dağılım varsayımının kontrolü için yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonucu ($p = 0.823$) ise verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1. Tarih ve seferlere göre otobüs içi maksimum yolcu sayıları (ilk 5 gün)

Günler	Seferler													$\bar{X}$	S
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
02.01.2023	53	45	60	69	56	55	47	62	73	46	43	72	62	57,2	10,3
03.01.2023	91	50	41	48	73	69	53	61	51	75	41	47	50	58,9	15,1
04.01.2023	43	62	42	67	60	56	42	40	56	35	64	48	52	51,3	10,4

05.01.2023	59	74	57	52	45	90	55	58	60	50	65	57	52	59,5	11,6
06.01.2023	48	68	60	53	68	57	65	54	62	56	66	51	54	58,6	6,7

Uygulama aşamasında ilk önce, otobüs içi maksimum yolcu sayısı değişkeni için $\bar{X} - S$ kontrol kartı çizilmiştir. Bunun için, veri setinde bulunan 55 hafta içi günde, sabah 07:00-09:00 arasında kent merkezi yönüne doğru gerçekleştirilen seferlerdeki maksimum yolcu sayısı değerleri hesaplanmış (bkz. Tablo 1) ve kontrol kartları bu değerler kullanılarak oluşturulmuştur. Sefer ortalamalarına göre oluşturulan $\bar{X} - S$ kontrol kartları Şekil 1 ve Şekil 2’de gösterilmiştir.

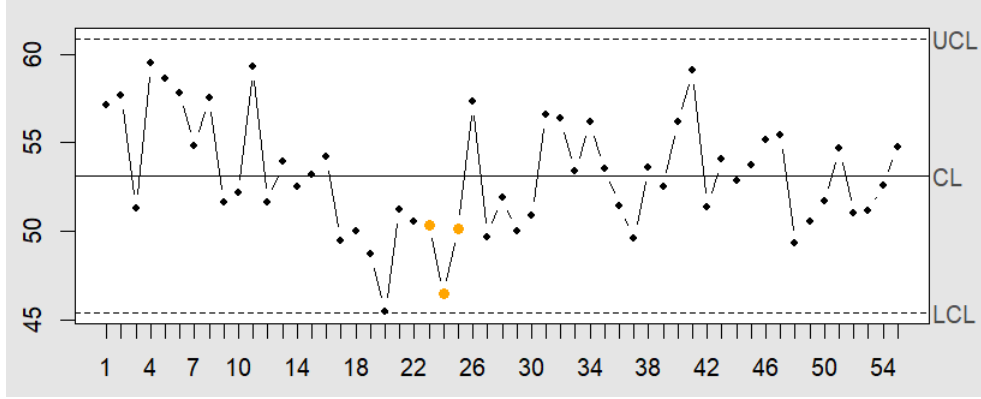
Şekil 1 incelendiğinde, belirtilen saatlerde ve yönde otobüs içi yolcu sayısının ortalama 53.1 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bir sefer için otobüsteki yolcu sayısının maksimum değerinin 45 ile 61 arasında olması, bu değişken açısından sürecin kontrol altında olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Bu değerler, normal şartlar altında bir seferde ortalama 53 yolcu taşındığını ve bu yolcu sayısının 45 ile 61 arasında olmasının söz konusu otobüs hattı için olağan olduğu anlamına gelmektedir. Belirtilen yön ve saat aralığı için, otobüs içi maksimum yolcu sayısının 61’den fazla olmasını yolcuların normale kıyasla daha fazla kişi ile yolculuk yapmaları ve daha düşük kalitede hizmet alması, 45’den az olmasını ise yolcuların normale kıyasla daha kaliteli hizmet alması, daha rahat şekilde yolculuk etmeleri şeklinde yorumlamak mümkündür. Sürecin bu şekilde devam etmesi halinde, tüm seferlerin %19’unda otobüs içi maksimum yolcu sayısının kontrol alt limiti olan 45’in altında, %20’sinde ise kontrol üst limiti olan 61’in üstünde gerçekleşmesi, seferlerin %61’inde ise belirtilen kontrol limitleri içerisinde olması beklenmektedir.

Üretim sektöründe bir sürecin kontrol altında olması tek başına yeterli değildir. Sürecin aynı zamanda müşteri ile yapılan sözleşme limitlerine, spesifikasyonlarına ne derece uygun olduğunun da bilinmesi gerekmektedir (Montgomery, 2009). Süreç yetenek endeksleri olarak adlandırılan C_p , C_{pk} ve benzeri amaçla kullanılan diğer istatistiksel göstergeler, mevcut sürecin belirlenen spesifikasyonlara ne kadar uygun olduğunun bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Uygulamanın gerçekleştirildiği kent içi toplu taşıma sektörü, kamusal bir hizmet alanı olup mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılmasının gerektiği bir sektördür. Otobüslerin yolcu yoğunluğunun olması gereken değerden fazla olması verilen hizmetin kalitesinin düşük olması anlamına gelirken, otobüsün taşınması gereken minimum yolcu sayısından daha az yolcu ile seferlerini tamamlaması da kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasına sebep olmaktadır. Uygulamada, üretim sektörü benzeri bir spesifikasyon limitleri olmamasına karşılık, çalışmada bu limitlerin 30 ile 70 olduğu varsayılmış ve bu değerlere göre süreç yeteneği hesaplanmış, $C_p = 0.717$ ve $C_{pk} = 0.605$ olarak elde edilmiştir. Bu değerler ilgili otobüs hattının belirlenen spesifikasyonları karşılamadaki durumunu göstermekte olup, mevcut veriler ışığında tüm seferlerin %95,9’unda spesifikasyon değerleri

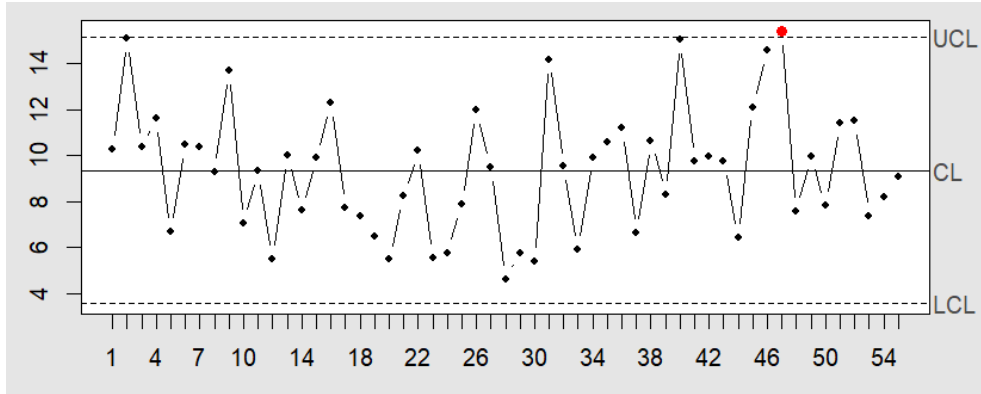
arasında ve %4.1'inde spesifikasyonlar dışında kalmasının beklenmesi gerektiği anlamı taşımaktadır.

Şekil 1. Otobüs İçi Maksimum Yolcu Sayısı için $\bar{X}$ Kontrol Kartı

S kartı incelendiğinde ise, günlük ortalama s.sapma değerinin 9.35 olduğu ve bu değer 3.6 ile 15.1 arasında değişmesinin beklendiği görülmektedir. Buna karşın, 55 günlük veride bazı günlerin belirlenen limitlere çok yakın olduğu ve genel olarak değişkenliğin fazla olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar çalışmada hafta içi verileri kullanılmış olsa da günler arasındaki olağan farklılıklar (semt pazarları vb.) bu değişkenliğin sebebi olarak düşünülebilir.

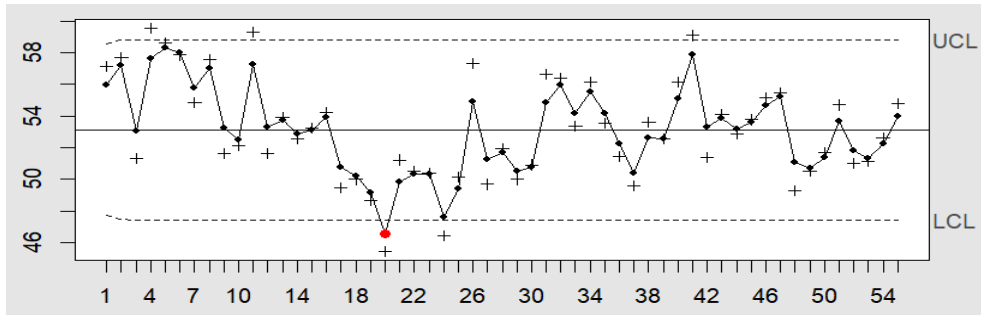
Şekil 2. Otobüs İçi Maksimum Yolcu Sayısı için S Kontrol Kartı

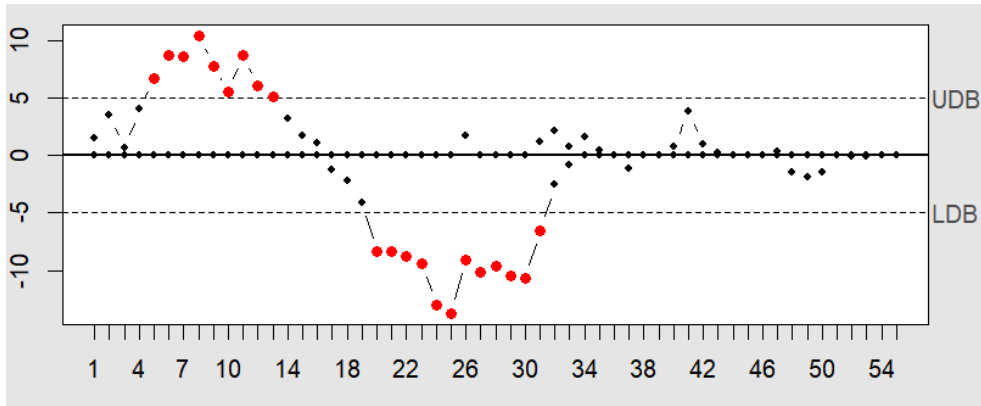
Otobüs içi maksimum yolcu sayısı değişkeni için $\bar{X} - S$ kontrol kartından sonra aynı değişken için EWMA ve CUSUM kartları çizilmiş ve Şekil 3 ile Şekil 4'de gösterilmiştir. EWMA kartının oluşturulmasında, en son gözlemlerin ağırlığı (λ), sunulan hizmetin yapısı ve değişkenliği göz önünde bulundurularak 0.7 olarak kabul edilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde, Shewhart kartında limitler içinde kalan bazı

günlerin EWMA kartında limitlere daha yakın olduğu ve hatta bir noktanın kontrol dışı kaldığı görülmektedir. EWMA kartının son günlerde gerçekleşen seferlere daha çok ağırlık vermesi bu durumun temel sebebi olup, EWMA kartının süreçteki küçük kaymaların tespitinde daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. CUSUM kartı incelendiğinde ise, Shewhart kontrol kartında tamamı limitler içinde yer alan toplam 21 gözlemin kontrol limitleri dışında olduğu görülmektedir. Bu durumu, yolcu sayılarındaki küçük ama sürekli değişimlerin tespitinde CUSUM kartının Shewhart kartına göre daha başarılı olduğuna örnek olarak göstermek olasıdır.

Şekil 3. Otobüs İçi Maksimum Yolcu Sayısı için EWMA Kontrol Kartı

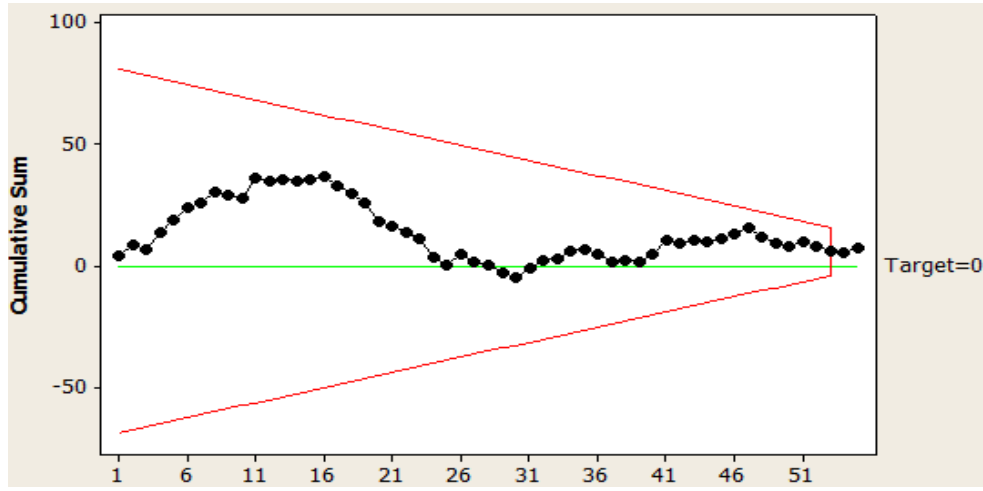
Şekil 4. Otobüs İçi Maksimum Yolcu Sayısı için CUSUM Kontrol Kartı

CUSUM kontrol kartlarında, sürecin kontrol altında olup olmadığını belirlemenin bir diğer yolu V maskesi prosedürüdür (Montgomery, 2009). V maskesinin temel amacı, süreç ortalamasının hedef değerden sapma gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. CUSUM grafiğinde yukarı doğru oluşan trend, süreç ortalamasından pozitif yönde bir kaymanın olduğunu gösterir iken, aşağı yönde oluşan trend, süreç ortalamasından negatif olarak uzaklaşıldığını göstermektedir. CUSUM kontrol kartında, tüm gözlem noktalarının V maskesinin kolları arasında kalması, sürecin kontrol altında olması anlamına gelmektedir. Herhangi bir gözlemin V maskesi dışında kalması ise sürecin kontrol dışı olduğu şeklinde yorumlanır. Uygulamada, süreç ortalamasında herhangi anlamlı bir kayma

olup olmadığını tespit edebilmek için, hedef değerın süreç ortalaması olduğu varsayımı altında CUSUM kontrol kartında V maskesi prosedürü çalıştırılmış ve elde edilen grafik Şekil 5’de gösterilmiştir. V maskesi prosedürüne göre süreç ortalaması kontrol altında bulunmaktadır. Bununla birlikte, bazı dezavantajları ve uygulama problemleri sebebiyle V-maskesi prosedürünün kullanılması konusunda literatürde çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Montgomery, 2009).

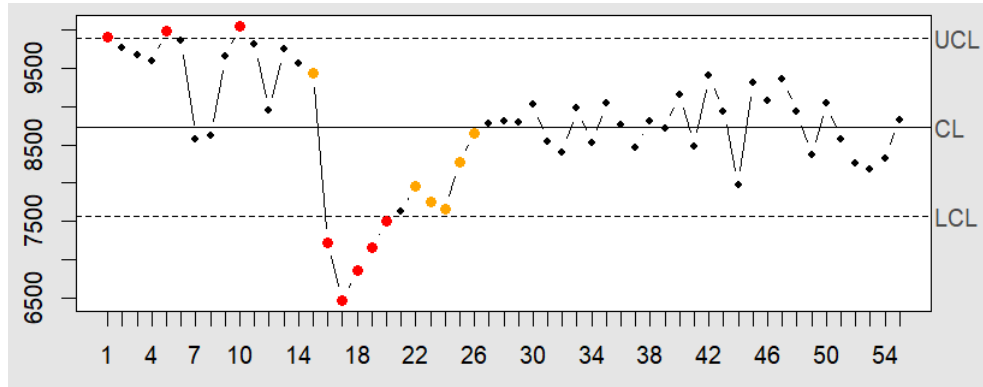
Şekil 5. Günlük Ortalama Otobüs İçi Maksimum Yolcu Sayısı için V Maskesi

Kent içi toplu taşıma sektöründe akıllı kart verileri kullanılarak yapılan çalışmaları stratejik, taktiksel ve operasyonel olmak üzere 3 başlık altında toplamak mümkündür (Pelletier vd, 2011). Garaj lokasyonu belirleme, filoya eklenmesi gereken otobüs tipi ve sayısı gibi uzun dönemli çalışmaların stratejik, hizmet verilecek hatlara yönelik güzergah, otobüs tipi ve gerekli otobüs sayısının belirlenmesi gibi daha çok orta vadeli süreçlerin takip edildiği çalışmaların taktiksel ve günlük/saatlik yolcu yoğunluğuna bağlı olarak otobüs hareket saati belirlenmesi gibi daha kısa vadeli faaliyetlerin gerçekleştiği operasyonel başlıklarda, çeşitli kalite kontrol kartlarını, sürecin takibini yapmak ve aksayan noktalara hızlı müdahale edebilmek için kullanmak mümkündür. Yukarıda örnekleri bulunan otobüs içi yolcu yoğunluğu vb. değişkenlerin kalite kontrol kartları ile izlenmesi operasyonel açıdan işletmelere fayda sağlarken, çeşitli kalite kontrol kartlarının kent içi toplu taşıma sektöründe taktiksel süreçlerin izlenmesinde de kullanılması olasıdır. Taktiksel süreçlere örnek olarak, yukarıda verileri kullanılan otobüs hattındaki günlük toplam binış sayısını takibi X-MR kontrol kartı aracılığıyla yapılabilir. Şekil 6, ilgili otobüs hattındaki günlük toplam binış sayısına ilişkin oluşturulan X kontrol kartını göstermektedir. Şekil 6, incelenen hattaki günlük toplam binış sayısının

8.730 olduğunu ve bu değer 7.560 ile 9.890 arasında değişebileceğini ancak bu değerler dışında kalmasının özel bir sebep ile olabileceğini göstermektedir. Şekil 6 incelendiğinde, Ocak ayı başındaki günlerde otobüs hattında gerçekleşen toplam biniş sayısının üst limite yakın hatta bazı günler üst limitin de üstünde olduğu, buna karşın sömestr tatili sonrasında alt kontrol limiti dışında yer aldığı, bir sonraki hafta itibariyle genel ortalamaya yaklaştığı ve sonraki süreçte ortalama etrafında limitler dahilinde hareket ettiği görülmektedir. İlgili kontrol kartı, otobüs hatlarının en temel verimlilik göstergesi olan toplam biniş sayısındaki özel sebeplere bağlı değişikliği tespit etmede istatistiksel kalite kontrol kartlarının başarılı sonuç verdiğini göstermektedir. Herhangi bir otobüs hattındaki günlük toplam biniş sayısının kontrol dışında süreklilik göstermesi, otobüs hattında düzenleme yapılması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Böylelikle kamu kaynaklarının en iyi şekilde kullanılabilmesine katkı sağlanmış olacaktır.

Şekil 6. Günlük Biniş Sayısı için X Kartı

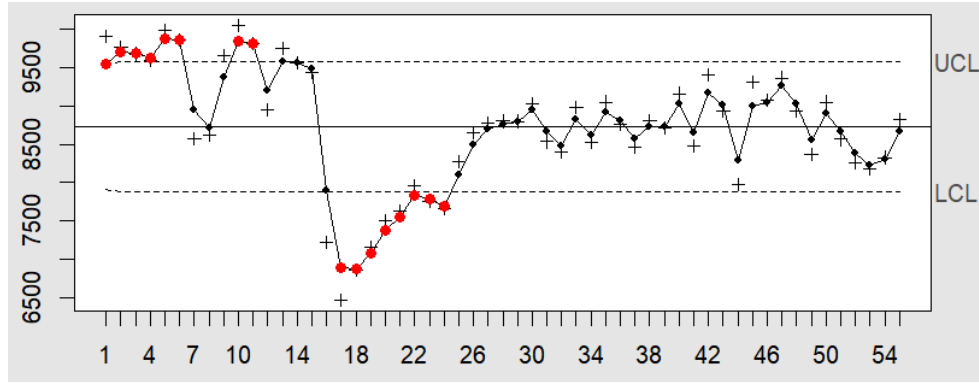

Günlük biniş sayısı değişkeni için oluşturulan EWMA kartı ise Şekil 7'de gösterilmiştir. Shewhart kontrol kartında 8 güne ait veriler kontrol dışı olarak değerlendirilirken, EWMA kartında 16 güne ait veri kontrol limitleri dışında kalmaktadır. Bu durumun temel sebebi, EWMA kartının küçük sapmaları tespit etmekteki başarısı ve limitlerin belirlenmesinde son günlerinin verilerine daha yüksek ağırlıklar vermesidir. EWMA kontrol kartlarında limitler dışında kalan günlerin, okulların ara dönem tatili sonrasında günler olması, bu kontrol kartlarının yolcu sayısındaki küçük ama anlamlı değişikliklerin belirlenmesinde kullanılabilir olduğunu göstermektedir. EWMA kontrol kartlarının, günlük biniş sayısının takibinde kullanılması, ilk kontrol dışı sinyallerin geldiği günlerde sürece müdahale edilebilmesi adına oldukça yararlı olacaktır.

Kent içi toplu taşıma hizmeti veren işletmeler, hizmet verdikleri yüzlerce otobüs hattında her gün gerçekleşen biniş sayısını takip etmekte olup, biniş sayıları her gün bir önceki günden farklı olmaktadır. Söz konusu farklılıkların anlamlı olup olmadığı, doğal ya da özel sebeplerden kaynaklı olup olmadığı belirlenmesi açısından istatistiksel kontrol kartları, salt sayıları takip etmeye kıyasla karar

vericilere daha fazla yardımcı olacaktır. Böylelikle ilgili değişikliklerin (araç ekleme/azaltma, otobüs tipi (solo/körüklü) değişimi, saat planlaması vb.) hızlıca gerçekleştirilme fırsatı elde edilecektir. Benzer şekilde yapılan değişikliklerin binış sayısı başta olmak üzere diğer kritik kalite göstergeleri üzerindeki etkisini izlemek mümkün olacaktır.

Şekil 7. Günlük Binış Sayısı için EWMA Kartı

TARTIŞMA VE SONUÇ

İstatistiksel kalite kontrol kartları, ürün ya da hizmetlerin belirli standartlara uygunluğunu değerlendirmek ve süreç kontrolünü sağlamak için tasarlanmış araçlardır. Çeşitli istatistiksel kontrol kartlarının birçok farklı üretim sektöründe uygulamaları literatürde yer almasına karşın, hizmet sektöründe kalite kontrol kartlarının kullanımı hala sınırlı sayıdadır. Bununla birlikte mevcut uygulamaların birçoğu eğitim (Carlucci vd., 2019; Sivena & Nikolaidis, 2019; Gessa vd., 2022), sağlık (Öztürk vd., 2019, Noava & Varale, 2020, Altuntaş vd., 2020) finans (Jumah vd., 2012) gibi temel sektörlerde gerçekleştirilmiştir. Bu sektörlerin yanı sıra trafik kazalarının (Rebisz, 2013; Schuh vd., 2014) ve trafik yoğunluğunun (Baradaran & Dashtbani, 2014) izlenmesi amacıyla ulaşım sektöründe de kalite kontrol kartlarının kullanımına ilişkin çalışmalar sınırlı sayıda da olsa literatürde bulunmaktadır. Bununla birlikte, kent içi toplu taşıma sektörü gibi önemli bir hizmet sektöründe istatistiksel kalite kontrol kartlarının kullanıma ilişkin çalışma sayısı ise çok daha sınırlıdır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amaçlı tasarlanmıştır. Kent içi toplu taşıma sektöründe, hizmet kalitesinin sürekli ölçülmesi ve izlenmesi kolay değildir. Buna karşın, söz konusu sektörde hizmet kalitesini etkileyen ve ölçülebilen birçok farklı değişken bulunmaktadır. Özellikle otobüs ile sunulan kent içi toplu taşıma sektöründe, otobüs içi yolcu yoğunluğu değişkeni hizmet kalitesi üzerinde en çok etkiye sahip değişkenlerden bir tanesidir. Bu çalışmada, bir otobüs hattında gerçekleştirilen seferlerde (otobüsün başlangıç noktasından bitiş noktasına gitmesi) otobüs içindeki yolcu sayısının maksimum

değeri Shewhart, EWMA ve CUSUM kontrol kartları ile izlenmiştir. İzmir’de hizmet veren bir otobüs hattındaki 55 hafta içi güne ait veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışma sonuçları, istatistiksel kalite kontrol kartlarının diğer hizmet sektörlerinde olduğu gibi kent içi toplu taşıma sektöründe de etkin bir şekilde kullanılabileceğini ve özellikle kent içi toplu taşıma hizmeti veren işletmelerin sundukları hizmet kalitesinin izlenmesine ve iyileştirilmesine yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Çalışmada, örnek olarak ele alınan otobüs hattındaki günlük toplam biniş sayısı değişkeninin de oluşturulan kontrol kartları aracılığıyla izlenebileceği belirlenmiştir. Günlük biniş sayısının takibinin yanı sıra, kontrol kartları aracılığıyla izlenmesi, kent içi toplu taşıma sektörünün yapısı da göz önüne alındığında, karar vericiler için yol gösterici olacaktır. Yolcu sayısındaki anlamlı değişimlerin özellikle Shewhart kontrol kartı ile izlenmesi hem yolcu mağduriyetinin önlenmesi hem de kamusal kaynakların en iyi şekilde kullanılması açısından etkin bir karar destek sistemi olacaktır. Bununla birlikte, kontrol kartlarının uygulandığı diğer sektörlerde elde edilen Shewhart kontrol kartlarının süreçlerdeki büyük, EWMA ve CUSUM kartlarının ise küçük ama sürekli kaymalarının tespitinde daha başarılı olduğu gözleminin (Montgomery, 2009) kent içi toplu taşıma sektörü içinde geçerli olduğu ve faydalı sonuçlar ürettiği görülmektedir. Bu özelliğin bir sonucu olarak kent içi toplu taşıma sektöründeki otobüs tipi, güzergah gibi daha taktiksel planlamalar için Shewhart, hareket saati planlaması gibi operasyonel planlamalar için EWMA ya da CUSUM kartlarının daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmada sadece tek bir otobüs hattında, belirli bir zaman aralığında ve tek yön için toplanan verilerin kullanılması çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, farklı otobüs hatları, farklı zaman dilimleri (yaz/kış vb.) ve saat aralıkları (sabah/akşam vb.) ile gerçekleştirilecek çalışmalar bu alandaki literatüre katkı sağlayacaktır. Özellikle üretim sektöründe otomatik olarak oluşturulan ve sürecin izlendiği kalite kontrol kartları, kent içi toplu taşıma hizmeti veren işletmeler açısından hatlardaki yolcu sayılarının ve hizmet kalitesinin takibi açısından örnek olabilir. Benzer şekilde işletmeler, farklı hatlardaki toplam biniş sayısı, otobüs içi yolcu sayısı, durakta bekleme süresi, ücretsiz yolcu oranı gibi akıllı kartlar aracılığıyla sürekli ölçülmesi mümkün olan değişkenlerin takibinde istatistiksel kalite kontrol kartlarını kullanabilirler. Böylelikle sürekli ölçülen ancak doğal ya da özel sebepten kaynaklandığı bilinmeyen değişimlerin hızlıca tespit edilebilme olasılığı artmış olacaktır. Ayrıca, kent içi toplu taşıma sektöründe arıza/bakım oranları, şikayet sayıları, kaza sayıları (Kuvvetli & Firuzan, 2021) gibi diğer önemli göstergelerin izlenmesinde de kalite kontrol kartları oldukça yarar sağlayacaktır. Son olarak, otobüs sayısını arttırma/azaltma, sefer saatlerini değiştirme gibi operasyonel değişikliklerin kritik kalite göstergeleri üzerindeki etkisini izlemede kalite kontrol araçları kullanılabilir. Tüm bu olası faydalarının yanı sıra farklı kontrol kartlarının kullanılması, farklı karakterdeki hatların örnek olarak incelenmesi gibi gelecek çalışmalar literatüre katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Bu çalışmada da olduğu gibi, geleneksel olarak kalite kontrol kartları az sayıda veriye dayanarak oluşturulmakta ve sürecin takibi bu verilerden elde edilen limitlere göre gerçekleştirilmektedir. Ancak günümüzde veri toplama işi giderek daha fazla değişkeni kapsayacak şekilde birçok modern sistem tarafından otomatik olarak gerçekleştirilmektedir. Bilgisayar ve bilgi teknolojilerindeki hızlı ilerleme nedeniyle, otomatik veri toplama giderek yaygınlaşmakta ve manuel veri yaklaşımlarından uzaklaşmaktadır (Ou vd., 2014; Aykroyd vd., 2019). Dijital araçlar, sensörler, GPS verileri gibi günümüz teknolojileri sayesinde büyük ölçekli veri setleri verimli, hızlı ve otomatik olarak toplanabilmektedir. Büyük Veri olarak adlandırılan bu durum, sıklıkla farklı veri kaynaklarından elde edilen büyük, çeşitli ve karmaşık veri setlerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Baesen, 2014). Büyük Veri, diğer birçok yaklaşımda olduğu gibi süreç izleme kavramının da güncellenmesini gerektirmektedir. Değişken ve veri miktarı arttıkça geleneksel süreç izleme araçlarının yetersiz kalacağı kabul edilmektedir (Woodall, 2014; Aykroyd vd., 2019). Günümüzde kent içi toplu taşıma sektöründe yer alan işletmeler, akıllı kartlar ile gerçekleştirilen biniş verileri, otobüslere ve duraklara ait konum verileri, otobüslerde kullanılan çeşitli sensörler ile elde edilen sıcaklık, hız vb. veriler gibi birbiriyle ilişkili birçok veri setlerine sahiptirler. Bu özelliği kent içi toplu taşıma sektörünü, Büyük Veri çağında hizmet sektöründe kalitenin izlenmesi için yapılacak potansiyeli yüksek çalışmalarda öne çıkarmaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TEŞEKKÜR: Çalışma kapsamında veri desteği sağlayan İzmir Büyükşehir Belediyesi ESHOT Genel Müdürlüğü Ulaşım Planlama Daire Başkanlığı İstatistik Şube Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Altuntas S., Dereli T. & Kaya İ. (2020). Monitoring patient dissatisfaction: a methodology based on SERVQUAL scale and statistical process control charts, *Total Quality Management & Business Excellence*, 31 (9-10), 978-1008, DOI:10.1080/14783363.2018.1457434.

Aykroyd R.G., Leiva V., & Ruggeri F. (2019). Recent developments of control charts, identification of big data sources and future trends of current research, *Technological Forecasting and Social Change*, 144, 221-232.

Baesen, B. (2014). *Analytics in a Big Data World: The Essential Guide to Data Science and Its Applications*. New York: Wiley.

Baradaran, V., & Dashtbani, H. (2014). A decision support system for monitoring traffic by statistical control charts. *Management Science Letters*, 4, 1661-1670.

Barnard, G. A. (1959). Control charts and stochastic processes. *Journal of the Royal Statistical Society. B (Methodological)*, 21 (2), 239–271.

Bi, H.H. (2018). A robust interpretation of teaching evaluation ratings. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 43 (1), 79-93.

Carlucci, D., Renna, P., Izzo, C. & Schiuma, G. (2019). Assessing teaching performance in higher education: a framework for continuous improvement. *Management Decision*, 57 (2), 461-479.

Carson P. K. & Yeh A. B. (2008). Exponentially weighted moving average (EWMA) control charts for monitoring an analytical process. *Industrial & Engineering Chemistry Research*, 47 (2), 405-411.

Cerqueira, S., Arsenio, E. & Henriques, R. (2022). Inference of dynamic origin–destination matrices with trip and transfer status from individual smart card data. *European Transport Research Review*, 14, 42. <https://doi.org/10.1186/s12544-022-00562-1>.

Chen K.S., Chang T.C., Wang K.J. & Huang C.T. (2015). Developing control charts in monitoring service quality based on the number of customer complaints, *Total Quality Management & Business Excellence*, 26 (5-6), 675-689, DOI:10.1080/14783363.2013.874198

Colosimo, B.M. & Semeraro, Q. (2002). A Bayesian control chart for service quality control. *Proceeding of the Joint Statistical Meetings, Section on Quality and Productivity*, 57, Arizona, US.

de Oña, J., de Oña, R. & Calvo, F. (2012). A classification tree approach to identify key factors of transit service quality. *Expert Systems with Applications*. 39, 11164–11171. <http://dx.doi.org/10.1016/j.eswa.2012.03.037>.

Debnath, R.M. & Shankar, R. (2014). Emerging trend of customer satisfaction in academic process. *The TQM Journal*, 26 (1), 14-29.

dell’Olio, L., Ibeas, A., de Oña, J. & de Oña, R. (2018). Chapter 9 - Data mining approaches. In: dell’Olio, L., Ibeas, A., de Oña, J., de Oña, R. (Eds.), *Public Transportation Quality of Service*. Elsevier, (ss. 155–179). <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-102080-7.00009-4>.

Dey, M.L., Sluyter, G.V. & Keating J.E. (1994). Statistical process control and direct care staff performance. *Mental Health Administration*, 21 (2), 201-209.

Doğan İ. & Doğan N. (2019). EWMA kontrol çizelgeleri ve sağlık alanında kullanımına genel bir bakış. *Türkiye Klinikleri Journal of Biostatistics*, 11 (1), 72-82.

Firuzan A.R., Alpaykut S. & Kuvvetli Ü. (2012). Bulanık servqual yaklaşımıyla toplu taşımada kalitenin ölçülmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 78-94.

Firuzan, A.R. & Kuvvetli, Ü. (2012). 1.5 sigma kaymanın istatistiksel nedenleri üzerine bir araştırma. *İstanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, 0 (16), 1-11.

Garrido, C., de Oña, R. & de Oña, J. (2014). Neural networks for analyzing service quality in public transportation. *Expert Systems with Applications*, 41, 6830–6838. <http://dx.doi.org/10.1016/j.eswa.2014.04.045>.

Gessa A., Marin E. & Sancha P. (2022). A practical application of statistical process control to evaluate the performance rate of academic programmes: implications and suggestions, *Quality Assurance in Education*, 30 (4), 571-588.

Gökaşar I, Buran B. & Dündar D. (2018). Kent içi otobüs memnuniyet anketi verileri ve faktör analizinden yararlanılarak otobüslerin hizmet kalitesinin modellenmesi: İETT örneği. *Pamukkale Üniversitesi Muhendislik Bilimleri Dergisi*, 24 (6), 1079-1086.

Gündoğdu F. K., Duleba S., Moslem S. & Aydın S. (2021). Evaluating public transport service quality using Picture fuzzy analytic hierarchy process and linear assignment model, *Applied Soft Computing*, 100, 106920.

Hanslik, T., Boelle, P. & Flahault, A. (2001). The control chart: An epidemiological tool for public health monitoring. *Public Health*, 115, 277–281.

Huang, D., Jun Y., Shiyu S., Zhekang L., Luyun Z. & Cheng G. (2020). A Method for Bus OD Matrix Estimation Using Multisource Data, *Journal of Advanced Transportation*, 5740521, <https://doi.org/10.1155/2020/5740521>.

Jomnonkwao, S., & Ratanavaraha, V. (2016). Measurement modelling of the perceived service quality of a sightseeing bus service: An application of hierarchical confirmatory factor analysis. *Transport Policy*, 45, 240–252. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2015.04.001>

Jumah, J. A. B., Burt, R. P. & Buttram, B. (2012). An exploration of quality control in banking and finance. *International Journal of Business and Social Science*, 3, 273–277.

Kang J.M., Ataeian, S. & Amiripour, S.M.M. (2021). A procedure for public transit OD matrix generation using smart card transaction data. *Public Transportation*, 13, 81–100. <https://doi.org/10.1007/s12469-020-00257-7>.

Kim K. & Lee I. (2017). Public transportation alighting estimation method using smart card data. *Journal of Korean Society for Railway*, 20 (5), 692-702.

Krishnakumari P., Lint H.v., Djukic T. & Cats O. (2019). A data driven method for OD matrix estimation. *Transportation Research Procedia*, 38, 139-159.

Kuvvetli, Ü., Diker, A.C., Eliiyi, U., Ozkılıç, M. & Nasiboğlu, E. (2014a) Akıllı Kart Verileri ile OD Matrisi Oluşturmada Kullanılan BölgeBazlı ve Hat Bazlı

Yaklaşımların Karşılaştırılması: İzmir Örneği. *Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği* 34. Ulusal Kongresi, Bursa, Türkiye. (Temmuz 2014)

Kuvvetli, Ü., Eliiyi, U., Nasiboğlu, E., Diker, A.C., Osmanoğulları, E. & Ozkılıç, M. (2014b). İniş Duraklarının Akıllı Kart Verileri Kullanılarak Tahmin Edilmesi İçin Hat Bazlı Yaklaşım İzmir Örneği, *TRANSİST, 7. Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı*. (107-113), İstanbul, Türkiye. (Aralık 2014)

Kuvvetli, U., & Firuzan, A. R. (2021). Kent İçi Toplu Taşımada Belediye Otobüslerinin Karıştığı Trafik Kazalarının Lojistik Regresyon ile İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (1), 321-336. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.773099>

Laisak, A. H., Rosli, A., & Sa'adi, N. (2021). The effect of service quality on customers' satisfaction of Inter-District Public bus companies in the Central Region of Sarawak, Malaysia. *International Journal of Marketing Studies*, 13 (2), 53–67. <https://doi.org/10.5539/ijms.v13n2p53>

Leiva, V., Marchant, C., Ruggeri, F. & Saulo, H. (2015). A criterion for environmental assessment using Birnbaum-Saunders attribute control charts. *Environmetrics*, 26, 463–476.

Leiva, V., Lillo, C. & Morrás, R., (2018). On a business confidence index and its data analytics: a Chilean case. In: Oliveira, T., Kitsos, C., Oliveira, A., Grilo, L.M. (Eds.), *Recent Studies on Risk Analysis and Statistical Modeling*. Springer, Switzerland, (ss.61–78).

Montgomery, D. C. (2009). *Introduction to Statistical Quality Control*. New York: Wiley.

Münz, G., & Carle, G. (2008). Application of Forecasting Techniques and Control Charts for Traffic Anomaly Detection.

Nasiboglu E., Kuvvetli U, Ozkilkic M. & Eliiyi, U. (2012). Origin-destination matrix generation using smart card data: Case study for Izmir. *2012 IV International Conference. Problems of Cybernetics and Informatics (PCI)*, Baku, Azerbaijan, (1-4). DOI:10.1109/ICPCI.2012.6486315.

Novoa N. M. & Varela G. (2020). Monitoring surgical quality: the cumulative sum (CUSUM) approach, *Mediastinum*, 4 (4), 35118272.

Oktay, E. (1994). *Shewart, Cusum ve Ewma kontrol grafiklerinin şeker sanayiine uygulanması üzerine bir deneme*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Orme, J.G. & Cox, M.E. (2001). Analyzing single-subject design data using statistical process control charts. *Social Work Research*, 25 (2), 115-127.

Ou, Y., Hu, J., Li, X. & Le, T. (2014). MIMO EWMA-CUSUM condition-based statistical process control in manufacturing processes. *Proceedings of IEEE Emerging Technology and Factory Automation. IEEE*, pp. 1–8.

Özkan B. & Alp S. (2020). Toplu ulaşımda hizmet kalitesi: İstanbul’da yolcu memnuniyeti araştırması, *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3 (2), 94-111.

Öztürk H. Murat N. & Eevli S. (2019). Quality Control Charts for Monitoring Performance of Hospital Call Center. *Sigma*, 37 (4), 1396-410.

Page E.S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, 41(1), 100-115.

Pelletier, M. P., Trépanier, M., & Morency, C. (2011). Smart card data use in public transit: A literature review, *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 19 (4), 557–568.

Perucca, G., & Salini, S. (2014). Travellers’ Satisfaction with Railway Transport: A Bayesian Network Approach. *Quality Technology & Quantitative Management*, 11 (1), 71–84. <https://doi.org/10.1080/16843703.2014.11673326>

Rafique M.Z., Rahman M.N., Saibani N., Arsad N., Mughal I.A. & Hanif S. (2016). Quality check for customer benefit in bus transport system through statistical control charts and gauge R&R. *International Journal of Applied Engineering Research*, 11 (1), 101-104.

Rebisz B. (2013). The Study of the Dynamics of Traffic Accidents using The control charts. *Modern Management Review*, 20 (3), 135-144.

Roberts, S.W. (1959). Control charts test based on geometric moving averages. *Tech- nometrics: A Journal of Statistics for the Physical, Chemical, and Engineering Sciences*, 1, 239–250.

Ruiz E., Yushimito W. F., Aburto L. & Cruz R. (2024). Predicting passenger satisfaction in public transportation using machine learning models. *Transportation research Part A: Policy and Practice*, 181,103995.

Shewhart, W.A. (1931). *Economic control of quality of manufactured product*. New York: D. Van Nostrand Company.

Sivena, S., & Nikolaidis, Y. (2019). Improving the quality of Higher Education teaching through the exploitation of student evaluations and the use of control charts. *Communications in Statistics - Simulation and Computation*, 51 (3), 1289–1312. <https://doi.org/10.1080/03610918.2019.1667390>.

Schuh A, Canham-Chervak M. & Jones B.H. (2017). Statistical process control charts for monitoring military injuries. *Injury Prevention*, 23, 416-422.

Schuh A., Camelio J.A. & Woodall W.H. (2014). Control charts for accident frequency: a motivation for real-time occupational safety monitoring, *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 21 (2), 154-162, DOI: 10.1080/17457300.2013.792285.

Türk Standartları Enstitüsü. (2014). TS EN 13816: 2002, Ulaştırma-Lojistik ve Hizmetler Toplu taşıma-Hizmet Kalitesinin Tarifi, Hedefi ve Ölçümü Standardı. Ankara, Türkiye.

Türkmen B.C. & Akyurt İ.Z. (2018). Çanakkale kale seramik işletmesi karo üretiminde $\bar{X} - S$, cusum ve ewma kalite kontrol grafiklerinin uygulanması. *Akademik Bakış Dergisi*, 66, 376-395.

van Cranenburgh, S., Wang, S., Vij, A., Pereira, F., & Walker, J. (2022). Choice modelling in the age of machine learning - Discussion paper. *Journal of Choice Model*. 42, 100340. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jocm.2021.100340>.

Wang, Y., Zhang, Z., Zhu, M., & Wang, H. (2020). The impact of service quality and customer satisfaction on reuse intention in urban rail transit in Tianjin, China. *SAGE Open*, 10 (1). <https://doi.org/10.1177/215824401989880>.

Weng, J., Yu, J., Di, X., Lin, P., Wang, J.-J. & Mao, L.-Z.. (2023). How does the state of bus operations influence passengers' service satisfaction? A method considering the differences in passenger preferences. *Transport. Research. Part A: Policy Practice* 174, 103734.

Woodall, W. (2014). Discussion of "latent structures-based multivariate statistical process control: a paradigm shift". *Quality Engineering*, 26, 92-95.

Yap M., Cats O. & Arem B.v. (2018). Crowding valuation in urban tram and bus transportation based on smart card data. *Transportmetrica A: Transport Science* 16 (1), 23-42.

Yazid, M. F., Ali, A. M., & Manaf, S. A. (2020). Customer satisfaction in public transport service. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7 (3), 4108-4127.

Yayın Geliş Tarihi: 01.02.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1430020>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1222-1238
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

XV. ve XVI. YÜZYILLARDA SULTANHİSAR KAZASI

Abdullah ZARARSIZ*

Öz

Antik Nysa şehri kalıntılarının yakınında bulunan Sultanhisar, günümüzde Aydın iline bağlı ilçelerden biridir. Aydın yöresi XIII. yüzyıl sonlarında Menteşe Bey'in fethiyle Türk hakimiyetine alınmış ve bu bölge Türkmenlerin yoğun olarak yerleştikleri bir bölge haline gelmiştir. İlk kez I. Bayezid'in 1389-90 yılındaki seferiyle Osmanlı hakimiyetine alınan bölge kısa süre sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkmış ve XV. yüzyılın ilk yarısında kati bir şekilde Osmanlı egemenliğine alınmıştır. Osmanlı devrinde bölgede XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca birkaç kez tahrir işlemi yapılmıştır. Tahrir işlemleri sayesinde bahsi geçen dönemde Sultanhisar kazasının idari ve iktisadi durumuna dair bilgiler elde edilmiş, ayrıca kazadaki tarımsal üretim faaliyetlerine ve diğer vergi gelirleriyle ilgili veriler kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada tahrir defterlerindeki kayıtlardan yola çıkılarak Sultanhisar'ın XV. ve XVI. yüzyıllardaki durumu ele alınacak ve tahrir defterlerindeki veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Sultanhisar, Tahrir, Nüfus, Yerleşim.

THE KAZA OF SULTANHISAR IN THE XVth AND XVIth CENTURIES

Abstract

Sultanhisar, located near the ruins of the ancient city of Nysa, is one of the districts of Aydın province today. Aydın region was taken under Turkish rule with the conquest of Menteşe Bey at the end of the XIIIth century and this region became a region where Turkmens were settled. The region, which was first taken under Ottoman rule with Bayezid I's campaign in 1389-90, soon fell out of Ottoman rule and was taken under Ottoman rule permanently in the first half of the XVth century. During the Ottoman period, the region was surveyed several times throughout the XVth and XVIth centuries. Thanks to the tahrir records, information on the administrative and economic status of Sultanhisar district in the mentioned period was obtained, as well as data on agricultural production activities and other tax revenues in the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Zararsız, A. (2024). XV. ve XVI. yüzyıllarda Sultanhisar Kazası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1222-1238.

* Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2071-513X, abdullahzararsiz@akdeniz.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

district were recorded. In this study, the situation of Sultanhisar in the XVth and XVIth centuries is discussed based on the records in the tahrir books and the data in the tahrir books are discussed.

Keywords: Aydın, Sultanhisar, Survey, Population, Settlement.

GİRİŞ

Evliya Çelebi'ye göre adını Aydınoğlu Beyliği'nin kurucusu Mehmed Bey'in kız kardeşi için yaptırdığı kaleden alan¹ Sultanhisar, Osmanlı arşiv belgelerinde genellikle Sultanhisarı olarak anılmaktadır. Germiyan beyi Yakub'un subaşı iken onun emriyle Batı Anadolu'da fetihler gerçekleştiren Aydınoğlu Mehmed Bey, 1310'da Müslüman İzmir'i aldıktan sonra Ayasuluk, Tire, Sultanhisar gibi yerleri de ele geçirmiş ve bu dönemden itibaren bölge Osmanlı kontrolüne girene dek Aydın Beyliği hakimiyetinde kalmıştır (Uzunçarşılı, 2011, s. 104).

Sultanhisar'ın da dahil olduğu Aydın-ili toprakları, ilk olarak I. Bayezid (Yıldırım) devrinde (1389-1402) Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Kosova Savaşı'nda babası I. Murad'ın şehit düşmesinden sonra tahta geçen Sultan I. Bayezid, Karamanoğullarından güç alarak Osmanlılardan uzaklaşan Batı Anadolu'daki beylikler üzerine sefere çıkmış ve bu seferde Germiyan, Saruhan ve Menteşe beylikleriyle birlikte Aydın Beyliği'nin topraklarını da hakimiyet altına almıştır (Emecen, 2010, s. 46).² Bu bağlamda Aydın bölgesinin fethinin 1389 kışı ya da 1390 yılı başlarında gerçekleştiği söylenebilir (İnalçık, 1992, s. 232). Osmanlıların Aydın yöresindeki bu ilk hakimiyet dönemi fazla uzun sürmemiş, 1402 Ankara Savaşı'nın ardından başlayan kargaşa döneminde bölgedeki Osmanlı hükümranlığı da sona ermiştir.

Aydın ve çevresinin tekrar Osmanlı hakimiyetine girmesi, kargaşa dönemini sona erdirerek idareyi eline alan I. Mehmed'in (1413-1421) saltanatında olmuştur.

¹ Evliya Çelebi bu sultanın adının Nilüfer olduğundan ve onun Orhan Gazi ile evliliği münasebetiyle bu kalenin ve yedi adet şehrin çeyiz olarak Osmanlılara verildiğinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi, 2011, s. 202; erken dönem Osmanlı kronikleri Nilüfer Hatun'u Yarhisar tekfurunun kızı olarak gösterebilir de Feridun Emecen'e göre bu kayıt tarihi gerçekliğe uygun değildir, ancak Emecen de Nilüfer Hatun'un kimliğine dair bir tahminde bulunmamaktadır. Emecen, 2007, s. 124; Uzunçarşılı'ya göre Birgi'de bulunan Sultan Şah Türbesi'nde, Aydın Bey'in 1310 yılında vefat eden ve Sultan Şah veya Hanzade Hatun adıyla anılan kızı Ümmü Sultan medfundur. Uzunçarşılıoğlu, 1929, s. 114-115; bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde Evliya Çelebi'nin sultanları karıştırmış olma ihtimali akla gelmektedir.

² Osmanlı müverrihleri I. Bayezid'in sefer güzergahı ve seferin zamanına dair farklı bilgiler kaydetmektedir. Oruç Bey, Bayezid'in H. 791 / M. 1389 yılında Karamanoğulları üzerine yürüdüğünü ve bu seferden dönüşte Aydın-ili ve Ayasuluğ'u fethettiğini kaydetmiştir. Oruç bin Adil, 2014, s. 31; Aşıkpaşazade ise Bayezid'in Kosova Savaşı'nın ardından evvela Edirne ve Bursa'ya geldiğini, ardından sefere çıkarak Alaşehir, Aydın, Saruhan ve Menteşe yörelerini fethettiğini belirtmektedir. Aşık Paşazade, 2010, s. 336-337; erken dönem kroniklerinde Aydın'ın fethine dair bilgilerin tahlili için bkz. Telci, 2015, s. 9-16.

Bu dönemde Ankara Savaşı'nın ardından tekrar canlanan Türkmen beyliklerini bir bir hakimiyet altına alan I. Mehmed, Aydın'ı ele geçirmiş olan Cüneyd Bey'i de mağlup etmiş ve Cüneyd Bey'in ölene dek kendisine tabi olacağını beyan etmesi üzerine onu affetmiştir. Ancak Cüneyd Bey'e güvenmeyen I. Mehmed, Aydın'ı Osmanlı hizmetinde bulunan Bulgar kralı İvan Şişman'ın oğlu Aleksandr'ın idaresine vermiş, Cüneyd Bey'i ise Niğbolu muhafızlığına getirmiştir. 1419 yılında Rumeli'de I. Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi ortaya çıkmış ve Cüneyd Bey de ona katılmıştır. Mustafa Çelebi ve Cüneyd Bey'in üzerine yürüyen I. Mehmed Selanik yakınlarında bunları mağlup etmiş, asileri Selanik'e sığınmış ve Bizans imparatoru tarafından himaye edilmişlerdir. Asileri Osmanlı hükümdarına vermeyi kabul etmeyen Bizans imparatoru, her yıl bir miktar para karşılığında bunları kontrol altına tutacağını taahhüt etmiş ve bu durum I. Mehmed'in ölümüne (1421) dek devam etmiştir (Emecen, 1993, s. 122).

Aydın ve çevresinde Osmanlı hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesi ise I. Mehmed'in 1421 yılındaki ölümünün ardından tahta geçen oğlu II. Murad (1421-1444, 1446-1451) zamanında gerçekleşmiştir. I. Mehmed'in ölümünden sonra Mustafa Çelebi (Düzmece)'nin yanında bulunan Cüneyd Bey, Sultan Murad'ın kendisine Aydın ve çevresini vadetmesi üzerine Mustafa Çelebi'yi terk ederek Aydın'a gelmiş ve burada Aydınoğlu Mehmed Bey'i mağlup ederek bölgeye hâkim olmuştur (Uzunçarşılı, 2011, s. 115-117). Ancak bir süre sonra Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırmak için harekete geçen II. Murad'ın 1425 yılında Batı Anadolu'ya düzenlediği seferle birlikte Aydın tekrar Osmanlı topraklarına dahil edilmiş, Aydın sancağının idaresi de Baltaoğlu Halil Bey'e verilmiştir (Aşık Paşazade, 2010, s. 381-382; Doukas, 2008, s. 171; Telci, 2015, s. 18; Neşri bu sefer için H. 827 / M. 1423-24 yılını vermektedir. Mehmed Neşri, 2014, s. 583-587). Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olan Aydın sancağı bu dönemde Birgi, Tire, Güzelhisar, Sultanhisar, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, Ayasuluk, İzmir, Çeşme, Alaşehir ve Sart kazalarından müteşekkildir (Emecen, 1991, s. 236). Bu çalışmada Aydın sancağının bu kazalarından Sultanhisar'da XV. ve XVI. yüzyıllardaki nüfus yapısı, yerleşim durumu ve iktisadi durum tahrir defterlerindeki kayıtlara dayalı olarak ele alınmaktadır.

NÜFUS ve YERLEŞİM

Osmanlı Devleti, yeni ele geçirilen bölgelerde vergi kaynaklarını tespit etmek ve timar sistemini hayata geçirmek için tahrir yapmaktadır. Tahrir işlemi saltanat değişikliği, nüfus ve vergi kayıtlarında önemli değişimlerin meydana gelmesi gibi sebeplerle belli aralıklarla tekrarlanmaktadır. Aydın sancağı da Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra tahrir tabi tutulmuştur. Aydın sancağının bu ilk tahriri 1425-1430 arasında (BOA, MAD.d. 18003; bu tahrir kayıtları M. Akif Erdoğan ve Cahit Telci tarafından kısa süre arayla iki ayrı yayında ele alınmıştır. İlgili yayınlar için bkz. Erdoğan, 2015; Telci, 2015) yapılmış olup bundan sonraki tahrir ise 1462-68 tarihini taşımaktadır (BOA, TT.d., n. 1/1M; bu

defter Erdoğru ve Bıyık tarafından neşredilmiştir. Erdoğru & Bıyık, 2015). XV. yüzyıldan bir diğer tahrir 1480 yılında gerçekleştirilmiştir (BOA, TT.d., n. 8). Tahrirlerin yoğun olarak yapıldığı XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın kayıtlarını içeren üç defter daha bulunmaktadır. Bu defterler 1528-29, 1565-66 ve 1573-74 tarihlerini taşımaktadır. 1530 yılında Anadolu eyaletlerindeki tüm sancakları kapsayan icmal defterinde de Sultanhisar ile ilgili kayıtlar yer almaktadır (Özkılınç vd., 1995, s. 475-476).

Aydın ve çevresinin fethedilmesinden sonra 1425-1430 yılları arasında tamamlandığı düşünölen ilk tahrir esnasında tabii olarak Aydın sancağına bağı olan Sultanhisar'ın da tahriri yapılmıştır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)* tasnifinde 18003 katalog numarası ile kayıtlı bulunan bu ilk tahririn yapıldığı dönemde Sultanhisar'ın küçük bir kasaba merkezi olduğu düşünölebilir. Bu dönemde Sultanhisar'a tabi olarak yalnızca Eskihisar (19. yüzyıl salnamelerinde antik Nysa şehri kalıntılarına yakın bir mevkiye bulunduğu bildirilmektedir) ve Kafıran adlarında iki köy kaydedilmiştir. Sultanhisar'ın diğer kayıtlarının ise defterin eksik parçaları arasında olması muhtemeldir (Telci, 2015, s. 73). Tahrir defterindeki kaydın sonunda Sultanhisar ve köylerinde hane sayısının toplamı 90 olarak belirtilmişse de bu dönemde Sultanhisar kasabası (*nefs*) 47 hane, Eskihisar köyü 19 hane, Kâfıran köyü ise 16 hane olmak üzere nahiyeye toplamı 82 hane olarak görölmektedir. Nahiyeye ayrıca 4 de *bîve* (dul kadın) kaydedilmiştir. Tahmini nüfus hesaplamalarında genel olarak kullanıldığı üzere hane katsayısı 5 olarak kabul edilirse³ 82 hanelik bir vergi nüfusuna sahip olan Sultanhisar'ın köyleriyle birlikte nüfusu 400 civarındadır. Bu tahrir defterine göre nahiyedeki yerleşim birimlerinden Sultanhisar nefsi ile Eskihisar köyü Müslöman tebaa tarafından iskân edilirken, Kafıran köyü ise adından da anlaşılacağı üzere gayrimüslim tebaa ile meskûn durumdadır. Sultanhisar nefsinde Ahi Durud/Turut adında bir ahinin de yaşadığı defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (Erdoğru, 2015, s. 49; Telci, 2015, s. 85, 176-178).

II. Mehmed saltanatının (1444-1446, 1451-1481) ortalarında Aydın sancağı bir kez daha tahrire tabi tutulmuştur. 1462-68 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen bu tahrir işleminde Aydın sancağına bağı bir nahiyeye olan Sultanhisar'ın köy sayısında büyük bir artış olduğu görölmektedir. Bunun temel sebebi bu defa defter kayıtlarının tam olmasıdır. Ayrıca bölgedeki konar-göçer toplulukların yerleşik hayata geçmiş ve kayıt altına alınmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Tahrir defterindeki kayıtlara göre Sultanhisar'ın Hasırcılı, İmadbükü, Çomaklı, İsa Beylü, Malkoçlu, Yaycılı, Yakublu, Dirkıme, Özbek, Kulağuzlu (Dereköy), Danişmendlü ve Emir Ahurlu isimlerinde on iki köyü bulunmaktadır. Bu köylerin tamamı Müslömanlar tarafından iskân edilmekte olup köylerdeki vergi mükellefi toplam

³ Tahrir defterlerine dayalı çalışmalar yapan tarihçiler, Osmanlı döneminde bir bölgenin nüfusunun tahminen de olsa belirlenebilmesi için 3 ile 7 arasında değışen katsayılar önermişler, ancak Ömer Lütfi Barkan'ın önerdiği 5 katsayısı genel kabul görmüştür. Hane katsayısına ilişkin bir değıerlendirme için bkz. Göyünc, 1979, s. 331-348.

hane sayısı ise 531'dir. Bu hanelerin 104'ü çift, 53'ü çiftli kara (bu tabir bennak yerine kullanılmıştır), 374'ü ise caba kara olarak kaydedilmiştir. Vergiden muaf tutulan *mücerred*lerle ilgili olarak defterde bir kayıt mevcut değildir. Sultanhisar'ın köylerinde 17 de imam mevcuttur. Nahiye dâhilinde bulunan köylerden Dirkime'de Tekelü cemaatine bağlı 7 hane Türkmen kaydedilmiştir.⁴ Bir önceki tahrirde kaydedilen Kafıran köyü ve buradaki gayrimüslimlerle ilgili olarak bu tahrirde bir bilgi bulunmamaktadır. Eskihisar köyü ise bu tahrirden itibaren Güzelhisar kazasına bağlı olarak kaydedilmiştir (Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 150). Tahririn yapıldığı dönemde Sultanhisar'a tabi köylerden Emir Ahurlu'nun reayası bulunmayıp (hâli) köy toprakları yalnızca ziraat amacıyla kullanılmaktadır. Hane katsayısı 5 olarak alındığında bu dönemde Sultanhisar'da yaklaşık 2500 kişilik bir nüfusun yaşadığı söylenebilir (BOA, TT.d., n. 1/1M, s. 126-147; Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 38, 44). Sultanhisar'ın nüfusunun yaklaşık kırk yıllık bir sürede 6 kata yakın bir artış gösterdiği görülmektedir. Buradaki temel neden ise doğal nüfus artışından ziyade daha önce bahsedildiği gibi Türkmen kitlelerinin hızla yerleşik hayata geçmesidir.

II. Mehmed saltanatının son yıllarına, 1480 yılına tarihlendirilen bir icmal defterinde Sultanhisar'ın köy sayısı on yedi olarak tespit edilmektedir. Defterde Sultanhisar'a bağlı olarak Danişmendlü, Özbek, Hasırcılı, Çomaklu, İmadbükü, Malkoçlu, Dirkime, Yaycılı, İsa Beylü, Kulağuzlu, Yakublu, Korulu, Emir Ahur(lu), Salavatlu, Bulargılı, Köslü ve Saruhanlu isimlerindeki köyler ile Şark Kaynağı adını taşıyan bir mezra kayıtlıdır. XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Sultanhisar'da toplam hane sayısının 1462 kayıtlarına nazaran küçük bir artışla 573 olduğu tespit edilmiştir. İcmal defterine göre 146 da mücerred mevcuttur. Böylece 1480 yılına ait verilere göre Sultanhisar'ın tahmini nüfusunun 3 bin civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Sultanhisar'da yirmi yıllık bir süreçte %20 oranında bir nüfus artışı yaşandığını göstermektedir. 1480 yılında Sultanhisar'ın en kalabalık köyü 650 civarında nüfusu bulunan Dirkime köyüdür. Dirkime'nin ardından yaklaşık 400 kişilik nüfuslarıyla Çomaklu ve İsa Beylü köyleri gelmektedir. Sultanhisar'ın nüfus bakımından en küçük köylerini ise yaklaşık otuzar kişinin yaşadığı Korulu ve Bulargılı köyleri teşkil etmektedir (BOA, TT.d., n. 8, s. 288-305, 508-513).

XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın üç ayrı tahrir kaydı mevcuttur. Bunların ikisi Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine, biri II. Selim (1566-1574) dönemine aittir. I. Süleyman dönemine ait ilk defter Osmanlı Arşivi'nde Tapu-Tahrir defterleri tasnifinde 148 numara ile kayıtlı ve 1528-29 (H. 935) tarihli defterdir. (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532). XV. yüzyıla ait tahrirlerde *nahiye* başlığı altında kaydedilen Sultanhisar, bu tahrirde *kaza* başlığı altında kaydedilmiştir. Tahrir defterinde Sultanhisar'a tabi olarak Hasırcılı, İmad Bükü, Çomaklu, Kulağuzlu, İsa Beylü, Malkoç, Yaycılı, Yakublu, Bulargılı, Köslü, Saruhanlu, Salavatlu, Özbek, Dirkime, Taverle, Danişmendlü ve Emir Ahurlu köyleri ile Şark Kaynağı mezarası

⁴ Yusuf Halaçoğlu, Sultanhisar'da bulunan Tekelü cemaatini Teke Türkmenlerine mensup olarak kaydetmiştir. Halaçoğlu, 2009, c. V, s. 2190.

kayıtlıdır. Bu köylerden Saruhanlu, Danişmendlü ve Emir Ahurlu köyleri dışındaki köyler meskûn durumdadır. İdari birimler 1530 tarihli icmal defterinde de aynı şekilde kaydedilmiştir (Özkılınç vd., 1995, s. 475-476).

XVI. yüzyılın ilk yarısında kaza genelinde toplam 747 hane ve 157 mücerred bulunduğu görülmektedir. Muaflar da dahil edildiğinde kaza nüfusunun 4 bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Kazanın en kalabalık yerleşim birimini yaklaşık bin kişinin yaşadığı kaza merkezi oluşturmaktadır. Sultanhisar merkezinde (nefs) cemaat olarak yirmi hanelik bir kürekçi grubu (çeltik tarlalarında çalışanlar) ile kırk hanelik müteferrik cemaat bakiyeleri de ayrı başlık altında kaydedilmiştir. Kazanın nüfus olarak kalabalık diğer yerleşim birimi yaklaşık 750 kişilik bir nüfusa sahip olan Kulağuzlu köyüdür. Sultanhisar'ın köylerinde Oğuzların Yıva boyuna mensup olan Deliler cemaatinden bazı haneler de mevcuttur (Halaçoğlu, 2009, c. II, s. 615). Deliler cemaatinden Kalu Beylü köyünde 6 hane, Dirkime köyünde 3 hane, Hasırcılı köyünde 10 hane, Karacağağaç köyünde 4 hane olmak üzere 23 hanelik (yaklaşık 100 kişi) bir nüfus Sultanhisar dahilinde yaşamaktadır. Kaza merkezi ile Hasırcılı, Çomaklı, Kulağuzlu, İsa Beylü, Salavatlı, Özbek ve Dirkime köylerinde birer, Malkoç köyünde ise iki imam görevlidir. Kulağuzlu köyünde bir de hatib bulunmaktadır. Kazada toplam dört *muhassıl* mevcuttur. Buradaki muhassıl kelimesi "ilim tahsil eden" anlamında olup, bu terim XV. ve XVI. yüzyıllarda medrese öğrencilerini tanımlamak için kullanılmıştır (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532; Mete, 2020, s. 20). Meskûn olan hanelerle Sultanhisar kazası, Aydın sancağının bütün kazaları hesaplandığında toplam hanelerin %2'lik kısmını, mücerred ve muaflar da dahil edildiğinde toplam nüfusun ise %1'lik kısmını barındırmaktadır (Yazıcı, 2002, s. 131).

Kanuni Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru, 1565-66 yıllarına tarihlendirilen tahrir defterindeki veriler Sultanhisar'ın nüfusunda az miktarda bir artışın olduğunu göstermektedir. 1528-29 tarihli tahrirde 747 olan hane sayısının bu defterde 871'e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu dönemde mücerred sayısı ise 103'tür. Bu tahrirde Hasırcılı, İmad Bükü, Çomaklı, Kulağuzlu (Dereköy/Ahice), İsa Beylü, Yayılcı, Saruhanlu, Malkoç, Yakublu, Bulargılı, Köslü, Salavatlı, Özbek, Dirkime, Taverle, Emir Ahurlu, Danişmendlü köyleri Sultanhisar dahilinde kaydedilmiştir. Bir önceki tahrirde *hâlî* (boş) olarak kaydedilen Danişmendlü ve Emir Ahurlu köylerinin bu tahrirde de *hâlî* durumda olduğu görülmektedir. Çeşitli nedenlerle vergiden muaf olanlar da (kürekçi, imam, malul, pir vs.) dahil edildiğinde bu dönemde Sultanhisar'ın nüfusunun 5 bine yaklaştığı görülmektedir. Sultanhisar'a tabi köylerin nüfus olarak en büyükleri bine yaklaşan nüfusuyla Kulağuzlu köyü ile yaklaşık 750 kişinin yaşadığı Dirkime köyleridir. Sultanhisar'ın nefsinde ve yedi köyde birer imam bulunmaktadır. Sultanhisar nefsinde ve bazı köylerinde Deliler cemaatine mensup 40 hane perakende halde meskundur (BOA, TT.d., n. 87, s. 317-331).

Sultanhisar'ın XVI. yüzyıldaki son tahriri Sultan II. Selim saltanatında yapılmıştır. 1573-74 (H. 981) tarihli olup, iki cilt halinde kaydedilen bu kayıtlar

Osmanlı Arşivi'nde TKGM.d. tasnifinde 25 ve 26 numara ile kayıtlıdır. Sultanhisar'ın bu son tahririnde kazaya bağlı köylerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte XV. yüzyıl ortalarından itibaren yaşanan nüfus artışının bu tahrirde durulduğu görülmektedir. Bu dönemde 799 hane ve 602 mücerredin kayıtlı olduğu Sultanhisar'ın nüfusunun muafklar da dahil edildiğinde 5 bin civarında olduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkati çeken bir veri ise bir önceki tahrirde 103 olarak kaydedilen mücerredlerin sayısındaki büyük artıştır. Defterdeki verilere göre Sultanhisar'da 602 mücerred kayıtlıdır ki bu durum yaklaşık yedi yıllık bir süreçte bekar erkek sayısında altı kata yakın bir artış yaşandığını göstermektedir. 1529'da toplam nüfusun yaklaşık %4'ünü oluşturan bekar erkeklerin, 1573-74 yılına gelindiğinde nüfusa oranının %12 civarına yükseldiği görülmektedir.

1573 kayıtlarında Sultanhisar'ın en kalabalık köyü yine Kulağuzlu köyüdür. Muaf olanlar da dahil olmak üzere yaklaşık bin kişinin yaşadığı Kulağuzlu köyü, yaklaşık 500 kişinin meskûn olduğu Sultanhisar nefsinden de daha kalabalık durumdadır. Kulağuzlu köyünün ardından Çomaklı ve İsa Beylü köyleri diğer kalabalık köyler olarak öne çıkmaktadır. Bir önceki tahrirde *haliyyü'r-reaya* olarak kaydedilen Danişmendlü köyünün bu tahrirde mezra olarak kaydedilmesi, bu köyde yerleşimin tamamen terk edildiğini göstermektedir (BOA, TKGM.d., n. 25, vr. 182b-205b).

Tahrir defterlerindeki veriler birlikte değerlendirildiğinde 16. yüzyılda Akdeniz coğrafyasının hemen her bölgesinde meydana gelen nüfus artışının Sultanhisar'da da örneklediği anlaşılmaktadır. 1462-68'e tarihlendirilen tahrir kayıtlarında toplam hane sayısı 573 olarak tespit edilmişken, 1566 yılında bu sayının 871'e kadar yükseldiği görülmektedir. Anlaşıldığı üzere yaklaşık bir asırlık zaman diliminde yetişkin nüfusta %52 oranında bir artış yaşanmıştır. Nüfus verilerindeki çarpıcı değişim ise bekar erkek nüfusunda gerçekleşmiştir. 1480 tarihli defterde bekar erkek sayısı 146 olarak kaydedilirken, 1528-29'a gelindiğinde bu sayı 157'ye düşmüştür. Ancak 1573 yılına gelindiğinde mücerredlerin sayısı dikkat çeken bir artışla 602'ye yükselmiştir. Yani, elli yıllık bir sürede Sultanhisar'daki bekar erkek sayısı yaklaşık olarak dört katına çıkmıştır. 15. yüzyıl sonlarında bekar erkek nüfusunun toplam nüfusa oranı yaklaşık olarak %5 iken yüz yıl sonra bu oran %12'ye kadar yükselmiştir. Bu oranlar Anadolu'nun diğer bölgelerindeki nüfus artış oranlarıyla da benzeşmektedir (Koç, 2007, s. 295-296). Burada vurgulanması gereken olgu ise, bekar erkek sayısındaki bu artışın, aynı dönemde patlak veren medreseli isyanlarının da nedenlerinden biri olduğudur (Akdağ, 2009, s. 70). Öte yandan tahrir verilerinde idari anlamda Sultanhisar'a bağlı köylerde büyük bir değişim meydana gelmediği de tespit edilmiştir.

İKTİSADİ DURUM

Sultanhisar'da ekonomik faaliyetlerin temelini, Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesinde olduğu gibi tarımsal üretim ve hayvancılık oluşturmaktadır.

Sultanhisar'da yetiştirilen tarım ürünleri arasında da buğday ve arpa başat bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte bağcılık ve bilhassa incir bahçeleri de büyük bir önemi haizdir. Hayvancılığın temelinde ise küçükbaş hayvanlar ile arıcılık faaliyeti vardır.

Tarım

Buğday ve Arpa: Sultanhisar'ın 1425-30 arasına tarihlenen ilk tahririnde tarımsal üretimin durumuna dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda Aydın bölgesinde Türkmen cemaatleri arasında yerleşik hayatın yaygınlaşmasına paralel olarak tarımsal üretimde de bir artış görülmektedir. Sultanhisar'ın ilk tahririnde tarımsal üretime dair çok az olan kayıtlar, yüzyıl ortalarında kaydedilen defterde daha detaylı bilgiler içermektedir. 1462-68 tarihli defterdeki kayıtlara göre Sultanhisar ve bağlı köylerinde en çok tarımı yapılan ürünler olarak buğday ve arpa öne çıkmaktadır. Bu dönemde 58 kile ve 10 müdd buğdaydan (=öşr-i gendüm) 7740 akçe, 76 kile ve 35 müdd arpadan (=öşr-i cevve) ise 12496 akçe öşür alınmıştır. Öşür miktarları kile ve müdd olarak belirtildiği için bu dönemde buğday ve arpanın fiyatlarına dair bilgiler çıkarmak da mümkündür. Buna göre XV. yüzyıl ortalarında Aydın bölgesinde 1 kile buğday 30 akçe iken, 1 müdd buğday ise 600 akçedir. Arpanın kilesi 16 akçe, müddü ise 320 akçedir. Yapılan hesaplamada Sultanhisar'da toplam buğday üretimi 64,5 ton, kişi başı üretim miktarı ise yaklaşık 25 kg olarak gerçekleşmiştir. Arpa üretiminde ise toplam miktar 194 ton, kişi başı miktar ise yaklaşık 77 kilogramdır.⁵ Bu dönemde kile hesabıyla kişi başı buğday ve arpa üretiminin Aydın sancağının genel ortalamasına yakın olduğu görülmektedir (Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 19-21).

1480 tarihli defterde buğday ve arpa öşürlerinde ölçek olarak kile ve müddün yanında şinik ve sa' da kullanılmıştır. Bu dönemde buğday öşrü 4 sa', 3 şinik, 12 müd ve 65,5 kile olarak gerçekleşirken bunun akçe karşılığı ise 4854 akçedir. Arpa öşrü ise 2 sa', 1 şinik, 128,5 kile ve 20 müdd ve 8040 akçe olarak gerçekleşmiştir. Buğday ve arpanın birim fiyatları ise bir önceki tahrirle aynı seviyededir.

XVI. yüzyıldan itibaren buğday ve arpa fiyatlarındaki enflasyon, veriler sayesinde kolay bir şekilde takip edilebilmektedir. XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın ilk tahriri olan 1528-29 tahririnde buğday öşrü 371 kile ve 29680 akçe, arpa öşrü ise 540,5 kile ve 27025 akçe olarak kaydedilmiştir. 1566'da buğday öşrü 5,5 müd, 171,5 kile ve 28150 akçe, 1573'te ise 325 kile ve 36958 akçe olarak gerçekleşmiştir. Üretim artışı arpada da kendisini göstermiştir. 1566'da arpa öşrü 11 müdd, 336 kile ve 27800 akçe olarak gerçekleşirken 1573'e gelindiğinde öşür miktarı 657 kile ve 41956 akçe olmuştur. Bu veriler sayesinde yüzyılın ilk yarısında buğdayın kilesinin 80 akçeye, arpanın kilesinin ise 50 akçeye yükseldiği anlaşılmaktadır. Nüfusun artmasına paralel olarak XVI. yüzyılda üretim miktarı artmış ancak Akdeniz coğrafyasında yaşanan fiyat hareketleri doğal olarak Osmanlı ekonomisini de

⁵ Ele alınan dönemde Aydın sancağında kilenin kilogram karşılığına dair bir bilgi bulunmadığı için hesaplamamızda İstanbul kilesi (yaklaşık 25 kg) esas alınmıştır.

etkilemiş ve ürün fiyatlarında da artış meydana gelmiştir. 1565-66'da buğdayın kilesi 100 akçeye yükselmiş, arpanın kilesi ise 50 akçe olarak kalmıştır. Ancak 1573-74 yılında buğdayın kilesi 112 akçeye, arpanın kilesi ise 64 akçeye yükselmiştir. Özetlenecek olursa XV. yüzyıl sonlarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar gelen süreçte buğday ve arpa fiyatlarının yaklaşık olarak %300'lük bir artış gösterdiği görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfus artışının aksine kişi başı üretimde düşüş görülmüş ve üretim 15 kg civarında gerçekleşmiştir. Sultanhisar'da yaşanan düşüşe benzer bir süreç Manisa kazasında da yaşanmış, burada 1531-1575 yılları arasında kişi başı buğday üretiminde %11, arpa üretiminde ise %7 oranında düşüş olmuştur (Emecen, 2013, s. 243).

Sultanhisar'da buğday ve arpa gibi başat ürünlerin yanında erzen, böğrülce, burçak, darı, alef, çavdar gibi hububatların tarımı da yapılmaktadır ancak bu ürünlerin öşür miktarları verilmemiş, yalnızca alınan vergi miktarları kaydedilmiştir. 1528-29 tahririnde bu ürünlerden alınan toplam vergi 6853 akçe iken, 1573'te bu vergi 10924 akçeye kadar yükselmiştir.

Bağcılık: Sultanhisar'da buğday ve arpa gibi yaygın tüketim alanı olan hububatın yanı sıra bahsi geçen ürünlerden daha çok gelir elde edilen bir kalem daha vardır ki bu da bağcılık faaliyetidir. Üzüm üretimi günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de oldukça yaygın olarak yürütülen bir faaliyettir. Üzüm üretiminin bu denli yaygın olmasında meyvenin hem yaş hem de kuru olarak tüketilmesinin yanında kaynatılarak pestil, pekmez, sirke yapımında da kullanılması etkilidir. (Solak, 2008, s. 224).

Bağcılık faaliyeti denince akla doğal olarak üzüm üretimi gelmektedir ancak bölgede üzümün yanında incirin de önemli bir yeri haiz olduğu muhakkaktır. Tahrir defterlerinde incir bahçelerinden alınan öşür de *öşr-i bağat* içerisinde kaydedilmiştir. Sultanhisar ve çevresinde yetişen incirlerin şöhretini ise XVII. yüzyılda bölgede bulunan Evliya Çelebi büyük bir övgüyle anlatmaktadır:

"... bütün Nazilli şehrinin ileri gelenlerinin cennet bahçeleri bu Sultanhisarı toprağındadır, zira temiz toprağı bağ ve bahçe yeridir, hatta "20 bin bağdır" diye halk arasında yayılmıştır...

... Burada yetişen gök lop, ak lop, kızıl lop, mor lop ve kara lop bir diyarda yoktur. Köşk şehrinin gök lopundan bunun ak lopu iyidir...

... Kısacası, bu Sultanhisarı incirinin güzelliği ve yemesi başka diyarın incirlerine tercih olunur incirdir. Bunun kuru inciri de pâk ve lezzetlidir, zira diğer diyarlarda incirleri toz toprağa bulanmış, kirliliği hasırlar üzerinde kuruturlar. Ama bu Sultanhisarı'nda pâk sergiler üzere beyaz çarşaflar üzerinde tane tane sıralı olarak serip şiddetli sıcakta olgunlaşınca kadar kuşlardan, toz topraktan hizmetçileri korurlar. Havada bir bulanıklık olsa yine beyaz çarşaflar ile örterler. Onun için bu

Nazilli incirinin kurusu herkesçe makbuldür, gayet hoş ve yemesi güzeldir. (Evliya Çelebi, 2011, s. 202-203).

Sultanhisar'da bağcılık faaliyetinden tahsil edilen *öşr-i bağatın* henüz erken dönemlerde dahi en önemli gelir kalemlerinden olduğu görülmektedir. 1425-30 tahririnde buğdaydan 5040, arpadan 8 bin akçe vergi alınırken, bağcılıktan elde edilen gelir 6 bin akçe olarak kaydedilmiştir. Elbette bölgede yerleşik hayatın ve buna bağlı olarak nüfusun da artmasına paralel olarak bağcılıktan elde edilen gelir de zaman içerisinde artış göstermiştir. 1462-66 ve 1480 tarihli kayıtlarda bağcılıktan alınan vergi 18 bin akçe civarlarındayken, 1528-29'da 25 bin, 1566'da ise 32 bin akçeye kadar yükselmiştir. Ancak 1573-74'e gelindiğinde çarpıcı bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu dönemde tahsil edilen vergi 23 bin akçeye kadar düşmüştür ki bu da reayanın bağcılık faaliyetini bırakmaya başladığını göstermektedir. Sultanhisar'ın köylerinden Kulağuzlu, İsa Beylü ve Salavatlı köyleri bağ gelirlerinde öne çıkmaktadır.

Pamuk: Sultanhisar çevresinde bölgenin iklim koşullarına uygun bir ürün olan pamuk (penbe) tarımı da önemli gelir kaynakları arasındadır. Hatta erken dönemlerde bağcılıkta olduğu pamuk üretiminden tahsil edilen vergi de temel besin kaynaklarından buğday ve arpanın üzerindedir.

Sultanhisar'ın ilk tahririnde pamuktan 2 bin akçe vergi alınırken 1462-66'da bu miktar 16903 akçeye yükselmiştir. Tahrir kayıtları sayesinde bu dönemde 1 vukıyye (Aydın kanunnamelerinde bir vukıyyenin 300 dirheme eşit olduğu belirtilmiştir) pamuğun 1 akçe değere sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Pamuk üretiminden elde edilen gelir XVI. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir. 1528-29'da 12665 akçe vergi alınırken yüzyıl sonuna doğru bu miktar 23794 akçeye kadar yükselmiştir. Kulağuzlu, Hasırcı ve Salavatlı köyleri, pamuk üretiminden en çok vergi alınan köyler olarak göze çarpmaktadır.

Sultanhisar'da buğday arpa, bağcılık ve pamuk dışında da tarım faaliyetleri vardır. Burada çeltik (pirinç), kestane, badem, meyve-sebze gibi az da olsa vergi alınan ürünleri saymak mümkündür.

Hayvancılık

Sultanhisar'da tarımsal üretim dışında gelir getirici bir diğer faaliyet de hayvancılıktır. XV. ve XVI. yüzyılda hayvancılık faaliyetinin başat unsurları ise küçükbaş (koyun) hayvan yetiştiriciliği ve arıcılıktır.

Koyunlardan alınan vergi tahrirlerde resm-i ganem ya da adet-i ağnam olarak kaydedilmektedir. Sultanhisar'ın ilk tahririnde 700 akçe *resm-i ağnam* tahsil edildiği kayıtlıdır. Vergi miktarı 1462-66'da 770 akçe (yalnızca Çomaklı, Kulağuzlu ve Dirkime köylerinde var), 1480'de ise 1822 akçe (Kulağuzlu, Yakublu, İsa Beylü ve Dirkime köylerinde) olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde genellikle iki koyundan bir akçe olarak tahsil edilen resm-i ağnam, II. Mehmed

devrinde bazı bölgelerde üç koyundan bir akçe olarak tahsil edilmiştir. Aydın sancağının II. Bayezid dönemine ait bir kanunnamesinde iki koyundan bir akçe alınacağı belirtilmiştir (Akgündüz, 1990, s. 158). Bu hususun XVI. yüzyıl tahrirlerinde de aynı olduğu göz önüne alındığında resm-i ağnamın her zaman iki koyundan bir akçe olarak alındığını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak bu tahrirlerde Sultanhisar'daki koyun sayısının sırasıyla 1500 ve 3500 olduğu ortaya çıkmaktadır. (BOA, TT.d., n.1/1M, s.126-147; Erdoğru & Bıyık, 2015, s. 36, 44).

XVI. yüzyılın ilk tahriri olan 1528-29 tarihli kayıtlara göre Sultanhisar'da tahsil edilen resm-i ağnam ise 2433 akçedir. XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise vergi miktarının 3162'ye yükseldiği görülmektedir. Buna göre yüzyıl başlarında Sultanhisar ve köylerindeki toplam koyun sayısının yüzyıl başında 5 bin, yüzyıl sonlarında ise 6 bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde köylerin hepsinde adet-i ağnam tahsil edilmektedir.

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde tahsil edilen diğer vergiler resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i otlak gibi vergilerdir ancak tahrir defterlerinde bu vergiler genellikle tayyarat ve bad-ı heva türünden vergilerle birlikte kaydedildiği için ne miktarda toplandığını saptamak mümkün değildir.

Hayvancılıktan vergi alınan bir diğer kalem arıcılıktır. Kanunnamelerde bir kovandan iki akçe vergi alınacağı kayıtlıdır. Tahrirlerde öşr-i küvvere ya da öşr-i kovan başlığı altında kaydedilen bu vergi kalemi de ilk tahrirden itibaren karşımıza çıkmaktadır. 1425-30 tarihli defterde Sultanhisar'da kovan resmi 30 akçe olarak kaydedilmiştir. 1462-66'da 40 akçe olan vergi miktarı, 1480'de 327 akçeye yükselmiştir. XVI. yüzyıldaki tahrirlerde ise sırasıyla 1415, 1407 ve 1338 akçe olarak tahsil edilmiştir.

Çift Resmi

Klasik dönem tahrirlerinde vergi veren kimseler, işledikleri toprağın büyüklüğüne göre çift, nim-çift, bennak, kara, caba gibi sınıflara ayrılırdı (Öz, 1991, s. 433). Çiftlik tabiri bir çift öküzle işlenebilecek toprağı ifade etmekte olup, bu toprağın büyüklüğü bölgeden bölgeye, toprağın verimine göre değişmekte ve kanunnameler ile tespit edilmektedir (İnalçık, 2009, s. 191-192). Toprağı işleyen reaya bunun karşılığında *çift resmi* ödemekle yükümlüdür. Bir çiftlik büyüklüğünde arazi işleyenler *çift*, bunun yarısı kadar bir araziyi işleyenler ise *nim-çift* olarak vergi vermektedir. Yarım çiftlikten küçük arazi işleyen evli hane reisleri *bennak* olarak kaydedilirken, bekar erkekler ise *mücerred* olarak yazılmaktadır. Anadolu eyaletinde çift resmi önceleri 22 akçe olarak tahsil edilirken, Fatih Sultan Mehmed devrinde 1458 yılında yüzde elli oranında artırılmıştır (İnalçık, 1959, s. 581-589).

Sultanhisar'ın kayıtlarını da içeren tahrir defterlerinin kanunnamelerinde toprak tasarruf eden kişilerden bir çift tasarruf edenlerden 33 akçe, nim-çift (yarım çift) tasarruf edenlerden 16,5 akçe, yarım çiftten daha az bir toprağı işleyen *bennak*lardan ise 12 akçe çift resmi alınacağı kayıtlıdır (BOA, TT.d., n. 148, s. 2; Barkan, 1943, s. 6). Bu kanunnamenin bir sureti 1573-74 tarihini taşıyan defterin

başında da bulunmaktadır ancak kanunnamede mücerredlerden vergi alınmayacağı yazmasına karşın köylerdeki hasıllarda mücerredlerden 6 akçe vergi tahsil edildiği görülmektedir (BOA, TKGM.d., n. 25, vr. 1b).

Sultanhisar'ın 1425-30 arasına tarihlenen ilk tahririnde hane olarak kaydedilen vergi veren kimseler çift, nim-çift ya da kara gibi sınıflara ayrılmamıştır. Bu deftere göre Sultanhisar ve ona tabi olan Eskihisar ve Kafıran köylerinden elde edilen vergi gelirleri padişah hassına dahildir. Sultanhisar'da tahsil edilen vergi gelirleri olarak haraç (2000 akçe), öşr-i kovan (30 akçe), kirdeben? ve bostan (3000 akçe), küp resmi (500 akçe), badem ve koz (30 akçe) olarak kaydedilmiş, hasılda adı geçmeyen çift resminin de dahil edilmesiyle toplam hasıl 11.000 akçe olarak hesaplanmıştır (Erdoğan, 2015, s. 49; Telci, 2015, s. 85, 176-178).

1462-68 tarihli defterin kanunnamesi mevcut olmasa da defterdeki kayıtlardan resm-i çift miktarı tespit edilmektedir. Buna göre çift resmi 30 akçe, nim-çiftli kara 12 akçe, kara (1528-29 kanunnamesinde yirmi yaştan büyük bekar erkeklerin resm-i kara vereceği kayıtlıdır) ise 5 akçe vergi vermekte, mücerredler ise daha önce belirtildiği üzere vergiden muaf tutulmaktadır. Bu dönemde Sultanhisar'da kayıtlı olan hanelerin 104'ü çift, 53'ü çiftli kara (bu tabir bennak yerine kullanılmıştır), 374'ü ise caba kara olarak kaydedilmiştir. Sultanhisar'da çift (3.080 akçe), çiftli kara (636 akçe) ve kara caba (2.015 akçe) olmak üzere üç farklı sınıfta tahsil edilen çift resminden toplam 5.731 akçe gelir elde edilmektedir. Sultanhisar'dan tahsil edilen toplam vergi geliri ise 69.271 akçedir. Aydın sancağının bu dönemdeki toplam gelirinin 1.023.845 akçe olduğu (Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 13) düşünüldüğünde, toplam gelirin yaklaşık olarak %7'sinin Sultanhisar nahiyesinden elde edildiği ortaya çıkmaktadır.

1480 yılına gelindiğinde çift resmi miktarında değişiklik olmamıştır. İcmal defterinde kayıtlı hanelerin 208'i çift, 49'u nim-çift, 242'si bennak, 74'ü de kara olarak tasnif edilmiştir. 146 mücerredin bulunduğu Sultanhisar'da 11 imam ve 6 adet de çeşitli nedenlerle vergiden muaf hane reisi bulunmaktadır. Bu dönemde çift resminden elde edilen gelir tespit edebildiğimiz kadarıyla 7421 akçedir. Ancak Hasırcılu, İmad Bükü vb. köylerden maktu vergi alındığı ve verginin içindeki çift resmi miktarı belirtilmediği göz önüne alınırsa çift resminden elde edilen gelirin daha yüksek olduğu muhakkaktır.

1480 tarihli defter bir icmal tahrir defteri olması hasebiyle aynı zamanda Sultanhisar'daki timar mutasarrıflarının da kaydedildiği bir defterdir. Burada kaydedilen ilk kayıt Sultanhisar kadısına ait olup, 595 akçelik bir timar tasarruf eden kadının nahiye merkezinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır (BOA, TT.d., n. 8, s. 288). Sultanhisar'ın köylerinin büyük kısmı ise Aydın sancağı piyade mirlivası (yaya sancakbeyi) Lütfi Bey'in timarına dahildir. Öte yandan Sultanhisar'daki bazı köylerin gelirleri de Mastaura Kalesi dizdarı Hacı Hamza ve kale müstahfızları (*merdan-ı kal'a*) tarafından tasarruf edilmektedir (BOA, TT.d., n. 8, s. 290-297).

1528-29 tarihli defterdeki kayıtlara göre bu dönemde kaza gelirlerinin bir kısmı padişah hassına dahil edilmiş, büyük kısmı ise sipahilere timar olarak verilmiştir. Sultanhisar nefsinde hane sayısı 163'tür. Kaza genelinde vergi mükelleflerinin sınıflandırmasına baktığımızda ise 13 çift, 203 nim-çift, 531 bennak olarak kaydedildiğini görmekteyiz. Evli hane reislerini oluşturan bu sınıflara karşılık bekar erkeklerden oluşan *mücerred*lerin ise 157 nefer olduğu tespit edilmiştir. 1480 tarihli Aydın tahririnde bennak tabiri yerine *çiftli kara* ya da *caba kara* tabirleri de kullanıldığı halde, 1528-29 tarihli defterde *kara* mücerredler ile birleştirilmiş, evliler ise bennak adı altında kaydedilmiştir (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532; İnalçık, 1993, s. 313; Emecen, 1992, s. 458). 1480'den bu döneme gelen yaklaşık elli yıllık süreçte *çift* olarak kaydedilen hane sayısında büyük bir düşüş gerçekleşmiştir. Çift sayısındaki düşüşün temel sebebi kanunlara aykırı olarak çift topraklarının parçalanmasıdır. Bunun sonucu ise reayanın elindeki toprak miktarının küçülmesine bağlı olarak verimin ve üretimin düşmesi ve dolaylı olarak çift-bozan sayısının artmasıdır (Gümüüşü-Erdoğan Özünü, 2016, s. 205).

1565-66 yılında yapılan tahrire göre 17'si çift, 199'u nim-çift, 451'i bennak, 204'ü ise kara olarak kaydedilen toplam 871 haneden toplamda 9525 akçelik çift resmi tahsil edilmiştir. 103 mücerredten bu tahrirde de vergi alınmamıştır. Buna göre bu dönemde Sultanhisar'dan tahsil edilen toplam 170 bin akçelik gelirin yaklaşık olarak %5'lik bir kısmını çift resmi oluşturmaktadır. 1573 tahririnde ise 27 çift, 250 nim-çift ve 522 bennaktan oluşan hanelerden toplam tahsil edilen çift resmi 14807 akçedir. Bu dönemde Sultanhisar'dan elde edilen gelir ise 204.258 akçe olup çift resmi bu gelirin yaklaşık %7,2'sini teşkil etmiştir. Bu tahrire ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer husus da yukarıda bahsedildiği üzere önceki tahrirlerin aksine mücerredlerden de 6 akçe vergi tahsil edildiğidir.

Sultanhisar ve köylerinde gayrimüslim nüfus bulunmadığı için cizye ve ispençe ile herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Diğer Vergiler

Tahrir defterlerinde miktarı belli olmayan gelirler için *tayyarat* tabiri kullanılmaktadır. Sultanhisar'la ilgili kayıtlarda bu kalemde bad-ı heva, resm-i kışlak, resm-i otlak, yava, kaçgun, resm-i tapu, resm-i duhan gibi vergi kalemleri bir arada kaydedilmiştir. Bu vergilerden 1462-66'da 3650 akçe, 1480'de 2406 akçe, 1528-29'da 5984 akçe, 1566'da 6 bin akçe, 1573'te ise 6812 akçe tahsil edilmiştir. Burada görüldüğü üzere nüfus arttıkça reayaya dair olan bu vergilerde de bir artış mevcuttur.

Önemli gelir getiren vergiler arasında zikredilmesi gereken bir diğer vergi *resm-i arusanedir*. Evlenen reayadan alınan ve gerdek resmi olarak da nitelendirilen bu vergi bazı köy hasıllarında *tayyarat* türünden vergilerle birlikte kaydedilmiştir. Ancak müstakil şekilde kaydedilen vergiler hesaplandığında 1528'de 1503 akçe tahsil edilmiş, bu miktar 1573'e gelindiğinde 1315 akçe olarak kaydedilmiştir.

Resm-i tapu, üzerine ev yapılarak tarım faaliyetinden alıkonulan arazi karşılığında arazinin bedeli olarak alınan bir vergidir. Tahrir defterlerinde XVI. yüzyılda müstakil olarak kaydedilen bu vergi 1528-29'da 3060, 1573 tahririnde ise 7027 akçedir. Yine hariçten gelen reayanın işlediği araziyle ilgili bir vergi olan *resm-i zemin* miktarı da yüzyılın ilk yarısında 8205 akçe, ikinci yarısında ise 8852 akçe olarak kayıtlıdır. Resm-i deştbanı ise ekinliklerin, bağ ve bahçelerin korunması karşılığında ödenen bir vergidir. Bu vergi de yüzyılın başlarında ve sonlarında üç bin akçe civarında bir gelir kalemini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı fethinden sonra ilk zamanlarda nahiye, daha sonraki dönemlerde ise kaza statüsünde Osmanlı idari teşkilatında yer alan ve bu statüsünü Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam ettiren Sultanhisar, Denizli-Nazilli-Aydın yolu üzerinde bulunması hasebiyle önemli bir geçiş noktası hüviyetindedir. Erken dönemlerden itibaren tahrir kayıtları bulunan Sultanhisar'ın nüfusu incelendiğinde bölgenin hemen hemen tamamıyla Müslüman-Türk nüfus tarafından iskân edildiği, buna karşılık gayrimüslim nüfusun ise ilk tahrir dışında kaydedilmediği tespit edilmiştir. Sultanhisar'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde yaklaşık 500 olan nüfusu XV. yüzyılın ikinci yarısında 2500, XVI. yüzyıl sonlarına doğru ise 5 bine yakın olarak tahmin edilmektedir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti genelinde büyük bir nüfus artışının yaşandığı ve hemen her bölgede nüfusun birkaç katına çıktığı düşünülürse, Sultanhisar'da nüfusun bu artış hızının altında kaldığını söylemek mümkündür.

Sultanhisar'da gelir kaynaklarına bakıldığında en önemli gelir kaleminin bağcılık faaliyeti olduğu tespit edilmiştir. Burada üzüm bağlarının yanında incir bahçelerinin de önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Bağcılık dışında pamuk üretiminden elde edilen gelir de hayli yüksek ve dikkat çekicidir. Öte yandan temel besin kaynaklarının ana maddesi olan buğday ve arpa üretimi de doğal olarak kazanın önemli tarımsal faaliyetleri arasındadır.

Sultanhisar'da hayvancılığın temelinde ise küçükbaş hayvancılık olmakla birlikte bu faaliyetin reaya arasında çok da yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Resm-i ağnamın en yüksek tahsil edildiği dönem göz önüne alındığında dahi kişi başına düşen koyun miktarının yaklaşık 1 olduğu görülmektedir.

Sultanhisar'da resm-i çift miktarı, zaman içerisinde nüfusun artmasına paralel olarak artış göstermiş, gayrimüslim nüfus bulunmadığı için cizyeyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, yazar katkısı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) n. 18003.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü defterleri (TKGM.d.) n. 25.

Tapu-Tahrir defterleri (TT.d.) n. 1/1M, 8, 87, 148.

Telif Eserler

Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aşık Paşazade (2010). *Osmanoğullarının Tarihi: Tevarih-i Al-i Osman*, Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç (haz.), İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI ıncı Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Doukas, M. (2008). *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*. Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Emecen, F. (1991). Aydın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 235-237.

Emecen, F. (1992). Bennak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 458-459.

Emecen, F. (1993). Cüneyd Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 122.

Emecen, F. (2007). Nilüfer Hatun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 124.

Emecen, F. M. (2010). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Emecen, F. M. (2013). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdoğru, M. A. (2015). *Aydinili Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme) Tımar ve Yaya Yoklaması Defteri Parçaları ile Birlikte*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Erdoğru, M. A. & Bıyık, Ö. (2015). *T.T 0001/1M. Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.IX-1, Seyit Ali Kahraman (haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gümüşçü, O. & Erdoğan Özünü, E. (2016), Osmanlı Devleti'nin "Resm-i Çift" Uygulamalarını Yeniden Düşünmek. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI (1), 177-217.

Göyünç, N. (1979). Hane Deyimi Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (32), 331-348.

Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, II, V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu. *Belleten*, 23 (92), 575-610.

İnalcık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, 231-234.

İnalcık, H. (1993). Çiftlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII, 313-314.

İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. c. I, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Koç, Y. (2007). Nüfus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, 294-299.

Mehmed Neşri (2014). *Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mete, Z. (2020). Muhassıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 20-21.

Oruç bin Adil (2014). *Oruç Beğ Tarihi*. Necdet Öztürk (haz.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Öz, M. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, (22), 429-439.

Özkılınç, A. vd. (1995). *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Yaş Meyve ve Sebze Üretimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 217-251.

Telci, C. (2015). *Halil Beğ Defteri: Fetihden Sonra Aydın Sancağı'nın İlk Mufassal Tahrir Defteri, 1425-1430*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1929). *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Yazıcı, M. (2002). *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi 'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Yayın Geliş Tarihi: 27.03.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1459791>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1239-1268
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KÜRT MUHACİR VE MÜLTECİLER ÖZELİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇ POLİTİKASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER (1876-1918)

Ozan Can AKPINAR*

Öz¹

Bu çalışmada II. Abdülhamid döneminden II. Meşrutiyet dönemine miras kalan Osmanlı Devleti'nin göç politikası, Kürt muhacir ve mülteciler özelinde karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmektedir. Buna göre II. Abdülhamid döneminde, yoğun bir Müslüman muhacir topluluğunun Osmanlı topraklarına gelmesine, Müslüman nüfusun artmasına yol açacağı için olumsuz bir nazarla bakılmadığı görülmektedir. Zira çoğunluğunu Kafkasya'dan gelenlerin oluşturduğu bu muhacirler; savaş, kıtlık, Kürt aşiretlerinin saldırıları veya ekonomik sıkıntılardan ötürü çareyi göç etmekte bulan Ermenilerin bıraktıkları topraklara iskân edilecekleri için doğuda daha güvenli bir bölge oluşturulabilecektir. Bu yaklaşım Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra devam etse de zaman içerisinde bazı değişiklikler yaşanmış, özellikle Türkçülük düşüncesinin bürokraside hâkim olması nedeniyle Müslüman muhacirlerin iskânında İslamî bakış açısının yerini daha çok milliyet eksenli bir anlayış almıştır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı'nda savaş muntakalarından kaçmak zorunda kalan çok sayıda Kürt mülteci, milliyet ekseninde iskân edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir politika izlenmesindeki temel amaç ise göçebe-yarı göçebe bir yaşam sürdüren Kürtlerin, Türklerin çoğunlukta olduğu Anadolu içlerine iskân edilerek yerleşik hayata geçişlerinin sağlanmasıdır. Bu sayede, vergi ve askerlik gibi birtakım mükellefiyetleri yerine getirecekleri planlanmış; kimliklerini, yaşam tarzlarını değiştirmeleriyle birlikte ise faydalı bir unsur olmaları hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhacir, Mülteci, Kürtler, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akpınar, O.C. (2024). Kürt muhacir ve mülteciler özelinde Osmanlı Devleti'nin göç politikasında yaşanan değişimler (1876-1918). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1239-1268.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4619-6398, ozanakpinar10@gmail.com.

Bu makale etik kurul onayı gerektirmemektedir.

¹ 14-16 Aralık 2023 tarihlerinde Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü tarafından düzenlenen II. Uluslararası Göç Çalışmaları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

CHANGES IN THE OTTOMAN EMPIRE'S MIGRATION POLICY IN THE CONTEXT OF KURDISH MUHAJIRS AND REFUGEES (1876-1918)

Abstract

The present study comparatively analyzed the migration policy of the Ottoman Empire inherited from the reign of Abdülhamid II to the Second Constitutional Period, with a special focus on Kurdish muhajirs (migrants, coined from the Arabic word meaning "one who migrated from Mecca to Medina") and refugees. In this regard, it was observed that the arrival of a significantly large Muslim muhajir group to the Ottoman lands was not viewed negatively during the reign of Abdülhamid II, as it would lead to an increase in the Muslim population. The reason behind this was that these muhajirs, the majority of whom came from the Caucasus, would be settled in the lands left by Armenians who had migrated due to war, famine, attacks by Kurdish tribes, or economic difficulties, and thus a safer region could be created in the east. Although this approach was maintained for an extended period of time after the proclamation of the Constitutional Monarchy, certain changes occurred over time, and the Islamic perspective was replaced by a more nationalist-oriented understanding in the resettlement of Muslim muhajirs, especially as the Turkist idea became dominant in the bureaucracy. Thus, attempts were made to settle many Kurdish refugees fleeing from the war zones during the First World War on the axis of nationality. The main purpose of such a policy was to ensure that the Kurds, who led a nomadic or semi-nomadic life, were settled in Anatolia, where Turks were the majority. In this way, it was envisioned that they would fulfill certain obligations, such as taxation and military service, and that by changing their identities and lifestyles, could become a useful element.

Keywords: Migrant, Refugee, Kurds, Abdülhamid II, Constitutional Monarchy, CUP.

GİRİŞ

Asayişin sağlanması, sosyal yapının korunması ve iktisadî planlamaların uygulanması gibi birtakım olumsuz sonuçları beraberinde getiren göç olgusunun, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde daha ziyade olumlu yönlerine yoğunlaşmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, Kafkasya'dan gelen Müslüman muhacirler ile Osmanlı topraklarından Rusya ve ABD'ye göçen Ermeni muhacirlere bir nevi nüfus değişimi gözüyle bakılmıştır. Bu politikanın da etkisiyle doğu vilayetlerinde Müslüman nüfus artmış, Ermeni nüfus azalmıştır. Haliyle Abdülhamid yönetiminin asayiş endişelerini giderecek bir sonuç ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum zaman içerisinde birtakım iktisadî problemleri beraberinde getirmeye başlayınca göç hareketliliği belli bir sisteme oturtulmaya çalışılmıştır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra çok sayıda Müslüman muhacirin Osmanlı topraklarına göç etmesiyle bazı komisyonlar kurulmuş ve yoğun göç dalgasıyla ilk olarak Umûm Muhâcirîn Komisyonu, ardından 13 Ağustos 1877'de kurulan İdâre-i Umûmiyye-i Muhâcirîn Komisyonu (İUMK) ilgilendirilmiştir. Ancak İUMK, 2 Ağustos 1893 yılında kapatılınca göçmenlerle ilgili muamelat

doğrudan Dahiliye Nezareti tarafından yürütülmüştür (Çelik, 1999, s. 58; İpek, 2022, s. 76-77; Erdem, 2018, s. 102, 113, 129).

Osmanlı-Yunan savaşından (1897) sonra Balkanlardan yoğun bir göçmen kafilesinin gelmesiyle birlikte ise bu sefer Muhâcirîn Komisyon-ı Âli adı altında sadece birkaç yıl faaliyet sürdüren bir komisyon teşkil edilmiştir (Dündar, 2002, s. 60; Erdem, 2018, s. 137). Bunu, 1899 yılında II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar varlığını sürdürecektir olan Muhâcirîn-i İslamiye Komisyonu'nun kurulması takip etmiştir (Erdem, 2018, s. 138).

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından bu döneme miras kalan Müslüman muhacirlerin iskânına, yani Anadolu'nun Müslümanlaştırılması² yönündeki politikaya devam edilecektir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) bürokraside mutlak hakimiyet kurmasıyla birlikte buna ek olarak Türkleştirme politikası yürütülmeye başlanmıştır. Bu politikanın önemli sacayaklarından birisini ise savaş muntikasından kaçan Kürtlerin bazen muhacir, genellikle de mülteci tanımlamasıyla batıya, özellikle de İç Anadolu bölgesine sevk edilmeleri oluşturmuştur.³ Bu ifadelerle çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Kürt mültecileri ve muhacirleri özelinde İTC yönetiminin göç politikası II. Abdülhamid dönemindeki uygulamalarla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmekte ve Osmanlı Devleti'nin göç politikasının dönüşümü üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böyle bir karşılaştırma yapılmasındaki amaç ise İTC dönemindeki sevk, iskân ve tehcirlerin Abdülhamid döneminden miras kalan göç politikasıyla devamlılığının olup olmadığını anlamak ve iki dönem arasındaki farklılıkları zamanın ruhu içerisinde ele almaktır.

² Bu kavram zorla Müslümanlaştırma anlamında değil, çeşitli politikalarla Müslüman sayısının artırılması bağlamında kullanılmıştır.

³ Sevk edilen Kürtler için kullanılan muhacir ve mülteci kavramları -bazen ayrı anlamlarda kullanılsa da- genellikle iç içe girmiş vaziyetteydi. Özellikle mülteci kelimesi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki göç hadiselerinde anlam değişimine uğramış, hatta başka bir ülkeden olmasa dahi geçici olarak sığınan anlamında kullanıldığı için muhacir kavramının yerine tercih edilmiştir. Örneğin ilgili dönemde Aşâir ve Muhâcirîn Müdür-i Umumisi olan Hamdi Bey, düşman işgaline uğrayan yerlerin ahalisinden göç eden kişilere mülteci denildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mülteci kavramı, başka ülkeden gelenler için değil belli bir coğrafyada geçici süreliğine ikamet edecek kişiler için kullanılmıştır. Diğer bir deyişle savaş sırasında işgal bölgelerinden göç eden ahali için mülteci, başka bir devlete bırakılmış yerlerden gelen ahaliye ise muhacir denilmiştir (Öğün, 2004, s. 7-9; Temel, 2023, s. 148). Keza daha sonra detayları verilecek olan Mülteci Talimatnamesi'nde, savaş nedeniyle “*menâtik-ı harbiyyeden iltica eden Müslim teb'a-ı Osmaniye'ye (mülteci) ve Balkan harbini müte'akib akdedilen mu'âhedenâme ve daha evvelki mu'âhedât mücebince terk olunan vilâyât-ı zayı'adan berâ-yi tevattun memâlik-i Osmaniye'ye gelenlere (muhâcir)*” denilmiştir (Menatik-ı Harbiyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname, 1332).

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ GÖÇ POLİTİKASINA BİR BAKIŞ

II. Abdülhamid yönetimi türlü olumsuz sonuçlara yol açabilecek göç meselesini, daha fazla Müslüman unsurun ülkeye gelmesi açısından karamsar bir yaklaşımla ele almamıştır. Bilakis bu dönemde, -özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı takiben- muhacirler için verimli araziler temin edilmiş, hatta zamanla arazilerin dolmaya başlamasına rağmen yeni arazilerin tespit edilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır (Akpınar, 2023, s. 87). Ancak Rusya ile İngiltere'nin sınırda Çerkes muhacirlerinin iskân edilmelerine karşı çıkması ve güney vilayetlerine sevkiyatın zor yapılması nedenleriyle muhacirler daha çok Erzurum ve Sivas vilayetlerinde iskân edilmişlerdir (Erkan, 1993, 169). Bu hareketlilik, özellikle de Çerkes muhacirlerin göçleri sonraki yıllarda da devam etmiştir (İpek, 1991, s. 107; Karaman, 2020, s. 194; BOA. DH.ŞFR. 254/40; BOA. Y.PRK.ASK. 175/30). Fakat Kürtler gibi savaşçı bir millet olan Çerkeslerin iskânları güvenlik açısından endişeye neden olmaktadır. Dolayısıyla iskân edilecekleri yerlerin etraflıca düşünülmesi gerekiyordu. Ayrıca şark vilayetleri savaş, salgın hastalık ve diğer olağanüstü durumlardan ötürü çok fazla göç aldığı için uygun arazi bulmak zordu. Bu yüzden mirî ve vakıf arazileri muhacirlerin iskânına açıldı. Diğer taraftan ise terk-i diyar eden Ermenilerin toprakları yine bu topluluklara tahsis edilmeye başlandı (Akpınar, 2023, s. 369; İpek, 1991, s. 121-122; Duguid, 1970, p. 141). Zira Osmanlı yönetiminin esas amacı muhacirleri Müslüman nüfusun az bulunduğu yerlere iskân ederek Müslüman sayısını artırmaktı (Georgeon, 2018, s. 440).⁴

Müslüman nüfusun fazlalaştırılmaya çalışılmasında sadece Çerkesler değil, İran ve Rusya'dan gelen bazı Kürt aşiretleri de kullanılıyorlardı. Bu uygulama her ne kadar yerleşik ahalide birtakım huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebebiyet verse de merkezî yönetimin yaklaşımı değişmeyecekti. Çünkü uygulanan politika sayesinde sadece İslam unsuru demografik bir çoğunluğa erişmeyecek, aynı zamanda aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeleriyle denetim altında tutulmaları sağlanacaktı. Ancak burada bir denge kurulması gerekiyordu. Kaldı ki aşiretler arasında da birtakım çatışmalar yaşanmakta ve bu çatışmalardan dolayı bazı araziler boş kalabilmekteydi. Boşalan arazilere ise başka bir Kürt aşiretinin yerine muhacirlerin iskân edilmeleri uygun görülüyordu (İpek, 1991, s. 108; Bingül, 2018, s. 180; Asan, 2016, s. 48). Fakat bu durum birtakım sorunları beraberinde getiriyor, Kafkas muhacirlerin yerleştikleri yerlerin civarındaki Ermeni köylerine saldırdıklarına rastlanıyordu (BOA. A.MKT.MHM. 609/29). Hatta bunlardan bir kısmı Kürtlerle birlik olup türlü yağma ve adam öldürme hadiselerinde anılıyordu (BOA. Y.PRK.UM. 33/89).

---

⁴Nitekim 1888 yılında çıkan bir iradeye göre Kafkas muhacirlerinin Erzurum, Van ve Hakkâri'deki boş arazilere iskân edilmeleriyle İslam nüfusunun çoğunluğa teşkil etmesi amaçlanmaktaydı (BOA. Y.A.HUS. 314/14).

Neticede devlet, savaştan dolayı Osmanlı topraklarına göç eden Müslüman muhacirleri genellikle Müslüman nüfusun az olduğu yerlere iskân etme politikası yürütmüş, hatta muhacirlere birtakım yardımlarda bulunup vergi ve askerlik muafiyeti gibi çeşitli ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak yaşanan yoğun göç dalgası ve iskân politikası, zaman içerisinde birtakım malî sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır (Erkan, 1993, s. 235-236; İpek, 1991, s. 119-124). Ayrıca binlerce muhacirin iskân edildikleri yerlere uyum sağlayamaması, iskân işlerinin idarî anlamda tamamlanamaması, yerel unsurlarla muhacirler arasında sıkıntıların yaşanması gibi sebeplerden ötürü Kafkas muhacirlerinin bir kısmı başka yere göç etmenin veya geri dönmenin yollarını aramıştır (Chochiev & Koç, 2006, p. 92; BOA. DH.MKT. 1573/73).

Öte yandan sadece dışardan muhacir gelmiyor, aynı zamanda çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği bir kısım Osmanlı vatandaşı da Rusya ve ABD gibi ülkelere göç ediyordu (Armenia and Kurdistan, 1920, p. 17; Lynch, 1901, p. 426; Bozkurt, 2021, s. 39; The Missionary Herald, 1902, p. 449). Zira yerleşik hayat sürdüren ahali içinde aşiretlerin saldırılarına en fazla maruz kalan topluluk Ermenilerdi. Abdülhamid yönetimi başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin özellikle doğu vilayetlerinden göç etmesinden memnun olsa da ülke dışındaki imajın zedelenmesi, göç eden Ermenilerin gittikleri ülkelerde Osmanlı aleyhinde hareket etme ihtimalinin bulunması ve yerleşik bir topluluk olan gayrimüslimlerden elde edilecek vergi gelirinin düşmesi nedeniyle terk-i tabiiyete eskisi kadar sıcak bakmamaya başladı (Polatel, 2017, s. 148-149; Özkan, 2019, s. 533-535; İpek, 1995, s. 264). Hatta bir süre sonra Amerika'ya yapılan göçler dahi yasaklandı (Akpınar, 2023, s. 377). Ancak buna engel olmak mümkün olmayınca, göç edecek kişilerin mülkleriyle beraber diğer bütün varlıklarını satmaları ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini kesmeleri koşuluyla göçlerine izin verme yoluna gidildi. Ayrıca vatandaşlık sorunu yaşanmaması adına kendilerinden bir daha ülkeye dönmeyeceklerine dair senet alındı (Özdemir, 2019, s. 86). Ne var ki başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin Amerika'ya göçleri sonraki yıllarda da devam edecekti (American Consulate, Harput, Turkey, October 13, 1904. August 25, 1904 - October 22, 1904. No. 136. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Despatches From U.S. Consuls in Harput, Turkey, 1895-1906).

Doğu vilayetlerindeki Ermeniler sadece ABD'ye değil, aynı zamanda Rusya'ya da göç etmekteydiler. Gerçi buradaki amaç Rusya'ya gitmekten ziyade bir şekilde Anadolu'dan kaçmaktı. Ancak Ermenilerin Rusya'ya kaçmaları, ABD'ye gitmeleri gibi değerlendirilmiyordu. Zira Rusya'nın bir sınır devleti olması nedeniyle burada tampon devlet kurulabilir ve sonraki süreçte Ermeni topluluğu türlü sıkıntılara sebebiyet verebilirdi. Bu amaçla Rusya'ya yapılan göçler engellenmeye çalışıldı. Fakat bunda da bir netice elde edilemeyince Rusya'dan gelen Müslüman muhacirlere, boşalan Ermeni arazileri bırakılarak bir denge sağlanmaya çalışıldı (Akpınar, 2023, s. 379).

Uygulanan politika tek başına nüfus düzenlemesiyle ilgili değildi. Çünkü malî sıkıntılarının önüne geçilmesi için boşalan Ermeni arazilerinin doldurulması gerekiyordu. Bunlara ek olarak iç karışıklıkların önüne geçilip yabancı devletlerin Osmanlı içine karışmasının engellenmesi planlanıyordu (Termen, 2013, s. 160). Esasında Abdülhamid döneminde yapılan nüfus sayımları dahi salt birtakım mükellefiyetler için değil aynı zamanda gayrimüslim sayısını kontrol etme amacı taşıyordu (Dündar, 2013, s. 7-8). Nitekim 1 Aralık 1900'de Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa imzasıyla Bitlis vilayetine çekilen bir telgrafta, yapılmakta olan nüfus sayımlarının Müslüman nüfusu çoğunlukta gösterecek şekilde uygulanması yönünde bir emir verilmiştir (BOA. İ.HUS. 85/117). Gerçi doğu vilayetlerinde Müslüman nüfus fazlaydı. Ancak Van ve Bitlis'in bazı yerlerinde gayrimüslimlerin çoğunluğu teşkil ettikleri görülmekteydi. Hatta bir vilayet olan Hakkâri'nin, sırf Van'daki Ermeni nüfusunun sayısını azaltmak için Van'a bağlı bir sancak statüsü alması dahi temelde Müslüman nüfusun sayısını fazlalaştırma, diğer bir deyişle Ermeni nüfusunun sayısını azaltma gayesini taşıyordu (Georgeon, 2018, s. 240; Arvas, 2015, s. 74). Bu yaklaşımın temelinde ise büyük devletlerin Osmanlı idarecilerine nüfusu göz önünde bulunduracak şekilde bir ıslahat yapılması yönünde uyguladığı baskı yatmaktaydı. Bu baskıların da etkisiyle 20 Ekim 1895 tarihinde bir ıslahat projesi ilan edildi ve proje gereğince nüfus oranına göre birtakım ıslahatların yapılması yönünde taahhüt verildi. Buna göre Müslüman nüfusun fazla olmaması durumunda mutasarrıf, kaymakam, memur ve jandarma gibi görevliler gayrimüslimlerden oluşacaktı. Böyle bir ihtimalin varlığı ise Osmanlı idarecilerini rahatsız etmekteydi. Öyle ki 12 Şubat 1896 tarihinde Mabeyn Kâtibi İzzet Paşa'dan Dördüncü Ordu'ya ve Şakir Paşa'ya çekilen telgrafta gayrimüslim nüfusunun fazla olması durumunda asker ve memurların büyük kısmının Ermenilerin "*hâin ellerine*" geçeceği endişesi dile getirilmiştir (Akpınar, 2023, s. 201; BOA. DH.ŞFR. 172/31, 172/57; Karaca, 1993, s. 141).

Osmanlı resmî nüfus sayımlarına göre Müslüman nüfus pek çok yerde çoğunlukta idi. Buna rağmen sayımlar merkezî yönetim tarafından ciddiyle takip ediliyordu. Zira göçebe toplulukların sayıma dahil edilememeleri, hâlihazırda sayımı yapılamayan yerlerin bulunması; savaşlar, çatışmalar, göçler, doğal afetler, yerel idarede yaşanan sıkıntılar ve mükellefiyetten kaçmak için sayım yaptırmayan toplulukların mevcut olması gibi muhtelif nedenlerden ötürü nüfus istatistikleri tam manasıyla gerçek verileri yansıtmıyordu (Akpınar, 2023, s. 202; BOA. Y.EE. 132/13; BOA. DH.MKT. 1109/45). Sayımı yapılamayan kişilerin ekseriyetini Müslümanlar oluşturduğu için de bu durum daha çok Müslüman nüfusun az gösterilmesine neden oluyordu (BOA. Y.PRK.ASK. 111/18). Öyle ki Bitlis Vilâyet Salnamesi'nin 1892-1893 yılına ait yayımında vilayetin toplam nüfusun 318.911 olduğu görülmektedir. Ancak aynı salnamede, sayıma dahil edilmeyen kişilerin eklenmesiyle bu verinin toplam sayıdan bir buçuk kat fazlası olacağını tahmin edildiği bilgisi verilmektedir (Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, H. 1310, s. 159; Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, H. 1316, s. 145). Bu yüzden hem Müslüman nüfus sayısını fazlalaştırmak hem de vergi ve

askerlik gibi hizmetleri yerine getirmelerini sağlamak için Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmesi yönünde bir politika izlenmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 679/21; BOA. Y.PRK.UM. 18/93.)

Abdülhamid döneminde doğu vilayetlerinde Müslüman nüfusun fazla olması temelinde izlenen politikayla göçebe/yarı göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmeleri yönündeki bürokratik yaklaşım II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra da devam edecektir. Ancak bu yaklaşım 1913'ten sonra dönüşüme uğrayacak (Bozkurt, 2022, s. 67), hatta Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Müslüman nüfusun fazlaştırılması yönündeki politikanın yerini Müslümanlar arasında Türklerin hâkim unsur olması temelinde uygulamalar olacaktır.

KÜRT MÜLTECİLER/MUHACİRLER ÖZELİNDE İTC YÖNETİMİNİN GÖÇ POLİTİKASI

İTC yönetimi, Abdülhamid döneminden miras kalan Müslüman nüfusu fazlaştırma temelindeki politikayı sürdürmüştür. Ancak Osmanlılık ve İslamcılık gibi tezlerin yerini özellikle 1913'ten itibaren Türkçülüğün almasıyla birlikte Müslümanlaştırma uygulamasına Türkleştirme politikası eklenmiştir. Ayrıca dış politikada yaşanan gelişmelerin yanı sıra II. Abdülhamid'e yakın bazı Kürt aşiretlerin Meşrutiyet'ten sonra dahi Abdülhamid taraftarı olmayı sürdürmeleri, hatta Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa gibi bazı nüfuz sahibi Kürtlerin yeni rejime karşı direnmeleri ve Kürt aydınlarının ekserisinin İTC'ye karşı olması İTC yönetimini bölgeyle ilgili yeni adımlar atmaya itmiştir (Temel, 2023, s. 82-84, 155, 180). Bütün bunların sonucunda ise II. Abdülhamid döneminde Müslümanlaştırma şeklinde başlayan Kürtlerin yerleşik hayata geçirilmesine yani temdîn politikasına Türkleştirme eklenmiştir (Bozkurt, 2013, s. 18-19). Bu politikanın başlangıç hamlesi ise 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhâcirin nizamnamesi yayımlanması ve söz konusu nizamnamenin yürütülmesi için muhtelif adlarla anılan İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin (İAMM) kurulması olmuştur. Dahiliye Nezareti bünyesinde ihdas edilen bu müdüriyete 20 Kasım 1914'te müdür olarak Şükrü Bey'in (Kaya) atanmasıyla beraber şark vilayetlerindeki Kürtlerin Anadolu içlerine gönderilmeleri hususunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Erdem, 2018, s. 166-167; Günay, 2021, s. 135; Bozkurt, 2013, s. 100-101; Dündar, 2002, s. 60).

İTC'nin göç meselesiyle özellikle de Kürt mülteci ve muhacirlerin iskânıyla yoğun olarak ilgilenmesi ise Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Savaşta çok sayıda Kürt yer almış; bunlardan bazısı cephede, diğer bir kısmı yollardan, hastalıklardan, soğuktan ve açlıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Van ve Bitlis vilayetlerindeki Kürtler, Ruslarla birlikte hareket eden Ermeni topluluklarının saldırılarına maruz kalarak can ve mal kaybına uğramışlardır (Muhammed Emin Zeki Beg, 2012, s. 239-242). Bunlara açlık, kıtlık, 1915 yılındaki Van hadisesi gibi diğer önemli sorunlar eklenince 1915 yılından itibaren savaş

mıntıklarından kaçan yoğun bir Kürt mülteci ve muhacir topluluğuyla karşı karşıya kalınmıştır (Temel, 2023, s. 205).

1915 yazında merkezden taşraya gönderilen şifreli telgraflara bakıldığında savaş nedeniyle göç eden Kürtlerin Ermenilerin bıraktıkları arazilere gönderilmeleri gerektiğine dair ifadeler yer almaktadır. Dahası çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklardan da ahalinin milliyet temelinde sayısının bildirilmesi istenmiştir. Bunlara ek olarak Van, Bitlis ve Muş civarından gelip daha çok Diyarbakir ve Urfa'da toplanan Kürt mültecilerin, Kürtlerin yoğun olarak buldukları güney vilayetlerine değil, batıya gönderilmesi gerektiği söylenmiştir (Kaya, 2007, s. 30; Temel, 2023, s. 206-207).

Ancak bu yaklaşım Kürtlerin savaş bölgelerinde kullanılmalarını engellemekteydi. Ayrıca kış şartlarının da etkisiyle hareket ettirilmeleri olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden ilk etapta Diyarbakir ve Urfa gibi güney vilayetlerine gönderilip buralarda geçici olarak Ermenilerden boş kalan arazilere yerleştirilmeleri yönünde bir karar alındı. Hatta İAMM'den Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Elaziz (Ma'muratü'l-Aziz), Konya vilayetleriyle İzmit, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Maraş mutasarrıflıklarına ve bölgede bulunan Emvâl-i Metrûke komisyonlarına gönderilen 27 Ekim 1915 tarihli şifrede şu ifadeler kullanılmıştır: "*Muhâcirîn-i İslamiye'nin buldukları mahallerde sûret-i katiyyede iskânları ile hasbe'ş-şitâ sevkiyâta nihâyet verilmesi ehemmiyetle tebliğ olunur.* (BOA. DH.ŞFR. 57/180)" Diğer taraftan 31 Ekim 1915 tarihinde İAMM tarafından buralardaki Emvâl-i Metrûke komisyonlarına gönderilen yazıda şimdiye kadar tahliye edilmiş yerlerde boş köy ve ev kalmadığı, iskân edilen Müslüman muhacirlerin sayısının hızlı bir şekilde bildirilmesi gerektiği ve ne kadar muhacir gönderilmesine lüzum olduğunun belirtilmesi talep edilmiştir. Dahası gönderilecek kişilerin mesleklerinin ne olması gerektiğinin bildirilmesi istenmiştir (BOA. DH.HMŞ. 12/56). Zira meseleye sıradan bir iskân olarak bakılmıyor, aynı zamanda malî önlemler alınarak tehcire tâbi tutulan zanaatkâr Ermenilerin boşlukları muhacirlerle doldurulmaya çalışılıyordu (BOA. DH.ŞFR. 57/261, 65/36, 65/37, 68/155, 530/33). Hatta arazileri dışında metruk zahire ve eşyalarından istifade ediliyor, muhacir ve mültecilerin iaşesinin bir kısmı bu zahire ve eşyadan karşılanıyordu (BOA. DH.ŞFR. 56/379).⁵

Savaş nedeniyle iltica eden Kürtlerin geçici olarak güney vilayetlerine gönderilmeleri temelinde bir uygulamaya gidilse de esas amaç batı vilayetlerine sevk edilmeleriydi. Ancak ilk olarak sancak dahilinde bulunan Kürtler ve Kürt köyleri hakkında malumat alınması gerektiğinden nerelerde ne kadar Kürt köyünün bulunduğu, bunların nüfus miktarının ne olduğu, lisan ve geleneklerini muhafaza edip etmedikleri, Türk köylüleriyle ilişkilerinin ne derecede olduğu öğrenilmek istendi. Bu yüzden Talat Paşa, 26 Ocak 1916 tarihinde Konya, Kastamonu, Ankara,

⁵Sadece Ermenilerin değil boşalan Nesturi köylerine de muhacir ve mülteci iskân edilmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 510/54).

Sivas, Adana, Aydın, Trabzon vilayetleri ile Kayseri, Canik, Eskişehir, Karahisar ve Niğde mutasarrıflıklarına hızlı bir şekilde tahkikat yapılması gerektiğini bildirdi (BOA. DH.ŞFR. 60/140; Üngör, 2015, s. 288; DüNDAR, 2002, s. 80; Yüksel, 2007, s. 79-80). Sonrasında idari birimlerden buna dair cevabî telgraflar alındı. Örneğin 2 Şubat 1916'da Eskişehir mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta sancak dahilinde merkeze bağlı Gökçeoğlu karyesinde 249 Kürt'ün olduğu ve aynı köy dahilinde 129 Tatar ve 99 Rum'un bulunduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca Sivrihisar kazası dahilinde 326 nüfuslu Çakırcak, 116 nüfuslu Borluca, 135 nüfuslu Göktepe karyelerinin bulunduğu, bunların lisan ve adetlerini muhafaza ettikleri ve Türk köyleriyle ilişkilerinin pek az olduğu söylenmiştir. Bunların dışında yeniden gönderilecek Kürt kafilisinin, arazisi geniş Türk köylerine ikişer üçer hane olarak ayrılıp iskân edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmesinde bulunulmuştur (BOA. DH.ŞFR. 507/102).

Bu ve benzeri telgraflar merkezî Anadolu'da Kürtlerin iskân edildikleri diğer idarî birimlerden de gönderilmekteydi. Nitekim yine aynı tarihte Kastamonu vilayetinden çekilen bir telgrafa göre Kengiri sancağında 17 köyde 243, Sinop merkez kazasında 28 hanede 98 Kürt bulunuyordu. Ayrıca Boyabad kazasında vaktiyle Doğu Anadolu'dan gelmiş Şeyhbızın aşiretinden 152 hanede 1.016, Taşköprü'de 184, Tosya'da ise Rışvan, Baleki? ve Şeyhbızın aşiretlerinden olmak üzere toplam 1.522 Kürt bulunuyordu. Yine telgrafta belirtildiğine göre öteden beri Türk köylerine dağıtılmış olanların bir kısmı göçebe halinde yaşıyor, yazın yaylalara veya şuraya buraya giderek dilencilik ve hırsızlık yapıyor, buranın kadim ahalisine büyük zarar veriyordu. Ayrıca bu Kürtlerin hem Türkçe hem de Kürtçe konuştukları, adet-i asliyelerini muhafaza ettikleri söyleniyordu. Ancak buradaki arazinin büyük kısmının ormanla çevrili olmasından dolayı ziraata uygun olmadığı ve bu yüzden yeni Kürt muhacir ve mülteci iskânının uygun olmayacağı bilgisi veriliyordu (BOA. DH.ŞFR. 507/104).

Arazinin uygun olmamasıyla ilgili başka idarî birimlerden de bilgilendirmelerde bulunuluyordu (BOA. DH.ŞFR. 508/15). Bütün bunlara karşın öncesinde herhangi bir Kürt köyünün bulunmadığı bazı idari birimlerden ise Kürt kafilelerinin iskân edilebilecekleri yönünde bilgilendirmeler yapıyordu. Örneğin Kayseri mutasarrıflığından 10 Şubat'ta gönderilen şifrede sancak dahilinde herhangi bir Kürt ve Kürt köyünün bulunmadığı belirtilmiş ve Kürtlerin gönderilmesi durumunda iskânlarının yapılabileceği bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 508/95). 2 Şubat'ta Niğde Mutasarrıfı Nazım Bey'in çektiği telgrafta ise sancak dahilinde sadece Aksaray kazasının orta kısımlarında bulunan 36 köyde toplam 5.091 Kürt'ün meskûn olduğu fakat bunların büyük kısmının ne zaman iskân edildiğinin bilinmediği ifade edilmiştir. Ayrıca asırlardan beri burada ikamet ettikleri halde adet ve lisanlarını muhafaza ettikleri, içlerindeki bazı çocuk ve kadınların Türkçe bildiği, genellikle ziraatla meşgul oldukları söylenmiştir. Ancak Türk ahaliyle ve Türk köyleriyle münasebetlerinin pek az, evliliğin ise hiç kabilinden olduğu bilgisi verilmiştir. Buna karşın kasabalıların evlilik münasebetinde buldukları ve

hükümete itaatlerinin Türklere göre az olduğu ifade edilmiştir. Telgrafta, bu durum birçok köyün bir havza dahilinde birbirlerine bitişik olarak kurulmasına ve binlerce nüfusun bir arada iskân edilmesine bağlanmıştır. Yine telgrafın devamında Kürtlerin Sünni ve Alevi olarak muhtelif mezheplere ayrıldığı söylenmiş, Şafiler için 40-50 haneden ibaret bir köy teşkil edilmesi ve bunların etrafı Türk köyleriyle sarılacak şekilde birbirlerinden ayrı ve birer günlük mesafede tesis olunacak köylerde iskân edilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Alevilerin ise İslam köylerine ikişer üçer hane olacak şekilde dağıtılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 507/107).

Taşradan gönderilen telgraflara bakıldığında Kürtlerin yoğun ve bitişik vaziyette iskân edildikleri takdirde dillerini, geleneklerini hatta mezheplerini korudukları görülmektedir. Ancak ayrı ayrı ve sayıca az bir şekilde iskân edildiklerinde kimliklerini koruyamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Aydın (İzmir) vilayetinden 4 Şubat 1916'da çekilen telgrafta vilayet dahilinde 20 Kürt hanesinin ayrı olarak yerleştirildiği, bunların çoğunun yerli kadınlarla evlenerek Türkleştiği hatta çocuklarının lisanlarını neredeyse unuttukları bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 508/6).

Kürtlerin Anadolu İçlerine Sevk Edilmeleri

İTC yönetiminin temel amacı Kürt muhacir ve mültecileri batıya, özellikle de Anadolu içlerine sevk etmek, Türk muhacir ve mültecileri ise doğuda bulunan vilayetlere iskân etmek şeklindeydi. Ancak buna rağmen bazı Kürt kabilelerinin bir süre daha/geçici olarak güney vilayetlerinde iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Şubat 1916'da İAMM tarafından Bitlis taraflarından göç eden ahalinin Diyarbakir'e sevk edilip burada iskân edilecekleri, fazla bir yığılma olursa da Urfa, Antep ve Maraş'a gönderilecekleri ifade edilmiştir. Hatta 26 Şubat 1916 tarihinde Talat Paşa tarafından Diyarbakir vilayetine gönderilen telgrafta emvâl-i metrükeden olan erzak, elbise ve diğer eşyalardan faydalanılabileceği belirtilmiş, iase masrafı için de üç bin liralık nakit gönderildiği bildirilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 61/121).

Devletin temel yaklaşımı Kürtleri batıya veya Diyarbakir taraflarına yönlendirilmesi hususunda şekillenmiş iken Erzurum Elaziz, Sivas ve Musul gibi vilayetlere de Kürt muhacirlerinin gittiği görülmektedir. Örneğin Elaziz vilayetinden 3 Şubat 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta harp mıntıklarından iltica etmiş Kürt muhacirlerinin miktarının 3.464 erkek ve 348 kız olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bunların arasında Milan, Celali, Sipkan ve Haydaran gibi aşiretlere mensup çok sayıda yarı göçebe kimselerin bulunduğu bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 507/93, 507/26). Hakeza Sivas vilayetinde 10 Şubat 1916 itibarıyla 40 bin civarında bir Kürt nüfusun bulunduğu görülmektedir. Bu arada Sivas vilayeti dahilinde Kürtlerin toplu ve yoğun olarak sakin oldukları yerler merkeze bağlı Zara, Koçhisar, Divriği ile Tokat sancağına tâbi Zile kazasıydı. Diğer yerlerde ise ayrı ayrı iskân edilmişlerdi. Ancak vilayet dahilindeki Kürtler, yaşam itibarıyla Türklere farklı değildi. Sadece ekseriyeti Alevi olduğu için mezhepsel bir farklılık

bulunuyordu. Ayrıca yaşadıkları yerler daha ziyade dağlık olduğundan hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Yine vilayetten gönderilen 10 Şubat tarihli bir şifreye göre aslen Kürt ve Alevi oldukları halde Türklüğe ve Sünniliğe girmiş Kürt köyleri de bulunuyordu. Bunların yanı sıra şimdiye kadar hükümete karşı siyasî bir hareket içerisinde yer almadıkları bilgisinin verilmesi de dikkat çekmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 508/112).

Sivas ve Elaziz gibi planlanan yerlerin haricinde göç alan bir başka vilayet ise Musul'du. Öyle ki 15 Şubat 1916 itibarıyla savaş mıntıklarından buraya iltica eden Kürt aşiretlerinin sayısının 60 bin civarında olduğu anlaşılmaktaydı. (BOA. DH.ŞFR. 509/84). Dolayısıyla hem plansız göç hareketliliğinin önüne geçmek hem de yoğun göç dalgasını bir sisteme oturtmak gerektiği düşünüldü ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 11 Mart 1916 tarihinde vilayet ve mutasarrıflıklara çektiği telgrafında mültecilerin Sivas ve Diyarbakır vilayetleriyle, Canik, Kayseri, Niğde, Maraş ve Urfa'ya iskân edilmeleri gerektiğini bildirdi (Günay, 2021, s. 158-159).

Bu arada 12 Mart 1916 yılında İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'ne (AMMU) dönüştürüldü ve genel müdürlüğüne 15 Mart 1916 tarihinde yine Şükrü Bey atandı (BOA. İ.MLU. 12/41; Erdem, 2018, s. 170; Bozkurt, 2013, s. 102). Bu tarihten itibaren de Kürt mülteci ve muhacirlerin iskânına hız verildi (Üngör, 2015, s. 286). Buradaki temel amaç, Kürtlerin Türk nüfusunun yoğun bulunduğu yerlere gönderilerek yerleşik hayata geçirilmesi ve şark vilayetlerine daha çok Türklerin yerleştirilmesiydi. Gerçi Türkleştirme yani milliyet temelli politikalar bunlarla sınırlı değildi. Öyle ki Enver Paşa'nın 5 Ocak 1916 tarihindeki bir talimatnamesinde ülke dahilindeki idari birimlerle dağ ve nehir gibi birtakım coğrafi adlandırmaların tamamının Türkçe olarak değiştirilmesi gerektiği bildirilmişti (Dündar, 2008, s. 181). Ayrıca İTC dönemine kadar nüfus sayımları mezhep ve din temelinde ayrılırken, bu dönemde yapılan bazı sayımlarda verilerin milliyet temelinde ayrıştırıldığı görülmekteydi (Dündar, 2002, s. 86; BOA. DH.SN.THR. 82/55).

Neticede savaş ve Ermeni hadiseleri nedeniyle harp mıntıklarında bulunan çok sayıda Kürt Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerine bağlı kazalardan göç etmeye başlamıştır (BOA. DH.EUM.2.Şb. 29/6; İpek, 2022, s. 172; Günay, 2021, s. 158). Ayrıca Erzurum Valisi Tahsin Bey, 4 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifresinde Rus istilası genişledikçe muhacirlerin sefaletinin arttığı, Rusların Bayburt'a doğru sarkmasıyla birlikte oradaki ahalinin yerinden oynadığı yönünde bir bilgilendirmede bulunmuştur. Bayburt, bu dönemde önemli bir yerdi. Zira ordunun yegâne iâşe ambarı buradaydı ve sırf bu yüzden bile düşmemesi gerekiyordu. Öte yandan Kafkasya'da Osmanlı ve Rus Ermenilerin çete teşkil ederek içeriye doğru girdikleri, Aram kumandasındaki çetelerin Muş ve Bitlis taraflarına ilerlediği ve Bitlis'in düşmesiyle birlikte o civarda kalan ahalinin katledildiği yönünde haberler gelmekteydi. Keza Vali Tahsin Bey'in belirttiği üzere Kızılbaş Kürtler de ellişer kişiden oluşan çeteler teşkil edip yollardaki subay, asker ve

muhacirlere saldırıyordu. Yine Tahsin Bey'in ifade ettiğine göre yeni gelen ve perişan vaziyette olan bir muhacir grubu Sivas ile Harput taraflarına sevk edilmişti (BOA. DH.ŞFR. 511/126).

Böyle bir ortamın sonucunda bölgede savaş öncesindeki nüfus, yarıdan aza düşmüştür (İpek, 2022, s. 186). Öyle ki Tahsin Bey, 17 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir başka şifresinde eşrafın tamamı ile memur ve subay ailelerinin yüzde 80'inin işgalden önce Erzurum'u terk etmesiyle beraber şehirde sadece 20 bin kişinin kaldığını söylemiş, Erzurum civarındaki köylülerin yüzde 90'ının göç ettiği bilgisini vermiştir (Hakan, 2019, s. 30-31).

Savaş mntıklarından kaçan Kürtler ise genellikle güneyde bulunan vilayetlere yönelmişlerdir. Ancak Talat Paşa'dan Musul'a gönderilen 16 Mayıs 1916 tarihli telgrafta Kürt mültecilerinin cepheye yakın mntıklara iskânının uygun olmayacağını belirtmiş, çok kere tebliğ olunduğu üzere aralarında Ubeydullahzâde Seyyid Taha ve Simko Ağa'nın ailelerinin de bulunduğu kabilelerin Anadolu'daki belli mntıklara sevk edilmelerini emretmiştir. Ayrıca Başkale'deki köylerin imarı için Van, Erçek, Hoşab taraflarından gelen Türk mülteciler ile Başkale'nin Türk ahalisinden istifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA. DH.ŞFR. 64/42). Hakeza 21 Mayıs 1916'da Talat Paşa'dan Elaziz vilayetine gönderilen şifrede vilayetin "*sia-ı istiâbından*" dolayı kalan Türk mültecilerinin Urfa, Zor, Maraş ve Antep taraflarına; bütün Kürt mültecilerin ise Kayseri, Yozgat, Ankara ve Canik taraflarına gönderilecekleri söylenmiştir (BOA. DH.ŞFR. 64/93). Zira Dahiliye Nezareti'nin ve nezarete bağlı AMMU'nun temel yaklaşımı Diyarbekir, Urfa ve Musul'da yoğunlaşan Kürt mültecilerinin güney vilayetlerine, özellikle de Zor, Maraş ve Anteb'in güney kısımlarına gönderilmemeleri yönündeydi. Bunun yerine, bulunulan idari birimin Türklerle meskûn olan mntıklarına hatta imkân dahilindeyse Anadolu içlerine sevk edilmeleri üzerine çalışılıyordu (BOA. DH.ŞFR. 63/222, 63/224, 63/273).

Özellikle Diyarbekir, doğudan gelen muhacir ve mülteciler için önemli bir göç merkeziydi. Buraya gelen Kürtler batıya yani Anadolu içlerine, Türkler ise ekseriyetle Urfa, Maraş ve Antep gibi civar vilayetlere iskân ediliyorlardı. Hatta sadece savaş mntıklarından kaçanlar değil, bölgede nüfuz sahibi Kürt aşiretleri, mollalar, şeyhler veya ileri gelen kimseler de göçe tâbi tutuluyorlardı. Zira Kürtlerin iskânları sadece muhacir ve mültecilerden ibaret değildi. Bu yüzden Osmanlı yanlısı tavır almayan veya bir şekilde tehlikeli görülen topluluklar göçe zorlanıyorlardı (Ahmed, 1992, s. 47-48; Lazarev vd., 2010, s. 188; Sasuni, 1992, s. 165). Örneğin Haydaran aşiretine mensup olan topluluklar merkezî Anadolu'ya yani Konya, Eskişehir ve Afyon'a dağıtılmışlardır (Çiftçi, 2022, s. 257-272).⁶

⁶ Aşiretin reislerinden Kör Hüseyin Paşa ise Konya'da iskân edilmiştir (Temel, 2023, s. 253). Ancak bir süre sonra buradan kaçıp Hısnımansur'a gelecektir. Hüseyin Paşa, Konya Valisi Muammer Bey'in 3 Kasım 1917 tarihli şifresine göre bir çiftlikte, oğulları Beyşehir

Buradaki amaç, sıkıntıya sebebiyet veren Kürt toplulukların lisan ve kimliklerini kaybetmeleriydi. Bu sayede faydalı ve itaatkâr bir topluluk olacakları veya Türk nüfusunun içinde eriyebilecekleri düşünülüyordu (Üngör, 2015, s. 289; Dündar, 2008, s. 414-415). Nitekim 2 Mayıs 1916'da Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Diyarbakir vilayetine gönderilen şifrede Urfa ve Zor gibi güney bölgelerine gönderilmelerinin kesinlikle uygun olmadığını belirtmekteydi. Zira burada Araplaşmaları veya milliyetlerini muhafaza ederek zararlı bir unsur halinde kalmaları yönünde bir endişe hâkimdi. Bu yüzden aşağıdaki maddeler şeklinde sevk ve iskân edilmeleri gerektiği bildirildi: 1- Türk mülteciler ile Türkleşmiş olan kasabaların ahalisi Urfa, Maraş, Antep taraflarına sevk olunmalıdır. 2- Kürt mültecileri, gittikleri yerlerde aşiret hayatını yaşamamaları ve milliyetlerini muhafaza edememeleri için aşiret reislerinden hemen ayrılmalıdır. Ayrıca bunlar arasında nâfiz kişilerin de Konya ve Kastamonu vilayetleriyle; Niğde, Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmeleri gerekmektedir. 3- Hastalar, ihtiyarlar, kimsesizler, fakir kadın ve çocuklar Türk köyleri bulunan yerlerde (Maden, Ergani, Behremaz gibi) ve Türkler arasında ayrı bir şekilde iskân edilmelidir. 4- Sayılan bu maddeler dışındaki mülteciler Amasya, Tokat sancaklarıyla Malatya'nın uygun yerlerinde ayrı bir şekilde iskân edilmek üzere bu bölgelere yine ayrı olarak sevk edilmelidir. 5- Sevk edilen yerlerle muhabere edilmekle birlikte, buralardaki sevk ve iskân hakkında yapılacak muamele için ne kadar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildiğine dair nezarete bilgilendirmede bulunulmalıdır (BOA. DH.ŞFR. 63/172; Dündar, 2002, s. 141).

Paşa, bu talimatın benzerini 4 Mayıs 1916'da Sivas, Elaziz ve Erzurum vilayetlerine göndermiştir. Talimatta, diğerinden farklı olarak Kürt mültecilerin iskân edilecekleri yerlere Ankara vilayetiyle, Kütahya ve Eskişehir sancakları eklenmiş; hasta, kimsesiz ve yaşlıların vilayet dahilinde bulunan Türk köylerine ayrı olarak iskân edilmeleri gerektiği yönünde bir ibare konulmuştur (BOA. DH.ŞFR. 63/189).

Talat Paşa, 4 Mayıs 1916 tarihinde bu sefer Ankara, Konya, Hüdavendigar ve Kastamonu vilayetleriyle Kayseri, Niğde ve Kütahya mutasarrıflıklarına bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafında tekraren savaş mıntıklarından civar vilayetlere gelen Kürt mültecilerin, Kürtlerin yoğun olarak buldukları yerler ile güney vilayetlerinde iskân edilmelerinin uygun görülmediğini söylemiştir. Bu yüzden aşiret hayatını terk etmelerini sağlamak ve müfid (faydalı) bir unsur haline getirmek için Diyarbakir, Sivas, Erzurum ve Elaziz vilayetlerinde bulunan mültecilerin Anadolu içlerine sevk edilmeleri yönündeki tebliğin buldukları yerlere bildirildiğini ifade etmiştir. Kürtlerin, Anadolu içlerine geldiklerinde ise şu şekilde iskân edileceklerini söylemiştir: 1- Aşiret fertleriyle reisleri ayrılacak ve nâfiz reisler duruma göre vilayet, sancak veya kaza merkezlerinde iskân edileceklerdir. Aşiret fertleri, ayrı

---

kazasında, aşiret mensupları ise muhtelif yerlerde iskân edilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 79/1, 564/52; BOA. ML.EEM. 1200/20).

şekilde ve hiçbir zaman yerli ahalinin yüzde beşini aşmamak koşuluyla köylere dağıtılıp iskân olunacaktır. 2- Şeyhler ve imamlar aşiret fertlerinden ayrılacak, ayrı şekilde iskân edilecektir. 3- Aşiret reisleriyle şeyhlerin ve aşiret fertlerinin birbirleriyle münasebette bulunmalarına izin verilmeyecektir. 4- Bütün mülteciler daha sonra memleketlerine iade edilmeyeceklerinden, muhacirler gibi emvâl-i metrûkeden ve arazi tefvizinden faydalanabileceklerdir (BOA. DH.ŞFR. 63/188; Dündar, 2002, s. 144).

Talat Paşa'nın, Urfa, Maraş ve Antep mutasarrıflıklarına çektiği aynı tarihli bir başka telgrafında ise daha önce oraya gönderilmiş Kürt mültecileri varsa bunların toplu olarak bir arada iskânlarının caiz olmadığını söylemiş; göçebe hayatlarıyla lisan ve adetlerini terk ederek müfid bir unsur haline gelmelerini temin etmek için aşiret fertlerinden ayrılmalarını ve reislerinin kasabalarda, efradın ise ikişer üçer haneye ayrılarak sancağın kuzeyine bulunan Türk köylerinde iskân edilmeleri gerektiğini bildirmiştir. Keza şeyh ve imamların da aşiret fertlerinden ayrılıp iskân edilmesini, reislerle şeyhlerin ve aşiret fertlerinin birbirleriyle münasebette bulunmalarına izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir (BOA. DH.ŞFR. 63/187; Dündar, 2002, s. 142). Zira nüfuz sahibi kişilerin aşiretlerden ayrılıp sevk edilmeleri durumunda aşiretlerin öteye beriye dağılabilecekleri anlaşılmıştır (BOA. DH.ŞFR. 520/7). Paşa, doğu vilayetlerinden gelen Kürt mültecilerinin Anadolu içlerine sevklerine ve ayrı olarak iskân edilmelerine yönelik bu uygulamayı 3 Mayıs 1916 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya da bildirmiştir (BOA. DH.ŞFR. 63/190; Dündar, 2002, s. 142).⁷

Ancak göç, hâlâ tam manasıyla belli bir düzene oturmuş değildi. Bu yüzden 1916'da (1332) AMMU tarafından bir talimatname hazırlandı ve 29 Mayıs'da ilgili vilayetlere gönderildi (Özkan, 2020, s. 222). *Menâtik-ı Harbiyyeden Vürûd Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İâşe ve İkdârlarını Mübeyyin* adındaki bu talimatnameye (Mülteci Talimatnamesi) göre savaş mıntıklarından civar vilayetlere göç eden Türk mülteciler için tahsis edilen yerler şunlardı: Adana vilayetinde Merkez, Mersin, Cebel-i Bereket (Osmaniye), Kozan; Sivas vilayetinde Merkez ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar); Haleb vilayetinde Merkez ve Antep; Elaziz vilayetinde Merkez ve Malatya; Diyarbakir vilayetinde Merkez, Mardin, Siverek, Ergani; Musul vilayetinde Merkez, Kerkük, Süleymaniye; Van vilayetinde Hakkâri sancağı. Yine Van'ın güney ve batı tarafları ile müstakil sancaklardan Urfa, Canik (Samsun), Zor ve Maraş da iskân alanları arasındaydı. Bu arada Türk mültecilerinin sevk, sonrasında memleketlerine dönmeleri üzerineydi. Buna karşın Kürt mültecilerinin

⁷ Fakat askerlik vazifelerinden istifade edilen Kürt aşiretleri ve reislerinin firka kumandanlıklarından gösterilen lüzum üzerine mülteci kabilelerinden ayrılarak cepheye yakın yerlere geçici olarak iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Kumandanlıklarca güvenilir bir heyet tarafından bu aşiret fertleriyle reislerinin ayrılıp 15 gün içinde isimlerinin mülkiye memurlarına verilmesi gerektiği 20 Mayıs 1916'da Talat Paşa tarafından Erzurum, Sivas, Elaziz ve Musul vilayetlerine bildirilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 64/80; Üngör, 2015, s. 287).

memleketlerine geri dönmeleri üzerine bir program hazırlanmıştı. Kürtler için tahsis olunan iskân mıntukaları ise Ankara vilayetinin Merkez, Yozgat, Kırşehir ve Çorum sancakları; Konya vilayetinin Merkez, Burdur ve Hamidabat sancakları; Sivas vilayetinin Amasya ve Tokat sancakları; müstakil sancaklarda ise İçel, Teke, Karahisar-ı Sahib, Kayseri ve Niğde'den oluşuyordu. Ayrıca Ankara vilayetine bağlı Haymana ile Mecidiye (Çiçekdağı) kazalarında bulunan Kürtlerin kimliklerini korumalarından dolayı buralara yeni Kürt kabilelerinin iskân edilmeleri istenmedi. Yine talimatnameye göre sevk edilecek Kürtlerin oranı gidecekleri yerin nüfusunun en fazla yüzde beşi kadar olacaktı. Ayrıca aşiret reisleri, şeyhler, mollalar ve nüfuz sahibi kişiler ilk başta aşiret fertlerinden ayrılmayacaklar, toplu olarak belirlenen yerlere sevk olunacaklardı. Sonrasında sevk olundukları mahallerde aşiret fertlerinden ayrılarak iletişimde bulunmayacakları şekilde ayrı ayrı uzak yerlere iskân edileceklerdi. Yine reis, şeyh ve nüfuz sahibi kişiler tercihen şehir ve kasabalara yerleştirilip hükümetin nezareti altında bulundurulacaklardı (İpek, 2022, s. 173-175; Erdem, 2018, s. 184-186; Bozkurt, 2022, s. 70-71; Dünder, 2002, s. 272; Bozkurt, 2013, s. 73-74; Özkan, 2020, s. 222-224; Bozkurt, 2023, s. 720-721; Menatik-ı Harbiyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname, 1332).

Doğu Anadolu'da işgalden kaçan mültecilerin yoğun olarak toplandıkları yerler Diyarbakir vilayetiyle Urfa sancağıydı. Örneğin sadece Bitlis'e bakıldığında, 17 Ekim 1915'ten 10 Şubat 1916 tarihine kadar 26.973 kişinin önce vilayet dahiline geldiği, sonrasında bir kısmının Diyarbakir'e geçtiği görülmektedir (BOA. DH.ŞFR. 508/100). Hakeza Heyet-i Teftişiyeye Müdür-i Umûmisi Hamid Bey'in 13 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifresinde, Diyarbakir'de 150 bin mültecinin bulunduğunu söylemiştir. Hatta mültecilerin iaşesi için gönderilen üç bin liranın yetersizliğine dikkat çeken Hamid Bey, bu miktarın 15 bin liraya çıkarılması gerektiğinin vilayetten talep edildiğini bildirmiştir. Ayrıca vilayette muhacir müdürünün bulunmadığını söylemiş, muhacirlerin büyük kısmının Van ile Bitlis'in "*haşin Kürtlerden*" ibaret olduğu yönünde bir tespitte bulunmuştur (BOA. DH.ŞFR. 512/117). Aynı şekilde Diyarbakir vilayetinden 18 Ocak 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta bölgeye Türk muhacirlerinin iskân edilmesiyle beraber "*gâyet haşin*" olan aşiret ve köy ahalisinin tarım, zanaat ve terakki anlamında olumlu gelişmelere yol açacağı söylenmiştir. Ancak Türklerden başka muhacirlerin yerleştirilmesinin etraflıca düşünülmesi gerektiği belirtilmiş ve buraya Türk muhacirlerin yerleştirilmesi hususuna vurgu yapılmıştır (BOA. DH.ŞFR. 505/101). Nitekim AMMU tarafından 9 Kasım 1916'da Diyarbakir vilayetine çekilen şifreli telgrafta da iskân edilmiş olan Türk mültecilerin hiçbir sebep ve bahane ile başka bir yere sevk edilmemesi gerektiği tebliğ edilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 69/219). Zaten savaşın başından beri Diyarbakir vilayetinin yaklaşımı da buraya -özellikle boşalan Ermeni köylerine- Türk muhacirlerinin yerleştirilmesi yönündeydi. Nitekim Vali Reşid Bey, 29 Haziran 1915'te Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifreli telgrafında Arnavut ve Boşnak muhacirlerin yerleştirilmesinin uygun olmayacağına değinmiş,

bunların yerine Türk muhacirlerin iskân edilmesi gerektiğini söylemiştir (BOA. DH.ŞFR. 477/108).

Bu arada Mülteci Talimatnamesi gereğince idari birimlerden Dahiliye Nezareti'ne yani AMMU'ya bilgilendirmeler yapılmaktaydı. Örneğin 26 Temmuz 1916 tarihinde Halep vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifrede 8 Temmuz'dan itibaren Halep vilayetine 60 Türk, 116 Kürt mültecinin geldiği bilgisi verilmiştir (BOA. TŞR.HL. 3/140). Ancak özellikle Diyarbakir'den Anadolu'nun içlerine veya Kürt nüfusunun nispeten az olduğu yerlere Kürt muhacir ve mültecinin gönderilmeye başlandığı görülmektedir (BOA. DH.ŞFR. 534/69). Tablo 1'de gösterildiği üzere vilayetten yapılan sevkîyatın yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Diyarbakir Vilayetinden Sevk Edilen Mülteciler

Telgraf Tarihi ve Kaynak	Mülteci Bilgisi	Sevk Edilen Yer
11 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 667/62)	37 hanede 182 Kürt mülteci	Konya
	34 hanede 167 Türk mülteci	Maraş
16 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/22)	Viranşehir'den 29 Kürt mülteci	Malatya
18 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/26)	77 hanede 394 Kürt mülteci	İçel
18 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/40)	100 hanede 496 Kürt mülteci	Konya
20 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/56)	69 hanede 394 Kürt mülteci	Konya
21 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/63)	Maden'den 339 hanede 2.866 Kürt mülteci	Malatya
24 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 520/99)	31 hanede 163 Kürt mülteci	Konya
	5 hanede 17 Kürt mülteci	Ergani
30 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 521/50)	178 hanede 1.102 Kürt mülteci	Kayseri
31 Mayıs 1916 (BOA. DH.ŞFR. 521/64)	30 Kürt mülteci	Anteb
1 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 521/76)	7 hanede 47 Kürt mülteci	Sivas ⁸
2 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 521/96)	40 hanede 274 Kürt mülteci	Konya
4 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 667/71)	14 hanede 62 Türk, iki hanede 11 Kürt mülteci	Anteb
7 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 522/40)	Viranşehir kazasından 54 hanede 204 Kürt mülteci	Tokad
	Bir hanede bulunan dört Türk mülteci	Anteb
11 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 522/74)	25 hanede 151 nüfus Kürt mülteci	Kastamonu
	11 hanede 39 Türk mülteci	Anteb
11 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 522/101)	41 hanede 197 Kürt mülteci	Kayseri

⁸ Amasya ve Tokat sancaklarına iskân edilmek üzere.

11 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 522/103)	46 hanede 246 Kürt mülteci	Kastamonu
	9 hanede 43 Türk mülteci	Anteb
24 Haziran 1916 (BOA. DH.ŞFR. 523/119)	7 hanede 32 Kürt mülteci	İçel
	13 hanede 49 Türk mülteci	Urfa
5 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 527/53)	57 hanede 241 Kürt mülteci	İçel
16 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 528/105)	65 hanede 322 Kürt mülteci	İçel
21 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 529/48)	109 hanede 447 Kürt mülteci	Teke
26 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 530/4)	57 hanede 329 Kürt mülteci	Teke
28 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 530/32)	555 Kürt mülteci	Konya
29 Ağustos 1916 (BOA. DH.ŞFR. 530/40)	60 hanede 274 Kürt mülteci	Konya
2 Eylül 1916 (BOA. DH.ŞFR. 530/88)	İki kafil olmak üzere 1.541 Kürt mülteci	Konya
4 Eylül 1916 (BOA. DH.ŞFR. 531/9)	2.083 Kürt mülteci	Konya
1 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 533/103)	371 hanede 1.580 Kürt mülteci	Adana
1 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 533/105)	21 Eylül tarihinde 136 hanede 487 ve 26 Eylül tarihinde 260 hanede 1.018 Kürt mülteci	Adana
5 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 534/63)	82 hanede 288 Kürt mülteci	Adana
10 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 534/93)	5 Ekim tarihinde 181 hanede 596 Kürt mülteci	Adana
15 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 535/16)	125 hanede 481 Kürt mülteci	Urfa
15 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 535/21)	140 hanede 828 Kürt mülteci	Urfa
22 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 535/81)	218 hanede 823 Kürt mülteci	Urfa
23 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 535/89)	92 hanede 219 Kürt mülteci	Urfa
24 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 535/92)	104 hanede 484 Kürt mülteci	Urfa
28 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 536/13)	227 hanede 1.139 Kürt mülteci	Urfa
30 Ekim 1916 (BOA. DH.ŞFR. 536/54)	353 hanede 290 Kürt mülteci	Urfa
4 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 536/96)	317 hanede 1.526 Kürt mülteci	Urfa
6 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 536/104)	212 hanede 1.178 Kürt mülteci	Urfa
7 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 536/111)	114 hanede 439 Kürt mülteci	Urfa
9 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 537/20)	84 hanede 258 Kürt mülteci	Urfa

12 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 537/44)	387 hanede 1.534 Kürt mülteci	Urfa
16 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 537/72)	178 hanede 427 Kürt mülteci	Urfa
19 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 537/102)	136 hanede 463 Kürt mülteci	Urfa
25 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 538/42)	1.062 hanede 6.441 Kürt mülteci	Urfa
26 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 538/62)	518 hanede 2.088 Kürt mülteci	Urfa
28 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 538/78)	146 hanede 1.057 Kürt mülteci	Urfa
30 Kasım 1916 (BOA. DH.ŞFR. 538/99)	167 hanede 290 Kürt mülteci	Urfa
4 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 539/48)	112 hanede 472 Kürt mülteci	Urfa
7 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 539/58)	110 hanede 298 Kürt mülteci	Urfa
9 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 539/91)	28 hanede 146 Kürt mülteci	Urfa
9 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 539/97)	380 hanede 2.054 Kürt mülteci	Urfa
11 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/6)	813 hanede 4.506 Kürt mülteci	Urfa
12 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/18)	146 hanede 315 Kürt mülteci	Urfa
17 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/71)	476 hanede 2.965 Kürt mülteci	Urfa
18 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/85)	67 hanede 261 Kürt mülteci	Urfa
18 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/86)	Siverek'ten 6.286 Kürt mülteci	Urfa
20 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 540/116)	200 hanede 745 Kürt mülteci	Urfa
26 Aralık 1916 (BOA. DH.ŞFR. 541/51)	143 hanede 421 Kürt mülteci	Urfa

Telgraflarda dikkat çeken husus, sevkîyatın 1916 Ekim'inin ortalarından itibaren Urfa'ya yönelmiş olmasıdır. Bunda Urfa'nın istasyon bölgesi olmasının payı büyüktür. Yine örneklem olarak verilen yukarıdaki bilgiler dışında sevk ve iskânla ilgili toplu sayı vermek mümkün değildir. Ancak Diyarbakır vilayetinden bildirildiği üzere sadece 15 Temmuz - 16 Kasım arasında Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerinden buraya 158.418 mültecinin geldiği ve muhtelif belgelere bakıldığında bu mültecilerin bir kısmının diğer vilayetlere gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 28 Eylül 1916'da 1.507, 1 Ekim'de 1.018, 2 Ekim'de 1.580, 7 Kasım'da 439, 23 Kasım'da 1.128 Kürt mülteci Urfa'ya gönderilmiştir. 4 Eylül 1916'da ise 2.083 Kürt mültecinin Konya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır (Hakan, 2019, s. 33-34). Keza 1 Mayıs 1916 itibarıyla sadece Silvan'da büyük kısmı Bitlis ve Van'dan gelen 40 bin kadar mültecinin olduğu tahmin edilmektedir (BOA. DH.ŞFR. 518/48).

Şükrü Bey'in 25 Ağustos 1916 tarihinde Diyarbakir'den Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında ise Diyarbakir merkezine şimdiye kadar 40 bin mülteci geldiğini söylemiş, bunlardan 25 bininin Siverek ve Elaziz yoluyla merkezî Anadolu'ya sevk edildiğini bildirmiştir. Ayrıca merkez ile kazaya bağlı köylerde 16 bin mültecinin mevcut olduğunu, bunlardan 12 bininin Türk olması nedeniyle merkez ve buraya bağlı köylerde iskân edildiğini söylemiştir. Buna karşın 4-5 bin Kürt'ün de sevk edildiği bilgisini vermiştir (BOA. DH.ŞFR. 529/101).⁹

Konya Valisi Sami Rifat, 2 Eylül 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında ise işgal edilen vilayetlerden üç gün içinde dört bin muhacir geldiğini söylemiştir (BOA. DH.ŞFR. 530/91). Kayseri mutasarrıflığından 28 Eylül 1916'da çekilen bir telgrafa göre de Şubat 1916'dan beri buraya 37.295 mülteci gelmiş, bunlardan 24 bin 546'sı sancak dahilinde iskân olunurken, kalanı diğer vilayet ve sancaklara sevk edilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 533/73). Ancak idarî birimlerin mülteci ve muhacirlerle dolmaya başlaması nedeniyle yeni sevk ve iskânların yapılması imkânsız hâle gelmeye başlamıştır. Örneğin 3 Eylül 1916'da Niğde Mutasarrıfı Nazım Bey, sancağın dolu olmasından dolayı gelecek mültecilerin iskân ve iâşesinin zor olacağını bildirmiştir (BOA. DH.ŞFR. 667/87). Keza Kasım 1916'da Ankara vilayeti tarafından da doluluk ve sefalet nedeniyle mülteci gönderilmemesi istenmiştir (BOA. DH.ŞFR. 537/10). Ne var ki bu tür talepler bir süre dikkate alınmadı ve mülteci iskânına devam edildi. Örneğin 14 Haziran 1916'da Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafında sancağa gelen muhacir ve mültecilerin kasaba ve köylere yerleştirildiğini, bundan fazlasının iskânına imkân kalmadığını bildirmesine rağmen çok sayıda mültecinin gelmekte olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sancak merkezinde kolera hastalığının ortaya çıktığını ve yeni muhacir ile mültecinin gönderilmesinin sefaletlerine yol açacağı uyarısında bulunmuştur (BOA. DH.ŞFR. 523/38). Ancak 14 Haziran'dan 27 Haziran'a kadar savaş mıntıklarından Maraş sancağına 64 Türk, 405 Kürt, 63 İranlı olmak üzere 532 mülteci gelmiştir (BOA. DH.ŞFR. 524/62). Bunun üzerine Talat Paşa, 1 Kasım 1916'da Diyarbakir vilayetine çektiği telgrafında Maraş sancağının Kürt mülteciler için belirlenen iskân mıntıklarından olmadığını ve talimatnamede açıkça belirtilmesine rağmen binlerce Kürt mültecinin bu sancağa gönderildiğinin anlaşıldığını söylemiştir. Ayrıca talimatnameye aykırı olarak sevkiyat yapılmasının masraf çıkaracağı ve mültecilerin sefaletlerine sebebiyet vereceği gerekçeleriyle bunun önüne geçilmesi gerektiğini bildirmiştir (BOA. DH.ŞFR. 69/141). Fakat Diyarbakir vilayetinden çekilen cevabî telgrafta çoktan beri Maraş'a mülteci sevk edilmediğinin söylenmesi dikkat çekicidir (BOA. DH.ŞFR. 536/79).

1916 sonbaharına gelindiğinde sadece Maraş değil, Konya, Kayseri, Yozgat ve Çorum gibi yerler de dolmuş, mültecilere iâşe desteği sağlanamayacak düzeye gelmiştir (BOA. DH.ŞFR. 537/31). Dolayısıyla hem iâşe hem de barınma sorunları

⁹ Muhtelif sevk ve iskân verilerine bakıldığında talimatnamede yer alan iskân mıntıkları dışındaki yerlere de mülteci gönderildiği anlaşılmaktadır.

nedeniyle Maraş gibi diğer bazı yerlere mülteci gönderilmemesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH.ŞFR. 70/198). Nitekim sadece Kayseri'ye, mutasarrıfın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Temmuz 1916 tarihli telgrafa göre içlerinde Kürtlerin de bulunduğu 11.130 mülteci gelmiştir (BOA. DH.ŞFR. 527/1). Böylelikle Kayseri, alabilecek mülteci ve muhacir sınırını doldurmuştur (BOA. DH.ŞFR. 526/25).

Ekim 1916 itibarıyla Sivas vilayetindeki mülteci miktarı da 50 bine ulaşmış vaziyettedir (BOA. DH.ŞFR. 534/11). Dahası Talat Paşa'nın 2 Kasım 1916 tarihinde Ankara, Sivas ve Diyarbakır vilayetleriyle Kayseri ve Niğde sancaklarına çektiği telgrafında Adana'nın tamamen dolması nedeniyle burayla muhabere edilmeden mülteci gönderilmemesi gerektiği bildirilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 69/162). Ancak vilayetler sevk edilmeyi bekleyen muhacir ve mültecilerle doluydu. Örneğin Diyarbakır vilayetinden 23 Kasım 1916'da çekilen telgrafta Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinden Diyarbakır'e gelen ve müracaat eden mülteciler dışında müracaat etmeyen 50 bin mültecinin mevcut olduğunun tahmin edildiği bilgisi verilmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 538/25).

Bütün bu gelişmelerin aksine Aşiret Süvari Alaylarına ihtiyaç duyulması yaşanan göçlerin artmasının önüne geçmekteydi. Tehcir edilen Ermenilerin boşalttıkları bazı arazi ve mülkler için Kürtlerin yerleştirilmesi de buradaki göç yoğunluğunu nispi olarak azaltıyordu (Üngör, 2015, s. 287; BOA. DH.ŞFR. 60/136, 54/189, 54/203). Ayrıca muhacir ve mültecilerin sevk birtakım sorunları beraberinde getiriyordu. Bu bağlamda Siverek'te bulunan Şükrü Bey'in 20 Ağustos 1916'da merkeze çektiği şifreli telgrafında memurların türlü olumsuz davranışlar içerisinde olduklarını söylemesi dikkat çekicidir. Şükrü Bey, bu olumsuz davranışların mültecilerin dayanılmayacak derecede sefaletle düşmelerine yol açtığını söylemiş, memurların değiştirilmesi ve mültecilerin sıkıntılarının hafifletilmesi yönünde bazı tedbirler alınması için Siverek mutasarrıflığıyla Diyarbakır vilayetine bir talimatnamenin gönderildiği bilgisini vermiştir (BOA. DH.KMS. 41/18).

Göç meselesinde karşılaşılan bir diğer sıkıntı Talat Paşa'nın 1 Kasım 1916'da Diyarbakır vilayetine gönderdiği telgrafında görülmektedir. Telgrafta, Mardin sancağıyla Karacadağ'a gelen Kürt mültecilerinin önemli bir kısmının dahile sevk edilecekleri iştirakle Viranşehir'deki Milli, Beşiri'deki Receban ve Ramman aşiretleri arasına karıştıkları söylenmiş, ayrıca Viranşehir, Beşiri ve Savur taraflarına savaştıkları haberinin alındığı bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 69/156).

Sevk ve iskân sırasında iaşe için ciddi çaba sarf edilmesine ve bu hususta mutasarrıflıklarla vilayetlere mükerrer tebligatta bulunulmasına rağmen mülteci ve muhacirlerin ihtiyaçları tam manasıyla giderilemiyordu (BOA. DH.ŞFR. 66/154, 66/199). Ayrıca 10 Ağustos 1916 tarihinde AMMU tarafından Ankara, Sivas, Konya ve Diyarbakır vilayetleriyle İçel, Teke, Karahisar-ı Sahib, Kayseri ve Niğde sancaklarına çekilen şifreli telgrafta Bitlis ve Muş'un geri alındığı haberini alan Kürtlerin memleketlerine dönmeye başladıkları bilgisi verilmekteydi. Ancak müdüriyet, mülteciler hakkındaki talimatnamede yazıldığı üzere bunların hiçbir

şekilde dönüşlerine izin verilmemesi ve iskân mıntıklarına sevk edilmeleri gerektiği söylenmeye devam edilmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 66/206, Dündar, 2002, s. 148).

19 Ağustos 1916 tarihinde Ankara, Sivas, Trabzon, Konya, Elaziz, Diyarbakir, Musul, Kastamonu, Adana, Halep ve Van vilayetleriyle Niğde, Canik, Kayseri Karahisar-ı Sahib, İçel, Teke ve Urfa mutasarrıflarına gönderilen bir başka şifreli telgrafta ise mültecilerin kafielerle toplu olarak iskân mahallerine sevk edilmeyip ayrı olarak güzergahlarına denk düşen köy ve kasabalarda eğlenmekte (oyalanmakta) oldukları ve pek yavaş bir şekilde iskân mahallerine gittikleri söylenmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 67/51). Bunlara ek olarak iskân mıntığı olmadığı halde başka yerlere de mülteci gönderilmesi işleri karıştırıyordu. Örneğin talimata aykırı olarak Halep'e mülteci gönderildiği haberi alınca, Talat Paşa tarafından 3 Ağustos 1916'da Halep'e gönderilen şifrede mültecileri gönderen idarî birimin bildirilmesi ve bunlardan Türklerin Anteb'e, Kürtlerin ise İçel'e sevk edilmesi gerektiği söylenmiştir (BOA. DH.ŞFR. 66/127).

İskân edilmesi gereken çok sayıda mülteci mevcut olduğu için sevkîyat işlemlerinin kıştan önce bitirilmesine gayret gösterilmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 534/30). Kışın yaklaşmaya başladığı Ekim ayı itibarıyla da şark vilayetlerinden Urfa sancağına yönelik muhacir sevkîyatında karar kılınmaya başlandı. Ancak Talat Paşa'nın 24 Eylül 1916 tarihinde Dördüncü Ordu Kumandanlığına gönderdiği şifresinde Diyarbakir ve civarındaki mültecilerin sevk edilmeleri hususunun Başkumandan Vekili ile kararlaştırıldığı ve sevk edilecek yerler hakkında Dördüncü Ordu Kumandanıyla müzakere edileceği vilayetlere tebliğ edilmiştir. Ayrıca mültecilerin Dördüncü Ordu Kumandanı tarafından belirtilecek yerlere sevk edilmesi tabii ise de bunların Kürt mıntıklarının ortasında bulunup Kürt köylerini ihtiva eden Urfa'ya sevklerinin izlenilen politikaya uygun olmayacağı hatırlatılmıştır. Ancak Dördüncü Ordu Kumandanının, Kürtlerin Anadolu içlerine sevkleri yerine, dağıtılmayarak Urfa'da kalmaları yönündeki görüşü mümkün görülüyorsa gereğinin yapılması ve sonrasında malumat verilmesi istenmiştir (BOA. DH.ŞFR. 68/213). Akabinde 3 Ekim 1916'da Dördüncü Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa, Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifreli telgrafında kışın mülteci ve muhacirlerin sancak dahilinde iskân edilmelerini teklif etmiştir. Zira Ermeni sevkîyatı sırasında çok sayıda zayıat yaşanmış, çeşitli hastalıklar ortaya çıkmıştı. Bu yüzden geçici olarak Urfa'ya sevk edilmeleri, sonrasında da gelecek ilkbaharda Anadolu içlerine nakledilebilecekleri bildirilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 534/101). Neticede bu yönde bir karar alındı ve Enver Paşa'nın da oluruyla Diyarbakir, Halep, Zor ve Resulayn gibi yerlerdeki Kürt mülteci kafielerinin geçici olarak Urfa'ya sevk edilmeleri kararlaştırıldı (BOA. DH.ŞFR. 534/118, 69/7, 69/18, 69/22, 69/224; Dündar, 2002, s. 149; Üngör, 2015, s. 289). Bunun üzerine Urfa'ya çok sayıda Kürt mülteci geldi. Öyle ki Urfa Mutasarrıfı Ali Haydar'ın 28 Kasım 1916'da nezarete çektiği şifreli telgrafında o tarihe kadar sadece Harran'a 927 hanede 13.422 mülteci yerleştirildiği, bundan sonra geleceklerin de Suruç ve Birecik kazalarına nakledilip orada iskân edileceği söylenmekteydi (BOA. DH.ŞFR. 538/68). Ancak mülteciler

sonraki süreçte Harran ve Suruç'ta birleştirilmiş ve Mutasarrıf'ın 27 Aralık 1916'da çektiği bir başka telgrafında birkaç günden beri Birecik'e sevkiyat yapıldığı; Harran'da 13 bin, Suruç'ta ise 10 bin mültecinin iskân edildiği bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 541/72).

1917-1918 Yıllarında Yaşanan Gelişmeler

1915 yılında başlayan sevk ve tehcir politikası 1917'de de devam etmiştir (Muhammed Emin Zeki Beg, 2012, s. 242; Lazarev vd., 2010, s. 188). Nitekim Mart 1917'de Diyarbakir vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen muhtelif şifreli telgraflara göre: “28 hanede 187 nüfus Kürd mültecinin Niğde'ye” (BOA. DH.ŞFR. 518/110), “65 hanede 620 nüfus Kürd mültecinin Konya'ya, 91 hanede 392 Türk mültecinin Maraş'a” (BOA. DH.ŞFR. 519/34), “14 hanede 45 nüfus Türk mültecinin Maraş, 56 hanede 350 Kürt mültecinin Konya'ya” (BOA. DH.ŞFR. 519/45), “130 nüfus Kürt mültecinin Palu kazasından Malatya'ya” (BOA. DH.ŞFR. 519/76), “62 hanede 315 nüfus Kürt mültecinin Konya'ya” (BOA. DH.ŞFR. 519/84), “24 hanede 98 nüfus Kürt mültecinin Kayseri'ye” (BOA. DH.ŞFR. 519/98), “17 hanede 95 nüfus Türk mültecinin merkez vilayetten Maraş'a, Ergani'den 242 Kürt mültecinin Malatya'ya” (BOA. DH.ŞFR. 519/100) sevk olunduğu görülmektedir.

Ancak muhacir ve mültecilerin sorunları 1917 yılında da devam etmiştir (BOA. DH.ŞFR. 77/45, 77/77, 79/206). Hatta 10 Nisan 1917 tarihinde Van vilayetinden çekilen şifreli telgrafta Van muhacirlerinin bütün güzergahta perişan bir vaziyette oldukları söylenmiş, yollarda açlıktan vefat edenlerin cenazelerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Bu ve diğer sorunlardan ötürü de Siirt ile Müküs'te bulunanların eski topraklarına dönmek istedikleri bilgisi verilmiştir (BOA. DH.İUM. 20/12). Keza 25 Aralık 1917'de Talat Paşa'nın Diyarbakir vilayetine çektiği şifreli telgrafında 9 Aralık'ta Diyarbakir'den açık otomobillerle sevk edilen bir mülteci kafilesinden 14 kişinin vefat ettiği, kalanların ise aç ve çıplak bir halde geldikleri bilgisi verilmiştir. Sonrasında kış nedeniyle istasyonlara ve sevk merkezlerinde toplanan kişilerin gönderilmesiyle iktifa edilmesi gerektiği 25 Kasım 1917 tarihli telgrafla bildirilmesine rağmen bu sevklerin devamının nüfus kaybına sebebiyet verdiği söylenmiştir. Dolayısıyla sevkiyatın hemen durdurulması, mevcut mültecilerin civar köy ve kasabalara iskân edilmesi ve iâşenin sağlanması emredilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 82/180).

1918 yılının başlarında ise artık merkezî Anadolu'ya Kürt muhacir ve mülteci sevk edilmesi imkânsız hale gelmiş, merkeze pek çok idari birim tarafından iskâna imkân olmadığına dair telgraflar çekilmeye başlanmıştır (BOA. DH.ŞFR. 576/3, 83/108). Hal böyle olunca 10 Ocak 1918 tarihinde AMMU tarafından Diyarbakir, Halep, Adana ve Konya vilayetleriyle Urfa ve Karahisar mutasarrıflıklarına çekilen telgrafta Anadolu'ya mülteci sevkiyatı yapılmasının uygun olmaması nedeniyle mülteci sevkinin ertelenmesi istenmiştir (BOA. DH.ŞFR. 83/81; Dündar, 2002, s. 153). Hatta bu emre rağmen Koçhisar gibi bazı yerlere

muhacir gelmeye devam edince, müsamaha ve müsaade gösterenler hakkında hızlı bir tahkikat yapılması ve sevkiyatın durdurulması gerektiği bildirilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 83/182).

Öte yandan 1918 ilkbaharından itibaren -aşiret reisleri hariç olmak üzere- hükümete ihtiyacı kalmayan bazı muhacirlerin memleketlerine dönüş taleplerine izin verildiği görülmektedir (BOA. DH.ŞFR. 88/112, 588/126). Tasvir-i Efkar gazetesinin 11 Mayıs 1919 tarihinde yayımlanan sayısına göre Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve Erzincan mültecilerinden 902.865 kişiden 300 bin kadarı memleketine dönmüştür (Bozkurt, 2023, s. 724). Bunda ciddi nüfus kayıplarının yaşandığı yerlerin doldurulmaya çalışılmasının da etkisi söz konusudur. Nitekim Van'a dönmeye başlayan mültecilerin içinde çok sayıda kimsesiz yetim çocuğu bulunuyordu. Ayrıca hem göç edenlerin hem de şehirde kalanların büyük kısmı telef olmuş vaziyetteydi. Van Valisi Haydar Bey, 13 Mayıs 1918'de Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifreli telgrafında bu duruma değinmiş, vilayetin mevcut nüfusunun eski nüfusun ancak 15'te birini teşkil ettiğini söylemiştir (BOA. DH.ŞFR. 582/56, 584/46).

Bütün bu ifadelerden hareketle mülteciler Kürt ve Türk olarak ayrılmışlar, sonrasında mecburi olarak merkezi yönetimin tayin ettiği şekilde iskân edilmişlerdir. Örneğin merkezin belirlediği karar çerçevesinde Diyarbakir'de toplanan mültecilerden Türkler Diyarbakir'de kalıp daha çok Ermenilerin bıraktıkları arazilere yerleştirilirken, Kürtlerin önemli bir kısmı başka yerlere sevk edilmiştir (Dündar, 2008, s. 415). Ancak mülteci ve muhacirlerin, sevk edildikleri yerlere her zaman gitmedikleri görülmektedir. Örneğin Teke mutasarrıflığından gönderilen 6 Eylül 1917 ve 22 Ocak 1918 tarihli telgraflara göre seferberlikten sonra buraya gelmiş muhacir ve mülteci bulunmamaktaydı. Oysa Diyarbakir'den buraya belli dönemlerde mülteci sevk edildiği görülmektedir (BOA. DH.ŞFR. 564/109, 576/60).¹⁰ Muhtemelen buraya sevk edilen mülteci kabileleri yolda dağılmışlardı ya da güzergâh üzerinde başka yerlere yerleşmişlerdi.

Neticede Birinci Dünya Savaşı nedeniyle çok sayıda Kürt ahalisi ekseriyetle Türk olan Anadolu'nun iç ve batı taraflarına göç ettirilmiştir. Yine göç sırasında çok sayıda insan açlıktan ve çeşitli salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir (Muhammed Emin Zeki Beg, 2012, s. 242; Lazarev vd., 2010, s. 188). Ne var ki 1916 ile 1918 arasında yaşanan iskân politikası, İTC ileri gelenlerinin ülkeyi terk etmesiyle son bulmuş ve iskân ettirilen aşiret mensuplarının bir kısmı memleketlerine dönmüştür (Çiftçi, 2022, s. 268). Ancak ilgili makamlara ait defterlere kayıt yapılmadığı için mültecilerle muhacirlerin toplam sayılarına dair bir veri vermek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen Şükrü Bey'den sonra AMMU müdürü olan Hamdi Bey'in (Arpağ) Meclis-i Ayan'ın 24 Mart 1918 tarihindeki

¹⁰ Teke Mutasarrıflığından 15 Eylül 1916'da gönderilen telgrafa göre bu tarihe kadar hiçbir mültecinin gelmediği bilgisi verilmiştir (BOA. DH.ŞFR. 532/35).

oturumunda 825.991 mülteci olduğunu söylemesi; Tasvir-i Efkar'ın 4 Ocak 1919 tarihinde çıkan sayısında 704.905, AMMU'nun 24 Mayıs 1920 tarihli bir raporunda ise 868.962 mülteci bulunduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir (Bozkurt, 2023, s. 724).¹¹

SONUÇ

Göç, birtakım sıkıntıları beraberinde getirirse de muhacir ve mültecilerin iskânlarının belirlendiği yerler ve göç eden topluluklar özelinde çeşitli stratejik hamlelere zemin oluşturabilmektedir. Nitekim Abdülhamid döneminde özellikle doğu vilayetlerinde Müslüman nüfusun sayısını artırmak ve devlet nezdinde daha güvenli bir coğrafya oluşturmak adına 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan itibaren ülkeye gelen yoğun Müslüman muhacir akınına olumsuz bakılmamıştır. Zira ekseriyetle Kafkasya'dan gelen bu muhacirlerin Ermenilerin bıraktıkları topraklara iskân edilmeleriyle burada daha güvenli bir bölge oluşturulmak istenmekteydi.

Müslüman nüfusun sayısını artırma yönündeki politikaya sonraki yıllarda da devam edilmiş, özellikle 20 Ekim 1895 tarihli ıslahat projesinin ilanına giden süreç bu hususta etkili olmuştur. Çünkü söz konusu projede, hatta öncesinde Avrupalı devletlerin hazırladıkları birtakım raporlarda nüfus oranına göre ıslahat yapılması yönünde ibareler yer aldığı için Müslüman nüfusun fazla olması devlet nezdinde büyük bir önem arz etmiştir.

Abdülhamid döneminin Kürt nüfus politikasına bakıldığında, sadece göçebe-yarı göçebe veya asayiş bozan bazı aşiretlerin başka yerlere iskân edilmeleri temelinde bir anlayışın bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk nüfusunun artırılmasından ziyade, huzursuzluk yaratan aşiretlerin etkisinin kırılması ve Müslüman sayısının fazlalaştırılması yönünde bir çaba sarf edilmiştir.

Doğu vilayetlerinde Müslüman nüfusun fazlalaştırılması yönündeki politikaya Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra da devam edilmiştir. Fakat bu politika bürokraside Türkçülük düşüncesinin hâkim olmaya başlaması ve doğu vilayetlerinde asayişin temini için uzun zamandır yerleşik hayata geçirilmeye çalışılan Kürtlerden bir kısmının farklı yerlere iskân edilmesi yönündeki düşüncenin hâkim olmasıyla eksenini değiştirmeye başlamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'nun bir kısmının Ruslar tarafından işgal edilmesi ve Van'da Ermeni hadiselerinin baş göstermesi nedeniyle çok sayıda Kürt'ün savaş mıntıkasından kaçmak zorunda kalması bu eksenin değişmesinde tetikleyici bir rol oynamıştır. Nitekim Dahiliye Nezareti bünyesinde teşkil edilen İAMM/AMMU tarafından hem bu kalabalıklar hem de bölgedeki diğer göçebe/yarı göçebe Kürtler,

---

¹¹ Mesela 30 Nisan 1919 tarihli Serbesti gazetesinde Burdur'a 2.675, Isparta'ya ise 2.070 Kürt muhacirin geldiği bilgisinin yer alması dikkat çekicidir. Serbesti, 30 Nisan 1919, s. 1; Bozkurt, 2023, s. 724.

Türklerle meskûn yerlere (batıya, İç Anadolu'ya) iskân edilip yerleşik hayata geçirilmek istenmiştir.

Bu ifadelerle Kürtlerin batıya, özellikle de İç Anadolu'ya sevk edilmesi yönündeki politikanın temel amacı Abdülhamid döneminden, hatta daha öncesinden miras kalan bir yaklaşımın ürünüydü. Zira aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesiyle asayişin sağlanacağı ve bu sayede Kürtlerin vergi, askerlik gibi mükellefiyetlerinin temin edileceği yönündeki düşünce II. Meşrutiyet dönemine münhasır değildi. Öyle ki ilgili dönemde genişletilerek uygulanan sevk ve iskân politikasıyla da esas olarak aşiret fertlerinin/reislerinin bölgeden uzak yerlere dağıtılıp yerleşik hayata geçirilmesi amaçlanmaktaydı. Zira -tıpkı Abdülhamid döneminde olduğu gibi- doğu vilayetlerinde asayiş, ekonomi ve eğitim gibi önemli başlıklarda ilerleme sağlanmasının aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesine bağlı olduğu düşünülüyordu.

Ancak II. Meşrutiyet/İTC döneminde bütün bu uygulamalara ek olarak, göçebe/yarı göçebe Kürtlerin kimliklerini korumaları durumunda yaşam tarzlarını değiştirmeyecekleri öngörülmüş ve bu yaklaşımın sonucunda muhtelif yerlere iskân edilen toplulukların (aşiret ferdi, reis, ağa, şeyh vb.) Türkleşmesi temelinde bir program takip edilmiştir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS): 41/18.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb): 29/6.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH.HMŞ): 12/56.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM): 20/12.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 1573/73, 1109/45.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirât Kalemi (DH.SN.THR): 82/55.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR): 254/40, 172/31, 172/57, 57/180, 57/261, 65/36, 65/37, 68/155, 530/33, 56/379, 510/54, 60/140, 507/102, 507/104, 508/15, 508/95, 507/107, 508/6, 61/121, 507/93, 507/26, 508/112, 509/84, 511/126, 64/42, 64/93, 63/222, 63/224, 63/273, 79/1, 564/52, 63/172, 63/189, 63/188, 63/187, 520/7, 63/190, 64/80, 508/100, 512/117, 505/101, 69/219, 477/108, 534/69, 667/62, 520/22, 520/26, 520/40, 520/56, 520/63, 520/99, 521/50, 521/64, 521/76, 521/96, 667/71, 522/40, 522/74, 522/101, 522/103, 523/119, 527/53, 528/105, 529/48, 530/4, 530/32, 530/40, 530/88 , 531/9, 533/103, 533/105, 534/63, 534/93, 535/16, 535/21,

535/81, 535/89, 535/92, 536/13, 536/54, 536/96, 536/104, 536/111, 537/20, 537/44, 537/72, 537/102, 538/42, 538/62, 538/78, 538/99, 539/48, 539/58, 539/91, 539/97, 540/6, 540/18, 540/71, 540/85, 540/86, 540/116, 541/51, 518/48, 529/101, 530/91, 533/73, 667/87, 537/10, 523/38, 524/62, 69/141, 536/79, 537/31, 70/198, 527/1, 526/25, 534/11, 69/162, 538/25, 60/136, 54/189, 54/203, 69/156, 66/154, 66/199, 66/206, 67/51, 66/127, 534/30, 68/213, 534/101, 534/118, 538/68, 541/72, 518/110, 519/34, 519/45, 519/76, 519/84, 519/98, 519/100, 77/45, 77/77, 79/206, 82/180, 576/3, 83/108, 83/81, 83/182, 88/112, 588/126, 582/56, 584/46, 564/109, 576/60, 532/35.

İrade Hususi (İ.HUS): 85/117.

İrade Meclis-i Umumi (İ.MLU): 12/41.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML.EEM): 1200/20.

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM): 609/29, 679/21.

Taşra Evrakı Halep Vilayeti (TŞR.HL): 3/140.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 132/13.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): 175/30, 111/18.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM): 33/89, 18/93.

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS): 314/14.

Döneme Ait Kaynaklar

American Consulate, Harput, Turkey, October 13, 1904. August 25, 1904 - October 22, 1904. No. 136. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Despatches From U.S. Consuls in Harput, Turkey, 1895-1906. *National Archives (United States)*. Archives Unbound, Gale.

Armenia and Kurdistan (1920). London: H.M Stationery Office.

Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia-travels and sudy*. Vol II. Longmans, Green, and Co. London: 39 Paternoster Row, New York and Bombay.

Menatik-ı Harbiyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname (1332). Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye.

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, H. 1310

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, H. 1316.

Serbesti (30 Nisan 1919). *Kürd muhâcirini hakkında bir vesîka-ı kat'iyeye-i ihsâiyye*. 481, İstanbul.

The Missionary Herald (1902). *The Armenians in America*. XCVIII (XI), November.

Kitaplar, Makaleler, Tezler

Ahmed, K. M. (1992). *Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürdistan*. M. Düzgün (Çev). Ankara: Berhem Yayınevi.

Akpınar, O. C. (2023). *II. Abdülhamit döneminde Vilâyet-i Sitte'de devlet-toplum ilişkileri: yönetsel Sorunlar, Hamidiye Alayları ve isyanlar (1876-1908)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Arvas, T. Z. (2015). Osmanlı belgelerinde Nasturi-Kürt aşiret anlaşmazlıkları (1856-1914). *Karefad*, 5 (3), 65-86.

Asan, H. (2016). *Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve çevresine göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Bingül, Ş. (2018). *XIX. yüzyılın ikinci yarısında Van*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bozkurt, S. (2013). *Bir toplumsal mühendislik kurumu olarak 'Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyyesi'*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bozkurt, S. (2022). Son dönem Osmanlısında aşiretlerle ilgili yapılan kanuni düzenlemelere dair bir bilanço denemesi. T. Şur & Y. Çakmak (Der.), *Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri* içinde (s. 51-74). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkurt, S. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen bir mesele: Kürt mültecileri. A. Işık vd. (Der.), *Kürtler ve Cumhuriyet* içinde (s. 719-726). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bozkurt, U. (2021). *II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) göç hareketlerinin iktisadî hayata yansımaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Chochiev, G. & Koç, B. (2006). Migrants from the North Caucasus in Eastern Anatolia: some notes on their settlement and adaptation (second half of the 19th century-beginning of the 20th century). *Journal of Asian History*, 40 (1), 80-103.

Çelik, G. (1999). Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası". *Divan*, I, 49-110.

Çiftçi, E. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hayalî bir cemaat olarak Heyderan aşireti ve değişimi. T. Şur & Y. Çakmak (Der.), *Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri* içinde (s. 257-272). İstanbul: İletişim Yayınları

Deringil, S. (2017). *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ihtida ve irtidad*. A. Anadol, T. U. Belge (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Duguid, S. R. (1970). *Centralization and localism: aspects of Ottoman policy in Eastern Anatolia 1878-1908*. (Unpublished MA Dissertation). Simon Fraser University, Vancouver, Canada.

Dündar, F. (2013). *Kahir ekseriyet: Ermeni nüfus meselesi (1878-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye'nin şifresi İttihat ve Terakki'nin etnisite mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: TTK Yayınları.

Erkan, S. (1993). *Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu göçleri (1878-1908)*. (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Georgeon, F. (2018). *Sultan Abdülhamid*. A. Berktaş (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Günay, N. (2021). *Aşiretler, muhacirler, mübadiller ve mültecilerin iskânı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Hakan, S. (2019). *Türkiye kurulurken Kürtler (1916-1920)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İpek, N. (1991). Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 101-138.

İpek, N. (1995). Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni göçü, *OTAM*, 6(6), 257-280.

İpek, N. (2022). *Memalik-i Şahanede Muhaceret*. Ankara: TTK Yayınları.

Karaca, A. (1993). *Anadolu ıslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Karaman, F. (2020). *Mehmed Memduh Pasha: an imperial biography from Tanzimat to Republic*. (Unpublished Phd Dissertation). Humanities and Social Sciences of İstanbul Şehir University, İstanbul.

Kaya, E. (2007). *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de vilâyât-ı şarkıyye ve Aydın vilayeti mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Lazarev, M.S., Mihoyan, Ş.X., Vasilyeva, A.I., Gasratyan, M.A. & Jigalina, O.I. (2010). *Kürdistan tarihi*. Lazarev, M.S. & Mihoyan, Ş.X. (Der.). İ. Kale (Çev.). İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Muhammed Emin Zeki Beg (2012). *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. M. A. Avni, V. İnce, M. Dağ, R. Adak & Ş.Aslan (Çev.). İstanbul: Nubihar Yayınları.

Öğün, T. (2004). *Unutulmuş bir göç trajedisi vilâyât-ı şarkıyye mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık.

Özdemir, H. (2019). Osmanlı Ermenilerinin göçünün fotoğrafını çekmek: terk-i tâbiyet ve pasaport politikaları. *Toplumsal Tarih*. Nisan, 304, 82-90.

Özkan, K. (2020). *İmparatorluktan ulus-devlete geçişte göçlerin rolü (1918-1923)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Özkan, S. H. (2019). Bitlis’ten Amerika’ya Ermeni Göçü ve Amerika’da Ermeni Diasporasının Faaliyetleri (1878-1915). M. İnbaşı, M. Demirtaş (Haz.), *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I. Cilt)* içinde (s. 527-536). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.

Polatel, M. (2017). *Armenians and the land question in the Ottoman Empire, 1870-1914*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Institute for Modern Turkish History of Boğaziçi University, İstanbul.

Sasuni, G. (1992). *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*. B. Zartaryan, M. Yetkin (Çev.). İstanbul: Med Yayınları.

Temel, C. (2023). *I. Dünya Savaşı yıllarında 1916 Kürt tehciri ve İttihat-Terakki’nin, iskân ve nüfus politikaları (1913-1918)*. İstanbul: İsmail Beşikci Vakfı Yayınları.

Termen, R. İ. (2013). 1907 yılında Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerine yapılan araştırma gezisinin raporu. Tiflis, Genel Kurmay Başkanlığı Kafkasya Askerî Bölgesi Tiflis Matbaası, 49-88. M. Bashanov (Der.), *Türkiye’de Ermeni meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*. İ. Kemaloğlu (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Üngör, U. Ü. (2015). Felaketlerle dolu on yıl: (1915-1925) Ermeniler ve Kürtler. J. Jongerden, J. Verheij (Haz.), *Osmanlı Döneminde Diyarbekir’de Toplumsal İlişkiler (1870-1915)* içinde (s. 269-298). A. Gür (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yüksel, H. (2007). *Ulus inşasında zorunlu göç unsuru: tek parti dönemi (1923-1945) iskan kanunları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yayın Geliş Tarihi: 27.02.2024
Yayına Kabul Tarihi: 22.08.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1443858>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1269-1287
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANISI OLAN ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK VE PSİKOLOJİK SIKINTI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Elçin YORULMAZ*

Gülay DİRİK**

Muazzez YILDIRIM***

Öz¹

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) yaygınlığı yıllar içerisinde artarak hem tanı alan bireyi hem de ailesini etkileyen bir rahatsızlıktır. Ebeveynlerin süreçte stres yaşadıkları, depresyon ve anksiyete rapor ettikleri görülmektedir. Bu çalışmada OSB tanılı çocuğu olan annelerin psikolojik sıkıntı düzeyleri, bu sıkıntılar ile algılanan sosyal desteğin (ASD) ilişkisi ve stresin depresyon üzerindeki etkilerinde ASD'nin koruyucu rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmaya çocuğu OSB tanısı almış 156 anne katılmıştır. Katılımcılara Demografik Bilgi Formu, Depresyon Anksiyete Stres 21 Ölçeği (DASS-21) ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS) uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda, stres, depresyon ve anksiyetenin pozitif ilişkileri olduğu bulunurken, ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin de bu belirtilerle ilişkileri incelenmiştir. Yalnızca özel birinden ASD depresyon ile negatif ilişkili olarak bulunmuştur.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yorulmaz, E., Dirik, G. & Yıldırım, M. (2024). Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı olan çocukların annelerinin algıladıkları sosyal destek ve psikolojik sıkıntı düzeylerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1269-1287.

*Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, e-mail, ORCID: 0000-0001-8353-0952, elcin.ayranci@deu.edu.tr

**Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, ORCID: 0000-0002-5748-9180, e-mail: gulay.dirik@deu.edu.tr

***Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2614-7727, e-mail: muazzez.yildirim@gmail.com

¹Bu çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan ilgili izinler alınmıştır (12.04.2019 tarihli, 33. Toplantı, 9. Karar).

Bu çalışma, Üçüncü yazarın İkinci yazarın danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir (This study was produced from the master's thesis conducted by the Third author under the supervision of the Second author).

Ayrıca, stres ve depresyon ilişkisinde ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin düzenleyici rolüne ilişkin hipotezler desteklenmemiştir. Sonuç olarak, ASD'nin stresin depresyon üzerindeki etkilerinde koruyucu rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazın bağlamında da çelişkili bulguların olduğu görülürken, OSB tanılı çocuğu olan anneler açısından sosyal desteğe dair algılarının, beklentilerinin değerlendirilmesinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, çalışmanın kısıtlılıkları ve gelecek çalışmalar için öneriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: OSB Tanılı Çocuğu Olan Anneler, Depresyon, Anksiyete, Stres, Algılanan Sosyal Destek.

EXAMINATION OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND PSYCHOLOGICAL DISTRESS LEVELS OF MOTHERS OF CHILDREN DIAGNOSED WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Abstract

Autism Spectrum Disorder (ASD) is a disorder whose prevalence has increased over the years and affects both the diagnosed individual and his/her family. It is observed that parents experience stress in the process and report depression and anxiety. This study aims to investigate the relationships between these symptoms and perceived social support (PSS) and the protective role of PSS in the effects of stress on depression. To achieve this aim, 156 mothers whose children were diagnosed with ASD participated in the study. Demographic Information Form, Depression Anxiety Stress 21 Scale (DASS-21) and Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS) were applied to the participants. As a result of the study, it was found that stress, depression and anxiety had positive relationships with each other, while the relationships of PSS and PSS from different sources with these symptoms were also examined. As a consequence, only PSS from a significant other was found to have a negative relationship with depression. Additionally, the moderating role of PSS and PSS from different sources in the relationship between stress and depression was not found. As a result, it was concluded that PSS does not have a protective role in the effects of stress on depression. While there are conflicting findings in the literature, it is thought that it would be beneficial to evaluate the perceptions and expectations of mothers with children diagnosed with ASD regarding social support. Finally, the limitations of the present study and suggestions for future research were mentioned.

Keywords: Mothers of Children Diagnosed with ASD, Depression, Anxiety, Stress, Perceived Social Support.

GİRİŞ

“Otizm Spektrum Bozukluğu” günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde ruhsal bozuklukların tanılanmasında ve sınıflandırılmasında yaygın olarak kullanılan Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association) tarafından hazırlanan DSM-5'te (The Diagnostic and Statistical Manual of Mental

Disorders/Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı) çocukluk çağı nörogelişimsel bozuklukları içinde yer alan klinik tanı grubudur (APA, 2013). “Otizm Spektrum Bozukluğu” diğer dört bozukluğun (Otizm, Asperger Bozukluğu, Başka Türü Adlandırılmayan Yaygın Gelişimsel Bozukluk ve Çocukluk Çağı Dezintegratif Bozukluğu) hafiften şiddetliye doğru çeşitli belirtileri olan bir genel tanım olarak kullanılmaya başlanmıştır (APA, 2013). Otizm Spektrum Bozukluğu’nun (OSB) yaygınlığı yıllar içerisinde artarken (Maenner vd., 2023), Sağlık Bakanlığı’nın 2019 yılı verilerine göre Türkiye’de 38.661 OSB tanısı olan bireyin olduğu belirtilmektedir (Tohum Otizm Vakfı, 2020).

OSB, erken çocukluk döneminde başlayıp sosyal iletişimde belirgin zorlukların, tekrarlayıcı ilgi ve davranışların yaşamın birçok alanında işlevselliği bozmasına yol açan bir bozukluktur (APA, 2013). Bu alanlardaki zorluklar, tanı alan çocuğun bağımsızlığını kısıtlarken, sıklıkla ebeveynler tarafından karşılanan bakım ihtiyacını da doğurmaktadır. Bakım vermeye ek olarak, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler erken yaşta başlayan hayat boyu devam eden pek çok alanda problem yaşamaktadırlar. Tanı alma aşamasındaki belirsizlikler, çocuğun zorlu davranışlarıyla baş etme, uygun tedaviye erişim ve diğer insanların olumsuz yargıları ebeveynlerin yaşadığı sorun alanları olarak saptanmıştır (Ludlow vd., 2012; Whitman, 2004).

Yaşanan sorunlar göz önüne alındığında, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerin stres yaşamaları kaçınılmaz görünmektedir. Yapılan çalışmalar da otizm tanılı bir çocuğu yetiştirmenin stresli olduğunu (Kayfitz vd., 2010; Papadopoulos vd., 2023) hatta bu stres düzeyinin çocuğunda OSB tanısı olmayan ebeveynlerden daha fazla olduğunu göstermektedir (Likhitweerawong vd., 2022). Stres deneyiminin ebeveynler açısından incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Annelerin stres düzeyinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar olduğu gibi (Demsar & Bakracevic, 2023), babaların stres düzeylerinin daha fazla olduğunu bulan çalışmalar da mevcuttur (Rivard vd., 2014). Kısaca, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerden annenin mi yoksa babanın mı daha çok stres yaşadığı konusunda bir netlik olmamakla birlikte ebeveynlerin stres düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yaşanılan stresle de ilişkili olarak (Phetrasuwan & Shandor Miles, 2009), OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler pek çok psikolojik problem de yaşamaktadırlar. Bu psikolojik problemlerden biri de depresyondur (Tsioka vd., 2022). Yapılan bir çalışmada, otizm tanılı çocuğu olan anneler zihinsel engelli çocuğu olan annelere kıyasla daha yüksek düzey depresyon rapor etmişlerdir (Olsson & Hwang, 2001). Psikolojik problemlerden bir diğeri de anksiyetedir. OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerin anksiyete yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Almansour vd., 2013; Bitsika & Sharpley, 2004). Hatta, bu yaşanan stres ve gelecek hakkındaki kaygı seviyesinin Down Sendromlu veya normal gelişim gösteren çocuğu olan ebeveynlerden daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Dabrowska & Pisula, 2010; Ogston vd., 2011; Pisula, 2007). Benzer bir bulguya depresyon ve anksiyete

açısından da ulaşılmıştır. Çocuğu normal gelişim gösteren ebeveynlerle karşılaştırıldığında, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler daha yüksek düzey depresyon ve anksiyete bildirmişlerdir (Padden & James, 2017). Ayrıca, OSB tanılı çocukların annelerinin yaşadıkları depresyon ve anksiyetenin pozitif ilişkilerinin olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Öz vd., 2020).

Araştırmalar, stresli bir durumla karşılaşıldığında koruyucu faktörlerin olabileceğini göstermektedir. Bu faktörlerden biri de sosyal destektir. Stres tampon hipotezine göre sosyal destek, birey stresli bir durumla karşılaştığında tampon görevi görerek bireyin yaşayacağı etkileri azaltır veya ortadan kaldırır (Cohen & Wills, 1985). Sosyal destek, alınan ve algılanan olarak ikiye ayrılırken (Lakey & Cohen, 2000), araştırmalar algılanan sosyal desteğin (ASD) daha iyi bir yordayıcı olduğunu göstermektedir (Haber vd., 2007). Çocuklarına OSB tanısı konulan ebeveynlerle yapılan bir araştırmada ASD'nin stresle ilişkili olduğu ancak alınan sosyal desteğin stresle ilişkili olmadığı sonucuna varılmıştır (Robinson & Weiss, 2020). Bir başka çalışmada da stres ve algılanan sosyal desteğin ilişkili olduğu belirtilmektedir (Sit & Erkan, 2024). Ayrıca, ASD'nin strese karşı koruyucu etkisinin altı çizilmektedir (Drogomyretska vd., 2020). Başka bir çalışmada bu bulgunun aksine, ASD'nin stresle ilişkili olduğu ancak strese karşı koruyucu bir role sahip olmadığı sonucuna varılmıştır (Robinson & Weiss, 2020). Koruyucu rolüne ilişkin çelişkili bulgular olsa da birçok çalışmada sosyal desteğin çocuklarına OSB tanısı konulan bireylerde olumlu etkilerinin olduğu bildirilmektedir. Örneğin, OSB tanısı alan çocukların ebeveynlerinde düşük düzey ASD yüksek düzey depresyon, kaygı ve stres ile ilişkili bulunmuştur (Demsar & Bakracevic, 2023). OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerin depresyon ve anksiyete düzeyleri üzerinde yapılan bir başka çalışmada aile desteğinin önemli olduğu ifade edilirken (Bitsika & Sharpley, 2004), bir başka çalışmada da arkadaştan algılanan sosyal desteğin yüksek olduğu durumlarda OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerin daha az stres, anksiyete ve depresyon rapor ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Alibekova vd., 2022). Stres açısından da paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Aile desteğinin az olmasının ebeveyn stresini arttıran çevresel faktörlerden olduğu belirtilmektedir (Bromley vd., 2004; Derguy vd., 2016).

Bu araştırmanın amacı OSB tanılı çocuğu olan annelerde ASD'ye dair bilgiyi genişletmektir. ASD'nin psikolojik sıkıntı düzeyleri ile ilişkilerini ve ASD'nin koruyucu etkilerini ele almak amaçlanmıştır. Böylelikle, ASD'nin alanyazında çelişkili bulgulara ulaşılan rolüne dair bir sonuca ulaşmak planlanmıştır. Bu çalışmada, annelerin temel bakım veren olduğuna dair bulgulardan yola çıkarak (örn. Wayment & Brookshire, 2018), OSB tanısı olan ebeveynlerden ziyade anneler ile çalışılmıştır. Alanyazın ışığında, çalışmanın hipotezleri;

- (a) annelerin psikolojik sıkıntı (depresyon, anksiyete ve stres) düzeyleri yüksek olacaktır.
- (b) ASD ve psikolojik sıkıntılar (stres, depresyon, anksiyete) arasında negatif ilişki vardır.

(c) farklı kaynaklardan ASD ve psikolojik sıkıntılar (stres, depresyon, anksiyete) arasında negatif ilişki vardır.

(d) ASD'nin stres ve depresyon ilişkisinde düzenleyici rolü vardır.

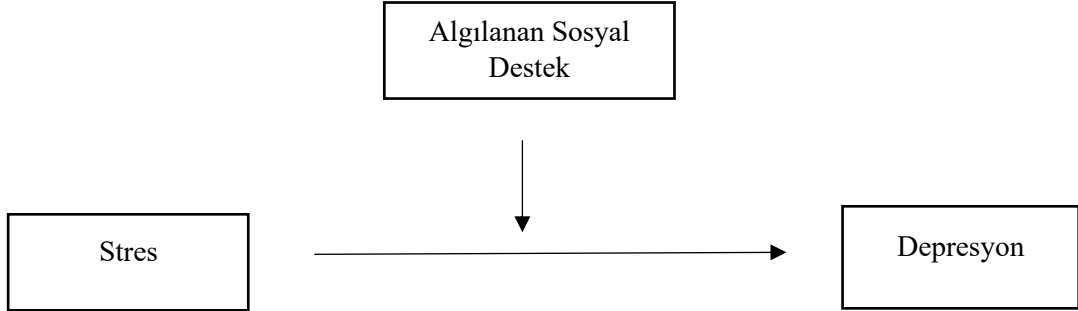
(e) farklı kaynaklardan ASD'nin stres ve depresyon ilişkisinde düzenleyici rolü vardır.

YÖNTEM

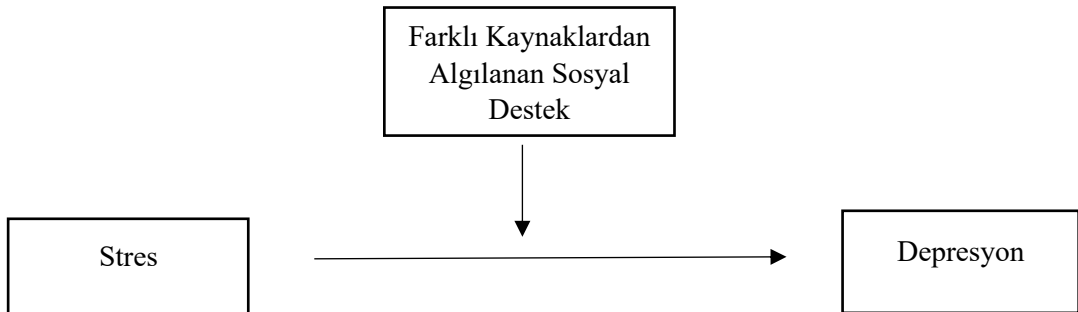
Araştırma Modeli

Araştırma modeli olarak nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İki ya da daha fazla değişken arasındaki değişim, değişkenlerin beraber değişip değişmediği ve değişimin nasıl olduğu ilişkisel tarama modeli ile belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2011). Bu çalışma kapsamında da psikolojik sıkıntılar ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiler ve psikolojik sıkıntı alt boyutlarının ilişkilerindeki değişimde algılanan sosyal desteğin rolü belirlenmeye çalışıldığı için ilişkisel tarama modeli seçilmiştir.

Şekil 1: Algılanan Sosyal Desteğin Düzenleyici Rolünde Önerilen Model

Şekil 2. Farklı Kaynaklardan Algılanan Sosyal Desteğin Düzenleyici Rolünde Önerilen Model

Katılımcılar

Çalışmaya yaşları 26 ile 57 arasında değişen çocuğu OSB tanısı almış 156 anne katılmıştır. Bu kapsamda İzmir’de yer alan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ile görüşmeler yapılmış ve gönüllü katılımı kabul eden altı farklı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden veriler toplanmıştır. Bir başka deyişle, katılımcılara elverişli örnekleme ile ulaşılmıştır. Katılımcılar çalışmaya çocuklarının eğitim aldıkları özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden katılmışlardır. Katılımcıların çalışmaya dahil edilmeleri için gönüllü katılımı kabul etmelerinin yanında çocuklarının özel eğitim almaları ve çocuklarının tanı almalarının üzerinden en az 6 ay geçmiş olması koşulları bulunmaktadır. Annelerinin büyük bir bölümü evli (%85.33) ve çalışmamaktadır (%74.4). Çocukların yaşları 3 ile 30 arasında değişmektedir ($Ort = 10.14$, $SS = 5.16$). Son olarak, katılımcı annelerin çocuklarının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilen özel eğitim raporlarının ortalama puanı 100 üzerinden 71,53’tür. Bu puan çocukların otizm spektrum belirtilerinin ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ayrıntılı olarak Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Değişkenler	F	%	Ort.	SS	Min- Max
Yaş			40.20	6.83	26-57
Medeni Durum					
Evli	133	85.33			
Bekar	23	14.66			
Eğitim					
İlkokul	17	10.9			
Ortaokul	34	21.8			
Lise	54	34.6			
Yüksekokul	12	7.7			
Üniversite	34	21.8			
Yüksek Lisans	4	2.6			
Doktora	1	0.6			
Çalışma Durumu					
Çalışan	40	25.6			
Çalışmayan	116	74.4			
Algılanan Gelir Düzeyi					
Çok Kötü	1	0.6			
Kötü	22	14.1			
Orta	60	38.5			
İyi	72	46.2			
Çok İyi	1	0.6			

Çocuk Sayısı		1.76	0.64	1-3
Otizm Tanısı Olan Çocuğun Cinsiyeti				
Kız	37	23.7		
Erkek	119	76.3		
Otizm Tanısı Olan Çocuğun Yaşı		10.14	5.16	3-30
Otizm Tanısı Alma Yaşı (Ay Olarak)		34.71	11.82	12-96
Özel Eğitime Başlama Yaşı (Ay Olarak)		36.92	13.01	17-96
Özel Eğitim Raporu		71.53	19.68	22-99
Algılanan Otizm Belirti Şiddeti				
Çok Az Şiddetli	19	12.2		
Az Şiddetli	47	30.1		
Orta Şiddetli	60	38.5		
Fazla Şiddetli	18	11.5		
Çok Fazla Şiddetli	12	7.7		

Veri Toplama Araçları

Demografik bilgi formu

13 madde olarak araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Annelere ilişkin yaş, medeni durum, eğitim ve çalışma durumu gibi soruları içerirken, çocuklara ve tanıya ilişkin yaş, tanıdan bu yana geçen süre ve özel eğitime başlangıç yaşı gibi sorular da bulunmaktadır. Ayrıca annelerin otizm belirtilerini dair algıladıkları şiddete ilişkin bir soru da mevcuttur.

Depresyon anksiyete stres 21 ölçeği (DASS-21)

Depresyon Anksiyete Stres 21 Ölçeği'nin her biri 7 maddeden oluşan, depresyon, anksiyete ve stres olmak üzere üç alt ölçeği vardır ve 0 (hiçbir zaman) ile 3 (her zaman) arasında değişen 4 puanlık derecelendirmeye sahiptir (Lovibond ve Lovibond, 1995). Her alt ölçek kendi başına değerlendirilir ve yüksek puanlar daha fazla sıkıntıya işaret eder. Ölçeğin iç tutarlılığı depresyon için .94, kaygı için .87 ve stres için .91 olarak bulunmuştur (Antony vd., 1998). Ölçek, Beck Depresyon Envanteri ve Beck Anksiyete Envanteri ile tatmin edici yakınsak geçerliliği göstermiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Sarıçam (2018) tarafından yapılmış olup iç tutarlılığı depresyon, kaygı ve stres alt ölçekleri için sırasıyla .85, .80 ve .77 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise iç tutarlılık sırasıyla .70, .79 ve .73 olarak bulunmuştur.

Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği (MSPSS)

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS), bireylerin üç farklı kaynaktan algıladıkları sosyal desteği değerlendirmek için geliştirilmiştir. Bu üç farklı kaynak; aile, arkadaş ve özel bir insandır (Zimet vd., 1988). Ölçekten alınan

toplam puan ASD'nin düzeyini göstermektedir. Ölçek 12 maddeden oluşmakta olup, 7'li derecelendirme şeklinde puanlanmaktadır. Orijinal ölçeğin iç tutarlılığı .91 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe uyarlaması yapılmış (Eker & Arkar, 1995), ardından ölçeğin revize edilmiş hali yayımlanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayılarının toplam puan ve alt ölçekler için .80 ile .95 arasında değiştiği belirtilmektedir. Ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Eker vd., 2001). Bu çalışma kapsamında, iç tutarlılık katsayısı toplam ASD için .88, aileden ASD için .77, arkadaştan ASD için .72, ve özel bir insandan ASD için .74 olarak bulunmuştur.

Prosedür

Bu çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan ilgili izinler alınmıştır (12.04.2019 tarihli, 33. Toplantı, 9. Karar). Örneklem büyüklüğünü belirlemek için çalışmaya başlamadan önce güç analizi yapılmıştır (GPower 3.1.9.7). Bu analizde etki büyüklüğü olarak orta etki büyüklüğü olan 0,15 alınmıştır (Cohen, 1992). Analizde alfa değeri 0,05 ve güç değeri 0,95 olan çoklu doğrusal regresyon seçilmiştir. Güç analizi sonucunda katılımcı sayısının 119 olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ardından, verinin toplanacağı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ile iletişime geçilmiş ve gerekli izinler alınmıştır. Katılmayı kabul eden bireylere Bilgilendirilmiş Onam Formu sunulmuş, çalışmanın amacı aktarılmış ve katılımcıların onayları alınmıştır. Ardından, katılımcılar kağıt kalem testlerini tamamlamışlardır. Çalışmanın verileri Mayıs 2019 ile Ocak 2020 arasında toplanmıştır.

İstatistiksel Analizler

Veri analizi için SPSS 24.0 kullanılmıştır. Öncelikle veriler veri girişlerinin doğruluğu açısından incelenmiştir. Veri setinde kayıp verilere ve uç değerlere rastlanmamıştır. Sonrasında, normallik varsayımları ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık açılarından incelenmiştir. Varsayımlar kapsamında değerlendirildiğinde verilerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmış olup, parametrik analizler kullanılmıştır. Öncelikle, katılımcıların sosyodemografik özelliklerini ve çalışmanın değişkenlerini incelemek için betimleyici analizler yapılmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılıklarını incelemek için güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ardından, çalışmanın değişkenlerinin birbirleriyle ilişkilerini incelemek için Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Düzenleyici analiz için doğrusallık, eş değişkenlik, eş doğrusallık, artık değerlerin normalliği ve etkili gözlem varsayımları kontrol edilmiş ve varsayımların karşılandığına karar verilmiştir. Ardından, ASD ve farklı kaynaklardan ASD'nin stres ve depresyon ilişkisindeki düzenleyici rolünü incelemek için Süreç (Process) Makro eklentisinin Model 1 şablonundan yararlanılmıştır (Hayes, 2012).

BULGULAR

Çalışmanın değişkenlerine dair betimsel analizler yapılmıştır, bulgular Tablo 2’de gösterilmektedir. Çalışmanın değişkenleri incelendiğinde, katılımcıların stres ($Ort=5,09$, $SS=3,76$), depresyon ($Ort=4,03$, $SS=3,36$) ve anksiyete ($Ort=3,27$, $SS=3,71$) düzeylerine ulaşılmıştır. Bu bulgular değerlendirildiğinde, katılımcıların stres, depresyon ve anksiyete düzeylerinin “normal” olduğu saptanmıştır (Sarıçam, 2018). Çalışmanın değişkenlerin birbirleri ile ilişkileri Pearson Korelasyon analizleri ile incelenmiştir. Stresin, depresyon ($r=.71$, $p<.001$) ve anksiyete ($r=.68$, $p<.001$) ile pozitif ilişkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya göre, stresin depresyon ve anksiyete ile güçlü bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Aksakoğlu, 2001). Ancak, stresin ASD ($r=-.00$, $p>.05$), aileden ASD ($r=-.06$, $p>.05$), arkadaşan ASD ($r=-.06$, $p>.05$) ve özel birinden ASD ($r=-.03$, $p>.05$) ile ilişkilerinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, depresyonun anksiyete ile pozitif korelasyonun olduğu rapor edilmiştir ($r=.63$, $p<.001$). Depresyon ve anksiyete arasındaki korelasyonun güçlü olduğu anlaşılmaktadır (Aksakoğlu, 2001). Depresyonun ASD ($r=-.13$, $p>.05$), aileden ASD ($r=-.15$, $p>.05$) ve arkadaşan ASD ($r=-.15$, $p>.05$) ile ilişkilerinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılrken, özel birinden ASD ile negatif ve anlamlı ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r=-.19$, $p<.05$). Depresyon ve özel birinden ASD arasındaki bu ilişkinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır (Aksakoğlu, 2001). Ek olarak, anksiyetenin ASD ($r=.04$, $p>.05$), aileden ASD ($r=-.07$, $p>.05$), arkadaşan ASD ($r=-.02$, $p>.05$) ve özel birinden ASD ($r=-.08$, $p>.05$) ile ilişkilerinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Korelasyon sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Betimsel ve İlişkisel Bulgular

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	Ort.(SS)	Min. – Maks.
1. Stres	1							5,09 (3,76)	0 – 20
2. Depresyon	.71***	1						4,03 (3,36)	0 – 18
3. Anksiyete	.68***	.63***	1					3,27 (3,71)	0 - 17
4. Algılanan Sosyal Destek	-.00 ^{ns}	-.13 ^{ns}	.04 ^{ns}	1				55,73 (16,59)	16 - 142
5. Aileden Algılanan Sosyal Destek	-.06 ^{ns}	-.15 ^{ns}	-.07 ^{ns}	.83***	1			18,21 (5,85)	4 - 28
6. Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	-.06 ^{ns}	-.15 ^{ns}	-.02 ^{ns}	.86***	.72***	1		18,10 (5,84)	4 - 28
7. Özel Birinden Algılanan Sosyal Destek	-.03 ^{ns}	-.19*	-.08 ^{ns}	.77***	.54***	.68***	1	18,99 (5,60)	6 - 28

* $p<.05$, *** $p<.001$, ^{ns} $p>.05$

ASD’nin ve alt boyutlarının stres ve depresyon değişkenleri arasındaki düzenleyici rolü, düzenleyici regresyon analizi (Moderated Regression) yapılarak Süreç (PROCESS) makrosu ile incelenmiştir (Hayes, 2012). Süreç makrosundaki modellerden Model 1 (1 moderatör ve 1 bağımsız değişken) kullanılarak çalışmanın hipotezleri incelenmiştir. Depresyon düzeyinin bağımlı değişken olarak (Y), stresin

bağımsız değişken (X), ASD'nin ve alt boyutlarının ise düzenleyici değişken olduğu 4 düzenleyici regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, ASD'nin ($\beta = -.00$, $F(3,152) = 54.95$, $R^2 = .52$, $CI [-.01, .01]$), aileden ASD'nin ($\beta = -.00$, $F(3,152) = 54.05$, $R^2 = .52$, $CI [-.02, .01]$), arkadaştan ASD'nin ($\beta = -.01$, $F(3,152) = 55.20$, $R^2 = .52$, $CI [-.03, .00]$) ve anlamlı birinden ASD'nin ($\beta = -.01$, $F(3,152) = 59.00$, $R^2 = .54$, $CI [-.03, .01]$) stres ve depresyon ilişkisinde düzenleyici rolünün olmadığını göstermektedir. Düzenleyici analize dair bulgular Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Algılanan Sosyal Desteğin ve Boyutlarının Moderatör Değerinde Stresin Depresyon Üzerindeki Koşullu Etkisi

Algılanan Sosyal Destek	Koşullu Etki	SE	t	p	LLCI	ULCI
10.31	.02	.01	2.70	.01	.01	.04
Depresyon						
18.51	.02	.01	3.02	.00	.01	.03
26.70	.01	.01	2.37	.02	.00	.03
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Koşullu Etki	SE	t	p	LLCI	ULCI
10.31	.02	.01	2.70	.01	.01	.04
Depresyon						
18.51	.02	.01	3.02	.00	.01	.03
26.70	.01	.01	2.37	.02	.00	.03
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Koşullu Etki	SE	t	p	LLCI	ULCI
10.31	.02	.01	2.70	.01	.01	.04
Depresyon						
18.51	.02	.01	3.02	.00	.01	.03
26.70	.01	.01	2.37	.02	.00	.03
Özel Birinden Algılanan Sosyal Destek	Koşullu Etki	SE	t	p	LLCI	ULCI
10.31	.02	.01	2.70	.01	.01	.04
Depresyon						
18.51	.02	.01	3.02	.00	.01	.03
26.70	.01	.01	2.37	.02	.00	.03

Nicel moderatörlere ilişkin değerler ortalamannın (± 1) standart sapma değeridir.

TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında ASD'nin psikolojik sıkıntı düzeyleri ile ilişkilerini ve ASD'nin koruyucu etkilerini ele almak amaçlanmıştır. Bu araştırma sonucunda OSB tanılı çocuğu olan annelerin stres, depresyon ve anksiyete düzeylerinin "normal" düzeyde olduğu (Sarıçam, 2018) ve birbirleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin stres ve anksiyete ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Depresyon açısından değerlendirildiğinde ise depresyonun ASD ve farklı kaynaklardan ASD açısından yalnızca özel birinden ASD ile anlamlı ve negatif ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ardından, stres ve depresyon ilişkisinde ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin düzenleyici rolleri incelenmiştir ve düzenleyici role ulaşamamıştır. Bir başka deyişle, ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin OSB tanısı olan çocuğu olan annelerde stres ve depresyon ilişkisinde koruyucu rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda, katılımcıların stres, depresyon ve anksiyete düzeylerinin "normal" olduğu saptanmıştır (Sarıçam, 2018). Bu beklenmeyen bir bulgudur. Alanyazın açısından değerlendirildiğinde, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler normal gelişim gösteren çocuğu olan ebeveynlere kıyasla daha yüksek

düzyer stres (Dabrowska & Pisula, 2010; Ogston vd., 2011; Pisula, 2007), depresyon ve anksiyete (Padden & James, 2017) bildirmişlerdir. Ancak, bu anlamda çelişkili bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin, bir başka çalışmada ise OSB tanılı çocuğu olan annelerin çocuğu normal gelişim gösteren annelere kıyasla daha yüksek anksiyete rapor ettikleri bildirilirken, depresyon anlamında gruplar arasında bir farklılık olmadığı belirtilmektedir (Soytaç vd., 2022). Araştırmanın sonucunda elde edilen bu bulgu her ne kadar beklenmedik olsa da yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde OSB tanılı çocuğu olan annelerin her zaman yüksek düzey psikolojik belirti göstermedikleri görülmektedir.

Stres, depresyon ve anksiyete ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, yapılan çalışmalar stresin hem depresyon hem de anksiyete ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Alwhaibi & Aloola, 2023). Çocuğu OSB tanısı olan ebeveynlerle yapılan çalışmalar da bu bulguyu destekler niteliktedir (Phetrasuwan & Shandor Miles, 2009). Bir diğer yandan da stres yatkınlık hipotezi bağlamında değerlendirildiğinde, stres yaşayan bireylerin bir psikopatoloji yaşama ihtimalleri yükselmektedir (Flett vd., 1995). Çocuğu OSB tanısı olan ebeveynlerin de stres yaşadıkları görülmektedir (Woolfson & Grant, 2006). Bu strese paralel olarak depresyon ve anksiyete yaşamaları da muhtemeldir. Bu çalışma kapsamında da pozitif ilişkilerin olduğu görülmektedir. Bireyler ne kadar stres yaşarlarsa anksiyete ve depresyon yaşama ihtimalleri de o kadar artmaktadır. Depresyon ve anksiyete açısından da pozitif bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Bu bulgu alanyazınla da uyumludur. Diğer çalışmalarda da depresyon ve anksiyetenin pozitif ilişkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (örn. Li vd., 2022; Ramadianto vd., 2022). OSB tanısı olan çocuğu olan ebeveynlerde de benzer bulgulara ulaşılmıştır (Öz vd., 2020). Alanyazın bağlamında değerlendirildiğinde bir diğer durum da depresyon ve anksiyetenin eş tanı olarak görülme sıklığının yüksek olmasıdır (Lamers vd., 2011).

ASD açısından değerlendirildiğinde, stres ve anksiyete ile ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin ilişkili olmaması beklenmeyen bir bulgudur. Alanyazın açısından da incelendiğinde, ASD'nin stres ve anksiyete ile ilişkili olduğu görülmektedir (örn. Gray & Holden, 1992; Lamminen, 2008). Bu ilişkiye OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerle yapılan çalışmalarda da ulaşılmıştır (Bitsika & Sharpley, 2004; Demisar & Bakracevic, 2023). Bu çalışma açısından böyle bir bulguya ulaşılammıştır. Ebeveynlerin stres yaşadıkları konular sosyal desteğin çok ötesinde konular olabilir. Örneğin, çocuğun zorlu davranışlarıyla baş etme OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler için bir stres kaynağıdır (Lecavalier vd., 2005). Bu noktada kendilerine sağlanan bir yardım olabilir ama bu yardımı destek olarak değerlendirmiyor olabilirler. Ayrıca, otizmin tedavi edilemeyen yapısının da ailelerinin stres yaşamalarında bir sebep olduğu belirtilmektedir (Liwag, 1989). Bu değişmez bir durum olduğundan gösterilen destek de bu durumu değiştiremeyebilir. Bir başka deyişle, bir yardım olabilir ama annenin istediği ve stres düzeyinde bir değişiklik yaratabilecek bir destek değildir. Anksiyete için de benzer bir durumdan söz etmek mümkündür. Alanyazın açısından değerlendirildiğinde, ASD ile anksiyetenin ilişkili olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar olduğu gibi (Coşkun &

Akkaş, 2009; Gray & Holden, 1992) ilişkiye ulaşmayan çalışmalar da mevcuttur (Falk vd., 2014). Geleceğe dair hissettikleri belirsizlikler ebeveynlerin anksiyete yaşamalarını beraberinde getiriyor olabilir (Cai vd., 2020). Bu belirsizliğe dair alacakları destek anksiyeteleri üzerinde bir değişiklik yaratmıyor olabilir, bu anlamda anksiyetelerinin azalması için belki de daha somut adımlara ihtiyaç duyuyor olabilirler.

ASD ve depresyon ilişkisi incelendiğinde, depresyon ile ASD'nin ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu bulgu da anksiyete ve streste olduğu gibi beklenmedik bir bulgudur. Ve paralel olarak, alanyazın ile uyumlu değildir. OSB tanılı çocuğu olan ebeveynler açısından da yapılan çalışmalarda, ASD ve depresyon ilişkili bulunmuştur (Falk vd. 2014; Wayment & Brookshire, 2018). Farklı kaynaklardan ASD açısından bakıldığında da aile desteğinin depresyon ve anksiyete ile ilişkilerinin olduğuna dair araştırmalar mevcuttur (Bitsika & Sharpley, 2004). Bu çalışma kapsamında, aileden ve arkadaştan ASD depresyon ile ilişkili değilken özel birinden ASD'nin ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özel birinin içeriği değerlendirildiğinde komşu ve doktorların da bu kapsamda ele alındığı görülmektedir (Eker vd., 2001). Yapılan bir çalışmada, çocuğunda OSB tanısı olan ebeveynlerde, komşu desteğinin ve tıbbi desteğin zihinsel sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hsiao, 2016). Annelerin yaşadığı sıkıntılarda komşularının desteği önemli olabilir. Komşuların daha yakında olması annenin destek olarak nitelendirdiği desteği vermelerini kolaylaştırabilir. Annenin bu anlamda sosyalleşebilmesi, bir ihtiyacı olduğunda hızlıca destek alabilmesi depresyon açısından etkili olabilir. Bir diğer yandan, bu kapsamda doktorlar da değerlendirilebilir. Destek olarak değerlendirilmese de sağlık çalışanları ile olumlu bir tanı deneyimi yaşayan ebeveynlerin daha yüksek düzeyde psikolojik sağlık rapor ettikleri belirtilmektedir (Reed & Osborne, 2012). Anneler doktorların bu konudaki değerlendirmelerini ve tavsiyelerini daha fazla dikkate alıyor olabilirler. Bu da annelerin bu konuda daha fazla depresif belirti göstermemeleri ile ilişkili olabilir. Ayrıca, çocuğunda OSB tanısı olan annelerle gerçekleştirilen bir çalışmada, içselleştirilmiş damgalamanın da depresyon ve anksiyete ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Öz vd., 2020). Damgalanma yaşamamak için bireylerin destekleyici gruplardan ve programlardan kaçındıkları bilinmektedir (Broady vd., 2017). Bu anlamda anneler kaçınabilecekleri destek ağlarından kaçınıyor da olabilirler.

OSB tanısı olan çocuğu olan ebeveynlerde stresin depresyon üzerindeki olumsuz etkileri olduğu rapor edilmiştir (Öztürk vd., 2014). ASD'nin rolüne dair alanyazında çelişkili bulgulara ulaşılmıştır. Koruyucu rolü olduğunu tespit eden çalışmalar olduğu gibi (Drogomyretska vd., 2020), bazı çalışmalar açısından da bu koruyucu role ulaşamamıştır (Robinson & Weiss, 2020). Bu çelişkili bulgulardan yola çıkarak, ASD'nin stres ve depresyon ilişkisindeki düzenleyici rolü incelenmiştir. Ancak, ASD'nin ve farklı kaynaklardan ASD'nin stres ve depresyon ilişkisinde düzenleyici rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, OSB tanısı olan çocuğu olan annelerde stresin depresyon üzerindeki etkilerinde

ASD'nin koruyucu rolünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma kapsamında da ASD'nin koruyucu rolüne ulaşılamamış olup, yalnızca özel birinden ASD'nin depresyon ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ASD ile beklenen ve alanyazın tarafından ulaşılan ilişkilere ulaşılmama nedenlerinden biri de katılımcıların stres, anksiyete ve depresyon düzeylerinin ortalamalarının düşük düzey olması olabilir (Sarıçam, 2018). Sosyal desteğin olumlu etkilerinin görülmesi açısından daha yüksek düzeyde belirtilere ihtiyaç olabilir. Ayrıca, tanı almanın üzerinden belirli bir zaman geçmiş olmasının da belirtiler üzerinde olumlu etkileri olabilir. Örneğin, otizm tanısının ardından depresyon belirtilerinin incelendiği bir çalışmada ise tanı koyulmasından 1 hafta sonra klinik depresyon yaşayan annelerin %78.7 olduğu bulunurken tanıdan sonra 1.5 yıl sonra bu oranının %37.3'e düştüğü saptanmıştır (Taylor & Warren, 2012). Ek olarak, çalışmada OSB tanısı olan çocukların hepsi özel eğitime devam etmektedirler bunun da belirti şiddeti üzerinde olumlu etkileri olabilir. Bir diğer yandan, yapılan çalışmalarda babanın ailenin evinde yaşamasının ebeveynlerin belirti düzeyleri açısından olumlu yanlarının olduğundan bahsedilmektedir (Machado Junior vd., 2016). Bu çalışma kapsamında katılımcıların büyük bir bölümünün evli olduğu görülmektedir. Bu da katılımcıların daha az belirti göstermelerini beraberinde getirebilir.

Bu çalışmanın alanyazına katkılarının yanında bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle klinik örnekleme ulaşmanın zorluğu sebebiyle bu çalışmaya 156 anne katılmıştır. Çalışmaya katılan kişi sayısının sınırlı olması ve katılımcıların yalnızca İzmir ilinden olması sebebiyle çalışmanın Türkiye'de yaşayan tüm OSB tanılı çocuğu olan anneleri temsil ettiği düşünülemez. Ayrıca, çalışmaya yalnızca özel eğitim alan çocukların anneleri katılmıştır. Bu da çalışmaya dair bir kısıtlılığı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılım gönüllük esasına uygun olarak yapıldığı için araştırmaya katılmaya kabul edenlerin OSB uyum sürecinde kabul etmeyenlerden daha farklı olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın yapısıyla ilgili olan bir diğer sınırlılık ise araştırmanın kesitsel bir çalışma olmasıdır. Bu durum araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için yeterli olmayabilir.

Otizm tanısı tüm aileyi etkilemektedir ancak mevcut çalışmaya yalnızca anneler dahil edilmiştir. Bu durum çalışmanın bir diğer sınırlılığı olarak görülmektedir. Ayrıca otizm belirtilerinin daha detaylı olarak sorulmaması ve çocukların hangi belirtilerinin annelerin psikolojik sıkıntılarını etkilediğinin incelenememesi de araştırma için sınırlılıktır. Araştırmaya dahil edilen annelerin çoğu evli bireylerdir. Bekar olan annelerin katılımının az olması da çalışmanın genellenebilirliğini etkileyen bir durumdur. Son olarak, araştırmaya katılan annelerin depresyon, kaygı ve stres düzeylerinin düşük olması diğer değişkenlerle aralarındaki ilişkinin anlaşılmasının zorlaştırabileceği de göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Gelecek çalışmalarda otizm tanılı çocuğu olan annelerin psikolojik sıkıntılarının daha ayrıntılı değerlendirilmesi amacıyla çocuğun otizm belirtilerinin daha ayrıntılı incelenmesi yararlı olacaktır. Ayrıca diğer aile bireylerinin de çalışmalara dahil edilmesi ileride düzenlenecek olan müdahale programlarına yön vermek adına önemlidir. Otizm tanılı çocuğu olan ailelerle boylamsal çalışmaların düzenlenmesi ve farklı gelişimsel dönemlerde çocuğu olan ailelerin deneyimlerinin birlikte değerlendirilmesi gelecek çalışmalar için önerilmektedir. Çalışmada ASD'nin ilişkilerine dair beklenmeyen sonuçlardan yola çıkarak gelecek çalışmalarda annelerin neyi destek olarak değerlendirdiklerinin daha detaylı anlaşılabilmesi için nitel çalışmalara da ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarların çalışmaya katkısı birinci yazar %45, ikinci yazar %35 ve üçüncü yazar %20 şeklindedir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aksakoğlu, G. (2001). *Sağlıkta araştırma teknikleri ve analiz yöntemleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Alibekova, R., Chan, C. K., Crape, B., Kadyrzhanuly, K., Gusmanov, A., An, S., ... & Rakhimova, M. (2022). Stress, anxiety and depression in parents of children with autism spectrum disorders in Kazakhstan: prevalence and associated factors. *Global Mental Health, 9*, 472-482.

Almansour, M. A., Alateeq, M. A., Alzahrani, M. K., Algeffari, M. A., & Alhomaidan, H. T. (2013). Depression and anxiety among parents and caregivers of autistic spectral disorder children. *Neurosciences, 18* (1), 58-63.

Alwhaibi, M., & Al Aoola, N. A. (2023). Associations between Stress, Anxiety, Depression and Sleep Quality among Healthcare Students. *Journal of Clinical Medicine, 12* (13), 4340.

American Psychiatric Association (APA). (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Association Publishing.

Antony, M. M., Bieling, P. J., Cox, B. J., Enns, M. W., & Swinson, R. P. (1998). Psychometric properties of the 42-item and 21-item versions of the Depression Anxiety Stress Scales in clinical groups and a community sample. *Psychological Assessment, 10* (2), 176-181.

Bitsika, V., & Sharpley, C. F. (2004). Stress, anxiety and depression among parents of children with autism spectrum disorder. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 14* (2), 151-161.

Broady, T. R., Stoyles, G. J., & Morse, C. (2017). Understanding carers' lived experience of stigma: The voice of families with a child on the autism spectrum. *Health & Social Care in the Community*, 25 (1), 224-233.

Bromley, J., Hare, D. J., Davison, K., & Emerson, E. (2004). Mothers supporting children with autistic spectrum disorders: Social support, mental health status and satisfaction with services. *Autism*, 8 (4), 409-423.

Cai, R. Y., Uljarević, M., & Leekam, S. R. (2020). Predicting mental health and psychological wellbeing in mothers of children with autism spectrum disorder: Roles of intolerance of uncertainty and coping. *Autism Research*, 13 (10), 1797-1801.

Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 1 (3), 98-101.

Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98 (2), 310.

Coşkun, Y., & Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 213-227.

Dabrowska, A. & Pisula, E. (2010). Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 54 (3), 266-280.

Demsar, A. & Bakracevic, K. (2023). Depression, anxiety, stress, and coping mechanisms among parents of children with autism spectrum disorder. *International Journal of Disability, Development and Education*, 70 (6), 994-1007.

Derguy, C., M'Bailara, K., Michel, G., Roux, S. & Bouvard, M. (2016). The need for an ecological approach to parental stress in autism spectrum disorders: the combined role of individual and environmental factors. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46 (6), 1895-1905.

Drogomyretska, K., Fox, R., & Colbert, D. (2020). Brief report: stress and perceived social support in parents of children with ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50, 4176-4182.

Eker, D. & Arkar, H. (1995). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34, 45-55.

Eker, D., Arkar, H. & Yaldız, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12 (1), 17- 25.

Falk, N. H., Norris, K., & Quinn, M. G. (2014). The factors predicting stress, anxiety and depression in the parents of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44, 3185-3203.

Flett, G. L., Hewitt, P. L., Blankstein, K. R. & Mosher, S. W. (1995). Perfectionism, life events, and depressive symptoms: A test of a diathesis-stress model. *Current Psychology*, 14 (2), 112-137.

Gray, D. E. & Holden, W. J. (1992). Psycho-social well-being among the parents of children with autism. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 18, 83–93.

Haber, M. G., Cohen, J. L., Lucas, T. & Baltes, B. B. (2007). The relationship between self-reported received and perceived social support: A meta-analytic review. *American Journal of Community Psychology*, 39, 133-144.

Hayes, A. F. (2012). *PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling* [pdf]. <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2023).

Hsiao, Y. J. (2016). Pathways to mental health-related quality of life for parents of children with autism spectrum disorder: roles of parental stress, children's performance, medical support, and neighbor support. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 23, 122-130.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kayfitz, A. D., Gragg, M. N. & Robert O., R. (2010). Positive experiences of mothers and fathers of children with autism. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23 (4), 337-343.

Lakey, B. & Cohen, S. (2000). Social Support and Theory. S. Cohen, L. G. Underwood, & B. H. Gottlieb (Eds.), *Social support measurement and intervention: a guide for health and social scientists* içinde (ss. 29-52). New York: Oxford University Press.

Lamers, F., van Oppen, P., Comijs, H. C., Smit, J. H., Spinhoven, P., van Balkom, A. J., ... & Penninx, B. W. (2011). Comorbidity patterns of anxiety and depressive disorders in a large cohort study: the Netherlands Study of Depression and Anxiety (NESDA). *The Journal of Clinical Psychiatry*, 72 (3), 341-348.

Lamminen, L. (2008). *Family functioning and social support in parents of children with Autism Spectrum Disorders*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Kentucky, Lexington, Kentucky.

Lecavalier, L., Leone, S. & Wiltz, J. (2005). The impact of behaviour problems on caregiver stress in young people with autism spectrum disorders. *Journal of Intellectual Disability Research*, 3, 172–183.

Li, W., Zhao, Z., Chen, D., Peng, Y. & Lu, Z. (2022). Prevalence and associated factors of depression and anxiety symptoms among college students: a

systematic review and meta-analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 63(11), 1222-1230.

Likhitweerawong, N., Boonchooduang, N. & Louthrenoo, O. (2022). Parenting styles, parental stress, and quality of life among caregivers of Thai children with autism. *International Journal of Disability, Development and Education*, 69 (6), 2094-2107.

Liwag, M. E. C. D. (1989). Mothers and fathers of autistic children: an exploratory study of family stress and coping. *Philippine Journal of Psychology*, 22 (2), 3-16.

Lovibond, P. F. & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33 (3), 335-343.

Ludlow, A., Skelly, C. & Rohleder, P. (2012). Challenges faced by parents of children diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Health Psychology*, 17 (5), 702- 711.

Machado Junior, S. B., Celestino, M. I. O., Serra, J. P. C., Caron, J. & Ponde, M. P. (2016). Risk and protective factors for symptoms of anxiety and depression in parents of children with autism spectrum disorder. *Developmental Neurorehabilitation*, 19 (3), 146-153.

Maenner, M. J., Warren, Z., Williams, A. R., Amoakohene, E., Bakian, A. V., Bilder, D. A., ... & Shaw, K. A. (2023). Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder among children aged 8 years—Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 sites, United States, 2020. *MMWR Surveillance Summaries*, 72 (2), 1-14.

Ogston, P. L., Mackintosh, V. H. & Myers, B. J. (2011). Hope and worry in mothers of children with an autism spectrum disorder or Down syndrome. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5 (4), 1378-1384.

Olsson, M. B. & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45 (6), 535-543.

Öz, B., Yüksel, T. & Nasiroğlu, S. (2020). Depression-anxiety symptoms and stigma perception in mothers of children with autism spectrum disorder. *Archives of Neuropsychiatry*, 57 (1), 50.

Öztürk, Y., Riccadonna, S. & Venuti, P. (2014). Parenting dimensions in mothers and fathers of children with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8 (10), 1295-1306.

Padden, C. & James, J. E. (2017). Stress among parents of children with and without autism spectrum disorder: a comparison involving physiological indicators and parent self-reports. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 29* (4), 567-586.

Papadopoulos, A., Siafaka, V., Tsapara, A., Tafiadis, D., Kotsis, K., Skapinakis, P. & Tzoufi, M. (2023). Measuring parental stress, illness perceptions, coping and quality of life in families of children newly diagnosed with autism spectrum disorder. *BJPsych Open, 9* (3), e84.

Phetrasuwan, S. & Shandor Miles, M. (2009). Parenting stress in mothers of children with autism spectrum disorders. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing, 14* (3), 157-165.

Pisula, E. (2007). A comparative study of stress profiles in mothers of children with autism and those of children with Down's syndrome. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 20* (3), 274-278.

Ramadianto, A. S., Kusumadewi, I., Agiananda, F. & Raharjanti, N. W. (2022). Symptoms of depression and anxiety in Indonesian medical students: association with coping strategy and resilience. *BMC Psychiatry, 22*, 92.

Reed, P., & Osborne, L. A. (2012). Diagnostic practice and its impacts on parental health and child behaviour problems in autism spectrum disorders. *Archives of Disease in Childhood, 97* (10), 927-931.

Rivard, M., Terroux, A., Parent-Boursier, C. & Mercier, C. (2014). Determinants of stress in parents of children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 44*, 1609-1620.

Robinson, S. & Weiss, J. A. (2020). Examining the relationship between social support and stress for parents of individuals with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders, 74*, 101557.

Sarıçam, H. (2018). The psychometric properties of Turkish version of Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21) in health control and clinical samples. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research, 7* (1), 19-30.

Sit, S. & Erkan, N. S. (2024). The Relationship between Social Support and Stress and Burnout Levels of Mothers of Children Diagnosed with Autism Spectrum Disorder. *Theory and Practice in Child Development, 4* (1), 76-95.

Soytaç, E., Kahraman, T. & Genç, A. (2022). Pain, anxiety, depression, fatigue, sleep quality, and health-related quality of life in the mothers of children with autism spectrum disorder and the mothers of typically developing children: A Case-control study. *Cyprus Journal of Medical Sciences, 7* (6), 774-779.

Taylor, J. L., & Warren, Z. E. (2012). Maternal depressive symptoms following autism spectrum diagnosis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 1411-1418.

Tohum Otizm Vakfı (2020). Down Sendromu, Otizm ve Diğer Gelişim Bozukluklarının Yaygınlığının Tespiti ile İlgili Bireylerin ve Ailelerinin Sorunlarının Çözümü için Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu. <https://www.tohumotizmportali.org/files/Kaynaklar/Raporlar/1.Meclis%20Ara%c5%9ft%c4%blrma%20Komisyon%20Raporu.pdf> (Erişim tarihi 28.07.2024).

Tsioka, E., Zacharia, D., Soulis, S., Mantas, C., Petrikis, P., Koullourou, I., ... & Kotsis, K. (2022). Posttraumatic growth: the role of perceptions, coping and depressive symptoms among mothers of children with Autism Spectrum Disorder in Greece. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-10.

Wayment, H. A. & Brookshire, K. A. (2018). Mothers' reactions to their child's ASD diagnosis: Predictors that discriminate grief from distress. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48 (4), 1147-1158.

Whitman, T. L. (2004). *The development of autism: A self-regulatory perspective*. Jessica Kingsley Publishers.

Wolfson, L. & Grant, E. (2006). Authoritative parenting and parental stress in parents of pre-school and older children with developmental disabilities. *Child: Care, Health and Development*, 32 (2), 177-184.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52 (1), 30-41.

Yayın Geliş Tarihi: 02.02.2024
Yayına Kabul Tarihi: 04.04.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1430262>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1288-1315
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

TÜRKİYE'DE SEÇİM İTTİFAKLARI DÖNEMİ: 2018'DEN GÜNÜMÜZE BİR DEĞERLENDİRME

Gözde Müşerref GEZGÜÇ KAYA*

Öz!

2017 yılında yapılan referandumla Türkiye'de hükümet sistemi değişmiş ve "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne geçilmiştir. Bu yeni sistemle birlikte Türk siyasal hayatının kurumsal yapısında da köklü değişimler yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Değişimin yansıdığı alanlardan biri de partiler ve seçimlerdir. Yeni hükümet sistemiyle beraber Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanabilmek için gerekli olan %50+1 hedefine tek bir adayın ulaşabilmesinin zorluğu partileri ve adayları "ittifak siyaseti"ne yöneltmiştir. 2018 seçimlerine biri Cumhuriyet diğeri Millet olmak üzere iki ittifak girmiştir. Bu ittifaklar arası ilişkiler 2019 yerel seçim sonuçları üzerinde de etkili olmuştur. 2023 seçimlerine bu ittifakların dışında 3 ittifak daha katılmıştır. Bugün için ittifaklar önemli siyasi aktörler olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmada, Türk siyasal hayatında belli bir dönem, yani 2018 sonrası, seçim ittifakları konusuyla değerlendirilecektir. Araştırmanın temel amacı, yasal zemine oturması açısından yeni bir durum olan "ittifak siyaseti" konusunu etraflıca incelemektir. Konunun öncelikli olarak partiler arası ilişkileri ve ittifakı ilgilendirdiği düşünülse de neden ittifaklara ihtiyaç duyulduğu, seçimlerle ilgili mevzuat, seçmenler, temsil ve oy sistemi açısından da değerlendirilmesi gerekir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan literatür analizi ve niteliksel metin çözümlemesi yapılacaktır. İttifak siyaseti, partiler arası ittifak konusuyla ilgili çalışmalar taranırken Google Scholar, Dergipark, kütüphane veri tabanları, tezler ve bilim insanlarının tartışmalarını içeren internet kaynaklarından yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seçim İttifakları, Seçimler, Partiler, Hükümet Sistemi.

ELECTORAL ALLIANCES PERIOD IN TÜRKİYE: AN EVALUATION FROM 2018 TO THE PRESENT

Abstract

With the referendum held in 2017, the government system in Türkiye has been changed and the "Presidential Government System" has been adopted. Through this new

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gezgüç Kaya, G.M. (2024). Türkiye'de seçim ittifakları dönemi: 2018'den günümüze bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1288-1315.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-7227-2780, gozdegezgucc@mu.edu.tr

¹Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

system, fundamental changes have been experienced in the institutional structure of Turkish political life and continue to be experienced. One of the areas where change is reflected is parties and elections. With the new government system, the difficulty for a single candidate to reach the 50%+1 target required to win the elections led parties and candidates to "alliance politics". Two alliances, one of the Republic and the other of the Millet, entered the 2018 elections. These alliance relations also had an impact on the 2019 local election results. In addition to these alliances, 3 more alliances were added to the 2023 elections. Alliances are seen as important political actors today. This study aims to examine the issue of "alliance politics", which is a new situation for Türkiye. Although it is thought that the issue primarily concerns inter-party relations and alliances, it should also be evaluated in terms of why alliances are needed, legislation related to elections, voters, representation, and the voting system. In the study, a literature analysis, and qualitative analysis which is one of the qualitative research methods, will be used. While scanning the studies on alliance politics and cross-party alliance, Google Scholar, Dergipark, library databases, thesis, and internet resources including the discussions of scientists will be used.

Keywords: *Electoral alliances, Elections, Parties, Government system.*

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra çok partili hayatın ilk seçimleri 1946 yılında gerçekleşmiştir. 1960 ve 1980 askeri darbelerinin antidemokratik kesintileri dışında, çok partili hayat ve seçimler siyasal hayatın temel iki belirleyicisidir. Hatta siyasal hayatın dönemleştirilmesi için siyasi partiler ve seçimler referans noktası olarak kullanılabilirler. Örneğin; 1946 seçimleri için çok partili hayatın başlangıç noktasını, 1960-1980 arasındaki dönem siyasal parti çeşitliliği açısından önemli bir dönemi, 1983 seçimleri sonrasında Anavatan Partisi’nin (ANAP) Türkiye’de neoliberal dönemin uygulayıcısı olması parti ve seçimlerle olan bağlantıyı göstermektedir.

Türk siyasetinde 21. yüzyılın ilk çeyreğine bakıldığında örneğin; anayasa ve hükümet sistemi değişiklikleri, seçimler, 15 Temmuz darbe girişimi gibi bazı başlıklar açılabilir. Bu çalışmada, Türkiye siyaseti, 2017 anayasa değişikliği sonrasında 2018 yılında uygulamaya geçen “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”nin beraberinde getirdiği “seçim ittifakları” özelinde değerlendirilecektir. 2018 yılından itibaren uygulamaya geçen “seçim ittifakları” Türkiye için yeni bir kurumsallaşma örneği göstermektedir. Türkiye’de seçimlerden sonra koalisyon kurulması rastlanan, bilinen hatta siyasi istikrarsızlıkla ün salmış bir durumdur. Seçimlerden önce hangi partilerin birbirleriyle seçim sonrası birlikte hareket edebileceği zaman zaman örtük bazen de aleni bir şekilde planlanabilmektedir. Ancak seçimlerden önce oluşturulan “seçim ittifakları”, Türkiye için yeni birleşme modeli olup 2018 sonrası kurumsal değişimin bir çıktısıdır. Aynı zamanda bu değişim, Türkiye’de ittifak siyaseti dönemini başlatmıştır. Bu dönemde siyaseti ittifakların şekillendirdiği görülmektedir.

Konunun hem yeni olması hem de güncelliğini korumasından dolayı, 2018 sonrası seçim ittifaklarıyla ilgili yapılan akademik çalışmalar her geçen gün

artmaktadır. Alan yazına bakıldığında bu konunun çeşitli yönlerinin araştırıldığı görülmektedir. Seçim ittifaklarının bir tercih mi yoksa zorunluluk mu olduğunu tartışan Savut (2020), cumhurbaşkanlığı seçimini kazanabilmek, seçim barajını aşabilmek, küçük partilerin varlıklarını devam ettirmesi için ittifakların zorunluluk taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca hem cumhurbaşkanının seçilebilmesi hem de yasama yürütme uyumunun sağlanabilmesi için seçimlerde ittifak yapılmasının zorunluluk olduğunu savunmaktadır (Savut, 2020: 44-46). Miş ve Duran (2018) dünyadan seçim ittifaklarına dair örnekler sunmuş ve Türkiye'deki ittifakları incelemiştir. Çalışmada Türkiye'deki seçim ittifaklarının avantaj ve dezavantajları, seçmen davranışına etkisi ve ittifakların Türkiye siyasetinin geleceğine yönelik olası etkileri tartışılmıştır. Oğuz (2019), seçim ittifaklarının demokratikleşmeye etkisini ele almaktadır. Bu bağlamda otoriter rejimlerden çıkışta etkili demokratik yöntem olarak seçim ittifaklarını Türkiye örneği ile açıklamaya çalışmaktadır. Oğuz'un (2019) çalışmasında Türkiye'de rekabetçi ya da seçimli otoriter rejim olduğu konusunda ön kabul bulunduğunu söylemek mümkündür. Dünyadan verdiği ittifakla girilen seçim örnekleri seçimli otoriter rejimlerden çıkışta ittifakların önemli mekanizmalar olduğunu göstermektedir. Türkiye'yi de bu anlamda 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri açısından değerlendirmiştir. Bu seçimlerde yasal bir ittifak yapılmamış, 2018 seçimlerinde kurulan ittifaklar partiler arası iş birliğine dönüşmüştür. 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde bu iş birliği, Millet İttifakı'nın büyükşehirlerde ortaya koyduğu sonuçlar açısından anlamlı bulunmuş ve bir sonraki seçim için muhalefete motivasyon sağlamıştır (Oğuz, 2019). Seçim ittifaklarını kurumsal yönden analiz eden Nişancı ve Doğan (2022), 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle başlattıkları süreci, 2007 Cumhurbaşkanı seçim usulünün değişmesi ve 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle çerçevlendirmişlerdir. Seçim ittifaklarının oluşumunda siyasi partiler özelinde inceledikleri içsel dinamikler olarak siyasi partilerin organizasyonel yapısı, finansmanı, lider pozisyonu, Siyasi Partiler Kanunu gibi etkenleri ve parti sistemi, parti büyüklükleri, seçim sistemi gibi dışsal dinamikleri seçim ittifaklarının kurumsal yapısını anlamak için analiz etmişlerdir (Nişancı ve Doğan, 2022). Barın (2019), seçim ittifaklarını temsilde adalet ilkesiyle incelemiştir. Seçim ittifaklarının temsilde adalet açısından 1'i olumlu, 2'si olumsuz toplam 3 sonucu olduğunu ortaya koymuştur. İlk olarak bu sistemde küçük partilerin temsiliyet kabiliyetini artırması olumlu bir sonuçtur. İkincisi, ittifak oylarının milletvekili sayısına dönüştürülmesinde ittifak altında yer alıp az oy alan partilerin, ittifak altında yer almayıp daha fazla oy alan partiler karşısında 'aşkın temsil'e neden olduğu gerekçesiyle temsilde adalet ilkesi açısından olumsuz bir durum olarak tespit edilmiştir. Üçüncüsü, ittifak artık oyları, seçmen iradesini doğru yansıtamaması ihtimalinden dolayı temsilde adalet ilkesine aykırılık oluşturmaktadır (Barın, 2019). Başka bir çalışmada 2015 ve 2018 seçimleri Mersin-Adana özelinde karşılaştırılıp partilerin oy oranları seçim ittifakları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu illerde 2015 seçimlerine kıyasla 2018 seçimlerinde AK Parti, CHP ve MHP'nin oy kaybı yaşadığı ortaya konmuştur (Zariç, 2021). Bunların yanında alan araştırmasına yönelik bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Aksoy (2019), seçmenlerin Cumhur

İttifakı’na dair toplumsal algısını ve medyanın bu algı üzerindeki etkisini İstanbul, Ankara ve Malatya illerinde toplam 15 kişiyle yapılan derinlemesine mülakat ile belirlemeye çalışmıştır. Ancak Aksoy’un çalışmasının araştırmacının kendisinin de belirttiği üzere genelleme yapmaya olanak tanımadığı anlaşılmaktadır.

Halihazırda 5 yıldır devam eden “seçim ittifakları”, yasal olarak 2018 ve 2023 milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve yasal bir zemini olmamakla birlikte 2019 yerel seçimlerinde uygulanmıştır. Genel seçimlerde resmi olarak kurulan seçim ittifakları yerel seçimlerde yerini iş birliğine bırakmaktadır. 2024 yerel seçimlerine az bir süre kala bu seçimler için de ittifak ortaklarının iş birliği gündemdedir.

Bu makale, Türkiye’de seçim ittifaklarının yasal hale gelip uygulandığı 2018’den günümüze bütüncül bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın metodolojisi literatür analizi ve niteliksel metin çözümlemesine dayanmaktadır. Google Scholar, Dergipark, kütüphane veri tabanlarından ulaşılan makaleler, kitaplar, tezler ve bilim insanlarının tartışmalarını içeren internet kaynakları, konferans bildirimleri, gri belgeler ve resmi kurum sayfaları (YSK) bu makalede yararlanılacak kaynaklar arasındadır. Böylece seçim ittifaklarının yasal olarak pratik edildiği bu dönemin çok yönlü bir değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmanın bazı güçlükleri vardır. İlk olarak yasal seçim ittifaklarının Türkiye’de yeni bir durum olmasından kaynaklı literatürün dinamik bir süreçte olmasıdır. Diğer bir güçlük seçim ittifaklarını şekillendiren hukuki yapı çok yönlü yasal düzenlemeden etkilenmektedir. Son olarak da bu çalışmanın yapıldığı sırada Türkiye’nin 2024 yerel seçim gündeminde olmasıdır. Seçimlere yaklaşılacak bu süreçte ittifak ortaklıkları değişkenlik gösterebilir.

Makalede “seçim ittifakları”nı anlayabilmek için öncelikle ittifakın ne olduğu değerlendirilecektir. Çok partili hayata geçildikten sonra seçimlerle ilgili işbirliklerine, hatta daha çok alışkın olduğumuz koalisyonlara rastlansa da, yasal zemini olan seçim ittifakları yenidir. Dolayısıyla, makalede bir bölümde bu yeni duruma neden ihtiyaç duyulduğu açıklanacaktır. Bunu açıklarken tarihsel bir perspektiften yararlanılacaktır. Diğer bir bölüm ise, 2018’den itibaren seçimlere giren ittifakların hangileri olduğu üzerinedir. 2018 ve 2023’te temel olarak iki ittifakla karşılaşılacaktır. Ancak 2023’e gelindiğinde bu ittifakların sayısı artmıştır. Son olarak ve bu çalışmanın özgün kısmını oluşturan bölüm ise, ittifak siyasetinin sonuçlarıdır. Bu bölümü açıklayabilmek için 5 başlık oluşturulmuştur. Bunlar seçim sonuçları, seçim barajı, küçük partiler açısından değerlendirme, seçmene etkisi ve temsildir. Bu başlıkların seçim ittifaklarının etkisini anlayabilmek için bütüncül bir değerlendirme sunduğu düşünülmektedir. Çalışmanın seçim ittifaklarının sonuçlarına dair toparlayıcı bir analiz sunması, bu çalışmayı diğer araştırmalardan farklı kılan bir özellik olup alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir.

İTTİFAK NEDİR?

Partilerin iş birliği yaparak seçim döngüsünü (seçim öncesi-seçim sırası-seçim sonrası) tamamlamaları farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Seçim ittifakı, koalisyon, birleşme gibi kavramlar iş birliği altında değerlendirilebilir. Genel anlamda seçim ittifakı, partilerin seçime girmeden önce iş birliği yaparak seçimlerde ve seçim sonrasında beraber hareket etmelerini ifade etmektedir.

Partilerin iş birliğini içeren bu tarz seçim stratejileri, ilk olarak Maurice Duverger tarafından analiz edilmiştir. “seçim, parlamento ve hükümet” ittifakları olarak üçe ayırdığı tasnifinde birincisi aday, ikincisi milletvekili ve üçüncüsü de bakan düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu üç farklı ittifak türü bir arada yapılabileceği gibi ayrı ayrı kombinasyonlarla da gerçekleşebilmektedir (Duverger, 1993, s. 425).

Duverger'nin bu sınıflandırmasında seçim ittifakları, seçimlerde avantaj sağlamak için aday düzeyinde gerçekleştirilen partiler arası iş birliğini ifade eder. Bu iş birliği, seçim sonucunda avantaj sağlamak isteyen küçük partiler arasında gerçekleştirilebileceği gibi kimi zaman da sahip olduğu temsil imkanını daha da artırmak, daha fazla sandalyeye sahip olmak için de yapılabilir. Bu durumda partiler, ortak aday gösterme, ortak aday listeleri oluşturma ya da farklı bölgelerdeki adaylarını ittifaka girdiği parti lehine geri çekme gibi stratejilerle hareket edebilirler. Sınıflandırmadaki ikinci iş birliği parlamento düzeyinde gerçekleştirilendir. Bu iş birliğinde partiler hükümetin ya lehine ya da aleyhine birleşebilirler. Üçüncü ve son olarak hükümet ittifakları ise; iktidarı kullanmak üzere bakan düzeyinde yapılan parti ittifaklarıdır (Duverger, 1993, ss. 426-428).

Seçim ittifaklarının farklı türleri bulunduğu Duverger'nin sınıflandırmasında görülmektedir. Bu ittifak türlerinin günümüzde daha da çeşitlendiğini söylemek mümkündür. İttifakın seçim döngüsünün hangi evresinde oluşturulduğu ittifakı tanımlama açısından önemlidir. İttifaklar seçim öncesinde kurulup seçimlere girilebileceği gibi, partiler seçimden sonra da ittifak kuracaklarını deklare edebilirler. Bazen de önceki durumun aksine, seçimi kazansalar da hangi partiyle ittifaka ya da koalisyona katılmayacaklarını belirtebilirler. Son olarak seçim öncesinde partiler arasında planlanmayan bir ittifak seçim sonrasında ortaya çıkabilir.

Golder, seçim ittifakını (pre-electoral coalition) seçim öncesi süreçte birden çok partinin iktidara birlikte aday olması ve bu süreçte seçim stratejilerini de beraber koordine etmeleri şeklinde açıklamıştır (2006, s.195). Seçim ittifakı oluşturma teorisini partinin kazanımları doğrultusunda formüle eden Golder, bu konuda iki durumdan bahseder. Birinci durum, x partisinin kendi başına seçime girdiğinde parlamentonun yarısından fazlasını kazanarak tek başına iktidar olma ihtimalinin yüksek olduğu senaryodur. Bu durumda x parti tek başına iktidar olmanın avantajlarını yaşar. Kendi politikasını ve ideallerini uygular. Ancak x partisinin tek başına iktidar olma ihtimalinin zayıflığı, onu hükümeti kurabilecek koalisyon ortaklarıyla iş birliği geliştirmeye yöneltir. Bu durumda tabii ki x partisinin tek

başına iktidar olma durumunda elde edeceği avantajlar kaybolacaktır. İkinci durum ise, x partisinin seçim ittifakı ile seçimlere girmeye karar vermesidir. Bu durumda x partisinin yapmış olduğu ittifak seçimi kazanırsa, x partisi ortaklarına bazı imtiyazlar tanınması gerekecektir. Yani tek başına iktidar olduğunda elde edeceği avantajları paylaşacaktır. Burada önemli nokta imtiyazlar için seçimden önce mi, yoksa sonra mı verileceğidir. Seçimden önce verildiğinde, seçim sonrası oluşan tabloya göre, verilen imtiyazların boyutu büyük kalabilir. Bu durumda da parti lideri suçlanacaktır. Seçimden sonra verilmesi durumunda daha rasyonel imtiyazlar tercih edilebilir. Ancak imtiyazlar genellikle seçim öncesi verilmektedir (2006, ss. 196-197). Kısacası, seçim ittifakı oluşturmak bir takım algoritmaya sahiptir.

Seçim ittifakı oluşturma ya da iş birliği yapma stratejileri her zaman aynı değildir. Demirkol ve Çoban Balcı’nın (2021) aktardığı gibi, bazen partiler seçimleri kazandıkları takdirde koalisyon kuracaklarını bildirebilirler (pre-electoral pact). Daha çok hangi partiyle ortaklık gerçekleştirileceğini açıklamamanın aksine, bazı durumlarda hangi partiyle ittifak yapılmayacağı da açıklanabilir (antipact). Başka bir durum da, arada resmi iş birliği olmaksızın bir partinin başka bir parti için oy istemesidir (stand-down agreement) (Carroll & Cox, 2007; Debus, 2009; Golder, 2006’dan akt. Demirkol & Çoban Balcı, 2021, s. 353).

Yukarıda bahsedilen durumların hepsini Türkiye’de 1995 seçimleri sürecinde görmek mümkündür. Seçim öncesinde ANAP ve Demokratik Sol Parti (DSP) liderleri seçimlerden sonra koalisyon kurabileceklerini açıklamışlardır. ANAP ve Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP) ile koalisyon yapmak istemediklerini beyan etmişlerdir. Yine seçimden önce Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP) seçime katılmayacağını açıklamış ve seçmenlerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lehine oy vermelerini söylemiştir (Duran, 2012, s. 66; AA, 2021; Sol Haber, 2011’den akt. Demirkol & Çoban Balcı, 2021, ss. 353-354).

TÜRKİYE’DE NEDEN İTTİFAKA İHTİYAÇ DUYULDU?

Bu soruya cevap verebilmek için, ittifak siyasetini Türk siyasal hayatı içerisinde tarihsel bir okumayla siyasi ve sosyal yapısını yöneten ve yönetilen veya güç/iktidar ilişkileri çerçevesinde kırılma noktalarıyla değerlendirmek gerekir. Böyle bir arka plan hem 2018 sonrası ittifak siyasetini hem de öncesini anlamada bir çerçeve sağlayacaktır. Bu başlığın sorusunu cevaplamak için Türkiye’nin tarihsel panoramasından sonra, siyaset bilimi çerçevesinde kavramsal olarak ittifak oluşumunu anlamaya yardımcı konulara odaklanılacaktır.

Türkiye’de İttifak Siyasetinin Kısa Tarihsel Değerlendirmesi

Modernleşme hamlelerinin geçerli olduğu 1923-1950 arası, dönüştürücü tarz siyasetin etkili olduğu bir dönemdir. Dönemin iktidar partisi CHP, ulusun inşası ve yeni devletin kurucu anlayışının benimsetilebilmesi için bürokrasiyle hareket eden onunla özdeş olan bir siyaset anlayışını takip etmiştir. Çok partili hayatın ilk iktidar değişiminin yaşandığı 1950 yılında seçimlerini kazanan DP ile birlikte 27 yıllık

siyaset anlayışı yerini topluma dayandıran bir zemine bırakmıştır. Ancak DP'nin bu siyaset anlayışı devletin kurucu siyasetinden ayrıldığı için ve dönemin uluslararası konjonktürüyle de ilişkili olarak 1960 yılında bir askeri darbeye karşılaşmıştır. 1960 darbesinden sonraki siyaset anlayışı önceki süreçten çok başka bir rotaya girmiştir. Dünyadaki siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler iç siyaseti etkilemiş ve yeni siyaset anlayışı toplumsal alanı daha da kapsayacak şekilde oluşmasını beraberinde getirmiştir. 1960-1980 arası dönemi bu açıdan yorumlamak gerekirse, belirginleşen sınıflar, ideolojik kutuplar parti siyasetinin gelişmesinde etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde hem ideolojik olarak hem de sayıca siyasal partilerde artış yaşanmıştır. Bu dönemin öne çıkan bir diğer özelliği de koalisyonların kurulmasıdır. Aslında bu açıdan ittifak siyasetinin başladığı bir dönem olarak yorumlamak mümkündür. "Siyasal alanda ortaya çıkan yeni koşullar, partileşmeyi ve ideolojik farklılaşmayı artırdığı gibi, partileri de devletin temel anlayışına mesafe koymaya zorlamış, hatta devletin kurucu partisi CHP'de yeni koşullara adapte olacak şekilde hareket etmek durumunda kalmıştır." (Durgun, 2021, s. 505). 1980 sonrası döneme bakıldığında, askeri darbeye neoliberalizmin siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda kurumsal yapısı tesis edilmiştir. Askeri darbenin bildirisinde o günün koşullarının oluşmasından siyasal partiler sorumlu tutulmuştur. Anayasal kuruluşlarla birlikte "...siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumları ile devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür..."¹ Askeri darbeye birlikte darbe öncesi faaliyet gösteren partiler yasaklanmıştır. 1983'te sivil siyasete dönüş için partilere tekrar ihtiyaç duyulmuştur. Çözüm ise partilerin yeni isimlerle kurulması olmuştur. Kurulacak partilerin Milli Güvenlik Konseyinin onayını alması gerekmiştir. 1983'lerinden önce 17 tane parti kurulma girişimi olmuş; fakat askeri yönetimden bu partilerin sadece 3'ü seçimlere girebilmek için onay alabilmiştir. Seçim askeri yönetim için şaşırıcı bir şekilde sonuçlanmıştır. Beklenenin aksine seçimleri MDP değil, Turgut Özal liderliğindeki ANAP kazanmıştır. 4 eğilimi (muhafazakar, liberal, milliyetçi ve sosyal demokrat) parti ideolojisi olarak benimseyen Özal, dönemin "catch all"² partilerini örnek almıştır. 1980 sonrası Türkiye'de siyaset anlayışının muhafazakar ve milliyetçi bir rotaya girmesi; siyaset ve bürokraside "kenar" değerlere sahip yeni grupların yoğunluk kazanması; ayrıca ekonomide liberalleşme ve serbest piyasa ilkesi toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik olarak önceki dönemlerden farklı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Kurtbaş, bu dönemin özelliklerini yansıtan sınıfı "Yeni elitler" veya "yeni Türk insanı" olarak tanımlamaktadır. ANAP 1991 yılına kadar bu yeni dönemi ve yeni sınıfı tek başına temsil etmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye'de 2002'ye kadar sürecek koalisyonlar dönemi başlamıştır. 1990'lı

¹Resmî Gazete, 12 Eylül 1980, Sayı: 17103, s. 2.
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf

²Siyasal parti tipolojisinde, Otto Kirchheimer'in kavramsallaştırmış olduğu parti tipidir. 'Herkesi kucaklayan parti', 'hepsini yakala' anlamında değerlendirilmektedir. Bu tip partiler mümkün olduğunca geniş bir seçmen kitlesine sahip olmayı hedeflerler.

yıllar İslamcılığın güç kazandığı dönem olmuştur. Dini referansları olan Refah Partisi’nin yükselişi bu döneme denk düşmektedir. Öncelikle yerel seçimlerde elde ettikleri başarıyla belediyeçilik deneyimlerini gösterebilmeleri tabanlarını genişletmiştir. 2000’li yılların siyaset anlayışı ise 2002 yılında iktidara gelen AK Parti 20 yılı aşan tek başına iktidarıyla değerlendirilebilir. Kurtbaş AK Parti’nin ANAP gibi “catch all” parti olarak kabul gördüğünü ifade eder (Kurtbaş, 2017, ss. 197-198). Tarihsel bagajda 2000’li yıllara ulaşan toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler AK Parti iktidarı altında geçen dönemde çoklu toplumsal tabana hitabeden bir siyaset anlayışına dönüştürülmüştür.

Bugünü anlamada Karakoç “total siyaset” kavramını bir model olarak önermektedir. “... Türkiye’de siyasal alan kültürel kimlik temelli ve çoklu sosyal grupların ve bu grupların uzantısı – temsilcisi olan siyasi oluşumların mücadelesi etrafında başka bir ifadeyle çoklu iktidar ilişkileri etrafında biçimlenen bir formasyona evrilmiştir. Dolayısıyla Türkiye siyaset yapısının yaslandığı düalist iktidar yapısı yerini çoklu iktidar yapısına bırakmıştır.” (Karakoç, 2020, s. 247). Karakoç’un bu tespiti 2018 sonrası seçim ittifaklarını anlamayı da kolaylaştırmaktadır. 2017 Anayasa Değişikliği Referandumuyla ile siyasal sistem doğrudan toplum tarafından belirlenen Cumhurbaşkanı ve Meclisi merkeze almış, bürokrasiyi ise kenarda konumlandırmıştır. Artık sosyal grupların iktidarı belirleme ve etkileme kapasitesi genişlemiştir. Dolayısıyla sosyal grupların temsilcisi olan partiler, iktidar alanına hakim olmak için diğer sosyal gruplarla birlikte hareket etmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Artık bugünkü siyaset anlayışından partilerin iktidar olabilmeye kapasitesini bu sosyal gruplar ve temsilcileriyle kuracakları ittifaklar belirlemektedir (Karakoç, 2020, s. 248).

Türkiye’de İttifak Siyasetini Anlamak İçin Kavramsal Çerçeve

Partiler seçimlere girmeden önce neden ittifak yapar sorusunun farklı cevapları bulunmaktadır. Burada partilerin ittifak yapmalarında esas motivasyon iktidara gelme isteğidir. Temel olarak iktidar partisi iktidarını korumayı ve tekrar iktidar olmayı, muhalefet de iktidara gelmeyi ister. Bunun için de en önemli kriter mümkün olduğunca çok oy alabilmektir. Ancak seçime giren her partinin iktidar olma ya da iktidarın bir parçası olma durumu yoktur. Bunun nedenleri, partinin kendi performansıyla ilgili olabileceği gibi, çok sayıda partinin bulunmasından ve seçim sistemindeki sorunlardan da kaynaklanabilir. Bazı partiler seçim sonrası süreçte elde edebilecekleri kazanımları artıracakları ve kurum olarak kendi yeteneklerini ortaya koyabilecekleri iş birliklerini değerlendirmek isteyebilirler. Dolayısıyla partilerin seçim sonrası elde edilebilecek avantajlar, tek başlarına hareket ettiklerinde beklenen faydadan daha fazlasını sağlayacaksa seçim öncesi ittifaka yönelebilirler.

Golder, 1946-1998 yılları arasında gelişmiş 22 ülkenin seçimlerini, seçim öncesi kurulan ittifaklar bağlamında değerlendirmiştir. Bu çalışmada, çok sayıda partinin varlığının ve seçim sistemindeki orantısızlığın seçim öncesi partiler arası koalisyonlara rastlanma durumunu artırdığı tespit edilmiştir (Golder, 2005, s. 659). Golder’in ulaştığı bu bulgular, Türkiye’de 2018 genel ve cumhurbaşkanlığı seçimleri

öncesi oluşan ittifak siyasetiyle de uyumlu görünmektedir. Cumhuriyet İttifakı; AK Parti, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Büyük Birlik Partisi (BBP) olmak üzere 3 partiden, Millet İttifak'ı da; CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi (SAADET) ve Demokrat Parti (DP) olmak üzere 4 partiden oluşmuştur. 2 ittifak altında seçime giren toplam parti sayısı 7'dir. Bunların dışında Halkların Demokratik Partisi (HDP), Hür Dava Partisi (HÜDA PAR) ve Vatan Partisi de seçime müstakil olarak girmiştir. BBP, AK Parti listelerinden, DP ise İYİ Parti listelerinden seçime girmiştir. Toplamda 8 parti seçimlere katılmıştır. İttifak halinde seçimlere giren partiler için önemli bir avantaj %10'luk ülke barajından muaf olmalarıdır. İttifaksız seçime girilseydi İYİ Parti, SAADET, HÜDA PAR ve Vatan Partisi barajı aşamayacakken ittifak altında olmalarının avantajıyla sandalye kazanabilmişlerdir.

Türkiye'de 2018 seçimleri öncesinde partileri ittifaka yönelten asıl faktör, 16 Nisan 2017 referandumuyla kabul edilen "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olmuştur. 2018 yılında uygulanmaya başlanan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle özellikle yürütme alanında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Parlamenter sistemdeki iki başlı yürütme yapısı, cumhurbaşkanlığı makamında birleşerek tek bir sorumlunun bulunduğu organ haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, yürütmenin tek sorumlusu olan cumhurbaşkanının seçilme koşulları da değişmiştir. Önceki hükümet sisteminde iktidar olma biçimi, yeni sistemde yerini %50+1 kuralına bırakmıştır (Durgun, 2021, s. 501). Bu durum siyasette ittifaklara olan ihtiyacı tetiklemiştir. Partiler seçimlere müstakil hareket etmektense işbirliği yaparak girmenin avantajını kavramışlardır. Öncelikle, cumhurbaşkanlığı seçimi için elzem olan ittifak aslında milletvekili genel seçimlerinde de Meclis çoğunluğunun elde edilmesinde büyük fayda sağlamıştır. Kısacası, yeni hükümet sistemiyle ittifaklar, yasama ve yürütme organında çoğunluğu elde etmek ve iktidar olmak için politika aracına dönüşmüştür (Tosun, 2021).

Seçim ittifaklarının oluşumuyla ilişkilendirilen bir diğer konu da parti sistemleridir. Yukarıdaki açıklamalarda sistemde çok partinin bulunmasının ittifak oluşturmada etkili bir durum olduğundan bahsedilmişti. Çok partili yapının dışında hakim parti sistemlerinin de muhalefet partilerini ittifak yapmaya yönelttiği belirtilmektedir. Bogaards (2014), Afrika ülkeleri üzerinden hakim parti sisteminin farklı alt türlerini de tanımlayarak seçim ittifakları ile ilişkisini değerlendirmiştir. Uzun süredir iktidarı tek başına elinde bulunduran partiye karşı siyasal sistemdeki diğer partiler ittifak kurarak seçimlere girebilir. Muhalefet partileri, kendi aralarında rekabet edecekleri bir nedenleri yoksa hakim partinin konumunu zayıflatmak için ittifak oluşturma yönünde harekete geçebilir (Bogaards, 2014, s. 37). Türkiye'de de artık hakim parti sistemi tartışmaları mevcuttur. Muhalefetin bir araya gelip Millet İttifakı'nı oluşturmasında AK Parti'nin hakim parti konumu önemli bir etkidir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken konu, yapılan ilk ittifakın hakim parti olarak değerlendirilen AK Parti ile MHP arasında gerçekleşmesidir. Muhalefetin ittifak kurması ise sonradan gerçekleşmiştir.

Türkiye’deki durumda yukarıdaki paragrafın aksine, ittifak oluşturma isteği ilk olarak muhalefetten gelmemiştir. Siyasi partilerin seçimlere ittifak yaparak girebilmelerini mümkün kılan yasal düzenleme, AK Parti ve MHP’nin ortak imzasıyla kanunlaşmıştır. Aslında Türkiye’de ittifak siyasetinin önünün açılmasında değişen hükümet sisteminin bir sonucu olarak %50+1’i sağlama hedefi, en önemli faktördür. Bu da AK Parti’nin iktidardaki hakim konumunu güncelleyebilmesi için MHP ile ortaklığını beraberinde getirmiştir. İlk ittifak, AK Parti ve MHP arasında yapılan Cumhuriyet İttifakı olmuştur. Arkasından CHP, İYİ Parti, DP ve SAADET de Millet İttifakını kurmuştur.

Literatürde, partileri ittifaka yönlendiren nedenlerden biri de hakim parti sistemi olarak değerlendirilmektedir. Tek başına 20 yılı aşkın iktidarı, AK Parti’nin hakim parti olup olmadığı konusunu gündeme getirmiştir. Bogaards’ın (2014), yukarıdaki açıklamalarıyla değerlendirildiğinde, Türkiye’de 2018 ve 2023 seçimlerinde muhalefet partilerinin birbirleriyle rekabete girmedikleri, bunun yerine hakim partiye yani AK Parti’ye karşı seçimleri kazanmak ya da AK Parti’nin konumunu zayıflatmak için ittifak yaptıkları söylenebilir. Bu durumda mevcut siyasal sistem iki kutuplu bir görünüm arz edecek ve seçimler de bu iki rakip ittifak arasında geçecektir. Ancak seçim sonuçları göz önünde bulundurulduğunda iki kutuplu ittifak ekseninin yanında HDP’nin varlığı dikkat çekici olup Tosun’un (2021) da belirttiği gibi, “iki buçuk partili sistem” görünümündedir. Aslında bu yapı 2023 seçimlerinde de belirgindir. Sadece HDP’nin ismi Yeşil Sol Parti (YSP) olarak değişmiş ve ittifak yaparak seçime katılmıştır. Ancak YSP’nin 2023 seçimlerinde bir önceki seçime göre %2’den fazla bir oy ve 5 sandalye kaybı olmuştur. Bu kaybın Türkiye’deki “iki buçuk partili sistem” görünümünü sona erdirmediğini söylemek gerekir.

İTTİFAKLARIN YASAL ZEMİNİ

Günümüzde siyasete yön veren ve seçim sonuçları üzerinde belirleyici etkiye sahip ittifaklar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez 2018 yılında yasal olarak kurulabilmiştir. Aslında çok partili hayata geçildikten sonra partilerin iş birlikleriyle sık sık karşılaşılsa da bu iş birliklerinin yasal bir statüsü yoktu. Seçim mevzuatının 2018’de değişmesiyle beraber partilerin yasal yoldan ittifak kurarak seçimlere katılmasının yolu açılmıştır. Bunun öncesinde geçmişte oluşturulan ittifaklar aslında mevzuat karşısında karmaşık süreçlerle gerçekleştirilebilmiştir. Mesela, büyük parti seçime girerken diğerlerinin bu parti lehine seçime katılmama kararı alıp yöneticilerinin ise büyük partinin listesinden aday gösterilmeleri ve seçimden sonra bu yöneticilerin tekrar kendi partilerine dönmeleri gibi (Uzun, 2018, s. 193).

Bu çalışmanın temel odağı, 2018 sonrası yasal seçim ittifakları olmakla birlikte konunun sınırlarını aşmadan bugünü anlamada önemli noktalara işaret etmek gerekmektedir. Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçildiğinden beri partilerin ittifak ya da işbirlikleri zaman zaman karşılaşılan bir durum olmuştur. 1950-1954

yılları arasında seçim ittifaklarına dair herhangi bir yasak bulunmazken, 1957 seçimlerinden önce seçimlere ittifakla girme planları yapan muhalefet partileri, DP'nin ittifak kurulmasını engelleyen düzenlemesiyle karşılaşmıştır. 1961-1980 arası dönemde milletvekili seçimleri düzenlemesine göre ittifak kurmak mümkün olmamıştır. Bu dönemde 306 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'na göre, partilerin seçime katılması için kaç seçim çevresinden kaç milletvekili aday gerekli olduğuna dair düzenleme, ittifak oluşturabilmek için engel teşkil etmiştir. 1980 darbesinden sonra da milletvekili seçim mevzuatında seçim ittifaklarının gerçekleşmesini engelleyen düzenlemeler uygulanmaya devam etmiştir (Demirkol & Çoban Balcı, 2021, ss. 356-358).

Türk siyasal hayatında ittifak denince akla gelen en ünlü iş birlikleri, 1. ve 2. Milliyetçi Cephe hükümetleridir. Seçim ittifakının yasal olmadığı bu dönemde, 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni oluşturan Adalet Partisi (AP), MHP, Milli Selamet Partisi (MSP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) arasında ittifakların yasal hale getirilmesi için girişimde bulunulsa da bu girişim sonuçsuz kalmıştır. 'Siyasi Partilerin Seçim İttifakı Kurabilmesine İmkân Verilmesi Hakkındaki Kanun' adıyla bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Ancak bu tasarı, koalisyon ortaklarının Meclise gelmemesi nedeniyle yasalasamamıştır. İlerleyen süreçte seçim ittifaklarının yasal zemine oturtulması talebi zaman zaman gündeme gelse de sonuç alınamamıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2015).

1980 sonrası dönemde 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile seçim ittifaklarına dair yasak devam etmiştir. Bu kanunda siyasi partilerin ortak aday gösteremeyeceği ve bir adayın aynı seçimde farklı partilerden aday olarak gösterilemeyeceği belirtilmiştir. Bunun dışında 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu ile partilerin başka bir partiyi desteklemeleri yasaklanmıştır.

Her ne kadar yasal olarak seçim ittifaklarının ve iş birliklerinin önüne geçilmeye çalışılmış olsa da, partiler mevzuatın etrafından dolaşarak ve muvazaalı bir şekilde ittifakları gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, 1990'larda 1991 yılında Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ve Halkın Emek Partisi (HEP) iş birliği gerçekleştirmişlerdir. HEP, Güneydoğu Anadolu'dan çıkartacağı adayları SHP listelerinden seçime sokmuştur. Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), RP listelerinden seçime katılmıştır. 1995 seçimlerinde Büyük Birlik Partisi (BBP) adaylarının ANAP listelerinden seçime girdiği görülmektedir (Kiriş, 2011, s. 56 ve Çakır, 1994, s. 27'den akt. Savut, 2020, s. 39).

Seçim ittifakları yasal zemine oturtulmаса da bu ittifaklara olan ihtiyaç devam etmiştir. Özellikle, 2000'lerde hükümet sistemiyle ilgili yapılan anayasa değişiklikleriyle sıkça gündeme gelmiştir. 2007 yılında yapılan referandumla kabul edilen ve ilk kez 2014 seçiminde uygulanan cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi düzenlemesinde ortak aday gösterme söz konusu olmuştur. Ancak, bu seçimde partilerin ortak aday göstermelerinin önünde herhangi bir mevzuat engeli bulunmamaktadır (Uzun, 2018, s. 194).

2018 yılında kadar seçim ittifakları yasal bir dayanaktan ziyade de facto (fiili) şekilde gerçekleşmekteyken 16 Mart 2018’de Resmi Gazete’de yayımlanan 7102 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile ittifaklar de jure (hukukî) bir nitelik kazanmıştır (Çolak, 2020, s. 720). Bu kanunun çıkarılmasında, AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin seçim barajına ilişkin karşılıklı demeçleri etkili olmuştur. Erdoğan ve Bahçeli’nin görüşmeleri neticesinde seçim ittifakları konusunda bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. AK Parti ve MHP’li üyelerden oluşan Milli Mutabakat Komisyonu’nun formüle ettiği kanun teklifi, AK Parti ve MHP’den 4’er milletvekilinin imzasıyla “298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi” başlığıyla 21 Şubat 2018’de parlamentoya sunulmuştur. Teklifin “Genel Gerekeç” kısmında seçim ittifakı sistemi ile ilgili şu cümlelere yer verilmiştir: Teklifle Siyasi Partiler Kanunu ve seçim kanunlarında yer alan yasaklar kaldırılarak, siyasi partilerin milletvekili seçimine ittifak yaparak girmelerinin önünü açan düzenlemeler yapılmış, siyasi partilerin seçimlerde ortak hareket etmelerine dair usul ve esaslara yer verilmiştir. Böylece uzun zamandır de facto gerçekleşen seçim ittifakları hukuki bir temel kazanmıştır. (Çolak, 2020, s. 726).

Türkiye’de ittifaklar ilk kez 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel seçiminde yasal olarak kurulmuştur. Bu açıdan 2018 seçimleri ilk olma özelliği göstermektedir. Aslında, 2018 seçimlerinin cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimlerinin aynı anda yapılması bakımından da ilk olma özelliği taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Milletvekili seçimi için kurulan ittifaklar, cumhurbaşkanı adayı gösterme konusunda farklı stratejiler izlemiştir. Cumhur İttifakı altındaki AK Parti, MHP ve BBP, cumhurbaşkanı adayı Recep Tayyip Erdoğan’ı desteklerken Millet İttifakının mensuplarından CHP, İYİ Parti ve SAADET, kendi adaylarını çıkartmıştır.

2018 SEÇİMLERİ İÇİN KURULAN İTTİFAKLAR

Öncelikle, 2018 Genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin erken seçim olduğunu belirtmek gerekmektedir. Kasım 2019’da yapılması gereken seçimler 17 ay öncesine çekilmiş ve 24 Haziran 2018’de gerçekleştirilmiştir. Seçimlerin erkene çekilmesi, bir anlamda 2017’de gerçekleştirilen anayasa değişikliklerinin daha çabuk hayata geçmesi demektir. Çünkü 2017 referandumunda hayata geçmesi kabul edilen değişikliklerin bir bölümünün yapılacak seçimlerden sonra yürürlüğe girmesi kabul edilmiştir.

2017 anayasa değişikliğinden sonra 6 ay içerisinde çıkarılması planlanan uyum yasaları tam anlamıyla hazırlanamamış, seçimlerden önce “7140 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile bu alandaki boşluk doldurulmak istenmiştir. Sistemle ilgili asıl köklü değişiklikler ise, seçim sonrasında ittifaklı

siyasette kanun hükmünde kararnameler, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, genelgeleri ile hayata geçirilmiştir (Turan, 2018, ss. 43-44). Yani, seçimlerden sonra sistemin şekillenmesi Cumhur İttifakı güdümünde gerçekleşmiştir.

2018 seçimlerinden önce kabul edilen ittifaklar hakkındaki yasal düzenlemenin ardından, siyasi partiler ittifak kurma amacıyla görüşmelere başlamıştır.³ Kısa süre içerisinde Haziran 2018 Milletvekili Seçimleri'nde birbirine rakip iki ittifak kurulmuştur; Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı. İlk kez yasal olarak bir ittifak altında seçimlere girilebilmesi açısından 2018 seçimleri önemlidir. Seçimlere 5'i ittifak altında, 3'ü müstakil olmak üzere toplam 8 parti katılmıştır.

Cumhur İttifakı resmi olarak 20 Şubat 2018 tarihinde AK Parti ve MHP arasında kurulmuştur. 2018 seçimlerinde AK Parti, MHP ve BBP bu ittifakın ortaklarıdır. Aşağıda da belirtileceği üzere, 2023 seçimlerine gidilirken ittifakın üyeleri artmıştır. AK Parti ve MHP'nin bu ittifakı kurarkenki ilk argümanları, 15 Temmuz ve sonrasında Türkiye'nin maruz kaldığı saldırılara karşı "yerli ve milli" bir ittifaka duyulan ihtiyaçtır. Darbe girişimi sonrasında, AK Parti ve MHP siyasal mücadeleyi "beka meselesi" paydasında birleştirmişler ve Cumhur İttifakı'nın temelini oluşturmada da bu paydayı esas almışlardır. Bu ittifakın birlikteliği hem milletvekili hem de cumhurbaşkanlığı seçiminde geçerli olmuştur. İttifak ortakları tek bir cumhurbaşkanı adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemişlerdir. Seçimlerden sonra bu ittifakın Mecliste de devam edeceği açıklanmıştır.

Millet İttifakı ise, resmi olarak 5 Mayıs 2018'de CHP, İYİ Parti, SP ve DP'nin ortaklığında kurulmuştur. İttifakın ortaklarına bakıldığında ideolojik asimetrisi olan bir yapı görülmektedir. Bu durum, ittifak ortaklarınca da reddedilmeyip ittifakın kuruluş amacında da kabul edilmiştir. İttifakın amacı, ülke sorunlarına farklı bakan ve kendi dünya görüşlerine göre çözüm yolları sunan partilerin iş birliği ile temsilde adaletin sağlanması ve seçmen tercihlerinin Meclise eksiksiz yansınması olarak belirtilmiştir (Millet İttifakı resmen kuruldu: Protokolün detayları ortaya çıktı, 2018). Millet İttifakı, amacıyla uyumlu bir şekilde seçimlere katılmıştır. İttifak, milletvekili seçimlerini kapsamış, cumhurbaşkanlığı seçiminde ise ortaklar -DP hariç- kendi adaylarını çıkarmıştır. CHP'den Muharrem İnce, İYİ Parti'den Meral Akşener, SP'den Temel Karamollaoğlu cumhurbaşkanı adayı olmuştur.

---

³ Anayasa'nın 67. maddesinin son fıkrasına göre "Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz." Dolayısıyla seçimlere ittifak halinde girilmesini öngören düzenlemenin 2018 seçimlerinde uygulanması sorunluymken 21 Temmuz 2017 tarihinde Anayasa'ya eklenen Geçici 21. maddenin H fıkrasında yer alan "Anayasanın 67 nci maddesinin son fıkrası hükmü, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra birlikte yapılacak ilk milletvekili genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi bakımından uygulanmaz." hükmü uyarınca, 24 Haziran seçimlerinde uygulanabilmiştir.

2018 seçimlerinden sonra Cumhur İttifakı’nın aksine, Millet İttifakı dağılmıştır. Ancak 2019’da gerçekleşen yerel seçimlerde bu ittifak tekrar tesis edilmiştir. 2018 seçimlerinde ittifakların belirleyici rol oynaması, 2019 yerel seçimlerinde de partilerin bu iş birliğine devam etmesini hatta derinleştirmesini sağlamıştır. Yerel seçimlerde ittifaklar için yasal düzenleme olmadığından, partiler bu seçim sürecini birbirleri lehine aday çıkarmadan yönetmişlerdir (Miş & Duran, 2019, s. 371). Yerel seçimlerde gerçekleştirilen ittifakların en önemli sonuçlarından birisi büyükşehirlerdeki değişimdir. Ankara ve İstanbul’daki AK Parti yönetimi yerini CHP’ye bırakmıştır. Ayrıca CHP’nin ittifak siyasetiyle elde ettiği belediye başkanlığı sayısı artmıştır (Sayın, 2019). 2019 seçim sonuçları muhalefet için bir motivasyon sağlamıştır. 2023 seçim sürecinde ittifak siyasetinin muhalefet için bir dinamizm yarattığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu sistemin muhalif seçmen için de iktidarın değişebileceğine yönelik bir umut uyandırmıştır.

2023 SEÇİMLERİ İÇİN KURULAN İTTİFAKLAR

2018 seçimleri için kurulmuş ittifaklar 2023 seçimlerine de aktarılmıştır. Hatta hem mevcut ittifaklar genişlemiş hem de yenileri kurulmuştur. Bu seçimlere 24 partinin 13’ü ittifak altında kalan 11’i ise müstakil olarak katılmıştır. 2018 Milletvekili Seçimi’nden önce kurulan iki ittifak da 2023 seçimlerine aynı adla katılmıştır. Son seçimlerde 2018’den farklı olarak Millet İttifakı hem milletvekili hem de cumhurbaşkanı seçimlerinde birlikte hareket etmiştir. Ayrıca bu seçimlerde Cumhur ve Millet ittifaklarında genişleme olduğu gibi, seçimlere katılan ittifak sayısı da artmıştır. Cumhur İttifakı’na 2018’deki ortaklara ek olarak Yeniden Refah Partisi (YRP) katılmıştır. Demokratik Sol Parti (DSP) ve HÜDA PAR da bu ittifaka destek vermekle birlikte adayları AK Parti listelerinden seçime girmiştir. Millet İttifakı’nda 2018’deki 4 ortağına ek olarak Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ile Gelecek Partisi’nin katılımıyla toplam 6 parti 2023 seçimlerine katılmıştır. İttifak altındaki parti sayısından dolayı “Altılı Masa” olarak bilinmektedir. Ortaklardan CHP ve İYİ Parti kendi adaylarıyla diğer partiler ise CHP’nin listeleri altında yer almıştır.

2023 seçimleri için yeni kurulan ittifaklar ise şöyledir: Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Komünist Hareketi (TKH), Sol Parti (SP) Sosyalist Güç Birliği İttifakını oluşturmuştur. Yeşil Sol Parti (YSP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) Emek ve Özgürlük İttifakı altında seçime girmiştir. Adalet Partisi (AP) ve Zafer Partisi (ZP) Ata İttifakı altında birleşmiştir.

2018 seçimleriyle kıyaslandığında hem ittifak sayısı hem de parti sayısının artmış olduğu görülmektedir. 2018 seçimlerine giren iki ittifak da barajı aşmış sadece iki parti baraj altında kalmıştır. 2023 seçimlerinde ise bu sayılar daha da artmıştır. Baraj altında kalan ittifak ve partiler şöyledir: ATA İttifakı (Zafer Partisi ve Adalet Partisi), Sosyalist Güç Birliği İttifakı (Sol Parti, Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Komünist Hareketi), Memleket Partisi, Millet Partisi, Hak ve Özgürlükler Partisi

(HAK-PAR), Genç Parti, Adalet Birlik Partisi (AB Parti), Anavatan Partisi, Yenilik Partisi, Halkın Kurtuluş Partisi, Milli Yol Partisi, Vatan Partisi, Güç Birliği Partisi.

İTTİFAK SİYASETİNİN SONUÇLARI

Seçim ittifakları çok partili hayata geçiş sonrası karşılaşılan bir olgudur. Özellikle, seçim sonrası oluşturulan koalisyonlarla Türk siyasal hayatının çok partili evresinde sıklıkla karşılaşılmıştır. Bugünkü seçim ittifaklarını ötekilerden ayıran en önemli özellikler, günümüz ittifaklarının uzun soluklu olması ve partilerden ziyade ittifakların konuşulmasıdır. Bu da 21.yüzyıl Türk siyasetinde seçimler ve partilerle ilgili önemli bir değişimi göstermektedir. Daha önceden de karşılaşılan seçim iş birlikleri -özellikle koalisyon- 2018'den itibaren yerini ittifak siyasetine bırakmış durumdadır. Seçimlerden önce ittifak yerine, seçim sonrası kısa süreli koalisyonlara alışık olduğumuz sistem yerini uzun vadeli ittifaklara bırakmış görünmektedir. Gündoğmuş'un da belirttiği gibi, geçmiş dönemlerde seçim sonrası gündeme gelen ittifaklar yeni düzenlemeyle artık seçim öncesi yapılabilmekte ve iktidar olabilme motivasyonları da ittifakların vadesini uzatmaktadır (2021, s. 39).

İlk olarak 2018'de kurulan ittifaklar 2023 seçimlerinde de devam etmiştir. Hatta 2019'daki yerel seçimlerinde de bu ittifaklar belirleyici olmuştur. Aynı şekilde 2024 yerel seçimleri için ittifaklar arası iş birliğinin seçim sonuçları üzerine stratejik bir önemi vardır. 2024 yerel seçimlerine 35 parti girecektir (Yüksek Seçim Kurulu, 2024). Yerel seçimlere az bir süre kala ittifaklar arası iş birliği değerlendirildiğinde, Millet İttifakı dağılmıştır; Cumhuriyet İttifakında ise AK Parti ve MHP'nin birlikteliği devam etmektedir. İYİ Parti, 2023 genel seçimlerinden sonra Millet İttifakından ayrılmıştır. 2024 yerel seçimlerine kendi adaylarıyla girme kararı almıştır. 2024 yerel seçim sonuçlarına dair bir çıkarım yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşan bir konudur. Ancak ittifak iş birliğinin yerel seçim sonuçları üzerindeki etkileri tıpkı ötekilerde olduğu gibi siyasal gündemin odak noktası olacaktır. Yeni bir durum olarak uzun vadeli ittifakların seçimlerin kaderini belirlemek gibi önemli etkisinin yanı sıra muhalefet, seçim sistemi, partiler ve seçmen açısından belli sonuçları vardır.

2018 seçimleri sonrasında Millet İttifakı dağılmış olsa da 2019 yerel seçimleri bu ittifakın tekrar oluşmasında motivasyon sağlamıştır. Bu seçimlerde ittifak siyasetinin sonucu olarak temel iki bloğun oluşması ve seçim öncesinde AK Parti yönetiminde bulunun büyükşehir belediyelerinin önemli bir kısmının Millet İttifakı sayesinde kazanılması ciddi bir sonuçtur (Miş & Duran, 2019, s. 376). Hatta sonuçlar, 2023 seçimlerinde iktidarın değişmesi konusunda muhalefet kanadında beklentiyi ve umudu artırmıştır. 2023 seçimleri muhalefetin bu beklenti ve umudunu karşılamasa da, Türkiye'de artık ittifaklı bir siyasetin hakim olduğu görülmektedir.

Seçim Sonuçlarına Yönelik Değerlendirmeler

2018 Genel Seçimleri açısından değerlendirildiğinde, seçimlere toplam 8 parti ve bağımsızlar katılmıştır. 8 partiden 2'si (HÜDA PAR ve Vatan Partisi)

herhangi bir ittifaka dahil olmamıştır. Bu iki parti de baraj altında kalmıştır. SAADET ise normal koşullarda %1,36’lık oy oranıyla baraj altında kalabileceken, Millet İttifakı altında olması ve milletvekili adaylarını CHP listesinden göstermesi temsilci çıkarmasını sağlamıştır. 2023 seçimlerine bakıldığında ise, seçimlere toplam 24 parti katılmıştır. Bu partilerden 13’ü ittifak altında diğerleri de müstakil olarak seçime girmiştir. 2018 seçimlerinde herhangi bir ittifaka dahil olmayan HÜDA PAR, bu seçimlerde AK Parti listelerinden aday göstererek yer almıştır. Partiler ve ittifaklar açısından değerlendirildiğinde, 2018’e göre, 2023 seçimlerine katılan hem parti hem de ittifak sayısı artmıştır.

İttifak siyasetinin seçim sonuçlarına önemli yansımalarından birisi partilerin parlamentodaki sandalye sayısına etkisidir. Seçim ittifakları düzenlemesiyle birlikte milletvekilliklerinin dağıtımı konusunda bir değişim olmuştur. Yeni düzenlemeyle milletvekillikleri önce ittifaklara sonra da partilere bölüştürülmektedir. Bu düzenleme sandalye sayıları açısından bazı partilere avantaj bazıları içinse dezavantaj yaratmıştır. İYİ Parti ve CHP, bu sistemden avantajlı çıkan partiler olarak değerlendirilebilir. Örneğin 2018 seçimlerinde CHP, ittifak sayesinde Adıyaman, Elâzığ, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Nevşehir, Şanlıurfa ve Yozgat’ta milletvekili çıkarabilmiştir. Millet İttifakı ortaklarından SP her ne kadar milletvekili çıkaramasa da aldığı oy oranları CHP lehine işlemiştir. 2018 seçimlerinde Elâzığ üzerinden bir dağılımı değerlendirmek gerekirse (Karadağ, 2022), MHP, 47 binin biraz üzerinde oy almıştır. Cumhuriyet İttifakı’nın toplam oyu yaklaşık 240 bindir. CHP 37 bin, İYİ Parti 26 bin ve SP ise 6 bin olmak üzere Millet İttifakının toplam oyu 70 binin üzerindedir. 5 milletvekili çıkaran Elâzığ’da vekil çıkarabilmek için 60 bin oy ihtiyaç vardır. Bu sonuçlarla CHP, 41 yıl gibi uzun bir aradan sonra Elazığ’dan milletvekili çıkarabilmiştir. Ancak Çolak’ın da bahsettiği gibi, eğer önceki sistemde bir seçim gerçekleştirilmiş olsaydı kazanabileceği 14 milletvekilliğini bu sistemde kaybetmiştir (2020, s. 736). Yine de hesap yapıldığında CHP’nin avantajlı olduğu görülmektedir. İYİ Parti değerlendirildiğinde ise bu sistemden en avantajlı çıkan partidir. 2018 seçimlerinde %0,04 gibi çok küçük bir farkla baraj altında kalacakken, ittifak altında olması sayesinde Mecliste 43 milletvekilliği elde etmiştir (Çolak, 2020, s. 737).

2018 seçimlerinde dezavantajlı çıkan partilere bakıldığında ise, AK Parti öne çıkmaktadır. AK Parti ittifak ortağı MHP sayesinde Aydın, Hakkâri ve Erzincan’da 3 milletvekilliği kazanmış olsa da 30 milletvekilliği kaybetmiştir. MHP için değerlendirildiğinde önceki sistemde olsaydı 9 adet fazla milletvekilliği kazanacakken yeni sistemde bu sayıyı elde edememiştir. Diğer yandan yeni sistemde sandalye dağılımı açısından bir kazanç sağlamamıştır (Çolak, 2020, ss. 736-737). Bu kayıp-kazanç durumları değerlendirildiğinde, ittifak sistemini ilk talep eden tarafın yani Millet İttifakı’nın ittifak siyasetinden bekledikleri avantajı yakalayamaması da seçimin kazanana olmuştur.

İttifaklı sisteminin seçmen davranışına etkisini değerlendiren Miş, 2018’deki seçimlerde stratejik ve taktiksel oy kullanma özelliklerinin öne

çıkıldığından bahsetmektedir. Seçmenin stratejik ve taktiksel oylaması ittifaklar arasında değil ittifak içinde gerçekleşmiştir. Yani ittifak içi oy geçişkenliğinin yüksek olduğu söylenebilir. Milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarına göre, cumhurbaşkanı adaylarının aldıkları oy oranları ile elde edilen milletvekili sayısı arasında bazı orantısızlıklar da (örneğin AK Parti ve Erdoğan'ın oylarındaki 10 puanlık fark) bu argümanı desteklemektedir. Stratejik ve taktiksel oy verme davranışının bir sonucu olarak AK Parti'den MHP'ye, CHP'den ise HDP ve İYİ Parti'ye oy geçişleri yaşandığı görülmektedir (2018, ss. 330-331).

2023 seçimleri değerlendirildiğinde, Cumhurbaşkanlığı'nın büyük partisi AK Parti'nin 2018'e göre oylarında %7'lik bir gerileme olduğu milletvekili sayısında da 27 kayıp yaşadığı görülmektedir. MHP ise beklenenin aksine oy oranını %1 artırmıştır. YRP 5 milletvekilliği kazanmıştır. Millet İttifakı'nın büyük partisi CHP bu seçimlerde oy oranı %2,5'ten fazla artmıştır. 2018 seçimlerine göre 23 milletvekili daha Meclise göndermiştir. İYİ Parti'de önceki seçime göre ciddi bir değişim söz konusu olmamıştır. DEVA, Gelecek Partisi, DP ve SAADET CHP listelerinden seçime girmiştir. Bu partilerin adaylarından 39 milletvekili CHP listelerinden seçilmiştir. Emek ve Özgürlük İttifakı altında büyük parti olan HDP/YSP bir önceki seçimlere göre 2023'te yaklaşık %3'lük bir düşüş yaşamış ve 6 milletvekilliği kaybetmiştir. Bu ittifak altında TİP ise 4 milletvekili kazanmıştır.⁴ Kocapınar ve Kalaycıoğlu 2023 seçimlerinde seçmenlerin özellikle sağ kanat partiler arasında geçiş yaptığını belirtmekte ve seçim sonuçlarında bu durum gözlenmektedir (2023, s.10).

Seçim Barajına Yönelik Değerlendirmeler

Partilerin ittifak yaparak seçimlere girebilmesine olanak tanıyan kanunda aynı zamanda seçim barajına ilişkin de yeni bir durum tanımlamaktadır. Buna göre partiler, içinde buldukları ittifakın oy oranı %10'u geçmesi halinde kendileri bu barajı aşmasalar dahi baraj engeline takılmayacakları hususunda bir düzenleme yapılmıştır. Temsilde adalet açısından tartışmalı olan seçim barajı konusu ittifaklı yapı altında küçük partilerin lehine bir duruma dönüşmüştür. Bu arada (aşağıda bahsedilen) 2022'de yapılan bir değişiklikle seçim barajı %7'ye indirilmiştir ve 2023 seçimlerinde bu baraj geçerli olmuştur.

Aslında seçim ittifaklarının bu avantajının küçük partilerin ittifaka katılmalarını teşvik ettiği söylenebilir. Bu düzenlemeyle seçim barajına takılma tehdidinden kurtulan partiler, aldıkları oy oranı ölçüsünde temsil edilme imkanına sahip olabilmektedirler. Örneğin, 2018 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı ortaklarından MHP için bu durumun geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür. Aslında, 2018 seçim sonuçlarına göre MHP %10'luk barajı aşmış olsa da seçim öncesinde yaşanmış olan bölünmenin oyları düşürebileceği ihtimali ve baraj altında kalma tedirginliği söz konusuydu. 2017 referandumundan sonra MHP içindeki muhaliflerin

⁴ Oranlar ve sayılar SETA Analiz'de yayınlanan Baki Laleoğlu (2023) tarafından hazırlanmış olan "2023 Seçimlerini Anlamak İki Sandık Arası Sonuçlar" adlı dokümandan elde edilmiştir.

Meral Akşener liderliğinde İYİ Parti’yi kurması, MHP’nin oy kaybı yaşayabileceği argümanını gündeme getirmiştir. Bunun üzerine, 2018 seçimleri öncesinde seçim barajının düşürülmesine yönelik talep de MHP’den gelmiştir. Ancak ittifak sisteminin seçim barajını fiilen saf dışı bırakabilme özelliği sayesinde barajla ilgili değişime gerek kalmamıştır (Ete, 2018, s. 304).

Konuya Millet İttifakı ortakları açısından bakıldığında ise İYİ Parti’nin ittifak yapmanın avantajından diğer partilere kıyasla daha fazla yararlandığı söylenebilir. 2018 seçimleri sonuçlarına göre İYİ Parti %9,96 oy almıştır. Sadece %0,04 gibi bir oranla baraj altında kalacakken ittifak ortaklığı sayesinde bu durumu atlatabilmiş ve parlamentoda 43 sandalye elde etmiştir.

Seçim barajına ilişkin tartışmalar ittifak siyaseti altında belli bir süre ötelenmiş olsa da 2023 seçimlerinden önce tekrar gündeme gelmiştir. Cumhuriyet İttifakı ortakları AK Parti ve MHP’nin hazırladığı “Milletvekili Seçimi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi”nde seçim barajının %7’ye düşürülmesi planlanmıştır. Bu kanun teklifi 31 Mart 2022 tarihinde TBMM’de kabul edilip yasalaşmış ve 6 Nisan 2022 tarihinde de yürürlüğe girmiştir⁵ (Milletvekili Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2022).

Türkiye’de seçim barajına ilişkin tartışmalar öteden beri devam etse de asıl değişimi tetikleyen faktörün ittifak siyaseti olduğunu söylemek mümkündür. 2018 seçimlerinde Millet İttifakı’nın büyük partisi CHP’nin ittifak sayesinde -yukarıda da anlatıldığı üzere- milletvekili kazanımları Cumhuriyet İttifakı açısından ittifak siyasetinin sürpriz bir dezavantajdır. 14 Mart 2022’de Meclise bir yasa değişikliği teklifi sunulmuş ve arkasından kabul edilmiştir. Teklifin sunulmasının altında yatan neden Karadağ (2022) tarafından bu sürpriz dezavantaja bağlanmaktadır. AK Parti-MHP kanadının CHP’nin 2018’deki milletvekili kazanımından rahatsızlık duyduğunu belirtmektedir. Kanunda aynı zamanda ittifak oylarının nasıl hesaplanacağı konusunda da bir yenilik söz konusudur. 2023 seçimlerinde ittifakı oluşturan partilerin çıkaracağı milletvekili sayısı, seçim bölgesinde kendi elde ettiği oy sayısı esas alınarak belirlenmiştir. Böylece ittifak sistemi artık sadece küçük partilerin %7’lik ülke barajını aşmasına yardımcı olacak ancak milletvekili çıkartmaları ve Mecliste temsil edilmeleri zorlaşacaktır (Karadağ, 2022).

Küçük Partilerin İttifaklara Etkisi ve Kazanımları

Bu çalışmada “küçük partiler”den kastedilen, kendisine seçmen tabanı oluşturabilmiş, politikalarıyla kamuoyu yaratabilen ancak Türkiye’de uygulanan seçim barajını aşma ihtimali oldukça düşük partilerdir. İktidarı elde etmek için

---

⁵ Daha önce de belirttiği gibi, Anayasa’nın 67. maddesine göre seçim kanunlarını ilgilendiren değişikliklerin 1 yıl askıda kalma süresi bulunduğundan %7’lik baraj düzenlemesinin seçim takvimine göre 1 yıllık süreyi tamamlamadığı için 14 Mayıs 2023 seçimlerine uygulanmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir (Küçüksüslü, 2023: 324).

kurulan ittifak siyasetinde küçük partilerin seçimlerde elde edebilecekleri oy potansiyeli büyük partiler için önemli görülmektedir. Hem cumhurbaşkanlığı seçiminde %50+1'i geçebilmek hem de yasama da çoğunluğu elde edebilmek için küçük partilerin sahip olduğu oy oranları büyük partilere iktidarın anahtarını sunabilecek bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. 2017 sonrasında artan parti sayısı da bu durumu destekler niteliktedir.

Türkiye'de 1983-2016 yılları arasında kurulan parti sayısı 65'tir. 2017-2022 yılları arası kurulan parti sayısına bakıldığında ise 56 olduğu görülmektedir. Yani bahsi geçen 2 dönem kurulan parti sayıları açısından değerlendirildiğinde ciddi bir orantısızlık göze çarpmaktadır. Bu orantısızlığın en önemli nedeni, hükümet sistemi ve arkasından oluşan ittifak siyasetinin bir parti enflasyonu yaratmasıdır (Aktan, 2023, ss. 5-6).

Aktan, bu parti enflasyonunu değerlendirebilmek için kimlerin parti kurduğu konusunda bir sınıflandırma yapmıştır. Ona göre, kariyer siyasetçileri, dışlanmış siyasetçiler ve küskünler ve merhum siyasetçilerin politik mirasını devralan siyasetçiler bu 5 yıllık süreç içinde kurulan partilerin liderlerini karakterize etmektedir. Bu kapsamda; Ahmet Davutoğlu, Ali Babacan ve Muharrem İnce "dışlanmış siyasetçiler ve küskünler" sınıflandırmasında Fatih Erbakan ise "merhum siyasetçilerin politik mirasını devralan siyasetçiler" başlığında değerlendirilmektedir (2023, ss. 10-12). Bu siyasetçilerin ve parti liderlerinin hepsi kendilerine ait belli bir oranda seçmen tabanı oluşturabileceklerinin farkındadırlar. Bu oran ittifak siyasetinin altında olmayı kolaylaştıran ancak ittifaksız halde seçim barajını aşmaya yetmeyecek seviyededir.

Hem 2018 hem de 2023 seçimlerinde küçük partilerin elde ettikleri milletvekili sayısı ittifak siyasetiyle değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Geçmiş seçim sonuçlarına bakıldığında oranları %1-2'lerde kalan partilerin ittifaklara dahil olarak milletvekilliği kazandığı görülmektedir. İlk seçim deneyimini 2023'te Cumhur İttifakı altında yaşayan YRP %2,82'lik oy oranıyla 5 milletvekilliği kazanabilmiştir. Yine bu seçimlere Emek ve Özgürlük İttifakı altında giren TİP %2'yi bile bulmayan oy oranıyla 4 milletvekili çıkarabilmiştir. Bu iki parti ittifak altında seçimlere girmeseydi ülke barajına takılıp vekil çıkaramayacaktı.

Küçük partilerin ittifak altında yer almaları kendi lehlerine olduğu gibi büyük partiler için de avantaja dönüşebilmektedir. Partilerin ittifak altında seçimlere girmesine imkân tanıyan yasal düzenlemede oy dağılımı konusunda da bir yenilik bulunmaktadır. Bu da "ittifak ortak oyu"dur (Çolak, 2020, s. 729). Yeni seçim düzeninde seçmen bir partiye oy vereceği gibi herhangi bir parti altında mühür basmadan ittifaka da oy verebilmektedir. Seçim çevrelerindeki ittifak oyları belli bir hesaplamayla ittifak altında yer alan partilere bölüştürülmektedir. Ayrıca 2018'deki seçim ittifakları düzenlemesine göre, milletvekilleri önce ittifaklara dağıtılmaktadır. Sonrasında ise ittifak ortağı olan partilere oy oranlarıyla dengeli bir şekilde milletvekilleri paylaşılır. Bu kural, örneğin Millet İttifakı altındaki küçük parti olan SP'nin oylarının CHP için avantaja dönüşmesini sağlamıştır. CHP, SP ve İYİ

Parti’den gelen artık oylar sayesinde Adıyaman, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Nevşehir, Şanlıurfa, Elâzığ ve Yozgat’ta uzun bir aradan sonra milletvekili çıkarmıştır (Miş, 2018: 341). Bu da, ittifak altındaki büyük partilere avantaj sağlamaktadır. Mesela, 2018 seçimlerinde CHP, Millet İttifakı’nın güçlü partisi olması sayesinde zayıf olduğu seçim çevrelerinde bu sistem sayesinde 15 milletvekilliği elde etmiştir (Çolak, 2020, s. 736; Miş, 2018, s. 341). Ancak, bu 2018’deki milletvekili hesaplaması, 2022 yılında 7393 sayılı “Milletvekili Seçim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”da yapılan bir düzenlemeyle değiştirilmiştir. Buna göre, 2839 sayılı “Milletvekili Seçim Kanunu”da 34. md’ye göre, “[i]ttifakın aldığı oy toplamı genel barajı geçtiği takdirde, seçim çevrelerinde milletvekili hesabı ve dağılımı, ittifak içerisinde yer alan her bir partinin o seçim çevresinde almış olduğu oy sayısı dikkate alınarak üçüncü fıkra hükümlerine göre yapılır”. İttifak ortak oyunun hesaplanmasında bir değişikliğe gidilmemiştir.

2023 seçimlerinde seçim ittifakının yanı sıra liste ittifakları kurulmuştur. Liste ittifakı kurulmasının en önemli nedeni, 2022 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu’nda milletvekili hesaplamasının değiştirilmesidir. AK Parti listelerinden HÜDA PAR ve DSP adayları, CHP listelerinden de Gelecek Partisi, SAADET, DP ve DEVA adayları seçimlere katılmıştır. Bu partilerin adaylarından 39 kişi milletvekili olarak seçilmiştir. Seçimin ardından bu adaylar kendi partilerine geri dönmüştür. Liste ittifakı stratejisini anlamak için iki yorum yapılabilir. İlk olarak, küçük partilerin milletvekili çıkarma potansiyelinin düşük olmasından dolayı adaylarının büyük parti listelerinden seçime girmesi küçük parti adaylarının seçilme şansını yükseltecektir. Belli seçim çevrelerinde güçlü olan küçük partiler bu çevrelerden büyük parti listesi altında aday gösterildiklerinde milletvekili çıkarabilir. İkincisi, ittifak altında olan küçük partilerden, büyük partilere oy rotasyonu gerçekleşecektir. Böylece küçük partiler büyük partilerin listesinden aday göstererek milletvekili çıkarma şanslarını kullanırken seçmenlerinin de büyük partiye oy verme eğilimi artacaktır. Örneğin, HÜDA PAR seçime AK Parti listesinden girmiş ve bir anlamda seçmenini AK Parti’ye yönlendirmiştir. Aynı şekilde Gelecek Partisi, SAADET, DP ve DEVA da seçmeninin CHP ve İYİ Parti’ye oy vermesini sağlamak için liste ittifakında yer almıştır. İkincisi için verilebilecek örnek ise, Millet İttifakı ortakları olarak CHP ve İYİ Parti, oy potansiyeli düşük olan belli seçim bölgelerinde seçimlere girmeyerek diğer ortağı desteklemiştir. CHP 87 seçim bölgesinin 80’inde, İYİ Parti ise 78’inde seçimlere katılmıştır (Özdemir, 2023, s. 122-123).

Seçmen Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de seçimlere katılım oranı genellikle yüksek seyretmektedir. Bu nedenle seçim ittifaklarının seçime katılım oranını yükseltip yükseltmediğini ölçmek zor olabilir. Ancak literatürde seçim ittifaklarının katılımı yükselttiğine dair fazlaca görüş bulunmaktadır. Örneğin Tillman, seçim öncesinde ittifakların kurulmasının seçmen katılımına olumlu etkide bulunduğunu savunmaktadır. Ona göre, ittifaklar seçmenin oy kullanma motivasyonunu artırmaktadır (2015, s. 729).

2002'den beri yapılan seçimlerle kıyaslandığında ittifakların yasal olarak ilk kez yapıldığı 2018 ve arkasından 2023 seçimlerine katılım oranının yüksek olduğu görülebilir.⁶ Küçük partiler açısından baraj sorun olmaktan çıktığı için seçimlere ilginin arttığı, seçmenlerin kendi partilerinden vekilleri Mecliste görme umudunun yükseldiği bunun da seçimlere katılım oranını yükselttiği belirtilmektedir. KONDA'nın raporuna göre, 14 Mayıs seçimlerine katılımındaki %89'a varan oran göz önünde bulundurulduğunda katılım yüksek düzeydedir. Ancak Cumhurbaşkanlığı seçiminin 2. turunda yani 28 Mayıs'ta bu oran %85,72'ye düşmüştür (2023, s. 89). 2018 ve 2023 seçimlerinden önceki 1-2 seçim incelendiğinde aslında 2018 ve 2023'teki katılım oranlarında gerçekleşen yükseliş çok ciddi bir fark yaratmasa da düşüş olmaması açısından anlamlı bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

İttifakların katılım üzerindeki etkisi olumlu bulanların aksine karmaşık bir tablo oluşturabileceğini savunanlar vardır. İttifakların siyasi çeşitliliği ve eleştirel tartışmaları azalttığı dolayısıyla belirli siyasi grupların egemenliğini pekiştirdiği konusunda eleştirilmektedir (Akgül, 2023, s. 145).

İttifaklı siyaset; siyasi partiler, seçim sistemi gibi alanların yanında seçmenler açısından da bazı yeni durumlar getirmiştir. Oy kullanma açısından seçmen, tercihini bir partiden yana kullanabileceği gibi isterse ittifaka da oy verebilmektedir. Bu da, parlamentoda sandalye dağılımının seçmen tercihleriyle daha uyumlu olması noktasında katkı sağlamıştır (Aydoğan Ünal, 2019, s. 327). Ancak, bu durumun 2018 seçimleri için geçerli olduğu belirtilmelidir.

İttifaklı siyasette milletvekili hesaplamasında 2018'de uygulanan yöntem, 2023 seçimlerinde değişmiştir. 2022 yılında 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikler, seçim barajının %7'ye düşürülmesi ve ittifaklı girilen seçimlerde oyların milletvekilliğine dönüştürülürken nasıl hesaplanacağı ile ilgilidir. 2018 yılında milletvekili sayısı hesaplanırken hem partinin hem de ittifakın aldığı oy değerlendirilirken 2022 yılında yapılan değişiklikle 2023 seçimlerinde partinin aldığı oylar dikkate alınıp ittifakın aldığı oyların parti özelinde milletvekili hesaplamasına etkisi kaldırılmıştır (Özdemir, 2023, s. 115).

Seçmenler açısından yeni durum olarak kabul edilecek diğer hususlar ise; oylamanın ve oy hesaplamasının nasıl yapılacağıdır. Oylamanın nasıl yapılacağı özellikle bu sistemin ilk uygulandığı 2018 seçimlerinden önce seçmen tarafından merak edilen önemli bir konu olmuştur. Partiler ve ilgili kuruluşlar seçim günü seçmenin oylama konusunda sorun yaşamaması için eğitici kamu spotları, bilgilendirici reklamlar hazırlayıp seçmene rehber olmuşlardır. Seçmenin merak ettiği diğer bir konu da, verdikleri oyların nasıl hesaplanacağıdır. Türkiye'de mevcut seçim sistemi barajlı d'Hondt'dur ve 2018'den beri ittifaklara uygun hale getirilip

⁶ 2002'den itibaren Milletvekili Genel Seçimlerine katılım oranı: %79,14 (2002)- %84,25 (2007)- %83,16 (2011)- %83,92 (2015-1)- %85,23 (2015-2)- %86,24 (2018)- %87,04 (2023) (veriler YSK'dan derlenmiştir.)

kullanılmaya devam edilmektedir. Milletvekili dağılımının nasıl gerçekleşeceği konusunda biraz karmaşık bir sistem olan d’Hondt yöntemi, ittifaklı seçimlerde hesaplamanın nasıl yapılacağı konusunda seçmenin merak ettiği diğer bir husustur. Barajın devreden çıkması, ittifak ortak oyunun hesaplanması ve milletvekili dağılımlarının (2018’de önce ittifaklara sonrasında partilere göre yapılması, 2023’te ise bir üstteki paragrafta belirtildiği üzere artık sadece partiler özelinde) yapılması gibi faktörler hesaplamayı biraz daha karmaşıklaştırmıştır. Yine bu durum da, tıpkı oylamanın nasıl yapıldığında olduğu gibi bilgilendirici belgelerle seçmene aktarılmıştır.

Temsil Açısından Değerlendirilmesi

Partilerin ittifak altında seçime girmelerini temsil açısından değerlendiren çalışmalar, bu sistemin temsilde adalet sağlaması bakımından daha adil olduğunu belirtmektedir. Çolak, 2018 seçimleri için yaptığı değerlendirmede geçerli oyların neredeyse tamamının (%99,31) Mecliste temsile dönüştüğünü; eğer seçim ittifaksız bir şekilde gerçekleşseydi bu oranın %88,01’de kalacağını yani %12’lik oy oranının parlamentoda temsil edilemeyeceğini ifade etmektedir (2020, s. 739). Yılmaz da, yaptığı istatistiksel çalışmasında Çolak’la (2020) benzer yorumlarda bulunmuştur. Yılmaz’ın çalışmasında “ittifak sistemi sonucu oluşan Meclisteki sandalye dağılımının, ittifaksız durumda Mecliste oluşacak sandalye dağılımına nazaran çok daha adil olduğu” sonucuna ulaşmıştır (2022, s. 172). Bu yorumlardan ittifak siyasetinin temsilde adaleti sağladığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak Çirkin’in bu sistemde temsilde adaletin sağlanıp sağlanmadığına farklı bir yaklaşımı bulunmaktadır. Temsilde adaletten beklenen önemli bir işlev, aynı oy oranına sahip iki partinin aynı sayıda milletvekili çıkarmasıdır. İttifak altında seçime giren ve %6 oranında oy alıp milletvekili çıkarabilen bir partiyle müstakil bir şekilde seçime girip ve %6 oy alan ve barajı geçemeyen bir partinin temsil adalet ilkesi bakımından olumsuzluk yaratacaktır (2019, s. 446).⁷

İttifak altında seçimlere giren partilerin seçim barajını by-pass edebilme şansları, parlamentoda sandalye elde edebilmelerini sağlamaktadır. Bu konuda ittifaklı seçime girmenin nimetinden en çok yararlanan İYİ Parti olmuştur. 2018 seçimlerinde %9,94 oy oranıyla ittifaksız durumda baraj altında kalacakken, parlamentoya 43 sandalye ile girmiştir.

İttifak sisteminin uygulandığı ilk seçim, 2018’de gerçekleştirilen milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde geçerli oyların büyük çoğunluğu parlamentoda sandalyeye dönüşmüştür. 2002’de gerçekleştirilen seçimlerde geçerli oyların %46,3’ü baraj altında kalırken 2018’de bu oran sadece %0,7’dir. Bu istatistik 2002’den itibaren değerlendirildiğinde en düşük orandır (Aydoğan Ünal, 2019, s. 324). 2023’te seçime bir ittifak altında ya da müstakil girmiş ancak milletvekili

⁷ Çirkin çalışmasını 2022’de seçim barajının %7’ye indirilmesinden önce gerçekleştirmiştir. Bu nedenle hesaplamaları %10’luk seçim barajı üzerindedir. Bunu %7’lik seçim barajına güncelleyip yeniden değerlendirildiğinde de benzer bir durum ortaya çıkması beklenebilir.

çıkaramamış partilerin oy oranları toplamı yaklaşık %4,5'tir. 2002'den beri değerlendirildiğinde Kasım 2015 seçimleri⁸ hariç tutulursa yine de diğer seçimlere göre düşük olduğu görülebilir. Fakat bu oran 2018 seçimiyle karşılaştırıldığında yüksektir. Bunun nedeni seçimlere katılan parti sayısı ile açıklanabilir.

2023 seçimlerine ittifaklı-ittifaksız katılan toplam parti sayısı 24'tür. Bu seçim 2002'den itibaren değerlendirildiğinde en yüksek parti katılımının gerçekleştiği seçimdir. 2002'de 18, 2007'de 14, 2011'de 15, 2015 Kasım'da 16, 2018'de ise sadece 8 parti seçimlere katılmıştır (Yüksek Seçim Kurulu, 2023). Bu partilerin 5'i ittifak altında geri kalan 3'ü de müstakil olarak seçimlere girmiştir. %0,7'lik oran müstakil olarak seçime giren HÜDA PAR ve Vatan Partisi'nin yani 2 küçük partinin oylarıdır. Hem katılan parti sayısının az olması hem de ittifaklı sistemde barajın by-pass edilebilmesi, 2018 seçimlerinde geçerli oyların çok küçük bir oranını parlamento dışı bırakmıştır. 2018'den itibaren, yukarıda da bahsedildiği gibi, artan parti enflasyonu 2023 seçimlerinde parlamento dışında kalan geçerli oy oranını yükseltmiştir. Ancak hem katılan parti sayısı ve aldıkları oy oranları hem de %7'lik ülke barajı göz önünde bulundurulduğunda, ittifaksız senaryoda parlamento dışında kalacak geçerli oylar çok daha yüksek bir tablo oluşturacaktı. YSK'nın 2023 verilerine göre bu senaryo oluşturulduğunda yaklaşık %20'lik bir oran temsilden mahrum kalacaktı. Kısacası hem bu senaryoda hem de şu ana kadarki oluşmuş seçim ittifaklarıyla ilgili literatürde görüldüğü üzere, barajı geçemeyen partiler için parlamentoda daha fazla temsil edilmenin önünü açmıştır. Ancak bunun durumun temsilde adalet ilkesi daha iyi bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştirmediği tartışmalıdır.

SONUÇ

Gelecekte 2018 ve 2023 seçimleri, hükümet, parti ve seçim sistemleri üzerine çalışacak araştırmacılar, 2017 Anayasa Değişikliği sonrası yaşanan kurumsal değişimlerle karşılaşacaklardır. Bahsedilen bu kurumsal değişimi anlamaya ve analiz etmeye yönelik çalışmalar, her geçen gün çoğalmaktadır. Halihazırda yapılan çalışmalarda bu değişimlerin ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada hükümet sistemi değişikliğinin seçimlere ve siyasal partilere nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu bağlamda, Türk siyasal hayatında yasal olarak ilk defa deneyimlenen parti ittifaklarına odaklanılmıştır. Hükümet sisteminin değişiminin bir yansıması olan ittifak siyaseti de bu kurumsal değişimler içinde önemli bir yer tutmaktadır.

---

⁸ Kasım 2015 seçimlerinde Mecliste temsil edilemeyen oy oranı %2,4'tür. Haziran 2015 seçimlerindeyse bu oran %9,8'dir. Kasım 2015 seçimleri erken seçim olup Haziran 2015'te tek başına bir partinin ya da koalisyonun hükümeti kuramaması üzerine gerçekleştirilmiştir. İki seçim arası koalisyon tedirginliğinin ve terör olaylarının artmasının seçimde endişe yarattığı ve bu durumun Kasım seçimlerinde katılım oranına ve özellikle AK Parti'nin oy oranlarına yansıdığı belirtilmektedir (Tosun, T. ve Erdoğan Tosun, 2015).

Bugün için 2018 ve 2023 olmak üzere iki seçim dönemini siyasette ittifaklı dönem altında geçirmiş bulunmaktayız. Her ne kadar 2023 seçimleri üzerinden henüz kısa bir süre geçmiş ve bu seçimlerle ilgili akademik değerlendirme ve analizler sınırlı olsa da tıpkı 2018’de olduğu gibi bu seçimde de ittifakların merkezi bir konumda buldukları gerçektir.

Siyasette ittifaklı dönemin değerlendirildiği bu çalışmada bazı tespitler sunulmuştur. Öncelikle ittifak sisteminin Türkiye siyasetinde yerini pekiştirmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. 2 ittifakla başlayan süreç, 2023 seçimlerinde 5’e çıkmıştır. Seçim ittifakları her ne kadar 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel seçimleri için yapılmış olsa da 2019 yerel seçimlerinde de işbirliği şeklinde geçerliliğini korumuştur. 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel seçimleri için de partiler ittifaklar altında devam etmişlerdir. Her iki genel seçim ve bir yerel seçimin gerçekleştirildiği bu süreçte partilerin tek başına hareket etmektense ittifaka yöneldikleri görülmektedir. Bu anlamda ittifak siyaseti, partilerin kazanma stratejilerine ve Türkiye’nin 2000 sonrası toplumsal yapısına uyumlu ‘total siyaset’ anlayışına göre oluşan bir kurumsallık özelliği göstermektedir.

İttifak sayısının artmasının yanında 2018’den 2023’e kadarki süre içinde kurulan parti sayısında da ciddi bir yükseliş söz konusudur. 2000 sonrası yapılan seçimlere katılan parti sayısına göre sıralama yapılırsa 2023 seçimlerinin birinci geldiği görülmektedir. Kurulan ve seçimlere katılan parti sayısındaki bu artış ittifak sistemiyle ilişkilendirilebilir ancak tek başına bu artışı açıklamada yeterli değildir. Diğer taraftan son dönemde bu kadar çok parti bulunmasına rağmen seçimlere ittifak altında katılmaları demokratik bir sistemde çok partililik ilkesiyle değerlendirildiğinde paradoks taşımaktadır.

İttifak sistemiyle birlikte yaşanan önemli bir gelişme seçim barajının düşürülmesidir. Öteden beri tartışılan %10’luk seçim barajı, 2022 yılında %7’ye indirilmiştir. Bu değişim ittifak stratejileriyle ilgili değerlendirilse de demokratik açıdan önemli bir gelişmedir.

İttifak siyasetinin hem 2018 hem de 2023 seçim sonuçları üzerinde şaşırtıcı bir etkisi olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte milletvekili dağılımı konusunda bazı sürprizlerin yaşandığını göz ardı etmemek gerekir. Yine küçük partiler açısından da hem baraj sorununa maruz kalmamaları hem de ittifak ortak oylarını artırmaları kazan-kazan ilişkisi olarak değerlendirilebilir. Bir de ittifak sisteminin temsili artırdığı söylenebilir. Özellikle son seçimde yaklaşık %20’lik oy parlamento dışı kalacakken ittifak sistemi sayesinde bu oranın yaklaşık %4 olması temsili artırması açısından önemli görülebilir.

İttifak siyasetinin küçük ve parlamento dışında siyaset yapan partiler açısından değişim yaratmıştır. Bu tür partileri parlamento içinde siyaset yapmaya çektiği söylenebilir. TİP ve YRP bu konuda örnek gösterilebilir. Mecliste artan parti çeşitliliğiyle ideolojik yelpazenin genişlediği de belirtilmelidir. Sol uçta yer alan TİP

ve sağ muhafazakar uçta bulunan HÜDA-PAR ve YRP'nin temsilcilerinin Meclise girmesi bu durumu göstermektedir.

Son olarak, ittifak sisteminin seçmenin siyasal süreçlere karşı ilgisini artırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Partisinin hangi partilerle ittifak yaptığı, ittifak sisteminde oy pusulasının kullanımı ve oyların nasıl hesaplanacağı seçmenler açısından yeni konular olup bunların öğrenilmesi siyasal sürece yönelik ilgiyi artırmıştır. İttifak sisteminde, tercih ettiği partiyi iktidara taşıyabilecek ya da iktidar ortağı yapabilecek taktik ve stratejik oy verme davranışı geliştirmesi de seçmene aynı zamanda dinamizm katmıştır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

Akgül, S. (2023). Küresel perspektifte seçim ittifakları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). International Dublin University, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Aksoy, İ. U. (2019). 2018 genel seçimler öncesi AK Parti-MHP Cumhuriyet İttifakı'nın seçmen nezdindeki toplumsal algısı. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 2 (1), 21-39.

Aktan, C. C. (2023). Kamu tercihi perspektifinden Türkiye'de parti enflasyonu ve ittifakçılık 2023 seçimleri: Seçim fırsatçılığı ve menfaatçilik (Tabela Partileri, Küskünlerin Partileri, Merhum Siyasetçilerin Politik Mirası Üzerinden Menfaat Kollayan Partiler ve Diğerleri). *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 73-97. doi: 10.53881/hiad.1310406

Aydoğan Ünal B. (2019). Türkiye'nin yeni sisteminde seçim öncesi ittifaklar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (2), 321-328.

Barın, T. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde temsilde adalet ilkesi ve "seçim ittifakı" düzenlemesinin değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 1-34. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.537629>

Bogaards, M. (2014). Electoral alliances in Africa: What do we know, what can we do?. *Journal of African Elections*, 13 (1), 25-42.

Çirkin, F. (2019). Temsilde Adalet İlkesi Açısından Genel Seçimlerde İttifak. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 433-449.

Çolak, Ç., D. (2020). Seçim ittifakı sisteminin 2018 milletvekili genel seçimine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15 (2), 719-742.

Demirkol, Ö. & Çoban Balcı, A. (2021). Türkiye'de seçim ittifakları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), 350-377.

Durgun, Ş. (2021). Parti siyasetinden ittifak siyasetine. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 500-519.

Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. (4. basım). Ankara; Bilgi Yayınevi.

Ete, H. (2018). 24 Haziran seçimleri: Yeni sistemin siyaseti ve sosyoloji. *Muhafazakar Düşünce*, 15 (54), 293-321.

Golder, S. N. (2005). Pre-Electoral coalitions in comparative perspective: A test of existing hypotheses. *Electoral Studies*, 24, 643-663.

Golder, S. N. (2006). Pre-Electoral coalition formation in parliamentary democracies. *British Journal of Political Science*, 36 (2), 193-212.

Gündoğmuş, B. (2021). M. Duverger’in parti ittifakları teorisi ışığında Türkiye’de Cumhur ve Millet ittifakına yönelik bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 13 (27), 28-41.

Karadağ, A. E. (2022). BeşiBirYerde (80) Türkiye siyasi tarihinde yer alan beş seçim sistemi. *Medyascope*. <https://medyascope.tv/2022/03/15/besibiryerde-80-turkiye-siyasi-tarihinde-yer-alan-bes-secim-sistemi/> adresinden erişildi.

Karakoç, Ş. M. (2020). Türkiye’de siyasetin dönüşümü: ‘Güçlü devlet geleneği’nden ‘total siyaset’e. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 227-253.

Kocapınar, G. & Kalaycıoğlu, E. (2024). Elections and partisanship: analyzing the results of the 2023 general elections in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, DOI: 10.1080/14683857.2024.2311942

KONDA, (2023). 14 ve 28 Mayıs 2023 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi. <https://konda.com.tr/uploads/2305-mayis-barometre-142-sandikanalizi-f64bed809b924b9aeb042f449ed33ead9e9de83efe91838339476286eb3ef868.pdf> adresinden erişildi.

Kurtbaş, İ. (2017). Türkiye’de politik değişim ve siyasi elitler merkez-çevre kuramının gözden geçirilmesi ve Türkiye’de bir “elit koalisyonu olarak yeni elitler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 54, 179-204.

Küçüksüslü, Ş. (2023). Anayasa’nın 67. maddesi karşısında seçim kanunlarındaki değişikliklerin uygulanması sorunu. *Ankara Barosu Dergisi*, 81 (2), 321-324.

Laleoğlu, B. (2023). 2023 seçimlerini anlamak iki sandık arası sonuçlar. SETA Analiz. Elde edilme tarihi: 15 Mart 2024, <https://www.setav.org/analiz-2023-secimlerini-anlamak-iki-sandik-arasi-sonuclar/> adresinden erişildi.

Millet İttifakı resmen kuruldu: Protokolün detayları ortaya çıktı. (2018, Mayıs 5). *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/millet->

ittifaki-resmen-kuruldu-protokolun-detaylari-ortaya-cikti-969564 adresinden erişildi.

Milletvekili Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2022, Nisan 6). Resmi Gazete (Sayı: 31801). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220406-1.htm#:~:text=6%20Nisan%202022%20%C3%87AR%C5%9EAMBA&text=MA DDE%201%2D%2010%2F6%2F,%E2%80%9Cy%C3%BCzde%20yedilik%E2%80%9D%20%C5%9Feklinde%20de%C4%9Fi%C5%9Ftirilmi%C5%9Ftir.> adresinden erişildi.

Miş, N. (2018). Yeni siyasal sistemin ilk seçimleri ve sonuçlarının karşılaştırmalı analizi. *Muhafazakar Düşünce*, 15 (54), 323-355.

Miş, N. & Duran, H. (2018). Seçim ittifakları. SETA, <https://setav.org/assets/uploads/2018/02/232.-SEÇİM-İTTİFAKLARI.pdf> adresinden erişildi.

Miş, N. & Duran, H. (2019). İttifaktan blok siyasetine 31 Mart yerel seçimleri. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 363-393.

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2015). Koalisyon hükümetleri, koalisyon protokolleri, hükümet programları ve genel kurul görüşmeleri (Cilt 2). Ankara: TBMM Basımevi.

Nişancı, Ş., Doğan, S. (2022) Türkiye’de 2018 yılında gerçekleştirilen seçi ittifaklarının kurumsal yönden analizi. *Trends in Business and Economics*, 36 (2), 183-194.

Oğuz, M. C. (2019). Seçimlerin, demokratikleşme sürecine etkileri: Seçim ittifakları ve Türkiye üzerine bir tartışma. *Memleket Siyaset Yönetim*, (31), 1-36.

Özdemir, A. (2023). Seçim kanunu’nda 2022 yılında yapılan değişikliklerin 2023 yılı milletvekili seçimlerine etkisi. *TBB Dergisi*, 168, 103-128.

Resmi Gazete, 12 Eylül 1980, Sayı: 17103, s. 2, Elde edilme tarihi: 12/03/2024, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf

Savut, E. (2020). Geçmişten bugüne Türkiye siyasetinde seçim İttifakları: Tercih mi? Zorunluluk mu?. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 33-48.

Sayın, A. (2019, Nisan 1). Yerel Seçim 2019- İttifak bu kez AKP’ye kaybettirdi, CHP’ye kazandırdı: Ankara 25 yıl sonra el değiştirdi. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47769228> adresinden erişildi.

Tillman, E. R. (2015). Pre-electoral coalitions and voter turnout. *Party Politics*, 21 (5), 726-737.

Tosun, T. (2021). Yeni dönem siyaseti: İttifaklar. Perspektif, <https://www.perspektif.online/yeni-donem-siyaseti-ittifaklar/> adresinden erişildi.

Tosun, T. & Erdoğan Tosun, G. (2015). Kazananı ve kaybedenleriyle 1 Kasım seçimleri. *Toplum ve Demokrasi*, 9 (19-20), 1-23.

Turan, M. (2018). Türkiye’nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7 (3), 42-91.

Uzun, M. S. (2018). Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku Kısıtları İçerisinde Türkiye’de Seçim İttifakları ve Alternatif Seçim İttifakı Modelleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yılmaz, İ. (2022). İttifak sisteminin ve milletvekili sayısının artmasının temsilde adalete etkisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 50, 159-180.

Yüksek Seçim Kurulu. (2023). <https://www.ysk.gov.tr> adresinden erişildi.

Yüksek Seçim Kurulu. (2024). <https://www.ysk.gov.tr/tr/31-mart-2024-secimi/46637316> adresinden erişildi.

Zariç, S. (2021). İttifak sistemi etkisinin analizi amacıyla Adana ve Mersin illerinde 2015 ve 2018 genel seçim sonuçlarının karşılaştırılması. *International Academic Social Resources Journal*, 6 (30), 1545-1551.

Yayın Geliş Tarihi: 01.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1462799>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1316-1338
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÉMİLE DURKHEIM'IN POLEMİK REPERTUARI: TOPLUMSALLIĞIN NELİĞİ VE AHLAKIN KÖKENİ SORUNU

Emre ÖZTÜRK*

Öz¹

Émile Durkheim, bilim olarak sosyoloji ülküsünün en önemli mimarlarından birisidir. O, sosyolojide “olguların dili”yle konuşmayı ilkeleştiren önemli figürler arasındadır. Ancak tüm bu “nesnel”, “olgusal” ve “ilmi” görüntüsüne rağmen, Durkheim aynı zamanda iyi bir polemikçidir. Durkheim’ın metinlerinde sadece olgusal gözlemlere ilişkin genellemeler yer almaz. Durkheim, aynı zamanda agresif, tartışmacı, nüktedan ve eleştirel kimliğiyle öne çıkan iyi bir yorumcu ve “metin yazarı”dır. Özellikle toplumsallık, ahlak, anomi ve sosyalizm gibi konularda Durkheim’ın bu yönü daha baskın bir biçimde tespit edilebilmektedir. Bu makalede Durkheim’ın polemik repertuarı, toplumsallık ve ahlak konusu üzerinden yansıtılmaktadır. Her iki tema, Durkheim’ın sosyoloji projesinin en belirleyici direkleri olduğundan, Durkheim’ın polemik repertuarında geniş bir yer tutar. Durkheim’ın toplumsallığın neliğini ve ahlakın kökenini delillendirme girişiminde bir olgusal tanıtlama yüzeyi bir de polemik mütalaa düzeyi bulunur. Bu anlamda makalenin amacı, Durkheim’ın en belirleyici çalışma odaklarından biri olan toplumsallık ve ahlak konularında, eksik kaldığı, güçlükle savaştığı, düşünce ikliminin aksaklıklarını sergilediği, satır aralarında gizlenen polemikçi tavrı gündeme getirmektir. Bu yönüyle makale, Durkheim’ı farklı biçimlerde yeniden tartışmaya açmak ve onun polemik yönlerini farklı veçheleriyle daha anlaşılır kılma gayesindedir.

Anahtar Kelimeler: Émile Durkheim, Sosyoloji, Toplumsallığın Neliği, Ahlakın Kökeni, Durkheim’ın Polemik Repertuarı.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öztürk, E. (2024). Émile Durkheim’ın polemik repertuarı: Toplumsallığın neliği ve ahlakın kökeni sorunu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1316-1338.

* Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozemreozturk@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4635-5005

¹Çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

ÉMILE DURKHEIM'S POLEMIC REPERTOIRE: THE PROBLEM OF THE ESSENCE OF SOCIALITY AND THE ORIGIN OF MORALITY

Abstract

Émile Durkheim is one of the most important architects of the ideal of sociology as a science. He is among the important figures in sociology who adopted the principle of speaking in the "language of facts". However, despite all this "objective", "factual" and "scientific" appearance, Durkheim is also a good polemicist. Durkheim's texts do not contain only generalizations about factual observations. Durkheim is also a good commentator and "text writer" who stands out with his aggressive, argumentative, witty and critical identity. This aspect of Durkheim can be detected more dominantly, especially on issues such as sociality, morality, anomie and socialism. In this article, Durkheim's polemical repertoire is reflected on the subject of sociality and morality. Since both themes are the most defining pillars of Durkheim's sociological project, they occupy a wideplace in Durkheim's polemical repertoire. In Durkheim's attempt to prove the essence of sociality and the origin of morality, there is a surface of factual demonstration and a level of polemical consideration. In this sense, the aim of the article is to bring to the agenda the polemical attitude hidden between the lines, where Durkheim was incomplete, struggled with difficulty, and exhibited the flaws in his thought climate, on the issues of sociality and morality, which were one of his most decisive focus of work. In this respect, the article aims to reopen Durkheim for discussion in different ways and to make his polemical aspects more understandable from different aspects.

Keywords: *Émile Durkheim, Sociology, The Essence Of Sociality, The Origin Of Morality, Durkheim's Polemical Repertoire.*

GİRİŞ

Emile Durkheim, sosyolojiyi inşa eden kurucu isimler arasında belirleyici bir yere sahiptir. Disiplinin sınırlarını ve yönünü tayin etmedeki ustalığının yanında, iyi bir felsefeci, kalemi güçlü bir yazar, argümantatif bir eleştirmen, aynı zamanda bir ahlak sosyoloğu, eğitim, ekonomi, din ve hukuk gibi toplumsal kurumlar üzerine oldukça duyarlı bir araştırmacı, kendi çağını gözlemleyen temkinli bir modernist ve gerçekten de sanıldığı aksine çok iyi bir polemikçi idi. Bu yönüyle Durkheim, layıkıyla okunması, ele alınması ve değerlendirilmesi güç bir yazardır. Zira çoğu zaman ona yönelik aşinalık, ona hakkını teslim etmeyi zorlaştıran bir körlükle el ele gitmiştir. Oscar Wilde'in pek yerinde deyişiyle, "insanın, sevdiği birine haksızlık etmemesi çok zor" (Wilde, 2008, s. 41). Bir yazarı anlamaya çalışmak, gerçekten ilgimizi çeken ve sevdiğiniz birini anlatmaya ve aktarmaya çalışmak, ona duyduğumuz aşırı ihtimam yüzünden daima bir kusur içerir. Çıtayı belirleyen biziz aslında. Düşünür, yazar ya da sanatçı, o denli yüce ve haşmetli ki, ona yaklaşmayı

her daim biraz daha uzaklaştıran bizleriz. Onu kafese almanın yetkisine sahip olma güdüsüyle bezeli kavrayış güvenimiz, aynı zamanda onu daima elimizden kaçırın tutkuyla yarışır. Onu, bize ait, bizce dile dökülen bir oluşa takdim ederken, aynı zamanda gizemli ve açıklanamayan yanımız haline dönüştürürüz. Durkheim, bu nedenle zorlu ve kolay, açık ve kapalı, berrak ve karanlık gibi zıtlıkların birleşim noktası oldu. Sosyolojisine yayılan düalizm, adeta onun yorumlanma teşebbüslerinde de baskın hale geldi. Farklı okuyucular, farklı önceliklerle onda çeşitli ayrıcalıklar sezdi. “Durkheim’in mirası nesiller boyu sosyal bilimciler tarafından çarpıcı biçimde farklı şekillerde alımlanmıştır. Her bir alımlama, Durkheim’in çalışmalarının, kritik evrelerinin, içsel kriz ve çözümlerinin, elde ettiği başarıların bir okumasına bağlıdır” (Alexander, 1989, s. 175). Sözelimi, “sol” tarafından statükonun muhafazakâr bir savunucusu, anti-işlevselciler nazarından işlevselciliğin ana belirleyeni, tarihselcilerin gözünden toy bir doğrusal evrimci olarak değerlendirilmiştir. Öznelci sosyolojiler ise Durkheim’da, her zaman materyalist olmasa da, en azından toplumsal indirgemeciliğin rahatsız edici bir türünü görme eğiliminde olmuşlardır. Hümanistler için Durkheim Deccal, mikro sosyoloji yanlıları için ise makronun en somutlaşmış hali olarak konumlanmıştır (Collins, 1988, s. 107). Bir yazar olarak Durkheim da “ikili” bir görüntü sunar. Bir yanıyla Durkheim, kendinden çok emin, ince işçilikle olguların dilini konuşan, bilimsel sosyoloji prensiplerinden şaşmayan, adeta toplumu inceleyen bir doğa bilimci edasıyla karşımızda belirir, ama satır aralarında başka bir Durkheim daha baskındır. Muarızlarıyla (bu bazen Kant, Rousseau, Marx, Mill, Spencer, Hobbes gibi doğrudan ismi zikredilen düşünürler olabiliyorken, bazen karşımıza “sosyalistler”, “bireyciler”, “faydacılar”, “sözleşmeciler”, “evrimciler” gibi genelleştirilmiş bir kitle olarak da çıkabiliyor) bir dövüş halinde olan, nüktedan, tartışmacı, bazen ivedi genellemelerle özensiz duran, tonunu ve dilini sertleştirmekten geri kalmayan bir polemikçi izlenimi verir. Durkheim’in kendi düşünce dünyasını inşa etme sürecinde merkeze aldığı belirleyici konularda, güçlükleri aşma tarzında bu polemikçi tavrını sıkça kullandığını gözlemlemek mümkündür. Bu anlamda Durkheim’ı anlamanın ve onun engin sosyolojik dünyasına dahil olmanın en verimli stratejilerinden biri de, “bilim insanı Durkheim”dan ya da Randall Collins’in tabiriyle (1988, s. 107), “Bay Sosyoloji”den çok, yazar Durkheim’ı, yani kimi zaman daha agresif, tartışmacı ve eleştirel kimliğiyle öne çıkan “metin yazarı”nı keşfedebilmektir. Metin yazarı olarak Durkheim oldukça güçlü ve inatçı bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Bir konu onun için ne denli önem kazanırsa Durkheim o mecranın güçlüklerinde farklı strateji ve mühimmatlarla mücadele etmeye o denli razı gelir. Özellikle toplumsallık ve ahlak konularında polemikçi Durkheim’in daha yaygın biçimde gözlemlenebildiği söylenebilir. Toplumsallık ve ahlak söz konusu olduğunda, ilmî üslup tedbirini elden bırakmayan

Durkheim'in kimi zaman sert, kimi zaman totolojik ve hatta kimi zaman dogmatik bir dille okuyucusuna seslendiği görülür. Toplumsallık ve ahlak konusu, Durkheim'in sosyoloji projesinin en belirleyici direkleri olduğu kadar en hassas mimarisini de oluşturur. Bu nedenle her iki tema, Durkheim'in polemik repertuarında geniş bir yer tutar. Bu anlamda, makalenin amacı, Durkheim'in en belirleyici çalışma odaklarından biri olan toplumsallık ve ahlâk konularında, eksik kaldığı, güçlkle savaştığı, düşünce ikliminin aksaklıklarını sergilediği, satır aralarında gizlenen polemikçi tavrı gündeme getirmektir. Bu kapsamda Durkheim'in "toplumsallık nedir?" ve "ahlakın kökeni nedir?" sorularına yanıt verme girişimini ele alacağız. Bunu yaparken "metinlerarası bir diyalog" kavrayışıyla Durkheim'in farklı dönemlerde kaleme aldığı metinlerdeki tartışma dinamiğinin izini, onun çelişkiler gösterdiği, fikir değişikliklerine yöneldiği, şerhler düştüğü ve yeni açılımlar ilave ettiği düğüm noktaları üzerinden süreceğiz. Bu yönüyle makale, aynı zamanda, toplumsallık ve ahlak konusu üzerinden Durkheim'in verimli ve yaratıcı yönlerini sergileme çabası olarak da okunabilir.

DURKHEIM'DA TOPLUM VE TOPLUMSALLIĞIN NELİĞİ SORUNU

Toplum ve insan ilişkisi, düşünce tarihinin en belirleyici konularından biri olmuştur. Sosyolojinin "özgül bir konu alanı olarak" toplumsallığı keşfi ise, Auguste Comte'un çalışmalarında belirgin hale gelir. Onun toplumsal fenomenler üzerine kurulu sosyolojisi belli türde bir fenomen kategorisini, diğer bilimlerin incelemelerinden ayırıyordu. Durkheim, aynı olgu kategorisine biçim vererek onu daha sanatsal bir "şey" statüsüne yükseltti. Durkheim'in toplumsallığı ele alış tarzı yeni bir kavrayış getirdi. Artık toplumsal olan bir madde, maddileşen bir kolektif temsil vardır. Toplumsallık, Durkheim'in elinde bir bedene bürünür. Tinsel karakterini üzerinden atamayan, biçimlendiren, toplumsal eylemlere zorunluluk ve normatiflik kazandıran, uygulayıcıları tarafından somutlaştırılarak görünür kılınan reel bir alana dönüşür.

Durkheim, toplumun neliğini somutlaştırmak adına, öncelikle, kendi sosyolojik kabulleri açısından son derece ehemmiyet atfettiği kilit bir soruyla yüzleşir: "bir ve aynı anda, hem kendimize hem de başkalarına ait oluşumuz nasıl olanaklıdır?" (Durkheim, 1973, s. 152) ya da başka bir deyişle, "tek seferde ve aynı anda nasıl tamamen kendimize ve başkalarına ait olabiliriz?" (Durkheim, 2016b, s. 165). Pek çok düşünürde ve farklı disiplinlerin araştırmacılarında "bir ve aynı anda hem kendimize hem de başkasına ait oluşumuz" konusuna ilişkin değerlendirme ve incelemeler bulmak mümkün, ancak Durkheim nazarında sosyoloji (kendi sosyolojisi), bu soruya yanıt verebilecek en güçlü disiplindir. Durkheim problemin çözümünde pek uzağa gitmez ve kendi temsillerini geliştirmede etkisini gizlemediği

René Descartes'a bir anıştırma ile düalistik bir perspektif sunar. Descartesçı beden-ruh ikiliği, Durkheim'ın ellerinde birey ve toplum, bireysel bilinç ve kolektif bilinç, bireysel çıkarlar ve toplumsal çıkarlar düalizmine evrilir. Bu anlamda Durkheim, bedensel yanı bireysel bilinç ve çıkarlarla, ruhsal yanı toplumsal ya da kolektif bilinç ve çıkarla ilişkilendirir. Ne var ki, Durkheim'ın bu güçlüğü aşmak adına başvurduğu düalizm “birey ve toplum ilişkisi için doyurucu olmayan” (Habermas, 2001, s. 484) bir açıklama sunar. Dahası, bu yüzleşme, onun tehlikeli ancak bir o kadar da verimli bir polemik üretmesine yol açar.

Durkheim'a göre insanda iki varlık vardır: “Birincisi, temeli bedende olan ve eylem alanı bu gerçekle kesin bir şekilde sınırlanmış olan bireysel varlık; ikincisi ise, içimizde gözlem vasıtasıyla bilinebilir olan entelektüel ve ahlaki alanda en yüksek gerçekliği temsil eden toplumsal varlıktır” (Durkheim, 2018b, s. 24). Bir başka ifadeyle, “bizim her birimizde iki bilinç vardır: Biri, teker teker her birimize özgü olan ve bireyler olarak niteliğimizi belirleyen durumları içerir; öteki bilinç ise tüm toplum için ortaklaşa olan durumları içerir. Birincisi yalnızca bizim bireysel kişiliğimizi simgeler ve oluşturur; ikincisi ise ortak tipi ve dolayısıyla o tipin varlık nedeni olan toplumu simgeler” (Durkheim, 2018a, s. 137). Bu düalite Durkheim için ne analitik ne de kategoriktir, doğrudan “insan doğasının yapısal düalitesidir. Her çağda, insan bu düalitenin son derece farkında olmuştur. Aslında, insan her yerde kendisini iki radikal heterojen varlıktan oluşmuş olarak tasavvur etmiştir” (Durkheim, 2016b, s. 162). Buna uygun olarak, “faaliyetlerimiz gibi zekâmız da iki farklı şekilde ortaya çıkar: bir tarafta duyular ve duyumsal eğilimler; diğer tarafta, kavramsal düşünce ve ahlaki faaliyetler. Kendimizin bu her iki parçası da varlığımızın ayrı kutuplarını temsil eder ve bu kutuplar birbirinden çok az ayrıdır; ancak birbirinin tersidir. Duyumsal iştahımız kesinlikle egoisttir: bireyselliğimize sahiptir ve yalnızca bu bile onun amacıdır. Açlığımızı, susuzluğumuzu ve diğerlerini başka bir eğilimi işe karıştırmadan tatmin ettiğimizde, yalnızca kendimizi tatmin etmiş oluruz. [Kavramsal düşünce] ve ahlaki faaliyetler ise aksine uydukları davranış kurallarının evrenselleştirilebilir oldukları gerçeği ile ayırt edilirler. Bu yüzden, tanım olarak, kişisel olmayan amaçlar güderler” (Durkheim, 2016b, s. 163). Durkheim bu ikiliğin toplumsal yaşamda iki ayrık veya parçalı bir halde, tam toplumsallık veya tam bireysellik ile hareket edilebileceği bir bölünmeye dönüşmeyeceğini düşünür; “Mutlak egoizm, mutlak alturizm gibi, gerçekte asla elde edilemeyecek ideal bir sınırdır” (Durkheim, 2016b, s. 166). Bireyin hem bireysel yönü hem de toplumsal yönü olan bir varlık olduğunu düşünmek, onun bunları bir arada tek bir bütünde birleştirerek yaşayan ve bu ikiliği çoğu zaman duyumsamadan eyleyen bir varlık olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak bu “birliktelik” ve “sentez” fikri aslında bir yanılısamadır. Durkheim'da bireyi oluşturan toplumsal “töz”, diğer her şey karşısında galebe çalar. Durkheim için, tartışmasız bir

biçimde, “bizim en önemli parçamız topluma ait olandır. ... İnsanın toplumdaki kopabilmesi için kendinden kopması gerekmektedir. Toplumla insan arasında akla gelebilecek en sıkı ve yakın ilişkiler kurulabilmiş olunmasının nedeni toplumun bizim tözümüzün bir parçası olması”dır (Durkheim, 2016a, s. 98). Bu anlamda, ortaklaşa yaşam bireysel yaşamdan doğmuş değildir, tersine ikincisi birincisinden doğmuştur. Toplumsal birimleri oluşturan bireysel kişiliklerin toplumu dağıtmadan nasıl oluşup büyüyebildiği, yalnız bu temel üzerinde açıklanabilir. Bireysel kişilik, daha önce var olan bir toplumsal ortamda hazırlandığı için, kaçınılmaz olarak onun damgasını taşır; dayanışma içinde bulunduğu bu ortak düzeni yıkmayacak biçimde oluşur; ondan ayrılmakla birlikte ona uyarlanmış olarak kalır. Bireysel kişilikte toplum-karşıtı hiçbir şey bulunmaz, çünkü kendisi toplumun bir ürünüdür (Durkheim, 2018a, s. 325). Bireysel bilinç, gittikçe toplumsal bilincin tezahürü haline gelir ve birey-toplum düalizminin yörünge göstergesi her koşul ve şartta toplumsallık lehinde ivmelenmek zorunda kalır. Bu kabuller ışığında, toplumsallığın neliğine ilişkin soruşturmada Durkheim’in olgusal tanımı netleşmeye başlar: “Toplum, ... bizim ürünümüz olmayan, bundan dolayı da yaşayabilmek için kendisine uyum sağlamak zorunda olduğumuz bir gerçeklik” (Durkheim, 2018a, s. 395) olduğu gibi, aynı zamanda “bizim dışımızda ve bizden üstün olduğu için bize hükmede[n]” (Durkheim, 2015, s. 72) bir kendiliktir.

Durkheim, toplumsallığı bireyi önceleyen bir nitelikte ele alır. Ancak tarihsel olarak bu önceliğe ilişkin kanıtlar sunma girişimi, “devlet” veya “genel irade” gibi bireyüstü toplumsal mevcudiyetlerin belirli tarihsel şartların ürünü olarak açığa çıktığını ispatlamaya çalışan sözleşmecî yaklaşım yanlılarından farklı bir yönetime sahiptir. O da ilkel toplumlardan başlar, ancak buradaki ilkel bir düşünürü veya varsayımsal bir doğa durumu değil, gerçek veri ve gözlemlere dayanan bilgiler ışığında serimlenir. Toplumsallığın bir kez en ilkel olan içinde dahi farklı görünümde vücut bulduğu kanıtlandığında, bireysellik ve toplumsallık arasında tarihsel bir yer değiştirme savını rafa kaldırarak, doğrudan ilkel olan üzerinden günümüzün toplumsallığının da temellerini anlamaya yarayan argümanlar geliştirir. O, tarihi, bireyin başına buyruk olduğu bir dönemden, kendini yine kendi iyiliği için toplumsal bir örgütlenmeye tabi kıldığı bir evreye geçiş olarak okumaz. Ona göre, insan var olduğu andan itibaren, biçimi, şekli, adı, temsilleri, kabulleri ve pratikleri farklı olan çeşitli “toplumsal” görünümde yaşam sürdürmüştür. Genelde din konusu üzerinde yoğunlaşması, toplumun egemenliğini yansıtan ortak bir zemin oluşu ve neredeyse her toplulukta farklı biçimlerde mevcudiyete sahip olmasından kaynaklanır. Bu anlamda en kadim dinsel göstergeler, toplumsallığın da varlığına dalalettir. Tarihte dinin varlık göstermeye başladığı bir an göstermek Durkheim için olanaksızdır; “bütün diğer beşerî kurumlar gibi dinin de belli bir noktada başladığı söylenemez” (Durkheim, 2018b, s. 17). Belli türlerde dinlerin başlangıçları

incelenebilir, ancak genel anlamda kendine özgü birtakım sembollere, ayinlere ve temsillere sahip olmak bakımından dinler her zaman varolmuştur. Durkheim toplumsallığın insanî varlığın temel özü olduğu gerçeğine ışık tutmak için dinleri bu yönleri itibarıyla inceler. Durkheim etnolog ve antropologların çalışmalarını, bilhassa dinin çeşitli veçhelerine işaret eden bulguları açığa çıkaran bir arkeolog edasıyla kullanır. Bireyleri kendilerini aşan bir varlığa itaat etmeye zorlayan her türden toplumsal dışsallığı, kendi tezinin bir delili olarak kazı alanında çıkarır, temizler ve çalkantılı modern anomik dünyanın insanlarına takdim eder. Bu kazı alanında “bulmamız gereken[in], yalnızca tarihsel ve etnolojik gözlemin bize ifşa edebileceği somut bir gerçeklik” (Durkheim, 2018b, s. 13) olduğunu dile getirir, ama bu gerçekliği bize olduğu haliyle, adeta fotoğraflayarak, olguları birbirine bağlanmamış parçalar şeklinde sunmaz. Zira amaç salt kadim geçmişte ne olduğunu bilme kaygısı değil, geçmişin bulgularını belli bir fikir ışığında yorumlayabilmek ve böylece günümüze de ışık tutabilmektir. Bu anlamda söz konusu gerçekliği veren bulguları, onları yüzeye çıkaran etnologun elinde olduğundan daha önemli hale getiren bir yorumla ele alır. Çoğu zaman bir enkaz halinde duran pek çok veri, onun nazarından çeşitli ilişkilerle bir araya getirilen anlamlı bir bütün halinde sergilenir. Böylece, bağlılıkla tutunulan totem, tabu ve ritüel, ilkellerin hayret verici yaşamlarına dair birkaç anlatı olmanın ötesinde, genel anlamda insanın kaçınılmaz toplumsallığının belirleyiciliğinin göstergeleri olarak ele alınır. Bu delillerden yola çıkarak Durkheim, “kendimizden emin olarak ve aşırı dogmatik olmadan, en önemlileri dâhil ruhsal durumlarımızın çoğunun toplumsal kaynaklı olduğunu söyleyebil[eceğimizi]” düşünür (Durkheim, 2016b, s. 161). O kadar ki, “toplumsal erk dışında, bireye üstün başka herhangi bir manevi erk” (Durkheim, 2018a, s. 116) olmadığını yazacaktır. Adeta toplumu birey karşısında “ilahlaştırmış ve tanrılaştırmış”tır (Kızılçelik, 2023, s. 326).

Bireysel mevcudiyete, kendisini aşan bir toplumsallığa adanma suretiyle yaşam veren Durkheim, yine de bunun bireysellik nazarında bir “özerklik” veya “özgürlük” noksanlığı olmadığı inancındadır. Lakin, tanrısal bir kutsiyet atfedilmiş bu katı adanmışlıkla, bireysel tercihlerin veya bireysel bilişin mührüne ne ölçüde yer verebilir? Birey aynı anda hem kendisi “dışında” bir gerçekliğe, hem de kendi bilişsel özerkliğine nasıl tabi olabilir? Bu anlamda, topluma bu katı teslimiyet talebi ve boyun eğiş, neden bir tür kölece tabiiyet veya bireyselliğin yok olduğu bir tür pasifizasyon anlamına gelmesin ki? Aydınlanma ruhu, bireyi her türden otoriteye bağlayan prangaları birer birer yıkmakla, (Kantçı anlamda) “bireysel otonomi”, (Millci anlamda) “bireysel kültür”ü kurtardığı inancında iken, Durkheim tam aksine toplumsala olan tabiiyetle birlikte bireyin kamusal özgürlüğünün olanaklı olabileceğini savunur: “Birey topluma boyun eğer ve bu boyun eğiş bireyin kamusal özgürlüğünün koşuludur. İnsan için özgürlük kör, düşüncesiz fiziksel güçlerden

kurtuluşa dayanır; onlara karşı gelerek, korumasına sığındığı, büyük ve akıllı toplumu elde eder. Toplumun kanatları altına sığınarak belli bir dereceye kadar kendini topluma bağlı hale getirir; ancak bu özgürleştirici bir bağlılıktır. Bu noktada bir paradoks yoktur” (Durkheim, 2015, s. 88-89). Yaşamsal kararlarda farklı bireyselliklere yer açmanın, potansiyel bir anomi ve anarşizm tehlikesiyle olan abartılı özdeşleştirmesi, Durkheim’ı böylesi bir sonuca götürür. Ancak elimizde olan şey, tüm karşı çıkışlarına rağmen, bireysel hürriyetle toplumsal gereklilikler arasında çözümlenmemiş iç çelişkiler içeren ve en iyi durumda “aşırı ihtiyatlı ve sınırlı bir özgürlük”ten söz edilebilen açılmanmaya muhtaç, karanlık bir toplum felsefesidir. Deyim yerindeyse, Durkheim, tanrısallıktan rol çalan ve varlığı kendinde müteşekkil yeni bir tür Geist yaratır: “Toplum, birey olarak bizim doğamızdan kesinlikle farklı, kendine has hususi bir doğaya sahip olduğu için, kendisine has hedefler peşinde koşar. Ancak, bizim aracılığıımız olmaksızın onlara ulaşamayacağı gibi, güçlü bir şekilde birlikte hareket etmemizi de ister. Toplumsal hayatın kendisi olmaksızın imkânsız olacağı her türden sıkıntıya, yoksunluğa ve fedakârlıklara bizi mecbur eder. Bu yüzden her an, ne bizim meydana getirdiğimiz ne arzuladığımız ve zaman zaman eğilimlerimize ve en temel itkilerimize aykırı olan eylem ve düşünme kurallarına teslim olmak zorunda kalırız” (Durkheim, 2018b, s. 204). Bireyler mutlu olmak için, “plana sadık kalmalı”, toplumsal değerler ve ahlaki öğelerle uyumlu bir davranış ve dayanışma örneği sergilemelidir. Zira Durkheim’a göre, “kolektif kendiliğin oluşabilmesi için”, bilinçlerin “belirli bir tarzda ilişkilmesi zorunludur” (Durkheim, 2004, s. 212). Zaman zaman bireyler kısa devre yapabilir ve anomik bir durum meydana gelebilir. Bu durumda normları yeniden hatırlatacak toplumsal örgütlenme pratikleri devreye sokulmalı ve yine belli bir tarzda ilişki içinde olmaları sağlanmalıdır.

Böylelikle Durkheim, hem sosyolojiye hem de toplumsal araştırmaya “kendiliğinden” mevcudiyet kazanmış ve “verili” bir toplumsallık analizi sunar. Bu perspektif, insanlığın bir “doğa durumu” varsayımıyla (Durkheim’in temel kabulleri açısından) sosyolojiye giden yolu tıkayan ve bireyden yola çıkarak kolektif gerçekliği inşa eden düşünürlerin tezleriyle taban tabana zıttır. Durkheim, birey karşısında toplumu baskın belirleyen statüsünde incelemesiyle, birey merkezli düşünce geleneklerinin niçin kısır işleyen ve kusur üreten bir sistematığe sahip olduklarını serimlemeye çalışır. Zira soru aynı, cevaplar farklıdır: Farklı bireyler arasındaki toplumsal örgütlenme nasıl olanaklıdır? Burada Durkheim’in eleştirel pozisyonu, birtakım düşünürlerin basitçe bireyi temele almaları veya bireysel bilinci savunmalarıyla değil, kurum, değer ve ahlaki kaideleriyle toplumsallığın inşasında sergiledikleri tavırla ilgili bir pozisyonudur. Bireyin kendisinin ürünü olan bir şeye nasıl bağlılık gösterdiği sorusu Durkheim için en belirleyici sorulardan biridir. Sözgelimi, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda yetke verdikleri üst mercinin,

kendisini var eden kaynağa karşı, onun üzerindeki dışsallığını nasıl meşrulaştırdığını açıklayamadığını düşünür. Hobbes üzerine olan bir değerlendirmesinde, sözleşmecî yaklaşımın bu çelişkisini şöyle aktarır: “Hobbes da bireyi başlangıç noktası olarak hareket ediyordu. Ortak gerçeklik genellikle bireyden türer. Ama bu durumda bu ortak gerçeklik bireyi aşip onu nasıl geride bırakır?” (Durkheim, 2012b, s. 57). Çünkü Durkheim’a göre, eğer toplumsal kurumlar bizim ürünümüz olsaydı, bizim bir araya gelip rıza göstermemizin bir eseri olsaydı, ona yönelik kendiliğinden bağlayıcılık kaybolurdu. Ancak ona göre, Hobbes (ve Rousseau) gibi sözleşmeciler, “temel görevi birey üzerinde egemen olup ona baskı uygulamak olan bir makinenin yaratıcısının bizzat bireyin kendisi olduğunu kabul etmekten doğan çelişkinin farkına varmış gözükmüyorlar. Belki de bu düşünürler, toplumsal sözleşme denilen aracı kullanarak bu çelişkiyi ustaca gözlerden uzak tutmanın bu çelişkiyi aşmak bakımından yeterli olduğunu düşünüyorlardır” (Durkheim, 2004, s. 238). Ancak gözden kaçırdıkları husus, “parçayı [yani bireyi] bütünün bir sonucu olarak açıklamadan – bütünü açıklamaya çalışma[nın] imkânsız” (Durkheim, 2016b, s. 161) olduğu gerçeğidir. Bu sayede Durkheim garip bir biçimde parçanın [yani bireyin] bütün karşısındaki itibarını koruduğu kanaatinde. Ne var ki, parçayı açıklamaktan kasıt, parçada hâkim olan bütüne ait nitelikleri kavramaktan ibarettir; parça parça ayrı tekilliklerin kendi içinde neye benzediğini, birbirinden nasıl ayrıştırılabildiğini, hangi yönlerden ayrıldıklarını araştırmak değildir. Durkheim’ın ellerinden çıkmış bir parçada okuyucunun görebileceği tek şey, bütünden çıkarılmış bir yansıtıcıdır. Bu nedenle, aynı sorun farklı bir okuma ile Durkheim’ın da peşinden gelir. Bu durumda, Hobbes için yönelttiği soruyu tersine çevirerek yönlendirecek olursak; bireyi aşan bu ortak gerçeklik nasıl oluyor da kendisine tekrar bağlanabilir? En azından Hobbes kendi iç çelişkilerini basitçe toplumsalın arzu edilebilirliğine bağlayıp geçiştirmez. İnsanların iradi olarak niçin bir toplumsal sözleşmenin ürünü olan mekanizmalara rıza göstermeyi kararlaştırdıklarını açıklamaya gayret eder. Ancak Durkheim, “toplumun bilinç üzerinde sahip olduğu saltanat”ını, totolojik bir biçimde onun “gerçek bir saygı nesnesi olması”na bağlar (Durkheim, 2018b, s. 204-205). Bunu yaparken, toplumun “kendinde varlık” statüsünü her türlü tekil görünüşten amade kılar, ancak yine de bireyselliğin erişilebilir olduğunu kabul etmemizi ister. Bireysellik, adanmışlığın kendisinden türetilir. Başka türlü bir kavrayış, gerçek anlamda dışsal gerçeklik olarak tanımlanmaya layık bir toplumsallığı elde etmeye uygun görülmez. Bireyin kendi kendinin egemenini inşa eden biri olmasının ya da (kendi eylemlerinin kurallarını tayin eden) otonom bir varlık haline gelmesinin, mevcudiyeti kendinden menkul, itibarını bireyi önceliyor olmaya, meşruiyetini yaygın olarak gözlemlenmeye borçlu olan toplumsallığın kendisi karşısında zayıf ya da gülünç bir pozisyonu olduğunu iddia etmek daha iyi bir seçenek sunmaz.

Durkheim, toplumsallığın zorlayıcılığını ve kendini bireye dayatan dışsallığını tarif ederken aynı temellendirmeden beslenir. Bu daha sonra ahlakın kökeni sorunu için de cevaplar sunacaktır. Ancak bu zorlayıcılık, kendi kabullerinde de varsayıldığı üzere, bir kaidenin kendini bireyde açığa vurması adına yeterli olmayıp, aynı zamanda arzu ediliyor olmayı gerektirir. Ne var ki bu zorlayıcılıktan arzu edilebilirliğe yapılan geçiş, neredeyse hiçbir tatmin edici ara süreçler izahını barındırmadan doğrudan kesin bir hüküm olarak önümüze serilir. Neden arzu edilebilir olsun? Toplumsal kökenli olduğu için. Neden itaat edelim? Toplumsal kökenli bir şeyi arzulamak iyiliğimize olduğu için. Durkheim için, toplumsal kanı ve kaideler tüm zorlayıcı karakterine rağmen, “bizim sevdiğimiz ve doğal biçimde arzu ettiğimiz şeylermiş gibi bize görünürler” (Durkheim, 2015, s. 101). Bu minvalde Durkheim, toplumsal olgu, kanaat, değer ve kaidelerin bireysel iradi bir hamleyle veya bireyler arası etkileşimlerle inşa edilebildiği her türlü yoruma gidebilecek tüm olasılıkları kapalı tutmaya oldukça özen gösterir. Ona göre, “toplumsal kanı, kendini bireye dayatan ahlaki bir otoritenin sonucu olarak kendi köklerinden türer. Onu bozma girişimlerine direnir ve dış dünyanın kendisine uymayana acı biçimde tepki verdiği gibi muhaliflere tepki gösterir” (Durkheim, 2015, s. 101). Ancak onların bu niteliği bizi onlardan uzaklaştırmak şöyle dursun, daha da bağlar.

Gelgelelim, Durkheim için bireyselliğin yok edildiği bir toplumsal örgütlenme de patolojiktir; bireyselliğin aşırıya kaçtığı, dizginlenemez bir oluşla toplumu savurduğu düzey de. Pek çok yerde Durkheim'in hem bireyin “toplumsal”ın oluşumu üzerindeki etkisini, hem de toplumun birey üzerindeki etkisini belli sınırlarda tutmanın gerekliliğinden söz ettiğini görürüz. Durkheim bir yerde, “ortada bireysel bilinç diye bir şey yoksa, kolektif bir kendiliğin de üretilmesi[nin] olanaksız” (Durkheim, 2004, s. 212) olacağını yazar. Ancak nadiren ve gönülsüzce satır aralarında gezinmesine izin verdiği bu vurguyu temellendiren argümanlara oldukça az yer verir. Yine de Dini Hayatın İlk Biçimleri metninde bireysel etkilerin izdüşümlerine ilişkin güçlü bir savunuyla şu satırları yazar: “tabii ki, müşterek idealler, fertlerde tecessüt ettikleri gibi, aynı zamanda bireyselleşme eğilimindedirler. Her şahıs, onları kendisine göre anlar ve onlara kendi damgasını vurur; bazı şeyler çıkarılır ve bazı şeyler ilave edilir. Ferdi şahsiyet gelişirken ve bağımsız bir eylem kaynağı haline gelirken kişisel ideal toplumsal idealden ayrılır” (2018b, s. 400). Dolayısıyla, birey ve toplum ilişkisinde katkılar tek yönlü değildir. Durkheim bireyler olmadan hiçbir toplumun olmayacağını ve topluma özel zenginliğini kazandıran şeyin bireylerin etkileşimi olduğunu kabul eder (Tiryakian, 2017, s. 398). Ancak bilindik şerhlerini araya sıkıştırarak bu yöndeki yorumlamalarda ne ölçüde ileri gidilebileceğini hatırlatmaktan geri kalmaz: “Bireyselleştirilirlerken bile -ki böylece kişiliklerimizin ögesi haline gelirler-kolektif idealler kendi karakteristik özelliklerini -prestijlerini vb.- korurlar”

(Durkheim, 2016b, s. 174). Buna göre, bireysel idealin gelişimi, içinde yer aldığı kolektif idealleri benimsemesinin bir sonucudur. Bunu örneklendirmek için, Durkheim, bir karıncanın doğumundan önce var olan ve ölümünden sonra da varlığını sürdüreceği bir karınca kolonisinin içine doğmasından bahseder. Karınca tek başına hiçbir zaman karınca yuvasını yerinden oynatamayacaktır. Aksine, içine doğduğu şartlarda uyum sağlamaya ve yuvanın içindeki tüneller içerisinde hareket etmeye zorlanacaktır. Aynı zamanda, karınca yuvası da gittikçe değişen bir organizmadır. Varlığını sürdürmesini sağlayan yerleşik, sabit yapılara sahip olup varlığını kısmen karıncaların bu yapıların korunmasına katkıda bulunmalarına borçludur (Jensen, 2018, s. 41). Dolayısıyla bireyin görece “etkili” bilinç düzeyinin toplumsal bulunuşun tertiplenmesindeki katkılarına teması, Durkheim’in birey-toplum ilişkisindeki pozisyonunu değiştirmez; toplum her şeydir. Dahası, bireylere atfedilen “mümkün olan ve hoş görülen çeşitlilikler alanı her zaman ve her yerde çok sınırlıdır” (Durkheim, 2017a, s. 23). Bu bakımdan Durkheim’da, bireysel bilinci olumlamaktan ziyade, toplumsal olgunun müsaade ettiği yaygın niteliklerin bireyde ne ölçüde açığa çıkabildiğine göre zorlayıcılık ve caydırıcılık baskısının daha görünür biçimlerde kendisini somutlaştırdığı bir kavrayış hâkimdir. Durkheim’in bireysel bilinç (ve yorumlamalar) ölçeğinde, ortada yer alan kısa bir normallik aralığı, her iki ucundan uzadıkça uzayan “patoloji” dereceleri ile sıkıştırılmıştır. Bu yüzden olgunun bireysel tezahürlerindeki farklılığını, asla olumlayıcı bir tarzda korunması gereken bir çokluk olarak sunmak maksadında değildir, böyle bir amaç onun bu farklılığın içinden genel karakteristiklere sahip tanımlanabilir olgunun nasıl mevcut olduğu sorusunu, bir ölçüde bütünü parçalardan hareketle nasıl açıklanabileceği yönündeki o meşhur sorusunu, bir de kendisine daha ayırıcı bir biçimde yöneltmesini gerektirirdi. Bireysel bilinç, kısmen kolektif kendiliğin yasalarına benzer işleyişin konusu olarak incelenilebilmekle beraber, esas olarak kolektif kendilikten farklı ve başka türlü yasalara tabi olan bir kendiliktir. İkisi birlikte ilişkilendirilerek anlaşılır kılınmakla beraber, nedensel açıklama söz konusu olduğunda, bütünden parçayı anlamak belli ölçülerde mümkün ise de, parçadan bütüne ilişkin tekilliği açıklamak, onun nazarından pek çok örnekte bireysel toplumsal fantazmalar yaratmaktan öteye gidememiştir. Durkheim’in, “son kertede” toplumsal bütünü tekil parçalar üzerindeki biçimlendirici misyonuna daha çok müsamaha gösterdiği söylenebilir.

Yine de insan, toplumsal hayatın “reel” izdüşümlerini garanti altına almak için daha zorlayıcı bir yol izlenebilir miydi diye sormaktan kendini alıkoyamıyor. Ancak “bilim insanı” Durkheim’in öncelikleri, “reel olan”dan, “sosyolojik olan”a doğru kayıyor ve teorik ve metodolojik ön kabulleri bir “-meli, -malı” koleksiyonu sunmaya başlıyor: “sosyologun başlama noktasının toplum olması gerekir” (Durkheim, 2017b, s. 58), zira “sosyolojinin kendine ait özel bir alanı olması için,

kolektif fikirler ve eylemlerin bireysel bilincin kökeninde yatan fikirler ve eylemlerden farklı bir doğaya sahip olmaları gerekir” (Durkheim, 2017a, s. 20). Belli bir noktadan sonra, “sosyolojik düzenliliklerin sosyolojik açıklamaları gerektirdiği” (Baert, 2009, s. 14) vurgusu, kendi metodolojisinin kör penceresi haline dönüşüyor. Çünkü ironik biçimde, “sosyoloji, bir disiplin olarak kabul edilmek için, insan davranışının en önemli sebeplerinin toplumsal olduğunu kanıtlamak zorunda kalmıştır” (Trigg, 2005, s. 152). Bu anlamda, psikolojik veya bireyci açıklamalar aslında Durkheimci sosyolojik modeli sıkıntıya düşürdükleri gerekçesiyle dışarıda kalır. Ne var ki Durkheim, bu modellerin toplumsalı açıklamak söz konusu olduğunda, sadece “sosyolojik olan”la (kendi sosyolojisiyle) çeliştiğini savunmaz, aynı zamanda yanlış bir açıklama sunduklarını delillendirmeye teşebbüs eder. Görünürde mesele şahsi değil, ilmîdir. Ancak “yazar” Durkheim, satır aralarında daima kendini ele verir.

DURKHEIM'DA AHLAKIN KÖKENİ SORUNU

Durkheim'in ahlak konusundaki görüşleri, neredeyse kaleme aldığı tüm metinler boyunca birbiriyle bağlantılı olarak inşa edilen belli başlı tezlerin bir birleşimi olarak karşımıza çıkar. Farklı biçim ve türlerde Durkheim, aslında ahlak felsefesinde ele alınan temel bazı sorulara sosyolojik stili içerisinde bir yanıt aramaya ve hem ahlakı kendi sosyolojik kabulleriyle temellendirmeye, hem de kendi sosyolojisini ahlakın kökenini araçsallaştırarak savunmaya mesai harcar. Ahlak ve irade ilişkisi, ahlaki kaidelerin zorlayıcılığının kökenleri, kişisel fayda ve ahlaki davranış bağıntısı gibi pek çok konuda, aslında ufuk açıcı açılımlarda bulunmuştur. Onun bu minvalde yazdığı metinler sadece felsefeye bir dipnot değil, ilgili düşünürleri farklı biçimlerde okumaya ve anlamaya teşvik eden yaratıcı bir şerhtir. Onun özellikle Kant ile ilgili değerlendirmeleri, sözgelimi kategorik buyruk, otonomi, a priori yargı ve kategoriler kavrayışı hakkındaki eleştirileri, Kant'ın ilk elden oldukça derinlikli bir sosyolojik analizini yansıtır. Bunun yanında, Durkheim'in ahlak ile ilgili mütalaaları onun bireyci felsefe veya sözleşmeci ekol olarak lanse ettiği düşünür grubuyla da açık ve şeffaf bir ayrımı daha anlaşılabilir ve deşifre edilebilir bir dille yansıtmaya olanağı bulduğu bir mecra olarak da görülebilir. Bu kapsamda, Durkheim'in Kant ve Rousseau ile olan daha yakın ilgisini sezinleme, Hobbes, Spencer ve Mill gibi (Durkheim nazarında bireyin “monadlaşmaya” daha elverişli olduğu) isimlerin ayırıcı niteliklerinin sosyolojik tezahürlerini daha keskin bir kavrayışla sunma imkânı elde eder.

Durkheim, ahlakın kökeni sorunsalı bağlamında, temelde, “ahlaki duygunun bağlayıcı veya zorunlu niteliği ile ahlakın, bireyin kişisel çıkarları için değil, toplumun yararına çalıştığını ortaya koyan niteliğine bir açıklama getirmek

istemıştır” (Maxwell, 1989, s. 86). Ancak bunu bir ahlak metafiziğine dönüşecek bir varsayımsal tanıtılama konusu olarak değil, doğrudan olgulardan beslenen bir ilmin gölgesi altında irdelemek amacındaydı. Dolayısıyla, bilim ve ahlakı birleştirmek için, metafizik tartışmalardan temeller sağlamak yerine, onu “bilimsel” kılmanın daha doğru bir hamle olacağını düşünüyordu (Öztürk, 2020, s. 19). Olgusal bir ahlak bilimi için sosyolojiyi göreve çağırıyordu. Onun gözünde, mevcut ahlak kuramları karşısındaki en büyük avantaj, en sağlam liman ve bir ahlak bilimine giden en “emin yol” buydu. Bu anlamda, Durkheim, “ahlakiliği bilimsel bir temele dayalı olarak inşa etmek arzusuyla, ahlak ile ahlak sosyolojisini ilişkilendirmek maksadındaydı. Eğer ahlak bir bilimse -ve Durkheim’in gözünde, tek olmayı hedefliyorsa- olgulara dayanmalıydı” (Isambert, 2005, s. 188). Kendi sözcükleriyle aktarmak gerekirse, “ahlak olguları da, başkaları gibi, birer olgudur. Belli özellikleri dolayısıyla ayırt edilen davranış kurallarından oluşurlar. Öyleyse onları gözlemlemek, betimlemek, sınıflandırmak ve onları açıklayan yasaları araştırmak olanaklı olmalıdır” (Durkheim, 2018a, s. 55). Böyle bir kabulde birlikte ahlak, Durkheim nazarından, “dünyanın genel düzenine bağlı, gerçekleşmiş olgular düzeni” (2018a, s. 59) olarak görülür. İşte bu yüzden ahlakı çok genel, yalnızca ihtiyaçlara göre zaman içinde oluşup belirlenen bir şey gibi görmez. Tam tersine ahlaka önceden belirlenmiş bir kurallar bütünü olarak eğilir. Bu kurallar biçimsel kalıplara benzemektedirler. Biz de eylemlerimizi o kalıplara göre ayarlarız. Biz bu kuralları, eyleme geçtiğimiz anda daha üst düzeydeki ilkelere bakıp oluşturmak durumunda değiliz. Bu kurallar bizden önce mevcut olup, bizim için hazırlanmış gibidirler. Bizimle yaşar ve bize yardımcı olurlar. Onlar ahlaki gerçeklik denilen şeyin ta kendisidir (Durkheim, 2016a, s. 49). Bu nedenle Durkheim için, toplum veya grup hayatının dışında, bireyi tekil varlığı içinde bir ahlaklılık içinde tasarlamak, ona bu türden bir kudreti verebilen doğal bir yatkınlık veya meziyet içinde aktarmak, olguları yanlış tahlil etmek, bireye bu niteliğini atfeden yegâne nedeni göz ardı etmek anlamına gelir. Dahası, ahlakı, birey istemleri, fayda, arzu ve kişisel ideallerle ilişkilendirerek aktarmak, yahut bireyin yasa koyucu otonom bir varlık statüsünde kendini bağlı kıldığı buyruklar oluşturduğunu varsaymak Durkheim için ahlakın olgusal araştırmasını baltalayan kabul edilemez açıklamalardır. Zira ahlakın olgusal bir incelemesi ancak onun toplumsal niteliği kabul edildiği takdirde olanaklıdır. Durkheim’a göre, “toplum olmasa ahlakın ne olacağı sorusuyla uğraşmak, olgular alanının dışına çıkıp boş birtakım varsayımlara, doğrulaması yapılamayacak tasarımlara dalmak olur” (Durkheim, 2018a, s. 455). Durkheim, kimi zaman “içsel ahlaki yaşamı inkâr etmekten oldukça uzak” (Durkheim, 2015, s. 94) olduğunu belirtse de, gerçekte bu inceleme alanını araştırmalarının ötesinde bularak bir kenara iter. O, “müşterek standartları ile eylemi değerlendirdiğimiz, kişisel olmayan nesnel ahlakı” (Durkheim, 2015, s. 55) ele almayı daha doğru bulur.

Durkheim iki temel soru ile başlar: “Eğer her an kendimizi zorlamaya çağrılmayacak olursak, başka deyişle ahlak olmazsa, bu alışkanlığı nasıl edinebiliriz? Eğer hemen tüm zamanımızı alan işlerde kendi çıkarımızdan başka bir kural izlemeyecek olursak, başkasını düşünme, kendini unutma, özveri zevklerini nasıl edinebiliriz?” (Durkheim, 2018a, s. 24). Burada Durkheim’in pek çok alt soru yönelttiğini görürüz; bir kararı ilkeleştirmeyi ve her edimde dikkate almayı kendimize dikte edebilir miyiz? Tek tek her birey bunu nasıl başarabilir? Birey kendi hür iradesiyle çıkarlarının peşinden gitmeyip başkalarının faydasını gözetmeyi veya kolektif bir çıkar doğrultusunda eylemeyi niçin kabul eder? Bunu sağlayan ahlaki kaidenin dayanağı nedir? Bu soruların yanıtını bulmak için, Durkheim bizi toplum ve ahlak arasındaki bağlantıya daha yakından eğilmeye davet eder. Böylelikle o, aynı sorulara bireyden hareketle yanıt vermeye çalışan felsefe geleneğinin de dışına çıkan özgün bir sosyolojik kavrayışla yaklaştığını da göstermek ister.

Ahlaki anlamak, birey üzerindeki zorlayıcılığını açıklayabilmek ancak bireyleri ayırık varlıklar olarak değil, içinde yer aldıkları bütün dâhilinde yansıtmakla olanaklıdır. Durkheim’a göre tek tek bireyler değil, toplumlar vardır. Ahlak bireyin içinde doğduğu pek çok toplumsal olgu gibi, birey-üstü ve birey-dışındadır. Bu anlamda Durkheim için (2016a, s. 92), toplum, “... kesinlikle yan yana gelmiş bir insanlar topluluğu olamaz zira böyle bir toplulukta her bireyin çıkarları tek başına ele alındığında hiçbir ahlaki özelliğe sahip olamayacağından, tüm bireylerin çıkarları bir araya getirildiğinde durumda bir değişiklik olmayacaktır. Toplumun ahlaki açıdan bireyin oynayamayacağı bir rol oynayabilmesi için kendine özgü bir doğaya, üyelerinkinden farklı bir kişiliğe sahip olması gerekir.” Bu yönüyle, bireyden üstün olan ve ona meşru olarak sözünü geçirebilecek bir tek ahlaki, dolayısıyla ortak güç vardır, o da kolektif güçtür. Birey kendi başına bırakıldığı, her türlü toplumsal kısıtlamadan azat edildiği ölçüde aynı zamanda her türlü ahlaki kısıtlamadan da azat edilmiş olur (Durkheim, 2012a, s. 51). Bu bakımdan Durkheim için, ahlak bir tür özgürlük durumundan değil, “asıl olarak bir bağımlılık durumundan oluşur. Bireyi bağlardan kurtarmak, içinde bulunduğu çevreden bağımsızlaştırmak şöyle dursun, tersine asıl işlevi onu bütünü ayrılmaz bir parçası yapmak, dolayısıyla da hareket özgürlüğünün bir bölümünü kaldırmaktır” (Durkheim, 2018a, s. 453-454). Çünkü ona göre, “insan ancak bireysel amaçlardan üstün amaçlara, kendinden ve tüm diğer bireylerden daha üstün bir varlığa hizmet ettiği zaman ahlaki bir şekilde davranmaktadır” (Durkheim, 2016a, s. 86-87). Zira, “bireyin kendine karşı ödevleri, gerçekte topluma karşı ödevleridir; bunlar, bireyin çiğnemesine izin verilemeyecek kimi ortak duygulardır; çiğnenen ve çiğneyen ister bir ve aynı kişi olsun, ister ayrı varlıklar olsunlar” (Durkheim, 2018a, s. 455). Öyleyse kendimize karşı yerine getirmemiz gereken görevlerin neler olduğunu bile bize toplum söyler. Toplum bize belli bir ideal dayatır ve bu dayatma hayati bir öneme sahiptir. Çünkü toplum ancak

tüm bireyleri arasında yeterli bir benzerlik varsa, bir başka deyişle tüm bireylerin değişik düzeylerde aynı idealin temel özelliklerini yansıtmasıyla ayakta kalabilir, bunun adı kolektif idealden başka bir şey olamaz (Durkheim, 2016a, s. 115). Özetle, toplumsal hayat bireyi kuşatan ahlaki bir ortamdan başka bir şey değildir –veya daha uygun bir ifadeyle, bireyi kuşatan ahlaki ortamların özet toplamıdır (Durkheim, 2017a, s. 23). Yani, toplumsal hedefler ahlaki hedeflerle hemen hemen aynıdır ve bunlar zorlayıcıdır, kutsaldır (Maxwell, 1989, s. 86). Bu tanıtlamayla beraber Durkheim’ın “olgusal ahlak bilimi”, “bireysel etkinliğin, içinde devinmesi gereken çemberi sınırlandırmayı amaçlayan bir şey”e dönüşür (Durkheim, 2016a, s. 67). Böylelikle ahlak, bireye ait olmayan, birey iradesinin ötesinde bir nitelikte, buyurgan bir erk olmayı başarır. Ama nasıl? Bu noktada Durkheim, ahlak felsefesinin temel problemleriyle cebelleşmeye başlar.

Ahlak, irade özgürlüğünün eseri mi, yoksa zarureti ve sınırlandırıcılığı onun doğrudan bireyin iradesini aşan toplumsallığından mı kaynaklanır? Bir ahlak yasası, eylemler üzerindeki zorlayıcılığı ve yükümlülüğü nereden kazanır? Durkheim’a göre, Kant bu problemi en derinden hissetmiş olan kişidir. Her şeyden önce, Kant, ahlakı “sorgusuz sualsiz kabul edilmesi gereken bir emir gibi telakki etmektedir” (Durkheim, 2016a, s. 137). Durkheim bu bakımdan Kantçı “yükümlülük” tezini, yani ahlaki yasanın bireye uyma yükümlülüğü getiren bir yanı olduğunu kabul eder. Ona göre Kant, “... ahlak yasasının en gelişmiş akla bile bir tür dini bir duygu esinlettiğini herkesten daha iyi göstermiştir. Çünkü bizler birer insan olarak ancak gerçek ya da ideal, kendini tasarlayan yetenekten daha üstün gibi görünen bir varlığa karşı dini bir duygu besleyebiliriz. Gerçekten de mecburiyet ahlaki talimatın temel bir unsurudur” (Durkheim, 2016a, s. 138). Zira ahlak bu zorlayıcı karakteri ile varlık bulur. Ne var ki, bu zorlayıcılığın kaynağının bireyin özgür iradesine bağlı kılınmasına bir anlam veremez. Durkheim’ın anlatımıyla, Kant bize, “tüm ahlak kuralları ve bunlara uygun görevlerin kökeninde bulunan tek ilke irade özerklidir. Özerk olmayan bir irade, irade ahlakına ters bir şeydir demektir” (Durkheim, 2016a, s. 137). Durkheim ise, ahlak kurallarının zorlayıcı ve sınırlandırıcı karakterinin, birey iradesini aşan, ona tabi olmayı olanaklı kılan bir “kendiliğindenliğe” bağlanması gerektiğini savunur. Ahlakı bireyden bağımsız bir gerçeklikle var eden bu kaynak toplumdur. Ahlak toplumsallık dışında başka bir gerekçeye bağlanmakla, birey üzerindeki kudretini yitirir: “Toplum pek çok gücün bir araya gelmesiyle oluşur; biz bu gücün önemsiz bir parçası sayılırız. Bu güçler, onları üretmek ya da uygulamak bir yana, bizim bilmediğimiz yasa ve biçimlere uygun bir şekilde bir araya gelirler. Bunlar geçmişimizin ürünü olup onları, büyük ölçüde, hazır şekilde kucağımızda buluruz. Toplumsal doğamızın bir ifadesi olan ahlak da zorunlu olarak böyledir” (Durkheim, 2016a, s. 147). Eğer toplumun bireyleri bağlayan daha üst bir otorite duygusu olmasa, ahlakın bireylerin

davranışlarında vücut bulan kurallar sisteminin devamlılık göstermesi de düşünülemezdi. Benzer bir minvalde Kant da bir eylemin çıkar güdüsünden bağışık olarak, sırf kendi içinde iyi olduğu düşüncesinden kaynaklanmasını salık veriyordu. Diğer türlü, farklı bireyselliklerin ürünü olan iyilerin toplamının bir genel mutluluk yaratması beklentisi, faydacıların fazlaca iyimser mutlu çoğunluk idealine düşülmesine yol açmaktadır. Ya da daha kötüsü, Kant'ın diliyle aktarmak gerekirse, “uyumun düpedüz karşısı korkunç bir çatışma ortaya çıkar[maktadır]” (Kant, 2004, s. 52). Durkheim'in argümanları (kaygıları bire bir örtüşmese de), faydacılardan kaçınma tarzında Kant'ınkilerle örtüşen gerekçeler barındırır. Bireylerin kendi arzularını karşılama idealinin, toplumsal farklı atomların bir ortaklığı haline dönüştüren yaklaşımı, Durkheim nazarında da gerçekçi olmadığı gibi, beklenen dayanışmayı sergilemek bir yana, daima parçalanmışlığı ve çatışmayı körükler. Dayanışma, farklı bireylerin bir araya gelip iradi olarak inşa ettiği bir şey olmaktan öte, zaten bireyleri bağlayan, önceleyen bir mevcudiyete sahip olmalıdır. Doğru kavranılmış bir özgürlük bu güçlü “zorlayıcılığın” varlığı ile olanaklıdır. Kant bu zorlayıcılığı kategorik imperatifle, Durkheim kutsal toplumsallık aracılığıyla gerçekleştirir. Bencillik ve salt kişisel fayda güdüsünün ürünü olan bir eylem, iki isim nazarında da tasvip edilmez. Bu nedenledir ki, Durkheim nazarında, “özel çıkarın her türlü ortak çıkarın gerisine konulması, her zaman bir ahlaki nitelik taşır” (Durkheim, 2018a, s. 34). Bu yönüyle Durkheim, “salt empirik bir analizin sonucunda, Kant tarafından çoktan ortaya konan anlamına oldukça yakın bir şekilde ödev kavramını ve tanımını” (Durkheim, 2015, s. 50) teyit ettiğini açıklıkla dile getirir. Yine de, ödev kavramının tek başına ahlak anlayışını bütünüyle tüketmediğini düşünerek Kantçı bakışa bir müdahalede bulunur. Ona göre, “içeriğini göz önünde tutmadan, yalnızca o yöne yönelttiğimiz için bir eylemi uyguluyor olmak bizim için imkânsızdır” (Durkheim, 2015, s. 50). İnsanın uyduğu kaideyi arzu edilir buluyor olması da gerekir. Eş deyişle Durkheim, ahlakın bir yerde bireyler tarafında bilinçli bir şekilde uygulanan, istenilerek uyulan bir yönü olması gerektiğini de hatırd tutar. Çünkü ona göre, “ahlaklı olmak, belli davranışları, bilinçli bir şekilde bile olsa, yerine getirmekten ibaret bir şey değildir. İnsan bu talimatlara uygun bir şekilde davranmayı bizzat kendisi istemelidir. Bir başka deyişle bu kurallara uyma bilinçli bir seçim olmalıdır” (Durkheim, 2016a, s. 148). Ödev ve yükümlülük ahlaki tabiiyetin belirleyici özellikleridir, ancak tek başlarına bireylerin uyma davranışını açıklamaya yetmez. Zira “ödev duygusunun bizde güçlü bir biçimde yerleşebilmesi için, içinde yaşadığımız durum ve koşulların bu duyguyu sürekli uyanık tutması gereklidir. Kendimizi sıkmaya ve zorlamaya doğal olarak eğilimli değiliz” (Durkheim, 2018a, s. 24). Bunun sonucunda yükümlülük istenirlikle şöyle birleştirilir; birey daha üst bir kolektiviteye olan bağlılığı vesilesiyle uyar, uymayı talep eder ve bunu isteyerek yapar. Bu durumda ödev ahlaki eylemlerin birinci niteliği, arzu edilebilirlik de ikinci niteliğidir. Bu nedenle, Durkheim nazarında

(2015, s. 59), “Kant’ın ahlaki eylemlere dair yaptığı analiz doğru olsa da, bize ahlaki gerçekliğin tek bir yönünü gösterdiğinden yine de eksik ve yetersizdir. Bize bir şekilde anlamlı gelmeyen bir eylemi yalnızca bize buyrulduğu için gerçekleştirmeyiz. Bize iyi görünmeyen ve duyarlılığımıza etki etmeyen, yani umursamadığımız bir sonucun peşinden gitmek psikolojik olarak olanaksızdır. O halde ahlak yalnızca zorunlu değil, aynı zamanda arzu edilir ve arzu edilen olmalıdır. Bu arzu edilirlilik tüm ahlaki eylemlerin ikincil niteliğidir.” Bununla birlikte, Durkheim, “insan için herhangi bir çıkar gözetmeksizin eylemde bulunmanın açıkça imkânsız olduğu” itirazını dile getirir ve şöyle devam eder: “Bizde herhangi bir saikten dolayı işlemeyen bir eylem düsturu ister istemez etkisiz olacaktır. Kant’a göre ahlak yasasına yalnızca yasa olduğu için itibar etmemiz gerektiğini söylemek yararsızdır. Bu neden tek başına asla yeterli değildir. Yasayı ihlal etmekten kaçınmak için mevzubahis bir çıkara sahip olmak gereklidir. Kant’ın istediği biçimde davranmak nedensizce davranmaktır. Dolayısıyla mutlak suretle koşulsuz olan bir buyruk mümkün değil” (Durkheim, 2018c, s. 280). Zira Durkheim için, bizi bir eylemin yürütücüsü kılacak şey, belli bir oranda hassasiyetlerimize temas etmeli ve bir yanıyla bize arzu edilir görünmelidir. Zorunluluk ve görev yalnızca ahlakın tek bir unsurunu açığa vurur. Arzu edilirlilik bir ölçüde ilkenden daha az önem taşımayan bir başka niteliktir (Mestrovic, 2015, s. 142). Bu sayede Durkheim entelektüel hayatı süresince, ahlaki eylemin “istenirliğine” giderek daha fazla önem atfeder (Coenen-Huther, 2013, s. 125). Bu da ödev vurgusunu kabul etmesine rağmen, Kantçı ahlak yaklaşımından ayrılmaya iter. İyi de birey neyi arzu eder? Ahlaki kaideye uymanın arzu edilebilirliği nereden gelir? Yükümlülükle arzuyu Durkheim birey temelinde değil, toplum temelinde uzlaştırır. Birey toplumsal kaideye uyarken aynı zamanda onu benimseyerek bunu yapar. Nasıl? Çünkü toplumsal güç saygındır. Her toplumsal kümeden, “üyelerinin yüreklerini ısıtan ya da canlandıran, onları birbirine yaklaştıran, bencillikleri eriten bir sıcaklık yayılır” (Durkheim, 2018a, s. 48). Zira ona göre, birbirine benzeyen, iletişim halinde, ilişki içindeki bireylerden oluşmuş grup, “... bir kez oluştuktan sonra, ona ait, onun doğmasına neden olan özel koşulların damgasını taşıyan bir ahlaki yaşamın ortaya çıkmaması olanaksızdır. Çünkü insanların hem birlikte yaşayıp, sıkı temas içinde olup bu birleşme yoluyla oluşturdukları bütünü hissetmemeleri, bu bütüne bağlanmamaları, onunla uğraşmamaları, hal ve tavırlarında onu dikkate almamaları olanaksızdır” (Durkheim, 2012a, s. 69-70). Buradaki sorun, varsayım niteliğindeki öncülün varsayım niteliğindeki sonuçla açıklanmasıdır. Durkheim’in olgusal ahlak bilimi, olgusal tanıtlamalarla değil, olması arzu edilir olan değerlendirmelerle ilerliyor; (1) Ahlaki yaşamın ortaya çıkmaması olanaksızdır. Neden? Çünkü bir grup oluşmuştur. (2) Bireylerin bu ahlaki dikkate almaması olanaksızdır. Neden? Çünkü insanlar birlikte kendilerini oluşturan bütüne bağlanmışlardır. Bunun yanında Durkheim ahlaki

kuralları topluluğa bağlayarak zorunluluk ve arzu edilebilirliği birleştirmeyi amaçlarken, bu durumda “evrensellikten” ödün verir. Kant’ta “kategorik buyruk” akıl sahibi her “özne” için geçerlilik iddiası taşır. Ancak Durkheim, “Kantçı ahlaki yalnızca içerik açısından göreceleştirerek ‘sosyolojileştirmeye’ girer. Tamamen genel bir kapsamı olan ahlaki ilkeler vardır (Kant’ın düşüncesindeki insan kişiliğine saygı şartı gibi), fakat bunlar değişmez, her devir ve her kültür için geçerli bir ahlaki niteliğe sahip değildir” (Coenen-Huther, 2013, s. 127). Bu hamleyle Durkheim, “ahlakın doğasına vefalı bir analiz veren; ancak açıkladığından daha fazlasını betimleyen Kantçı a prioriizmden” (Durkheim, 2015, s. 77) kaçınma imkânı doğduğunu belirtir. Ne var ki, bu durumda birden çok topluluk ve birden çok ahlak olduğu gerçeğiyle yüzleşiriz. Ve tek bir soru, kendi içinde birden çok soruya bölünür: Farklı ahlaklar, farklı grup veya topluluklarda nasıl oluşurlar? Buraya kadar felsefe tarihinden yer yer esinlerle beslenerek yer yer kesitlerle çarpışarak ilerleyen Durkheim, bu etapta kendi çıkarımları ve varsayımlarına daha çok müracaat ederek ilerlemek zorunda olduğu yeni bir evreye geçiş yapar; a priori geçerlilik yerine toplumsal uzlaşısı.

Durkheim, ahlaki kuralları belirleyen “otonom” bir özne tasarımını kabul etmez. Durkheim için ahlaki kuralların meşru ve zorunlu bir geçerlilikle bireyler üzerinde etki göstermesi bireyin “buyruk koyucu” niteliğiyle sağlanamaz. Bunun yerine, “genelleştirilmiş bir uzlaşısı kavramı elzemdir” (Ceri, 2005, s. 153). Eğer koşulsuz kesin bir buyruk varsa, o bireye değil, kolektif bilince, yani topluluğa aittir. Aksi takdirde Durkheim için saygınlık, zorunluluk ve meşruiyet kaybolmaya mahkûmdur. Bir anlamda Kant’ın kendi düşüncesinde “Kopernik Devrimi” diye tarif ettiği yeniliği, yani “bir kez de nesnelere kendilerini bilgimize uydurmaları gerektiği varsayımı”nı (Kant, 2008, s. 29) tersine çevirir. Zira Durkheim’in müdahalesinde, (Kantçı terimlerle) “özne” yeniden “nesne”ye, (Durkheimci terimlerle) “birey” yeniden “dışsal” olana bağlanır. Durkheim’a göre, “ahlak kurallarının kolektif çabanın ürünü ve bireyin de bu kuralları koymaktan çok uymak zorunda olduğunu bilmek durumundayız. Genelde aktiften çok pasif bir tutum sergileriz. Etkilemekten çok etkileniriz” (Durkheim, 2016a, s. 135). Durkheim akıllı bir emredici otorite olarak görme eğiliminin, eylem üzerinde kurduğu hâkimiyet düşünülürken, irade özgürlüğü temelinde bir tür zorunluluk yaratarak kendi içinde bir çelişkiye düştüğü imasında da bulunur. Bu nedenle Durkheim açısından, benim dışımda, kendimi içinde ona uyarken bulduğum ve bilinçli olarak ona uymayı istediğim bir şey, Kant’ın akılsal buyruklarının yarattığı iradi itaat tezinden daha güçlüdür. Zira insanın kendisini tabi kılması için, o kaynağın bireyin dışında ve kendisini bireye dayatan, mevcudiyetinde bireysel bilincin müdahaleciliğinin olmadığı ya da düşük olduğu bir erk olmalıdır. İnsanın kendi elleriyle yarattığı erk ve bu erke bağlı toplumsal örgütlenme biçimleri anomi üretmeye yazgılıdır. İşte bu

nedenledir ki, Durkheim nazarında, Kant'taki otonom özne ya da sözgelimi Rousseau'daki genel iradeyi inşa eden yurttaş tasarımı, insan elinden çıkma toplumsal aidiyetler yaratmayı düşledikleri için, gerçekçi ve tutarlı sayılmazlar. Çünkü her iki koşulda insan kendisini tabi kıldığı erkin (aklın ve genel iradenin) yaratıcısı olup zorunluluk ve yükümlülük tutarsızdır. Ancak, din ya da toplum veya sosyolojinin kutsal Tanrısı bunu sağlar. Peki ya otonomi? Özgür irade? Ona göre, “eğer düşüncenin amacı ve nedeni eyleme rehberlik etmekse, eylemin köleleştiği bir yerde düşüncenin özgür olup olmamasının bir önemi yoktur” (Durkheim, 2016a, s. 136). Ancak söz konusu eleştiri silahı kendisine yöneltildiğinde, Durkheim'ın nihai odağı kurallara bağlılık ve dayanışma olduğu için, bu dayanışmayı yaratan iradenin bağımlılığı veya hürriyeti tali bir mesele olarak kalır. Kendi konumunu savunmak adına, bireysel seçim söyleminin toplumsal bütünü bağlı parçalarını ayırıştırarak bir potansiyel tehlikesine dikkat çeken bir cephe açar. Bu cephede, bazen aralarında ayırım gözetmeye özen gösterse de, çatışmanın yoğunlaştığı belli kavramsal bayırlarda düşmanlarına hedef gözetmeksizin indirgemeci bir dille saldırdığı da olur. Örneğin Durkheim, “Kant ve Rousseau'nun bireyselleşmesi”ni, “sıkı faydacılık ve Spencer'in ve ekonomistlerin çıkarıcı egoizmiyle” (Durkheim, 2016b, s. 50) bir tutmaz. Çünkü bireyselleşmenin bu formu, “son derece farklıdır ve biri için geçerli olan eleştiriler diğere neredeyse hiç uymaz” (Durkheim, 2016b, s. 51). Durkheim için, her iki isimde de “ahlaki davranmanın tek yolu ayırım gözetmeksizin tüm insanlar için geçerli olan, yani genel olarak ‘insan’ kavramına atfedilen davranışlardır” (Durkheim, 2016b, s. 51). Bu anlamda, faydacı ahlak, “toplumsal ihtiyaçlarla çelişkili” (Durkheim, 2016b, s. 53) bir görünüm sunar. Durkheim kimi zaman Rousseau ve Kant'ı bu çelişkinin farkında olan bireyciler statüsünde değerlendirir. Bu sayede “bireyci düşünürler” hakkında oluşturduğu uzun listede bazı alt ayrımlarla nüansları gözden kaçırmama hüneri gösterir. Bu incelik özellikle faydacıların karşısında “diğerleri” kategorisinde ele alabileceği kaynakların tespitine yarar. Bu anlamda, Rousseau ve Kant daha kabul edilebilir simalar olarak öne çıkarlar. Ancak bu nüanslara her metninde sadık kaldığını da söylemek zordur. Bazen “bireyciler” çok kalabalık bir grup oluşturarak Durkheim'ın eleştirilerine konu olurlar. Bir metinde birbirinden incelikte ayırıştırılan isimler, bir başka metinde Durkheim'ın bireycilik eleştirisine birlikte hedef olurlar. Faydacılık ve “diğerleri” kurgusu, yerini “faydacı veya Kantçı bireycilik” (Durkheim, 2012a, s. 117) ifadesine terk edebilir. Bu yeni kurguda Durkheim her iki yaklaşıma birlikte hitap eder. Durkheim bu evreye her geçiş yaptığında, “iki kan davalı okulun benzerlikleri farklılıklarından daha ağır basar ve kendini her birinden eşit mesafede konumlandırır” (Joas, 2005, s. 228). İncelikleri keşfe yarayan merdivenler atılır ve Durkheim kendi zihninde kodladığı bireyci grubu homojenleştirmeye meyleder.

Neticede, Durkheim'in ahlakın kökenine ilişkin mütalaasından iki önemli özet sonuç önermesi çıkıyor; (1) ahlak birey iradesini aşan bir yöne sahiptir, (2) ahlaki kurallar bireyin rızası ile isteyerek uyduğu kurallardır. Bu durumda, yanıt vermemiz gereken önemli bir soru doğar; beni önceleyen ve içine doğduğum bir mevcudiyete sahip, benim tarafımdan yaratılmamış bir şeye nasıl oluyor da isteyerek tabi olabilmekteyim? Bunu istemenin doğamıza uygun olduğunu kabul ederek: “Dışsal güçlerin bizi sınırlandırmasının doğamıza uygun bir çözüm olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, bu doğal ve iyiliğimizi isteyen gerçek sınırlandırmalara bilinçli olarak uyabiliriz” (Durkheim, 2016a, s. 146). Durkheim, ahlakın kökeni tartışmasına dâhil olduğu tüm düzeylerde daire çizerek yerinde kalır. Çünkü pek çok yerde, “ortaya çıkarmak istediği şey, ister istemez, ortaya çıkmasını gerektiğini düşündüğü şey hakkındaki önermeleriyle karışır” (Turner, Beeghley & Powers, 2013, s. 389). Başka bir metninde, ahlaka “bir itibar atfedilmiş olması”nı, bireyin “kendisi dışındaki üstün bir kaynaktan geldiğini gösteren kanıt” olarak sunar (Durkheim, 2016b, s. 22). Bu fasit daireye ısrarla başvurmasının sebebine gelince, ona göre, “insan tutkuları, ancak saygı duyulup uyulan bir ahlaki güç önünde durur. Eğer böyle herhangi bir güç yoksa, güçlü olanın yasası egemen olur ve açık ya da örtük bir savaş durumu sürüp gider” (Durkheim, 2018a, s. 23). Bu nedenle, Durkheim için, “her türden toplumun” amacı, “güce dayalı doğa yasasını daha yüce bir yasaya bağımlı kılarak insanlar arasında savaşı önlemek, en azından hafifletmek” olmalıdır (Durkheim, 2018a, s. 23). Ne var ki, barış için bundan çok daha fazlası gerekmektedir. Güçlü olan, egemen yasasını saygı duyulan (din gibi) yüce yasalara dayandırarak da toplumları felaketlere ve telafisi mümkün olmayan anomilere sürükleyebilir. Bu nedenle insanlar çoğu durumda, eleştirilebilirliğe, düşünme hürriyetine ve şeffaflığa, yüce yasaların kutsiyetinden daha çok muhtaçtırlar. Rousseau ve Kant'tan, Tocquaville ve Mill'e kadar uzanan siyaset düşüncesinde bireyin egemen karşısındaki hak ve hürriyetleri konusunda Durkheim oldukça bilgili bir okuyucudur. “18. yüzyıl liberalizmi[nin] bir salon teorisinden, felsefi bir kurgudan ibaret” (Durkheim, 2016b, s. 52) olmadığını haykırması bunun en iyi delilidir. Lakin kendi sosyolojik kabulleri ile ele aldığı konunun kapsamı arasındaki gerilimli hat, bu defa reel politik dinamiklerin tarifine de sığmaz. Durkheim bu ikiliğin arasında son derece zorlu bir sosyolojik tahayyülle ilerlemek zorunda kalır. Kanımca onun en zorlandığı husus, en polemik argümanlarla ilerlemek mecburiyetinde görüldüğü tema bu nedenle ahlakın kökeni sorunudur. Zira toplum ve toplumsallığın neliğinde, birey-toplum ikiliğinden kaynaklanan polemik, sosyolojisinin kavramsal dinamizmi konusunda elinin daha güçlü olduğu bir mecrada gerçekleştiği için çok fazla yüzeye çıkmaz. Ancak ahlakın kökeni söz konusu olduğunda Durkheim, çarpışmak zorunda olduğu devasa ve derinlikli bir felsefi literatür ve tartışma bolluğuyla baş başa kalır. Onun için sonuç, sosyolojik önceleyenlerinden kendiliğinden çıktığı için, her düşünüre yeni bir olgunun kendisine özgü

önergelerini damıtmak göreviyle eğilmez. Elde bir şablon vardır. Bu, sırayla düşünürlere doğrultulur; çoktan çok, azdan az gider.

Sonuç olarak, Durkheim'ın ahlak konusundaki polemiği dikkatlice incelendiğinde, onun metodolojik önceliklerle “ahlakçı” incelikler arasında gezindiği görülür. Bir yanı, (sosyolojik kabullerin gerekliliği adı altında) toplum ya da grupların yaygın ahlaki ideallerinin “normalliğini” tanıtlamaya meylederken, bir yanı genel olarak ahlaki olgusal bir disiplin olarak incelemeye yönelir. İlkinde Durkheim kısır döngü içinde kendi sosyolojik ilkelerine bağlı kalırken, ikincisinde felsefe tarihiyle yüzleşmeye yeltenir. Felsefe tarihinden (Rousseau ve Kant gibi) bazı kısmi tasvip ve “doğrulamalar”la birlikte, ahlakın kökenini açıklama söz konusu olduğunda kazanan her halükârda ahlakın kendiliğindenliği kabulüne yaklaşan tezdır. Doğal olarak kendi sosyolojik tahayyülü en güçlü ve tutarlı açıklamayı sunan tez olarak savunulur. Amaçlar ve araçlar pek çok defa yer değiştirir. Sosyolojik bir olgu olarak ahlak, ahlaki temellendirmek için sosyoloji arayışıyla yarışır. Nihayetinde, Durkheim'ın olgusal ahlak bilimi kurma teşebbüslerine karşın, tümdengelsel tüm bu “önergeler” mantığının sonucu şudur: Ahlakı birey tesis etmez, kolektif bir olgunun eseridir. Bu durumda bu arzu edilen ahlak nasıl tesis edilir? Cevap: Gruplara istikrar, bütünlük ve örgütlenme kazandırarak. Davy'nin yerinde tespitiyle, bir ölçüde Durkheim'ın bize öğütlediği şudur: “Örgütleyin, örgütleyin ve örgütledikçe ahlak da vermiş olacaksınız” (Davy, 2012, s. 36).

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Alexander, J. C. (1989). Structure and Meaning: Relinking Classical Sociology. New York: Columbia University Press.

Baert, P. (2009). Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru. (Çev. Ü.Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.

Ceri, P. (2005). Durkheim on social action. S. P. Turner (Ed.). Emile Durkheim: Sociologist and Moralizer içinde (135-162. ss.). London: Routledge.

Coenen-Huther, J. (2013). Durkheim'ı Anlamak. (Çev. S. Akyüz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Collins, R. (1988). The Durkheimian tradition in conflict sociology. J. C. Alexander (Ed.). Durkheimian Sociology: Cultural Studies içinde (107-128. ss.). Cambridge: Cambridge University Press.

Davy, G. (2012). Giriş. (Çev. A. Berkay). É. Durkheim (2012) Sosyoloji Dersleri içinde (11-44. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Durkheim, É. (1973). The dualism of human nature and its social conditions. (İng. Çev. M. Traugott). R. N. Bellah (Ed.). Emile Durkheim: on Morality and Society içinde (149-163. ss.). Chicago: The University of Chicago Press.

Durkheim, É. (2004). Sosyolojik Yöntemin Kuralları. (Çev. C. Saraçoğlu). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Durkheim, É. (2012a). Sosyoloji Dersleri. (Çev. A. Berkay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Durkheim, É. (2012b). Hobbes Üzerine. (Çev. M. Odabaş). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Durkheim, É. (2015). Sosyoloji ve Felsefe. (Çev. M. Elma). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Durkheim, É. (2016a). Ahlak Eğitimi. (Çev. O. Adanır). İstanbul: Say Yayınları.

Durkheim, É. (2016b). Ahlak ve Toplum. (Çev. D. Çenesiz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Durkheim, É. (2017a). Sosyoloji ve bilimsel alanı. (Çev. Ü. Tatlıcan). B. Balkız ve Ü. Tatlıcan (Ed.). Émile Durkheim'in Sosyolojisi ve Felsefi Düşüncesi içinde (13-28. ss.). İstanbul: Isık Yayınları.

Durkheim, É. (2017b). Sosyolojinin psikoloji ve felsefeye katkısı. (Çev. Ü. Tatlıcan). B. Balkız ve Ü. Tatlıcan (Ed.). Émile Durkheim'in Sosyolojisi ve Felsefi Düşüncesi içinde (57-60. ss.). İstanbul: Isık Yayınları.

Durkheim, É. (2018a). Toplumsal İşbölümü. (Çev. Ö. Ozankaya). İzmir: Cem Yayınevi.

Durkheim, É. (2018b). Dini Hayatın İlkel Biçimleri. (Çev. F. Aydın). Ankara: Eskiye Yayınları.

Durkheim, É. (2018c). Felsefe Dersleri. (Çev. D. Kartun, A. Beyaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Habermas, J. (2001). İletişimsel Eylem Kuramı. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Isambert, F. A. (2005). Durkheim's sociology of moral facts. S. P. Turner (Ed.). Emile Durkheim: Sociologist and Moralist içinde (187-204. ss.). London: Routledge.

Jensen, H. (2018). Weber ve Durkheim: Metodolojik Bir Karşılaştırma. (Çev. D. Boyraz). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Joas, H. (2005). Durkheim's intellectual development. S. P. Turner (Ed.). Emile Durkheim: Sociologist and Moralist içinde (223-238. ss.). London: Routledge.

Kant, I. (2004). Pratik Usun Eleştirisi. (Çev. İ. Z. Eyuboğlu). İstanbul: Say Yayınları.

Kant, I. (2008). Arı Usun Eleştirisi. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Kızılcılık, S. (2023). Sosyoloji Tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in Sosyal Teorileri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Maxwell, M. (1989). Morality, Durkheim, and sociobiology. International Review of Sociology Series. 3 (3), 85-106. <http://dx.doi.org/10.1080/03906701.1989.9971404>

Mestrovic, S. G. (2015). 21. Yüzyılda Durkheim. (Çev. S. Güldal, S. Güldal). İstanbul: Matbu Kitap.

Öztürk, E. (2020). Pragmatizm Bağlantıları: Felsefi ve Sosyolojik açılımlar. Konya: Eğitim Yayınevi.

Tiryakian, E. (2017). Sosyolojizm ve varoluşçuluk karşılaşması. (Çev. Ü. Tatlıcan). B. Balkız ve Ü. Tatlıcan (Ed.). Émile Durkheim'in Sosyolojisi ve Felsefi Düşüncesi içinde (397-417. ss.). İstanbul: Isık Yayınları.

Trigg, R. (2005). Sosyal Bilimleri Anlamak. (Çev. B. Sümer, F. Ülgüt). İstanbul: Babil Yayınları.

Turner, J. H., Beeghley, L. & Powers, C. H. (2013). Sosyolojik Teorinin Oluşumu. (Çev. Ü. Tatlıcan). Ankara: Sentez Yayıncılık.

Wilde, O. (2008). Sanatçı: Eleştirmen, Yalancı, Katil. (Çev. E. Soğancılar, K. Genç, F. Özgüven, T. Armaner). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 16.01.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1420750>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1339-1370
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AİLE YAPISI BAĞLAMINDA AİLE İÇİ ŞİDDETİN, KADINLARIN MADDE BAĞIMLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Işık ÖZTÜRK*

Nilüfer ÖZCAN**

Öz¹

Madde bağımlılığı geçmişte de günümüzde de toplumsal sağlığı etkileyen ciddi bir sosyal problem olarak önümüze çıkmaktadır. Özellikle madde bağımlılığı çalışmalarında kadınların kendilerini saklamaları bizi kadınlarla konuşmaya, onları daha görünür kılmaya itmiştir. Çalışmanın merkezinde aile kurumunun ve kadınların olması bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, aile yapısının, aile içi iletişimin, ailedeki şiddetin kadın madde bağımlılığında nasıl bir rol oynadığının incelenmesidir. Çalışma, Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü'nde (AMATEM) ayakta tedavi gören 10 madde bağımlısı kadın ile görüşülen nitel bir çalışmadır. Çalışmanın deseni, örnek olay desenidir. Çalışma bulguları, aile yapısının ve aile içindeki şiddetin kadın madde bağımlılığında ciddi bir rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır. Kadınların hem ana-baba ailesinden hem de evlenip yeni kurdukları ailelerinden önemli derecede etkilendikleri görülmektedir. Olumsuz ebeveyn tutumları ve hem doğdukları ailede hem de kendi kurdukları ailede şiddetin varlığı, kadınları madde bağımlılığına yönlendiren ailesel etkenler olarak belirlenmiştir. Sosyolojide madde bağımlılığı çalışmalarının az olması nedeniyle ve daha çok

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öztürk, I. & Özcan, N. (2024). Aile yapısı bağlamında aile içi şiddetin, kadınların madde bağımlılığı üzerindeki etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1339-1370.

* Yüksek Lisans Mezunu, ORCID: 0000-0003-4061-8553. isik.ozturk@ogr.deu.edu.tr

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-0626-6251. nilufer.ozcan@deu.edu.tr

¹Bu makale “Kadın Madde Bağımlılığında Aile Yapısı ve İlişkilerinin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma” (2023) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma için, 06.07.2022 tarih ve E-87347630-659-306093 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır.

This article is an extract from the Master's thesis entitled “A Sociological Study On The Role Of Family Structure And Relationships In Female Substance Addiction” (2023).

madde bağımlılığı çalışmalarının doğa bilimlerinde ele alınması nedeniyle bu çalışma sosyoloji literatürüne katkı yapmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Madde Bağımlılığı, Kadın, Aile Yapısı, Şiddet.

THE EFFECT OF DOMESTIC VIOLENCE WITHIN THE FAMILY STRUCTURE ON WOMEN'S SUBSTANCE ADDICTION

Abstract

Substance addiction remains a serious social problem that has significantly impacted public health both in the past and in contemporary times. Particularly in substance abuse studies, the fact that women hide themselves has pushed us to talk to women and make them more visible. The uniqueness of this study lies in its focus on the family institution and women. The objective is to examine the role of family structure, communication within the family, domestic violence in female substance addiction. This study is a qualitative research conducted with 10 female substance addicts receiving outpatient treatment at the Ege University Institute of Substance Addiction, Toxicology, and Pharmaceutical Sciences (AMATEM). The research design follows a case study pattern. Findings indicate that family structure and domestic violence significantly influence female substance addiction. Women seem profoundly affected by both their parental family and the families they form through marriage. Negative parental attitudes and the presence of violence in both their natal and established families have been identified as familial factors leading women toward substance addiction. Given the scarcity of sociological studies on substance addiction and the dominance of natural science perspectives in such research, this study aims to contribute to sociological literature.

Keywords: Substance Addiction, Women, Family Structure, Violence.

GİRİŞ

Madde bağımlılığı toplumun sağlığını ilgilendiren bir konu olarak geçmişten günümüze her zaman önemli bir konu olmuştur. Özellikle günümüzde madde kullanımı artmış ve 2020 yılında, dünya genelinde 15-64 yaş arası, çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu tahminen 284 milyon kişi son 12 ay içinde uyuşturucu kullanmıştır. Uyuşturucu kullanan kişi sayısının 226 milyon ve yaygınlığın % 5 olduğu tahmin edilmekte ve 2010 yılına göre % 26'lık bir artışı temsil etmektedir. Uyuşturucu kullanımının giderek artması da üzerinde daha çok araştırma yapılmasını gerektiren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (UNODC 3, 2021; UNODC 2, 2022). Bireylerin madde kullanımına yönelmesinde birçok sebep bulunmaktadır. Bunlardan biri antidepresan kullanımınıdır. Günümüzde hem ülkemizde hem de dünyada oldukça artmıştır. Tedavi merkezlerinde psikiyatristlerin hastalarının artması ve buna bağlı olarak tedavi süresinin kısalması, psikoterapi yerine ilaç tedavisine öncelik verilmesi, hastaların ilacı “çabuk” bir çözüm olarak görmesi ve dolayısıyla doktorlarından talep etmeleri ve anında hızlı bir çözüm aramaları antidepresan kullanımını artıran sebeplerin arasındadır (Başlar, 2023; Kemal Temel, 2019; Campbell, 2017; Learmonth, 2016). Bir başka sebep, ülkelerin

düşük gelir düzeyleridir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin raporuna göre, madde kullanım oranı, gelir düzeyi düşük ülkelerde ve nüfusu hızlı bir şekilde artan ülkelerde diğer ülkelere göre en yüksek orandadır. Bu konuda UNODC'nin yaptığı 2030 projeksiyonuna göre, düşük gelirli ülkelerde madde kullanımı %43 artış gösterecektir (UNODC 4, 2021). Bu ülkeler aynı zamanda çeşitli suç örgütlerine ortam oluşturmaktadır. Bu örgütlerin madde satışından kazandıkları paralar onların önemli bir ekonomik geliridir. EUROPOL'ün değerlendirmesine göre, suç örgütlerinin %38'i uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı ile bağlantılıdır (2021, s. 14). Madde bağımlılığındaki artışta başka bir neden bireylerin aile üyeleri arasında madde kullanımı ya da bağımlılığının olmasıdır (Whitfield, 2014; Çataloğlu, 2011; Bozkurt, 2015; Havaçeliği Atlam & Yüncü, 2017). Yapılan çalışmalarda bir başka sebep olarak, aile içi iletişim kopukluğu veya iletişimin olmaması gösterilmektedir. Bu konuyla ilgili madde kullanan ve kullanmayan gençler arasında yapılan çalışmalarda, madde kullanmayan gençlerin aile üyeleri arasında yüksek iletişim olduğu görülmüştür (Çataloğlu, 2011; Jedrzejszak, 2005; Okamoto vd., 2009).

Çalışmamızın incelediği bir diğer konu olan aile içi şiddetin görülme sıklığındaki artıştır. İstatistikler incelendiğinde aile içi şiddetin en çok kadına karşı işlendiği görülmektedir (WHO, 2004, ss. 11-14). Türkiye'de kadına karşı artan şiddetin nedenleri incelendiğinde kadınların eşlerinin kendilerini cinsel ilişkiye zorlamaları (Altınay & Arat, 2008, ss. 86-87), ekonomik sorunlar, eşin/partnerinin alkol/madde bağımlılığı, kadının eşine çeşitli sebeplerle tepkiselliği, eşini istememesi, eşinin ailesi tarafından istenmemesi (Başkale & Sözer, 2015), partnerin düşük sosyo-ekonomik seviyeye sahip olması, şiddet uygulayan kişinin sevgisiz-saygısız ortamda yetişmesi, şiddet uygulayan kişinin psikiyatrik hastalığa sahip olması ve ataerkil sistemde yetişmesi (Baysan Arabacı & Uygun, 2022, s. 39) gibi etkenler gösterilmektedir. Pandemi döneminde aile içinde kadına karşı artan şiddetin sebeplerini araştıran çalışmalarda ise işsizlik, evde kalma zamanının uzaması, anksiyete ve stres, sosyal çevre ile iletişimin azalması, daha ağır hayat şartları, sosyal ihtiyaçlar bulunmuştur (Toprak Ergöner vd., 2020; Ünal & Gülseren, 2020). Yurt dışındaki çalışmaya baktığımızda da kadının partnerinin alkol kullanıyor olması (Collins vd., 1997; Abbey vd., 2004), çok fazla porno içerik izlemesi kadına karşı şiddeti ortaya çıkarmaktadır (Allen, 1992). Bununla birlikte kadına şiddet uygulayan partnerin ilköğretim sonrası eğitim almamış olması, partnerin çocuklukta ebeveyn şiddetine tanık olması, iş yerinde ve topluluklarda uyuşturucu kullanması, sorunlu alkol kullanımının olması, kadına vurmanın kabul edilebilir olarak algılanması, erkeğin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini destekleyen fikirlere sahip olması kadına yönelik şiddetin altında yatan başlıca faktörlerdir (Abrahams, 2006). Genel anlamda kadına şiddeti ele alan bir çalışmada (Aromäki vd., 2002) erkekler arasında yaş faktörü ele alınmış ve genç erkeklerin yaşlı erkeklere oranla kadınlara karşı önemli ölçüde daha fazla düşmanlık ifadesinde bulunduğu, yaşlı erkeklere kıyasla tecavüz suçu işleme olasılıklarının daha yüksek olduğu, bir diğer çalışmada (Barongan & Hall, 1995), kadın düşmanı müziğin cinsel saldırgan davranışı kolaylaştırdığı,

Anderson ve Bushman'nın çalışmasında ise (2001) şiddet içerikli film ve video oyunlarının bireylerde saldırgan davranışları arttırdığı ortaya konmuştur.

Türkiye'de madde bağımlılığıyla ilgili yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Madde bağımlılığında sosyal hizmetin önemine ve madde bağımlısı insanlara danışmanlık yapan hemşirelerin önemine vurgu yapan çalışmalar mevcuttur (Karakaş & Ersöğütçü, 2016; Polat, 2014). Uyuşturucu ve alkol bağımlılığında başa çıkma tutumlarını araştıran (Erbay vd., 2016, s. 597), madde bağımlılığı ve dini destek konusunu araştıran (Gürsu, 2018, s. 37), ortaöğretim öğrencilerindeki madde bağımlılığı yaygınlığını araştıran (Kurupınar, 2012), denetimli serbestlik içerisinde madde bağımlılığı konusunda tedavi gören bireyleri araştıran (Petin, 2014), madde bağımlılığı olan insanların benlik saygısı ve toplumsal dışlanma algıları arasındaki ilişkiyi araştıran (Tektaş Soy, 2019), ergenlerde madde bağımlılığını araştıran (Arslan, 2016) farklı temalarda çalışmalar bulunmaktadır. Bunlarla birlikte çalışmamızla benzer konuda olan lise son sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmada (Ersoy, 2015), uyuşturucu bağımlılığını etkileyen faktörler arasında anne-baba ile rahat iletişim kuramamak ve uyuşturucuya kolay ulaşmak bulunmuştur. Yine aile ve madde bağımlılığı ile ilgili bir çalışmada (Özcan Demir, 2006), ailedeki bireylerin madde bağımlılığının ergenleri sapmış eylemlere ittiği ve depresyon/intihar fikri ortaya çıkardığı görülmüştür.

Yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada kadın madde bağımlılığı ve aile yapısı ilişkisi ele alınmıştır. Madde bağımlılığı ve ebeveyn tutumları ile aile içi iletişim üzerine yapılan çalışmalar genellikle gençleri kapsamaktadır. Yetişkinlerle yapılan çalışmalarda ise katılımcılar arasında erkeklerin ezici bir çoğunlukta olması ve kadınların bu konuda çok fazla konuşmak istememeleri, kendilerini saklama ihtiyacı içinde olmaları, bizi konuya kadınlar üzerinden yaklaşmaya itmiştir. Kadınlarda uyuşturucu madde bağımlılıklarının etkileri, erkeklere oranla hem duygusal hem de fiziksel olarak daha yıkıcı olmakta ve bağımlılığın yarattığı olumsuzluklardan daha çok etkilenmektedirler (Greenfield, 2016; Regier vd., 1990; Evren vd., 2003). Bununla birlikte kadının toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak kamusal alan yerine özel alanla özdeşleştirilmesi, bizi bağımlılıkta aile yapısı ve aile içi şiddet konularını da incelemeye yöneltmiştir. Yukarıda belirttiğimiz sebeplerle hem madde bağımlılığı çalışmalarında kadınlarla olan çalışmaların oranındaki düşüklük hem de özel alandaki kadının ailesiyle olan ilişkilerinin bağımlılığına etkisinin ele alınmak istenmesi sebebiyle çalışmanın merkezine kadınlar yerleştirilmiştir. Bu çalışmada da aile içindeki şiddetin ve aile yapılarının olumsuz tutumlardan oluşmasının kadınları madde bağımlılığına ittiğini görmekteyiz.

Kadınlara Aile Yapılarının ve Aile İçinde Gördükleri Şiddetin, Madde Bağımlılıkları ile İlişkisi

Toplumsal yapı; sosyal sınıf, statü, statüyle ilişkili rol ve bağlantılılık içinde toplumsal bütünlüğünün devam etmesi için gerekli olan kurumlardan oluşur. Bu

kurumlardan aile, yapısı itibariyle toplumun devamlılığında ve düzenlenmesinde önemli rol oynar (Demir, 2019, ss. 59-62). Aile yapısı aile içi ilişkileri bünyesinde barındıran bir şemsiyedir. Çünkü aile, ilk sosyalizasyonun gerçekleştiği, nüfusun devamlılığının sağlandığı, kadın-erkek ilişkilerinin şekillendiği, toplumsal cinsiyet rollerinin inşa edildiği, çocuk ve anne-baba ilişkilerinin temellendiği ve toplumsal düzenin korunma ve devamlılığının sağlandığı bir yapıdır (Tezcan, 2012; Ozankaya, 1986). Bu yapı içinde bireyler birbirleri ile etkileşim içindedir ve bu etkileşimler onların ilişki biçimlerini belirlemektedir. Toplumsal etkileşim biçimleri arasında, uyum, benzeşme, çatışma, rekabet ve işbirliği bulunmaktadır. Bu etkileşim biçimleri aile özelinden değerlendirildiğinde aile ilişkilerini de yönetmektedir. Sosyalizasyonun gerçekleştiği en küçük ve temel birim olan aile içindeki etkileşimler ve iletişim, bireylerin yeni davranış kalıplarını öğrenmesinde, aktarmasında ve bu yolla kendi kimliklerinin inşasında ömür boyu işleyen bir süreçtir. Genel olarak yapı, parçaları arasındaki uyumu ve bütünü oluşturmayı sağlayan işlevlere sahiptir (Ozankaya, 1986, s. 134) ve yapı bir ilişki/etkileşim örüntüsüdür (Hançerlioğlu, 1986, s. 427). Genel olarak bu kavramı aile özelliğinde değerlendirdiğimizde aile yapısı sosyal ilişkiler ve karşılıklı etkileşimlerden oluşmaktadır. Aile yapısı içinde etkileşimin içeriğini belirleyen etkenlerden biri anne-baba tutumlarıdır.

Bu tutumlar yedi tanedir (Yavuzer, 1988, ss. 29-35): Aşırı baskılı ve otoriter tutum, çocuğun karakterini göz ardı etmektedir. Çocuk, evdeki ebeveynlerin belirlediği kurallara uymak zorunda bırakılmaktadır. Dengesiz ve kararsız tutumu benimseyen ebeveynlerin çelişkili davranışları, çocuğun doğru ile yanlış ayırt etmekte zorlanmasına ve gelecekte dengesiz bir karakter olmasına neden olabilir. Aşırı hoşgörülü tutum, çocukları doyumsuz hale getirir. Çocuklar istedikleri yapıldıkça taleplerde bulunma eğilimindedirler. Zamanla çocuklar aile içinde daha fazla hakimiyet kurar ve aile bireyelerine saygı göstermekte zorlanabilir. İlgisiz ve kayıtsız tutumu benimseyen ebeveynlerin ilgisiz davranışları, çocuğun olumsuz davranışlar sergileme olasılığını artırabilir. Çocuğa belirli haklar tanınır ancak bu hakların sınırları net bir şekilde belirlenmez. Mükemmeliyetçi tutum sergileyen ebeveynler ise çocuklarının gerçek yeteneklerini göz ardı ederek yüksek beklentilere girerler. Böyle bir tutum da çocuklarda kaygı oluşturabilir. Aşırı koruyucu tutum, çocuğun bağımlılığa ve güvensizliğe yönelmesine neden olabilir. Bu tutum, çocuğun sosyal gelişimini olumsuz etkileyebilir. Güven verici ve hoşgörülü tutumu benimseyen ebeveynler ise çocuklarına sevgi ve hoşgörüyle yaklaşarak belirli sınırlar koyarlar. Ev içinde kurulan bu sınırlar, çocuğa belli bir çerçeve içinde özgürlük tanır. Bu tutum, çocuğun olumlu karakter gelişimine katkıda bulunur ve çocuk topluma uyumlu, sorumluluk sahibi bir birey olarak yetişir.

Aile içi ilişkiler, aile içindeki etkileşim ve iletişimi etkileyen önemli bir role sahiptir. Bireyler arası iletişim (Utma, 2019, s. 265), insan ilişkilerinin kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu iletişim temelinde de etkileşim süreçleri (uyum, işbirliği, rekabet, çatışma ve benzeşme) yer almaktadır. İletişim, aile yapısının temelinde yer alan etkileşimlerle belirlenir. İletişim ister sözlü isterse

sözsüz olsun yapı içinde gerçekleşir (Tarhan, 2011, ss. 53-54) ve iletişimin %80'ini oluşturan sözsüz iletişim sözlü iletişimden daha önemlidir. Beden hareketleri, vurgular, konuşma tarzı ve tavır, sözsüz iletişimde önemli bir rol oynar. Aynı zamanda duyguların ve düşüncelerin karşı tarafa yeterli şekilde iletilmesine yardımcı olur. Bireyler arasındaki etkileşim süreçleri iletişimin biçimini belirleyerek bireylere bilgi aktarımını sağlar (Yüksel, 2005, s. 80).

Aile üyelerinin düşünce ve duygularını somut ifadelerle ifade edebilme, empati gösterebilme, beden dilini anlayabilme, sırdaş olabilme, içtenlikle konuşabilme, öfkelenildiğinde bunu kontrol edebilme, fikir alışverişi yapabilme ve eleştirilere olumlu yaklaşabilme gibi iletişim becerilerine sahip olmaları önemlidir (Sardoğan & Karahan, 2005, s. 95). Bu tür iletişim becerileriyle, uyum, denge ve dayanışma ortaya çıkar ve sağlıklı bir aile içi iletişim kurulabilir (Arpacı & Tokyürek, 2012, s. 2). Ancak emir verme, yönlendirme veya buyruk gibi sözlü ifadeler, aile içi iletişimi olumsuz etkileyebilir (Gordon, 2012, s. 154). Bu tür emredici ifadeleri alan birey, kendi düşüncelerini değersiz ve önemsiz hissedebilir ve karşı tarafın talimatlarını yerine getirme zorunluluğu hissedebilir. İletişim (Kahraman, 2011, s. 38) sürekli olarak tek taraflı emirlerle şekillendiğinde, aslında çift yönlü olması gereken iletişim tek taraflı hale gelmektedir. Aileyle güçlü bağ ve güçlü iletişime sahip olan bireylerin hayatlarında olumlu etkilerini görebildiğimiz çalışmalar mevcuttur. Ergenlik döneminde aile içi ilişkilerine ve anne-babaya bağlanma türüne göre saldırganlık düzeyini ölçen bir çalışmada (Kaplan & Aksel, 2013, ss. 21-38), ergenlerin aileleriyle kurdukları bağın ve iletişimin sağlıklı olmasının, ergenlerin saldırgan davranışlarını azalttığı görülmüştür. Ayrıca sağlıklı iletişim yollarını aradıkları ve sorunlara olumlu çözümler ürettikleri bulunmuştur. Başka bir çalışmada (Öztürk, 2006, s. 98), ebeveynlere çocuklarla iletişim hakkında eğitim verilmesi üzerine ebeveynlerin aile içi ilişkilerinin ve iletişimin geliştiği görülmüştür. Bunun sonucunda çocuklarının duygusal sağlıklarında olumlu etkisi olduğu bulunmuştur. Bir doktora tezinde ise (Canel, 2007, s. 9), ailede problem çözme yeteneğinin geliştirilmesi sonucunda evli çiftlerin aralarındaki çatışmanın azaldığı ve evliliklerinde mutlu olmanın yolunu buldukları görülmüştür.

Aynı zamanda çatışma ve rekabet içeren etkileşim süreçlerini de kapsayan aile yapısının ve bu yapı içerisinde yer alan aile ilişkilerinin madde bağımlılığına etkisi olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Aile yapısı içerisinde göz ardı etme, sorumsuz ebeveyn olma, etkileşimsizlik (Yaman, 2014; Çataloğlu, 2011; Evcin, 2011; Wills & Yaeger, 2003), negatif anne-baba tutumları, ailedeki ilişkinin zayıf olması, üyeler arasındaki rekabet ve çatışma ve nadiren bir arada olma gibi durumlar bireyin, uyuşturucu bağımlılığını tetiklemektedir (Ulusoy vd., 2005; Moreh & O'Lawrence, 2016; Özcan Demir, 2006; Uğurel Şemin, 1992).

Tüm bunlarla birlikte aile içindeki olumsuz ilişkiler şiddete ortam hazırlamaktadır. Şiddet, Türk Dil Kurumu'na göre (2019) bir eylemin kuvvet derecesi veya sertliği olarak tanımlanmaktadır. Özerkmen ve Gölbaşı'na göre (2012, s. 24), şiddet, bir kişiyi incitme, öldürme, mülke zarar verme, fiziksel güç kullanma,

tehdit etme, zarar verme veya yok etme eylemlerini içermektedir. Bu tür eylemler, toplumun kabul ettiği normlardan sapma eğilimindedir. Gurr'a göre (1973, ss. 360-364), şiddet genel olarak birini kasıtlı olarak incitme, yaralama, öldürme veya ortadan kaldırma anlamlarını içermektedir. Aynı zamanda Gurr'a göre, şiddetin uygulanmasında siniri yatıştırma, övünme, intikam alma gibi faktörler rol oynamaktadır. Şiddet, farklı alanlarda kendini gösterebilir biz bu çalışmada özel olarak "aile içi şiddet"i ele almaktayız.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2002 raporuna göre (WHO, 2004, ss. 11-14), şiddet en çok aile içinde ortaya çıkmakta ve bu durum genellikle kadınlara karşı gerçekleşmektedir. Kadına karşı şiddet sadece ülkemizde değil, dünyanın birçok yerinde ve farklı kültürlerde de yaygın bir toplumsal sorundur (Güler vd., 2005, s. 52).

Yurtdışında yapılmış çalışmalara baktığımızda kadınların büyük bir çoğunluğunun şiddete maruz kaldığını, partnerlerinden şiddet gördüğünü, aile içinde şiddet gördüğünü ve yaradan fazlasının şiddete tanık olduğunu görmekteyiz (Al-Badayneh, 2012; Payne & Wermeling, 2009; Giacomazzi & Smithey, 2001; Semahegn & Mengistie, 2015; Heise, 1993; Owusu Adjah & Agbemafle, 2016).

Türkiye'de yapılmış çalışmalara baktığımızda ise kadınların fiziksel ve sözel şiddete uğradığını, kadınların şiddeti kabul edici fikirlere sahip olduklarını, partner şiddetine maruz kaldıklarını ve aile içi şiddete maruz kaldıklarını görmekteyiz (Turk vd., 2017; Almış vd., 2018; Naçar vd., 2009; Özyurt & Deveci, 2011; Taşdemir Avşar, 2017; Yıldırım, 2017; Karadeniz, 2019).

Yapılan çalışmalarda kadına yönelik şiddetin, kadınları madde kullanmaya itebileceği görülmektedir. Amerika'da yapılan bir araştırmada (Greenfield, 2016, s. 137), ailelerinde şiddet gören ya da daha farklı istismarlara maruz kalan kadınlar, olumsuz deneyimlerini aşabilmek için madde kullanmaya yönelebilmektedirler. Kadınlar duygularını gizlemek ya da hissetmemek için madde kullanabilmekte ve aynı zamanda madde kullanımı, kadınları şiddete daha fazla maruz bırakabilmektedir. Çünkü madde kullanımı bireyleri daha savunmasız hale getirmektedir. Sommers ve Baskin (1997, ss. 845-847), uzun süre cinsel istismara maruz kalmış kadınların, erkeklere kıyasla daha çok suç işleme ve maddeyi kötüye kullanma eğilimleri olduğunu dile getirmişlerdir. Pettitway çalışmasında (1997) madde bağımlısı olan fahişeler ile çalışmıştır. Kadınların, erkek arkadaşları da madde bağımlısıdır ve erkek arkadaşları tarafından fiziksel şiddete maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki çalışma ve açıklamalardan görüldüğü üzere kadın, aile içindeki şiddetten ve olumsuz aile ilişkilerinden birincil derecede etkilenmektedir. Kadın, yaşadığı şiddet ve olumsuz aile ilişkileriyle baş etme aracı olarak madde kullanabilmektedir.

Kadın ve Erkek Madde Bağımlılığında Farklar

Madde bağımlılığının kadınlarda erkeklere kıyasla farklı bir süreç izlemesinde, etkilerinin zaman zaman daha ciddi ve yoğun olması, bağımlılığın hızlı bir şekilde gelişmesi ve erkeklere göre farklı nedenlerle madde kullanımına başlanması gibi faktörler bulunmaktadır. Bu başlıkta, kadınların madde bağımlılığıyla ilgili olarak öne çıkan bu farklılıklara odaklanılacaktır.

Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda, Greenfield'e göre, kadınların alkol, tütün ve diğer uyuşturucuları kullanmaya başlama yaşları erkeklerle benzer olmasına karşın, erkeklerle kıyaslandığında, kadınlar uyuşturucu maddelerin fiziksel ve tıbbi olumsuz etkilerine karşı daha savunmasızdır (Greenfield, 2016, s. 4). Kadınların bağımlılık yapıcı maddelere başlama süreçlerinde, (Evren vd., 2003, s. 97), sosyal ve psikolojik etkilerin erkeklere göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu sosyal ve psikolojik etkenler arasında, kadın hastaların genellikle boşanmış veya bekar olmaları, işsiz olmaları ya da daha önce hiç çalışmamış olmaları gibi faktörler bulunmaktadır. Ayrıca, kadın hastaların daha önce intihar girişimlerinde bulunmuş olmalarına ve aile geçmişlerinde alkol veya madde kullanımı hikayesine rastlanmıştır. Erkek hastalarda ise genellikle evli olma, çalışma durumu ya da emekli olma gibi faktörler etkili olabilmektedir. Ayrıca, erkek hastaların alkol kullanımı sebebiyle yasal sorunlar yaşamış olmaları, zarar verici davranışlarda bulunmuş olmaları veya daha önce hapisane geçmişlerinin olması gibi durumlar da öne çıkmaktadır. Poole ve Dell'in araştırmasına göre (2005, ss. 5-9), kadınların madde kullanmaya başlamalarındaki etkenler arasında hayata atılma, evlilik, üniversiteye başlama, geçmişte yaşanan istismar olayları gibi faktörler yer almaktadır. Aynı çalışma, yaşanan cinsel istismar ya da fiziksel istismar gibi travma sonrasında kadınların madde kullanmaya başlama eğilimleri arasında yüksek bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra kadınlar, stresi azaltmak ve toplumsal cinsiyete bağlı sorunlarla başa çıkmak amacıyla da madde kullanımına başvurabilmektedirler. Peluso ve Peluso'nun (Aktaran Ettorre, 1992, ss. 128-129) yaptıkları çalışmalara göre, madde bağımlısı kadınlarla ilgili olarak, bu kadınların erkeklerden farklı olarak toplum içindeki kültürlerde nasıl yaşadıklarını ve kadın olmalarıyla daha karmaşık hale gelen zorluklarla nasıl baş ettiklerini tartışmışlardır. Peluso, madde bağımlısı kadınların "deneyim kalıpları"nın erkeklerden farklı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, madde bağımlısı kadının deneyimlerini açıklamak için genetik veya biyolojik faktörlerden ziyade sosyal faktörler daha belirleyicidir. Tipik olarak, bir kadın stresle başa çıkmak, hayatla başa çıkmak ve olumsuz duygularını dindirmek için kimyasallar kullanmaktadır.

Bunun yanı sıra belirli uyuşturucu maddeler, kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Bazı durumlarda, kadınlarda bu etkiler daha belirgin olabilmektedir. Örneğin, kokain kullanımına baktığımızda, kadınların kokain kullanan erkeklere göre daha hızlı bağımlılık geliştirdiği gözlemlenmiştir (Greenfield, 2016, s. 49). Başka bir çalışmada (Crean vd., 2011), kadınlar, esrar kullandıktan sonra erkeklere kıyasla daha fazla panik atak bildirmişlerdir. Yoğun esrar tüketen kadınlar, sık esrar içen erkeklerle karşılaştırıldığında, bazı hafıza testlerinde daha düşük performans sergilemiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün

gerçekleştirdiği çalışma (Perucci vd., 1991; Gjersing & Brettville-Jensen, 2014), damar içi madde kullanıcılarının genel olarak daha yüksek bir ölüm oranına sahip olduğunu ve aynı zamanda kadınların, erkeklere göre daha yüksek risk altında olduklarını ortaya koymuştur. Opioid ve türevlerini kullanan kadınların, solunum yolu hastalıkları, idrar yolları ve genital enfeksiyonlarla ilgili sorunlara erkeklerden daha fazla maruz kaldığı belirtilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın deseni olarak örnek olay (Case Study) seçilmiştir. Bu desende, belirli bir durum, davranış veya sürecin detaylı bir şekilde incelenmesi ve kişi veya kişilerle derinlemesine görüşme ve analiz yapılması esas alınmaktadır (Creswell, 2017, s. 14). Örnek olay (Neuman, 2014, ss. 61-63), genellikle bir olay veya olguyu detaylı ve kapsamlı bir biçimde inceleyen bir araştırma deseni olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada örnek olay desenin seçilmesinin sebebi de madde bağımlılığı sorunu yaşayan kadınların, aile yapılarını ve bu yapı içinde yer alan aile ilişkilerini ve aile içindeki şiddeti incelemek, bu durumu ayrıntılı bir şekilde ele almaktır. Bu konuyu detaylandırmak, madde bağımlısı kadınlara ulaşmak ve problemlerini görebilmek amacıyla özel ya da resmi bir kuruma başvuranlara ulaşılması planlanmış ve Ege Üniversitesi AMATEM çalışmanın örnek olay deseni oluşturması için seçilmiştir. Böylelikle kadın madde bağımlılarının yaşamını, aile yapı- larını ve ilişkilerini detaylı bir şekilde ele almak mümkün olmuştur. Örnek olay deseni, araştırmacılara madde bağımlılığıyla ilgili aile yapısı faktörlerini daha iyi anlama ve özellikle açıklama, kadın madde bağımlılarının aile dinamikleri hakkın- da derinlemesine ve ayrıntılı bilgi edinme imkanı sunmaktadır. Örnek olay “nasıl, neden” sorularını esas aldığı için araştırmacının gözden kaçırdığı olguyu detaylı incelemesine olanak sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Bununla birlikte çalışmanın yapıldığı yer olan Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü, çalışma için ayrıca önemlidir. Çünkü madde bağımlısı kadınlarla araştırmacıyı buluşturan tek kurum olmuştur. Bu enstitü, alkol, sigara, madde kullanım bozukluğu, internet bağımlılığı, kumar bağımlılığı gibi bağımlılık sorunları olan yetişkin bireylere farmakolojik tedavi, danışmanlık ve psikososyal destek hizmetleri veren ayakta tedavi gösteren bir tedavi merkezidir. Türkiye’de (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022), 28 merkezde tedavi ve- ren AMATEM bulunmaktadır. Sadece ayakta tedavi veren merkezler; Malatya, Ankara, Kütahya, Nevşehir, Kastamonu, Mersin, Bolu, İstanbul, Uşak, Kahramanmaraş, Karaman, Erzurum, Eskişehir, Aydın, Batman, Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale, Burdur, Kırklareli, Niğde, Kırşehir, Düzce, Yalova, Adıyaman, Afyonkarahisar, İzmir’dir. Kadınlarla madde bağımlılığı çalışması için Manisa Alkol ve Madde Ba- ğımlılığı Tedavi Merkezi (AMATEM), İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi (AMATEM) ve İstanbul Merkez

YEDAM gibi tedavi merkezlerine Dokuz Eylül Üniversitesi aracılığıyla başvuruda bulunulmuş ancak izin çıkmamıştır. Bu nedenle çalışma zaman ve maddiyat kısıtlılığı nedeniyle tek tedavi merkezi ile sınırlandırılmıştır. Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü çalışma için tek izin belgesi çıkararak tedavi kurumu olarak bu çalışmanın gerçekleştirilmesine olanak vermiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Yöntemleri

Araştırma, Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü'nde (AMATEM) ayakta tedavi gören 10 madde bağımlısı kadın ile gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte kadınların fazla konuşmak istememeleri ve kendilerini saklamaları aynı zamanda doktor randevularına birçoğunun gelmemesi çalışmanın karşılaştığı en önemli zorluk olmuştur. Bununla birlikte toplam olarak 10 kadına ulaşan çalışmada, veriler sınırlı olmasına rağmen tekrar etmeye başlamış ve veri doygunluğuna ulaşılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntemde (Neuman, 2006, s. 20), tek bir soruya odaklanılmamaktadır. Araştırmacı, konuyu farklı açılardan ele alırken aynı zamanda kuramsal modelleri eleştirel bir şekilde değerlendirmektedir. Bu yöntemde araştırmacı, konuyla ilgili ucu açık sorular sorup derinlemesine görüşmeler yapmaktadır. Nitel çalışma (Moses & Knutsen, 2020, s. 228), olayları veya durumları daha farklı bir bakış açısıyla incelemeyi sağlamaktadır. Her bir nesneyi veya olayı ayrıştırarak farklı temellerle açıklamayı mümkün kılmaktadır.

Derinlemesine görüşme (Neuman, 2006, ss. 238-239), nitel araştırmalarda sıkça kullanılan veri toplama yöntemidir. Bu yöntem, görüşmeciye ucu açık sorular sorarak detaylı bir sorgulama yapmayı hedeflemektedir. Bu görüşmeler sırasında şakalar, günlük konuşmalar, araştırma hakkında açıklamalar veya konudan farklı konulara geçişler olabilir. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen cevaplar daha sonra anlamlarını analiz etmek için incelendiğinde büyük önem taşımaktadır.

Çalışmada, yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, araştırmacının önceden belirlediği soruların yanı sıra esnek bir form olduğu için ve içinde açık uçlu sorular bulundurulabilecek bir form olduğu için seçilmiştir. Görüşme sırasında, formdaki soruların sırası değişebilir, yeni sorular eklenip çıkarılabilir (Bogdan & Biklen, 1997, s. 3). Açık uçlu soruların kullanımıyla daha derin bilgiler elde etmek hedeflenmiştir (Creswell, 2019, ss. 130-131). Elde edilen veriler derinlemesine görüşmeler, ses kayıtları ve gözlemler yoluyla toplanmıştır. Ses kayıtları analiz edilmiş ve doğrudan Word dosyasına aktarılmıştır. MAXQDA programı ile veri analizi gerçekleştirilmiştir. MAXQDA programı, çevrimiçi anketler, ses kayıtları, videolar, dokümanlar gibi çeşitli verilerden analiz yapmaya olanak sağladığı için ve nitel ya da karma yöntemlerde veri analizi yapan kişiye hızlilik ve kolaylık sağladığı için seçilmiştir (Rädiker & Kuckartz, 2020, s. 5). Verilerin kodlanması sürecinde beş farklı türde kodlama kullanılmıştır. Bu kodlama türleri şunlardır: In Vivo kodlama, büyüklük kodlama, eş zamanlı kodlama, kavram kodlama ve duygu kodlama. Katılımcıların bazı kelimeleri, birbirine alınıp ihtiyacı duyulmuştur. Bu nedenle In Vivo kodlama kullanılmıştır. Büyüklük kodlamaya

katılımcıların direkt olarak olumlu veya olumsuz bir şekilde ifade ettikleri cümleleri için ihtiyaç duyulmuştur. Eş zamanlı kodlama, aynı metinde birden fazla kodun aynı cümleye atanması sonucu kullanılmıştır. Çünkü bazı katılımcılar bir cümlede birden fazla olayı ifade etmişlerdir. Duygu kodlamaya ise katılımcıların duygu ve düşüncelerini içeren kodlamalar çıkarıldığı için ihtiyaç duyulmuştur. Son olarak katılımcının kurduğu diyalog içindeki cümleden sembolik olarak çıkan anlamın kullanıldığı bir kodlamaya ihtiyaç duyulduğu için kavram kodlama seçilmiştir (Saldana, 2019, ss. 86-126). Kodlamalarla birlikte kategoriler belirlenmiş ve kategorilerin belirlenmesiyle temalar oluşturulmuştur. Tüm bu aşamalar bittikten sonra içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizine (Neuman, 2006, ss. 67-68), yazılı veya işitsel-görsel belgelerde bulunan sembollerin detaylı bir şekilde incelenmesini sağlayan bir teknik olduğu için ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmacı, öncelikle analiz edilecek belgeleri seçer ve bunları belirli bir yere kaydeder. Sonra, belgelerin içinde belirli bir tema veya konunun ne kadar sıklıkta geçtiğine bakar ve analiz sürecine başlar.

Bu çalışmada “Aile Yapısı” ana teması üzerinden iki kategori belirlenmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Teması ve Kategorileri

TEMA	AİLE YAPISI
KATEGORİLER	Anne-Baba Tutumları Şiddet

Tablo 2: Kavram Haritası

TEMA	KATEGORİLER	ALT GÖSTERGELER
AİLE YAPISI	EŞ VE ANNE-BABA TUTUMLARI	OTORİTER, BASKICI, SİNİRLİ, YAPICI, YIKICI, SORUMSUZ, DANIŞMA, DESTEK, KURALLAR, AŞIRI TEPKİ, SAYGISIZLIK, İLGİLİ, İLGİSİZ, GÜVENSİZLİK, MÜDAHALE ETME, ÇEKİŞME, DUYARSIZLIK.
	ŞİDDET	FİZİKSEL ŞİDDET, PSİKOLOJİK ŞİDDET, SÖZLÜ ŞİDDET, TECAVÜZ, ALDATMA, DÖVME, DAYAK.

Araştırmanın Problem Cümleleri

1. Kadınların madde bağımlılığında aile yapısının etkisi nasıldır?

Alt Problemler

- Anne-baba tutumlarının kadın madde bağımlılığına etkisi nasıldır?
  - Aile içinde sorunları çözmek için kullanılan paylaşma, danışma, destek olma, yardım etme gibi davranışlar var mıdır? Varsa madde bağımlılığına etkisi nasıldır?
2. Ailede uygulanan şiddet, kadın madde bağımlılığında nasıl bir rol oynamaktadır?

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Aile Bireyleri Hakkında

Bilgi

	Yaş	Eğitim	Meslek	Medeni Hal	Evlilik/ Birliktelik Yaşı	Çocuk Durumu	Çocuk Sayısı	Anne-Baba Boşanma Durumu	Ailedeki Birey Sayısı	Aile İçindeki Bireyler
Katılımcı 1	29	Lise Mezunu	Kamu Görevlisi	Evli	20	Var	1	Var	3	Ben, eşim ve çocuğum
Katılımcı 2	45	Lise Mezunu	İşsiz	Boşanmış/Birlikteliği var	18	Var	1	Boşanma olmadan ayrılık	2	Ben ve erkek arkadaşım
Katılımcı 3	20	Lise Mezunu	Öğrenci	Bekar	-	-	-	Yok	1	Tek yaşıyor
Katılımcı 4	53	İlkokul Mezunu	Emekli	Dul	20	Var	2	Var	2	Ben ve oğlum
Katılımcı 5	20	Lise Mezunu	İşsiz	Bekar	-	-	-	Yok	3	Ben, annem ve babam

Katılımcı 6	46	Lise Mezunu	Büro Personeli	Evli	17	Var	1	Yok	2	Ben ve eşim
Katılımcı 7	38	İlkokul Mezunu	İşsiz	Evli	17	Var	3	Yok	4	Ben, eşim ve 2 çocuğum
Katılımcı 8	20	Ortaokul Mezunu	İşsiz	Birliktelik sonrası ayrılık	17	Yok	-	Yok	4	Ben, teyzem ve kuzenim
Katılımcı 9	20	Önlisans Mezunu	İşsiz	Bekar	-	-	-	Yok	1	Tek yaşıyor
Katılımcı 10	36	Okuryazar	İşsiz	Birliktelik sonrası ayrılık	21	Yok	-	Var	4	Ben, annem ve 2 dayım

Tablo 4: Katılımcıların Ailelerinin Eğitim ve Meslek Durumları

	Eşinizin/Partnerinizin Eğitimi	Eşinizin/Partnerinizin Mesleği	Anne Eğitim Durumu	Anne Mesleği	Baba Eğitim Durumu	Baba Mesleği
Katılımcı 1	Ortaokul Mezunu	Pazarlamacı	Lise Mezunu	Yurtdışı Pazarlamacı	Lise Mezunu	Şoför
Katılımcı 2	Ortaokul Mezunu	Erkek Kuaförü	Lise Mezunu	Ev ekonomisi öğretmeni	Lise Mezunu	Polis memuru
Katılımcı 3	-	-	Lise Mezunu	Bilgisayar Tamir Dükkanında Çalışan	Lise Mezunu	Dövmeci
Katılımcı 4	İlkokul Mezunu	Belediyede Usta Başı	Okuryazar	Ev Hanımı	İlkokul Mezunu	Çaycı
Katılımcı 5	-	-	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	İlkokul Mezunu	Teknisyen

Katılımcı 6	Önlisans Mezunu	Memur	İlkokul Mezunu	Çiftçi	İlkokul Mezunu	Çiftçi
Katılımcı 7	İlkokul Mezunu	Nakliyecisi	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	İlkokul Mezunu	Emekli/Eski işi Belediyede Temizlikçi
Katılımcı 8	Ortaokul Mezunu	Araba alım-satımı	Ortaokul Mezunu	Ev Hanımı	Ortaokul Mezunu	İnşaatçı
Katılımcı 9	-	-	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Üniversite Mezunu	Emekli Memur
Katılımcı 10	Lise Mezunu	Güvenlik Görevlisi	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	İlkokul Mezunu	Araba Tamircisi

Tabloya genel olarak bakıldığında katılımcıların, partnerlerinin genellikle düşük bir eğitim seviyesine sahip olduğu gözlenmiştir. Meslekleri incelendiğinde, farklı meslek gruplarında buldukları görülmüştür. Genellikle düşük gelirli işlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların ebeveynlerinin eğitim seviyelerine baktığımızda, her iki ebeveynin de %50'sinin ilkokul mezunu olduğu belirlenmiştir. Anne eğitim düzeyinde en yüksek seviye lise mezunu iken, baba eğitim düzeyinde en yüksek seviyenin üniversite mezunu olduğu gözlemlenmiştir. Ailelerin genellikle düşük düzeyde eğitim almış oldukları gözlemlenmiştir. Anne ve baba meslekleri farklı alanlara dağılmış durumdadır. Ancak görüşmeye katılan 10 kişiden 6'sı annelerinin ev kadını olduğunu ifade etmiştir. Çalışmakta olan anne ve babalar da genellikle düşük gelirli işler içinde bulunmaktadır.

Katılımcıların kullandıkları madde türü uyuşturucu maddesidir. Sadece Katılımcı1, hem alkol hem de madde bağımlılığı yaşamıştır.

Aile Yapısı

Yapılan araştırmada, madde bağımlısı kadınların bağımlılık süreçlerinde aile yapısı ve bu yapının içinde yer alan aile ilişkileri ve varsa şiddetin rolü incelenmiştir. Bu kısımda, literatürdeki benzer çalışmalar gözden geçirilmiş ve yaptığımız çalışmanın sonuçları ile karşılaştırılmıştır.

Katılımcılar genel olarak ailelerinin ilgisiz ve duyarsız bir yaklaşım sergilediğini belirtmişlerdir.

Katılımcı2, ailesinde otoriter bir yapı olduğundan ve çocukluğundan beri kardeşleriyle baskı altında büyüdüklerinden bahsetmektedir. Ailesindeki bu baskı ortamı Katılımcı2'yi erken yaşta kaçarak evlenmeye daha sonra da madde kullanmaya itmiştir.

"Evimizde otoriter bir yapı vardı. Hayatımız düzenli görünebilirdi ancak her gece alkol tüketiliyordu. Belki onları örnek alıyorduk. Aşırı derecede ilgililerdi ama otoriter bir yapı vardı, bu yüzden genç kızlık dönemimizde özgür değildik. Erkek arkadaş edinmek, dışarı çıkmak yasaktı. Ev içinde mutlu olmaya çalışıyorduk. Ben 18 yaşında ilk evliliğimi yaptım, kaçarak evlendim ve 4 ay sonra boşandım. Aile baskısı nedeniyle evden kaçtım. Sonra 7-8 yıl sonra çocuğumun babasıyla evlendim. 10 yıl evli kaldık. Şu anki bağımlılığında ailemin yüzde yüz etkisi olduğunu düşünüyorum. İlk kez ot kullanmaya başladığımda yaklaşık 20 yaşındaydım." (Katılımcı2)

Katılımcı7, ailesinden hiçbir zaman tam bir destek alamadığını ve ailesinin geçmişte çok ilgisiz davrandığından bahsetmiştir. Bu nedenle madde bağımlılığından sonra ailesinden gelen müdahalelere karşı çıkmıştır. Artık aile üyelerinden hiçbiriyle iletişimi olmadığını dile getirmektedir.

"Babam aşırı sinirli biriydi zaten. Annem daha yapıcıydı ama babam daha yıkıcıydı. Hırpalanarak büyüdük. Şimdi ise hiçbiriyle iletişimim yok. Madde bağımlılığım sorun oldu. Ben sınırlar çizdim, müdahaleleri çok artmaya başladı. Ben de geçmişte müdahale etmedikleri için şimdi karışmamalarını istedim. Annem ve babam çalıştıkları için bize yeterince zaman ayıramazlardı zaten. Birbirimize hiç danışamazdık. Annem ve babamın sorumluluklarını yerine getirdiklerini söyleyemeyiz. Eğer getirselerdi, belki şu an bu durumda olmazdık. Çok katı kuralları vardı." (Katılımcı7)

Katılımcı9, babasının bazen ilgili bazen ilgisiz davrandığını, annesinin de şizofreni hastası olduğu için çocukluğunun çok değişken geçtiğinden bahsetmiştir. Katılımcı9'un ailesindeki bu tutarsız tutum, bireyde neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verememe sorununa yol açmış olabilir. Aynı zamanda ailesindeki problemlerden ve babasının baskıcı tutumundan kaçmak için madde kullanımına yönelmiştir.

"Ailemde geçmişte ve şu anda özellikle bana karşı saygı konusunda eksiklik var. Dışarıya karşı daha farklılar ancak benim sınırlarıma saygı göstermiyorlar. Çocukluğum pek güzel geçmedi. Babam bazen orada olurdu, bazen değil. Annem şizofreni hastası olduğu için çocukluğum pek stabil değildi. Babam değişkendi. Bazen çok ilgili, bazen değil. Ben ilk kez lisede madde kullanmaya başladım. Ailem yüzündendi. Onlara öfkeli olduğumda ya da mutsuz hissettiğimde kullanıyordum. Ama o zamanlar bağımlı değildim, ara sıra kullanırdım. Babam bazen baskı yapmaya çalışırdı. Bana birey olarak davranmıyordu." (Katılımcı9)

Araştırmada, katılımcıların aile yapılarında ve bu yapının içinde yer alan aile ilişkilerinde genel olarak olumsuz ebeveyn tutumları görülmüştür. 6 katılımcının ailelerinin ilgisiz ve duyarsız bir tutum sergilediği görülmüştür. Diğer yandan, 3 katılımcının ailelerinde aşırı baskıcı ve otoriter bir tutum öne çıkmıştır. 2 katılımcının ailelerinde dengesiz ve tutarsız bir tutum gözlemlenirken, 2 katılımcının aileleri aşırı hoşgörülüdür. Bunun yanı sıra, 1 katılımcı ailesinin aşırı koruyucu bir tutum sergilediğini belirtmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası, aile yapılarının madde bağımlılıklarını olumsuz etkilediğine inandıklarını ifade etmiştir. Literatürde farklı sonuçlar bulunmasına rağmen genel olarak şu benzerlik görülmektedir; madde kullanmayan bireyler genellikle demokratik bir ebeveyn tutumuyla yetiştirilirken, madde kullanan bireylerde ilgisizlik, kayıtsızlık, aşırı koruyuculuk ve otoriterlik gibi tutumlar daha belirgin hale gelmektedir. Ergenlerle ilgili yapılan araştırmalarda (Yaman, 2014; Öngel Atar vd., 2016; Ertaş, 2022; Özmen & Kubanç, 2013; Bircan, 2011; Arslan, 2016; Bozkurt, 2015), ergenlerin genellikle yoksul ailelerden geldiği ve ebeveynlerinin düşük eğitim seviyesine sahip olduğu bulgularına rastlanmıştır. Bu durum, anne-babaların çocuklarının okul yaşantılarıyla ilgilenememelerine ve destek olamamalarına sebep olmuştur. Gençler, anne ve babalarının sorumsuz olduğunu düşünmekte, onları ilgisiz olarak tanımlamaktadırlar ve ayrıca anne-baba arasında geçimsizlik ve duyarsızlık olduğunu ifade etmişlerdir. Yalman'ın (2019, s. 372) madde kullanan genç kızlar üzerine yaptığı araştırmasında, kayıtsız aile ortamında yetişen genç kızların, arkadaş çevrelerine daha fazla yöneldikleri ve madde kullanımına, genellikle merak ya da arkadaş baskısı nedeniyle dayanamadıkları için başladıkları ortaya konmuştur. Ergenlerle yapılan araştırmalarda (Ulusoy, 2006; Özcan Demir, 2006), izin verici ve kayıtsız ya da aşırı baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumlarına maruz kalan gençler, kendilerini ebeveynleri tarafından sevilmediklerini hissetmekte aynı zamanda ev içinde gereksiz hissetmektedirler. Bu durum, aileleriyle bağlarının zayıflamasına yol açmaktadır. Sonuçta, ergenlerde sapma davranışları, intihar düşüncesi, madde bağımlılığı ve depresyon gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Diğer araştırmalar (Chen vd., 2011; Cheng & Lo, 2009), aileleri tarafından ihmal edilen gençlerin, ihmal edilmemiş olanlara göre daha sonraki yaşamlarında uyuşturucu ve alkol suçlarından dolayı tutuklanma olasılığının daha fazla olduğunu söylemektedir. Wall ve Kohl'un araştırmasında (2007, ss. 24-28), olumsuz davranışlarla karşı karşıya kalan çocukların madde kullanımına katılma oranı %29 iken, Singh ve arkadaşlarının çalışmasında (2011, ss. 385-390) bu oran %16 olarak rapor edilmiştir. Bu çalışmalar, yaptığımız araştırmayla benzerlikler içermektedir. Bulgularımızda, aile içindeki kayıtsızlık ve ihmalkarlık diğer tutumlardan daha belirgin bir şekilde öne çıkmıştır.

Aile yapıları ve madde kullanımı ile ilgili diğer araştırmalarda (Uysal, 2019; Sümer vd., 2010), madde kullanan öğrencilerin ailelerinin aşırı koruyucu ve otoriter tutumları, madde kullanmayan öğrencilere kıyasla daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bircan ve Erden'in (2011, s. 211) madde bağımlısı olan çocukların ebeveynlerini inceledikleri çalışmada, madde bağımlısı anne-babaların genellikle aşırı baskıcı ve otoriter veya aşırı hoşgörülü ve ilgisiz bir tutum sergiledikleri tespit

edilmiştir. Başka araştırmalarda (Abaylı, 2021; Oğuz & Özçelik, 2018), madde bağımlısı gençler, madde bağımlısı olmayan gençlere kıyasla babalarını aşırı koruyucu bir şekilde tanımlamışlardır. Bu durum, ailedeki aşırı koruyucu ve baskıcı tavırların gençlerde madde kullanımıyla ilişkili olarak ters etki yaratabileceğini göstermektedir. Kutlu'nun araştırmasında (Kutlu, 2011), kadınların madde kullanmaya başlamalarındaki etkenler arasında stresi azaltmak ve toplumsal cinsiyete bağlı sorunlarla başa çıkmak bulunmuştur.

Daha sonra katılımcılardan evliliklerindeki/birlikteliklerindeki aile yapılarından ve bu yapı içerisinde yer alan aile ilişkilerinden bahsetmeleri istenmiştir. Katılımcılar çoğunlukla evlilik veya birliktelik yapılarını çekişme, güvensizlik, ilgisizlik ve anne-babaların müdahil olduğu bir yapı olarak ifade etmişlerdir.

Katılımcı1, eşine karşı olan güvensizliğini dile getirmektedir. Eşinin aldatmaları sonucunda travma yaşayan katılımcı ilk olarak madde kullanmaya daha sonra ise madde bağımlılığını yenmek için alkol kullanmaya başlamıştır.

"Eşim zeki biri fakat iyi bir insan değil. Sadece güçlü bir yapıya sahip. Gençken ona aşık oldum ve evlendim ancak sonradan çok bozuldu. Defalarca aldatıldım, hala aldatılabilirim. Birçok travma yaşadım. Uyuşturucu kullanmaya başladım. Daha sonra bunu bırakmak için alkole yöneldim. Uyuşturucudan kurtuldum ancak eşimin sürekli aldatmalarına maruz kaldım. Aldatmaları nedeniyle boşanma kararı aldım. Bu süreçte özgüvenimi kaybettim ve alkolle bunu telafi etmeye çalıştım. Şu anda aktif bir alkol kullanıcısıyım. En son geldiğim 36 saat boyunca hiç uyumadan içki içmişim." (Katılımcı1)

Katılımcı2, madde bağımlılığında en çok evliliğinin etkili olduğunu düşünmektedir. Özellikle de kayınvalidesinin kendi evliliğine aşırı dahil olduğunu ve eski evliliğinin problemliliğini söylemektedir. Evliliğinin bitmesine sebep olarak kayınvalidesini göstermektedir.

"İkinci evliliğimde bazı güzel anılarım oldu aslında. Eşim beni gezdirdi ancak her zaman kayınvalidem yanımda olurdu. Her şeye karışırdı. Bu durum oldukça baskıcı bir hava oluşturdu. Evliliğimin madde bağımlılığı üzerinde daha fazla etkisi olduğunu düşünüyorum. Kayınvalidem yüzünden evliliğim son buldu. Kendisi oldukça sıkıntılı bir insandı. Eşim de annesi ve benim aramda kaldı. Durumu toparlayamadı. Beni sık sık annesine tercih etti. Uzun bir süre evliliğimin bitmemesi için direndim ancak aşırı derecede psikolojik şiddet görüyordum." (Katılımcı2)

Katılımcı10, madde bağımlılığında evliliğinin etkisi olduğunu dile getirmektedir. Eşinin ailesi ile birlikte yaşaması, kayınvalidesi ile problemler yaşaması ve eşinin aldatması katılımcıyı maddeye başlatan etkenlerdir.

“Kayınvalidemle birlikte yaşıyorduk çünkü eşim iş bulamıyordu. Bir ay çalışsa, diğer ay işten ayrılıyordu. O zamanlar özürli maaşı alıyordum çünkü sağ kolum ve sağ ayağım sakattı. Ancak şimdi bu maaş kesildi. Kayınvalidem eşimden para istiyordu ama o da çalışmadığı için veremiyordu. Bu durumda kayınvalidem bana yöneldi. Evin kirasını ödemem için aylık 300-400 lira vermem gerektiğini söylüyordu. Hiçbir şey diyemiyordum çünkü eşimi çok seviyordum hala da seviyorum. Bu yüzden vermeye devam ettim. Kayınvalidemden korkuyordum. Sabahları bağıranarak çağırıyordu, erken kalkmamı istiyordu. Eşim ve kayınvalidem benim dengemi bozdu. Eşimle aramda pek sevgi, saygı veya danışma yoktu. Sonra başka birisiyle ilişkisi olduğunu itiraf etti. Kadının hamile kaldığını söyledi. Bu nedenlerin bağımlılığımın etkisi olduğunu düşünüyorum.” (Katılımcı10)

Araştırmada, evli/dul/boşanmış/birliktelik yaşamış olan 7 katılımcının 5'i, eşleri/partnerleriyle olan aile yapılarını olumsuz bir şekilde değerlendirmişlerdir. Anlaşmazlık, güvensizlik, ilgisizlik ve aile içinde yaşanan problemler gibi unsurları dile getirmişlerdir. Eşleri/partnerleriyle olan ilişkilerini olumsuz olarak tanımlayan bu 5 katılımcının 4'ü, madde bağımlılıklarının bu olumsuz aile dinamiğinden etkilendiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu açıdan şunu söyleyebiliriz; aile içindeki anlaşmazlıklar ve çatışmalar, özel alana atfedilen kadınları madde kullanma eğilimine sürükleyebilecek bir durum olabilir. Ev alanına kapatılmış kadının, aile sorunlarından daha fazla etkilendiğini söyleyebiliriz. Literatüre baktığımızda evlilikteki/birliktelikteki aile yapısı ve kadın madde bağımlılığı üzerine spesifik olarak çalışmalara rastlamamaktayız. Kadınların partnerleri ve madde bağımlılığı ilişkisine baktığımızda literatürde genellikle kadınların, madde bağımlısı partnerleri nedeniyle uyuşturucu ile tanıştıkları görülmektedir. Partnerleri, kadınları uyuşturucuya başlatan kişiler olarak bulunmuştur (Tuten & Jones, 2003; Greenfield vd., 2007; Greenfield, 2016; Katz, 2000; Whitfield, 2014).

Aile İçinde Gördükleri Şiddet

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu genellikle şiddet deneyimlemişlerdir. Bu şiddet özellikle gençlik ve evlilik dönemlerinde yaşanmıştır. Fiziksel ve psikolojik şiddet en yaygın olanlardır. Şiddetin kaynağı genellikle baba, anne veya eş/partner olmuştur. Katılımcılar sürekli veya belirli aralıklarla şiddete maruz kalmışlardır ve bu durumun madde bağımlılıklarını etkilediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcı1, dedesi tarafından tecavüze uğradığını ve bu olayın kendisinde travma yarattığını dile getirmiştir. Madde kullanmaya başlamıştır. Daha sonra eşinin aldatmalarını yakaladığı için eşinden sürekli şiddet görmüştür. Hem madde kullanmayı bırakmak için hem de eşinin aldatmalarıyla ve şiddetiyle baş etmek için alkol kullanmaya başlamıştır. Daha sonra katılımcıda alkol bağımlılığı oluşmuştur.

“Aile içinde tecavüze uğradım. Yaşanan bu olay dedem tarafından, 5 yaşından 13 yaşına kadar devam etti. Ailem bu konuyu şu an biliyorlar

ama o zamanlar bilmiyorlardı. Dedem şu anda cezaevinde. Bu yaşadığım travmalar büyük etki yaptı. İlk olarak uyuşturucu kullanmaya başladım. Daha sonra hem uyuşturucudan kurtulmak hem de eşimin şiddetli aldatmalarıyla başa çıkmak için alkol tüketmeye başladım. Evliliğimde çok ciddi şiddet olayları yaşadım. Bu 8 yıl boyunca aralıklı olarak devam etti. Şiddet, evliliğimizin birinci yılından itibaren başladı. Bu aldatmaları hep yakaladım ve ben de bu süreçte defalarca şiddet gördüm. Toplamda 13 kez aldatıldım ve bu süre zarfında 8 yıl içinde defalarca şiddet gördüm. Anne ve babam tarafından fiziksel şiddet görmedim ama annem psikolojik şiddet uyguluyordu çünkü bencil biriydi.” (Katılımcı1)

Katılımcı2, kendi ailesinde anne ve babasından fiziksel şiddet gördüğünü, evliliğinde ise psikolojik şiddet gördüğünü dile getirmiştir. Gençlik yıllarında başlayan fiziksel şiddet ve daha sonrasında maruz kaldığı psikolojik şiddet bireyde travmalara sebep olabilir. Bu durum madde kullanımına zemin hazırlayabilmektedir.

“Gençlik yıllarımda, yanlış şeyler yaptığımızda veya erkek arkadaşımız olduğunda, anne ve babamdan çok dayak yedim. Bunlar genellikle 15-16 yaşlarında olurdu ama sürekli bir şiddet değildi. Onlara göre yaptığımız hatalar vardı. Ayrıca psikolojik şiddet de sıkça yaşadık. Evliliğimde fiziksel şiddet görmesem de aşırı derecede psikolojik şiddete maruz kaldım zaten. Bu durumdan sonra psikiyatriye başvurdum ve ilaç tedavisi almaya başladım. İlaçları kullanmayı bıraktım ve dengem bozuldu. Hayatım daha da karmaşık bir hal aldı.” (Katılımcı2)

Katılımcı10, madde bağımlılığına eşi ve evliliğindeki sorunlar yüzünden başlamıştır. Eşinden ara sıra fiziksel şiddet gördüğünü söyleyen katılımcı, kayınvalidesinden psikolojik şiddet gördüğünü dile getirmektedir. Katılımcı, en çok psikolojik şiddetten etkilendiğini söylemektedir.

“Kendi ailemde şiddet olmadı, ne fiziksel ne de sözlü olarak. Normal kavgalarımız oldu ama o şekilde değil. Eşimden ara sıra fiziksel şiddet gördüm. Evliliğimizin ortalarında alkollü olduğu birkaç an vardı. Tartışmalar sertleşti ve vurmaya başladı. Ben de sinirle karşılık verdim. Kayınvalidemden ise psikolojik şiddet gördüm. Evde bana aşırı kurallar koyuyor, rahat hissetmiyordum. Beni dışarıda para bulmam için adeta dilendiriyordu. Bu durumlar hayatımı oldukça etkiliyordu. Anneme anlatamıyordum, duygularımı içime atıyordum ve sonunda panik atak gibi psikolojik rahatsızlıklar yaşadım. Kayınvalideme istediğim şeyleri söyleyememek beni çok zorluyordu.” (Katılımcı10)

Araştırmamızda tespit ettiğimiz 10 katılımcının 9'unun şiddet yaşadığı görülmüştür. Katılımcılar genellikle en çok ergenlik ve evlilik dönemlerinde şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Şiddetin en yaygın türleri arasında ise psikolojik ve fiziksel şiddet öne çıkmıştır. Şiddeti en çok uygulayan kişi olarak da baba görülmektedir. Ardından anne ve eş/partner gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğu şiddetin devamlı olduğunu, bazıları ise belirli aralıklarla şiddetin yaşandığını dile getirmiştir. Dokuz katılımcının beşi şiddetin madde bağımlılığı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgular, literatürdeki benzer çalışmalarla uyumlu görünmektedir. Şiddetle ilgili araştırmaların çoğunda (Chen vd., 2011; Ulusoy vd., 2005; Özcan Demir, 2006), ev ortamında şiddet yaşayan ve istismar geçmişi bulunan gençlerin alkol ve uyuşturucu kullanma olasılığının, ailelerinde şiddet veya istismar hikayesi olmayan gençlere kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. Bir başka araştırmada aile içinde kötü muamele görmüş gençlerle ilgili olarak (Wall & Kohl, 2007, s. 25) en sık görülen kötü muamele türlerinin fiziksel istismar, ihmalkarlık ve cinsel istismar olduğu tespit edilmiştir. Kadınlar ile yapılan araştırmalarda (Ağaçhanlı, 2016; Katz, 2000; Covington, 2008; Greenfield, 2016; Whitfield, 2014; Wilsnack vd., 1997; Salomon vd., 2002; Hiebert-Murphy & Woytkiw, 2000), kadınlarda, çocukluk dönemi cinsel istismarıyla ilişkilendirilen ve şiddet ile diğer istismar türlerinin, kadınlarda madde ve alkol bağımlılığı riskini artırdığı vurgulanmıştır. Genç yetişkinler üzerindeki araştırmalar (Laçın, 2022; Seyfeli, 2021; Konuş, 2019; Yüksel, 2020), çocuklukta maruz kalınan fiziksel, duygusal ve cinsel istismarın madde bağımlılığını etkilediğini göstermiştir. Kayagan'ın çocukluk travmalarıyla ilgili yaptığı çalışmada (2019, ss. 38-39), kadın madde bağımlılarının erkeklerden daha yüksek cinsel istismar puanlarına sahip olduğu bulunmuştur. Farklı bir çalışma olan Sommers ve Baskin'in araştırması (1997, ss. 845-847), cinsel istismara maruz kalmış kadınların uzun vadede uyuşturucu kötüye kullanımı, uyuşturucu ticareti ve genel suç işleme konularında erkeklerden daha fazla eğilim gösterdiklerini ortaya çıkarmaktadır. Pettitway'ın (1997) yaptığı araştırmada, azınlık grupta bulunan madde bağımlısı genel ev kadınları üzerinde çalışılmıştır. Kadınların genel olarak uyuşturucu bağımlısı erkek partnerleri tarafından şiddet gördükleri belirlenmiştir. Kadının, şiddete maruz kalması travma, anksiyete, kaygı ya da travma sonrası stres bozukluğu yaratabilir. Bu nedenle madde kullanımını bu tarz sorunlarla başa çıkma mekanizması olarak görebilirler. Dolayısıyla şiddetin her türü madde kullanımına başlama açısından risk oluşturmaktadır diyebiliriz.

SONUÇ

Bu çalışma aile yapısı, aile içi şiddet ve kadın madde bağımlılığını konu edinmektedir. Yapı kavramı; etki/tepki, etkileşim ve ilişkiler örüntüsünden ayrı olarak düşünülemeyeceği için aile yapısı kendi içerisinde doğrudan aile içindeki ilişkileri içermektedir. Çünkü yapının kendi içindeki parçaları etkileşim ve ilişkiler ağından oluşmaktadır (Dikeçligil, 1997). Bu nedenle bu çalışma aile yapısının ve bu yapı içerisinde yer alan aile ilişkilerinin ve aile içindeki şiddetin madde bağımlısı

kadınlarda nasıl bir etki yarattığını incelemeyi amaçlamıştır. Madde bağımlısı kadınların aile yapısının nasıl olduğu ve aile içinde şiddet varsa bu durumun kadınların madde bağımlılığına nasıl etki ettiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü'nde (AMATEM) ayakta tedavi olan 10 madde bağımlısı kadın ile konuşulmuştur. Araştırma konusu belirlenirken, Türkiye'de madde satışının ve bağımlılığının artması ve madde bağımlılığının kadınlar üzerinden ulusal literatürde kapsamlı bir şekilde incelenmemiş olması etkili olmuştur.

Araştırma bulgularımız aile yapısının ve ev içi şiddetin kadınların madde bağımlılığı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu madde bağımlılıklarını doğdukları veya kendi kurdukları ailelerin etkisi altında geliştirdiklerini dile getirmişlerdir. Aile yapısı, anne-baba tutumları, kendi kurdukları aile ilişkileri kadınları madde bağımlılığına iten etkenlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğunda anne ve baba tarafından ilgisiz bir tutumla yetiştirildikleri görülmüştür.

Şiddet de kadınların madde kullanımına başlamalarında etkili faktörlerden biridir. Kadınların madde bağımlılığında etkili olan ailevi faktörler arasında, doğdukları ailede ve kendi kurdukları ailede şiddetin varlığı bulunmuştur. Kadınlar en çok ergenlik ve evlilik döneminde şiddet görmüşlerdir. En fazla şiddet uygulayan kişi genellikle "baba" olarak dile getirilmiştir. Ardından, anne ve eş/partner gelmektedir. Kadınlar en çok psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı şiddetin sürekli olduğunu, bir kısmı ise belirli aralıklarla olduğunu dile getirmiştir.

Yapılan literatür sonuçlarına baktığımızda da görmekteyiz ki, aile yapısındaki olumsuz tutumlar, birey üzerinde olumsuz davranış ve alışkanlıklara yol açmakta ve sapmalara yol açmaktadır. Bu çalışmada aile yapısında en çok ilgisiz ve kayıtsız tutum ile karşılaşmıştır. Bu sonuç ile literatürde benzer çalışmalara rastlanmıştır ancak aynı zamanda farklılıklar da vardır. Bazı çalışmaların sonuçları aşırı koruyucu tutum ya da aşırı otoriter tutum olarak bulunmuştur. Ancak bu tutumlar, her şekilde bireyin gelişimini ve davranışlarını olumsuz etkileyen tutumlardır. Bu açıdan literatürle genel benzerlik şudur: madde kullanmayan bireylerde demokratik bir ebeveyn tutumu görülmektedir. Kadın madde bağımlılığı ve şiddet bölümü ile ilgili yapılan literatür ile bulgularımızı karşılaştırdığımızda ise benzerlikler görmekteyiz. Literatürde de şiddetin, kötü alışkanlıklara ittiği ve kadınlarda madde bağımlılığını arttırdığı görülmüştür. Travmatik deneyimlerin ardından, insanlar genellikle denetimsiz, stres içinde ya da güvensiz bir duygu içinde hissedebilirler. Bu durum, kadınların madde kullanımına yönelmesinde bir etken olabilir. Bu bağlamda, şiddete maruz kalmış bireyler, duygusal ve bedensel acılarını hafifletmek adına uyuşturucu kullanımına yönelebilirler. Tüm bunlarla birlikte ev içi alanda kadının daha fazla vakit geçirmesi, kadının ailevi sorunlardan daha fazla etkilenmesine ve ev içi şiddete daha fazla maruz kalmasına yol açabilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: İlk yazarın katkı oranı %60, ikinci yazarın katkı oranı %40'tır. Çalışma kapsamında yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür Notu: Bu çalışma YEŞİLAY tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

Abaylı, S. (2021). *Madde Bağımlılığı Olan ve Olmayan Ergenlerde Algılanan Baba Tutumları ve Babalarındaki Kumar Oynama Davranışının İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.

Abbey, A., Zawacki, T., Buck, P.O., Clinton, A.M. & McAuslan, P. (2004). Sexual assault and alcohol consumption: What do we know about their relationship and what types of research are still needed? *Aggression and Violent Behavior*, 9 (3), 271-303. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(03\)00011-9](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(03)00011-9)

Abrahams, N., Jewkes, R., Laubscher, R. & Hoffman, M. (2006). Intimate partner violence: Prevalence and risk factors for men in Cape Town, South Africa. *Violence and victims*, 21 (2), 247-264. <https://doi.org/10.1891/vivi.21.2.247>

Ağaçhanlı, R. (2016). *Opioid Tedavisindeki Kadın Hastalar ile Opioid Kullanım Bozukluğu Olmayan Kadınların Cinsel İşlev Bozukluğu ve Travmatik Yaşantılar Açısından Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.

Al-Badayneh, D. M. (2012). Violence Against Women In Jordan. *Journal of family violence*. 27 (5), 369-379. <https://doi.org/10.1007/s10896-012-9429-1>

Allen, M. (1992). Exposure to Pornography and Acceptance of Rape Myths: A Research Summary Using Meta-Analysis. *Journal of communication*. 45 (1), 5-26. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1995.tb00711.x>

Almış B. H., Kütük, E. K., Gümüştaş, F. & Çelik, M. (2018). Kadınlarda Ev İçi Şiddet İçin Risk Faktörleri ve Ev İçi Şiddete Uğrayan Kadınlarda Ruhsal Bozulmanın Belirleyicileri. *Nöropsikiyatri Arşivi*. 55 (1), 67-72. <https://doi.org/10.29399/npa.19355>

Altınay, A. G. & Arat, Y. (2008). *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*. 2. Baskı. İstanbul: Punto Baskı Çözümleri.

Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological science*, 12 (5), 353-359. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00366>

Aromäki, A. S., Haebich, K. & Lindman, R. E. (2002). Age as a modifier of sexually aggressive attitudes in men. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43 (5), 419-423. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00310>

Arpacı, F. & Tokyürek, Ş. (2012). Boşanmış Bireylerin Yeniden Evlilik Konusundaki Görüşlerinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (31), 1-15. [dx.doi.org/10.28949/bilimname.396376](https://doi.org/10.28949/bilimname.396376)

Arslan, H. (2016). *Ankara İli Polatlı İlçesindeki Ailelerin Sosyoekonomik Düzeyleri ve Aile İçi İlişkiler Temelinde 13-18 Yaş Gençlerde Madde Bağımlılığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Başkale, H. & Sözer, A. (2015). Eşinden/Partnerinden Şiddet Gören Kadınların Şiddet Algısı ve Mağduriyet Nedenleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14 (6).

Başlar, A. (2023). *Antidepresan Kullanımı*. <https://altiustupsikoloji.com/yazilar/bilimselicerik-5381/> (Erişim Tarihi: 14. 02. 2024).

Barongan, C. & Hall, G. C. N. (1995). The influence of misogynous rap music on sexual aggression against women. *Psychology of women Quarterly*, 19 (2), 195-207.

Baysan Arabacı, L. B., & Uygun, T. (2022). Şiddet Uygulayan ve Şiddet Uygulanan Bireylerin Özellikleri. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 5 (1), 38-46. <https://doi.org/10.54189/hbd.948973>

Bircan, S. (2011). Madde Bağımlısı Olan ve Olmayan Ergenlerin Benlik Saygıları, Algıladıkları Ebeveyn Kabul Reddi ve Çocuk Yetiştirme Stilllerinin Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bircan, S. & Erden, G. (2011). Madde Bağımlılığı: Aile ile İlgili Olası Risk Faktörleri, Algılanan Ebeveyn Kabul-Reddi ve Çocuk Yetiştirme Stilleri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 18 (3), 211-222.

Bogdan, R. & Biklen, S. K. (1997). *Qualitative Research For Education*. Boston MA: Allyn & Bacon.

Bozkurt, O. (2015). Madde Bağımlısı Bireylerin Bağımlılık Süreçlerinde Ailenin Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Campbell D. (2017). NHS prescribed record number of antidepressants last year. *The Guardian*. www.theguardian.com/society/2017/jun/29/nhs-prescribed-record-number-of-antidepressants-last-year (Erişim Tarihi: 14. 02. 2024).

Canel, A. N. (2007). Ailede Problem Çözme, Evlilik Doyumu ve Örnek Bir Grup Çalışmasının Sınanması. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Chen, W., Propp, J., Delara, E. & Corvo, K. (2011). Child Neglect And Its Association With Subsequent Juvenile Drug and Alcohol Offense. *Child and Adolescent Social Work Journal*. 28 (4), 273-290. doi 10.1007/s10560-011-0232-2

Cheng, T. C. & Lo, C. C. (2009). The Roles of Parenting and Child Welfare Services In Alcohol Use By Adolescents. *Children and Youth Services Review*. 32 (1), 38-43. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2009.06.014>

Collins, J. J., Kroutil, L. A., Roland, E. J. & Moore-Gurrera, M. (1997). Issues in the linkage of alcohol and domestic violence services. *Recent Developments in Alcoholism. Alcohol and Violence-Epidemiology Neurobiology Psychology Family Issues*, 13, 387-405. https://doi.org/10.1007/0-306-47141-8_20

Covington, S. S. (2008). Women and Addiction: A Trauma-Informed Approach. *Journal of Psychoactive Drugs*. 40 (5), 377-385. <https://doi.org/10.1080/02791072.2008.10400665>

Crean, R. D., Crane, N. A. & Mason, B. J. (2011). An Evidence-Based Review of Acute And Long-Term Effects of Cannabis Use On Executive Cognitive Functions. *Journal of Addiction Medicine*. 5 (1), 1-8. doi: 10.1097/ADM.0b013e31820c23fa

Creswell, J. W. (2017). Araştırma Deseni, Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları. (Çev. Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.

Creswell, J. W. (2019). Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri. (Çev. Hasan Özcan). Ankara: Anı Yayıncılık.

Çataloğlu, B. (2011). Madde Kullanan ve Kullanmayan Ergenlerin Psikolojik Sağlık ve Aile İşlevleri Açısından Karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Demir, N. (2019). Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar. Ankara: Doruk Kitabevi.

Dikeçligil, B. (1997). Bir analiz modeli denemesi: 'Sosyal yapı' ve 'toplumsal yapı'. *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayı, 647-667.

Erbay, E., Oğuz, N., Yıldırım, B. & Fırat, E. (2016). Alkol ve Madde Bağımlılığı Olan Bireylerin Başa Çıkma Tutumları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (3), 597-609.

Ersoy, Ö. (2015). Kahramanmaraş İl Merkezindeki Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı ve Etkileyen Faktörler. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Adana.

Ertaş, A. G. (2022). 18-25 Yaş Arası Genç Erişkinlerin Madde Bağımlılığı ile Algılanan Ebeveyn Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Ettorre, E. (1992). *Women And Substance Use*. USA: The Macmillan Press.

EUROPOL (2021). *Serious And Organized Crime Threat Assessment SOCTA*. <https://www.europol.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 07. 11. 2021).

Evcin, U. (2011). *Lise Gençlerinin Vakit Geçirdiği Ortamların Madde Kullanımı Davranışı Üzerindeki Etkileri: Bayrampaşa Örnekleme*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.

Evren E. C., Saatçioğlu Ö., Evren B., Yapıcı A. & Açmak D. (2003). *Alkol Kullanım Bozukluğunda Cinsiyet Farklılığı: Yatan Hasta Verilerinin İncelenmesi*. *Bağımlılık Dergisi*. 4 (3), 96-100.

Giacomazzi, A. L. & Smithey, M. (2001). *Community Policing And Family Violence Against Women: Lessons Learned From A Multiagency Collaborative*. *Police Quarterly*, 4 (1), 99-122. <https://doi.org/10.1177/109861101129197761>

Gjersing, L. & Brettville-Jensen, A. L. (2014). *Gender Differences In Mortality And Risk Factors In A 13-Year Cohort Study of Street-Recruited Injecting Drug Users*. *BMC Public Health*. 14 (440), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-440>

Gordon, T. (2012). *Etkili Anne-Baba Eğitimi*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Greenfield, S. F. (2016). *Treating Women With Substance Use Disorders, The Women's Recovery Group Manual*. New York: The Guilford Press.

Greenfield, S. F., Brooks, A. J., Gordon, S. M., Green, C. A., Kropp, F., McHugh, R. K. & Miele, G. M. (2007). *Substance Abuse Treatment Entry, Retention, And Outcome In Women: A Review of The Literature*. *Drug And Alcohol Dependence*. 86 (1), 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2006.05.012>

Gurr, T. R. (1973). *The Revolution. Social-Change Nexus: Some Old Theories And New Hypotheses*. *Comparative Politics*. 5 (3): 359-392.

Güler, N., Tel, H. & Tuncay, F. Ö. (2005). *Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı*. *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*. 27 (2), 51-56.

Gürsu, O. (2018). *Madde bağımlılığı ve din: HİGED Örneği*. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5 (1), 37-54. 10.15805/addicta.2018.5.1.0006

Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Havaçeliği Atlam, D. & Yüncü, Z. (2017). *Üniversitesi Öğrencilerinde Sigara, Alkol, Madde Kullanım Bozukluğu ve Ailesel Madde Kullanımı Arasındaki İlişki*. *Klinik Psikiyatri*. 20, 161-170

Heise, L. (1993). Violence Against Women: The Hidden Health Burden. *World Health Statistics Quarterly*, 46 (1), 78-85.

Hiebert-Murphy, D. & Woytkiw, L. (2000). A model for working with women dealing with child sexual abuse and addictions: The Laurel Centre, Winnipeg, Manitoba, Canada. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 18 (4), 387-394. [https://doi.org/10.1016/s0740-5472\(99\)00075-6](https://doi.org/10.1016/s0740-5472(99)00075-6)

Jêdrzejczak, M. (2005). Family and Environmental Factors of Drug Addiction Among Young Recruits. *Military Medicine*, 170 (8), 688-690. <https://doi.org/10.7205/milmed.170.8.688>

Kahraman, Z. (2011). Bir Evlilik ve Aile Hayatı Eğitim Programının Evli Kadınlarda Evlilik Uyumuna ve Aile Sistemine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kaplan, B. & Aksel, E. Ş. (2013). Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 1 (1), 20-49. [doi:10.7816/nesne-01-01-02](https://doi.org/10.7816/nesne-01-01-02)

Karadeniz, H. (2019). Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Hatice Bilen Buğra'nın Mal Sahibi Adlı Hikâyesinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 284-298. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.589693>

Karakaş, S. A. & Ersöğütçü, F. (2016). Madde Bağımlılığı ve Hemşirelik. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3 (2), 133-139. <https://doi.org/10.17681/hsp.34389>

Katz, R. S. (2000). Explaining Girls' And Women's Crime And Desistance In The Context of Their Victimization Experiences: A Developmental Test of Revised Strain Theory And The Life Course Perspective. *Violence against women*, 6 (6), 633-660. [doi:10.1177/10778010022182065](https://doi.org/10.1177/10778010022182065)

Kayagan, M. (2019). Madde Bağımlılığı ile Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Kemal Temel, M. (2019). Modern Psikososyoklinik Gelişmelerin Eseri "Antidepresan Kullanım Bozukluğu:" Tıp Etiğince Sorun Teşkil Eden Bir Olgu. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 24 (3), 206-216.

Konuş, B. (2019). Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Bireylerde Çocukluk Çağı Travmalarının Erken Dönem Uyumsuz Şemalar Üzerine Etkisi: Öz Şefkatin Aracı Rolü Üzerine Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kurupınar, A. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinde Görülen Madde Bağımlılığı Alishkanlığı ve Yaygınlığı: Bartın İli Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kutlu, Y. (2011). Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2 (2), 90-94.

Laçın, H. (2022). Genç Yetişkinlerde Ailede Çocukluk Çağı Travması ve Benlik Saygısının Madde Bağımlılığı ile İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Learmonth, A. (2016). Antidepressant usage reaches record levels. *The National*. www.thenational.scot/news/14903946. Antidepressant_usage_reaches_record_levels (Erişim Tarihi: 15. 02. 2024).

Moreh, S. & O'Lawrence, H. (2016). Common Risk Factors Associated With Adolescent And Young Adult Depression. *Journal of Health And Human Services Administration*, 39 (2), 283–310.

Moses, J. & Knutsen, T. (2020). Bilmenin Yolları-Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler. (Çev. İlbaşı K. ve Ersöz E.B.). İstanbul: Küre Yayınları.

Naçar, M., Baykan, Z., Poyrazoğlu, S. & Çetinkaya, F. (2009). Kayseri İlinde İki Sağlık Ocağı Bölgesi'nde Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 8 (2), 131-138.

Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nicel ve Nitel Yaklaşımlar II*. (Çev. Sedef Özge). Ankara: Yayınodası Yayınları.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I*. (Çev. Sedef Özge). Ankara: Yayınodası Yayınları.

Oğuz, F. & Özçelik, A. D. Ö. (2018). Ergenlerde Algılanan Anne Baba Tutumu ile Madde Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (58), 535-543.

Okamoto, S. K., Helm, S., Po'a-Kekuawela, K., Chin, C. I. H. & Nebre, L. R. H. (2009). Community Risk and Resiliency Factors Related To Drug Use of Rural Native Hawaiian Youth: An Exploratory Study. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 8 (2), 163–177. <https://doi.org/10.1080/15332640902897081>

Owusu Adjah, E. S. & Agbemafle, I. (2016). Determinants of Domestic Violence Against Women In Ghana. *BMC Public Health*, 16 (1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3041-x>

Ozankaya, Ö. (1986). *Toplumbilim*. Ankara: Tekin Yayınları.

Öngel Atar, A., Yalçın, Ö., Uygun, E., Çiftçi Demirci, A. & Erdoğan, A. (2016). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerde Aile İşlevlerinin, Çift Uyumunun ve Anne Baba Tutumunun Değerlendirilmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 53 (1), 38-44.

Özcan Demir, N. (2006). Ailedeki Madde Bağımlılığının Ergenin Sapmış Davranışlara Yönelmesindeki Etkisi: Lise Son Sınıf Gençliği Örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 23 (1), 119-129.

Özcan Demir, N., Görgün Baran, A. & Ulusoy, D. (2007). Aile Bireylerindeki Ruhsal Bozuklukların Ergenler Üzerine Etkisi: Lise Son Sınıf Gençliği Örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 24 (2), 155-163.

Özerkmen, N. & Gölbaşı, H. (2012). Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet. Akademik Bakış Dergisi. 28, 1-19.

Özmen, F. & Kubanç, Y. (2013). Liselerde Madde Bağımlılığı-Mevcut Durum ve Önerilere İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Bakış Açıları. Electronic Turkish Studies. 8 (3).

Öztürk, S. (2006). Aile İçi İletişimin Ergenin Duygusal Sağlığına Etkisi Keçiören İlçesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özyurt, B. C. & Deveci, A. (2011). The Relationship Between Domestic Violence And The Prevalence of Depressive Symptoms In Married Women Between 15 And 49 Years of Age In A Rural Area of Manisa, Turkey. Turkish Journal of Psychiatry. 22 (1), 1-6.

Payne, D. & Wermeling, L. (2009). Domestic Violence And The Female Victim: The Real Reason Women Stay. Journal of Multicultural, Gender And Minority Studies. 3 (1), 1-6.

Perucci, C. A., Davoli, M., Rapiti, E., Abeni, D. D. & Forastiere, E. (1991). Mortality of Intravenous Drug Users In Rome: A Cohort Study. American Journal of Public Health. 81 (10), 1307-1310. <https://doi.org/10.2105/ajph.81.10.1307>

Petin, B. (2014). Denetimli Serbestlik Kapsamında Madde Bağımlılığı İçin Tedaviye Yönlendirilen Olguların Algıladıkları Aile Desteğinin Tedaviye Etkisi ve Ailelerinde Psikiyatrik Tanı Varlığı. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İzmir.

Pettway, L. E. (1997). Workin'It: Women Living Through Drugs And Crime. Philadelphia: Temple University Press.

Polat, G. (2014). Madde Bağımlılığı Tedavisinde Sosyal Hizmet Mesleği. Okmeydanı Tıp Dergisi, 30 (2), 143-148. doi:10.5222/otd.supp2.2014.143

Poole, N. & Dell, C. A. (2005). Girls, Women and Substance Use. Canadian Centre on Substance Abuse.

Rädiker, S. & Kuckartz, U. (2020). Açık Uçlu Anket Sorularının MAXQDA ile Adım Adım Analizi. (Çev. Sinem Toraman). Berlin: MAXQDA Press.

Regier, D. A., Farmer, M. E., Rae, D. S., Locke, B. Z., Keith, S. J., Judd, L. L. & Goodwin, F. K. (1990). Comorbidity of Mental Disorders With Alcohol And Other Drug Abuse: Results From The Epidemiologic Catchment Area (ECA) Study. *Jama*. 264 (19), 2511-2518.

Saldana, J. (2019). Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Salomon, A., Bassuk, S. S. & Huntington N. (2002). The Relationship Between Intimate Partner Violence and The Use of Addictive Substances In Poor and Homeless Single Mothers. *Violence Against Women*, 8 (7), 785-815. doi:[10.1177/107780102400388489](https://doi.org/10.1177/107780102400388489)

Sardoğan, M. E. & Karahan, T. F. (2005). The Effect of Human Relation Skill Training Program For Married Couples On The Level of Marital Adjustment of Married Couples. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 38 (2), 89-102. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000117

Semahegn, A. & Mengistie, B. (2015). Domestic Violence Against Women And Associated Factors In Ethiopia; Systematic Review. *Reproductive Health*. 12 (1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12978-015-0072-1>

Seyfeli, E. B. (2021). Yetişkinlerde Madde Bağımlılığı ile Çocukluk Çağı Travmaları ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişki. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Singh, V. A. S., Thornton, T. & Tonmyr, L. (2011). Determinants of Substance Abuse In A Population of Children and Adolescents Involved With The Child Welfare System. *International Journal of Mental Health and Addiction*. 9, 382-397. doi:[10.1007/s11469-011-9320-y](https://doi.org/10.1007/s11469-011-9320-y)

Sommers, I. & Baskin, D. R. (1997). Situational or Generalized Violence In Drug Dealing Networks. *Journal of Drug Issues*. 27 (4), 833-850. <https://doi.org/10.1177/002204269702700411>

Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E. & Helvacı, E. (2010). Anne-Baba Tutum ve Davranışlarının Psikolojik Etkileri: Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Toplu Bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*. 13 (25), 42-59.

Tarhan, N. (2011). *Son Sığınak Aile*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Taşdemir Avşar, S. (2017). Şiddet Gören Kadınların Sığınmaevlerine Erişimini Engelleyen Etmenler. *Fe Dergi*. 9 (1), 134-150. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000183

T.C Sağlık Bakanlığı Sağlık Yatırımları Genel Müdürlüğü. (2022). *Amatem ve Çematem Projeleri*. <https://sygm.saglik.gov.tr/TR,32548/amatem-ve-cematem-projeleri.html.Update> (Erişim Tarihi: 13. 02. 2024).

Tektaş Soy, İ. (2019). Madde Bağımlılığı Tanısı Almış Bireylerde Benlik Saygısı ve Sosyal Dışlanma Algıları Arasındaki İlişki. (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Tezcan, M. (2012). Sosyolojiye Giriş. 7. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Toprak Ergönen, A., Biçen, E. & Ersoy, G. (2020). COVID-19 Salgınında Ev İçi Şiddet. Adli Tıp Bülteni, 25 (özel sayı), 48-57.

Turk, R., Çelik, S. S., Çetin, M. & Soydan, G. (2017). Experiences And Views of Married Women About Domestic Violence. International Journal of Nursing Practice. 23 (4), 1-8. <https://doi.org/10.1111/ijn.12543>

Tuten, M. & Jones, H. E. (2003). A Partner's Drug-Using Status Impacts Women's Drug Treatment Outcome. Drug And Alcohol Dependence. 70 (3), 327-330. [https://doi.org/10.1016/s0376-8716\(03\)00030-9](https://doi.org/10.1016/s0376-8716(03)00030-9)

Türk Dil Kurumu. (2019). “Şiddet”. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 22.07.2022).

Ulusoy, D. (2006). Gençlerin Sapmış Davranışlara Yönelmelerinde Etiketlemenin Etkisi: Lise Son Sınıf Gençliği Örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. 23 (2), 21-31.

Ulusoy, D., Özcan Demir, N. & Görgün Baran, A. (2005). Parçalanmış aile ve gençlerde sapmış davranışlar: lise son sınıf gençliği örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 22 (2).

UNODC (2021). Drug Markets Trends: Cannabis Opioids-World Drug Report. 3 Booklet. United Nations: United Nations Publication. (Erişim tarihi: 31 08. 2022).

UNODC (2021). Drug Market Trends: Cocaine Amphetaminetype Stimulants-World Drug Report. 4 Booklet. United Nations: United Nations Publication. (Erişim Tarihi: 31. 08. 2022).

UNODC (2022). Global Overview of Drug Demand And Drug Supply-World Drug Report. 2 Booklet. United Nations: United Nations Publication. (Erişim tarihi: 18. 01. 2022).

Utma, S. (2019). Bilgi Çağında İletişim Olgusu ve “İletişimsizlik” Becerisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 6 (2), 263-274.

Uysal, Z. Ç. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Alkol ve Madde Kullanımının Anne-Baba Tutumu, Benlik Saygısı ve Sosyal Destek ile İlişkisinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ünal, B. & Gülseren, L. (2020). COVID-19 Pandemisinin Görünmeyen Yüzü: Aile İçi Kadına Yönelik Şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 89-94. doi: [10.5505/kpd.2020.37973](https://doi.org/10.5505/kpd.2020.37973)

Wall, A. E. & Kohl, P. L. (2007). Substance Use In Maltreated Youth: Findings From The National Survey of Child and Adolescent Well-Being. *Child Maltreatment*. 12 (1), 20-30. <https://doi.org/10.1177/1077559506296316>

Whitfield, D. (2014). A Stepping Stone To Recovery: A Qualitative Study Of Women Who Successfully Completed Residential Substance Abuse Treatment. (Unpublished Doctoral Thesis). California School Of Professional Psychology, America.

Wills, T. A. & Yaeger, A. M. (2003). Family Factors And Adolescent Substance Use: Models And Mechanisms. *Current Directions In Psychological Science*, 12 (6), 222– 226. <https://doi.org/10.1046/j.0963-7214.2003.01266.x>

Wilsnack, S. C., Vogeltanz, N. D., Klassen, A. D. & Harris, T. R. (1997). Childhood sexual abuse and women's substance abuse: national survey findings. *Journal of studies on alcohol*, 58 (3), 264-271. <https://doi.org/10.15288/jsa.1997.58.264>

WHO (2004). International Statistical Classification of Diseases And Health Related Problems ICD-10. <https://www.who.int/standards/classifications/classification-of-diseases> (Erişim Tarihi: 20.07.2022).

Yalman, E. (2019). Ebeveyn ve Akran İlişkilerinin Genç Kızlarda Madde Kullanımına Etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 372-391. <https://doi.org/10.21733/ibad.536682>

Yaman, Ö. M. (2014). Uyuşturucu Madde Bağımlısı Gençlerin Aile İçi İlişkilere Yönelik Görüşleri: Esenler-Bağcılar Örneği. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*. 1 (1), 99-132.

Yavuzer, H. (1988). *Ana-Baba ve Çocuk, Ailede Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, S. (2017). Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik. *Bildiriler Kitabı-II (10-13 Mayıs 2017) Bildirileri içinde (ss.193- 216)*, Düzenleyen İlmi Etüdler Derneği ve Muş Alparslan Üniversitesi.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yüksel, A. H. (2005). *Sözsüz İletişim-Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Yüksel, B. C. (2020). The Evaluation of Substance Use Characteristics and Psychosocial Factors In Individuals With Early and Late Onset Substance Use

Disorder. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yayın Geliş Tarihi: 15.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 16.07.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1468715>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1371-1384
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

REFLECTION OF SOCIAL STRATIFICATION IN ART: THE CASE OF CASTA PAINTINGS

Yıldız ÖZTÜRK*

*Abstract*¹

*Visual culture products are not neutral objects. It can be argued that visual culture products are indicative of power relations, and that these relations are more pronounced during periods of social change and upheaval. Understanding visual cultural products beyond the confines of their frames, evaluating these images within contexts, and looking beyond the images are necessary both to conduct a profound analysis of artistic production and to reveal the dynamics of social power relations. Throughout mainstream art history, it is evident that people of colour have been represented with stereotyped identities distinct from those of whites. Western visual regimes reproduce existing inequalities and stratifications in society through racialized images. Casta paintings crystallize this perspective, depicting the process of racial mixing among the three main groups living in Mexico, which was part of the Spanish colony in the 18th century. Casta paintings narrate the ways in which a racialized society is expressed in visual culture. This study focuses on the exhibition *Casta: The Origins of Caste* to examine how social stratification and race are visualized in works of art.*

Keywords: *Social Stratification, Visual Representation, Racism, Casta Painting, Casta: The Origins of Caste.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öztürk, Y. (2024). Reflection of social stratification in art: the case of Casta paintings. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1371-1384.

*University of Leicester, Museum Studies, Postdoctoral Fellow, yo61@leicester.ac.uk, ORCID: 0000-0002-3981-4963.

This article does not require ethics committee approval. This study was conducted as part of a project supported by TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) 2219 International Postdoctoral Research Fellowship Program. I would like to express my gratitude to TÜBİTAK for providing me with this opportunity.

¹ This article is an extended version of a review published in the Spring 2024 issue of Black Art Magazine.

TOPLUMSAL TABAKALAŞMANIN SANATA YANSIMASI: CASTA RESİMLERİ ÖRNEĞİ

Öz

Görsel kültür ürünlerini nötr nesnelere değildir. Görsel kültür ürünlerinin güç ilişkilerinin bir göstergesi olduğu ve bu ilişkilerin toplumsal değişim ve kırılma dönemlerinde daha belirgin hale geldiği söylenebilir. Görsel kültür ürünlerini içinde bulunduğu çerçeveye ile sınırlı tutmadan anlamaya çalışmak, bu görüntüleri bağlamlarla değerlendirmek, görüntülerin ötesine bakmak hem sanatsal üretimin derinlikli analizini yapmak hem de toplumsal güç ilişkilerinin dinamiklerini ortaya çıkarmak için gereklidir. Ana akım sanat tarihinin her döneminde beyaz olmayanların beyazlardan farklı olarak klişeleştirilmiş kimliklerle temsil edildiği görülür. Batılı görsel rejimler ırksallaştırılmış görüntüler aracılığıyla toplumda var olan eşitsizlikleri ve tabakalaşmayı yeniden üretirler. Casta resimleri bu bakış açısının kristalize olduğu bir resim türüdür. 18. yüzyılda İspanyol kolonisine dahil olan Meksika'da yaşayan üç ana grup arasındaki ırk karışım sürecini tasvir eden Casta resimleri, ırksallaştırılmış bir toplumun görsel kültürde ifade edilme biçimlerini anlatır. Bu çalışma Casta: The Origins of Caste sergisine odaklanarak toplumsal tabakalaşma ve ırkın sanat eserlerinde nasıl görselleştirildiğini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Tabakalaşma, Görsel Temsil, Irkçılık, Casta Resimleri, Casta: The Origins of Caste.

INTRODUCTION

All images encountered in daily life, whether aesthetic or ordinary, are products of visual culture. Visual culture studies, which focuses on the relationships between images, the individual and society, is an area of research that is addressed by different disciplines in different contexts. Art sociology and visual anthropology, for example, often use art and visual culture products as a source of data to understand historical, political, technological, and economic transformations. Based on the assumption that images are directly related to ideological, political, and social issues, this study will examine Casta paintings that reflect racialised social stratification practices. In analysing Casta paintings, the theoretical basis within the sociology of art and visual anthropology are the approaches that deal with the art product in terms of social relations. In this context, the sociology of art enables the examination of the interconnections between art products and ethnic, racial and class dynamics through intersectional methodologies, with the objective of analysing images in accordance with these relationships. As Howard S. Becker (2003, p. 85) states, “a distinguished sociological tradition holds that art is social in character, this being a specific instance of the more general proposition that knowledge and cultural products are social in character or have a social base.” From this perspective, many other factors are overlooked when works of art are evaluated only in terms of their current and technical characteristics and when they are considered as neutral objects. Emotions arising from the interaction with the work, the personal history of the artist,

and the material conditions that led to the creation of the work, as well as the period and the technical, socio-economic, political, and cultural conditions of that period, can enable an in-depth analysis of the work. The sociological approach to understanding art raises a multitude of questions pertaining to the social construction of art. These questions include: “Is there any connection between aesthetics and the structure of society?”, “does art develop on its own terms, or is it shaped by social and historical factors?”, “how can a work of art be interpreted?”, “do we all have the same taste in art?”

Some approaches suggest, art is considered to be sublime and inaccessible. These approaches suggest that only those who have developed cultural capital and are considered to have an appreciation of art can interpret a work of fine art (Bennett, 2009; Bourdieu, 2015; Heinich, 2013, p. 136; Vihalem, 2018, p. 7). However, the validity of this dichotomy has been debated by various academic circles in recent years. When artworks are defined as objects belonging to the world of interconnected social structures as well as the emotions they evoke in individuals, they will be open to a reading with multiple meanings. The fields of cultural theory and visual anthropology have also examined the intricate relationships between cultural artefacts and the diverse manifestations of power, privilege, racism and discrimination (Young, 2003, p. 209). As Evans and Hall (2007, p. 4) pointed out, “‘visuality’ refers to the visual register in which the image and visual meaning operate.” In other words, while analysing the codes of visual culture products, it can be stated that, in addition to the technical functioning of the eye, the perspective of the artist and the audience, and the historical and sociological context, are also significant factors in the interpretation of the visual text. The study by Hooks (1992) is noteworthy for its approach to cultural products as an anthropological subject. Hooks addresses the issue of racism in visual culture products by examining its historical development from the 19th century to the present. She asserts that visual representations, ranging from painting to photography, often portray black women in an unrealistic manner. These representations frequently depict black women as either “wild and sexy” or in a state of “pure obedience”.

Based on all these theoretical approaches for instance, if one were to evaluate the *Casta* paintings discussed in this article solely based on technical aspects such as genre, colour, texture, light, material, and size, one would overlook the stereotypes depicted in these paintings as well as the social structure of the period and geography in which they were created. *Casta* paintings are visual documents that quite clearly depict social stratification and racial distinctions and have features that can be used to collect data about the colonial practices of the period and the visual representations of these practices. In consequence, this study will focus on the *Casta: The Origins of Caste* exhibition and analyse the social stratification and racist codes in *Casta* paintings.

CASTA PAINTINGS AND RACIAL CLASSIFICATION

Cultural practices are among the areas where racialized and social class-based distinctions and social inequalities are clearly observed. Cultural and artistic products are an important source of data for tracing examples of historically stereotypical colonialist representations. Casta paintings, one of the clearest examples of the colonial gaze, depicts scenes of miscegenation. These paintings depict the construction of a racial identity that is considered appropriate to the new order in a society whose land and identity have been colonised. As Olivier Barlet (2000, p. 39) states, “colonialism has been a dispossession of space, deprivation of identity.” An important part of the destruction of identity is creating unreal, imaginary images and stereotypes. This hierarchical perspective is reinforced in Casta paintings with dichotomies such as civilised / barbarian, modern / primitive.

The genre of Casta paintings developed over a century, “the number of known casta sets exceeds one hundred, and continues to grow as paintings appear on the market” (Katzew, 2004, p. 63, 94). Although many artists painted Casta paintings during this period, Juan Rodríguez Juárez (first painter commissioned to develop a Casta series), José de Ibarra, Miguel Cabrera, José Paez, and Andrés de Islas were pioneers in the development of this genre. The paintings on display depict social change and colonial prejudices of the period. It is worth noting that all the artists responsible for creating these paintings were non-Spanish or non-white (Deans-Smith, 2005, From the texts in the exhibition, 2023).

Casta paintings, most of which originated in Mexico in the eighteenth century, are visual expressions of racial hierarchy. The paintings are based on the ideology of *limpieza de sangre* (purity of blood). This ideology classifies people of mixed race within the social system based on the percentage of “Spanish” or “Indian” blood, determined by the colour of their skin (Loren, 2007, p. 23). The explanations on the pictures show how to achieve the supposedly superior race, the Spanish or white race, through the model of racial mixing. The Casta paintings, which show the hierarchy in the social structure through visual representations, consist of a series of paintings. These paintings show the process of the mixing of the races of the three main groups that lived in the Spanish colony of Mexico in the 18th century. It is at this point that one can ask the question of who the Casta paintings were made for. That is according to Loren (2007, p. 24), “during the 18th century, more than 500 Casta paintings were produced, primarily by mixed blood artists such as Miguel Cabrera and Jose de Paez, for a primarily elite audience in Spain.”

Casta paintings show the mixing of races and social hierarchy in a schematic order. In the family depictions in the paintings, the racial characteristics of the mother, father and child/children are clearly shown through clothing, food, drink, and accessories in addition to skin colour (Katzew, 2004, p. 65, 106, 109, 189). Furthermore, the skin colours that emerge because of the hybridisation of people of different racial origins and the social group to which different colours correspond are emphasised with the pretence of scientificity. The appearance of the new races

that emerge because of the mixing of European races and non-European races is described step by step in these pictures.

The Casta paintings are arranged in a certain order, with numbers and texts. These numbers or descriptions create a racial taxonomy, which is a pseudoscientific categorisation. As Albert Memmi (1999, p. 183), like many other scholars, clearly states, “(...) racism is not a scientific theory, but rather a collection of opinions that are, in and of themselves, quite incoherent.” Nonetheless, the genre of the Casta was based on a racialised visual classification with a claim to scientificity built on a taxonomy. According to taxonomy, a main method of the Enlightenment, these paintings asserted that individuals could be scientifically categorised based on their racial composition and physical appearance. Taxonomy was also a way of satisfying the desire to showcase an exoticised region and its inhabitants. These paintings were considered a form of documentation, providing Europeans with information about faraway lands. Thus, the representations presented in the paintings are placed in their place according to the Western-centred hierarchical world system pyramid. During this period, scientific methods attempted to categorise and explain both the human and non-human world. The “scientific” approaches that laid the groundwork for this perspective were the anthropological and ethnographic studies that emerged during the early Enlightenment.

These approaches positioned the Western white male at the top of the hierarchy and purported to explain societies and cultures through a pyramidal world system. During this period, taxonomy was a method often used in cultural and scientific studies to prove the superiority of Western-centred, white, and male. As Rebecca Earle (2016, p. 431) emphasises, the proximity between the colonial language reflected in the paintings and scientific classification is not a coincidence: “The classifications that underpinned early modern systems of knowledge in the Atlantic world embraced both plants and people and reflected a yearning for order that transcended any division between science and statecraft.” As seen in the Casta paintings social groups that needed to be kept under political control were subjected to the classification system of natural sciences too.

The unrealistic depiction of the family also appears as an important unifying element in the classification of the different racial groups in society and as a metaphorical image of the continuity of society. In other words, Casta paintings are notable for their use of heteronormative family imagery, which serves to reinforce social hierarchy. As Katzew (2004, p. 202) points out, “the use of the familial metaphor in Casta painting is a powerful way of suggesting the possibility of permanent control, especially at a time when insubordination and revolts had become an ever-present threat to colonial rule.” In the *Casta: The Origins of Caste* exhibition, the families in the fiction of an imaginary community are reflected in the desire to be together, albeit within a racial hierarchy.

CASTA: THE ORIGINS OF CASTE

Curated by Tara Munroe of Opal22 Arts and Edutainment and organised in partnership Leicester Museum and Art Gallery and funded by National Heritage Lottery Fund, *Casta: The Origins of Caste* was an exhibition that examines racism based on social stratification in relation to art and society. Munroe, the founder of Opal22 Arts and Edutainment, curated an exhibition that excels in both form and content. As stated in the texts in the exhibition (2023), Opal22 positions itself as more than an arts organisation: “At Opal22 Arts and Edutainment, we are more than just an arts and heritage organisation - we are storytellers, creators, and custodians of the past, present, and future.” This definition directly affected the exhibition narrative, exhibition practices and curatorial policies. The curatorial choices emphasised the intersection of socio-political issues and art. This makes *Casta: The Origins of Caste* a timeless exhibition to be discussed even after it ends. This multifaceted exhibition can be considered as a kind of social history narrative. The statement “a painting says a thousand words, but who controls the narrative?” above the door at the entrance of the exhibition invited audiences to engage with social history.

Curator Munroe describes *Casta: The Origins of Caste* exhibition as a journey. More than 10 years in the making, the first step in this journey was an encounter by chance with the paintings in 2010 when Munroe was a trainee curator at Leicester Museums and Galleries. She says that all five of these paintings were damaged in some way. In the following process, these five paintings were restored and presented to the audiences. Although the starting point of the exhibition was to explore the themes of caste, class, and classification through the works of Juan Rodríguez (1675-1728), the echoes of these themes in the “scientific” approaches of the period were also included. Before addressing this “scientific” point, let us ask the question: Why were these five paintings so important? And for whom were these paintings made?

Munroe (2023a) explains the purpose of the paintings in exhibition as follows: “The original set is thought to have been created by Juan Rodríguez Juárez, commissioned by the Viceroy of Mexico to be delivered to King Charles of Spain, to show how the races could be brought back to white through racial dilution. Unfortunately, the King did not share this same sentiment and sent the paintings back, with the note that this was ‘unpurifying’ the Spanish Bloodline and this was not something to be celebrated. These paintings were then used as a form of visual representation that assisted people to be identified by their physical appearance.”

When she examined the paintings in detail, she realised that they included people of colour, in family settings. In the exhibited paintings showed a mixed-race family, including a black female, a white male, and a mixed-race child. *Casta* paintings depict domestic scenes featuring interracial couples and their children. As noted in the family portraits section of the exhibition, each portrait is accompanied by written descriptions detailing the genetic backgrounds of the individuals. These

descriptions, at times, employ less favourable language, occasionally resorting to animalistic terms.

Figure 1. Example of Casta paintings

The experts who prepared the exhibition project have established that the military uniform in this painting (figure 1) was worn by members of the Spanish Army between 1760 and 1790. As mentioned earlier, clothing, accessories, and other objects in Casta paintings indicate social positioning. Figure 1 shows a group of people in a kitchen-like space. From the woman’s dress and the headdress, she wears, it is thought that she is a maid. The embroidery on her clothes are patterns belonging to the natives of the region.

As Munroe emphasised (2023b), “on this image, there are some tell-tale signs about the painter or painters, as it would appear that different people may have painted different sections, just to the high quality of the males’ detail, compared to the way the female, who some of her has been painted out of perspective and has a very poorly drawn hand.” The paintings depict people using non-human concepts and often include zoological terms in the descriptions. This framework is another dimension of the tradition of the stereotyping of people of colour with certain racial prejudices in the art history. In many cases, it is common to see people of colour stereotyped as exotic, wild, primitive.

As mentioned in the previous chapter, during an era when the Spanish wielded colonial authority, these artworks emerged. At that juncture, Mexico was designated as “New Spain,” where notions of racial hierarchy, grounded in biological factors and surface-level visual distinctions, were actively formulated

and implemented as a means of reinforcing authority. This situation was visualized in the exhibition with the social structure pyramid.

The exhibition featured a pyramid of the social structure in Mexico in the 18th century. According to this, Indigenous people were at the bottom. The pyramid, divided into 7 groups, was as follows from top to bottom: “Spaniards (white individuals born in Spain), Criollos (offspring of the Spaniards born in the Americas), Mestizos (people of mixed European and Indigenous ancestries), Mulatos (people of mixed European and African ancestries), Zambos (people of mixed Indigenous and African ancestries), Africans (people of African descent), Indigenous (Indigenous Indians who would not convert)” (From the texts in the exhibition, 2023). The following statements were included in the artistic representation of people of colour section of the exhibition (2023): “For much of art history, people of colour have often been depicted using stereotypes that reinforced racial biases and hierarchies.” For instance Andrés de Islas, one of the Casta painters, introduced character traits, giving negative views of people of colour.

The exhibition also highlighted the connection between this genre of painting and the scientific developments of the period. A section demonstrated how the ideas of male scientists from various disciplines, including philosophy, anthropology, and medicine, were closely linked to racism. As clearly and explicitly expressed in the exhibition (2023), “throughout the 1700s and 1800s, many European scientists wrote about people of colour using theories based on personal opinions rather than facts, using a form of pseudo-science to justify their theories.” In this part of the exhibition, racist discourses in the scientific approaches of the 18th and 19th centuries were presented in detail. This was quite remarkable and impressive. From philosophy to medicine, the racial classification of people under the title of “science” was openly exposed. For example, this section of the exhibition featured David Hume’s (1711-1776) ideas, which placed a strong emphasis on white supremacy. The exhibition included an excerpt from Hume’s “Of National Characters”, under the title “Philosophy of Racism”: “I am apt to suspect the negroes and in general all other species of men (for there are four or five different kind) to be naturally inferior to the whites. There never was a civilised nation of any other complexion than white, nor even any individual eminent either in action or speculation. No ingenious manufacturer amongst them, no art, no sciences” (1753-2023). Another example in the exhibition was Edward Long (1734-1813), whose views were included under the title “One Drop System”. He was born in England, but it is important to note that his family had owned property in Jamaica since its colonization. In his book “The History of Jamaica”, he made racist remarks about Africa, Africans, and people of African origin: “of Afric, that parent of everything that is monstrous in nature” “the most odious and despicable character, as proud, lazy, deceitful, thievish, addicted to all kinds of lust, and ready to promote them in others, incestuous, savage, cruel, and vindictive, devourers of human flesh, and quaffers of human blood, inconsistent, base, and cowardly, devoted to all sorts of superstition, and in short, to every vice that come in their way” (1883-2023). Long’s

ideas shaping British colonialism are very similar in character to the human taxonomy of Casta paintings. Casta paintings reflect the “scientific” classification principles of the Age of Enlightenment in terms of form. It was shown that the scientific and artistic understanding of the period reproduced racism. *Casta: The Origins of Caste* delved into the dynamic relationship among visual art, science, and racism, with a specific focus on the Casta paintings.

Figure 2. Example of Casta paintings

Figure 3. Example of Casta paintings

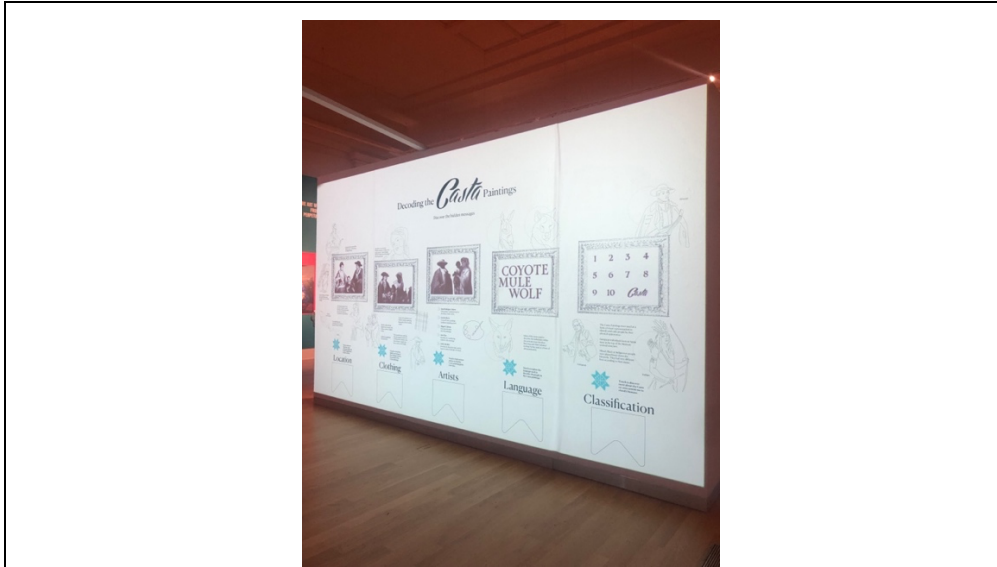

The people in Casta paintings are a representation of their position in the social hierarchy through their clothing and jewellery. Figure 2 shows that there is a boy with a Western appearance, a woman who is obviously rich from the jewellery she is wearing, and a man in local clothes. “Both the male and female seem to be in traditional dress, with both of them wearing the traditional Rebozo Shawls dyed red/orange using the Cochineal or cactus bug” (Munroe, 2023b). Unlike figure 2, the people in figure 3 are described as “barbarians” because they wear indigenous clothing and do not accept Christianity.

The ideas of the colonial authorities, which made great efforts to convert Indians to Christianity, were also reflected in Casta paintings. In these paintings, Indians in their local clothes who did not accept Christianity were labelled as barbarians. As Katzew (2004, p. 146) stated that, “to pair heathen Indians with nudity in casta painting was a potent way of conveying the ‘savagery’ of this group.” In a nutshell, refusing to convert to Christianity and continuing with local cultural habits was a sign of “savagery”. “In the image, they appear to be in a forest, and the father and son are both holding a bow and arrow. This image would have been the last in the set, which would mean they were the lowest cast that could be documented” (Munroe, 2023b).

Have notions of caste, class, and classification in the work of Juan Rodríguez lost their relevance today? Racial discrimination is a deeply embedded tradition. Hence, there are racist practices that continue today, perhaps not so directly, but still sometimes implicitly and sometimes explicitly. We must bear in mind that decolonization comprises tangible actions involving actual individuals, rather than being merely a rhetorical concept. Munro’s curatorial approach had valuable aspects, including the exhibition discourse that connects with the present and the portrayal of individuals without victimization. The exhibition’s narrative centres on structural and systemic racism, avoiding any portrayal of individuals as victims.

Figure 4. General view from the exhibition

The exhibition's curatorial narrative successfully connects the past, present, and future without disconnecting the audience from the artistic context. The interactive area at the end of the exhibition included audience feedback. In this section, the audience was asked four questions using digital methods. These four questions are follows: Question one: Did the exhibition show the Casta Paintings' historical significance and connection to racial hierarchy and oppression? Question two: Did you have an emotional response to the paintings? Question three: Did the exhibition enable you to understand racism in contemporary society? Question four: Overall, did the exhibition increase your awareness and understanding of the links between visual art, science, and racism? Analysis of the responses to the questions showed that the exhibition was understood by the audience and that they made connections between historical references and current issues.

CONCLUSION

Casta paintings are visual forms that express much more than being an art product of a certain period. Casta paintings were not only representation of inter-racial mixing, but also tools for reinforcing colonial power dynamics. "Generally, Casta paintings appear in a series of 12 to 16 images, presented either as separate panels or as a grid of images on a single panel. Each Casta image depicts a family: a mother, a father, and one or two children. Each set of parents represents a different combination of racial groups or castes. The children resulting from those relationships bear the caste name that forms the title of the painting" (Olson, 2009, p. 310). As stated on the information panels in the exhibition, the Casta paintings genre was founded by the Viceroy of Spain. The Viceroy commissioned artists to

create artworks that portrayed the elimination of different ethnicities in Mexico through inter-racial mixing. The paintings were presented to King Phillip V of Spain to demonstrate the Viceroy's control over the local population. Originally painted as a series of 14, and informed pseudo-science of the day, they were used as a form of human taxonomy, which could be upheld as a registration of legitimacy. The registration would govern who you could marry, what jobs you could gain and what taxes you had to pay. They defined a society where one's racial background is used to predict or dictate their future pursuits, opportunities, and experiences from birth.

There is a direct relationship between the social status of individuals and the spaces where races are represented in the paintings. For example, Europeans are often depicted in leisure spaces. This is an indication of their privilege. In contrast, Indians and Indians mixed with Africans take part in working spaces. African women are shown as servants in the kitchen. Types of fabric, hats and clothing in general are also status symbols. For example, some of the Indians wore Madras textiles, indicating that they belonged to the working class. Casta paintings played a role in creating racial stereotypes and ideologies that supported discriminatory practices and systems of racial oppression. By visually portraying racial mixing as a predetermined and hierarchical process, Casta paintings reinforced racist beliefs about the inherent inferiority of non-European peoples. In summary, Casta paintings are linked to racism as they played a significant role in perpetuating racial hierarchies and justifying colonial oppression and discrimination based on race.

Casta paintings are pseudo-scientific images that show the path to achieving a "pure blood", and colonised bodies are often represented through the construction of family scenes. Inspired by the ideas of the Enlightenment, the visuals are an attempt to create an order of racial control. Today we can see Casta genre paintings in museums. However, it could be concluded that most audiences are illinformed about the racialised world that the paintings represent. This can be due to a variety of factors, including lack of education on art history, limited exposure to diverse perspectives, and systemic biases within the art world. *Casta: The Origins of Caste*, curated by Tara Munroe, is a worthwhile exhibition because it brings this visual world to the attention of the public.

Author's Contribution and Declaration of Conflict of Interest: The study is single-authored. The contribution rate is 100% and there are no conflicts of interest.

REFERENCES

- Barlet, O. (2000). *African cinemas: Decolonizing the gaze*. London: Zed Books.
- Becker, H. S. (2003). Art as collective action. Jeremy Tanner (Ed.), in the *sociology of art: A reader* (pp. 85-95). London & New York: Routledge.

Bennett, T., Savage, M., Bortolaia Silva, E., Warde, A., Gayo-Cal, M., Wright, D. (2009). *Culture, class, distinction*. New York: Routledge.

Bourdieu, P. (2015). *Ayrim: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Çev. Derya Fırat ve Günce Berkkurt. Ankara: Heretik Yayınları.

Deans-Smith, S. (2005). Creating the colonial subject: Casta paintings, collectors, and critics in eighteenth-century Mexico and Spain. *Colonial Latin American Review, 14* (2), 169-204.

Earle, R. (2016). The pleasures of taxonomy: Casta paintings, classification, and colonialism. *The William and Mary Quarterly, 73* (3), July 2016, 427-466.

Evans, J. and Hall, S. (2007). What is visual culture?. Jessica Evans and Stuart Hall (Eds.), in the visual culture: A reader (pp. 1-7). London: SAGE Publications.

From the texts in the exhibition. 2023.

Heinich, N. (2013). *Sanat sosyolojisi*. Çev. Turgut Arnas. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Hooks, B. (1992). *Black look: Race and representation*. Boston: South End Press.

Katzew, I. (2004). *Cast painting: Images of race in eighteenth-century Mexico*. New Haven and London: Yale University Press.

Loren, D. D. (2007). Corporeal concerns: Eighteenth-century casta paintings and colonial bodies in Spanish Texas. *Historical Archaeology, 41* (1), 23-36.

Memmi, A. (1999). *Racism*. Minnesota and London: University of Minnesota Press.

Munroe, T. (2023a). Tara Munroe on the discovery of the ‘casta paintings’. <https://artuk.org/discover/stories/tara-munroe-on-the-discovery-of-the-Casta-paintings>, accessed 06.12.2023.

Munroe, T. (2023b). Get a brief insight. <https://opal22.co.uk/opal-events/origins-of-caste/>, accessed 30.01.2024.

Olson, C. (2009). Casta painting and the rhetorical body. *Rhetoric Society Quarterly, 39* (4), 307-330.

The source of figure 1, 2, 3 is <https://opal22.co.uk/opal-events/origins-of-caste/>, accessed 30.01.2024.

Vihalem, M. (2018). Everyday aesthetics and Jacques Rancière: Reconfiguring the common field of aesthetics and politics. *Journal of Aesthetics & Culture, 10* (1), 1-11.

Young, L. (2003). Rethinking heritage: Cultural policy and inclusion. Richard Sandell (Ed.), in the museums, society, inequality (pp. 203-212). London and New York: Routledge.

Yayın Geliş Tarihi: 08.04.2024
Yayına Kabul Tarihi: 06.08.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1466674>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1385-1400
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PARAZİT FİLMİNİN PIERRE BOURDIEU’NUN ALAN VE STRATEJİ KAVRAMLARI PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Nadir ATEŞOĞLU*

Öz¹

Bu çalışmanın amacı “Parazit” filmini, Bourdieu’nun alan ve strateji kavramları çerçevesinde ve sınıf farkları ve eşitsizlikler bağlamında ele almaktadır. Pierre Bourdieu’nun “alan” kavramı, belirli bir toplumsal yapının içindeki belirli bir uzama veya faaliyet alanına atıfta bulunur. Bu alanda bireyler, belirli bir rekabet içinde sosyal ilişki ve etkileşim içinde bulunurlar. “Stratejiler” ise bireylerin belirli hedeflere ulaşmak ve belirli sonuçları elde etmek için kullandıkları plan ve taktiklerdir. Kavramsal çerçevesini Bourdieu’nun alan ve strateji kavramlarının oluşturduğu bu çalışmada bir aktör olarak bireylerin kendi konumlarını korumak veya lehlerine değiştirmek için eşitsizliklere karşı ne tür stratejiler kullandıkları ve alana giriş denemeleri ele alınacaktır. Çalışma, filmde alana giriş için bireylerin (Kim ailesi) kullandıkları stratejileri içerik analiz yöntemi kullanarak çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Makalede bir sosyal sınıf veya tabakaya mensup olmanın bireyin davranışlarını temelden etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Alan, Strateji, Parazit Filmi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ateşoğlu, N. (2024). Parazit filminin Pierre Bourdieu’nun alan ve strateji kavramları perspektifinden analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1385-1400.

*Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-0561-3562, natesoglu@sinop.edu.tr

¹Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

ANALYSIS OF THE MOVIE PARASITE FROM THE PERSPECTIVE OF PIERRE BOURDIEU'S FIELD AND STRATEGY CONCEPTS

Abstract

The aim of this study is to examine the movie "Parasite" within the framework of Bourdieu's concepts of field and strategy and in the context of class differences and inequalities. Pierre Bourdieu's concept of "field" refers to a particular space or area of activity within a particular social structure. In this field, individuals engage in social relationships and interactions within a certain competition. "Strategies" are the plans and tactics that individuals use to achieve certain goals and obtain certain results. In this study, whose conceptual framework is formed by Bourdieu's concepts of field and strategy, what kind of strategies individuals use against inequalities to protect their own positions or change them in their favor as actors and their attempts to enter the field will be discussed. The study aims to analyze the strategies used by individuals (the Kim family) to enter the field in the film using the content analysis method. The article concludes that belonging to a social class or stratum fundamentally affects an individual's behavior.

Keywords: Pierre Bourdieu, Field, Strategy, Parasite Movie.

GİRİŞ

Parazit filmi, Güney Koreli yönetmen Bong Joon-ho tarafından yazılan ve yönetilen 2019 yapımı bir filmidir. Film, sosyal sınıflar arasındaki uçurumu ve ekonomik adaletsizliği sorgulayan derinlikli bir hikâyeye sahiptir. Filmde sınıf farklılıkları, tabakalaşma, insan doğası, iktidar ilişkileri ve mikro direniş ilişkileri konularına odaklanılmaktadır. Film, yoksul bir ailenin zengin bir aileye hizmetçi, şoför ve eğitimci olarak işe girerek yaşamlarını değiştirmeye çalışmasını konu almaktadır. Kim ailesi, Güney Kore'nin yoksul mahallelerinden birinde yaşayan ve ekonomik sıkıntılar içinde olan bir ailedir. Kim ailesinin oğlu, zengin bir ailenin çocuğuna özel ders verme fırsatını yakaladığında, aile Park ailesi ile etkileşime geçmeye başlar. Ardından, Kim ailesi, diğer üyelerini de Park ailesine hizmetçi olarak yerleştirmek için bir dizi dolandırıcılık, manipülasyon ve etik değerden yoksun stratejiler kullanır.

Bourdieu'nun genel kuramı, aktörlerin öznel anlamlarını göz ardı eden hâkim bakışı temel alan antropolojik nesnellikten ve yapısalcılıktan kopuşu temsil eder. Ona göre aktörler yapıların Levi-Straussyen taşıyıcıları değildirler. Aktör yapıya bağımlı gibi görünse de aslında çoğu zaman farklı biçimde davranmaktadır (Turner & Elliott, 2017, s. 452). Aktör çıkarları söz konusu olduğunda yapıyla mutabıktır ve bu tür durumlarda birey için yapıya uygun davranmak sorun oluşturmaz. Ancak mevcut yapı bireyin aleyhine işlediği durumlarda birey sıklıkla yapıyı ihlal eden birtakım taktik veya stratejiler kullanır. Bu durumda birey kolektif bastırmaya uygun bir şekilde davranıyor gibi görünür ancak o her bulduğu boşluğu kendi çıkarlarına uygun bir şekilde doldurmayı da ihmal etmez.

Bourdieu, “Ayrım” isimli çalışmasında “Tabi olanlar için zorunluluk, çoğu durumda bir erdem halini alır, tabi olan gruplar zaten reddedilmiş olanı reddetmenin ve kaçınılmaz olanı sevmenin bir yolunu bulurlar” (2017, s. 548) ifadelerini kullanmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Bourdieu’nun sosyolojik yaklaşımında birey mümkün olmadığı durumlarda itaat etmekte -itaat ediyormuş gibi görünme demek daha doğrudur- imkân bulduğunda ise çatlaklardan sızarak kendi çıkarına olanı gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada *Parazit* filmi, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Bourdieu’nun alan ve strateji kavramlarına değinilecek ve ardından ikinci kısımda *Parazit* filminin örüntüsü içinde gerçekleşen birtakım olaylar bu kavramlarla ilişkilendirilecektir. Çalışmanın sonunda bireylerin birtakım tepkilerinin arkasında nasıl bir iktidar ve çıkar mücadelesi olduğu ve bireysel görülen birtakım tepkilerin aslında büyük oranda tabakaya ilişkin bir boyutunun bulunduğu ileri sürülecektir.

Bourdieu ve Parazit Filmi: Mevcut Literatür

Mevcut literatüre bakıldığında *Parazit* filminin pek çok açıdan analiz edildiği çalışmalara ek olarak, Bourdieu’nun kavramları üzerine çok sayıda çalışma da olduğu görülmektedir. Örneğin *Parazit* filmini sinematografik mekân ilişkiselliğinde, anlatı ve söylem ile bakma ve görme biçimleri açısından (Karabağ & Yazıcı, 2023), sinemada kurgusal mekân kullanımı açısından (Us, 2023) veya sınıf bilinci yoksulluğu üzerinden (Kaçar, 2021) değerlendiren çalışmalar bulunmaktadır. *Parazit* filmini, Hegel’in köle ve efendi diyalektiği bağlamında ele alanlar (Alçık, 2022) veya filmi kent yoksulluğu bağlamında (Lekesizalın, 2023) değerlendirenler vardır. Ayrıca Foucault’nun “söylem” ve Zizek’in “İdeoloji” kavramı üzerinden kapitalizm eleştirisi bağlamında değerlendiren (Kim, 2020) çalışmalar da bulunmaktadır. Bununla birlikte Bourdieu’nun kavramları kullanılarak *Parazit* filmini analiz eden çalışma sayısı sınırlıdır. Karademir ve Kaya (2020) *Parazit* filmini Bourdieu’nun “sermaye” ve “habitus” kavramları üzerinden ele almışlardır. Bu çalışma ise filmi onun başka önemli iki kavramı olan “alan” ve “strateji” kavramları açısından ele almaktadır. Çalışmada özellikle yoksul habitusu ve ona bağlı stratejiler filmin söylemleri bağlamında ele alınmaktadır. Bu yönüyle çalışma literatüre katkı sağlayabilir.

YÖNTEM

Çalışmada *Parazit* filmi, Bourdieu’nun strateji ve alan kavramları temel alınarak betimsel bir yaklaşımla ve içerik analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. İçerik analizi teknikleri, farklı alanlarda -sinema, resim, reklam, edebiyat, televizyon programları gibi- kullanılabilen bir yöntemdir. Bu yöntemle söylemlerin yüzeydeki anlamları yerine görünenin arkasında yatan daha derin anlamların ortaya çıkarılmasını mümkündür. Böylece bu yöntem, söylemleri objektif bir şekilde ortaya koymak ve yorumlamak için etkili olmaktadır (Bilgin, 2014, s. 1). Çalışmada sınıf

eşitsizliğini konu edinen *Parazit* filmi örneklem olarak seçilmiştir. Bunun nedeni filmin farklı sosyal tabakalara mensup iki aileyi konu almasıdır. Filmde alana giriş ve alanı koruma mücadelesi temel unsurdur. Bu yönüyle film, Bourdieu'nun strateji ve alan kavramları üzerinden yeniden okumaya tabi tutularak bireylerin sosyal konumları ve verdikleri tepkiler arasındaki ilişki anlaşılmasına çalışılmıştır. Strateji, alan ve habitus kavramlarını içermeyen sahnelerin çalışmanın analizine dahil edilmemesi çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. İçerik analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, filmin alt metinlerinin irdelenmesi ile sosyal tabaka ve sosyal sınıf eşitsizliklerinin bireyin davranışlarını nasıl da etkilediği filmin ilgili sahnelerinde geçen birtakım söylemler üzerinden ve Bourdieu'nun kavramsal çerçevesi bağlamında ele alınmaktadır.

Birey için sinema yalnızca bir anlamlar silsilesi değildir. Mevcut anlamların üretimindeki sosyolojik koşulların etkisine ek olarak izlediğini, duyduğunu ve hissettiğini karşılaştıran, yargılayan, açıklayan ve sınıflandıran birey, tüm bu aşamalarda eğitiminden, ailesinden edindiği kültürel sermayeden ve bireysel analiz kapasitesinden de faydalanır (Çelik & Güner, 2023, s. 130). Dolayısıyla sinema, sanatsal ve refleksif niteliğinin yanısıra gündelik sosyolojiye veriler sunarak da sosyolojinin çalışma alanına dahil olmaktadır.

Pierre Bourdieu'ya Göre Alan ve Strateji

Bourdieu'nun "alan" kavramı, onun toplumsal ilişkileri ve yapıları analiz etmek için kullandığı temel kavramlardan biridir. Bir "alan" belirli bir toplumsal faaliyet veya etkinlik sahasını temsil eder. Bu alanlar, insanların etkileşimde bulunduğu, rekabet ettikleri ve kaynaklar için yarıştıkları yerlerdir. Örneğin, eğitim, ekonomi, sanat, politika gibi farklı alanlar, insanların belirli kurallar ve normlar çerçevesinde bir araya geldiği yerlerdir. Alanlar, içlerinde yer alan aktörlerin sahip olduğu sermaye türlerine ve miktarlarına göre hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bourdieu, bu sermaye türlerini dörde ayırır: ekonomik, kültürel, toplumsal ve sembolik sermaye (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 82). Alanlarda yer alan aktörler, sahip oldukları bu sermayeleri kullanarak pozisyonlarını güçlendirir veya değiştirirler. Bourdieu'ya göre, bir kişinin hangi alanda hangi konumda yer aldığı, sahip olduğu sermayenin türü ve miktarına bağlıdır. Bu nedenle, Bourdieu'nun "alan" kavramı, toplumsal ilişkilerin ve yapıların analizinde kullanılan önemli bir araçtır ve insanların sosyal dünyadaki yerlerini anlamak için onların alanda kullandıkları sermaye türlerinin ve dağılımlarının incelenmesi gereklidir. Burada ele alınması gereken temel unsur, alanın gerektirdiği habitus ve sermaye türlerine sahip olanlar ile buna sahip olmayanların aralarında yürüttükleri mücadeledir.

Alanlar, içsel ve dışsal sınırları olan, belirli kurallara ve normlara tabi olan yapılar olarak tanımlanır. Bu kurallar ve normlar, alanın işleyişini düzenler ve aktörler arasındaki ilişkileri şekillendirir. Alana girmek veya orada kalmak birey için hayati öneme sahip olduğunda alana hâkim kurallara uygun davranmak başka bir ifadeyle oyunu alanın kurallarına uygun bir biçimde oynamak önemli olmaktadır. Bu yönüyle alanlar bir tür yapılandırılmış çatışma arenasıdır. Tüm pratik ve çatışma

içeren eylemler alanda vücut bulur. Alana tahakküm eden iktidar yapıları alanın içine sinmiş olan mevcut tahakküm ağını gizlemeye ve doğallaştırmaya çalışırlar (Turner & Elliott, 2017, s. 456). Alana tahakküm eden iktidar yapıları açısından her şey tam da olması gerektiği gibi tarafsız ve idealdir. İşsizlik varsa tembelliktendir. Eğitimli değilse de yeteri kadar çalışmadığı içindir. Bourdieu ise çalışmalarında, tarafsızlık maskesi altında yatan çıkarları ifşa ederek saygın mitleri sorgulama girişiminde bulunmaktadır. Çünkü ona göre insanların toplumsal dünyayı daha nesnel bir şekilde anlayabilmesi için iktidarın genellikle gizlemeye çalıştığı mevcut tahakküm ağının ortaya çıkartılması gerekmektedir.

Bourdieu'ya göre alan, konumlar arası nesnel ilişkilerin ağı veya konfigürasyonudur. Alanlar farklı iktidar ve sermaye türlerinin nesnel dağılımı şeklinde tanımlanır (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 81). Söz konusu iktidar ve sermaye türlerine sahip olmak alanda elde edilebilecek özgül faydalara erişimi belirler. Dolayısıyla her alanın kendine özgü kuralları ve gereklilikleri vardır. Eğer alana girişi bir oyun metaforu üzerinden değerlendirecek olursak oyuna (alana) giriş isteği oyuncuların oyunu oynamaya değer gördükleri anlamına gelir. Yoksa oyuna girmek asla oyunun tüm kurallarını üzerinde uzlaşmak, onu içine sindirmek veya peşinen onaylamak anlamına gelmez (s. 82). Ancak birey için yine de bu oynamaya değer bir oyundur çünkü bu oyuna (alana) giriş birey için bir tür zorunluluk veya menfaatinin gereğidir. Alan içindeki başarı ise alanın gerektirdiği -ki bu değişken olabilir- sermaye türlerine ve ilgili bir sahip olmakla ilgilidir. Bu anlamda bir alana giriş ve orada kalma bireyin sahip olduğu sermaye türleriyle (kültürel-maddi-sosyal-sembolik) yakından ilgilidir. Bireyin alana girişi için en kritik nokta, onun girmek istediği alanın gerektirdiği sermaye türüne sahip olup olmadığıdır. Bu anlamda Bourdieu için bir sermaye veya belirli bir habitus yapısı tek başına bir şey ifade etmez o ancak bir alanla bağlantılı olduğunda var olabilir ve bir işlev görebilir. Doğal olarak bu durumda bireylerin alandaki başarısı sadece alanın gerektirdiği sermaye ve habitus gibi niteliklere sahip olmakla mümkün olabilir. Buna alanda yürütülen stratejiyi de eklemek gerekir ki bu da sermaye ve habitus yapısıyla yakından ilişkili bir kavramdır.

Alanlar ona hâkim olanların kendi lehlerine işletme gücüne sahip olduğu yerler olsa da alını domine edenler yine de ezilenlerin direnişini, muhalefetini ve hak iddialarını her zaman hesaba katmak zorundadırlar (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 81). İşte tam bu nokta alanın dinamizmini sağlamaktadır. Alanın işleyişini zayıf tümüyle tahakküm eden Tiran veya otoriter iktidarlardan ayıran da bu yönüdür. Bu aktöre de rol vermek anlamına gelmektedir. Böylece mücadele devam eder ve buna bağlı oluşan bir diyalektik varlığını her zaman devam ettirebilir. Alanlar bu yönüyle sürekli çatışmanın, rekabetin, iktidar ve direnişin yaşandığı yerlerdir.

Kişilerin alandaki temel motivasyonu, mevcut iktidar konumlarını devam ettirmek ve kendi lehlerine olarak yeniden üretmek veya alanı değiştirmektir (Bourdieu, 2017, s. 632). Bununla birlikte alanda yaşanan mücadelenin toplumsal dönüşüme neden olması enderdir. Genellikle mücadeleler, alana hâkim olan

kuralların, ilişki ve etkileşim biçimlerinin yeniden üretilmesiyle sonuçlanır (Swartz, 2018, s. 172). Alan içinde yaşanan tüm bu mücadelelerin nihai hedefi ise “meşruiyet” içindir. Diğer bir deyişle tüm mücadele simgesel şiddet kullanma tekelinin kime ait olacağını, neyin değerli kabul edileceğinin belirlenmesi içindir. Ancak bu mücadelenin alana girdikten ve alanda belirli bir güç elde ettikten sonra yapılan bir mücadele olduğu unutulmamalıdır. İlk aşama alanın mevcut kurallarının olduğu gibi kabul edilmesidir.

Bireylerin verili toplumsal yapıyı sorgulamadan kabul etmiş olmaları -bu sorgulama çok kolay değildir ve biraz da zorunlu olarak böyledir- sembolik şiddetin oluşabilmesi için çok uygun bir zemin hazırlar. Bu basitçe, uyum sağlamak anlamına gelir. Bourdieu'nun ifadesiyle “Birey tarafından şiddet olarak algılanmadığı için uygulanan şeyin şiddet olarak tanımlanması da söz konusu değildir. Burada olsa olsa bir ‘yanlış tanıma’ söz konusudur (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 167). Çünkü simgesel şiddeti uygulayanlar, mevcut tahakküm ve çıkar içeren ve aslında sınıfsal bir matematiği bulunan bu süreci son derece doğalmış gibi göstermektedirler. Gerek maddi sermaye; şirketler ve ekonomik alanının kurallarıyla ve gerekse kültürel sermaye; okullara hâkim olan kurullarla meşrulaştırılmakta mevcut durum sürekli yeniden üretilmektedir. Bununla birlikte Bourdieu için birey tamamıyla pasif bir alıcı da değildir.

Bourdieu'nun bireyi tamamıyla çaresiz, toplumsal yapının verdiğini olduğu gibi kabul eden bir “kültürel ahmak” olarak görmediğini belirtmek gerekir. Aksine ona göre birey aynı zamanda aktif bir öznedir. Alan denilen ve güç ilişkilerinin sürekli değişimine sahne olan bir yerde birey aktif bir çatışma ve rekabetin içindedir. Birey tüm bu mücadelede konumunu kuvvetlendirmek için sermaye ve habitusuna uygun birtakım stratejiler geliştirmektedir.

Bourdieu'nun teorik çerçevesinde stratejiler, belirli bir sosyal alan içindeki pozisyonlarını korumak, iyileştirmek veya değiştirmek amacıyla kullanılır (Bourdieu & Wacquant, 2016). Böylece stratejiler, bireylerin mevcut sermayelerini kullanarak avantaj sağlamalarına ve özel hedeflerine ulaşmalarına da imkân vermektedir. Bourdieu ya göre birey üç tür strateji kullanmaktadır. Bunlar muhafaza etme (koruma), yıkım (bozma) ve izleme stratejileridir (Swartz, 2018, s. 177). İzleme stratejileri genellikle alana yeni gelenler tarafından ve alanda hâkim bir konuma ulaşmak için benimsenir. Koruma stratejileri alana hâkim konumunda bulunanların benimsediği stratejilerdir. Yıkım stratejileri ise alandan beklentisi ve çıkarı olmayan ve alanın mevcut kural, ilişki ve iletişim biçimine karşı bir tür meydan okuyanların benimsediği stratejilerdir. Dolayısıyla bu stratejide alanın meşruluğu sorgulanmaya başlanmakta ve neyin değerli kabul edileceği konusunda bir fikir ayrılığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte alanın hâkim görüşü olarak adlandırabileceğimiz “doxa”yı kabul etme konusunda bir fikir birliği vardır (s. 178). Bu mücadele

alanının, mücadele etmeye değer olduğu varsayımının taraflarca kabul edilmesi² anlamına gelmektedir.

Bir alana girmek istiyorsanız -ki bir alana girmeden yaşamın devam ettirilmesi neredeyse mümkün olmadığına göre alana girmek birey için bir tür zorunluluktur- bu durumda oyunun kurallarını baştan kabul etmeniz gerekmektedir. Bu örtük kabul ediş belirli mücadele ve iletişim biçimlerinin kabul edildiği diğerlerinin ise dışlandığı anlamına gelecektir. Örneğin bahçıvan olarak çalıştığımız evin sahibi kazancını gayrimeşru yollarla elde ediliyor olabilir. Ancak onun evinde çalışmayı kabul ettiğiniz anda oyuna dahil olursunuz ve o konuyu sorgulama dışında tutacağınıza dair bir örtük kabulünüz olur. Swartz'ın tabiriyle “oyuna yeni katılanların ödedikleri ilk giriş bedeli, oyunun değerini kabul etmek ve oyunun nasıl oynanacağını bilmektir” (2018, s. 179). Mevcut doxa'nın bu sorgusuz kabulü elbette bir “yanlış tanımadır” ve bu olduğu ölçüde sistem sürekli yeniden üretilmektedir.

ALAN VE STRATEJİ KAVRAMLARININ FİLM ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmanın örnekleme, *Parazit* filminin eşitsizlikleri konu alan sahneleridir. Filmde geçen sahneler, bir içerik analizine tabi tutularak, Bourdieu'nun alana giriş ve alandaki stratejiler yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. Bilgin'e göre (2014) içerik analizleri, özellikle sinema ve edebiyat gibi alanlarda kullanıldığında, görünen anlamın arkasındaki anlamları ortaya çıkarmak için etkili olmaktadır.

Film, Güney Kore'de fakirlik içinde yaşayan bir ailenin zengin bir ailenin hizmetine girmesiyle gelişen olayları konu alır. Kim ailesi, yoksul bir yaşam sürmektedir. Kim Ki-taek, karısı Chung-sook ve çocukları Ki-woo ve Ki-jung, sıkıntılı ekonomik koşullarda hayatlarını sürdürmektedirler. Bir gün, Kim ailesinin oğlu Ki-woo, zengin Park ailesinin kızına özel ders verme fırsatı bulur. Ki-woo, Park ailesine girmeyi başarır ve onun da yardımıyla ailenin diğer üyeleri de sahte kimlik ve diplomalarla Park ailesinin hizmetine girerler. Ancak, Park ailesinin eski hizmetkârı ortaya çıktığında, Kim ailesi bu durumu gizlemeye çalışır ve gerilim artar. Bu gerilim, sınıf farklılıkları ve güç mücadeleleri arasında devam eder ve sonunda film beklenmedik bir trajedi ile son bulur.

Filmde Alana Giriş ve Alanda Kalma Stratejileri:

Alanlar, ilişkisel akıl yürütme tarzına dayalı kavramsal inşalardır. Alanı merkeze alarak düşünmek ilişkisel düşünmek demektir (Swartz, 2018, s. 169).

---

² Aksi halde tüm olup bitene tam bir kayıtsızlık durumu söz konusu olurdu. Bu ise oyunun kurallarının baştan reddedilmesi ve bu nedenle oyuna dahil olmamak anlamına gelirdi. Ancak bu sosyalleşerek yavaş yavaş toplumsal kuralları -burada alanın kurallarını- içselleştiren birey için pek mümkün olmayan bir yaklaşımdır.

Bourdieu'ya göre alanlar tek başlarına bir anlam ifade etmeyip ancak habitus, strateji ve doxa ile girdikleri ilişki sonucunda bir mücadele arenasına dönüşmektedirler (Yücedağ, 2020, s. 146). Bu durumda alan kavramını strateji ve habitus kavramlarıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Bu nedenle Bourdieu'nun perspektifinden yapılacak bu film analizinde alana giriş ve orada kalmak için kullanılan stratejiler ve bireylerin habitusları birbirleriyle ilişki bir şekilde ele alınacaktır.

Habitus kavramı, Bourdieu sosyolojisinde temel kavramlardan biridir. Kavram, bireylerin yatkınlıklarına dayalı pratik bir eyleme biçimine gönderme yapmaktadır (Swartz, 2018, s. 147). Buradaki yatkınlık, hem bireyin içinde bulunduğu yapıyı ve hem de onun eğilimlerini içermektedir. Bir bireyin habitusundan söz ettiğimizde aslında öznel ve kişisel olanın dahi toplumsal ve kolektif olduğundan söz etmiş oluruz. Habitus, toplumsallaşmış bir öznelliktir (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 116). Sahip olduğu habitus ile birey alanda bir eyleme geçmektedir. Tüm sınıfsal yatkınlıkları temsil eden bu eyleme biçimi doğal olarak, bireylerin alandaki mücadelelerinde ve kullandıkları stratejilerde kendini göstermektedir. Bu nedenle alana giriş, strateji ve habitus kavramları birbirlerinden ayrı düşünülemez.

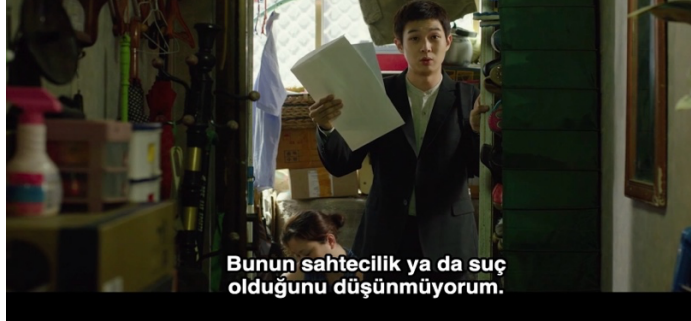
Filmde, strateji kavramının habitus kavramıyla şekillendiği ve bu performansların mücadele alanında sergilendiğine şahit olunan birçok sahne bulunmaktadır. Filmin kurgusuna göre "Kim" ailesi; gecekonduya yaşayan, yoksul, yüksek eğitime sahip olmayan ve sürekli bir işi veya iş güvencesi bulunmayan prekaryan bir habitusa sahiptir. Evlerine yerleşmeye çalıştıkları "Park" ailesi ise lüks bir evde yaşayan, varlıklı ve yüksek eğitilmiş bir ailedir. Park ailesi Kim ailesi için, çok daha refah içinde yaşamalarının mümkün olabileceği bir iş alanıdır. Bu amaçla Kim ailesi kendi habitusuna uygun birçok strateji kullanarak Park ailesi alanına yerleşmeye çalışmakta ve orada kalmak için mücadele etmektedir. Filmde "Alan" Park ailesinin evidir. Kim ailesinin temel amacı bu alana yerleşmek ve orada kalmaktır. Bunun için çeşitli stratejiler kullanılmaktadır.

Alanda kullanılan stratejiler Sahne 1:

Filmin on birinci dakikasında Kim ailesinin çocukları Park ailesinde işe girmek için birlikte sahte bir diploma hazırlarlar. Kim ailesinin ebeveynleri diplomayı gördüklerinde çocuklarının bu eylemine herhangi olumsuz bir tepki vermezler. Aksine filmde sahteciliği son derece normal bir eylem gibi gören ve hatta takdir edilen diyaloglar geçmektedir. Kim ailesinde sahte diplomayı gören baba ve oğlu arasında geçen diyalog:

Evlat seninle gurur duyuyorum. (Kim Ki-taek)

Bunun sahtecilik ya da suç olduğunu düşünmüyorum. Seneye bu üniversiteye gireceğim. Evrakları biraz erken çıkarttım o kadar. (Ki-woo)

Ki-woo, babasının onu takdir ifadesinden kısmen de olsa rahatsız gibidir ve mevcut sahtecilik durumunu meşrulaştırma gayreti içine girmektedir. Bu nedenle kendince sahteciliği normalleştirmek için akla uygun olmayan bir açıklama getirmektedir. Konuşmaya anne (Chung-sook) de şahit olur ve “Oğlumuz iş görüşmesine gidiyor” şeklinde bir ifade kullanarak durumu son derece normalleştiren bir tepki verir.

Bourdieu, “Ayrım” isimli kitabında habitusa uygun eyleyen birey için “Tabi olanlar için zorunluluk, çoğu durumda bir erdem halini alır, tabi olan gruplar zaten reddedilmiş olanı reddetmenin ve kaçınılmaz olanı sevmenin bir yolunu bulurlar” (2017, s. 548) ifadelerini kullanmaktadır. Bireylerin sahip oldukları habituslar, onların bazı işleri nasıl yürütecekleri ve birtakım durumlarla nasıl mücadele edecekleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ki-woo Park ailesinin (iş alanı) alanına girmek için aslında etik ve hukuki olmayan bir yöntem benimsemiştir ancak yine de bu yöntemi doğal ve meşru bir yöntem gibi görmek de istemektedir. Bourdieu’nun ifadesiyle o “kaçınılmaz olanı sevmenin bir yolunu” bulmaktadır. Tahakküm edenlere karşı daha zayıf ve güçsüz olanlar, durumu lehlerine döndürmek için her zaman benzer yollara başvurmaktadır (De Certeau, 1988). Bu yollar, dolap çevirme, aşırma, taklit etme, kılık değiştirme, hile yapma, kaytarma, yalan söyleme ve iftira atma gibi yöntemlerden oluşabilir. İçinde bulunduğu nesnel zorunluluğa

³Fotoğraflar filminden alınmıştır.

maruz kalan birey zamanla bunu içselleştirerek kendinden bir parça olarak görmeye başlar.

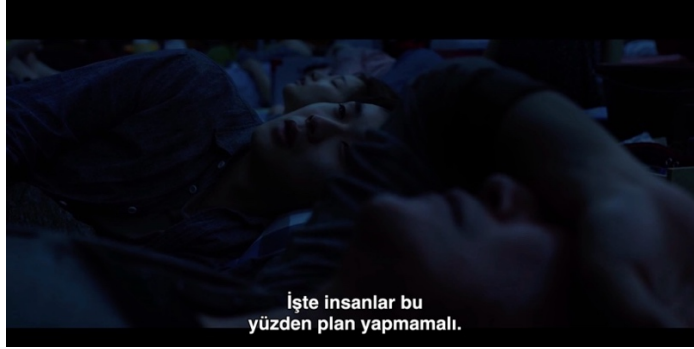
Bourdieu strateji kavramını hem alan hem de habitus kavramıyla ilişkilendirmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 83). Stratejiler alan içindeki kuralların uygulanması sırasında oyuncuların geliştirdikleri eylemlerdir. Bu durum bireysel yetkinliklerle yakından ilişkili stratejiler geliştirmek anlamına gelmektedir. Örneğin çoğu durumda zorunluluklar bir erdem halini alır (Yücedağ, 2020, s. 143). Nesnel zorunlulukların vücutta belirmesi ise habitusu ve dolayısıyla ona uygun stratejiyi üretmek demektir. Yine de bu stratejiler, başarıya götüren belli formüller değildir aksine verili olan veya süreç içerisinde şekillenen yetkinliklerdir. Planlı hareket etmemek daha doğrusu plan yapma gücüne ve imkanına sahip olmamak yoksul habitusunun doğal bir uzantısıdır. Bu durum davranışın rasyonel değil doğaçlama biçiminde oluşmasına neden olmaktadır.

Bourdieu'ya göre davranış kurala ya da norma (körü körüne) uymaz aksine davranış stratejiktir (Swartz, 2018, s. 142). O strateji kavramını yapısalcı bir çerçeve içinde ve failin önemini vurgulamak ve bu yolla katı yapısalcılarla arasına mesafe koymak için kullanmaktadır. Bourdieu'ya göre bireyin davranışının stratejik olması onun bir aktör (eyleyen) olduğunu göstermektedir yoksa davranışın rasyonel olduğunu göstermez. Dolayısıyla birey, çıkarlarını amaca yönelmiş bir araçsal rasyonalite ile hesap yaparak eyleme geçirmez. Bourdieu'nun bireyi için çıkar, pratiklere ve yetkinliklere bağlıdır (s. 105). Çıkara yönelik eylem ise araçsal hesaplamaya dayalı bir eylem değildir aksine pratik ve yetkinliğe bağlıdır. Birey bu pratik yetkinlikle kendi lehine hareket ettiğini düşünmektedir. Ancak eylemin sonucu her zaman değişiklik göstermektedir. Bu durum filmde “plan yapma” ile ilgili şu diyalogda kendini göstermektedir.

Alanda kullanılan stratejiler Sahne 2:

Sel felaketinin ardında bir spor salonuna sığınmış olan çocuk babasına sorar;

- *Baba planını söyler misin?*
- *Ne planı?*
- *Planın olduğunu söylemiştin. Ne yapacaksın bodrumdakiler hakkında?*
- *Nasıl bir plan hiç başarısız olmaz biliyor musun? Plansız olmak oğlum, plan yapmamak. Bir plan yaparsan hayat o planı hep bozar. Etrafına baksana (selden evini kaybedip sığınan diğer insanları kastediyor) bu insanlar geceyi spor salonunda mı geçirelim diye düşündüler? Planın yoksa hiçbir şey ters gitmez. Bu kadar basit. Kontrolün dışında bir şey olursa da varsın olsun.*

Plan yapabilmek ve ona uygun hareket edebilmek tahakküm edenlerin, güçlü olanların yapabilecekleri bir eylemdir. Yoksul habitusu hayatının gidişine kendi karar veremediği için başına gelen durumlara uygun anlık stratejiler üretmektedir. Varlığının planına karşı yoksulun anlık stratejileri vardır. Yoksul Kim ailesinin baba karakteri, bazı sahneler de plan yapmaya gerek yok dese de filmin çeşitli yerlerinde bazı zorluklara karşı öneri getiren aile üyelerine övünç duygusuyla ve gururlu bir ifadeyle “ne yoksa bir planın mı var?” şeklinde soru sormaktadır.

Bu normaldir çünkü planlama yapmak bir tür güçlülük göstergesidir. Kontrolü ele almak demektir. Oysa yoksul habitusu genellikle buna tenezzül edemez. Bu nedenle baba aileden planı olan biri olduğunda onunla gururlanmaktadır. Kendisi bazı zor durumlarda aile üyelerini yatıştırmak için “planım var” dese de aslında herhangi bir planı yoktur. Çünkü o bunun için gerekli kaynak ve imkanlara -habitus, sermaye- sahip değildir. Yine de planlama yapmanın gereksiz olduğunu söylemesi ise bir çelişki değil aksine Bourdieu’nun (2017, s. 548) tabiriyle, “kaçınılmaz olanı sevmenin bir yolunu bulmak” anlamına gelmektedir.

Yoksullar, kendilerine tahakküm uygulayanlara yönelik olarak, “Kendini tutma, öfkesine hâkim olma, susma, sözünü sakınma, iş bitinceye kadar sabretme” gibi taktikler kullanırlar (Erdoğan, 2016. s. 80). Yoksul habitusu anlık tepkilerle, çıkar niyetiyle ve habitustan gelen sağduyu bilgisiyle eyleme geçmektedir. Bourdieu’nun Strateji ismini verdiği bu yöntem, bazı durumlarda doğaçlama yapmayı yani alanda aniden ortaya çıkan fırsatları değerlendirmeyi de içermektedir.

Çünkü yoksul habitusu, rasyonel hesap yapmak için gerekli veri, kaynak ve zamana sahip değildir. Bireyler tesadüfen bir eyleme geçtiğinde genellikle içgüdüsel olarak yapılması gereken şeyi -ki bu çoğu zaman onlara kalan tek şeydir- yapmaktadırlar (Bourdieu, 2013, s. 46). Buna benzer koşullara maruz kalan bireyin tecrübeye dayanan sezgisel bir eylemi denilebilir.

Birey elbette kendince bir çıkar peşindedir ancak o araçsal hesaplanmış çıkar peşinde koşmaz aksine o habitual bir yatkinlıkla çıkarını da düşünerek sezgisel hareket etmektedir. Çoğu zaman fail, eylemine içkin olan çıkar veya dezavantajın farkında değildir. Burada eyleme geçen fail, aslında yarı bilinçli bir konumdadır (Budak, 2015, s. 178). Pratik eylemlerimiz, alan, habitus ve sermayenin bileşiminden oluşmaktadır (Bourdieu, 2017, s. 101) bu nedenle aktör stratejileri de buna uygun bir tema oluşturur. Filmde Kim ailesi, varlıklı Park ailesinin eylemlerini “saflık” olarak değerlendirirken, kendileriyle benzer habitusa sahip önceki hizmetçiyi “koyun görünümüne bir tilki” olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Park ailesine karşı doğrudan mücadele etmek yerine dolap çevirmeyi, yalanı ve sahteciliği kullanırken, eski hizmetçi ile mücadele ederken diğer yöntemlerle ek olarak doğrudan karşı koyma yöntemiyle de mücadeleye edilmektedir. Filmde bu mücadele onların evden atılmasını sağlamak için iftira ve yalanla birlikte güç kullanarak karşı koymayı da içeren bir planla hayata geçirilmektedir. Benzer habitusa sahip olan evin eski ve yeni hizmetçilerinin kendi aralarındaki mücadelenin benzer stratejilerle yürütüldüğü görülmektedir.

Alanda kullanılan stratejiler Sahne 3:

- *Burada (bodrum katta) olmamanız gerekirdi polisi arayacağım. (Evin yeni hizmetçisi, Yeon-kyo).*
- *Lütfen arama kardeşim. İkimizde düşkünüz. Evimiz yok, paramız yok. (Evin eski hizmetçisi, Moon-gwang)*
- *Bana kardeşim deme. (Yeon-kyo)*

Filmin ilerleyen sahnesinde evin diğer üyelerinin birlikte hareket ederek Park ailesine tuzak kurduklarını öğrenen eski hizmetçi yalvarmayı bırakarak, cep telefonunu çıkarıp hepsinin videosunu çekmeye başlar ve Kim ailesini videoyu Park ailesine göndermekle ve çevirdikleri dolapları ifşa etmekle tehdit eder. İşler tersine döner ve aileler arasında videoyu ele geçirme kavgası başlar.

- *Yapma kardeşim. (Evin yeni hizmetçisi, Yeon-kyo)*
- *Videoyu hanımefendiye gönderince gününü göreceksin. (Evin eski hizmetçisi, Moon-gwang)*

Benzer habitusa sahip olanların alanda hakimiyet kurmak için birbirlerine yönelik tehdit etme, yalvarma ve dolap çevirme stratejileri de benzeşmektedir. Benzer stratejileri kullanıyor olmaları, bunun açığa çıkma ve dolayısıyla işten atılma riski nedeniyle evdeki hizmetçiler birbirlerine tahammül edememektedirler. Asıl rekabet, zengin Park ailesi ile hizmetçiler arasında değil Park ailesi alanında kalmak isteyen hizmetçilerin kendi arasında yaşanmaktadır.

Öte yandan Kim ailesinin üyeleri Park ailesine karşı doğrudan onu karşısına alan bir strateji yerine çok daha farklı bir strateji uygulamaktadırlar. Yalan söyleme, görünmez olma, farklı görünme bunlardan bir kısmıdır. Filmde bu konuda geçen diyaloglar şöyledir.

Alanda kullanılan stratejiler Sahne 4:

Kim ailesinden evin annesi (Yeon-kyo) eşini kast ederek şu ifadeleri kullanmaktadır:

- *(Gülerek) Huzurlu musun? Huzurlusun demek. Çocuklar! Park ailesi şu anda kapıdan içeri girse babanız koşup hamam böceği gibi bir deliğe saklanırdı. Hani bizim evde ışığı açınca hamam böcekleri birden kaçacak delik arıyor ya aynı onlar gibi işte babanızda kaçacak delik arardı.*

Filmin ilerleyen sahnelerinde bu durumun gerçekleştiği görülüyor. Ani bir plan değişikliği ile Park ailesi eve beklenenden önce döndüğünde evdeki hizmetçi dışındaki tüm aile üyeleri sağa sola saklanıp adeta görünmez oluyorlar. Park ailesi uyuyuncaya kadar oradan çıkmıyor ve ancak onlar uyuduğunda evi terk ediyorlar. Aşağıdaki sahnede Park ailesi uyuya kaldığında saklanan Kim ailesinin karanlıkta yavaşça dışarı doğru sürünerek kaçtığı görülmektedir.

Burada mekânın iktidara içkin bir yapısı olduğu görülmektedir. Bir mekân, ona sahip olanlar ile o mekânda geçici olanların davranışlarını örtük bir biçimde belirlemektedir (De Certeau, 2009, s. 55). Bunun için zayıf konumda bulunanların bulunduğu mekân onların davranışlarında belirli oranda bir belirleyiciliğe sahiptir. Her madunun belirli bir mekâna sevk edilmesi onun itaat gözlemlerini rutin hale getirmek için gereklidir (De Landa, 2018, s. 130). Yoksul habitusu sürekli gözetlendiğini ve denetlendiğini bilmektedir. Bu nedenle o mümkün olduğunda gözetim alanının dışına çıkmak ister.

Tüm bu eylemler habitusa içkin stratejilerdir. Habitusun stratejiyi belirlediği kadar tüm bu stratejilerin uygulandığı bir yapı da süreklilik arz ettiği ölçüde dönüp tekrar habitusu şekillendirmektedir. Yücedağ'ın ifadesiyle; stratejilerle birlikte ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlayabilmek ve bunu sürdürebilmek için bireylerin sahip olduğu habitusta değişiklik meydana gelmektedir (2020, s. 144). Bu durum, habitusun sabit ve değişmez bir yapıda olmadığını, aksine mevcut koşullara uyum sağlamak için esneklik gösterebildiğini ifade eder.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bourdieu'ya göre sosyolojinin görevi, ilk olarak toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların en derinindeki yapılarını tespit etmek ve ardından bu yapıları yeniden üreten veya dönüştüren mekanizmaların neler olduğunu ortaya koymaktır. Sosyoloji bu işi ona göre sadece maddi kaynakların dağılımını ele alarak yapamaz bununla birlikte davranış, düşünce, duygu ve yargı gibi kültürel kaynakların dağılımının da ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Bireyler, toplumsal düzen içerisindeki mevcut konumlarını korumak için çeşitli sosyal, kültürel ve simgesel kaynakları kullanmaktadır. Alan kavramı Bourdieu'nun toplumsal alanlardaki güç ilişkilerini ve sosyal yapıyı anlamak için kullandığı temel bir kavramdır. Bourdieu, "Sanatın Kuralları" isimli eserinde, alanın nasıl oluştuğunu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Ona göre bir alan üç evrede incelenmelidir. Bu üç aşama sırasıyla, özerkliğin elde edilmesi, ikincil yapıların ortaya çıkması ve simgesel sermayenin oluşumudur. Özerkliğin kazanılması, mevcut alana karşı direnme sürecini ifade eder. Ancak özerklik elde edilirken kullanılan

stratejiler habitusa bağı bir şekilde yapılanmaktadır. Bu ise bağı olunan habitusa göre strateji yönteminin de değışeceğini göstermektedir. Yoksul veya varlıklı, kültürlü veya kültürsüz, sanattan anlama veya anlamama, alandaki mücadele yöntemlerini temelden etkilemektedir.

Bireyin habitusu onun kullanacağı stratejileri belirlerken öte yandan stratejiler de dönüp tekrar habitusu etkilemekte ve hatta şekillendirmektedir. Bu çalışmada alana girmek ve alanda kalmak için habituslarına bağı olarak bireylerin nasıl stratejiler kullandıkları *Parazit* filmi bağlamında ele alınmıştır. Filmde geçen diyaloglar ve kullanılan söylemler üzerinden bir içerik analizi yapılmıştır. Filmde alana girmek ve orada kalmak için sahte kimlik ve diploma kullanımı, yalan söyleyerek ikna ve manipölasyon yapma gibi stratejiler kullanılmaktadır. Alanı korumak için eski hizmetçiyi gizleme ve yalanların ortaya çıkmasını engelleme eylemlerine başvurulurken alanda kalmak için farklı görünüp biçilen rolleri başarıyla oynama, ailenin beklentilerine uygun davranma ve güven kazanma stratejilerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bourdieu'nun yaklaşımı çerçevesinde, bir alanda mücadele edebilmek için bireyin alanda kullanabileceğı sermaye türlerine ve yine alana uygun bir habitusal yatkınlığa sahip olması gerekmektedir. Bireyin bu olanaklara sahip olup olmaması onun alandaki stratejisini de biçimlendirmektedir. Bireyin davranışlarının mensup olduğu sosyal sınıf veya sosyal tabaka ile yakından ilişkili olduğu her yatkınlığın ve sermaye biçiminin bireyin stratejisini ve dolayısıyla davranış biçimini belirlediğı ve bu davranışların da zamanla yerleşerek tekrar bireyin habitusuna dönüştüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

Alçık, F. F. (2022). Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: Seremoni ve Parazit Filmlerinin Hegel'in Efendi-Hizmetkar Diyalektiğı Bağlamında Karşılaştırılması. *ViraVerita E-Dergi*, (16), 30-51. <https://doi.org/10.47124/viraverita.1145254>

Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Siyasal Kitabevi.

Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş Metinler*. (L. Ünsaldı, Çev.) Heretik Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2017). *Ayırım*. (D.F. Şannan, A.G. Berkkurt, Çev.) Heretik Yayıncılık.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2016). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.) İletişim Yayınları.

Budak, Ö. (2015). "Hibrit Habitus ve Kültürel Yargı", *Modus Operandi*, (1), 173-191.

Çelik, N., & Güner, Ş. S. (2023). *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Kadın Çalışmaları*. "Ahh Belinda" Filminin 2023 ve 1986 Yılı Versiyonları Üzerinden Sinemada Kadının Temsiline İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme [Bölüm]. N. Çelik, D. Şahin, & A. Çağrı Zengin (Eds.), Eğitim Yayınevi.

De Certeau, M. (1988). *The Practice of Everyday Life*. University of California Press.

De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I, Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L.A. Özcan, Çev.) Dost Kitabevi Yayınları.

De Landa, M. (2018). *Yeni Bir Toplum Felsefesi*. (S. Çalıcı, Çev.) Kolektif Kitap.

Erdoğan, N. (2016). *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri*. İletişim Yayınları.

Joon-ho, B., Jin-won, H. (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (2019). *Parazit [Film]*. Güney Kore: CJ Entertainment.

Kaçar, E. (2021). İpin Ucunda Dans Eden Kuklalar: Parazit Filmi ve Sınıf Bilinci Yoksunluğu. *SineFilozofi*, 6 (12), 1131-1142. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.928748>

Karabağ, Ç., & Erkan Yazıcı, Y. (2023). Sosyal Ayrışmanın Sinematografik Anlatısında Bir Arayüz Olarak Pencerele: Parazit Filmi. *Art-E Sanat Dergisi*, 16(31), 408-433. <https://doi.org/10.21602/sduarte.1260309>

Karademir, C.Ö., & Kaya, M. (2020). Sınıf Eşitsizliğinin Bourdieu’nun Sermaye ve Habitus Kavramları Üzerinden Değerlendirilmesi: Parazit Filminin Betimsel Analizi. *TRT Akademi*, 5 (10), 644-667.

Kim, J.K. (2020). "Parasite: A Film Review on Capitalism," *Cinesthesia*. (10) 2,1. <https://scholarworks.gvsu.edu/cine/vol10/iss2/1>

Lekesizalın, F. (2023). The Images of Urban Poverty in Bong Joon Ho’s “Parasite”. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 115-122.

Swartz, D. (2018). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.) İletişim Yayınları.

Turner, B., & S, Elliott A. (2017). *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler: Pierre Bourdieu*. (Bölüm) (B. Özkul, Çev.) İletişim Yayınları.

Us, F. (2023). Sinemada Kurgusal Mekân Kullanımı: Parazit Filmi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 2 (2), 133-151.

Yücedağ, İ. (2020). “Habitus”tan “Mutatlaştırma”ya Toplumsalın İnşası. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (1), 137-160.

Yayın Geliş Tarihi: 01.12.2023
Yayına Kabul Tarihi: 04.09.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1398588>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1401-1419
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KİŞİSEL GELİŞİM YÖNELİM ÖLÇEĞİ: SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA TÜRKÇE GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI

Selahattin AKYÜZ*

Uğur UĞRAK**

Öz'

Bu çalışma Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin sağlık çalışanlarında Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesini hedeflenmektedir. Bu çalışma kamu hastanesindeki 343 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Örneklem meslek kriteri dikkate alınarak kota örneklem metodu ile belirlenmiştir. Araştırma kapsamındaki veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket katılımcı özellikleri içeren sorulardan ve Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen "Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği" 'den oluşmaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 26 ve AMOS 24 programları kullanılmıştır. Dil geçerliliği sonrasında kapsam geçerliliği değerlendirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinin değerlendirilmesinde Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve ikinci düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizlerinin değerlendirilmesinde Cronbach Alfa (CA) ve Bileşik Güvenilirlik (CR) katsayısı kullanılmıştır. Türkçe diline çevrilen Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeğinin kapsam (KGO>0,977) ve yapı geçerliliğinin (CMIN/DF=2,699; NFI=0,917, GFI=0,954, AGFI=9,41, RMR=0,079) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türkçe diline çevrilen Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeğinin iç tutarlılığının olduğu belirlenmiştir. Bulgular incelendiğinde katılımcıların Kişisel Gelişim Yönelim Ölçek puan ortalamasının 77,25±10,24 (min:39,00; maks:95,00) olduğu tespit edilmiştir. Araştırma popülasyonunda Türkçe diline çevrilen Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Gelişim, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Çalışanları, Geçerlilik ve Güvenilirlik.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Akyüz, S. & Uğrak, U. (2024). Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği: Sağlık çalışanlarında Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1401-1419.

* Dr., ORCID: 0000-0002-4591-5461, selahattinakyuz74@gmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Meslek Yüksek Okulu, ORCID: 0000-0002-6043-835X, ugur.ugrak@sbu.edu.tr

¹Bu çalışma Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Etik Kurulunun 20.06.2023 tarih ve 7 toplantı numaralı kararı ile etik bulunmuştur.

THE PERSONAL GROWTH INITIATIVE SCALE: TURKISH VALIDITY AND RELIABILITY STUDY ON HEALTHCARE PROFESSIONALS

Abstract

This study aims to evaluate the Turkish validity and reliability of The Personal Growth Initiative Scale developed by Zahid et al. (2023) in healthcare professionals. This study was applied to 343 healthcare professionals in a public hospital. The sample was determined by the quota sampling method, considering the profession criterion. The data within the scope of the research was collected by survey method. The survey consisted of questions containing participant characteristics and the Personal Growth Initiative Scale developed by Zahid et al. (2023). SPSS 26 and AMOS 24 software were used to evaluate the data. After language validity, content validity was evaluated. Exploratory Factor Analysis (EFA) and second level Confirmatory Factor Analysis (CFA) were used to evaluate the scale construct validity. Cronbach Alpha (CA) and Composite Reliability (CR) coefficients were used to evaluate the scale reliability analysis. The Personal Growth Initiative Scale translated into Turkish was determined to have content (CVR>0.977) and construct validity (CMIN/DF=2,699; NFI=0,917, GFI=0,954, AGFI=9,41, RMR=0,079). In addition, the Personal Growth Initiative Scale translated into Turkish had internal consistency. When the findings were examined, the participants' mean Personal Growth Initiative Scale score was 77.25±10.24 (min: 39.00; max: 95.00). The Personal Growth Initiative Scale, translated into Turkish, was determined to be a valid and reliable measurement tool in the research population.

Keywords: Personal Growth, Healthcare, Health Professionals, Validity and Reliability.

GİRİŞ

İnsanın doğduğu günden öldüğü güne kadar öğrenme ve gelişim süreci devam etmektedir. Bu gelişim süreci kimi zaman eğitim ve öğretimin sonucu olarak, kimi zamanda tecrübelerin bir çıktısı olarak gerçekleşmektedir. Bu süreç kişisel büyüme veya gelişim olarak adlandırılabilir. Kişisel gelişim tüm ömür boyu devam eden bir süreç olup, bu süreç çevresel ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Çevresel faktörler kişinin bilinçli olarak yaptığı yönelimlerden ziyade kontrolü dışındaki olayları içermektedir. Bu olaylar işini kaybetme, yakınının vefatı, afetler, pandemiler, boşanma gibi hayatın önemli dönüm noktaları olabilmektedir (Kern vd., 2001, s. 92; Taubman–Ben-Ari & Weintroub, 2008, s. 637). Bilinçli kişisel gelişim sürecinde ise, birey bu değişimin farkındadır ve kontrol bireydedir. Bu duruma çalıştığı pozisyondan memnun olmayan kişinin, yeni kariyer fırsatları için ek eğitimler alması veya yeni dil öğrenmesi örnek gösterilebilir (Robitschek, 1998, s. 183). Irving ve Williams'a (1999) göre kişisel gelişim ve kişisel büyüme farklı kavramlardır. Kişisel gelişim süreci ifade ederken, kişisel büyüme ise daha çok sonuç odaklıdır. Ancak iki kavramda sonuçları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Irving & Williams, 1999, ss. 517-518).

Bireylerin kişisel gelişim sürecine bu aktif ve bilinçli katılımı kişisel gelişim yönelimi olarak tanımlanmaktadır. Kişisel gelişim yönelimi, bireyin hayat boyu öğrenme ve gelişim sürecine destek olan değerleri, tutumları ve inançları kısaca öz yeterliliğin bileşenlerini içermektedir (Robitschek, 1998, s. 184). Kişisel gelişim yönelimi yüksek düzeyde olan bireyler, gelişim süreci içinde olduklarının ve gelişim sonuçlarının farkında olmakla birlikte bilinçli olarak gelişim sürecini yönlendirir ve proaktif olarak gelişim ve büyüme fırsatlarını arar ve kullanırlar (Robitschek & Cook, 1999, s. 128).

Literatür incelendiğinde kişisel gelişim yönelim çalışmaları Robitschek (1998) ile başlamıştır. Robitschek (1998) tarafından geliştirilen Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği öğrenciler üzerinde doğrulanmıştır. Literatürde 2015 yılına kadar yapılan kişisel gelişim yönelim ile ilgili yapılan çalışmaların yaklaşık %70'i öğrenciler üzerinde yapılmıştır (de Freitas vd., 2016, p. 779). Kişisel gelişim yöneliminin farklı popülasyonlarda, birçok faktör ile ilişkisi literatürde ortaya konmuştur.

Tıp fakültesi öğrencilerinde yapılan bir çalışmada kişisel gelişim seviyelerinin öğrencilerin değerlerini ve hedeflerini etkilediği görülmektedir. Kişisel gelişimin öğrencilerin davranışlarını ve ilişkilerini geliştirdiği, enerji, üretkenlik ve yaratıcılıklarını olumlu etkilediği tespit edilmiştir (Kern vd., 2001, s. 93). Kişisel gelişim yöneliminin mutluluk, sosyal gerçekleşme, sosyal katkı, sosyal tutarlılık, sosyal bütünleşme ve yaşam tatmini ile pozitif yönlü ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Robitschek & Keyes, 2009; Blumberga & Olava, 2016, s. 298; Noor, Priyalatha, & Isa, 2020, s. 42). Ayrıca bireylerin kişisel gelişim yönelim seviyeleri ile algılanan sosyal destek seviyeleri arasında pozitif yönlü ilişki ortaya konmuştur (Pol & Chandani, 2020, s. 111).

Kişisel gelişim yöneliminin psikolojik, sosyal ve duygusal olmak üzere mental sağlık üzerinde olumlu etkisinin olduğu birçok çalışmada ifade edilmektedir (Robitschek & Keyes, 2009, s. 328; Ayub & Iqbal, 2012, ss. 104-105; I. K. Weigold vd., 2018, s. 18; Robitschek, Yang, Villalba Ii, & Shigemoto, 2019, ss. 553-554). Akıl sağlığı düzeyi ile kişisel gelişim yönelimi düzeyi arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir (Ogunyemi & Mabekoje, 2007, s. 359; I. K. Weigold vd., 2020, s. 383). Kişisel gelişim yöneliminin kişisel büyüme ve değişim için önemli olduğu da ifade edilmektedir (Shorey, Little, Snyder, Kluck, & Robitschek, 2007, s. 1925). Benzer şekilde de Freitas, Damásio, Tobo, Kamei, Koller, vd. (2016) tarafından yapılan sistematik derlemede kişisel gelişim yöneliminin refah düzeyi ve benlik saygısını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca aynı çalışmada kişisel gelişim yöneliminin kaygı, depresyon, bağımlılık gibi mental sorunlar ile negatif yönlü ilişkisinin olduğu belirlenmiştir (Loo, Tsai, Raylu, & Oei, 2014, s. 5; de Freitas vd., 2016, s. 775).

Kişisel gelişimin organizasyonların başarısında önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir (van Woerkom & Meyers, 2019, s. 98). Kişisel gelişimin bir sonucu olan kariyer gelişiminin organizasyonel bağlılık ile ilişkili olduğu tespit

edilmiştir (Weng, McElroy, Morrow, & Liu, 2010, ss. 397-398). Organizasyonlarda personel güçlendirme kişisel gelişim kapsamında değerlendirilmektedir (Kuokkanen, Leino-Kilpi, & Katajisto, 2003, s. 115; Matsuo, 2019, s. 7; Srivastava & Singh, 2020, s. 85). Bu kapsamda kişisel gelişime yönelik olarak motive edilen personelin çalışma performansının daha yüksek olduğu, bu durumun ürün kalitesine ve yeni inovatif ürün sayısına da pozitif olarak yansdığı tespit edilmiştir (Gabčanová, 2011, ss. 11-12). Ayrıca organizasyonlarda kişisel gelişim yöneliminin personeli güçlendirdiği ortaya konmuştur (Srivastava & Singh, 2020, s. 85). Ek olarak kişisel gelişim yöneliminin bireylerin kariyer keşfi ve mesleki kimliğe ilişkin netlik kavramları üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir (Robitschek & Cook, 1999, s. 135; Bartley & Robitschek, 2000, ss. 72-73).

Sağlık hizmetleri alanında kişisel gelişim yönelimi çalışmaları daha sınırlıdır. Literatürde sağlık çalışanlarının tecrübelerini baz alarak kişisel gelişmeyi değerlendiren çalışmalar mevcuttur (Anderson & Gaugler, 2007; Taubman-Ben-Ari & Weintraub, 2008; Vishnevsky, Quinlan, Kilmer, Cann, & Danhauer, 2015; Beaune, Muskat, & Anthony, 2018). Bu çalışmalar pediatrik (Taubman-Ben-Ari & Weintraub, 2008) veya yaşam sonu hastaları (Beaune vd., 2018) gibi duygusal yükü ağır popülasyonlara hizmet veren çalışanlarda farklı metodolojiler kullanılarak yapılmıştır. Ayrıca sağlık çalışanlarında kişisel gelişimin organizasyon bağlılığını olumlu olarak artırdığı ifade edilmektedir (Shouksmith, 1994, ss. 710-711). Yaşam boyu öğrenenler olarak sağlık çalışanları için kişisel gelişim yöneliminin sağlık personeli ve hasta ilişkisi için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Grainger, 2019, ss. 91-93).

Literatürde görüldüğü gibi kişisel gelişim yöneliminin bireysel önemli etkileri mevcuttur. Bu etkilerin organizasyonların işleyişinde de olumlu sonuçlar yarattığı görülmektedir. Literatürde meslek yaşamı boyunca öğrenme ve gelişim gerektiren sağlık çalışanlarında kişisel yönelim çalışmaları sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca literatürde uzun zamandır kullanılan Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği (PGI-II) ölçeğinin öğrenciler üzerinde doğrulandığı ve genellikle öğrenciler ile çalışıldığı görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle cinsiyet, yaş ve meslek gibi farklı özelliklerdeki heterojen bir grupta doğrulanan Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin (Zahid vd., 2023) güncel ve çok faktörlü yapısının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin sağlık çalışanlarında Türkçe geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Türkçe diline adaptasyonu yapılmış Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin sağlık hizmetleri alanındaki araştırmalarda önemli bir ölçüm aracı olacağı değerlendirilmektedir.

Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen “Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği” üç boyut toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddelerinde ters kodlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçek maddelerin puanlaması kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (5) arasında olmak üzere 5’li Likert skalada değerlendirilmektedir. Ölçek puanlaması kümülatif olarak değerlendirilmekte olup

19-95 arasında puan elde edilmektedir. Yüksek puan bireylerin kişisel gelişime yönelik daha olumlu tutum sergilediğini ifade etmektedir. Ölçek etkililik, şekillendirme ve yetenek alt boyutlarından oluşmaktadır. Etkililik boyutu 1, 2, 3, 6, 11 ve 12'nci maddeler olmak üzere toplam 6 maddeden oluşmaktadır. Etkililik boyutu bireylerin kişisel gelişim yöneliminin birey tutum ve duygusu üzerindeki etki derecesini değerlendirmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Şekillendirme boyutu 4, 7 ve 10'uncu maddeler olmak üzere 3 maddeden oluşmaktadır. Şekillendirme boyutu bireylerin kişisel gelişim yöneliminin uzun vadeli etkilerine yönelik algılarını ölçmeyi hedefleyen sorular içermektedir. Yetenek boyutu ise 5, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18 ve 19'uncu maddeler olmak üzere 10 maddeden oluşmaktadır. Yetenek boyutu ise kişisel gelişim yöneliminin bireylerde yetenek ve baş etme becerileri temelinde gerçekleştirdiği olumlu değişimleri ölçmeye yönelik sorular içermektedir (Zahid vd., 2023).

GEREÇ YÖNTEM

Evren Örneklem

Bir kamu hastanesindeki sağlık çalışanları ile yapılan bu çalışmada meslek kriteri dikkate alınarak kota örneklem metodu kullanılmış ve 343 katılımcı ile çalışma gerçekleştirilmiştir (130 hekim, 123 hemşire, 61 teknisyen ve 29 destek personeli).

Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanmasında iki bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcı özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer alırken ikinci bölümünde Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen "Kişisel Gelişim Yönelimi Ölçeği" soruları yer almıştır. Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği 3 boyut ve 19 sorudan oluşmaktadır. Kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum skalasında 5'li Likert tipindeki ölçekte puanlar orijinal çalışmaya uygun olarak verilen cevapların toplamı ile hesaplanmıştır.

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin dil geçerliliği için tersine çeviri yöntemi kullanılmıştır. İngilizce'den Türkçe'ye çeviri süreci hem Türkçe hem de İngilizce diline hâkim üç akademisyen tarafından tamamlandıktan sonra, anket 20 kişiye uygulanarak soruların anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 26 ve AMOS 24 istatistik programları kullanılmıştır. Dil geçerliliği sonrasında kapsam geçerliliği değerlendirilmiştir (Davis, 1992). Ölçeğin yapı geçerliliği Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve 2'nci düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik analizlerinin değerlendirilmesinde Cronbach Alfa (CA) ve Bileşik Güvenilirlik (CR) katsayısı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımı Shapiro Wilk testine göre incelenmiş ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Spearman

korelasyon analizi uygulanmıştır. Analizlerde $p < 0,05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Etik Uygunluk

Ölçeğin Türkçe uyarlamasının yapılabilmesi için yazardan gerekli izin alınmıştır. Çalışmanın yapılabilmesi için Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Etik Kurulu'ndan 20.06.2023 tarih ve 7 toplantı nolu karar ile etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin Türkçe adaptasyon sürecinde Türkçe geçerliliği uygulanmış ve aynı kavram olan Kişisel Gelişim Yönelimini veya yakın kavramı ölçen uygun ölçüm aracı tespit edilmemesi nedeniyle Türkçe ölçüm aracı ile ölçüt geçerliliğine bakılmamıştır. Bu çalışma Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin (Zahid vd., 2023) Türkçe adaptasyonuna yönelik yapısal geçerlilik ve içsel tutarlılık analiz bulgularını içermektedir. Ayrıca yapısal geçerlilik analizlerinde kullanılan AFA ve DFA analizleri aynı örneklem verileri ile uygulanmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların yaş ortalamasının $36,50 \pm 7,54$ ve sağlık sektöründe çalışma sürelerinin ortalamasının $14,06 \pm 7,82$ olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırma kapsamındaki katılımcıların %58,3'ü ($n=200$) kadın iken, %41,7'si ($n=143$) erkektir. Katılımcıların diğer özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular ($n=343$)

Özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	200	58,3
	Erkek	143	41,7
Meslek	Hekim	130	37,9
	Hemşire	123	35,9
	Teknisyen	61	17,8
	Destek Personeli	29	8,5
Eğitim Durumu	Lise	24	7,0
	Önlisans	43	12,5
	Lisans	119	34,7
	Lisans Üstü	157	45,8
Görev Yapılan Birim	Akademik Kadrolar	26	7,6
	Klinik	75	21,9
	Poliklinik	58	16,9
	Yoğun Bakım	25	7,3
	Ameliyathane/Girişimsel Lab.	94	27,4
	Yönetim Birimleri	28	8,2

	Destek Birimleri	13	3,8
	Diğer	24	7,0

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin kapsam geçerliliği 7 uzman tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonrasında hesaplanan kapsam geçerlilik oranı 0,977 (>0,800) olarak bulunmuştur (Davis, 1992; Arora, Sinha, Malhotra, & Ranjan, 2017; Almanasreh, Moles, & Chen, 2022).

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin yapı geçerliliği ilk olarak AFA ile değerlendirilmiştir. Orijinal çalışmaya uygun olarak “Temel Bileşen Analizi” ve “Direct Oblimin” yöntemleri kullanılan analiz sonucunda, KMO (0,830) değeri ve Bartlett küresellik test değerinin ($\chi^2(171)=2903,505$; $p<0,001$) faktör analizinin gerçekleştirilmesi için uygun olduğu belirlenmiştir. En düşük anti-image korelasyon değerinin 0,726 (>0,500) olduğu (Can, 2016), en düşük ortak varyans değerinin 0,321 (>0,200) olduğu görülmüştür (Gürbüz, 2019).

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği maddelerinin korelasyon analiz bulguları Tablo 2’de verilmiştir. Korelasyon katsayılarının 0,600’ün üzerinde olması yüksek, 0,300 ile 0,600 arasında olması orta, 0,300’ün altında olması düşük düzeyde korelasyonu ifade etmektedir.

Tablo 2: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği Maddeler Arası Korelasyon Analizi Bulguları

Madde	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1	--																		
2	,683**	--																	
3	,526**	,792**	--																
4	,274**	,376**	,390**	--															
5	,131*	,286**	,390**	,284**	--														
6	,386**	,490**	,493**	,363**	,489**	--													
7	,108*	,170**	,127*	,432**	,198**	,285**	--												
8	,153**	,149**	,084	,204**	,350**	,286**	,218**	--											
9	-,046	,016	-,037	,113*	,374**	,209**	,084	,371**	--										
10	,062	,048	-,014	,472**	,138*	,129*	,387**	,263**	,149**	--									
11	,294**	,505**	,471**	,138*	,409**	,400**	,069	,258**	,276**	,042	--								
12	,434**	,579**	,595**	,357**	,412**	,368**	,196**	,202**	,216**	,202**	,529**	--							
13	,269**	,237**	,251**	,168**	,533**	,250**	,076	,424**	,384**	,133*	,327**	,375**	--						
14	,141**	,208**	,428**	,257**	,569**	,305**	,126*	,147**	,202**	,044	,346**	,421**	,300**	--					
15	,112*	,114*	,140**	,273**	,204**	,094	,204**	,268**	,294**	,194**	,303**	,255**	,254**	,331**	--				
16	-,013	-,047	-,011	,125*	,240**	,086	,015	,244**	,337**	,124*	,150**	,151**	,315**	,308**	,384**	--			
17	,128*	,122*	,166**	,086	,488**	,291**	,097	,410**	,507**	,141**	,298**	,384**	,521**	,403**	,286**	,532**	--		
18	,082	,085	,113*	,171**	,321**	,202**	,106	,345**	,290**	,133*	,122*	,219**	,303**	,377**	,306**	,274**	,528**	--	
19	,075	,228**	,245**	,278**	,413**	,257**	,283**	,441**	,281**	,207**	,300**	,298**	,379**	,357**	,341**	,391**	,519**	,382**	--

*p<0,005; **p<0,001

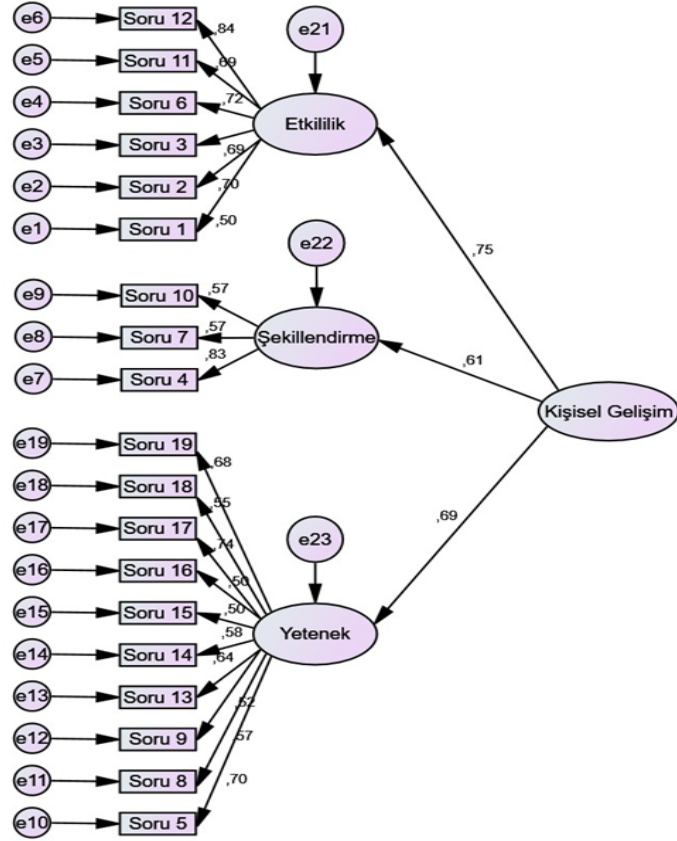
Tablo 3: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği	Etkililik	Şekillendirme	Yetenek
1. Kişisel gelişimin, davranışlarınızı daha fazla kontrol edebilmenize yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?	0,748		
2. Kişisel gelişimin, sağlıklı ilişkiler sürdürmenize yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?	0,918		
3. Kişisel gelişimin, zorlukların üstesinden gelmenize yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?	0,909		
4. Kişisel gelişimin, olumsuz durumları daha olumlu bir şekilde yorumlamanıza yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?		0,709	
5. Başarılı bir insan olmak için çaba göstermeye başladığımızda kişisel gelişiminizin de başladığını düşünüyor musunuz?			0,569
6. Kişisel gelişimin zihinsel huzurun sağlanmasına yardımcı olduğunu düşünüyor musunuz?	0,574		
7. Kültürel engellerin kişisel değişime mâni olamayacağını düşünüyor musunuz?		0,759	
8. Çevrenizdeki insanların kişisel gelişiminiz için sizi cesaretlendirdiğini düşünüyor musunuz?			0,542
9. Kişinin konfor alanından ayrılmasının kişisel gelişimini olumlu etkileyeceğini düşünüyor musunuz?			0,699
10. Bir çocuğun kişisel gelişimini şekillendirmenin ebeveynin sorumluluğunda olduğunu düşünüyor musunuz?		0,784	
11. Kişisel gelişimin insanı daha fazla olgunlaştırdığını düşünüyor musunuz?	0,590		
12. Kişisel gelişimin başarı motivasyonunu arttırdığını düşünüyor musunuz?	0,663		
13. Başkalarının daha başarılı olduğunu fark etmenin kişisel gelişimi başlatmaya veya hızlandırmaya neden olabileceğini düşünüyor musunuz?			0,618
14. Toplumla uyum içinde olabilmek için kişisel gelişimin gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?			0,497
15. Kişisel gelişimin gerçekleştirilmesinde cinsiyetin öneminin olmadığını düşünüyor musunuz?			0,478
16. Kişisel gelişimin her yaşta olabileceğini düşünüyor musunuz?			0,709
17. Kişisel gelişimin, kişinin kendisi için neyin iyi olduğunu öğrendiğinde gerçekleştiğini düşünüyor musunuz?			0,844
18. Sınırlı fırsatların kişisel gelişimin gerçekleştirilmesine mâni olamayacağını düşünüyor musunuz?			0,622
19. Kişisel gelişiminiz için gerçekçi planlar yapıyor musunuz?			0,605
Öz değerler	2,601	1,671	5,999
Açıklanan varyans (%)	13,688	8,794	31,572
Açıklanan toplam varyans (%)	13,688	22,482	54,054

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin AFA bulguları Tablo 3’de verilmiştir. Bulgulara göre Etkililik boyutunun açıkladığı varyans %13,688, Şekillendirme boyutunun açıkladığı varyans %8,794, Yetenek boyutunun açıkladığı varyans %31,572 olup toplam açıklanan varyans %54,054’tür. Yapı geçerliliğinin değerlendirilmesinde ikinci aşamada 2’nci düzey DFA yapılmış olup model Şekil 1’de verilmiştir. Analiz sonucunda modelin uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür (CMIN/DF=2,699; NFI=0,917, GFI=0,954, AGFI=9,41, RMR=0,079) (Bayram, 2010; Meydan & Şeşen, 2011; Karagöz, 2016; Gürbüz, 2019).

Şekil 1: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği 2nci Düzey DFA Modeli

CMIN=402,151; DF=149; CMIN/DF=2,699; NFI=.917; RFI=.905; GFI=.954; AGFI=.941; RMR=.079

Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin DFA bulguları Tablo 4'de verilmiştir. Bulgulara göre standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,500-0,839 aralığında olduğu, %95 güven aralığında alt değerlerin negatif değer almadığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0,05$) belirlenmiştir.

Tablo 4: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Boyutlar	Değişkenler	Standart Olmayan Faktör Yükü	Standardize Edilmiş Faktör Yükü (β)	%95 Güven Aralığı (β)		p
				Alt	Üst	
Etkililik	Soru 1	1,000	0,500	0,327	0,641	<0,001
	Soru 2	,903	0,699	0,497	0,816	<0,001
	Soru 3	1,078	0,695	0,515	0,804	<0,001
	Soru 6	1,355	0,724	0,547	0,878	<0,001
	Soru 11	1,001	0,685	0,554	0,791	<0,001
	Soru 12	1,425	0,839	0,686	0,970	<0,001
Şekillendirme	Soru 4	1,000	0,830	0,728	0,948	<0,001
	Soru 7	0,730	0,567	0,435	0,675	<0,001
	Soru 10	0,651	0,570	0,412	0,711	<0,001
Yetenek	Soru 5	1,000	0,702	0,620	0,770	<0,001
	Soru 8	0,953	0,574	0,480	0,656	<0,001
	Soru 9	0,942	0,522	0,405	0,617	<0,001
	Soru 13	0,980	0,639	0,545	0,718	<0,001
	Soru 14	0,917	0,583	0,480	0,674	<0,001
	Soru 15	1,009	0,502	0,398	0,591	<0,001
	Soru 16	0,687	0,504	0,342	0,625	<0,001
	Soru 17	1,073	0,741	0,646	0,812	<0,001
	Soru 18	0,935	0,555	0,448	0,642	<0,001
Soru 19	0,917	0,675	0,573	0,755	<0,001	

Tablo 5’de Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğine ilişkin istatistik bulgular ve boyutları arası korelasyon bulguları verilmiştir. Bulgular incelendiğinde Kişisel Gelişim Yönelim Ölçek puanının ortalamasının $77,25 \pm 10,24$ (min:39,00; maks:95,00) olduğu, ölçeğin alt boyutları arasında aynı yönlü anlamlı ilişkilerin olduğu ($p < 0,01$) belirlenmiştir.

Tablo 5: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği ve Alt Boyutları Arası Korelasyon Bulguları

Faktörler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1. Verimlilik	12,00	30,00	26,70	3,435	1		
2. Şekillendirme	3,00	15,00	11,55	2,849	0,421*	1	
3. Yetenek	10,00	50,00	38,99	6,849	0,525*	0,330*	1
Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği	39,00	95,00	77,25	10,241	0,761*	0,603*	0,888*

* $p < 0,01$

Tablo 6’da Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğine ilişkin güvenilirlik bulguları verilmiştir. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu bulguları incelendiğinde korelasyon değerlerinin Etkililik boyutunda 0,534-0,817 arasında, Şekillendirme boyutunda 0,478-0,541 arasında, Yetenek boyutunda 0,444-0,721 arasında ve Kişisel

Gelişim Yönelim Ölçeğinde 0,312-0,625 arasında olduğu görülmüştür. Madde silindiğinde CA değerleri incelendiğinde ölçek boyutlarında silindiğinde CA değerini artıran madde olmadığı, ölçekte ise sadece 7'nci soru atıldığında CA değerinde 0,001 artış meydana gelebileceği saptanmıştır. CA ve CR katsayılarına göre Şekillenme boyutunda minimal düzeyde bir düşüklük olmakla birlikte ölçek ve boyutlarının güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği Güvenilirlik Bulguları

Değişkenler	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde CA	CA	CR
Etkililik				
Soru 1	0,583	0,834	0,846	0,847
Soru 2	0,817	0,795		
Soru 3	0,749	0,798		
Soru 6	0,534	0,841		
Soru 11	0,549	0,834		
Soru 12	0,634	0,819		
Şekillendirme				
Soru 4	0,541	0,555	0,692	0,699
Soru 7	0,478	0,640		
Soru 10	0,506	0,602		
Yetenek				
Soru 5	0,589	0,823	0,842	0,850
Soru 8	0,503	0,831		
Soru 9	0,510	0,831		
Soru 13	0,574	0,824		
Soru 14	0,497	0,831		
Soru 15	0,444	0,840		
Soru 16	0,511	0,830		
Soru 17	0,721	0,812		
Soru 18	0,526	0,829		
Soru 19	0,594	0,824		
Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeği				
Soru 1	0,330	0,860	0,862	0,929
Soru 2	0,459	0,857		
Soru 3	0,463	0,856		
Soru 4	0,479	0,855		
Soru 5	0,625	0,849		
Soru 6	0,517	0,854		
Soru 7	0,327	0,863		
Soru 8	0,500	0,854		
Soru 9	0,416	0,858		
Soru 10	0,312	0,862		
Soru 11	0,496	0,856		
Soru 12	0,595	0,852		
Soru 13	0,550	0,852		
Soru 14	0,519	0,853		
Soru 15	0,448	0,857		

Değişkenler	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde CA	CA	CR
Soru 16	0,385	0,858		
Soru 17	0,609	0,850		
Soru 18	0,452	0,856		
Soru 19	0,587	0,851		

CA: Cronbach Alfa, CR: Kompozit Güvenilirlik

TARTIŞMA

Literatürde ilk olarak Robitschek, Christine (Robitschek, 1998, 2003) tarafından kişisel gelişim eğilim çalışmaları başlatılmış ve PGI geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek 9 maddeden oluşmakta ve tek boyutlu olarak ele alınmaktadır. PGI ölçeğine yönelik olarak yapılan araştırmalarda ölçeğin stabil bir yapı sergilemediği tespit edilmiştir (de Freitas vd., 2016, s. 779). Yazar tarafından geliştirilen kişisel yönelim ölçeğinin (Robitschek, 1998, 2003) tek boyutlu olması ve kavramsal olarak sınırlıkları nedeni ile ikinci versiyonu geliştirilmiştir (Robitschek vd., 2012). Robitschek vd. (2012, s. 283) tarafından geliştirilen kişisel gelişim yönelim ölçeğinin ikinci versiyonu değişime hazır olmak, planlı olmak, kaynakları kullanmak ve bilinçli davranış olmak üzere dört boyutlu olarak ele alınmıştır. Kişisel gelişim yönelim ölçeğinin Hintçe (Bhattacharya & Mehrotra, 2014), Türkçe (Yalcin & Malkoç, 2013), Almanca (A. Weigold, Weigold, Ethridge, & Chong, 2023) ve İspanyolca (Ramos, Ayo, Cepeda, & Rubio, 2023) dillerine adaptasyonları yapılmıştır. Kişisel gelişim ölçeğinin gelişim süreci öğrenciler üzerinde yapılmış ve literatürde de yaygın olarak öğrenci popülasyonunda kullanılmıştır. Sağlık çalışanları popülasyonunda kullanımı sınırlıdır.

Wright vd. (2006, s. 738) tarafından geliştirilen kişisel gelişim yönelim ölçeği dokuz madde iki boyuttan oluşmaktadır. Boyutlar kendine güven ve kendine ve başkalarına karşı duyarlılık olarak isimlendirilmiştir. Bu ölçekte literatürde yaygın olarak öğrenci popülasyonu araştırmalarında kullanılmıştır. Literatürde farklı dillerde adaptasyonu tespit edilmemiştir. Literatürde sağlık çalışanlarına yönelik kişisel gelişim çalışmalarının sınırlılığı ve mevcut ölçüm araçlarının yeteri kadar sağlık çalışanları popülasyonunda doğrulanmadığı göz önüne alındığında, Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen “*Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin*” sağlık çalışanlarında geçerlilik ve güvenilirlik analizinin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen ölçeğin güncel olması, çok boyutlu yapısı ve uygulanan popülasyonun heterojen bir yapı sergilemesi ölçeğin sağlık çalışanlarında uygulanabilme potansiyeli olduğunu düşündürmektedir. Kişisel Gelişim Yönelim ölçek maddeleri Türkçe çeviri yapılırken tersine çeviri yöntemi kullanılmış, kültürel özellikler, anlaşılabilirlik ve Türkçe dil yapısına uygunluk göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda 15’inci Madde çevirisinde “*Kadınlarda kişisel gelişimin erkeklere göre çok daha erken hayata geçtiğini düşünüyor musunuz?*” ifadesi yerine cinsiyet tarafsızlığını sağlayabilmek amacıyla “*Kişisel*

gelişimin gerçekleştirilmesinde cinsiyetin öneminin olmadığını düşünüyor musunuz?” şeklinde tercüme edilmiştir.

Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen Kişisel Gelişim Yönelim ölçek yapısı ile bu çalışmadaki ölçeğin Türkçe adaptasyonu tam bir tutarlılık göstermektedir. Uygulanan AFA sonucunda orijinal ölçekle tutarlı bir şekilde yapısal geçerlilik sağlanmıştır. Orijinal çalışmada ölçeğin yapısal geçerliliği sadece AFA sonuçları ile değerlendirirken bu çalışmada Türkçe adaptasyonu hem AFA hem de DFA bulgularıyla teyit edilmiştir. Orijinal çalışmada ölçeğin uygulandığı popülasyonda toplam açıklanan varyans %38,63 olarak tespit edilirken, bu çalışmada açıklanan toplam varyans ise %54,40 olarak tespit edilmiştir. Orijinal ölçeğin etkililik boyutunda %25,67, yetenek boyutunda %7,55 ve şekillendirme boyutunda %5,40 oranında açıklanan varyans görülmektedir. Ölçeğin Türkçe adaptasyonunda ise etkililik boyutunda %31,57, yetenek boyutunda %13,69 ve şekillendirme boyutunda %8,80 oranında açıklanan varyans tespit edilmiştir. Bulgulardan görüldüğü üzere Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin Türkçe adaptasyonunda hem kümülatif hem de boyut bazında açıklanan varyans oranı daha yüksek seviyede tespit edilmiştir.

Orijinal ölçek CA değeri 0,830 olarak tespit edilirken, bu çalışmada CA değeri 0,862 olarak belirlenmiştir. Orijinal çalışmada ölçek alt boyutlarına yönelik bir tutarlılık analizi uygulanmamıştır. Bu çalışmada boyutlarının CA değerleri Şekillendirme boyutu hariç $CA > 0,840$ olarak tespit edilmiştir. Şekillendirme boyutu CA değeri 0,692 olarak belirlenmiştir. Bu durumun Şekillendirme boyutunun az sayıda madde ($n=3$) içermesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. İnal, Yılmaz Koğar, Demirdüzen Demirel, vd. (2017, s. 19) ve Kula Kartal ve Mor Dirlik (2016, s. 1874) çalışmalarında CA değerinin ölçek madde sayılarından etkilendiği, madde sayısı arttıkça CA değerinin de arttığı ifade edilmiştir. Bu bulgular sonucunda “*Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin*” Türkçe adaptasyonunun orijinal ölçekle tutarlı olarak geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışma bulguları Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen “*Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin*” Türkçe adaptasyonunun sağlık çalışanlarında geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Zahid vd. (2023) tarafından geliştirilen “*Kişisel Gelişim Yönelim Ölçeğinin*” çok faktörlü yapısı bulunmakta ve geliştirildiği popülasyon heterojen bir yapı sergilemektedir. Bu nedenlerle bireysel ve organizasyonel etkileri olan kişisel gelişim yöneliminin sağlık hizmet alanında önemli bir ölçüm aracı olacağı değerlendirilmektedir. Sağlık hizmet sektörünün multidisipliner, heterojen ve sürekli değişim ve gelişim gerektiren dinamik yapısı göz önüne alındığında kişisel gelişim yöneliminin sağlık kuruluşları için önemli bir faktör olduğu değerlendirilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Almanasreh, E., Moles, R. J., & Chen, T. F. (2022). Chapter 41 - A practical approach to the assessment and quantification of content validity. In S. P. Desselle, V. García-Cárdenas, C. Anderson, P. Aslani, A. M. H. Chen, & T. F. Chen (Eds.), *Contemporary Research Methods in Pharmacy and Health Services* (pp. 583-599): Academic Press.

Anderson, K. A., & Gaugler, J. E. (2007). The Grief Experiences of Certified Nursing Assistants: Personal Growth and Complicated Grief. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 54 (4), 301-318. doi:10.2190/T14N-W223-7612-0224

Arora, C., Sinha, B., Malhotra, A., & Ranjan, P. (2017). Development and Validation of Health Education Tools and Evaluation Questionnaires for Improving Patient Care in Lifestyle Related Diseases. *J Clin Diagn Res*, 11 (5), Je06-je09. doi:10.7860/jcdr/2017/28197.9946

Ayub, N., & Iqbal, S. (2012). The relationship of personal growth initiative, psychological well-being, and psychological distress among adolescents. *Journal of Teaching and Education*, 1 (6), 101-107.

Bartley, D. F., & Robitschek, C. (2000). Career exploration: A multivariate analysis of predictors. *Journal of Vocational Behavior*, 56 (1), 63-81.

Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş amos uygulamaları: Ezgi Kitabevi*.

Beaune, L., Muskat, B., & Anthony, S. J. (2018). The emergence of personal growth amongst healthcare professionals who care for dying children. *Palliative & Supportive Care*, 16 (3), 298-307. doi:10.1017/S1478951517000396

Bhattacharya, A., & Mehrotra, S. (2014). Personal Growth Initiative Scale: How does it perform in Indian youth samples. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 40 (1), 122-129.

Blumberga, S., & Olava, S. (2016). Quality of hospital nursing work life, psychological and subjective well-being. *Rural Environment Education Personality*, 13 (1), 295-300.

Can, A. (2016). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde veri analizi. *Ankara: Pegem Akademi*.

Davis, L. L. (1992). Instrument review: Getting the most from a panel of experts. *Applied nursing research*, 5 (4), 194-197.

de Freitas, C. P. P., Damásio, B. F., Tobo, P. R., Kamei, H. H., & Koller, S. H. (2016). Systematic review about personal growth initiative. *Anales de Psicologia/Annals of Psychology*, 32 (3), 770-782.

Gabčanová, I. (2011). The employees—the most important asset in the organizations. *Human Resources Management & Ergonomics*, 5 (1), 30-33.

Grainger, A. (2019). Lifelong learning, personal growth and resilience. *British Journal of Healthcare Assistants*, 13 (2), 90-93. doi:10.12968/bjha.2019.13.2.90

Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

İnal, H., Yılmaz Koğar, E., Demirdüzen Demirel, E., & Gelbal, S. (2017). Cronbach's coefficient alpha: A meta-analysis study. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi-Hacettepe University Journal of Education*, 32 (1).

Irving, J. A., & Williams, D. I. (1999). Personal growth and personal development: Concepts clarified. *British Journal of Guidance & Counselling*, 27 (4), 517-526. doi:10.1080/03069889908256287

Karagöz, Y. (2016). *SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kern, D. E., Wright, S. M., Carrese, J. A., Lipkin, M., Jr., Simmons, J. M., Novack, D. H., . . . Frankel, R. (2001). Personal growth in medical faculty: a qualitative study. *West J Med*, 175 (2), 92-98. doi:10.1136/ewjm.175.2.92

Kula Kartal, S., & Mor Dirlik, E. (2016). Geçerlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Güvenilirlikte En Çok Tercih Edilen Yöntem: Cronbach Alfa Katsayısı. [Historical development of the concept of validity and the most preferred technique of reliability: Cronbach alpha coefficient]. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (4), 1865-1879.

Kuokkanen, L., Leino-Kilpi, H., & Katajisto, J. (2003). Nurse Empowerment, Job-Related Satisfaction, and Organizational Commitment. *Journal of Nursing Care Quality*, 18 (3), 184-192.

Loo, J. M. Y., Tsai, J.-S., Raylu, N., & Oei, T. P. S. (2014). Gratitude, Hope, Mindfulness and Personal-Growth Initiative: Buffers or Risk Factors for Problem Gambling? *PLOS ONE*, 9 (2), e83889. doi:10.1371/journal.pone.0083889

Matsuo, M. (2019). Empowerment through self-improvement skills: The role of learning goals and personal growth initiative. *Journal of Vocational Behavior*, 115, 103311. doi:10.1016/j.jvb.2019.05.008

Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*: Detay Yayıncılık.

Noor, A. M., Priyalatha, G., & Isa, N. J. M. (2020). Personal growth initiative in relation to life satisfaction among university students: Inisiatif pertumbuhan personal dan perkaitannya dengan kepuasan hidup dalam kalangan pelajar universiti. *EDUCATUM Journal of Social Sciences*, 6 (2), 42-49.

Ogunyemi, A. O., & Mabekoje, S. O. (2007). Self-efficacy, risk-taking behavior and mental health as predictors of personal growth initiative among university undergraduates. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 5* (12), 349 – 362.

Pol, M. S., & Chandani, M. J. (2020). Relationship between peer victimization, personal growth initiative and perceived social support. *The International Journal of Indian Psychology, 6* (3), 104-113. doi:10.25215/0603.051

Ramos, D. C. G., Ayo, J. F. A., Cepeda, M. C. V., & Rubio, M. A. C. (2023). Análisis de confiabilidad del test de iniciativa de crecimiento personal–II: Reliability analysis of the personal growth initiative scale–II. *LATAM Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales y Humanidades, 4* (3), 1387–1393-1387–1393.

Robitschek, C. (1998). Personal growth initiative: The construct and its measure. *Measurement and evaluation in counseling and development, 30* (4), 183-198.

Robitschek, C. (2003). Validity of Personal Growth Initiative Scale scores with a Mexican American college student population. *Journal of Counseling Psychology, 50* (4), 496-502. doi:10.1037/0022-0167.50.4.496

Robitschek, C., Ashton, M. W., Spering, C. C., Geiger, N., Byers, D., Schotts, G. C., & Thoen, M. A. (2012). Development and psychometric evaluation of the Personal Growth Initiative Scale–II. *Journal of Counseling Psychology, 59* (2), 274-287. doi:10.1037/a0027310

Robitschek, C., & Cook, S. W. (1999). The Influence of Personal Growth Initiative and Coping Styles on Career Exploration and Vocational Identity. *Journal of Vocational Behavior, 54* (1), 127-141. doi:10.1006/jvbe.1998.1650

Robitschek, C., & Keyes, C. L. M. (2009). Keyes's model of mental health with personal growth initiative as a parsimonious predictor. *Journal of Counseling Psychology, 56* (2), 321-329. doi:10.1037/a0013954

Robitschek, C., Yang, A., Villalba Li, R., & Shigemoto, Y. (2019). Personal growth Initiative: A robust and malleable predictor of treatment outcome for depressed partial hospital patients. *Journal of Affective Disorders, 246*, 548-555. doi:10.1016/j.jad.2018.12.121

Shorey, H. S., Little, T. D., Snyder, C. R., Kluck, B., & Robitschek, C. (2007). Hope and personal growth initiative: A comparison of positive, future-oriented constructs. *Personality and Individual Differences, 43* (7), 1917-1926. doi:10.1016/j.paid.2007.06.011

Shouksmith, G. (1994). Variables Related to Organizational Commitment in Health Professionals. *Psychological Reports, 74* (3), 707-711. doi:10.2466/pr0.1994.74.3.707

Srivastava, S., & Singh, S. (2020). Linking personal growth initiative and organizational identification to employee engagement: Testing the mediating-moderating effects in Indian hotel industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 79-89. doi:10.1016/j.jhtm.2020.07.005

Taubman-Ben-Ari, O., & Weintraub, A. (2008). Meaning in Life and Personal Growth among Pediatric Physicians and Nurses. *Death Studies*, 32 (7), 621-645. doi:10.1080/07481180802215627

van Woerkom, M., & Meyers, M. C. (2019). Strengthening personal growth: The effects of a strengths intervention on personal growth initiative. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 92 (1), 98-121. doi:10.1111/joop.12240

Vishnevsky, T., Quinlan, M. M., Kilmer, R. P., Cann, A., & Danhauer, S. C. (2015). "The Keepers of Stories": Personal Growth and Wisdom Among Oncology Nurses. *Journal of Holistic Nursing*, 33 (4), 326-344. doi:10.1177/0898010115574196

Weigold, A., Weigold, I. K., Ethridge, E. T., & Chong, Y. K. (2023). Translation and Validation of the German Personal Growth Initiative Scale – II. *The Counseling Psychologist*, 51 (7), 906-932. doi:10.1177/00110000231181310

Weigold, I. K., Boyle, R. A., Weigold, A., Antonucci, S. Z., Mitchell, H. B., & Martin-Wagar, C. A. (2018). Personal Growth Initiative in the Therapeutic Process: An Exploratory Study. *The Counseling Psychologist*, 46 (4), 481-504. doi:10.1177/0011000018774541

Weigold, I. K., Weigold, A., Russell, E. J., Wolfe, G. L., Prowell, J. L., & Martin-Wagar, C. A. (2020). Personal Growth Initiative and Mental Health: A Meta-Analysis. *Journal of Counseling & Development*, 98 (4), 376-390. doi:10.1002/jcad.12340

Weng, Q., McElroy, J. C., Morrow, P. C., & Liu, R. (2010). The relationship between career growth and organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 77 (3), 391-400. doi:10.1016/j.jvb.2010.05.003

Wright, S. M., Levine, R. B., Beasley, B., Haidet, P., Gress, T. W., Caccamese, S., . . . Kern, D. E. (2006). Personal growth and its correlates during residency training. *Medical Education*, 40 (8), 737-745. doi:10.1111/j.1365-2929.2006.02499.x

Yalcin, I., & Malkoç, A. (2013). Adaptation of Personal Growth Initiative Scale-II to Turkish and investigation of psychometric properties. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 26 (3), 258.

Zahid, B., Ehsan, S., Ashraf, M., Shoukat, N., Rafi, A., Naukhaiz, H., & Nawaz, Z. (2023). Psychometric development and validation of personal growth initiative scale across male and female in early adulthood population in Pakistan: a

comparative study. *International Journal of Human Rights in Healthcare*, 16 (1), 19-33.